

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Алексе Шантића 1, Пале
Телефон: 057 223479
Е-пошта: radovi@filozof.org
<http://www.ffuis.edu.ba/radovi>

За издавача:

Проф. др Миланка Бабић

Редакција:

Проф др Бабић Миланка, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Бараћ Драган, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Билбија Снежана, Универзитет у Сарајеву, БиХ
Проф др Бошковић Драган, Универзитет у Крагујевцу, Србија
Доц. др Вујевић Вера, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Кнежевић Саша, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Ковачевић Милош, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Летић Бранко, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Матејић Предраг, Ohio State University, САД
Проф др Савова Димка, Универзитет „Св. Климент Охридски—Битола“, Бугарска
Проф др Стојановић Јелица, Универзитет Црне Горе
Проф др Татаренко Ала, Универзитет у Львову, Украјина
Prof. dr 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки Универзитет Шандонга, НР Кина
Doc. dr 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички Универзитет Хенана, НР Кина

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Милош Ковачевић

Секретар редакције:

Проф. др Саша Кнежевић

Технички уредник:

Властимир Пантић

Лектура и коректура:

Доц. др Биљана Самарџић
Доц. др Вера Ћеврић Нишић
Доц. др Сања Куљанин
Јадранка Рогоје

Превод на енглески:

Катедра за енглески језик и књижевност

Компјутерски слог:

Властимир Пантић

Штампа:

„DIS-Companу—д.о.о. Пале

Тираж:

300 примјерака

Пале, 2014.

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

РАДОВИ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

БРОЈ
16
књига 1/1

Пале,
2014

Publisher:

Faculty of Philosophy
University of East Sarajevo
Alekse Šantića 1, Pale
Phone: 057 223479
E-mail: filozof@paleol.net
<http://www.ffuis.edu.ba/radovi>

General Editor:

Milanka Babić

Editorial Board:

Babić Milanka, University of East Sarajevo, BiH
Barać Dragan, University of East Sarajevo, BiH
Bilbija Snežana, University of Sarajevo, BiH
Bošković Dragan, University of Kragujevac, Serbia
Vujević Vera, University of East Sarajevo, BiH
Knežević Saša, University of East Sarajevo, BiH
Kovačević Miloš, University of East Sarajevo, BiH
Letić Branko, University of East Sarajevo, BiH
Matejić Predrag, Ohio State University, USA
Savova Dimka, St. Clement of Ohrid University of Sofia, Bulgaria
Stojanović Jelica, University of Montenegro
Tatarenko Ala, University of Lviv, Ukraine
岳友熙 (Yue Youxi), Shandong University of Technology, China
魏现军 (Wei Xianjun), Henan Polytechnic University, China

Editor-in-Chief:

Miloš Kovačević

Editorial Board Secretary:

Saša Knežević

Technical Editor:

Vlastimir Pantić

Language Editing and Proofreading:

Biljana Samardžić
Vera Čevriz Nišić
Sanja Kuljanin
Jadranka Regoje

English Translation:

Department of English Language and Literature

Desktop Publishing:

Vlastimir Pantić

Printed by:

„DIS-Company—d.o.o. Pale

Circulation:

300 copies

Pale, 2014.

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

UNIVERSITY OF EAST SARAJEVO
FACULTY OF PHILOSOPHY PALE

FACULTY OF PHILOSOPHY
COLLECTION OF PAPERS

PHILOLOGY

ISSUE
16
volume 1/1

Pale,
2014

Радове у овој књизи су рецензирали:

Проф. др Аврамовић Зоран, Филозофски факултет Пале
Проф. др Бабић Миланка, Филозофски факултет Пале
Проф. др Бараћ Драган, Филозофски факултет Пале
Доц. др Бегенишић Добрила, Филолошки факултет Бања Лука
Проф. др Бошковић Драган, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Доц. др Брајковић Наталија, Филозофски факултет Никшић
Проф. др Брџанин Бранко, Филозофски факултет Пале
Проф. др Брчкало Бранка, Филозофски факултет Пале
Доц. др Вујевић Вера, Филозофски факултет Пале
Проф. др Зељко-Зубац Ружица, Филозофски факултет Мостар
Проф. др Јовановић Виолета, Факултет педагошких наука Јагодина
Доц. др Јовић Божица, Филозофски факултет Пале
Доц. др Јојић Оља, Филозофски факултет Пале
Кебара Марина, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Проф. др Кнежевић Саша, Филозофски факултет Пале
Проф. др Ковачевић Милош, Филозофски факултет Пале
Доц. др Кујунџић Маја, Филозофски факултет Пале
Проф. др Лазаревић Слободан, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Доц. др Летић Марија, Филозофски факултет Пале
Проф. др Максимовић Милена, Филозофски факултет Пале
Проф. др Марковић Јелена, Филозофски факултет Пале
Проф. др Маројевић Милена, Филозофски факултет Пале
Проф. др Мацура Сања, Филолошки факултет Бања Лука
Доц. др Мићић Весна, Филозофски факултет Пале
Проф. др Росић Тиодор, Педагошки факултет Јагодина
Проф. др Станаревић Рада, Филозофски факултет Пале
Проф. др Танасић Срето, Институт за српски језик САНУ Београд
Доц. др Шћефановић Михаило, Филолошки факултет Београд

Часопис је штампан уз финансијску подршку
Министарства науке и технологије Владе Републике Српске.

Расправе и чланци

МЕЋУОДНОС ФУТУРА ПРВОГ И ФУТУРОИДА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду се, на богатом корпусу из новинарског језика, анализира системски и нормативни статус футуроида, тј. конструкције творене од презентског енклитичког облика глагола хтјети и да + презент, типа: *Ја ћу да дођем. Показано је да су форме футуроида аналошке конструкције настале интерференцијом негираних форми футура првог (нпр.: Он неће бити директор) и сложеног глаголског предиката модалног глагола хтјети у значењу жељети (нпр.: Он неће да буде директор). Показано је да, и поред велике проширености у употреби, форме футуроида нису ни системске ни сврсисходне у српском стандардном језику. Оне не подлијежу правилима творбе сложених глаголских облика српског језика, творбено су рестриктивније од форми футура првог, немају ниједне особине која би оправдавала њихову сврсисходност, а уз то укидају семантичку разлику између негираниог футура и сложеног глаголског предиката с модалним глаголом хтјети (нпр: *Струја неће поскупјети/Струја неће да поскупи*). Будући несистемске и не-сврсисходне, форме футуроида нису нормативно допустиве форме српског стандардног (књижевног) језика.*

Кључне ријечи: *футур први, футуроид, негирани презентски (не)енклитички облик глагола „хтјети“—системност, сврсисходност, нормативност.*

1. Футур први – прости и сложени глаголски облик

Сви лични глаголски облици српскога језика – били они временски или модални – по свом су морфолошком облику или прости или сложени. Изузетак је једино футур први, који је и прости и сложени глаголски облик, односно и синтетички и аналитички глаголски облик.

Прости и сложени облик футура првог разликују се по статусу енклитичког облика глагола *хт(ј)ети* – *ћу, ћеш, ће; ћемо, ћете, ће* – у свом саставу.

Уколико уз енклитички облик глагола *хтјети* долази облик инфинитива, футур први има статус морфолошки сложеног (аналитичког) облика, као нпр.: *Ја ћу радити / ћу доћи; Ти ћеш радити / ћеш доћи... Ми ћемо радити / ћемо доћи; Ви ћете радити / ћете доћи...* Сви глаголи, и свршени и несвршени, у обје инфинитивне форме, и у форми на *-ти* и у форми на *-ћи*, могу се употријебити у форми сложеног футура. Сложени морфолошки облик футура првог није, дакле, ничим творбено условљен: он захвата све глаголе, у обје инфинитивне форме. Једино дистрибуционо ограничење тиче се немогућности употребе сложеног футура се енклитичким

* milos.kovacevic@ffuis.edu.ba

обликом глагола *хтјети* иза инфинитива на *-ти*, као нпр.: **Киша падати ће сутра*; **Студенти учити ће у библиотеци*, односно немогућност употребе сложеног футура на почетку реченице с препозицијом енклитичког обликом глагола *хтјети*, због тога што енклитика не може заузимати иницијални реченични положај, као нпр.: **Ће падати киша сутра*; **Ћемо ићи у биоскоп сутра*, и сл.

За разлику од њега, прости облик футура првог условљен је морфолошким типом глагола у инфинитиву: он се никад не твори од глагола који се у инфинитиву завршавају на *-ћи*, него искључиво од оних што се у инфинитиву завршавају на *-ти*, и то тако што се на инфинитивну основу (по правилу добијену одбијањем инфинитивног наставка *-ти*) дода енклитички облик глагола *хтјети*, али не више са статусом енклитике, него у функцији личног наставка, наставачког морфема, као нпр.: *радићу, радићеш... радићемо, радићете...* Док сложени облик футура имају сви глаголи, дотле прости облик футура првог искључује све инфинитивне глаголе на *-ћи*. Први је дакле творбено слободан, други творбено ограничен на глаголе чији се инфинитив завршава на *-ти*. Али то није и једино „ограничење—простог у односу на сложени футур први. Ограничења су још већа на синтаксичко-семантичком плану. Синтетички (прости) облик футура првог нема слободну дистрибуцију ни с обзиром на тип реченичне структуре у којој се јавља, а ни с обзиром на позицију у оквиру реченичних структура у којима се може употребити. Тако се синтетички (прости) футур први не може употребити ни у једној од зависних клауза сложене реченице. У зависним клаузама, без обзира ког су оне функционално-семантичког типа, у српском се језику употребљава искључиво сложени облик футура првог.¹ Синтетички облик футура првог долази само у простим реченицама, клаузама независно сложене реченице, или пак у главним (основним) клаузама зависно сложене реченице, и то по правилу на њиховом почетку (у иницијалној позицији), као нпр²:

(1) *Радићу* све што могу како бисмо имали конкретна дела и резултате. (Политика, 20. 9. 2014, 4); Ако ми кандидатура буде потврђена, *радићу* са представницима владе и савезницима, и *тудићу се* да прецизно пренесем шта треба радити. (Политика, 20. 9. 2014, 4); Кад су ноћи ведре, *видеће се* и месец (Печат, 13. 7. 2012, 70); *Играћу* докле год будем могао. (Политика, 14. 7. 2012, 32); *Знаћемо* да се опустимо и у Лондону. (Политика, 14. 7. 2012, 31); *Играће се* у мојој земљи (Вечерње новости, 24. 5. 2014, 40); *Буће* то тешко финале. (Блиц, 1. 7. 2012, 38);

¹ Уп. неколика примјера употребе футура првог у зависним клаузама: Камерон је међутим додао *да ће одржати* обећање (Политика, 20. 9. 2014, 3); Николић је обећао *да ће* поново *посетити* источну Србију. (Политика, 20. 9. 2014, 5); ...они наговештавају неминовност пада Америке у депресију *која ће трајати* барем четврт века. (Печат, 19. 9. 2014, 11) и сл.

² Све примјере које наводимо у раду ексцерпирали смо из новина, чији попис се даје на крају рада.

Формираће се заједничка радна група. (Вечерње новости, 24. 5. 2013, 2); Они ће припремити предлог нацрта статута, *предложиће* вршиоца дужности командира полиције на северу и *обављаће* још неке послове. (Вечерње новости, 24. 5. 2013, 2); Ако будете прибрани, *сачуваћете* и посао и углед. (Вечерње новости, 29. 9. 2014, 33); Ако ова влада издржи цео мандат, *надживеће* многе своје бираче. (Политика, 28. 9. 2014, 24); и сл.

Са синтетичким футуром првим никада се не може творити двочлана персонална реченица с монолексичким субјектом или неким другим реченичним чланом израженим једном лексемом који би претходили предикату у форми простог футура првог, уп.: **Ја спаваћу*; **Марко спаваће*; **Час наставиће се*; **Ми шетаћемо*; **Киша падаће*; **Сутра учићемо*; **Овдје копаћемо*; **Овако свираћемо*, и сл. Међутим, уколико је субјекат или који други реченични члан изражен синтагматски, прости футур не мора бити реализован у иницијалној позицији просте реченице или основне клаузе, него може бити смјештен и унутар реченице³, што потврђују и следећи примјери:

(1a) Скенер мозга *упозораваће* докторе да ће пацијент оболети од Алцхајмерове болести (Политика, 21. 9. 2014, 21); Тржишта за некретности, аутомобиле, музику, књиге и друге производе *имаће* сличне карактеристике. (Политика, 21. 9. 2014, 21); У будућности рад групе научника, најчешће аматера, *постаће* омиљени модел за спровођење истраживања великих размера. (Политика, 21. 9. 2014, 21); Половина становника наше планете *живеће* у земљама где је наталитет мањи од морталитета (Политика, 21. 9. 2014, 21); Покушај политичких снага у Украјини да одбаце или промене Закон о посебном статусу Данбаса *вратиће* ситуацију у Украјини у стање конфронтације. (Вечерње новости, 20. 9. 2014, 8); Више нема дилеме – градња аутопута од Бара до Бољара *почеће* крајем године. (Политика, 20. 9. 2014, 4); Тамо где то желе *користиће* их за сузбијање покрета за независност. (Печат, 19. 9. 2014, 33); ...а у другој рунди *играће* против њене сународнице Коко Вундервеге (Вечерње новости, 23. 9. 2014, 36); Закон о амнестији учесника сукоба у Данбасу *почеће* да се остварује тек кад побуњеници предају оружје (Вечерње новости, 23. 9. 2014, 9); Удружење синдиката пензионера Србије *упутиће* наредних дана иницијативу за оцену уставности владине намере да смањи пензије веће од 25 000 динара (Политика, 24. 9. 2014, 11); Ђаци основне школе у Алексиначком Руднику *учиће* годину дана у специјално опремљеној учионици 21. века (Политика, 24. 9. 2014, 7); Највеће трошкове за грејање у предстојећој грејној сезони

³ То потпуно негира дистрибуционо правило што су га давале поједине граматике: „Ако му [футуру првом] претходи субјекат или нека друга реч, енклитика долази испред инфинитива и пише се одвојено—(Клајн 2005: 119); „Ако облику футура I претходи субјект или нека друга реч, енклитика се налази испред инфинитива и пише се одвојено—(Пипер, Клајн 2013: 173).

имаће домаћинства која користе лож уље (Политика, 24. 9. 2014, 10); Српска народна партија *пружиће* снажан допринос заштити интереса и очувању идентитета Срба у региону (Печат, 26. 9. 2014, 16); Политика СНП у области одбране *засниваће се* на начелима војне неутралности (Печат, 26. 9. 2014, 16); Селектор Србије Дик Адвокат сутра у подне *објавиће* списак кандидата за мечеве против Јерменије у Јеревану и Албаније у Београду (Вечерње новости, 30. 9. 2014, 46); и сл.

С обзиром на немогућност реализације у негираном парадигматском облику, форма простог футура првог и семантички је ограничена. Наиме, преко афирмативног простог футура првог никад се не прави његов одрични (негирани) парњак, уп.: *Шетаћемо* градом : *Нећемо шетати* градом (али не: **Не шетаћемо* градом). Афирмативној синтетичкој форми футура првог тако одговара негирана аналитичка (сложена) форма футура првог. Према томе, потврдни и прости и сложени футур први своје одрично истинитосно значење изражавају истом сложенем негираном формом футура, твореном употребом одричне партикуле *не* у функцији префикса уз енклитичке облика глагола *хтјети*, као нпр.:

(16) *Неће наступити* три стандардна члана. (Политика, 18. 9. 2014, 36); Велика Британија *неће остати* иста (Политика, 20. 9. 2014, 3); *Нећу морати* да идем на операцију. (Вечерње новости, 21. 4. 2014, 40); *Неће бити* смањења пензија (Политика, 28. 4. 2014, 6: наслов); Био сам на тој утакмици, *нећу* вам *описивати* атмосферу. (Печат, 22. 6. 2012, 63); ОФК Београд *неће испасти* (Вечерње новости, 2. 4. 2014, 37: наслов); *Неће се догодити* да држава плаћа клубове из буџета. (Вечерње новости, 9. 7. 2013, 2); Миодраг Мажић *неће* вечерас *делити* правду на „Стамфорд бриџу—(Вечерње новости, 17. 9. 2014, 37); *Неће се* више ништа *скривати* од грађана Србије. (Вечерње новости, 24. 7. 2012, 2); *Нећемо направити* грешку. (Вечерње новости, 23. 6. 2012, 3); Или ћемо функционисати као тим или влада *неће постојати*. (Вечерње новости, 12. 7. 2012, 3); *Нећу имати* мира док се не открије ко ми је запалио аутомобил! (Курир, 25. 6. 2012, 1: наслов); Слободни *неће постићи* жељени циљ (Политика, 21. 9. 2014, 22); Плаше се да у датој ситуацији *неће успети*. (Политика, 14. 7. 2012, 18); Његош *неће бити* светац (Наше новине, 24. 5. 2013, 4: наслов); Помоћ му *неће стићи* ни из Москве. (Политика, 18. 9. 2014, 3); *Нећу их обрукати* у Белгији (Вечерње новости, 23. 9. 2014, 38); Ко је крив зато што ове зиме *нећемо имати* довољно струје, и што српске железнице и даље јуре брзином од 30 на сат? (Печат, 26. 9. 2014, 6); Трговци *неће имати* основ да повећавају цене (Ало, 12. 11. 2012, 5); и сл.

2. Негација енклитичког и пуног облика глагола „хтјети—

Негирани лексеме *нећу*, *нећеш*, *неће*; *нећемо*, *нећете*, *неће* у српском језику *нису само* одричне форме енклитичких облика глагола *хтјети*, тј. нису само творбени форманти одричног футура првог (*ћу* – *нећу*, *ћеш* – *нећеш*, *ће* – *неће*, *ћемо* – *нећемо*, *ћете* – *нећете*, *ће* – *неће*), него су и

одричне форме презента модалног глагола *хтјети* (уп.: *хоћу – нећу, хоћеш – нећеш... хоћемо – нећемо, хоћете – нећете...*). Тако су дате негиране презентске форме „творбено бисемичне— оне су и творбени конституент морфолошки негираног футура првог, али и негирани презентски облици модалног глагола *хтјети*“⁴. Овај модални глагол има „основно значење хтења (тј. жеље, намере, воље, готовости и спремности за вршење радње)— (Стевановић 1988: 166), без обзира у ком је морфолошком облику употребљен, уп.: *Он је хтео да дође / Он хоће да дође / Он ће хтети да дође / Он би хтео да дође / Можда буде хтео да дође*, и сл.

Значењски модалан, глагол *хтјети* не мора бити и синтаксички модалан, тј. не мора се реализовати искључиво у форми сложеног глаголског предиката, с нужном инфинитивном или *да* + презентском алтернативном допуном. Друкчије речено, глагол *хтјети* и у потврдној и у одричној форми (нпр. презентској: *хоћу – нећу*) може се употребити и као самостални прости глаголски предикат у полисубјекатској реченици, с тим да тада уза њ *да*-презентска допуна није дио сложеног глаголског предиката него има функцију изричне *да*-клаузе. То недвосмислено потврђују следећи примјери зависнослужених изричних реченица у којима се не подудара субјекат основне клаузе с глаголом *хтјети* у предикату и субјекат зависне *да*-клаузе у функцији изричне допуне. При навођењу примјера ту ћемо изричну клаузу и њен граматички субјекат, ако је експлициран, истицати подвлачењем:

(2) *Хоћу да победимо* (Политика, 18. 9. 2014, 36: наслов); Само *сам хтео да га спасемо* (Блиц, 15. 9. 2014, 1: наслов); *Хоћемо да то време потрошите* на индивидуални рад са ученицима. (Вечерње новости, 23. 8. 2014, 4); *Хоће [они] да се под тепих гурне страдање у Муруну* (Политика, 11. 9. 2014, 4); Демократе *хоће да све пропадне* (Вечерње новости, 25. 7. 2014, 3: наслов); *Хоћемо да се* овим одговорним послом поново *баве* способни, паметни, пристojни и лепо васпитани *људи*. (Печат, 14. 2. 2014, 19); *Хоћу да ми суде* у Хагу! (Вечерње новости, 1. 8. 2012, 8: наслов); *Хоћу да на играма покажемо да* можемо да будемо међу најбољима и ван Београда (Информер, 25. 7. 2012, 27); ... *хоћете да ми се деца плаше* одласка у школу, али ништа ми нећете моћи. (Политика, 27. 7. 2012, 7); Странке *неће да им се суди* без судског тумача за „босански језик—(Прес РС, 28. 1. 2014, 9); Ја *хоћу да ово функционише!* (Курир, 20. 1. 2014, 6); Ако *хоћете да се нешто уради* — нека се то уради зато што то људи желе (Печат, 26. 4. 2013, 6); *Хтјела је да причамо*, у ствари *да слушам* њену причу. (Вечерње новости, 31. 8. 2014, 22); *Хоћу да знате да их [бркове] уклањам само и једино због ње*. (Курир, 23. 1. 2013, 9); *Хоћемо да Србија што пре постане* чланица ЕУ (Вечерње новости, 24. 1. 2013, 2); *Хтео сам да ми све кћерке буду са-*

⁴ „Одрични облик презента глагола *хтети* је само један, и тај се један облик употребљава у оба значења — у волунтативном и у значењу које он има као помоћни глагол у футуру—(Стевановић 1988: 169).

мосталне. (Политика, 21. 6. 2014, 24); Ја сам хтео да не игра Трајковић (Куир, 16. 9. 2005, 21); Хоћу да ово функционише (Куир, 19. 8. 2013, 1); Хоћу да ме поштују. (Куир, 10. 2. 2007, 24); Пошто није хтео да дођемо, саветовали смо јој да у сваком случају ... види у каквом су стању зидови (Блиц, 7–8. 4. 2007, Б3); Хоћу ту границу да подигнемо на 20 000. (Вечерње новости, 30. 4. – 1. 5. 2012, 2); Хоће да Тадић буде премијер (Вечерње новости, 22. 5. 2012, 3: наслов); Не знам зашто је хтео да идем у дом. (Информер, 28. 6. 2012, 11); Хоћу да дишем као један. (Вечерње новости, 15. 4. 2014, 2); ... нећу да ме одвоје од Његоша! (Политика, 5. 3. 2014, 13: Иван Негришорац); Нећу да ме погрешно схватите (Куир, 17. 8. 2012, 4); Нико неће да тријумфујемо (Вечерње новости, 22. 1. 2013, 38: наслов); Рекла сам ти, нећу да се видимо. (Вечерње новости, 27. 4. 2014, 22); Хилари Клинтон неће да оскаровац снима филм о њој (Политика, 4. 10. 2013, 3: наслов) и сл.

У свим наведеним примјерима глагол *хтјети* и у својој потврдној и у својој одричној форми има свој субјекат и функцију простог глаголског предиката основне клаузе, док конструкција *да + презент* има сопствени субјекат неподударан са субјектом глагола *хтјети*, а самим тим и функцију допунске волунтативне изричне клаузе.

Да глагол *хтјети* – и у потврдној и у одричној форми – може сам бити предикат и у саставу просте реченице, показују примјери у којима он самостално употребљен постаје или 2а) прелазни или 2б) непрелазни глагола, што јасно потврђују следећи примјери:

(2а) Американци хоће Лутрију без тендера (Вечерње новости, 19. 9. 2014, 1: наслов); „Евро-Ћунти— хоће „Рад—(Вечерње новости, 20. 9. 2014, 15: наслов); ... сви хоће успех преко ноћи. (Вечерње новости, 27. 5. 2014, 40); Нећу ни телохранитеље, ни возаче! (Информер, 16. 7. 2012, 4); Русија неће западне партнере, они хоће Русију (Политика, 18. 5. 2014, 13); У Сплиту неће партизанско име улице (Политика, 26. 8. 2014, 4: наслов); Хоћу мандат за бољу Србију (Вечерње новости, 15. 2. 2014, 1: наслов); Караџорђевићи хоће вилу „Блед—(Вечерње новости, 17. 1. 2013, 1: наслов); Нису хтели руски ватрогасни авион? (Вечерње новости, 13. 8. 2013, 9: наслов); Шеик хоће свој хотел (Вечерње новости, 20. 3. 2013, 7: наслов); Неће државу Војводину! (Вечерње новости, 15. 4. 2013, 1: наслов); Нећу каријеру у Србији (Вечерње новости, 10. 5. 2013, 18: наслов); Хоће провод, не желе бебе (Вечерње новости, 24. 8. 2012, 1: наслов); Хоћемо Кркића! (Вечерње новости, 13. 5. 2012, 40); Хоће Бориса за премијера (Вечерње новости, 14. 8. 2012, 9: наслов); ... људи у Србији хоће промене, а не повлачење (Вечерње новости, 15. 5. 2012, 2); Партизан ипак неће Обаду! (Куир, 5. 6. 2012, 37: наслов); Николић хоће Брауна (Вечерње новости, 19. 7. 2012, 43: наслов); Африканци пласирали причу да шампион Србије хоће фудбалера Марицбурга. (Куир, 5. 6. 2012, 37); Енглези хоће Миху због Рунија (Куир, 5. 6. 2012, 36); Хоћу медаљу (Куир, 7. 6. 2012, 33); Хоће Русију без Путина! (Куир, 13. 6. 2012, 17: наслов); Толе хоће нови мандат (Вечерње новости, 20. 6. 2012, 40: наслов); Сви хоће Вучића за пред-

седника! (Куир, 17. 9. 2012, 3: наслов); *Хоћу дует* са Бијонсе (Куир, 22. 1. 2013, 20–21: наслов); *Хоћемо* већа овлашћења (Куир, 22. 1. 2013, 3: наслов); *Хоћу* тим са карактером (Вечерње новости, 23. 1. 2013, 38: наслов); *Хоћемо* другу будућност (Вечерње новости, 24. 1. 2013, 4: наслов); Ћилас *неће* преговоре са Вуком Јеремићем (Блиц, 26. 1. 2013, 5: наслов); Ливерпул *хоће* трофеј! (Куир, 25. 1. 2014, 43: наслов); Куста *хоће* чист рачун (Вечерње новости, 3. 3. 2013, 10: наслов); Народ *хоће* хлеб (Вечерње новости, 6. 3. 2013, 2: наслов); *Нећу* Рајкарда (Куир, 5. 3. 2013, 35: наслов); ... да Београд *хоће* договор. (Вечерње новости, 9. 3. 2013, 3); *Хоће* жену на тренингу (Вечерње новости, 19. 3. 2013, 39: наслов); *Хоћу* бржу Звезду! (Вечерње новости, 3. 4. 2013, 38: наслов); Влада Србије *хоће* трајно, праведно и одрживо решење. (Вечерње новости, 3. 4. 2013, 3); *Хоћемо* веће гаранције за Србе (Вечерње новости, 8. 4. 2013, 3: наслов); *Нећемо* ултиматум, већ дијалог (Вечерње новости, 8. 4. 2013, 3: наслов); Ми све *хоћемо* преко ноћи (Блиц, 28. 4. 2013, 27); Срби *неће* аутономију унутар лажне државе Косово (Вечерње новости, 6. 5. 2013, 3); Срби *неће* законе лажне државе Косово. (Вечерње новости, 6. 5. 2013, 3); Вуковци *хоће* беле мантиле (Вечерње новости, 9. 7. 2013, 1: наслов); *Нећемо* налоге Брисела (Вечерње новости, 24. 2. 2014, 3: наслов); Странци *хоће* српску руду и путаре (Вечерње новости, 24. 9. 2014, 7: наслов); Влада *хоће* само уредбе (Вечерње новости, 2. 7. 2014, 3: наслов); Дулић *хоће* плату за наредна два месеца (Куир, 18. 12. 2012, 5); *Хоће* имовину, *неће* обавезе (Вечерње новости, 21. 1. 2014, 4: наслов); *Неће* нове кадете (Вечерње новости, 29. 9. 2014, 6: наслов); и сл.

Сви наведени примјери реченица с пунозначним модалним *хтјети* у предикату заправо представљају елиптиране реченице у којима је редукована конструкција презента прелазног глагола с везником *да*. Управо је прелазни елиптирани глагол своју прелазност „оставио—глаголу *хтјети*, без обзира да ли је он реализован у потврдној или одричној форми; а то поредбено показује и слједећи тест реконструкције елиптираног глагола: Ливерпул *хоће да освоји трофеј* → Ливерпул *хоће трофеј*; *Хоћемо да добијемо већа овлашћења* → *Хоћемо већа овлашћења*; *Нећемо да прихватимо налоге Брисела* → *Нећемо налоге Брисела*; *Нећу да доведем Рајкарда* → *Нећу Рајкарда*, и сл.

(26) *Нећемо* против руске браће! (Вечерње новости, 16. 8. 2014, 3: наслов); *Неће* под кров (Вечерње новости, 20. 3. 2013, 4: наслов); Матић *неће* са Синишом (Вечерње новости, 6. 11. 2012, 48: наслов); *Нећемо* у грађане другог реда (Вечерње новости, 19. 5. 2013, 4); *Хоћу* опет на стазу (Вечерње новости, 15. 8. 2012, 35: наслов); *Хоћу* у финале! (Куир, 6. 8. 2012, 29: наслов); Жељко је остварио успех, *хоћу* и ја на Евровизију! (Куир, 30. 5. 2012, 5: Старс); *Хоћу* на слободу (Куир, 30. 5. 2012, 15); Џајић *неће* у Звезду (Вечерње новости, 9. 11. 2012, 38: наслов); *Хоћемо* ли стварно тим путем? (Политика, 6. 2. 2013, 25); Срби *неће* на биралишта (Вечерње новости, 27. 6. 2013, 2: наслов); Филип

неће из Звезде (Информер, 25. 7. 2012, 30: међунаслов); *Нећу* на Максимир (Куир, 12. 3. 2013, 36: наслов); *Нисам хтео* на Далеки исток (Вечерње новости, 26. 8. 2014, 38); Радловић *хоће* на листу са Словацима (Данас, 14. 2. 2014, 1: наслов); Партизан *неће* у Аустралију (Вечерње новости, 17. 8. 2012, 35: наслов); Србија *неће* са најбољима! (Вечерње новости, 21. 4. 2013, 37: наслов); Мој син *неће* у фудбалере (Куир, 5. 3. 2013, 37: наслов); и сл.

У наведеним (2а) примјерима глагол *хтјети* у потврдној или негираној форми није прелазни него непрелазни, а ту је особини преузео од редукваног непрелазног глагола из елиптиране *да* + презентске конструкције, уп.: Хоћу *да* изађем на слободу → Хоћу на слободу; Филип *неће* да иде из Звезде → Филип *неће* из Звезде, и сл. У свим случајевима самосталне употребе глагола *хтјети* у питању је увијек моносубјекатска проста реченица.

Кад су у питању *сложене моносубјекатске реченице*, уколико у њима глагол *хтјети* у потврдној или одричној форми има волунтативно значење (провјерљиво нпр. замјеном глаголом *жељети*⁵), и ако је тај глагол употријебљен у футуру⁶, конструкција *да* + презент уз футурско *хтјети* није замјењива инфинитивом, тако да она не представља дио сложеног глаголског предиката, него има функцију зависне изричне клаузе, као нпр.:

(3) Новак *хоће да се одмори* (Вечерње новости, 24. 1. 2014, 36); Јесте, *хоћу да се борим* против надирућег конзерватизам. (Вечерње новости, 17. 6. 2012, 23); Динкић *хоће да учествује* у избору министра финансија (Блиц, 17. 6. 2012, 3); Хоћу *да ујединим* Србију. (Куир, 14–15. 4. 2012, 8–9); Председник Звезде Драган Џајић после освајања титуле *хоће да створи* тим који може у Лигу шампиона (Вечерње новости, 28. 5. 2014, 40); Власници куплераја *хоће да се боре* против проституције. (Вечерње новости, 2. 5. 2012, 3); Када деле партијски, онда кад *хоће да казне* некога, дају му Министарство просвете. (Прес, 30. 4. – 1. 5. 2012, 7); Сви *хоће да играју*. (Вечерње новости, 23. 6. 2012, 46); Хоћу *да створим* јаку Србију (Куир, 3. 8. 2012, 8–9: наслов); Не размишљам уопште о томе ... да ли неко *хоће да* ме убије. (Куир, 3. 8. 2012, 9); Тома Николић *хоће да контролише* медије! (Куир, 15. 5. 2012, 4–5: наслов); Хоћу *да останем* на истом месту (Вечерње новости, 15. 5. 2012, 2); Хоћемо и ми *да играмо* (Вечерње новости, 24. 5. 2012, 48); Хоћу тај посао *да обавим* до краја (Куир, 254, 1. 3. 2004, 3); Хоћу *да живим*

⁵ „Презент као допуну налазимо и уз акценатски облик глагола *хтети* у оним познатим случајевима употребе пуних, а не енклитичких облика овога глагола, када *хтети* има значење глагола *жељети*—(Стевановић 1979: 601).

⁶ „Да је употреба овог или оног облика (инфинитива или презента са *да*) условљена разликом у значењу које облици презента глагола *хтети* имају у модалној и футурској служби, очевидан је доказ и то што се *уз све друге облике овог истог глагола, као и уз остале непотпуне изразе, употребљавају напореда оба допунска облика*—(истицање – МК) (Стевановић 1988: 169).

(Блиц, 24. 9. 2004, 7: наслов); Хоћемо да покажемо грађанима да имамо план за економски напредак (Вечерње новости, 3. 9. 2014, 2); Хоћемо да купимо магнете за успомену. (Вечерње новости, 25. 7. 2014, 11); Ако неко хоће да ме смени, зна где може да ме нађе. (Вечерње новости, 1. 7. 2012, 24); ЕУ хоће да види резултате (Куир, 24. 5. 2012, 7: наслов); Српска хоће да игра (Куир, 24. 5. 2012, 40: наслов); Хоће да по-дигну ПДВ и смање порез на плате (Блиц, 3. 6. 2012, 1: наслов); ...он [би] изгледа хтео да нађе мандатара за састав нове владе. (Куир, 4. 6. 2012, 3); Хоћу да оставим иза себе завршен Коридор 10 (Вечерње новости, 13. 6. 2012, 2); Хоће и највеће српске клубове да купе. (Печат, 20. 7. 2012, 14); Ако хоћете да учините нешто за мене, онда ми наручите кафицу. (Данас, 31. 12. 2012. – 2. 1. 2013, 10); У више наврата Тито је понављао да хоће да каже шта треба да остане и када њега не буде (Данас, 14. 1. 2013, 16); Арапи хоће да изнајме Аеродром (Вечерње новости, 29. 4. 2014, 1: наслов); Хоћемо да снимамо филмове о Косову (Блиц, 29. 4. 2014, 29: наслов); Косовски Срби хоће да живе у српској, а не у албанској држави. (Печат, 21. 9. 2012, 12); Хоће да нас униште (Политика, 20. 5. 2014, 11); Хоћу да упознам Џенифер (Вечерње новости, 17. 7. 2012, 34: наслов); Хоћу да останем у Партизану! (Вечерње новости, 26. 1. 2014, 40: наслов); Хоће да чува кућу у Вучи (Вечерње новости, 15. 4. 2014, 9: наслов); Хоћу да спојим лепо и корисно (Вечерње новости, 21. 5. 2014, 40); Хоће лажима да нас дисциплинују. (Вечерње новости, 3. 6. 2014, 3); Хоћу да будем спреман. (Политика, 8. 7. 2014, 35); Хоћемо да избегнемо повратак Хладног рата (Вечерње новости, 30. 4. – 2. 5. 2014, 3); Хоћу да будем најбољи стрелац (Политика, 30. 6. 2012, 33: наслов); Студентски лидери којима Универзитет хоће да отме дом о томе послушно ћуте. (Глас Српске, 6–7. 9. 2014, Глас Плус 7); Становници Крима ће сами хтети да се врате Украјини (Вечерње новости, 13. 9. 2014, 9); Нисам хтео да славим (Вечерње новости, 15. 5. 2012, 47); Ко неће да оде, биће кажњен (Вечерње новости, 10. 7. 2005, 11: наслов); Неће да издржавају казне (Вечерње новости, 8. 7. 2014, 12: наслов); ... судови неће да оверавају овај документ, него га пребацују код нотара. (Вечерње новости, 17. 9. 2014, 7); Нека деца неће да једу поврће (Блиц, 17. 10. 2004, М23); Токио неће да угости Путина (Политика, 24. 9. 2014, 2: наслов); Нећу да седим са Цецом (Куир, 16. 9. 2014, 1: наслов); Нећу да возим! (Блиц, 16. 2. 2004, 12); Органи безбедности неће да се разиђу. (Политика, 15. 6. 2014, 24); Хајдук неће да игра са Звездом (Политика, 15. 1. 2005, 24: наслов); Нећу да изнервирам ни њега, ни саиграче, а ни себе. (Вечерње новости, 24. 6. 2012, 40); Судије неће да врате паре (Блиц, 2711, 30. 8. 2004, 9); Неће сама да се хвали (Вечерње новости, 21. 12. 2012, 2); То нећу да вам кажем (Блиц, 31. 12. 2012. – 2. 1. 2013, 14); Потом, [срушио је] стереотип о Србима који вечно неће да преговарају, кад преговарају неће да потпишу, кад потпишу неће да испуне договорено. (Блиц, 26. 5. 2013, 3); Нећу да идем из моје Вуче, хоћу да останем, хоћу да будем близу деде Богослава. (Вечерње новости, 15. 4. 2014, 9); Нећемо да

живимо у бетонској џунгли. (Вечерње новости, 14. 5. 2014, 30); *Нећу ни да видим* Тадића! (Куир, 5. 9. 2012, 2–3: наслов); и сл.

У свим наведеним примјерима уз потврдну и одричну форму глагола *хтјети* конструкција *везника да* и презента има функцију зависне изричне клаузе којом се казује да се нешто жели или не жели, нешто намјерава или не намјерава урадити (Стевановић 1988: 170), па зато у највећем броју случајева није уопште могућа замјена конструкције *да* + презент инфинитивом (као нпр.: Новак *хоће да се одмори* / *Новак *се хоће одморити*; Хоћемо *да купимо* / *купити магнете; Ко *неће да оде* / *отићи, биће кажњен), а тамо гдје је супституција могућа, конструкције немају исто, него имају битно друкчија значења (као нпр.: Хајдук *неће да игра* / *играти* са Звездом; Токио *неће да угости* / *угостити* Путина).

Та разлику у значењу ових двију форми добро се чува у конструкцијама с глаголом *бити* уз негирани презентски облик глагола *хтјети* – *неће бити* и *неће да буде* – јер се формом а) футура *неће бити* констатује будуће стање као чињеница, док се б) формом зависносложене реченице *неће да буде* исказује волунтативно значење, тј. намјера или жеља субјекта да се не реализује оно што је означено конструкцијом *да* + *презент*. Због тога само прва форма може имати егзистенцијано имперсонално значење. На ту значењску диференцијацију двију наведених, семантички неконкурентних форми готово самоочигледно указују примјери што их наводимо:

(3а) *Неће бити* војне базе у Нишу (Вечерње новости, 30. 4. – 2. 5. 2014, 3: наслов); *Нећу бити* шеф дипломатије (Информер, 28. 6. 2012, 4: наслов); Без побољшања услова, досијеи *неће бити* достављени у законском року (Вечерње новости, 18. 6. 2012, 4); *Неће* нам *бити* нimalо лако. (Вечерње новости, 8. 7. 2012, 5); ... председник Србије и будући српски премијер *неће бити* чланови српског преговарачког тима (Вечерње новости, 25. 6. 2012, 3); *Неће бити* чистке (Политика, 30. 6. 2012, 33); То *неће бити* споразум о помирењу. (Информер, 3. 7. 2012, 2); *Неће бити* приватизације (Вечерње новости, 1. 12. 2012, 2); Можда *нећете бити* нешто превише задовољни послом (Куир, 22. 11. 2012, 31); *Нећу бити* на листи Демократске странке (Политика, 1. 2. 2014, 6); *Неће* те *бити*! (Куир, 20. 1. 2014, 6); итд.

(3б) *Нећу да будем* премијер. (Печат, 8. 6. 2012, 18); Сигуран сам да у Београду *неће бити* проблема. (Печат, 22. 6. 2012, 61); Јелена Карлеуша *неће да буде* део ријалитија о српским домаћицама (Информер, 29. 6. 2012, 17); *Нећу да будем* глумица. (Куир, 26. 4. 2012, 37); *Нећу да будем* Гојко Марић (Блиц, 24. 6. 2012, 17); *Неће* Веља *бити* министар пољопривреде (Информер, 3. 7. 2012, 4); *Нећу да будем* скептичан и сумњичав према новој влади. (Блиц, 19. 7. 2012, 4); Али *нећу да будем* тужилац (Вечерње новости, 19. 7. 2012, 3); *Нећу да будем* на стубу срама (Вечерње новости, 28. 2. 2013, 12: наслов); ...*нећу да будем* пуки објект насиља (Политика, 5. 3. 2014, 13); итд.

Оваква употреба конструкције *да* + *презент* уз модални потврдни или одрични глагол *хтјети* разликује се од футурске инфинитивне кон-

струкције не само по значењу⁷ него и по функцији зависног дијела, односно статусу предикатске синтаксеме: у футуру је то прости глаголски предикат (нпр.: *Хајдук неће играти са Звездом*), док је овдје у питању сложена реченица са зависном допунском клаузом (нпр.: *Хајдук неће да игра са Звездом*). Али пошто у модалном значењу, какво је значење глагола *хтјети* овдје, допуна може имати и/или инфинитивну и/или презентску *да* + форму, онда се конструкција негираног футура и инфинитива и конструкција негираног семантички модалног а синтаксички пунозначног глагола *хтјети* (*нећу*) почињу схватати као форме истога глагола с алтернативном допуном инфинитива или *да* + презент, па семантички модални глагол постаје и синтаксички модалан, јер *да* + допуна нема више вриједност зависне клаузе, него допуне модалном глаголу, чија се и синтаксичка модалност потврђује замјењивошћу инфинитива и *да* + презента. То најбоље потврђују примјери у којима негирани предикат *нећу* + *да* + презент долази уз субјекат за неживо. А неживом субјекту не може се приписати модално значење глагола *хтјети*: „имати вољу, намеру и спремност, решеност, да се нешто уради, изведе, желети—(Речник 2007: 1474). Неживи субјекат, ако није метонимијски или персонификацијски употребљен, у активним реченицама искључује модално значење негираног глагола *нећу*, односно подразумејева само његову футурску улогу, а самим тим „захтијева—искључиво инфинитивну допуну, а никако допуну *да* + презент, што потврђује и немогућност његове супституције блискозначним му глаголом *жељети*. Но, и поред тога уз неживи се субјекат у новинарском језику реализује уз негирани облик глагола *хтјети* намјесто футура првог форма *да* + презент, као нпр.:

(4) *Храна неће да поскупи* [→ **не жели да поскупи*] (Вечерње новости, 7. 8. 2014, 2: наслов); *Штафета неће да стане* [→ **не жели да стане*] (Вечерње новости, 26. 5. 30: наслов); *Луксуз неће да им прође* [→ **не жели да им прође*] (Вечерње новости, 14. 7. 2012, 5: наслов); ... *сматрам да идеја ископавања никла неће да заживи* [→ **не жели да заживи*]. (Политика, 18. 8. 2013, 15) итд.

Употреба *да* + презентске форме у реченицама с неживим субјектом, у којима је логички једино оправдана употреба инфинитива, као што је инфинитив једино логичан и у имперсоналним реченицама – у којима се такође јавља *да* + презент, уп.: *Свесни смо да неће да нам буде лако*. (Вечерње новости, 15. 1. 2014, 40); *Овде више неће да се краде*. (Вечерње новости, 3. 8. 2012, 2) – показује да долази до интерференције футурске и сложенопредикатске форме с негираним глаголом *хтјети*, тј. да се губи значењска диференцијација ових двију конструкција. То значи да *да* + презентска конструкција алтернира инфинитиву и у служби творбе „футура—Истовремено то значи да се у оквиру те негиране конструкције почињу ал-

⁷ „Према томе, будуће време, чим се не употреби за нешто што је сигурно поуздано да ће се извршити, постаје модални облик—(Белић 2000: 247).

тернативно употребљавати инфинитив и да + презент без обзира да ли негирана *нећу*-конструкција има футурско или пак значење сложеног глаголског предиката. Сљедећи примјери, чију синонимну нормативно неспорну конкурентну алтернативну форму реконструишемо у загради са стрелицом, то најбоље потврђују:

(4а) Правио сам грешке, али *нећу да дозволим* [→*нећу дозволити*] да ме смењују медији (Прес, 9. 2. 2006, 33); О томе *нећу да причам* [→*нећу причати*]. (Блиц, 18. 8. 2004, 24); *Нећу да коментаришем* [→*нећу коментарисати*] суђење (Блиц, 17. 10. 2004, 17); Ништа *нећу да коментаришем* [→*нећу коментарисати*] (Куир, 2. 10. 2012, 35); *Нећу ништа да демантујем* [→*нећу демантовати*] (Куир, 26. 6. 2012, 9); Црвено-бели *неће да се жале* [→*неће се жалити*] (Блиц, 6. 6. 2004, 39: наслов); *Неће Додик да нам кроји владу!* [→*Неће нам Додик кројити владу*] (Куир, 4. 6. 2012, 3); *Нећу да вас лажем* [→*нећу вас лагати*], биће тешко (Вечерње новости, 3. 8. 2012, 2); Никада то *нећу да заборавим* [→*нећу заборавити*]. (Куир, 30. 8. 2004, 21); *Нећу дати* [→*нећу да дам*] оставку! (Куир, 13. 6. 2012, 12: наслов); *Нећу се убити* [→*нећу да се убијем*] ако се не сложе све коцкице. (Вечерње новости, 25. 7. 2012, 40); *Нећу да дозволим* [→*нећу дозволити*] да ме ико уцењује! (Куир, 3. 7. 2013, 1: наслов); Она то *неће да учини* [→*нећу учинити*] (Вечерње новости, 8. 7. 2012, 5); Све док преговарамо са ДС, *нећемо се окретати* [→*нећемо да се okreћемо*] другим странкама. (Вечерње новости, 13. 6. 2012, 2); *Нећу да бежим* [→*нећу бежати*] од проблема, (Печат, 20. 7. 2012, 12); *Нећу да жури* [→*нећу журити*] са повратком (Вечерње новости, 11. 9. 2014, 38); Влада ни за јоту *неће да попусти* [→*неће попустити*], *нећу да попустим* [→*нећу попустити*], ни случајно. (Вечерње новости, 13. 7. 2014, 5); Међутим, *нећемо се зауставити* [→*нећемо да се зауставимо*] на овоме (Политика, 30. 6. 2012, 33); *Нећу да се спуштам* [→*нећу се спуштати*] на тај ниво. (Куир, 26. 4. 2012, 6); *Нећемо дозволити* [→*нећемо да дозволимо*] гашење медија (Куир, 23. 1. 2013, 7); *Неће ваљда да се замајавају* [→*неће се ваљда замајавати*] неким сложенијим пословицама (Куир, 18. 7. 2012, 2); *Нећу да их именујем* [→*нећу их именовати*] (Вечерње новости, 19. 7. 2012, 3); и сл.

Глагол *хтјети*, како се из наведених примјера види, постаје не само семантички него и синтаксички модалан, улази у систем модалних глагола уопште. А као синтаксички модалан, он подразумеива алтернативност инфинитива или конструкције да + презент у саставу сложеног глаголског предиката. Посљедица тога јесте мијешања опште футурске негираних форме и сложеног предиката с том формом. Негирани футур подудара се, дакле, с једном од форми сложеног предиката – оном с инфинитивом допуном. Модални негирани глагол *хтјети* тако се изједначава с негираним енклитичким обликом тог глагола. То изједначавање потпомаже и формална подударност футура првог у правим и

зависноупитним интерогативним реченицама⁸ са потврдним конструкцијама модалног глагола *хтјети*, што потврђују и сљедећи примјери:

(46) *Хоће ли мере болети?* (Политика, 19. 9. 2014, 5); *Хоће ли то бити* цена посла којим се бави и потеза које буде повукао? (Политика, 19. 9. 2014, 5); Но, питање је *хоће ли* и за његове познате и признате водитеље ... *бити* опстанка. (Политика, 21. 9. 2014, 19); *Хоће ли* тај процес довести до балканизације Уједињеног Краљевства...? (Политика, 21. 9. 2014, 2); Техничко је питање *хоће ли се* грађани о томе изјаснити на референдуму. (Печат, 21. 9. 2012, 12); Питање је још *хоће ли* боље проћи француска оншаланција ... или, пак, енглески повратак традицији дугог паса. (Блиц, 17. 6. 2012, 42); *Хоће ли бити* радикалних резова у безбедносним агенцијама? (Вечерње новости, 19. 7. 2012, 3); Питање је само, *хоће ли бити* нових расцепа. (Политика, 21. 7. 2012, 6); *Хоће ли се* до сутра знати коначна структура ресора? (Вечерње новости, 21. 7. 2012, 2); *Хоће ли се* Србија одржати на више столица? (Политика, 24. 9. 2014, додатак Руска реч, 4: наслов); *Хоће ли* ДС изгубити власт у Војводини...? (Вечерње новости, 24. 9. 2014, 2); Уколико вам ДС да зелено светло, *хоћете ли тражити* неки посебан ресор и да ли *ћете* ви лично *бити* министар? (Информер, 12. 7. 2012, 5); *Хоће ли бити* избора ове године? (Курир, 27. 2. 2013, 4); *Хоће ли* нам допустити да не ујемо у НАТО? (Вечерње новости, 28. 9. 2014, 3); Зато и ја питам наше грађане КИМ: *хоћете ли да изаберете* градоначелника Косовске Митровице Крстимира Пантића. Или *ћете да изаберете* Адријану Хочић, тако што нећете да гласате? (Политика, 23. 10. 2013, 5); итд.

Посљедњи примјер је индикативан, јер и у питању, истина алтернативном, долази до конкуренције пуног и енклитичког облика облика глагола *хтјети*.

У публицистичком новинарском стилу често долазе до потпуне, факултативне алтернативности инфинитивне и *да* + презентске допуне негираном глаголу *хтјети* у истом тексту, чак у хомолексичкој реченици. Ове двије конструкције тако губе разлику у значењу, постају значењски истоветне, тј. постају комуникативно-стилске варијанте, као нпр.:

(5) *Нећу вратити* мандат (Блиц, 9. 12. 2012, 11: наслов); *Нећу да вратим* мандат (Вечерње новости, 9. 12. 2012, 5: наслов); Петровић *неће да врати* посланички мандат (Политика, 9. 12. 2012, 5: наслов); Још *нећу да оставим* филм. Нека се зна: ја се још *нећу повући*. (Национал, 27. 1. 2003, 19); ... *нећу пристати* да ме лажу, *нећу да будем* пуки објекат насиља (Политика, 5. 3. 2014, 13); ... бесмислене изјаве Снежане Маловић *нећу коментарисати* (Блиц, 26. 1. 2013, 2); ... бесмислене на-

⁸ „Упитни облик футура гради се пуним (наглашеним) облицима презенте од *хтети* и упитном речцом *ли*, нпр. *Хоћу ли их видети?*, *Хоћеш ли их видети?* итд. или са изразом *да ли* испред ненаглашених облика, нпр. *Да ли ћу их видети?*, *Да ли ћеш их видети?* итд.—(Пипер, Клајн 2013: 174).

мештаљке Снежане Маловић и њене екипе *нећу да коментаришем* (Блиц, 26. 1. 2013, 2); итд.

3. Интерференција футура првог и футуроида

Пошто је дошло до изједначавања негиране форме футура првог и сложеног глаголског предикта са *нећу* као негираним формом глагола *хтјети*, у одређеним случајевима дошло до потпуне не само формалне него и семантичке подударности конструкција *нећу + инфинитив* и *нећу + да + презент* (нпр.: Киша *неће падати / неће да пада*). Та еквивалентност у оквиру негираних форми према принципу аналогije налази свој пандан и у потврдним формама. Друкчије речено, једнакост презентског негираног облика у оквиру футура првог и сложеног предикта с модалним глаголом *хтјети*, утиче да се аналошки направи једнакост и потврдног облика тих глагола. А та се једнакост постиже извођењем потврдне из истоврсне негиране форме одбијањем негираног префикса *не-*. То се најбоље види у следећем примјеру: Србија *неће лако напредовати* или *ће напредовати* као са теговима на ногама (Вечерње новости, 28. 9. 2014, 5) – гдје је у првој координираној клаузи употребијељен негирани облик футура *неће напредовати* а у другој раставној клаузи његов потврдни еквивалент добијен одбијањем негираног префикса *не-*: *ће напредовати*. На исти начин и од *Ја нећу радити* добијамо *Ја ћу радити*, а аналогно томе и од *Ја нећу да радим* добијамо *Ја ћу да радим*, што потврђује и следећи из новина забиљежени примјер: *Нећу ја да се бавим истрагама преко медија*. (Информер, 15–16. 9. 2012, 4); ... сад *ћу* ја лично *да се бавим* тим истрагама. (Информер, 15–16. 9. 2012, 5). Тако су, по угледу на суоднос негиране и потврдне форме футура првог, од негираних форми сложеног глаголског предикта с глаголом *хтјети* одбијањем одричног префикса *не-* добијене његове потврдне форме, с тим да у тим формама више немамо системски једини оправдан пуни презентски облик глагола *хтјети*, него се реализује енклитички облик презента глагола *хтјети*⁹. То на готово очигледан начин потврђује следећи примјер: *Нећемо да водимо дипломатију преко медија, нити ћемо да дискутујемо о детаљима поверљивих разговора* (Вечерње новости, 19. 9. 2014, 8) – у којему је у првој клаузи остварена лексичка негација глагола *хтјети* (*нећемо*), док у другој клаузи негација није лексичка него је реченична, остварена везником *нити*, чија употреба испред било које клаузе њен формално потврдни садржај преводи у одрични. Употребом везника *нити* одриче се, дакле, садржај формално потврдног предикта (*нити ћемо да дискутујемо* = *нећемо да дискутујемо*). За нас је овдје, међутим, зна-

⁹ Уп.: „Ја мислим да јача употреба овога *да* у будућем времену, иако се једно време мислило на стране утицаје, долази из одричних реченица. Јер у одричној реченици *нећу : нећеш* итд. значи подједнако: '*не хоћу доћи*' и *futurum*. У првом случају лако се развило (*не хоћу*) > *нећу да дођем* и почело утицати да се овај облик задржи и у потврдном облику—(Белић 2000: 248).

чајно на који је начин добијена потврдна форма предиката *нити*-клаузе. Тај формално потврдни предикат директно је изведен укидањем одричног префикса *не-* из лексички негираног предиката претходне клаузе, тако да смо од *нећемо* добили *ћемо*, а допуна је у оба случаја остала иста: *да* + презент другог глагола (у првој клаузи *да водимо*, у другој – *да дискутујемо*). На тај начин негирана форма *нећемо да водимо* директно је због употребе реченичне а не лексичке негације преведена у свој потврдни еквивалент *ћемо да дискутујемо*. Дати потврдни облик у супротности је са нужним условом употребе допуне *да* + презент у моносубјекатским реченицама, јер ова допуна долази искључиво уз неенклитичке облике модалних и фазних глагола као дио сложеног глаголског предиката или пак посебна зависна клауза. А енклитички презентски облик *ћу, ћеш, ће* итд. служи једино за творбу футура првог. Тако би се на основу датих енклитичких облика могло закључити да је овдје у питању форма футура првог. Томе, међутим, „противурјечи—конструкција *да* + презент која стоји на мјесту инфинитива, а која инфинитиву није конкурентна у футурској форми, него само у форми сложеног глаголског предиката (нпр. *Може да трчи / Може трчати; Хоће да помогне / Хоће помоћи*, и сл.). Превођењем негиране форме сложеног глаголског предиката са *да*-презентском допуном није добијена потврдна форма с енклитичким обликом глагола *хтјети*, јер је употреба тог облика везана искључиво за творбу футура првог, него је добијена специфична форма футура првог, коју више не чини веза енклитичког облика глагола *хтјети* и инфинитива, него је сачињава веза енклитичког облика глагола *хтјети* и конструкције *да* + презент, увијек замјењиве инфинитивом. Та је заправо *хибридна форма футура првог и сложеног глаголског предиката* (јер енклитички облик глагола припада само футуру, а конструкција *да* + презент замјењива инфинитивом припада само сложенном глаголском предикату). За ту је форму научно потпуно адекватан термин дао Р. Симић, називајући је ФУТУРОИДОМ. (Симић 2009: 51–55). Футуроид као хибридна форма што комбинује дијелове творбе футура и творбе сложеног глаголског предиката, врло је честа у новинарском језику. За потврду наводимо овећи број примјера, који опет не представљају ни полови-ну примјера што смо их забиљежили из новина:

(6) Када *ћете* мало *да се радујете*? Полако, да направимо још један корак, па *ћемо* онда *да скачемо*. (Вечерње новости, 11. 9. 2014, 37); Шта *ће* *да определи* Шкоте? (Вечерње новости, 15. 9. 2014, 16: наслов); То *ћемо* *да видимо* за два или три месеца (Вечерње новости, 19. 9. 2014, 7); Чеку обећао *да ће* *да слуша* (Вечерње новости, 23. 3. 2006, 15: наслов); Докле *ћете* *да нас брукате*? (Блиц, 15. 8. 2004, 40: наслов); „Цветни трг—*ће* *да увене* (Вечерње новости, 16. 8. 2004, 1: наслов); ... управо *ћеш* *то да урадиш*. (Куир, 4. 8. 2004, 21); ... а плашио сам се *да ћу* *опет да одреагујем* (Куир, 4. 8. 2004, 21); Роналдо *би* у Интер (Блиц, 24. 10. 2004, 24: наслов); Власт *ће* овако ојачана потпуно *да уништи* Србију. (Вечерње новости, 17. 3. 2014, 2); А шта *ћемо* онда *да бранимо*? (Политика, 26. 3. 2014, 13); Неко *ће* *да одговара!* (Вечерње

новости, 11. 3. 2006, 3: наслов); Арбитража *ће да пресуди* (Вечерње новости, 14. 1. 2005, 11: наслов); Све *ћемо да хапсимо!* (Куир, 9. 2. 2005, 5: наслов); Франкештајн *ће да сачека* (Блиц, 15. 8. 2004, 2: наслов); Наравно да *ћемо да се потрудимо* да бар део новца добијемо путем донација. (Глас јавности, 31. 7. 2004, 12); Шећер *ће да изгуби* сласт (Вечерње новости, 17. 7. 2004, 10: наслов); Све *ћемо* као странка да *учинимо* за стабилност земље (Куир, 17–18. 7. 2004, 5); Она је млада, згодна, лепа, ко *ће да ми поверује* да нисмо заједно? (Куир, 20. 7. 2004, 13); Она *ће да прича* 80 одсто времена. (Блиц, 21. 7. 2004, 27); ... ако сви разреди испуне план и програм из матерњег језика, она *ће да поједе* глисте. (Блиц, 23. 7. 2004, 26); Странке осудиле најаву Карића да *ће да формира* свој посланички клуб (Куир, 31. 1. 2005, 4: поднаслов); Балканке само гледају шта *ће други да кажу* (Куир, 21. 9. 2004, 13: наслов); Девојке ... уопште не питају колико *ће да раде*, већ да ли *ће да нађу* жељени посао. (Блиц, 27. 6. 2004, 11); ... за сваку изговорену реч Египћани *ће да наплате* што више могу (Балкан, 11. 1. 2004, 13); То *ће брзо да им се врати* као бумеранг. (Вечерње новости, 2. 6. 2004, 4); ... због тога *ћу да победим* на овим изборима (Куир, 5–6. 6. 2004, 2); Када *ће* неки политичар у Србији *да заглави* робију? (Куир, 5–6. 6. 2004, 5); ... каже да *ће да сарађује* са Сједињеним Америчким Државама (Вечерње новости, 1. 6. 2004, 5); Ко *ће да одговара* (Куир, 15. 6. 2004, 4: наслов); Ми онда одредимо којим редом *ће да лете* авиони. (Вечерње новости, 6. 6. 2004, 21); ... никако не може да се одлучи где *ће да вечера*. (Куир, 22. 6. 2004, 21); Македонија *ће још више да потоне* (Вечерње новости, 17. 8. 2004, 12); А ако освојимо „само—бронзу, бићу први који *ће да честита* момцима и тренерима (Вечерње новости, 17. 8. 2004, 48); Ко *ће сутра да брани* земљу? (Блиц, 1. 7. 2004, 3); Ко *ће да одговара* (Куир, 15. 11. 2004, 3: међунаслов); Ко *ће да плати?* (Куир, 326, 26. 5. 2004, 9: наслов); Факултет *ће он да заврши!* (Куир, 29. 3. 2005, 10); Није важно ко *ће да преговара*, него да ли *ће да се настави* тим погубним путем. (Вечерње новости, 12. 7. 2012, 2); Србији *ће коначно да сване* (Вечерње новости, 21. 12. 2012, 2: наслов); Ту *ћу да почивам*. (Вечерње новости, 21. 12. 2012, 13); Такав *ћу покренути* народ, а видеће како *ће то да изгледа*. (Вечерње новости, 31. 12. 2012. – 2. 1. 2013, 3); Момци, ко *ће мене да освоји?* (Куир, 31. 12. 2012. – 2. 1. 2013, 1: наслов); Уместо да лумпују, они *ће да спавају* (Куир, 31. 12. 2012. – 2. 1. 2013, 8–9: наслов); ... чиме *ће то да докажу?* (Политика, 29. 10. 2013, 7); Најпре *ће то да уради* за 4000 избрисаних (Политика, 13. 5. 2004, А2); Сад *ће да се зна* ко му је салутирао. (Балкан, 6. 5. 2004, 3); Ја *ћу увек да спречавам* свакога ко покуша да нанесе штету Србији. (Куир, 25. 5. 2004, 5); Обећавам да *ћу да променим* у Србији све оно што не ваља. (Куир, 25. 5. 2004, 5); Кад *ће да ми сване?* (Блиц, 12. 12. 2004, М6: наслов); И овај пут *ће да победи* неки од демократских кандидата (Интернационал, 24. 4. 2004, 4); Првих неколико дана само *ћу да трчкарам*, а касније *ћу*, према могућностима, појачавати ритам. (Куир, 30. 4. 2004, 24); Једноставно, надао сам се да

ће да промаши. (Куир, 1–3. 5. 2004, 31); Министар просвете најавио *да ће да удесетостручи* број иностраних академица (Вечерње новости, 15. 10. 2013, 5: наднаслов); Ускоро *ће* нека да га *смири*. (Куир, 25. 1. 2014, 28); Добро, али, није ли поштено да грађани знају унапред колико *ће* нешто да нас *кошта*? (Печат, 14. 2. 2014, 13); ... нико не зна колико *ће да кошта*. (Печат, 14. 2. 2014, 13); Нећу у лигу где *ће да ме краду*. (Интернационал, 164, 1–3. 5. 2004, 47); Тек *ће да заблиста*. (Вечерње новости, 10. 3. 2004, 48: наслов); Све *ћу да урадим* да Србија буде срећна (Блиц, 3. 6. 2012, 2); Ако жабу убаците у врелу воду, она *ће да скочи*, копрца се. (Политика, 17. 7. 2014, 25); Причало се да *ће-те* и музику да *радите*? (Блиц, 5. 9. 2004, 12); Нисам знао ко *ће да победи*, нити како *ће ствари да се развијају*. (Политика, 16. 3. 2013, КУН, 1); Мени је свеједно ко *ће да уђе* у владу. (Куир, 29. 5. 2012, 2); Кљупко се одмотало. Сад *ћемо да видимо* чија мајка црну вуну преде. (Вечерње новости, 16. 1. 2014, 2); Слажем се да је тиму потребна шок терапија, а каква *ће она да буде*, то ћемо видети. (Вечерње новости, 3. 11. 2013, 39); Још само питање – од чега и како *ће да живе*? (Политика, 27. 2. 2005, 10); „Трајал—*ће да тужи* државу. (Блиц, 12. 1. 2003, 3); После свега што *ћу да кажем* ... нико неће моћи да *ћути*. (Национал, 27. 1. 2003, 2); Он *ће да иде* у цркву, нешто због привреде, нешто због морала. (Национал, 29. 1. 2003, 3); Министарство просвете *ће да измири* дуг према факултету. (Вечерње новости, 28. 4. 2012, 31); Он *ће да прича* о граници на Дунаву! (Куир, 26. 4. 2012, 3); Тадић *ће да победи*. (Вечерње новости, 15. 5. 2012, 2); Сумњам, ипак, да *ће се то десити*. (Информер, 29. 6. 2012, 5); Ваше је било само да гласате. А ми *ћемо да изаберемо*. (Вечерње новости, 24. 5. 2012, 2); ... сад *ћу ја лично да се бавим* тим истрагама. (Информер, 15–16. 9. 2012, 5); Баш *ћу да питам* жену шта мисли о томе! (Вечерње новости, 4. 11. 2012, 23); Милио сам *да ће да ме убије*. (Вечерње новости, 1. 2. 2013, 24: наслов); У сваком случају, неко *ће да одговара*. (Куир, 1. 2. 2013, 2); Не знам како *ће нова влада да изгледа*. (Вечерње новости, 9. 7. 2012, 3); Докле *ћемо да трчимо*. (Блиц, 8. 7. 2012, 31); То *ће да се догоди*, али то мало ко схвата. (Вечерње новости, 26. 5. 2013, 3); Али, ја *ћу да играм* своју игру. (Вечерње новости, 1. 6. 2013, 37); Ко *ће да одговара* за аферу „млеко— (Блиц, 24. 2. 2013, 1: наслов); ... време *ће да покаже* исправност те идеје (Вечерње новости, 25. 7. 2012, 2); Шта *ће нам национални стандарди* у образовању ако *ће родитељи да постављају* те стандарде? (Политика, 26. 11. 2013, 7); Како *ће да пронађе* инспирацију... (Вечерње новости, 27. 12. 2013, 35); ...шта се они договоре, ја *ћу да прихватим*. (Политика, 29. 12. 2013, 5); Утврдићемо и мере које *ће да се предузму*. (Вечерње новости, 26. 6. 2013, 3); Министарство *ће да одлучи* науштрб којих предмета *ће то да буде*. (Вечерње новости, 4. 7. 2013, 4); То *ће само да унесе* збрку. (Вечерње новости, 4. 7. 2013, 5); Није све отишло дојавола. Тек *ће да оде*. (Данас, 4. 7. 2013, 7); И то *ћемо да решимо*. (Вечерње новости, 6. 7. 2013, 10); Ви *ћете да нам дате* двојицу ваших (Блиц, 6. 7. 2013, 32); Карлу *ћу да кажем* све! (Блиц, 7. 7. 2013, 38–39);

наслов); У томе *ћу* свесно да им *помогнем*. (Печат, 20. 7. 2012, 14); Ми-
 слим да је формирана влада која *ће* да *оживи* Србију. (Печат, 20. 7.
 2012, 14); Можда *ћу* да *снимим* и спот. (Вечерње новости, 26. 12. 2012,
 19); Али, не могу ни пацијенти бирати ко *ће* да их *оперише*. (Вечерње
 новости, 26. 12. 2012, 2); Па како *ћеш* да *умреш*? (Информер, 16. 7.
 2012, 18); ... када се још није знало ко *ће* да *победи* (Политика, 21. 9.
 2014, 25); Да ли постоји други пројекат који *ће* да *запосли*, наводњава
 Србију...? (Куир, 16–17. 2. 2014, 5); Шта *ће* странци да *мисле* о на-
 ма...? (Куир, 26. 12. 2012, 2); Добро отвори очи с ким *ћеш* да *спаваш*.
 (Вечерње новости, 6. 10. 2013, 23); Ко *ће* да *отвори* Пандорину кутију
 (Вечерње новости, 21. 11. 2013, 15: наслов); Сам *ћу* да *одлучим* о поми-
 ловању! (Куир, 22. 11. 2013, 6: наслов); Надам се да *ће* ти медији да
реагују. (Куир, 18. 7. 2012, 4); Али нека не очекује да *ћу* да га *напад-*
нем побеђеног. (Вечерње новости, 19. 7. 2012, 3); Стојадиновић не зна
 шта *ће* Кокеза да *ради* (Блиц, 22. 5. 2013, 36: наслов); Уз претњу да *ће*
 све да *побије*, ушао је у кућу (Политика, 20. 4. 2013, 7); У тај дан *ће* да
сване (Вечерње новости, 13. 4. 2013, 28: наслов); Србија *ће* тек да *саби-*
ра шта је добила (Политика, 20. 4. 2013, 5); Ко зна где *ће* и у ком смеру
 то да *иде*. (Куир, 29. 11. 2012, 11); Изражавам озбиљну сумњу да *ће*
 све да *протекне* регуларно. (Вечерње новости, 26. 9. 2012, 3); Још нису
 одређена ни правила кампање ни како *ће* она да *се финансира*. (Вечер-
 ње новости, 26. 9. 2012, 3); ... ја *ћу* да *се задужим*, а други *ће* да *враћа*.
 (Блиц, 30. 9. 2012, 2); Има 20 година, кад *ће* да *се забавља* ако не сада.
 (Информер, 10. 10. 2012, 29); Сад *ћу* да ти *покажем* како су Босанци
 глупи. (Ало, 7. 11. 2012, 11); Миха и Толе *ће* да *часте*. (Куир, 1. 4.
 2013, 38); То *ћу* да *подржим*. (Блиц, 4–5. 5. 2013, 5); Борис Тадић је као
 ненавођена ракета. Нико у демократској странци не зна где *ће* да *уда-*
ри и кад *ће* да *експлодира*. (Вечерње новости, 4. 12. 2013, 2); Не пита
 се Ђилас где *ћу* да *живим* (Вечерње новости, 5. 12. 2013, 3: наслов);
 Сада *ће* да *дође* све на своје место. (Политика, 5. 12. 2013, 1); Сад *ће-*
мо мало и да *одахнемо*! (Куир, 17. 12. 2013, 9: наслов); Зна Типсаре-
 вић на чему *ће* да *ради* у наредном периоду. (Вечерње новости, 12. 11.
 2012, 44); То *ће* да *потраје*. (Политика, 29. 12. 2013, 5); Ниси знао ни
 шта купујеш, ни колико *ће* то да *кошта* (Политика, 31. 12. 2012. – 2. 1.
 2013, 9); Видећемо докле *ћу* да *дођем*. (24 сата, 15. 1. 2013, 9); Да ли
ћеш нешто и себи да *купиш* од награде? (Куир, 26. 2. 2013, 24); Роди-
 тељи нису могли да одлуче ко *ће* да *помогне* детету (Куир, 27. 2.
 2013, 19); Влада *ће* да *предузме* мере (Вечерње новости, 9. 8. 2013, 8);
 Ми *ћемо* свакако да *радимо* на томе (Вечерње новости, 23. 5. 2013, 8);
 Моја деца *ће* вероватно да *остану* негде по свету. (Вечерње новости,
 29. 11. 2013, 15); Кад *ћу* да их *трошим*, ако не сад. (Куир, 29. 11.
 2013, 5); Ако *ћете* да *ме питате* да ли је неморално да се женим за
 новац, одговор је – није. (Вечерње новости, 18. 1. 2013, 17); Ко *ће* да
пусти у Србији инструмент који има тај утицај без свог утицаја? (По-
 литика, 16. 3. 2013, КУН, 1); Нити смо се љубили и грлили, нити *ћемо*
 то да *радимо*. (Вечерње новости, 18. 1. 2013, 3); Сад чујем да *ће* пред-

седништво да *изабере* неки организациони одбор који *ће* да *пропише* пропозиције. (Вечерње новости, 26. 9. 2012, 3); До краја сезоне *ћемо* ипак да *играмо* са два нападача. (Вечерње новости, 16. 4. 2013, 40); Тек *ће* да га *испитују*! (Куир, 4. 12. 2012, 1); Можда *ће* неко и да ме *запроси* (Вечерње новости, 2. 2. 2014, 18: наслов); ... не знам ни како *ће* да је *добују*. (Политика, 6. 2. 2014, 7); Турбе *ће* да *заблиста* (Вечерње новости, 24. 6. 2013, 35: наслов); Драге воље *ћу* да *преузмем* ту историјску одговорност (Вечерње новости, 19. 7. 2012, 2); Државу какву смо заједнички замислили, заједно *ћемо* и да *градимо*. (Вечерње новости, 19. 7. 2012, 2); Нисмо у ситуацији да бирамо са ким *ћемо* да *разговарамо*. (Вечерње новости, 1. 12. 2012, 3); Тек *ћу* да *полетим*! (Вечерње новости, 23. 8. 2012, 47: наслов); Берлин *ће* да *чека* пролеће (Вечерње новости, 15. 10. 2012, 11); Нико не сумња да *ће* Хрватска да *уђе* у Унију. (Вечерње новости, 15. 10. 2012, 11); Ако ме Влада овласти да водим преговоре, драге воље *ћу* то да *прихватим*. (Вечерње новости, 16. 10. 2012, 3); Борисе, докле *ћеш* да *ћутиш*? (Куир, 16. 8. 2012, 1: наслов); Верујем да *ће* то временом да *се реши* (Вечерње новости, 16. 8. 2012, 48); Докле *ћете* да нас *пљачкате*? (Куир, 17. 8. 2012, 6); Ако *ћемо* да *поредимо* учинак у односу на прошле игре, несумњиво смо успешнији. (Куир, 14. 8. 2012, 40); Реис Мустафа Церић сања и ја *ћу* сада да га *пробудим*. (Блиц, 14. 9. 2012, 2); Ко *ће* да те *види*, видеће те. (Политика, 24. 1. 2013, 40); Ко *ће* да *прича* о репрезентацији од јануара до маја? (Политика, 25. 1. 2014, 48); Жене желе неког поред кога *ће* да *се осећају* фантастично. (Прес РС, 28. 1. 2014, 24); Поред свега, жене желе ... неког ко *ће* то да им *пружи* кроз комплименте и пажњу. (Прес РС, 28. 1. 2014, 24); То *ће* да га *подстакне* да више ради. (Прес РС, 28. 1. 2014, 24); Онда чекајте да видите шта *ће* да *се деси*. (Прес РС, 28. 1. 2014, 25); Видећемо колико *ћемо* у томе да *успемо*. (Политика, 27. 7. 2012, 33); ... али ко *ће* сада да им *поверује* у тај покушај оправдања (Прес, 1. 8. 2012, 39); Косовске власти су их увериле да *ће* да *се постављају* за ромску породицу. (Политика, 23. 10. 2013, 5); Наиме, грађани Хрватске ускоро *ће* да на референдуму *одлуче* хоће ли се мењати Устав. (Вечерње новости, 4. 11. 2013, 11); Бољи живот *ће* да *сачека* (Политика, 5. 11. 2013, 11: наслов); Не знам да ли *ће* да *затуре* моје резултате или *ће* да *ураде* нешто горе од тога (Политика, 8. 11. 2013, 40); Кад *ће* да *почне* то Светско првенство (Вечерње новости, 21. 1. 2014, 37: наслов); Обећао сам мами да *ћу* да *се женим*! (Куир, 25. 1. 2014, 1); Али они *ће* баш то да *раде*. (Вечерње новости, 30. 10. 2012, 2); Питање је само која комисија *ће* да *спроведе* истрагу и ко *ће* да *казни* одговорне, уколико утврди да их има. (Политика, 4. 6. 2014, 5); Треба да нам се врате неки који *ће* да *читају* докторске дисертације које смо одобрили? (Политика, 12. 6. 2014, 15); Трагови *ће* да *избледе* и нестасу. (Политика, 28. 4. 2014, 21); Шта *ће* да *буде* са досадашњом Великом Британијом и колико *ће* још да *траје* оно што је од 1707. било Уједињено Краљевство? (Печат, 26. 9. 2014, 46); Кад ми куцне задњи час, ја *ћу* да *се правим* мртав. (Вечерње новости, 28. 9. 2014, 23); итд.

У свим наведеним примјерима форма *да* + презент употребљена уз потврдни енклитички облик глагола *хтјети* (*ћу*, *ће* и сл.) без изузетка је замјењива инфинитивом. То значи да је ова конструкција комуникативно потпуно синонимна форми футура првог. Те форме чак служе покаткад и као средство стилског разједначавања унутар једне сложене реченице, као нпр.:

(6а) Или *ће да граде* или *ће* им се *одузети* земља (Вечерње новости, 11. 9. 2014, 27: наслов); Мислим да *ћу оробити* мужевљев новчаник па *ћу* лепо *да купим* нове чизме. (Блиц, 16. 2. 2004, 9); Не бира бирџу у који *ће ући*, али бира астал за који *ће да седне*. (Политика, 29. 12. 2013, 25); Мислим да је формирана влада која *ће* о томе највише *да води* рачуна и која *ће имати* пријатеље на свим странама света. (Печат, 20. 7. 2012, 14); Ја *ћу* је платити, ја *ћу* и *да одем*. (Блиц, 28. 10. 2012, 35); С тим резултатима *ћемо изаћи* пред Главни одбор, а онда *ће* странка *да донесе* одлуке. (Вечерње новости, 8. 5. 2013, 3); Још *нећу да оставим* филм. Нека се зна: ја се још *нећу повући*. (Национал, 27. 1. 2003, 19); То *нећу да коментаришем* и увек *ћу бити* блиска истини и идејама ДС (Данас, 23. 8. 2012, 3); Нисам луд и ускоро *ћу да изађем* из болнице (Национал, 15–16. 2. 2003, 20: наслов); Нисам луд! Као што видите у добром сам стању и *изаћи ћу* одавде највероватније већ за неколико дана (Национал, 15–16. 2. 2003, 20: Добрило Ненадић); Андреј их *неће тужити*, *неће* судски *да гони* своју државу (Вечерње новости, 29. 9. 2014, 10); и сл.

Те форме – форма *ћу* + инфинитив и форма *ћу* + *да* + презент – нису међутим апсолутно замјењиве. Док је форма *ћу* + *да* + презент увијек замјењива формом футура, дотле форма футура свих глагола није замјењива формом *ћу* + *да* + презент. У литератури је, наиме, већ констатовано да „код модалних или модалитативних глагола ове замене нема, нпр.: *ја ћу хтети/хоћу*, али не **ја ћу да хоћу*; *ја ћу смети /смећу*, али не **ја ћу да смем*— (Мразовић, Вукадиновић 1990: 124; уп. и: Тома, Осипов 2012: 341). И заиста, када се твори од модалних глагола, никада футурској није нити може бити конкурентна форма *ћу* + *да* + презент, што показују и сљедећи примјери футура првог, чију ћемо неграматичну конкурентску *да*-форму реконструисати у загради са стрелицом:

(6б) Становници Крима *ће* сами *хтети* [→ **ће да хоће*] да се врате Украјини (Вечерње новости, 13. 9. 2014, 9); Људи *неће хтети* [→ **неће да хоће*] да инвестирају код нас. (Блиц, 25. 1. 2013, 6); Доктори *ће моћи* [→ **ће да могу*] да открију обољења много пре него што се она појаве. (Политика, 21. 9. 2014, 21); Многи инвеститори ... *неће моћи* [→ **неће да могу*] да сервисирају кредите. (Информер, 25. 7. 2012, 9); Наравно, Поле *ће морати* [→ **ће да мора*] да победи да бисмо изједначили. (Вечерње новости, 15. 9. 2013, 40); Док ММФ верује да Украјина *неће морати* [→ **неће да мора*] да реструктурира дугове, берзе лицитирају датум када *ће* објавити стечај. (Политика, 16. 9. 2014, 2); Али *неће смети* [→ **неће да сме*] да

попусти (Прес, 22. 8. 2012, 2); Београд *неће желети* [→ **неће да жели*] да увреди Вашингтон ни Брисел (Блиц, 19. 7. 2012, 9); и сл.

Сама чињеница да футуроид *ћу* + *да* + *презент* није могућ од свих глагола, доводи у питање његов морфолошки статус. Има ли дата конструкција статус морфолошког облика футура првог? Чешћи су имплицитни неголи експлицитни одговори што их на то питање нуди граматичка литература. Код малог се броја аутора у морфолошком поглављу у окриљу творбе футура првог као алтернативна инфинитивном футуру помиње и футурска конструкција са *да* + *презент*. Тако П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990: 124) у поглављу о творби футура у посебној напомени истичу да „у облику футура I, ако не стоји сам или се њиме не почиње реченица, могућна је замена инфинитива конструкцијом *да* + *презент*. Ова појава је обичнија у источној него у западној варијанти—И Д. Шипка у својој *Морфологији*, наглашава да се „у српском конструкције *да* + *презент* могу користити уместо инфинитива—(Шипка 2005: 223). И то је све што се тиче српских лингвиста. Код несрпских аутора истицање српског карактера футурске конструкције са *да* + *презент* по правилу служи да се укаже на једну од најбитнијих диференцијалних црта између српског и хрватског језичког израза и/или стандарда. Тако чини Б. Кунцман-Милер сматрајући да се у хрватском стандарду или, како она каже „језику—футур твори само помоћу енклитичке форме глагола *хтјети* и инфинитива, или „редуцираног инфинитива—док се у српском твори на два начина: а) синтетично, при чему се редуцираној инфинитивној основи додаје енклитички облик глагола *хтјети* (*писаћу*), и б) аналитично, тако што се умјесто инфинитива употребљава *да*-конструкција (*то ћемо да видимо; и он ће да дође*). (Кунцман-Милер 1994: 53). Х. Хајдаревић и А. Кршо у свом приручнику констатују да се футур први „твори од енклитичког (ненаглашеног, скраћеног) облика презента помоћног глагола *хтјети* и инфинитива (*ћу читати*), или да се умјесто инфинитива користи *да* + *презент* (*ћу да читам*), с тим да први тип творбе сматрају карактеристиком „босанског и хрватског језика—, а други тип особиним „босанског и српског језика—(Хајдаревић, Кршо 2013: 219), из чега проистиче да у српском језику уопште и нема творбе футура првог са инфинитивом. П. Л. Тома и В. Осипов наводе да „када помоћни глагол претходи инфинитиву, дакле са израженим субјектом или наглашеном ријечју која претходи глаголу, инфинитив се може замијенити везником *да* + глаголом у презенту. Ова је употребе распрострањена у српском језику, у коме се мање користи инфинитив (*ја ћу да пишем; ти ћеш да пишеш...*)—(Тома, Осипов 2012: 341). С. Кордић, пак, каже да се „футур I твори од презента помоћног глагола *хтјети* (првенствено енклитичких облика) и инфинитива главног глагола или, поготово у источном дијелу хрваткосрпског говорног подручја, *да* + *презент* главног глагола: *Он ће гледати филм. — Он ће да гледа филм.*—(Кордић 1997: 40).

Обичнији су, међутим, случајеви да се у морфолошком дијелу граматике, тамо гдје се говори о творби футура првог спомиње само његова форма са инфинитивом, док се *да*-презентска као инфинитиву конкурентна форма спомиње у синтаксичком дијелу граматике, најчешће при обради функције и значења самога презента. Тако поступа у својој граматичкој Т. Маретић (1963: 640), А. Белић (2000: 248), М. Стевановић (1979: 601), Ж. Станојчић и Љ. Поповић (1992: 377); С. Танасић (2005: 442–423).

На употребу *да*-презентске форме у саставу футура првог од почетка XX вијека до данас скретана је пажња у низу научних, првенствено синтаксичких радова (уп. нпр.: Мусић 1900; Московљевић 1936; Брозовић 1953; Кравар 1953; Гудков 1963; Галис 1970; Ивић 1972; Ћирковић 1985; Стевановић 1988; Војводић 1995, 1996; Ђукановић 1999; Радић 2003; Симић 2009; Окука 2010; Станојевић 2014).

И у граматичкој и у научној литератури о конструкцији *да* + презент у саставу футура првог неријетко је давана и оцјена о њеној нормативној, односно стандарднојезичкој вриједности. Уопштено се може рећи да граматичари који о овој конструкцији говоре у окриљу морфолошког поглавља о творби футура првог не доводе у питању њену стандарднојезичку вриједност (Мразовић, Вукадиновић 1990: 124; Кунцман-Милер 1994: 53; Хајдаревић, Кршо 2013: 219; Кордић 1997: 40); изузетак су П. Л. Тома и В. Осипов, који наглашавају да „ова конструкција, иако у српском чешћа него она с инфинитивом, ипак *припада фамилијарном регистру*, у писаном језику се у принципу више користи инфинитив—(Тома, Осипов 2012: 314), односно П. Пипер и И. Клајн, који у поглављу о творби футура првог у посебној напомени истичу: „У облицима сложеног футура I употреба споја *да* + презент уместо инфинитива *својствена је разговорном стилу и усменој незваничној комуникацији*, нпр. *Он ће да пише*, али се у другим приликама препоручује сложени футур са обликом инфинитива и граматичког елемента *ћу, ћеш, ће...* итд. (*Он ће писати*)—(Пипер, Клајн 2013: 173). Сличну констатацију изnose и Ж. Станојчић и Љ. Поповић, иако ову конструкцију не помињу у морфолошком него у синтаксичком дијелу своје граматике: „Презент с везником *да*, у *разговорном стилу*, употребљава се и са значењем и функцијом футура I—(Станојчић, Поповић 1992: 377). Стандарднојезички статус овој конструкцији експлицитно одриче С. Танасић, констатацијом да „без обзира на проширеност ове конструкције у источним деловима српског говорног простора, треба рећи да она није одлика стандардног српског језика—(Танасић 2005: 443). Остали аутори који о овој конструкцији говоре у оквиру синтаксичких функција и значења презента, по правилу не дају никакве ограде у погледу нормативне недопустивости њене употребе (в. нпр.: Маретић 1963: 640; Белић 2000: 248; Стевановић 1979: 601).

У граматикама се по правилу даје квалификација о нормативности или ненормативности дате конструкције без експлицитно наведених крите-

ријума на којима таква нормативна (пр)оцјена почива. Ни у научним радовима посвећеним овоме питању нема сагласности о нормативном статусу ове конструкције. Њу су најприје као ненормативну окарактерисали М. Московљевић (1936: 85–102) и Д. Брозовић (1953: 13–18, 153–154). С таквом се нормативном квалификацијом ове футурске конструкције није сложио М. Стевановић, наводећи као противаргумент како ауторитет Т. Маретића и А. Белића, који ову конструкцију нису нормативно прогонили, тако и њену распрострањеност у језику писаца XIX и XX вијека, закључујући да се „у свакоме случају, дакле, и у футуру презент може употребљавати у истој функцији с инфинитивом—па да „на основу овога немамо права оспоравати правилност употребе футура у овоме облику, као што то чине Московљевић и Брозовић—(Стевановић 1988: 171, 172). Каснији заговорници нормативног статуса ове конструкције углавном су на основу датог критеријума проширености у употреби, наводећи за потврду бројне примјере како из свакодневног језика тако и из књижевноумјетничког стила, закључивали како дата конструкција треба да добије нормативни статус. Тако, на примјер, В. Ђукановић сматра да је „за очекивати да се модификује и кодификована норма српског језика—тако што у њој треба признати комбинације *доћи ћу*, *ја ћу доћи* и *ја ћу да дођем*, а одбацити само облик *(ја) ћу дођем* који, прво, нарушава систем, и, друго, препознатљив је „као нестандардан, јер они који га употребљавају најчешће нису носиоци друштвеног престижа—(Ђукановић 1999: 96–97). На сличан начин размишља и П. Радић, који каже да у условима „када ова конструкција (п)остаје обележје језика наших водећих интелектуалаца, укључујући и лингвисте, —јасно је да ће она изборити своје место у језичком стандарду у Србији—(Радић 2003: 137).

М. Окука је недвосмислен у погледу стандарднојезичког статуса ове конструкције. Након исцрпног прегледа различитих погледа на ову конструкцију, а наводећи велики број примјера из публицистичког и књижевноумјетничког стила, уз покоји примјер из „научног стила—(углавном из језика Р. Бугарског), он закључује да је „форма *да + презент* у творби футура I *већ изборила своје мјесто* у српском стандарду (не само у Србији), она стоји напоредо с инфинитивном формом у разговорном, књижевноумјетничком и публицистичком стилу—(Окука 2010: 21). Такав закључак М. Окука темељи на следећим критеријумима: „Према томе, да ли ће нека језичка појединост постати стандардном или не зависи од *језичке употребе* као најважнијег језичког ауторитета и *става језичких ауторитета* заједнице према њој. Варијације које се у језику стварно користе не би се смјеле проглашавати неграматичним. Уз то је значајно нагласити и то како одређено друштво схвата језичку норму: да ли се наине у прескриптивистици држи *дисјунктивне норме* (*или/или*, тј. даје се предност једној од двострукости или вешеструкости) или *конјуктивне норме* (*и/и*, тј. не даје се предност ниједном дублету и/или триплету). Српска прескриптивистика се углавном придржава(ла) конјуктивне норме. А то значи да се правила ко-

дификације изводе, прије свега, на темељу подсвјесних принципа или конвенција којима се руководе изворни говорници. Тако су у србистици синонимске категорије у већини случајева признаване стандардним. Оне су у језику стварно животне само онда ако се ауторитет кодификатора темељио (и темељи) на подсвјесним принципима или конвенцијама којима се руководе изворни говорници—(Окука 2010: 19–20).

Критеријуми на којима М. Окука одређује стандарднојезички статус ове футурске конструкције више су него спорни. Наиме, проширеност у употреби никада није била одлучујући критеријум нормативности неке језичке појаве. То најбоље показује велика проширеност у употреби нпр. индеслинабиле форме потенцијала: **Ја би радио*, **Ми би радили*, **Ви би радили*, или пак замјеничког облика *сво* (нпр.: **Сво време је причао...*) итд. Те нестандартнојезичке форме нису ништа непроширеније у употреби од спорних футурских форми типа **Ја ћу да радим...* па их ипак нико нормативно одговоран не сматра стандарднојезичким, зато што оне нису системске, него директно нарушавају систем стандардног српског језика. Ставови језичких ауторитета, уколико се не темеље на битнијим нормативним критеријумима, одавно су престали бити не само одлучујући него уопште релевантан нормативни критеријум. А шта тек рећи за магловити критеријум М. Окуке о „подсвјесним принципима или конвенцијама којима се руководе изворни говорници—То нити је било нити ће икада бити релевантан нормативни критеријум, јер би на основу њега, на примјер, све супстандардне језичке особине добиле примат над стандардним. Друкчије речено, на основу тог критеријума, директно се као „престижан—уводи „немарни стил—стандардног језика, односно псеудонорма уступа мјесто научно утемељеној норми (уп. Прћић 2005: 33–49). При свему томе, М. Окука и сви они који би да нормативност ове конструкције изведу и из њене проширености у књижевноумјетничком стилу заборављају да је данас књижевноумјетнички стил најмање нормативно захтјеван, јер се у њему у умјетничке сврхе употребљавају сви и нормативни и ненормативни типови језичких јединица. Јер, „књижевник само неовисан о стандарду може бити на услузи стандарду. Дакако, неовисан о стандарду не значи и неодговоран према стандарду—(Силић 2006: 102).

Интересантно је, међутим, да се ни М. Окука, а ни други заговорници стандарднојезичког статуса ове футурске конструкције (В. Ђукановић и П. Радић на примјер) не позивају ни на један од два најбитнија нормативна критеријума: *критеријум системности* и *критеријум сврсисходности*. Колико је, дакле, конструкција *ја ћу да радим* у складу са системом и каква је њена сврсисходност, прије свега ће од тога зависити њен нормативни статус. О системности и сврсисходности ове конструкције мало ко од оних који су о њој писали говори. Најшире и научно најутемељеније о несистемности ове футурске конструкције без сумње је писао Р. Симић. Он каже да ће „формацију *ћу/ћеш ... + да + презент*’ пре свега, назвати футуроидом јер смо мишљења да нема морфолошки статус—тј. она се

„не може сматрати стандардним изражајним средством у српском језику— (Симић 2009: 52).

А футуرويد не спада „у инвентар морфолошких форми, јер његов статус противречи систему перифрастичких форми, код којих важи правило спајања личних облика помоћних глагола и неличних облика основног глагола. Спој два лична облика није прихватљив као јединствена форма морфолошког нивоа—из тих разлога дата се конструкција „не може уврстити у списак стандардних формација као футур и сл.—(Симић 2009: 54).

4. Несистемност и несврсисходност футуроида

Футуرويد се, дакле, не може сматрати системским морфолошким обликом футура, јер је у супротности са системом морфолошких сложених глаголских облика, који се сви без изузетка творе комбинацијом личног облика помоћног глагола *бити* или *хтјети* и неличног облика основног глагола (ја *сам писао*; ја *бејам писао*; ја *бих писао*; ја *ћу писати*...). Футуرويد негира дато творбено системско правило јер комбинује два лична глаголска облика: лични енклитички облик презента глагола *хтјети* и презентски облик основног глагола (ја *ћу да пишем*). И не само што комбинује два лична презентска облика, него у свој творбени састав футуرويد укључује и неглаголску ријеч – везник *да*. То је друго системско творбено огрешење овога облика. Наиме, сви морфолошки глаголски облици, без обзира јесу ли они прости или сложени, у свом саставу од врста ријечи имају само глаголе (прости се састоје од глаголске основе и наставка, а сложени од помоћног и основног глагола). У творби ниједног морфолошког глаголског облика у српскоме језику не учествује ниједна друга врста ријечи сем глагола. Глаголски облици су глаголски по томе што у свом саставу имају искључиво глаголе. Футуرويد, међутим, у свом саставу осим два лична глаголска облика има још и везник. То је друга несистемска особина футуроида. Футуرويد је, према томе, двоструко несистемски морфолошки глаголски облик: најприје по томе што насупрот свим другим сложеним глаголским облицима српскога језика настаје комбиновањем двају личних облика глагола, а затим и на основу тога што у његовој творби учествује везник *да* као неглаголска ријеч.

Ни сврсисходност као други – уз системност вјероватно најбитнији – критеријум нормативности футуroidу не може обезбиједити статус стандарднојезички „подобне—и потребне перифрастичке форме. А сврсисходност футуроида може се одредити тек из његовог односа према сложеном футуру првом. Значењски су они готово без изузетка синонимни. Значење футуроида ни у чему не одудара од значења футура првог. Између футура првог и футуроида нема, дакле, никакве, чак ни минималне семантичке разлике, е да би се на основу специфичности значења могло говорити о потреби за футуroidом. Замјењивост футура првог и футуроида, уз то, не подразумејева двоструку него једноструку импликацију: сваки је футу-

роид замјењив футуrom првим, док сваки футур први није замјењив футу-роидом, зато што се футуроид не твори од модалних глагола (уп.: **Ја ћу да хоћу/да могу/да смијем...*). Творба футура првог тако захвата све глаголе, док је творба футуроида рестриктивна, одграничена само на немодалне глаголе. Футуроид нема ни дистрибуционих предности у односу на футур први, него има чак суженију дистрибуцију. Наиме, ни футуроидом се као ни сложеним футуrom првим не може започети реченица (уп.: **Ћу доћи сутра / *Ћу да дођем сутра*). Сложени футур од инфинитивних глагола на *-ћи*, међутим, премјештањем енклитичког облика иза главног глагола без запрека заузима иницијалну реченичну позицију (уп.: *Доћи ћу сутра*), док је енклитика у футуроиду „непокретна—увијек долази испред конструкције *да* + презент, тако да се футуроид не може реализовати на почетку реченице ни кад је творен од инфинитивних глагола на *-ћи* (уп.: **Да дођем ћу сутра*). Због творбене рестриктивности (јер се не твори од модалних глагола), због сужене дистрибуције (јер због блокиране позиције енклитике не може доћи на почетку реченице), због значењске неспецификованости (јер нема ниједну семантичку нијансу која би га одвајала од сложеног футура) футуроид је потпуно несврсисходан перифрастички облик српскога језика. Преклапајући са са дијелом употребе сложеног футура првог, без иједне предности (ни творбене ни семантичке ни дистрибуционе) у односу на футур први – футуроид је према критеријуму сврсисходности „баласт—српскога стандардног (књижевног) језика. Том баласту посебно доприноси чињеница да је футуроид, за који се сматрало да има само потврдну форму (уп.: *Ја ћу да дођем*), захватио и одричну форму, што је очигледно у примјерима с неживим субјектом (уп.: *Струја неће да поскупи*), чиме се укида системска значењска разлика између негираног футура првог (нпр.: *Ја нећу доћи*) и негираног сложеног глаголског предиката са модалним глаголом *хтјети* у значењу *жељети* (нпр.: *Ја нећу / не желим да дођем*).

Будући несистемски и несврсисходан, попут свих других несистемских и несврсисходних језичких јединица – футуроид једино може бити иманентна карактеристика разговорног језика, а преко њега и одређених жанрова публицистичког и књижевноумјетничког стила (књижевноумјетничког зато што се у њему сви типови језичких јединица без обзира на свој стандарднојезички статус слободно употребљавају у умјетничке сврхе). Једном ријечју, футуроид има комуникативну вриједност футура првог, али нема и не може имати (због несистемности и несврсисходности) стандарднојезичку вриједност, па његова употреба у текстовима који подразумијевају искључиво стандардни (нормирани) језик, као нпр. у научном стилу, јесте одраз немарног односа према стандардном језику, или пак одраз ауторовог незнања стандардног језика. Друкчије речено, таква употреба футуроида најбољи је показатељ некултивисаног језичког израза. Никада у језику све што има комуникативну вриједност – а да при томе изневјерава критеријуме системности и сврсисходности – нема, нити може имати, и стандарднојезички статус. Футуроид ту није нити може бити изузетак.

Извори

Ало – *Alo*, dnevne novine iz Beograda.
Балкан – *Balkan*, dnevne novine iz Beograda.
Блиц – *Blic*, dnevne novine iz Beograda.
Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.
Глас јавности – *Глас јавности*, дневне новине из Београда.
Глас Српске – *Глас Српске*, дневне новине из Бањалуке.
Данас – *Danas*, dnevne novine iz Beograda.
Интернационал – *Internacional*, dnevne novine iz Beograda.
Информер – *Informer*, dnevne novine iz Beograda.
Куир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda.
Национал – *Nacional*, dnevne novine iz Beograda.
Наше новине – *Naše novine*, dnevne novine iz Beograda.
Печат – *Печат*, недељне новине из Београда.
Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.
Прес – *Press*, dnevne novine iz Beograda.
Прес РС – *Press Republike Srpske*, dnevne novine iz Banjaluke.
24 сата – *24 sata*, dnevne novine iz Beograda.
Литература

- Белић 2000: А. Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*, приредио Живојин Станојчић, Изабрана дела Александра Белића, т. 14, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Брозовић 1953: D. Brozović, O vrijednosti infinitiva i prezenta s veznikom *da*, *Jezik*, II/1, Zagreb, 13–18.
- Брозовић 1953a: D. Brozović, O razlikama između infinitiva i prezenta s veznikom *da*, *Jezik*, II/5, Zagreb, 153–154.
- Војводић 1995: Д. Војводић, Облици футура I као варијанте и/или као стандарди, *Научни састанак у Вукове дане*, 24/1, Београд, 341–349.
- Војводић 1996: Д. Војводић, Статус футура I у књижевноумјетничком и публицистичком стилу, *Јужнословенски филолог*, LII, Београд, 107–121.
- Галис 1970: A. Gallis, Zum Gebrauch von *da* + Präsens versus Infinitiv beim Futurum I im Serbokrotiaschen: Untersuchungen über die 'Koreni' von Dobrica Ćosić, *Зборник за филологију и лингвистику*, XIII/2, Нови Сад, 219–223.
- Гудков 1963: В. Павлович Гудков, Употребление форм будущего времени с конструкцией 'да + настоящее время' в сербскохорватском языке, *Вестник Московского Университета*, серия VII: Филология. Журналистика, 2, Москва, 30–39.

- Ђукановић 1999: В. Ђукановић, О односу кодификоване и узусне норме у српском језику, у: *Актуелни проблеми граматике српског језика*, приредила Јудита Планкош, Суботица–Београд, 95–102.
- Ивић 1972: М. Ивић, Проблематика српскохрватског инфинитива, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XV/2, Нови Сад, 115–138.
- Клајн 2005: I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Кордић 1997: S. Kordić, *Serbo-Croatian*, München–Newcastle: Lincom Europa.
- Кравар 1953: М. Kravar, О ‘razlici’ између инфинитива и веze да + present, *Zagreb: Jezik*, II/2, Zagreb, 43–47, II/3, 70–74.
- Кунцман-Милер 1994: В. Kunzmann-Müller, *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*, Frankfurt am Main.: Peter Lang.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Московљевић 1936: М. Московљевић, Још о употреби свезице ‘да’ с презентом место инфинитива, *Наш језик*, 4, Београд, 106–113.
- Мразовић, Вукадиновић 1990: Р. Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest.
- Мусић 1900: А. Musić, Rečenice s konjukcijom ‘да’ у hrvatskom jeziku, *Rad JAZU*, 142, Zagreb, 1–25.
- Окука 2010: М. Okuka, Nemoj da odeš, Srbija će da plaće: Урушавање или обнављање система књијевног језика? у: *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, Књига 4, том 1: Филолошке науке, уредник Милош Ковачевић, Пале: Филозофски факултет, 7–30.
- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Прћић 2005: Т. Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Радић 2003: П. Радић, О два аспекта балканизације српског књијевног језика. Резултати и перспективе, *Јужнословенски филолог*, LIX, Београд, 105–152.
- Речник 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Силић 2006: Ј. Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.
- Симић 2009: Р. Симић, Нормативни и употребни статус футуроида ЋУ/ЋЕШ... + ДА + ПРЕЗЕНТ, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, Београд, 51–55.
- Станојевић 2014: В. Станојевић, Неки аспекти употребе футуроида у књијевном превеоњу са француског на српски језик, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/1, Београд, 71–83.
- Станојчић, Поповић 1992: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.

- Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грама-
тички системи и књижевнojeзичка норма) II Синтакса*, Београд:
Научна књига.
- Стевановић 1981: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грама-
тички системи и књижевнojeзичка норма) I Увод. Фонетика. Мор-
фологија*, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1988: М. Стевановић, Напоредна употреба инфинитива и пре-
зента са свезицом *да*, у: *Студије и расправе о језику*, Никшић: Уни-
верзитетска ријеч, 155–180.
- Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола, у: Предраг Пипер, Ивана Ан-
тонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић,
Бранко Тошовић, *Синтакса српскога језика. Проста реченица*. У
редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик, Београд-
ска књига, Нови Сад: Матица српска, 345–476.
- Тома, Осипов 2012: P. L. Thomas, V. Osipov, *Grammaire dui bosniaque – cro-
ate – montenegrin – serbe*, Paris: Institut d'etudes slaves.
- Ћирковић 1985: М. Ћирковић, Негација уз инфинитив и ријечцу *да* + пре-
зент, *Наш језик*, XVI/4–5, Београд, 261–263.
- Хајдаревић, Кршо 2013: Н. Хајдаревић, А. Kršo, *Pravopisni priručnik bosan-
skog /hrvatskog/srpskog jezika sa osnovama gramatike*, Sarajevo: Institut
za jezik.
- Шипка 2005: D. Šipka, *Osnovi morfologije. Prilog gramatici savremenog stan-
dardnog jezika*, Beograd: Alma.

Miloš M. Kovačević

INTERRELATION BETWEEN FUTURE AND A PRESENT VERB FORM EXPRESSING FUTURE TIME IN CONTEMPORARY SERBIAN

Summary

On the versatile news register corpus, the paper analyses systemic and normative status of a type of present verb form for expressing future time, e.c. the form of present enclitic verb *xmjetu* and particle *da*+present form, for example: *Ja ћу да дођем*. It has been argued that such verb forms are constructions formed in analogy to negated Future I (e.g. *Он неће бити директор*) and compound predicate of modal verb *xmjeti*, meaning *жељети* (e.g.: *Он неће да буде директор*). It has proved that, in spite of their being commonly used, such constructions for expressing future time are neither systemic nor purposeful in standard Serbian. They do not follow the rules for compounding complex tenses in Serbian, they are more restricted in use than Future I, do not show any features justifying their usage, and, above all, they abolish semantic distinction between negated Future I form and compound predicate with modal verb *xmjeti* (e.g. *Струја неће поскупјети* / *Струја неће да поскупи*). Being non-systemic and purposeless, according to the standard the above-mentioned present verb forms for expressing future time are therefore unacceptable in standard Serbian.

ANAFORIČKA ULOGA ENGLESKIH LIČNIH ZAMJENICA U DISKURSU ROMANA

Apstrakt: *Kad se govori o anaforičkoj ulozi zamjenica he, she, it i they u engleskom, misli se na njihov odnos sa antecedentima od kojih dobijaju semantičku interpretaciju. U ulozi antecedenta mogu da se nađu različite strukture čija se sintaksička složenost kreće od imeničke sintagme do klauze ili čak i više klauza. Naknadno ponavljanje sadržaja već enkodiranog u antecedentu „povjereno—je najčešće ličnim zamjenicama za treće lice koje svojim prisustvom signalizuju slušaocu da na određenom mjestu u lingvističkom kontekstu pronalaze poznatu informaciju. Iako ima upotreba zamjenica u kojima se činom anaforizacije ponavlja i referencija enkodirana u antecedentu, takva (koreferencijalna) je samo jedna od mnogih drugih mogućih pronominalnih anaforizacija. Naravno, u ogromnom broju priloga istraživanju upotrebe ličnih zamjenica za treće lice u lingvističkoj literaturi se spominje i deiktička upotreba ovih zamjenica. Ali uvijek se ove dvije upotrebe prikazuju potpuno odvojeno i pritom se anaforički upotrijebljene zamjenice smatraju opcionim supstitutima leksičkih anafora. Provjeravanjem ovakve hipoteze o ličnim zamjenicama, samo kao o supstitutima, u test-primjerima u radu (koji neposredno slijede primjere iz korpusa), pokazalo se da ima i drukčijih slučajeva anaforizacije u kojima zamjenice samo i jedino zamjenjuju deiktički upotrijebljene zamjenice. Došavši do ovakvih nalaza putem primjene deskriptivno-analitičkog metoda smatrali smo da treba da otvorimo prostor za novu kategoriju koja je hibrid anaforičke i deiktičke upotrebe. Upravo je roman kao pisani diskurs pokazao da je za postizanje kohezije između njegovih dijelova, tj. rečenica i paragrafa, neophodno oslanjanje na već pomenutu hibridnu anaforizaciju.*

Ključne riječi: koreferencija, stara informacija, kohezija, narativni diskurs, hibridna anaforizacija.

1. Pregled pogleda na fenomen anafore u novijoj lingvističkoj literaturi

U rječnicima lingvističkih termina i enciklopedijama pojam anafore se definiše kao odnos dva elementa od kojih anafora, tj. drugi elemenat mora da ide —~~unazad~~—do prvog ili antecedenta po svoje tumačenje. Ipak, svi lingvisti nisu jednoglasni u tome koje lingvističke izraze smatraju anaforima dok se pitanje antecedenta ne smatra spornim. Čomski je u svom seminalnom radu *On Binding* (Chomsky 1980) iznio stav da anaforima u engleskom treba smatrati samo slučajeve upotrebe povratnih i recipročnih zamjenica (*himself* etc. i *each other*) dok je upotrebu ličnih zamjenica za treće lice (napr. *he, she, it i they*) smatrao pronominalnim imeničkim frazama (*Pronominal NPs*) (Chomsky 1980: 39). Čomski je za anafore (tj. za recipročne zamjenice) dao pravilo po kome se oni javljaju oba-

* snezana.bilbija@gmail.com

vezno u kontekstu iste klauze kada sa imeničkom frazom -antecedentom u funkciji subjekta a u istoj klauzi dijeli isti anaforički indeks (anaphoric index). Međutim, kada dočena red da se razmatra upotreba lične zamjenice *him*, kao u njegovom primjeru (109) koji navodimo dolje, on kaže:

(109) John told Bill (3, { 2 }) about him(4, { 2, 3 }).

Thus *him* in (109) is disjoint in reference from *John* and *Bill*, and if *John* were to replace *him* (or *Bill*) in (109), the two occurrences of *John* would be disjoint in reference. (Chomsky 1980:39).

U ovom citatu ne može promaći uočavanju dio u kome Čomski kaže –if *John* were to replace *him* or (*Bill*)” tj. ”ako bi došlo do toga da *John* zamijeni *him*”¹. Čomskom izgleda sasvim obična normalna jezička mogućnost da imenica *John* zamijeni ličnu zamjenicu *him*. On zapravo, smatra, bez obzira na sav aparat kojim objašnjava referencijalni odnos između imeničkih sintagmi, da se lične zamjenice mogu zamjenjivati (ili bolje reći smjenjivati sa imeničkim sintagma i obratno na istim mjestima u sintaksičkim kontekstima). On tako bukvalno tretira lične zamjenice za treće lice na tradicionalan način smatrajući ih mogućim zamjenjivačima imeničkih sintagmi, odnosno i jedne i druge smatra izrazima koji su u slobodnoj varijaciji a to znači da enkodiraju isti semantički sadržaj u kome je najvažnije obilježje –određenost” (definiteness).

Karni (Carnie 2002) je nastavio da se zanima za Teoriju vezivanja (Theory of Binding) i posvetio je značajnu količinu pažnje i recipročnim zamjenicama ali i ličnim zamjenicama u anaforičkoj ulozi. Karni (Carnie 2002) daje primjer (24) sličan primjeru Čomskog (109) koji je predstavljen gore:

- (24) a) Heidi **i** said [S' that she **i** discoed with Art].
 b) Heidi **i** said [S' that she **k** discoed with Art].
 (Carnie 2002:90)

O odnosu zamjenice *she* i antedenta imeničke sintagme *Heidi* u gornjim varijantama primjera (24) Karni dalje kaže:

In (24 b) the pronoun isn't bound at all (so is free within its binding domain). In 24 a) the situation is a little trickier: The pronoun is bound, but it isn't bound within its binding domain (the embedded clause). Its binder lies outside the binding domain, so the sentence is grammatical (Carnie 2002: 96-97).

Lajonz (Lyons) se u svojoj poznatoj i sveobuhvatnoj knjizi *Semantika* (Semantics 1977) bavio anaforičkom referencom koja se realizuje preko ličnih zamjenica za treće lice. On je ukazao i na činjenicu da se u modernoj lingvistici često konfuzno predstavlja anafora i da bi se konfuzija znatno smanjila kada bi se prihvatio pristup kakav on nudi kad kaže:

¹ v.p. je skraćena u ovom radu za vlastiti prevod dijela citiranog teksta.

Alternatively, we can say that an anaphoric pronoun refers to what its antecedent refers to. This alternative formulation has the advantage of making it possible to relate anaphora and deixis in terms of a single notion of pronominal reference (Lyons 1977: 660).

Lajonz je smatrao da su generativni gramatičari neopravdano umanjivali značaj deiksije u tumačenju iskaza i isticao je da su suviše pojednostavljivali anaforu mehanički je izjednačavajući sa procesom pronominalizacije i kažu:

The term „pronominalization” is being used for the conversion into a pronoun (by means of a substitution transformation) of something which at some deeper level of grammatical representation is not a pronoun (Lyons 1977: 662).

2. O shvatanju anaforičke upotrebe engleskih ličnih zamjenica u ovom radu

2.1 Korpus

Korpus, koji se sastojao od 1300 primjera, formiran je na tekstovima romana nekoliko modernih britanskih pisaca čiji jezik se može smatrati pouzdanim idiomom standardnog engleskog jezika druge polovine 20. vijeka. Iz ukupnog broja romana u ovaj rad smo izdvojili sljedeće:

Braine, J. (1957). *Room at the Top*. Harmondsworth: Penguin.

Green, G. (1974). *Comedians*. Harmondsworth: Penguin.

(1978). *The Human Factor*. Harmondsworth: Penguin.

Wilson, A. (1956). *Anglosaxon Attitudes*. Harmondsworth: Penguin.

(1976). *Late Call*. Harmondsworth: Penguin.

2.2 Teorijski okvir

Istraživanje anaforičkog potencijala pronominalnih oblika, tj. ličnih zamjenica za treće lice u engleskom temelji se u najvećoj mjeri na tumačenju anafore kakvo zastupa Lajonz (Lyons 1977) u smislu da se upotreba zamjenica u anaforičkoj funkciji ne može smatrati potpuno odvojeno od deiktičke upotrebe, te da se mora računati i sa slučajevima upotrebe koje su *hibrid* i njihove anaforičke (zamjenjivačke) ali i deiktičke (nezamjenjivačke) upotrebe. Osim Lajonza i Levinsonovo (Levinson 2003) tumačenje anafore uticalo je na istraživanje koje je ovdje predstavljeno.

Anaphora concerns the use of (usually) a pronoun to refer to the same referent as some prior term as in 90) *Harry's a sweetheart; he's so considerate*. where *Harry* and *he* can be said to be co-referential, i.e. pick out the same referent (Levinson 2003: 85-86).

U gore navedenoj Levinsonovoj definiciji uočava se prilog („usually—/obično—”) što znači da lične zamjenice nisu jedina lingvistička sredstva za

anaforizaciju prethodno uvedenog sadržaja. Barbara Abot (Abbot 2010) se nastavlja na Levinsonovo objašnjenje anaforičke upotrebe zamjenica i kaže:

... the interpretation of a pronoun (or other NP) is linked to another linguistic expression- (something in the text –internal world)- its antecedent (Abbot 2010:181).

U gore navedenom citatu iz knjige Abotove treba obratiti pažnju i na sljedeći dio u citatu : „a pronoun or other NP—što znači da se u anaforičkoj funkciji mogu naći i imeničke sintagme koje tako će za svoju semantičku interpretaciju moraju ići „unazad „ do antecedenta.

Može se s pravom zaključiti da se u anaforičkoj ulozi koja znači ponavljanje već uvedenog sadržaja iz antecedenta (dakle, stare informacije) mogu slobodno varirati lične zamjenice i imeničke sintagme.

O „bavljenju „ anafore poznatom/starom informacijom Hendriks (Hendricks) kaže:

Anaphora serves the overall function of attenuating or abbreviating the old information in such a way that it does not overwhelm the new (Hendricks 1976: 72).

2.3 Metodologija

U radu je primjenjivan deskriptivno-analitički metod , kao i metod generativne gramatike koji je omogućio da se test -primjerima za provjeru gramatičnosti (tj.prihvatljivosti) ²pokaže opravdanost ustanovljavanja nove vrste anaforičkog odnosa (hibridne anaforizacije), koji je i bio u fokusu ovog istraživanja i o kojem će kasnije biti riječi.

2.4 Predstavljanje sintaksičkog konteksta pronominalnih anafora u odnosu na antecedent

To što lične zamjenice za treće lice čini tako pogodnim i uobičajenim anaforičkim sredstvom jeste činjenica da se, kao kraći oblici, mogu javiti u različitim sintaksičkim kontekstima što se vidi u primjerima (1 - 4) dolje.

Kontekst jedne klauze :

1) *His* arm₁ had no strength in it₁ .(RT)³

Kontekst zavisnoslože ne klauze:

2) *Sylvia*₁ chose the Black Cat because *she*₁ had been so fond of the Black Cat at Eastsee.(LC)⁴.

Kontekst nezavisnoslože ne klauze:

3) I used not to like *cowboys*₁ but *they*₁ do take one out of oneself.
(LC)

² Sve test -primjere u ovom radu,odnosno prosuđivanje o njihovoj prihvatljivosti kontrolisali su 5 obrazovanih izvornih govornika engleskog jezika .

³ RT je skraćeni naslov romana *Room at the Top*

⁴ LC je skraćena za naslov romana *Late Call*.

Kontekst odvojenih rečenica:

4) *The ambassador₁ himself stood there, peering myopically. (S1)⁵ He₁ was in his shirt sleeves and he₁ wore no tie. (S2) I had never before seen him₁ less than immaculate. (S3) Beside him₁ on guard, was a horrible miniature dog. (S4) (C)⁶*

2.5 Predstavljanje forme antecedenta iz kojeg anafori dobijaju interpretaciju

Antecedenti mogu biti vrlo različite forme, a njihova složenost kreće se od imeničke fraze (NP u ovom tekstu) koju predstavlja samo jedna leksema, kao njena upravna riječ, do strukture čija je kompleksnost predstavljena klauzom. Ovo je ilustrovano primjerima (5-9) dolje, tako će uzetim iz korpusa :

- **Antecedent** = NP(imenička fraza) = N head(upravna riječ):

5) *The house passes laws₁ without a certain honesty of intention behind them₁.⁷ (LC)*

-**Antecedent** = NP=(DET + MODIFIKATOR+ MODIFIKATOR +MODIFIKATOR+ N head)

6) *The teashop was full of bent, muttering old women₁ . I watched them₁ over the cover of my paper. (RT)*

-**Antecedent** = N' s (MODIFIKATOR UPRAVNE RIJEČI UNUTAR NP)

7) *Sylvia could tell from Arthur's₁ voice that he₁ was working towards a row. (LC)*

-**Antecedent** = nefinitna -ing (gerundska) klauza⁸

8) *Sylvia hated being the centre of any public show₁ : it₁ made her face hot with blushing. (LC)*

- **Antecedent** = finitna klauza(klauza sa ličnim glagolskim oblikom)

9) *I arrived from Cap Haitien too late for the funeral₁ . Perhaps it₁ was a lucky thing. (C)*

Odnos između pronominalnog anafora i njegovog antecedenta nije uvijek pravolinijski i mehanički jednostavan. Pod ovim se misli na mogućnost da se cijeli antecedent kao forma leksički „presadi” iz sopstvenog konteksta na određeno mjesto udesno od sebe u lingvističkom kontekstu. Može se desiti da antece-

⁵ Simbol (S) označava rečenicu

⁶ C je skraćena za naslov romana *Comedians*.

⁷ Znak, tj. index ₁ upotrijebljen je da označi odnos između antecedenta i pronominalnog oblika koji anafORIZUJE taj antecedent. U nekim primjerima ovaj simbol ₁ je označavao i koreferencijalni anaforički odnos, a u nekim nije jer imenička fraza u antecedentu nije upotrijebljena sa specifičnom referencom enkodiranom u sebi nego sa generičkom ili čak potpuno nereferencijalno.

⁸ U slučajevima kada je antecedent klauza, bilo nefinitna ili finitna, pronominalni anaphor može biti samo zamjenica *it*.

dent bude „*pluralno rasut*„ u diskursu ali da ga anafORIZUJE samo jedan pluralni pronominalni anafOR kao u primjeru 10) dolje:

10) *At one in the morning an officer and two policemen₁ had appeared at the gangway: they₁ wanted to search the ship.*(LC)

Može se takoČe desiti da se anafORIZACIJOM antecedenta u kome je enkodirana generička referenca u singularu odstupi od slaganja u broju prilikom same anafORIZACIJE te da se, kao rezultat, dobije pluralni pronominalni anafOR koji ponavlja istu generičku referencu iz antecedenta.

11) *I've never seen a coloured man weep before- I have seen them laughing, angry, but never overcome like this man.*⁹(C)

3. Slučajevi hibridne anafORIZACIJE

Završavajući ovaj kraći pregled anafORIČKE upotrebe ličnih zamjenica za treće lice želimo da istaknemo nešto što do sada nismo navodili u gornjim primjerima. Naime, radi se o takvim slučajevima anafORIČKE upotrebe zamjenica koje se ne mogu varirati sa anafORIČKI upotrijebljenim imeničkim frazama budući da porijeklo vode u deiktičkim zamjениčkim antecedentima. Prilikom deiktičke upotrebe zamjenica za treće lice antecedent je u stvari očigledni referent u istom kontekstu u kome su i govornik i sagovornik. Želeći da ukaže na važnost razlikovanja ove dvije upotrebe ličnih zamjenica za treće lice, Abot (2010) navodi varijante svojih primjera (17a) i (17 b)

(17) a. He (pointing) is late! – deiktički upotrebljena zamjenica i

(17) b. Julia₁ said that she₁ would be there.

Postupajući po mehaničkom pravilu da se leksički anafOR može zamijeniti sa zamjениčkim, tj. pronominalnim anafOROM u uslovima koreferencijalnosti, moglo bi se sasvim legitimo zaključiti da je rečenica *(17 c) dolje gramatički i semantički ispravna-a što, meČutim, nije slučaj.

*(17)bc Julia₁ said that Julia₁ would be there.¹⁰

I Abotova, i mnogi prije nje¹¹ neprihvatljivost ovakve leksičke anafORIZACIJE ilustrovane u preuzetom i adaptiranom primjeru (17 bc) gore uopšte ne

⁹ Činjenica da iza boldiranog antecedenta i njegovog pronominalnog anafORA nije stavljen index za označavanje koreferencijalnosti može se objasniti shvatanjem da se koreferencijalnost može prepoznati samo izmeČu izraza koji se odnose na specifične fenomene u singularu i pluralu a ne na izraze koji generički upućuju na vrste fenomena.

¹⁰ Namjerno smo uzeli preuzeli rečenicu od Abotove da bismo pokazali kako je u literaturi potpuno zanemarena ovakva upotreba pronominalnih anafORA. Na isti način je slučaj blokiranja leksičke tj. nepronominalne koreferencijalne anafORIZACIJE spominjao i Čomski u svom primjeru (109) koji smo navodili na str. 2 ovog rada.

objašnjavaju nego je još više potenciraju prelazeći na sasvim drugi plan, a to je da bi u slučajevima nekoreferencijalnosti izmeću imeničke fraze-antecedenta „Julia—i upotrebe iste lekseme, ali koja se odnosi na različitog referenta, ovakva upotreba imeničke sintagme „Julia „bila prihvatljiva. No, odgovor zašto koreferencijalni odnos nije moguće leksikalizovati u poziciji anafora, u ovom slučaju, nije ponučen. Nije nebitno istaći da je knjiga Abotove (Reference) objavljena 2010. godine, dakle, predstavlja recentan lingvistički izvor.

U ovom radu iznosimo mišljenje da je zanemarivanje ovakve upotrebe u literaturi neopravdano, ali i razumljivo jer, ako se dozvoljava da postoje samo dvije nevezane upotrebe : anaforička (zamjenjivačka) i deiktička (nezamjenjivačka), neprihvatljivost iz *(17bc) se ne može ni objasniti.

Navešćemo sada još jedan primjer iz našeg korpusa koji potvrđuje naš stav da se ovdje radi o *obaveznoj pronominalnoj anaforizaciji*¹² deiktičkih zamjenica/antecedenta. Drukćije rečeno, ovdje nije moguće leksičko (tj. „imeničko „ponavljanje antecedenta.) Otuda je testiranje ovog zaključka rezultiralo negramatičnom rečenicom *12a) .

12) *Sylvia*₁ *wondered whatever she*₁ *was supposed to answer* . (LC)

*12a) *Sylvia*₁ *wondered whatever Sylvia*₁ *was supposed to answer* .

Ako bismo pokušali da predstavimo porijeklo ovakve hibridne upotrebe zamjenica za treće lice, ona bi izgledala ovako:

12b) *Sylvia*₁ : „*What am I*₁ *supposed to answer?*—

12c) *Sylvia*₁ *wondered what she*₁ *was supposed to answer* .

4. Pronominalna anafora kao jedno od sredstava u izgradnji diskursa

Kad se pomene riječ *diskurs* (danas veoma često rabljen termin u lingvističkim raspravama) mnogi su spremni da je shvate kao sinonim za pojam *tekst*. Drugi smatraju da je termin *diskurs* sveobuhvatniji jer može da inkorporira u sebe i *tekst* ali i učesnike u komunikativnoj situaciji. Braunova i Jul (Brown, Yule 1988) *tekst* definišu ovako.

Text ,we said, is the verbal record of a communicative event. (Brown and Yule 1988:190).

Braunova i Jul smatraju da je tretman pitanja lingvističke kohezije u tekstovima kakav su zagovarali Halidej i Hasanova (Halliday and Hasan) u svojoj

¹¹ Ovdje treba spomenuti da se ovo mišljenje ne odnosi i na Bolingera (1977) koji je ovu temu inicirao, ali nije o njoj detaljno raspravljao u svom članku —Pronouns and Repeated Nouns”.

¹² U širem i odvojenom istraživanju fenomena pronominalne anaforizacije na korpusu od 1300 primjera ustanovili smo da bi se moglo govoriti o 3 —razloga” obavezne pronominalne anaforizacije deiktičkog porijekla ali u ovom radu prostor i tema ne dozvoljavaju da se o tome elaborira detaljnije.

knjizi *Cohesion in English* (1976) još uvijek neosporen, te i sami u svojoj knjizi parafraziraju formulaciju Halideja i Hasanove:

Halliday and Hasan take the view that the primary determinant of whether a set of sentences do constitute or do not constitute a text depends on cohesive relationships within and between the sentences (Brown and Yule 1988:191).

Ranije pominjano ponavljanje poznate/stare informacije omogućava da se u potrebnom trenutku uvede neka druga nova informacija koja se lingvističkim sredstvima učini i uoči kao takva. To smjenjivanje stare i nove informacije u komunikaciji na koju se odluče učesnici u njoj doći vjaga se kao verbalno događanje koje nije nasumično. Naprotiv, u njemu se svi dijelovi drže zajedno zahvaljujući *koherentnosti* koja je rezultat i semantičke i pragmatičke povezanosti informacija u sadržaju. Ali, prema Braunovoj i Julu, za smisaono oblikovanje teksta vrlo je važna i *kohezija* koju najčešće i najuspješnije realizuju lične zamjenice za treće lice. Smatrajući da je mnogo informacija, potrebnih za interpretaciju teksta, pohranjeno u vanlingvističkom znanju i iskustvu sagovornika, za većinu lingvista termin *diskurs* postao je danas pogodniji za diskusije o komunikacijskom organizovanju informacija od strane učesnika u komunikativnom događaju. Ovaj termin također može da se podjednako uspješno odnosi i na usmeni i pisani diskurs.

Na tragu ove mogućnosti odlučili smo da se u ovom istraživanju bavimo ulogom ličnih zamjenica za treće lice u lingvističkom ostvarenju koherentnosti i kohezije u književno-umjetničkoj tvorevini koju predstavlja **roman**. Doroti van Gent (Dorothy van Ghent 1967) je roman, kao književnu tvorevinu proznog žanra, definisala:

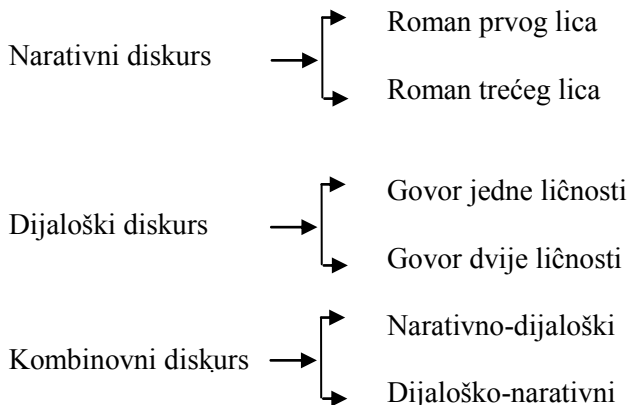
A novel itself is one complex pattern, or Gestalt, made up of component ones. In it inhere such vast number of traits, all organized in subordinate systems that function under the governance of a single meaningful structure, that the nearest similitude for a novel is a „world—... The sound *novel*, like a sound *world*, has to hang together for us (Van Ghent 1967:17).

Ovakvo poređanje romana sa svijetom sugerije nam mogućnost da jezik, onako kako se upotrebljava u romanu sa namjerom da se oblikuje ljudsko iskustvo iz svijeta, smatramo najbližijim jeziku koji se koristi u svijetu u svakodnevnom komuniciranju. Roman, kao pisani diskurs, posebno je „zahvalan—za proučavanje pronominalne anafore jer pisac koristi i dijaloški i nedijaloški metod. O tome Van Gentova (1967) također kaže:

Drama is subject to the conventions of the stage. The novel is free of these conventions, although it has others. It can use all sorts of discursive methods that the drama cannot use. But it also employs dramatic method most liberally, for it represents human beings as if tangible in space and time, that is ' scenically placed and related' (Van Ghent 1967:1).

5. Pronominalna anafora i vrste diskursa u romanu

5.1 Klasifikacija konteksta koja može da posluži u razmatranju upotrebe pronominalne anafore u romanu (upor. razlike u Bilbija 1990: 164).

5.1.1 Narativni diskurs

Iz ilustracija koje ćemo dalje navoditi može se vidjeti da pisac koristi narativni diskurs kao lokus dinamičkih opisa ličnosti uključenih u razne radnje i događaje. Ako se poredi roman pisan u prvom licu (*Ja-roman*) sa onim pisanim u trećem licu (*On-roman*), uočava se da među njima nema razlike u smislu realizacije pronominalne anafore, odnosno i u jednom i u drugom tipu narativnog teksta pisac usmjerava svu svoju pažnju prema čitaocu pomažući mu da preko pronominalnih oblika (ličnih zamjenica) „prati—antecedenta ranije uvedenog u diskurs.

—Roman u prvom licu (*Ja-roman*)

13) *At that moment **George Aisgill**₁ came in. **He**₁ was wearing an enormously thick overcoat, which **he**₁ wasn't tall or broad enough to carry. **He**₁ has small well-shaped hands, the nails shining from a recent manicure and **he**₁ wore not only a signet ring on his third finger, but a diamond ring on his little finger. His features were neat and smooth and his moustache looked as if it had been painted on. Despite the manicure and the diamond ring, **he**₁ didn't look masculine either* (RT, 62).

—Roman u trećem licu (*On-roman*)

14) *When **Marie-Helene**₁ went out shopping, **she**₁ dressed as though **she**₁ was going to lunch at Fortnum's, and did in fact lunch there. **She**₁ was wearing a bottle green silk coat and a monstrous little hat of bottle green feathers* (AA, 279).¹³

¹³ Ovo je skraćenica za roman *Anglosaxon Attitudes* autora Angusa Wilsona.

Međutim, *Ja -roman* i *On-roman* razlikuju se međusobno po značajnom potencijalu narativnog diskursa u *On-romanu* koji može da posluži kao medijum za realizovanje internalizovanog direktnog govora u kojem značajnu ulogu igraju pronominalni anafori. Pod pojmom internalizovanog direktnog govora podrazumijevamo *neizgovoreni* govor neke ličnosti predstavljene u trećem licu. U ilustraciji uzetoj iz romana *Late Call* dolje moguće je pratiti „porijeklo—pronominalnih anafora u narativnom diskursu *On-romana*.

15) *But Sylvia₁ listened quietly, for the old girl didn't have so much opportunity to hand it down nowadays. (S1) Then as one after another the old dears came up to thank her₁ for being „so thoughtful—„making just that little difference—,bothering with old man—„always having a jolly good word, she₁ began to feel increasingly embarrassed, and finally impatient, even annoyed. (S2) Of course it was nice to know that she₁ 'd done her job properly and made them all comfortable, but this personal note. (S3) She₁ almost felt that she₁ I was being mocked. (S4) After all, she₁ had never done more than her duty. (S5) But that was it, people were so insincere, they exaggerated everything. (S6) (LC,36)*

U rečenici (S1) ovog fragmenta iz narativnog diskursa u romanu, pisac je uveo antecedent *Sylvia* i isti taj antecedent čitaocu ponovo „spomenuo—pronominalnim anaforam *her* u rečenici (S2), a zatim u istoj rečenici iskoristio pronominalni anafor *she* da uče u sadržaj svijest *Sylvia-e* (ličnosti u fokusu). Međutim, pronominalni oblik *she* u rečenici (S2) je deiktičkog porijekla odnosno izvorno postoji kao—I „(ja) i njim *Sylvia* deiktički upućuje na samu sebe i na svoja osjećanja prema deiktičkim fenomenima konteksta u kom se i sama fizički nalazi, i ovo je pomenuto u prethodnom odjeljku. U ovom relativno kratkom paragrafu mogu se uočiti upotrebe dvije vrste anaforičkih pronominalnih oblika u narativnom diskursu: jedni su upotrijebljeni da anaforizuju (ponove) leksički antecedent, a drugi—pnavljavaju—deiktičke zamjenice za prvo lice/ tj. lice govornika. Deiktički oblik „I „, iz rečenice (S3) prenosi se još dva puta: u rečenicu (S4) i rečenicu (S5) i, prešavši u *privedni* anaforički oblik „she—omogućava piscu da ulazi u svijest ličnosti i vidi svijet oko sebe „iznutra—njenim očima te na taj način i čitaocu omogućava pristup neizgovorenim, unutrašnjim govoru ličnosti.

5.1.2. Dijaloški diskurs

5.1.2.1 Dijaloški diskurs jedne ličnosti

U slučaju da se i antecedent i njegov pronominalni anafor nalaze u govornoj dionici u romanu u „posjedu—jedne iste ličnosti, takvu anaforizaciju možemo nazvati dijaloškim diskursom jedne ličnosti.

16) „*Joe, do have a sandwich₁. They₁ are here to be eaten—(R.T, 69).*

Ovakvo pronominalno anaforizovanje u dijaloškom diskursu jednog istog lica ostvaruje se u rečenici odvojenoj od rečenice antecedentom i pripada govoru iste ličnosti.

5.1.2.2 Dijaloški diskurs dvije ličnosti

Pronominalna anaforizacija u dijaloškom diskursu dvije ličnosti podrazumijeva da se antecedent „nalazi—kod govornika a pronominalni anafor u govoru sagovornika.

17) A: „*How is **Major Jones**₁ ?—*

B: „*Not well at all. **He**₁ has caught mumps from the ambassador's son—*(C,251)

5.1.2.3 Kombinovani diskurs

5.1.2.3.1 Narativno-dijaloški

Kao što naziv ovog poddiskursa sugerise, narativni tekst koji pripada piscu—adrži „ antecedent a ličnost romanu ,u svom govoru, preuzima pronominalnu anaforizaciju.

18) *We even quarrelled about **the ambassador's dog**₁ - .*

*„ **It**₁ gives me the creeps—.*(C,254)

5.1.2.3.2 Dijaloško-narativni

19) „*Give yourself another **White Walker**₁ .—*

*Castle hadn't time to pour **it**₁ before Davis called to him.* (HF,29)

Objekti varijante kombinovanog diskursa pružaju priliku piscu romana da izbjegne rizik da u koherentnom i kohezivnom tkivu, kakav treba da bude roman, postignu monotoniju redosljeda: prvo antecedent pa iza njega slijedi pronominalni anafor- u istom narativnom ili dijaloškom kontekstu.

6. Zaključak

Ovaj rad je imao za cilj da naznači složenost upotrebe engleskih zamjenica *he, she, it, they*, kao lingvističkih sredstava koji imaju veliki potencijal u jezičkoj upotrebi jer u komunikativnoj situaciji mogu da posluže: kao deiktička sredstva , kao anaforička, ali i kao obavezna hibridna deiktičko-anaforička sredstva. Sve tri upotrebe značajno doprinose izgradnji diskursa romana kao određene cjeline. Za ovo istraživanje bilo je važno posmatrati upravo diskurs romana, odnosno prirodno oslanjanje pisaca na lične zamjenice kao jedne od osnovnih kohezivnih sredstava kojima se povezuju stare i nove informacije u tkivu romana a, koji, ne smije se nikad zaboraviti, predstavlja **konstruisani** tekst od strane pisca. Pisac čitaoca provodi kroz diskurs romana, nastojeći da to čini jezikom čiji elementi neće ugroziti razumijevanje sadržaja koji je namijenio ličnostima u romanu ali istovremeno i čitaocima tog istog štiva.

Literatura

- Abot 2010 : B. Abbot , *Reference*, Oxford and New York : Oxford University Press.
- Bilbija 1990: S.Bilbija, *Pronominalni anaforički proces u engleskom jeziku*. Monografije 3. Sarajevo:Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Bolindžer 1977: D. Bolinger, *Prounouns and Repeated Nouns*, Bloomington: IULC.
- Braun, Jul 1988: P. Brown, G. Yule, *Discourse Analysis*. Peto izdanje. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čomski 1980: N.Chomsky, On Binding, *Linguistic Inquiry* 11,1-46.
- Gardel 2012 : L.Gardelle, 'Anaphora', 'Anaphor' and 'Antecedent' in Nominal Anaphora: Definitions and Theroretical implications, *Cercles* 22 (2012), 25-40.
- Halidej, Hasan 1976: M.Halliday, R.Hasan, *Cohesion in English*, London: Longman.
- Hendriks 1976 : O.W.Hendricks, *Grammars of Style and Style of Grammars*, Amsterdam, New York, Oxford: North Holland Publishing Company.
- Karni 2002: A.Carnie , *Syntax: A Generative Introduction*, Malden (USA):Blackwell.
- Lajonz 1977: J. Lyons , *Semantics* 2,Cambridge: Cambridge Unviersity Press.
- Levinson 2003: S. C. Levinson, *Pragmatics*. Petnaesto izdanje, Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Gent 1967: D.Van Ghent , *The English Novel:Form and Function*, New York: Harper and Row.

Snežana V. Bilbija

THE ANAPHORIC ROLE OF ENGLISH THIRD PERSON PRONOUNS IN THE DISCOURSE OF THE NOVEL

Summary

Although English pronouns (he, she, they) are often simplistically defined as substitutes for fuller definite NPs in the same linguistic context, the author of this article demonstrates several of their other anaphoric uses, wherein personal pronouns operate as the obligatory linguistic choice because their antecedents originate either in deictic pronouns or pragmatic referents known to the participants in the communicative event. Basing its analysis on a corpus of eight modern British novels, this article examines the creative uses of anaphorisation as key to a novelist's worldmaking.—

КОМУНИКАТИВНА ВРИЈЕДНОСТ УПИТНИХ РЕЧЕНИЦА У ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ

Апстракт: У раду¹ се анализира статус упитних реченица у језику штампе, али не приоритетно са аспекта конструкцијских, него комуникативно-семантичких и стилистичких специфичности, чиме се у анализу нужно укључује и прагматички аспект, па се анализа корпуса проводи према методологији прагматичке синтаксе. Издвајају се директне и индиректне комуникативне функције интерогативних исказа, при чему су примарне посматране као полазна основа за уочавање и описивање њихових индиректних – комуникативно неинтерогативних семантичко-прагматичких и стилистичких вриједности у новинским текстовима. Уочава се да реализација комуникативно упитних и комуникативно неупитних интерогативних конструкција подразумева и жанровску дијалошко-монолошку диференцијацију, те да се издваја неколико врло експресивних типова комуникативно конвертованих интерогативних исказа.

Кључне ријечи: интерогација, прагматика, тотално питање, дисјунктивно питање, антипофора, реторичко питање, експресивност, дијалог, монолог

1. Увод

Динамичност језика као система, а посебно његових синтаксичких структура, огледа се не само у неограниченом потенцијалу говорних реализација одређеног синтаксичког модела него и у његовој полисемичности и полифункционалности у различитим контекстима. Тако се нпр. минимална двочлана реченица која подразумева модел граматичког субјекта и предиката (VF + N1)² у говору може реализовати у неограниченом броју исказа које могу да творе комбинације непрелазних глагола и именских ријечи које се могу наћи у позицији субјекта (нпр.: *Пада снијег. Пада киша. Пада звијезда. Пада стабло. Пада стандард. Пада влада.*), при чему се и сваки од датих исказа, без измјене граматичке структуре, укључивањем у контекст, може различито интерпретирати. У контексту дата форма престаје бити псеудореченица, а њено значење, које је са аспекта семантике увијек исто, укључивањем у контекст зависи од више фактора. Један од њих је тематско-рематска структура текста у који се укључује или однос познатог и новог у садржају исказа, па ако је нпр. исказ *Пада киша* одговор на питање

* milanka.babic@ffuis.edu.ba

¹ Рад је израђен у оквиру пројекта *Језик медија и језичка култура*, који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

² VF = лични глаголски облик; N1 = номинатив

Какво је вријеме напољу?, читав исказ је информативна новост, обавијесни предикат или рема; уколико је дати исказ одговор на питање *Пада ли снијег?*, тада је само један његов дио рематског карактера, односно само је *киша* носилац комуникативно новог. Садржај исказа зависи и од пресупозиција, а често и од тзв. разговорних импликатура, које подразумевају упознатост говорника са специфичностима контекста (в. Траск 2005: 2967-299), па и значења исказа њима условљена могу бити различито нијансирана, нпр.: *Није падала киша, сада пада*; *Дуго је падала киша, и даље пада*; *Падао је снијег, а сад пада киша*; и сл. Комуникативна вриједност исказа условљена је и интенцијом говорника да дати исказ обликује као неутралну информацију (*Пада киша.*), као питање (*Пада киша?*) или као исказ емфатички маркиран изненађењем или неким емоционалним ставом (*Пада киша!*), чуђењем (*Пада киша?!*) и сл. Тиме се у тумачењу комуникативне вриједности исказа и његовог значења нужно улази у прагматички аспект, јер различита значења структурно исте форме произлазе из „međusobnog odnosa између onoga што је rečeno i konteksta u kojem је to rečeno. Svaki put kad се контекст мијенја, мијенја се такође i значење које се преноси. Та је варијабла, односно контекстом увјетовани однос између onog што се рекло i onog што се комуницирало, предмет проучавања прагматике—(Траск 2005: 261). Осим тога, суштина прагматике јесте у дјеловању језиком у оквиру говорног чина, односно у намјери (илокуцији) да се језичким исказом утиче на реципијента или примаоца на начин на који то жели емитер исказа, а у томе је она суштински подударана са основним циљевима штампе. Зато прагматички аспект анализе упитене реченице у језику штампе не сматрамо допунским осталим релевантним аспектима – синтаксичко-семантичком и стилистичком, него суштинским, у складу са једним од схватања која прагматику посматрају „као теорију сјелине—(в. Гловацки-Бернарди и други 2001: 218). Друкчије речено, упитна реченица у анализи корпуса посматра се из угла прагматичке синтаксе у директном и индиректном говорном чину, у основном и у семантичко-стилистички модификованом значењу и комуникативној функцији. То значи да је полазиште анализе у упитној реченици као једном од типичних реченичних образаца који у свом основном значењу спадају у илокуцијске индикаторе, односно у обрасце који недвосмислено показују намјеру говорника да датом формом добије одговор саговорника у вези са пропозицијом или садржајем питања, а исходиште у уочавању и описивању њене индиректне – неинтерогативне комуникативне вриједности и функције коју у језику штампе има. Како је, дакле, темом рада предоређено, у раду се нећемо бавити структурним типовима, него комуникативном вриједношћу упитног исказа која може бити друкчија од примарне. Зато у оквиру интерогативних конструкција у раду посматрамо и граматикализовано интерогативне конструкције или конструкције оформљене помоћу упитне ријечи као језичког маркера упитности (нпр.: *Зашто одлазиш?*) и неграматикализоване конструкције којима је интерогативност дата писањем упитника као реченичног правописно-интонационог знака (нпр.:

Одлазиш?). То подразумева да ћемо интерогативне конструкције приоритетно посматрати у семантичкој опозицији *право питање* или питање које захтијева одговор саговорника и *неправо питање* или питање на које се одговор не очекује, са тежиштем на комуникативно транспонованим *неправим питањима*, односно на конструкцијама које, иако сутрукурно или супрасегментално – на основу интонације – упитне, губе на комуникативном плану интерогативну функцију јер не иницирају одговор саговорника. Флексибилност интерогативне конструкције да у комуникативном смислу може бити транспонована у неинтерогативне исказе потврђује и могућност њеног разноврсног обиљежавања реченичним интонационим знаком. Тако упитна форма може бити обиљежена упитником, тачком, узвичником, узвичником и упутником – зависно од аспекта актуализовања структурне интерогације (?), комуникативне обавјештајне вриједности (.) или афективности (!, ?!, ?! и сл).

Корпус штампе специфичан је по томе што су у њему заступљене разноврдне комуникативне вриједности интерогативне реченице. Питање је једна од његових иманентних функционалностилских детерминанти, будући да новински текст представља одговор на имплицитна питања усмјерена на основне податке у којима се манифестују елементи новог, рецепијенту непознатог садржаја, посебно у информативним жанровима. Комуникативно-експлицитно питање структурни је елемент дијалогских жанрова, док се неправна или фингирана питања, стилски маркирана, јављају у белетризованим монолошким жанровима за које је типичан субјективно-модални став говорника. У суштини се таква репатриција упитних и неупитних значења интерогативне форме подразумева, али вишефункционалност новинског текста не подразумева у том смислу и јасно разграничавање. У семантичко-прагматичком смислу новински текст укључује четири аспекта – информативност, забаву и енигматичност, инструктивност и персуазивност (в. Литлцон 1992: 72-81) – као четири вида његове сврховитости у интерпретацији корисника, који глобално условљавају његову жанровску слојеност, али се преплићу и у оквиру текста истог жанровског типа, будући да је реализација једног од тих циљева уско везана са реализацијом (неког од) осталих, што чини да жанр глобално предодређује језичке специфичности – типичне форме у којима се исказује, али у савременом новинарству не искључује ни нетипичне. Зато сматрамо да се разне комуникативне трансформације упитне реченице не везују искључиво за жанр, него за стилизацију поруке која је условљена доминацијом одређене језичке функције. Под доминантном језичком функцијом која утиче на комуникативни отклон интерогативне форме у неинтерогативно значење сматрамо експресивну, а модалност интензификације и емоционалности њеним конститутивним поткатегоријама. Будући да је суштинска интенција новинског текста манипулативног карактера – у исказу у коме се она манифестује неријетко је заступљена и исказна полисемичност интерогативних конструкција. Тако је у фактографским жанровима, стилски неутралним – као

што је вијест – тај вид стилизације исказа незаступљен, али је заступљен у насловима и најавама вијести, јер је упитна форма подесно средство којим се обраћа читаоцу питањем које не тражи његов одговор, него везује његова пажња на садржај текста који маркира и отвара. Осим тога, на одговори-ма на имплицитна питања заснована је структура информативних жанрова, јер се у садржају њихових текстова износе фактографски елементи одређе-ног догађаја о коме се јавност информише. Будући да су ти жанрови подре-ђени начелу објективности, и текстови тога типа садрже основне податке о догађају, његовим актерима, времену, мјесту, узроку, начину на који је реал-лизован и сл., а који информацију чине потпуном. Најјасније то репрезен-тује *вијест* као новински жанр:

„STRUKTURA VESTI је једноставна. U глави vesti (lido, fajf dabljuz, Apova glava, glava klin) rečenicama maksimalno јасним (bez objašnjenja i komentara, impersonalno) koncizno се пружају одговори на следећа питања: KO, ŠTA, GDE, KADA, KAKO, ZAŠTO, KOJIM SREDSTVIMA, OD KOGA POTIČE IN-FORMACIJA— сматра Р. Животић – и показује то на следећем примјеру:

„RAZGOVOR HOMEINIJA I MADARIJA

Kom. 6. decembra (Tanjug)

Vođa iranske islamske revolucije ajatolah Homeini (KO) razgovarao је (ŠTA) juče (KADA) neposredno (KAKO) u gradu Komu (GDE) sa Šari-jat Madarijem, vođom liberalne struje, kako bi се sporazumom (KOJIM SREDSTVIMA) izgladile međusobne nesuglasice (ZAŠTO)—(Животић 1993: 21-22).

Како цитирани текст показује, у једну реченицу којом се износи ви-јест уметнута су, очигледности ради, имплицитна питања, која показују да структурно-семантички чланови реченице садрже одговор на њих. Импли-цитно питање је у природи информације и комуникације, јер информатив-на новост – у теорији комуникативне анализе реченице – увијек подразу-мијева одговор на неко од изречених или неизречених питања (Силић 1984: 9). Имплицитно питање је једно од структурних начела информисања, али будући да је неексплицирано и да не подразумејева било какво семантичко нијансирање, није релевантно за анализу комуникативне вриједности упит-не реченице у текстовима новинских жанрова. Модификовање комуника-тивне функције питања до вриједности непитања, односно до констатације или става, могуће је у експлицитно интерогативним конструкцијама грама-тилизованог или неграмализованог типа, јер се само у њима уочава модализовање или губљење упитног значења форме.

2. О типовима интерогативних конструкција

Интерогација је једна од изражајних могућности реченице, издвоје-на према критеријуму комуникативног циља исказа, односно према интен-цији говорника да одређени исказ обликује као форму којом од саговорни-ка тражи одређену информацију о ономе о чему жели да прошири своје са-

знање. Остварује се, уопштено, у везаном упитно-саопштајном говорном чину јер у логичком смислу подразумева јединство са одговором који иницира. Структуру интерогативне реченице у односу на неутралну изјавну или обавјештајну квалификује присуство упитних ријечи, што прати и одговарајућа интонација, тзв. отворена, подигнута на крају исказа, јер имплицира незавршеност комуникативног догађаја без одговора који се очекује (в. Бабић 2013: 147-157).

У српској граматичкој питање се слично типолошки класификује, али се зато терминолошки различито обиљежава. У начелу се, према опсегу тражене информације и типу одговора условљеног питањем, издвајају: 1) *опште* или *тотално*, којим се пита да ли се нека ситуација реализује или не реализује, а подразумејувани одговор је *да/не* (*Пада ли киша?*), и 2) *посебно* (Станојчић и Поповић 1995: 334/335) или *парцијално* (Мразовић 2009: 703), којим се пита за неки дио упитног исказа: субјекта, објекта, времена, мјеста, начина, узрока итд. (нпр. *Гдје станујеш?*)³. Као трећи тип издваја се и *алтернативно* или *дисјунктивно* питање, а одговор на њега је предодређен самом структуром упитне конструкције, којом се сугерише избор једне од понуђених алтернатива у функцији одговора (Нпр. *Јеси ли спремила испит или тек намјераваш да се тиме бавиш?*)⁴. Алтернативно и дисјунктивно питање у граматикама најчешће јесу, али у суштини нису савсим синонимни термини, будући да дисјунктивност, за разлику од алтернативности која је двочлано затворена, представља отворени низ (нпр. *Хоћеш ли доћи или ћеш ми се јавити или ће ми твоја сестра испричати шта се догодило?*).

У литератури је уједначеније класификовање интерогативних конструкција према структурном критеријуму, на основу кога се питање може исказати лексичким и нелексичким средствима. У лексичке јединице којима се граматикализује категорија упитности убрајају се: упитне ријечце (*ли, да ли, зар, је ли, да*); упитно-односне именичке (*ко, шта/што*) и придевске (*који/-а/-е, чији/-а/-е, какав/-а/-о, колики/-а/-о*) замјенице – у номинативу и у зависним падежима –, те упитно-односни прилози (*гдје, камо, куда, откуд, докле, када, докада, како, зашто, што, колико*). Модуловањем изјавног исказа у упитни интерогативном интонацијом (нпр. *Доћи ћеш на ручак?*)

³ У раду дајемо предност терминима *тотално питање*, за питање формирано помоћу упитне ријечце којим се пита за ситуацију означену исказом у цјелини (тзв. *да/не-питања*), и *парцијално* – за питање са замјеничко-прилошком упитном ријечју.

⁴ Осим датих типова и термина, у литератури се наводе и „поновљено– којим говорник понавља питање саговорника да установи да ли је разумио питање, и „повратно– којим говорник провјерава да ли је схватио садржај претходне реплике (в. Мразовић 2009: 704-706). У енциклопедијско-лексикографском прегледу, без типолошке систематичности, побројана су сљедећа питања: „опће, djelomično, zamjeničko, dvostruko, afirmativno, upravno, neupravno, deliberativno, retoričko–(Симеон 1969/2: 59/60).

исказује се само једна од структурно-семантичких поткатегорија питања, а то је тотално питање које иницира одговор типа *да/не*, а које се обликује упитним ријечцама као граматичко-семантички непунозначном категоријом. Парцијална питања не могу бити обликована само упитном интонацијом, јер је маркер упитности тог питања истовремено и његово семантичко и комуникативно тежиште. Зато се ово питање формира помоћу пунозначне лексичко-семантичке категорије, као што су упитне замјенице и упитни замјенички прилози, чијим је опсегом појма одређен и опсег питања.

Будући да је истраживање усмјерено на комуникативни аспект упитне реченице (тиме и упитног исказа), структурни аспект реченичности у раду није релевантан критеријум, него се анализирају примарна и секундарна значења и прагматичке вриједности свих упитних синтаксичких конструкција које корпус нуди, било да су граматикализовано било интонацијом обликоване.

3. Комуникативне вриједности интерогативних конструкција

3.1. Интерогативна реченица са примарном комуникативном функцијом питања које захтијева одговор саговорника

Примарна комуникативна функција интерогативног исказа релизује се нужно у интерактивном говорном чину који актуализује говорну ситуацију и улоге говорника и саговорника, јер у логици комуникације питање служи да се од саговорника добије информација о нечему што је говорнику непознато. Тако се примарна интерогативна функција реализује у дијалогу, односно у жанровима који подразумевају интервју или укључивање саговорника у разним врстама изјаве. У ова питања спадају интервју-питања, врло фреквентна у новинском тексту, и анкетна питања, која се јасно и прецизно формулисана постављају испитаницима да би без додатних појашњења и сугестија могли да одговоре на њих, чиме је условљена валидност анкете.

Интервју-питања могу бити *директна* и *концизна* или *сугестивна*. Први тип питања исказује се граматикализованом упитном реченицом којом се од саговорника тражи прецизан одговор:

- *Колико ће инспектора бити ангажовано у тој акцији?*
- *На терену ће бити ангажовано више од 100 инспектора...*
- *Колико је радника на црно у РС?*
- *Не зна се колико је непријављених радника у РС...* (Press, 19. 10. 2011, стр. 7)

Директно питање својом фокусираношћу на садржај пропозиције одражава дистанциране говорне улоге, чак и када други језички елементи сугеришу одређену емпатију између саговорника, као што је то у сљедећем примјеру употреба другог лица јединине у форми обраћања саговорнику:

- *Шта кажеш противнику на мрежи након меча?*

Ђоковић: Често ми постављају то питање...

– *Како би у три ријечи описао свој фан клуб „НолеФан—?*

Ђоковић: Снага, љубав, подршка... (Независне новине, 5. 12. 2014, 37).

Сугестивна питања обично су у форми изјавне реченице са упитном интонацијом или одричне упитне реченице. Њима се сугерише закључак који новинар изводи на основу садржаја претходног дијалога или на основу знања о ситуацији о којој са саговорником разговара, а што одговор интервјуисане личности треба да потврди:

– *У новом „Монтевидеу—окупљена је значајна екипа шпанских уметника. Мало је необично што ћете ви, како изгледа, прво овде постати звезда, па тек онда у Шпанији?*

– Долорес је моја прва главна улога на филму, и јесте помало чудно што моја филмска каријера почиње у Србији (Вечерње новости, 22. 1. 2014, стр. 15);

– *Мислите да они који раднике запошљавају на црно неће бити спремни за најављену инспекцију?*

– То су ствари које се не могу сакрити... (Press, 19. 10. 2011, стр. 7);

– *Нисте ли погрешно темпирали време акције, будући да је грађевинска сезона готово већ прошла?*

– Исто питање поставили су и моји саговорници када смо разговарали о томе. Међутим, ни на Западу, где сам недавно боравио и размењивао искуства са колегама, није реткост да се овакве акције покрећу у ово време (Press, 19. 10. 2011, стр. 7).

У сва три примјера комуникативна вриједност питања модификована је епистемичким ставом новинара, којим се саговорник доводи у позицију или да његов став потврди – као у примјеру из разговора са шпанском глумицом – , или да га полемички оповргава – у посљедња два примјера. Сугестивна питања, као и директна, развијају дијалогски вид комуникације, па је тиме и сачувана њихова примарна комуникативна функција, али је неутралност упитне реченице модификована запажањем новинара које се намеће као тврдња коју саговорник прихвата или његовим мишљењем које је провокативном сумњичавошћу супротстављено мишљењу саговорника.

3.2. Индиректне комуникативне функције интерогативне реченице

Питање које се експлицитно поставља саговорнику средство је дијалога и типично је за жанрове дијалогског карактера, но будући да свака интерогативна реченица нема истовремено и комуникативну вриједност правога питања, она се у неинтерогативним значењима јавља у разноврсним типовима монолошког текста, а најчешће у белетризованим жанровима за које је типичан субјективно-модални став говорника, затим као средство привлачења пажње реципијента – у насловима текстова и издвојених дијелова текста, у тзв. антрфилеима и у рекламама.

3.2.1. Уводна питања – питања у функцији отварања теме разговора

Упитна конструкција као језичка форма јавља се и у монолошком типу текста којим се уводи тема, што подразумејева и реализацију његове друкчије комуникативне вриједности у односу на примарну. Том уводном интерогативном оквиру који отвара низ питања као подтема које ће се у тексту образлагати – уколико на њих не одговара сам новинар, него компетентни саговорник – слиједи клишеирана конструкција у смислу „О овом и сличним питањима разговарали смо са ХУ—а потом и право дијалошко питање, упућено саговорнику. Колико су у том смислу разноврсне и структурне и комуникативне вриједности упитне реченице у новинском тексту, показује се у следећем примјеру:

Ако причу о моралу оставимо по страни, *остаје питање каквој судбини може да се нада неко ко је ушао у везу са особом за коју зна да је била неверна? Да ли би дојучерашња љубавница, која је „умешала—прсте у нечији брак, требало да се плаши да јој се то на исти начин не обије о главу? Ако је један „фрајер—успео да преотме нечију девојку, хоће ли у том успети и неки други тип који је на њу бацио око? Ко је у таквој расподели снага по правилу љубоморнији и сумњичавији, а ко има више разлога за страх? Да ли особе које су једном превариле и оставиле партнера због нове љубави (не)свесно „практикују—овај шаблон у сваком наредном односу?* На тему о овој страни неверства разговарали смо са психотерапеутом др Зораном Миливојевићем.

– *Када уђете у везу са неким за кога знате да је био неверан, да ли можете да очекујете да ће и вас преварити?*

– Људи се понашају према обрасцима. Ако знамо да је особа једном преварила, то не мора ништа да значи... (Новости. Живот плус, 21. 9. 2014, стр. 6).

Од шест упитником обиљежених реченица, само посљедња (*Када уђете у везу са неким за кога знате да је био неверан, да ли можете да очекујете да ће и вас преварити?*) има примарну комуникативну вриједност питања којим се од саговорника тражи одговор који непосредно иза ње и слиједи. Тој интерогативној реченици претходи контекст којим је саговорник уведен у комуникацију (*На тему о овој страни неверства разговарали смо са психотерапеутом др Зораном Миливојевићем*). Комуникативна функција претходних интерогативних конструкција друкчијег је карактера, помјерена је у односу на примарну из прагматичко-стилских разлога, јер све претходне интерогативне реченице актуализују недоумицу као епистемички став говорника упућен не стварном саговорнику који даје одговор на постављено питање, него читаоцу као имагинарном саговорнику, с циљем експресивно-наглашеног отварања теме невјерства у љубавним везама. Прва у низу реченица обиљежених упитником (*Ако причу о моралу*

оставимо по страни, остаје питање каквој судбини може да се нада неко ко је ушао у везу са особом за коју зна да је била неверна?) маркирана је и одступањем од српске стандарднојезичке норме, јер било да је посматрамо као односну атрибутску зависну реченицу, уведену посредством именице *питање*, било као зависно-упитну, коју предодређује декомпонована предикатска конструкција *остаје питање* (као парафраза глагола *питати се*), њен нормативни статус је изјавног карактера, тј. таква се реченица обиљежава тачком⁵. Упитне реченице које слиједе, а које су структуриране као тотална питања (са упитним ријечцама *да ли* и *ли*) и као парцијално питање (са упитном замјеницом *ко*) – рематски развијају тему невјерства, градирају је као низ говорникових недоумица у вези са садржајем њихових пропозиција, па је функција интерогативне форме и интензификаторска и епистемички модална.

Сличног карактера су и питања у функцији најаве садржаја будућег текста, као што су најаве типа телевизијског програма, односно најинтересантнијих елемената програмских садржаја:

Како уштедјети и избјећи трговачке трикове и за свој новац добити квалитет? Које производе је боље заобићи јер нису сигурни? Кога се пожалити када су прекршена потрошачка права? На ова питања одговара екипа „Рачунице—(Независне новине, 5. 12. 2014, стр.16); Пријављени парови за „Најејенчање—ће бити инспирација будућим младенцима и још једном ће проживјети свој дан из снова. Који пар ће постати власник титуле „Најејенчање из снова—?(Независне новине, 5. 12. 2014, стр.15); „Круг—не бира теме. Оно што јавност занима, екипа емисије пита актере директно... Ко има храбрости да се суочи са другом страном у дебати уживо? (Независне новине, 5. 12. 2014, стр.17).

Разлика између питања најаве и уводних питања из претходних примјера јесте у томе што питања најаве не уводе одређеног саговорника, него се усмјеравају на читаоца с циљем привлачења његове пажње на садржај који најављују. Њихова функција је референцијално-конативног карактера, јер поред увида у садржај нестоји навести читаоца да се у будућности са садржајем и детаљније упозна. С друге стране, уводна питања су актуелна кад год реципијент чита дати текст, док питања најаве телевизијског програма имају временско ограничење, будући да су ради о просторно-временском трансферу између два типа медија. Таква питања, реализована у

⁵ „Упитник се не пише иза зависноупитних реченица ... Зависноупитне реченице се тако називају зато што имају облик упитних реченица. Међутим, оне немају и ф у н к ц и ј у упитних реченица, па се зато и не обиљежавају упитником. У њима се као везници, истина, употребљавају (1) упитне рјечце *да ли* и *ли* и (2) упитне замјенице (*ко*, *шта*, *који* и др.), односно упитни прилози (*кад*, *гд(ј)е*, *како* и др.), али се њима не пита, него се њима допуњују глаголи у управној реченици, који су глаголи тражења информација (*питати*, *распитивати се*, *размишљати*), пружања информација (*рећи*, *саопштити*, *казати*), стицања и посједовања информација (*сазнати*, *чути*, *знати*) и сл.—(Правопис 2014: 132).

новинском простору, прагматички су дезактуализована након времена када је садржај који најављују неактуелан, када је телевизијски програм већ реализован.

3.3. Тематска питања – најављују садржај текста у насловима, поднасловима и антрфилеима

Наслови су најистакнутији дијелови текста, са функцијом да „дају срж информације, анализирају и својом атрактивношћу привуку пажњу читалаца—(Јевтовић и други 2014: 56). Да би се актуализовале те функције, да би се ефектношћу и интригантношћу привукла читаочева пажња, наслови морају бити језичко-стилски добро обликовани, па су у њима врло често заступљене разне стилске фигуре, цитати, пословице и изреке са богатим значењским и асоцијативним потенцијалом. У теорији новинарства не препоручује се употреба интерпункције у наслову, осим ако се насловом не потенцира „драматичност—(в. исто: 64), али у пракси је наслов неријетко обиљежен узвичником или упитником, као графостилемским маркерима емфатичности, односно интерогативне конструкције у наслову у језику штампе нису ријеткост. Уочавају се два основна типа, и то граматикализоване конструкције оформљене помоћу упитне ријечи (а) или неграматикализоване конструкције које упитни карактер добијају на основу упитника као интонационог маркера (б). Граматикализоване исказне конструкције у насловима могу бити обиљежене интонационо-реченичним знаком (а) или су без интонационог обиљежја (а'), док је код неграматикализованих конструкција упитник неопходан као маркер конотативно-експресивног садржаја који наслов носи. Будући да упитна конструкција у наслову увијек подразумијева неправо питање које не иницира одговор саговорника, интерогативна форма може бити обиљежена упитником, тачком, али и узвичником, узвичником и упитником или њиховим комбинацијама – зависно од аспекта актуализовања структурне интерогације, комуникативне обавјештајне вриједности или афективности. Одсуство интонационог знака даје конструкцији исказну вриједност изјавног карактера, а носилац садржаја који се питањем маркира јесте упитна ријеч у интерогативној структури. Те разноврсне могућности обиљежавања и наглашавања интерогативног наслова показују следећи примјери:

а) *А где је председник САД?* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.3); *Како од деचाка да направите мушкарца?* (Новости. Живот плус, 21. 9. 2014, стр. 22). *Како маме сметају?* (Новости. Живот плус, 21. 9. 2014, стр. 23); *Је ли хрватски министар ратни злочинац?* (Независне новине, 5. 12. 2014, стр.25).

а') *Министре, зашто нам укидате пензије* (В. новости, 28. 11. 2014, стр. 15); *Кога саветници саветују* (Политика, 21. 10. 2014, стр. 23); *Ко наставља серију напада на пекаре* (Политика, 21. 10. 2014, стр. 5); *Шта је америчка „изузетност—*(Политика, 21. 10. 2014, стр. 3);

б) *Лидерка опозиције завјереник?* (Независне новине, 5. 12. 2014, стр.12); *Тачи премијер, а затим председник?* (Независне новине, 5. 12. 2014, стр. 14); *Мариновић преузима „змајиће—?* (Независне новине, 5. 12. 2014, 39); *За векну „сава—49 динара?* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.7); *Два брда у Ариљу заправо су пирамиде?* (Курир, 28. 11. 2014, стр.8); *Прете нове поплаве?! (Press, 2. септембра 2014, стр. 1).*

Граматикизовани упитни исказ у насловима, поднасловима или антрфилеима имплицитно или експлицитно отвара садржај текста као шири одговор на постављено питање који је тематски разрађен, јер питање из наслова углавном подразумева одговор дистрибуционог карактера – састављен од низа смисаоно распоређених елемената-аргумента којима се тема задата питањем потврђује или оповргава, а који чине текст као макро-одговор (нпр. *Је ли хрватски министар ратни злочинац?* Независне новине, 5. 12. 2014, стр.25). Такав наслов је у текстовима истраживачког или аналитичког карактера.

Питање у наслову може бити и инструктивног карактера, тј. питање које уводи текст у коме се дају корисни савјети читаоцима од стране стручњака-сарадника са којима новинар разговара или који у новинама имају своје рубрике (*Како од деचाка да направите мушкарца?* Новости. Живот плус, 21. 9. 2014, стр. 22; *Како маме сметају?* Новости. Живот плус, 21. 9. 2014, стр. 23). Насловно питање обиљежено је и упитником, чиме се наглашава да је садржај питања увијек отворен и актуелан за реципијента, као питање од егзистенцијалне важности за које се нуди одговор стручњака у садржају текста.

Суштинска функција наслова јесте везивање пажње читаоца за садржај који слиједи, па његово маркирање упитном формом неправог питања није једини вид стилизације. Као и сви други искази, и упитна реченица у наслову врло често је употријебљена у пренесеном значењу, јер је једна од карактеристика наслова интригантност. Тако се насловом *А где је председник САД?* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.3) не пита дословно за мјесто на коме се он налази, него сам садржај текста изједначава упитну реченицу са значењем „Председник САД не реагује у ситуацији у којој би требало да реагује—што датој упитној форми контекстуално даје статус реторичког питања.

У упитним конструкцијама наслова без упитника на крају, упитна ријеч јесте ријеч тежишта текста који је усмјерен на актере одређеног догађаја или ситуације (*Ко наставља серију напада на пекаре; Кога саветници саветују*), на предмет теме (*Шта је америчка „изузетност—* и сл. Наслов уз то може да садржи и јединице којима се појачава компонента ангажованости. У такве јединице спада вокатив, као облик који је нетипичан у наслову. Тако је у примјеру *Министре, зашто нам укидате пензије* вокативном формом апострофирана власт, а садржајем питања указано на негатив-

не ефекте њеног дјеловања, што наслову даје и вриједност израза незадовољства и протеста.

Грамматикализоване интерогативне конструкције наслова обиљежене упитником (а), за разлику од оних које тај маркер не садрже (а'), наглашавају компоненту упитности језичке форме и тиме појачавају компоненту непосреднијег контакта са читаоцем као са саговорником у дијалогу. Будући да наслов не захтијева интерпункцијски знак, оне су додатно маркиране – по принципу амбивитетa – тј. семантичким изневјеравањем примарне функције питања и њеним наглашавањем упитним интерпункцијским знаком.

Да је текст макроодговор на насловно питање, најјасније се уочава на микротексту антрфилеа, визуелно издвојених и истакнутих сажетака текста. Издвајањем у засебну цјелину садржај антрфилеа је самим тим наглашен, а одговори на насловно питање дати су у кратким изводима који чине суштину текста:

Шта подразумева индивидуални акциони план партнерства?

– *Највиши степен сарадње без чланства*

– *Ближи политички односи са НАТО...* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.2)

Отварачка упитна реченица за садржај набрајања елемената, који се у антрфилеу наводи иза ње, имплицитно укључује деиктичку лексему ЕВО = ЕВО *шта подразумева индивидуални акциони план партнерства*. У суштини је тај принцип имплицитан односу наслова и садржаја текста, па га актуализују и неупитне и упитне конструкције наслова. Упитне конструкције, уз то, у функцији формирања наслова и поднаслова, карактеристичне су по и по томе што упитни карактер форме комуникативно конвертују у деиктичко-интензификаторски, што појачава и степен њихове прагматичке персуазивности и степен њихове стилистичке експресивности.

3.4. Експресивно-интензификаторска питања у фингираном дијалогу

У питања експресивно-интензификаторског карактера убрајамо оне интерогативне исказе који се комуникативно конвертују у констатацијесумње или емоционално интензивирани тврдње на које се не очекује одговор, јер представљају одговор-претпоставку, са великим степеном увјерености говорника да садржај пропозиције јесте одговор. Реализују се у два основна типа у тзв. фингираном дијалогу, привидном у смислу да исказано питање уопште не тражи одговор саговорника. Први тип јесте онај који се реализује у везаном тексту у коме се јасно уочава да је говорник истовремено и саговорник, тј. да поставља питање самом себи (или уопштеном саговорнику у чији је позицију и он укључен) на које непосредно сам и одговара. Други вид експресивног питања не укључује одговор, питање је упу-

ћено имагинарном саговорнику од кога се одговор не може очекивати и има комуникативну вриједност наглашене тврдње.

3.4.1. Експресивно-интензификаторска питања са одговором који слиједи

Питања која говорник поставља сам себи као увод у шире образлагање аргумената који представљају елементе одговора, употребљава се у аналитичком тексту, у жанру фелтона, колумне и сл. Својствена им је такође деиктичка функција, јер се таквим питањима најчешће скреће пажња на садржај који слиједи према имплицитном обрасцу ЕВО ЗАШТО/ ЕВО КАКО и сл., односно комуникативна вриједност таквог питања јесте такође наглашавање садржаја одговора, а прагматички дјелује као да аутор води дијалог сам са собом, дајући одговоре на општа, отворена питања:

Зашто је за формалну идеологију, око које ће се ујединити становништво Албаније, изабран комунизам? Први и основни разлог лежи у чињеници... (В. новости, 28. 11. 2014, стр. 23); О каквом је национализму реч ако је албански народ био толико подељен да су у њему постојале барем три етничке, а самим тим и националне концепције? По нашем мишљењу... (В. новости, 28. 11. 2014, стр. 23); Ако је реч о остваривању права на илирске земље, зашто се онда не тражи све што је некада припадало Илирима? А то је читава Далмација... (В. новости, 28. 11. 2014, стр. 23); Зашто онда показују претензије према Куриумлији, Прокупљу, Новом Пазару, Тутину или Велесу у Македонији у којима такође одавно нема Албанаца? Једини одговор на ово питање јесте... (В. новости, 28. 11. 2014, стр. 23); Сад ја, именом и презименом, постављам питање: ко поставља то мноштво саветника и по ком критеријуму? Одговорите, по устаљеној матрици... (Политика, 21. 10. 2014, стр. 23); Да ли дуга значи посебну наклоност натприродних сила савезништву Русије и Србије? Чини се да русофилски део јавности потврдно одговара на ово питање (Политика, 21. 10. 2014, стр. 23); Шта се крије иза потоњег појма? Идеја да су америчке вредности и политички систем најбољи на планети... (Политика, 21. 10. 2014, стр. 1); Шта су са њима поделили неки грађани Србије ових дана? Каменице, провокације, претње, ватру у радњама (Политика, 21. 10. 2014, стр. 5); А како изгледа третман? Пацијент прво лежи на стомаку... (Новости. Живот плус, 21. 9. 2014, стр. 29); Је ли Јаковина био међу тим у црно одјевеним командосима који су оца и синове некамо одвели и убили па им се губи сваки траг? У Жупанијском државном одвјетништву у Осијеку рекли су ми да им је познато како је Јаковина доиста припадао „Банијским вуковима—... (Независне новине, 5. 12. 2014, 25); Како је уопће дошло до тога да се Миланковићу суди након двадесет и пет година? Случај се десетљећима киселио у Жу-

панијском суду у Сиску... (Независне новине, 5. 12. 2014, 25); *Зна ли Милановић за прошлост свог министра? Зна...* (Независне новине, 5. 12. 2014, 25).

У овој функцији појављују се и неграматикализована питања, и њима се постиже на текстуалном нивоу ефекат умишљеног дијалога који аутор текста води са читаоцем, а којим се читаоцу дају одређени савјети и препоруке у вези са темама из свакодневног живота:

Шољица кафе коју сте управо попили уопште вас није разбудила? Највероватније сте је попили у погрешном тренутку... (Новости. Живот плус, 21. 9. 2014, стр. 11).

Питања овог типа сугестивног су карактера и средство су солидарности и интимизације између аутора текста и читаоца. Њихова сугестивност је у томе што се изјавном формом ствара утисак да је говорник упознат са ситуацијом која се односи на саговорника, да је увјерен да је то тако, па упитни маркер служи као средство да се саговорник подстакне на учешће у имагинарној комуникацији.

У истој функцији могу се наћи и контекстуално условљена питања:

И сад кад размислим, некако су ми више лежали другари, мушки, него девојчице. Са њима сам увек била добар спој. И кад се посвађамо, увек то некако добро прође. *А са другарицом? Богами, теже.* Жене много воле да трачаре (Новости. Живот плус, 21. 9. 2014, стр. 5); ... а Ђуро Бродарац ипак је остао епизодист уз домаће главне јунаке попут Бранимира Главаша и Томислава Мерчепа. *Зашто? Довољно се гурао у прве редове партијских сабора...* (Независне новине, 5. 12. 2014, 25).

Стилистички посматрано, овај тип питања у класификацији разних питања реторичког карактера издваја античка реторика и одређује га као *антипофору* или „питање на које одмах слиједи једнозначан одговор“ (Ковачевић 2006: 18). Њиме се оживљава текст, читаоцу се намеће утисак учесника у дијалогу, а прагматички се постиже ефекат обједињености у мишљењу аутора текста и читаоца као имагинарног саговорника. Та обједињеност је најчешће имплицитна, али може бити и експлицирана језичким јединицама које упућују на саговорника, као што је то у примјеру *Сад ја, именом и презименом, постављам питање: ко поставља то мноштво саветника и по ком критеријуму? Одговорићете, по устаљеној матрици...*, у коме је позиција говорника наглашена у инерогативном исказу категоријамa говорног лица, а то су замјеницом *ја* и презент првог лица јединине глагола *постављам*, док је саговорник означен у одговору који непосредно слиједи другим лицем множине глагола *одговорићете*. Тиме је и формално наглашена улога саговорника као саучесника у тврђењу које је искључиво ауторско.

3.4.2. Питања експресивно-интензификаторског карактера, без одговора

Врло заступљена у новинском тексту белетризованих или аналитичких жанрова јесу питања на која ни у комуникативном ни у стилистичком смислу нема одговора. То су питања-тврдње са експресивно-интензификаторским карактером. Уочавају се два типа таквог исказа на основу тога што у комуникативној интерпретацији садржај може да остане у истом истинитосном модусу или да га промијени у супротан. Тако издвајамо експресивна питања која не мијењају истинитосни модалитет пропозиције и реторичко питање код кога је трансфер истинитосног модалитета између форме и значења обавезујући, тако што „упитна потврдна форма даје изјавно одрично значење, а упитна одрична форма – изјавно потврдно значење— (Бабић 2010: 95).

3.4.2.1. Експресивна питања која не мијењају истинитосни модалитет пропозиције

Комунікативна вриједност таквог питања јесте наглашеност става говорника и емоционална обојеност садржаја комуникативно-декларативног исказа чија је истинитосна вриједност подударна истинитосној вриједности упитне форме:

Вучић је гласно запитао: зашто је донета резолуција у којој се Србија оптужује за нешто што не разумеју ни они који су је усвојили. – *Или можда разумеју? Или је у питању лицемерје неслућених размера? Или можда жеља да се нашкоди Србији?* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.3); ...Андреј Пленковић директно је „прозвао—српски државни врх: - *У чему је проблем председниче Николићу, премијеру Вучићу и министре Дачићу? Да ли је игнорисање политичка тактика или ћутање значи страх од Шешеља.* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.3); *Сада су на реду пензије, шта ће сутра бити? Ревизија извода рођених, умрлих, диплома или нешто друго?* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.15); Истовремено, поезија је и алатка којом изоштравамо властите увиде у свет. Ма шта он био, тај свет. И док смо увучени у ову чаролију која светлуга нашим душама, можемо се само упитати – *Која је дубина речи којима засецамо стварност? А која оштрина? Како ући у песму и бити у њој? А затим, и како уопште изаћи из те песме?* (Вечерње новости. Култура, 10. 1. 2015, стр. 19); Кад погину тинејџери, обично се сва кривица свали на систем. *Зашто се не кажњавају пијани и бахати млади возачи, шта ради полиција и судови, ко штити голобраде момке који сеју смрт по друмовима?!* (Курир, 28. 11. 2014, стр. 2); Преостале су још емисије двеју Зрењанинки Данице Вученић и Оливере Ковачевић, те Сузане Тринић. *Када ће њих укинути? У међувремену —Утак недеље—би*

се могао одржавати на трговима србијанских вароши... (Политика, 21. 10. 2014, стр. 23).

Дати примјери показују да интерогативна конструкција, иза које не слиједи ни реторички одговор, не укључује ни трансформацију истинитог модалитета у семантички изјавном еквиваленту, али и да се тај еквивалент не добија простим поништавањем упитног маркера. Семантичка компонента комуникативне незатворености интерогативности, односно њене отворености према одговору који форма укључује, условљава да се у овој функцији интерогативних исказа у њихов комуникативни еквивалент укључује и неки лексички модализатор – или интензификаторска партикула или модална ријеч типа *можда*, *вјероватно*, а која може бити и експлицирана у самој форми питања, посебно у питањима дисјунктивног карактера, јер тврдња садржана у евентуалном одговору није једнозначна (Вучић је гласно запитао: зашто је донета резолуција у којој се Србија оптужује за нешто што не разумеју ни они који су је усвојили. – *Или можда разумеју? Или је у питању лицемерје неслућених размера? Или можда жеља да се нашкоди Србији?* > Можда разумеју. Или је можда у питању лицемерје неслућених размера. Или можда жеља да се нашкоди Србији; *Сада су на реду пензије, шта ће сутра бити? Ревизија извода рођених, умрлих, диплома или нешто друго?* > Сада су нареду пензије, а сутра ће бити нешто друго. Можда ревизија извода рођених, умрлих, диплома или нешто друго). Овим типом новинског питања износи се став говорника као недоумица у којој се у питањима садржани могући одговори сабирају јер се ниједном не даје предност, што показују и питања стилизована с циљема да се нагласи универзална вриједност проблематике коју обухватају, при чему се упитном формом сугерише непостојање јединственог одговора и општа културолошка потреба људске мисли да трага за њим (Истовремено, поезија је и алатка којом изоштравамо властите увиде у свет. Ма шта он био, тај свет. И док смо увучени у ову чаролију која светлуга нашим душама, можемо се само упитати – *Која је дубина речи којима засецамо стварност? А која оштрина? Како ући у песму и бити у њој? А затим, и како уопште изаћи из те песме?*).

Да и ове интерогативне конструкције подразумевају комуникативно констатацију – показује реченица *Да ли је игнорисање политичка тактика или ћутање значи страх од Шешеља* – која је, иако је оформљена са упитном ријечју *да ли*, обиљежена тачком на крају. Констатација може бити интензивирана, што показује примјер у коме се експлицира наглашеност става протеста против све чешће појаве да пијани возачи угрожавају животе људи, а да при том надлежни за ред у саобраћају не реагују. Та наглашена обиљежена је двоструким интерпункцијским знаком – упитником и узвичником (*Зашто се не кажњавају пијани и бахати млади возачи, шта ради полиција и судови, ко штити голобраде момке који сеју смрт по друмовима?!*), при чему је у њиховој двокомпонентности садржано и чуђење и упозорење на негативну појаву, па низ интерогативних конструкција има

значење појачаног неслагања са маркираним појавама, односно значење протеста у име свих угрожених у таквој друштвеној стварности.

3.4.2.2. Реторичко питање

Промјеном истинитосног модалитета у супротни у семантичком изјавном или узвичном еквиваленту упитна реченица добија комуникативну вриједност мање или јаче наглашеног тврђења и статус реторичког питања као стилске фигуре. На реторичко питање се – према стилистичком обрасцу – одговор саговорника не очекује (в. Тимофијев 1950: 241-243; Милосављевић 1997: 217; Томашевски 1972: 63-74; Петре и Шкроб 1961: 57; Ковачевић 1998: 38; Вуковић 2000: 83), али се због форме питања која иначе саговорника укључује, у тврдњи исказаној овом стилском фигуром обједињују и говорник и саговорник, чиме се ствара привид и саговорникове комуникативне ангажованости:

Вучић је поставио још низ питања: - *Ко је пустио Шешеља из Хага, ми или ви? Јесте ли нас питали нешто о томе?* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.3) > *Ко је пустио Шешеља из Хага, нисмо ми него ви. Нисте нас питали о томе; Таквих нема много. Највише чрворо-петоро који те године одлазе у пензију. Која земља има 50 врхунских уметника који заслужују да добију ову награду?* (В. новости, 28. 11. 2014, стр.5) > *Ниједна земља нема 50 врхунских уметника који заслужују да добију ову награду; Заиста, шта ми знамо о том човеку, шта ми знамо о тим Горанцима?* (Политика, 21. 10. 2014, стр. 1) > *Не знамо ми ништа о том човеку, не знамо ми ништа о тим Горанцима.*

Ко зна шта је следеће. (ТВ новости, 28. 11. 2014, стр. 11) > *Нико не зна шта је следеће; И раде у саветодавном телу! Како да не будемо паметни кад смо толико саветовани.* (ТВ новости, 28. 11. 2014, стр.7) > *Морамо бити паметни кад смо толико саветовани;*

Ако сте толико „јаки—,што не проверавате дипломе у Немањиној?! Зар претходне владе и министри нису знали да ово раде док ви нисте дошли или сте ви много паметнији и мудрији од њих? (В. новости, 28. 11. 2014, стр.15) > ...проверите дипломе у Немањиној. Претходне владе и министри су знали да ово раде док ви нисте дошли, нисте ви много паметнији и мудрији од њих;

Примјери показују да интерогативна конструкција реторичког питања може бити означена упитником на крају (*Ко је пустио Шешеља из Хага, ми или ви? Јесте ли нас питали нешто о томе?*), тачком (*Ко зна шта је следеће. Како да не будемо паметни кад смо толико саветовани.*), а и узвичником или његовом комбинацијом са упитником (*Ако сте толико „јаки—,што не проверавате дипломе у Немањиној?!*). То омогућује сложена семантика реторичког питања, условљена укрштањем различитих аспеката овог сложеног знака који у његом значењу могу да доминирају, дајући му

различите прагматичке и експресивне значењске нијансе. Тако упитник истиче доминацију форме у значењу и дјелује као „рикошет-питање—као ре-актуализација питања упућног саговорнику. Друкчије речено, иако се на питање не очекује одговор, што показују и изведене трансформације уз примјер, упитник наглашава став говорника према садржају исказа као не-ку врсту враћања питања саговорнику у виду иницијативе да се саговорник сам запита зашто је садржај упитне пропозиције баш такав. Тачка на крају реторичког питања упућује на доминацију комуникативне вриједности над синтаксичком формом интерогативне реченице и носи низак степен експресивности. Реченице реторичког питања маркиране тачком представљају неемоционалне тврдње. Експресивност емоционалног става доминанта је реторичког питања означеног узвичником или његовим комбинацијама са упитником. Тада се реторичким питањем, уз тврдњу, износе и различити емоционални ставови и расположења – изненађење, чуђење, односно протест и сл. Реторичко питање тога типа може да носи и позитивно маркиране емоције као што су усхићење и одушевљење, но с обзиром да је у питању новински текст који најчешће исказује критички став према друштвеним појавама, то су и најчешћа експресивна значења реторичког питања у сагласности са том тенденцијом, па углавном исказују став чуђења, невјерице и неслагања са маркираним садржајем пропозиције.

Одговор на реторичко питање, уколико у тексту слиједи, стилског је карактера. Њиме се или потврђује истинитосни модалитет садржаја реторичког питања или се као супротан додатно наглашава, чиме се истиче аспект да оно што је општеприхваћено, општеважеће, у датом случају и датим околностима не важи, што показује сљедећи примјер:

Неколико разбојника побило је неколико Срба и за то су добили неколико година затвора... И фертиг. *Но, није ли сисачки случај само један у низу синхроних случајева застрашивања и убојства цивила које ће напослијетку довести до етничког чишћења великих подручја земље, у којој је мањинско становништво с дванаест смањено на два посто? Не, то је превише далекосежно, то је политизирање и то Хрватској, еуропској држави утемељеној на еуропском правном наслеђу (уз малу изнимку, која се односи на изручивање високих функционера Удбе, који су убијали по иноземству), нипошто није потребно. Суд треба судити „технички—сужавајући предмет на очито и доказиво (Независне новине, 5. 12. 2014, 25).*

Вишеструка наглашеност тврдње реторичким питањем подразумева изневјеравање упитног садржаја упитне форме у корист изјавног, те антонимичност истинитосног модалитета између форме питања и семантичког садржаја тврдње. У датом примјеру то се читава у реченици *Но, није ли сисачки случај само један у низу синхроних случајева застрашивања и убојства цивила које ће напослијетку довести до етничког чишћења великих подручја земље, у којој је мањинско становништво с дванаест смањено на два посто?* – чију одричну инерогативну форму семантички ин-

терпретирамо као изјаву потврдног карактера: *Но, сисачки случај само је један у низу синхроних случајева застрашивања и убојства цивила које ће напослијетку довести до етничког чишћења...* Тиме је комуникативни садржај реторичког питања као реторичке фигуре изражен на у стилистици уобичајени начин, али аутору колумне та порука није била довољно снажна, па је текст додатно стилизовао, и то иронијским трансфером одговора на питање на које се одговор не очекује јер питање има контекстуалну вриједност изјавне или узвичне реченице. Иронијом се такође антонимијски мијења исказани садржај, па је одрични одговор такође потврдан. На тај начин иницијално НЕ из исказа-одговора – *Не, то је превише далекосежно, то је политизирање и то Хрватској, еуропској држави утемељеној на еуропском правном наслеђу (уз малу изнимку, која се односи на изручивање високих функционера Удбе, који су убијали по иноземству), нипошто није потребно* – семантички се трансформише у ДА. Иронијско помијерање значења у супротно, у односу на примарно значење форме, омогућује да се и одричним одговором потврђује тврдња реторичког питања да је сисачки случај само један у низу случајева застрашивања и убистава Срба који су довели до њиховог етничког чишћења у Хрватској. Тако је садржај реторичког питања двоструко наглашен – и исказом реторичког питања и исказом одговора-антипофоре, с тим да је у садржај одговора нужно удјенута компонента спецификативности којом се садржај општеважеће тврдње исказане формом реторичког питања изузима као неважећи у одређеним околностима или за одређеног интерпретатора. А неважећи је у перцепцији хрватске политике, у околностима у којима Хрватска жели да прикрије злочине над Србима, јер јој не одговара њихово објелодањивање, будући да жели да се представи као европска земља која поштује европску правну традицију.

4. Закључак

Интерогација је једна од изражајних могућности реченице којом се изражава интенција говорника да исказ обликује као форму којом од саговорника тражи одређену информацију о ономе о чему жели да прошири своје сазнање. Подразумијевајући у логичком смислу комуникативно јединство са одговором који иницира, остварује се у везаном упитно-саопштајном говорном чину. Употријебљена у свом примарном значењу, упитна реченица тако спада у тзв. илокуцијске индикаторе који показују намјеру говорника да добије одговор од саговорника у вези са садржајем пропозиције или садржајем питања. У говорној пракси та конструкција врло често активира неку од својих индиректних комуникативних функција, при чему као њен семантички еквивалент функционише конструкција са неинтерогативним значењем – изјавног или екскламативног карактера. И један и други вид функционисања интерогативне конструкције заступљен је у језику штампе. Будући да је примарна функција стилски немаркирана, у ана-

лизи корпуса посматрана је само као полазна основа за самјеравање са експресивним комуникативно-семантичким типовима. Примарна и индиректне функције интерогативних исказа подразумевају и дијалогско-монологску диференцијацију текста, односно новинских жанрова, будући да се примарна функција реализује у дијалогу, односно у жанровима који подразумевају интервју или укључивање саговорника у разним врстама изјаве, док се секундарна неинтерогативна значења реализују у монологским, најчешће у белетризованим жанровима за које је типичан субјективно-модални став говорника. У дијалогска питања која иницирају одговор саговорника спадају *интервју-питања*, врло фреквентна у новинском тексту, као и *анкетна питања*. Монологска питања реализују се у жанровима у којима се износи субјективно-модални став говорника. Интерогативни исказ тога карактера најчешће је заступљен с циљем привлачења пажње реципијента – у насловима текстова и издвојених дијелова текста, у тзв. антрфилеима и у рекламама и имплицитно укључује деиктичку лексему ЕВО = ЕВО *шта подразумева* садржај текста који слиједи, чиме се упитни карактер форме комуникативно конвертује у деиктичко-интензификаторски. Тога типа јесу тзв. *уводна и тематска питања*. Монологског карактера јесу и експресивно-интензификаторски интерогативни искази који се комуникативно конвертују у констатације-сумње или емоционално интензивирани тврдње на које се не очекује одговор, јер представљају одговор-претпоставку, са великим степеном увјерености говорника да садржај пропозиције јесте одговор. Реализују се у два основна типа, при чему се увијек реализује и привид дијалога, јер исказано питање уопште не тражи одговор саговорника, али не дезактуализује његово присуство. Први тип јесте онај који се реализује у везаном тексту у коме се јасно уочава да је говорник истовремено и саговорник, тј. да поставља питање самом себи (или уопштеном саговорнику у чији је позицију и он укључен) на које непосредно сам и одговара, по принципу *питања-антипофоре*. Други вид експресивног питања не укључује одговор, питање је упућено имагинарном саговорнику од кога се одговор не може очекивати и има комуникативну вриједност наглашене тврдње. У оквиру другог типа издвајају се *експресивна питања која не мијењају истинитосни модалитет пропозиције и реторичко питање* код кога је трансфер истинитосног модалитета између форме и значења обавезујући, тако што интерогативна потврдна форма добија изјавно одрично значење и обрнуто, одрична упитна форма – изјавно потврдно значење. Реторичко питање јесте средство за исказивање експресивног става говорника и у принципу може да носи и позитивно маркиране емоције као што су усхићење и одушевљење, но у новинском тексту, у коме се најчешће исказује критички став према друштвеним појавама, експресивна значења реторичког питања у сагласности су са том тенденцијом, па се реторичким питањем углавном исказује став чуђења, невјерице и неслагања са маркираним садржајем пропозиције. Тако је анализа корпуса показала да су у новинским текстовима интерогативне конструкције врло експресивно средство

интензивирања исказа и/или другог вида његовог актуализовања које се манифестује у модализовању емоционалног или когнитивног става говорника.

Извори

- Вечерње новости*, 16. 10. 2008, Специјални додатак 55 година Вечерњих новости
Вечерње новости, Београд, 22. 1. 2014.
Вечерње новости, Београд, 28. 11. 2014.
Курир, Београд, 28. 11. 2014.
Независне новине, Бања Лука, 5. 12. 2014.
Новости. Живот плус, Београд, 21. 9. 2014.
Политика, Београд, 21. 10. 2014.
Press, Бања Лука, 19. 10. 2011.
Press, Бања Лука, 2. септембра 2014.
ТВ новости, Београд, 28. 11. 2014.

Литература

- Бабић 2010: М. Бабић, *Огледи из прагматичке синтаксе*, Источно Сарајево: Филозофски факултет.
Бабић 2013: М. Бабић, Комуникативна конверзија упитних форми реченица у српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/1, МСЦ, Београд, 147-157.
Вуковић 2000: Н. Вуковић, *Путеви стилистичке идеје*, Јасен: Подгорица – Никшић.
Гловацки-Бернарди и други 2001: Z. Glovacki-Bernardi, A. Kovačec, M. Mihaљевић, D. W. Halwachs,
Животић 1993: R. Tivotiћ, *Novinarski žanrovi*, Beograd: Institut za novinarstvo.
Јевтовић и други 2014: З. Јевтовић, Р. Петровић, З. Арацки, *Жанрови у савременом новинарству*, Београд: Јасен.
K. Soring, Ch. Penzinger, R. Schrodт, *Uvod u lingvistik*, Zagreb: Školska knjiga.
Литлџон 1992: S. W. Littlejohn, *Theories of Human Communications*. Belmont. CA.
Мразовић 2009: Р. Мразовић (u saradnji sa Z. Vukadinoviћ), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Правопис 2014: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
Петре и Шкрѐб 1961: Ф. Petre i Z. Škreb, *Uvod u književnost*, Zagreb: Znanje.
Силић 1984: Ј. Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Sveučilišna naklada liber.

- Симеон 1969/2: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, knj. 2, Zagreb: Matica hrvatska.
- Станојчић, Поповић 1995: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика, уџбеник за 1, 2, 3. и 4. разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гиро 1983: П. Гиро, *Семиологија*, Београд: Просвета.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд: Требник.
- Ковачевић 2006: М. Ковачевић, *Списи о стилу и језику*, Бања Лука: Књижевна задруга Бања Лука.
- Милосављевић 1997: П. Милосављевић, *Теорија књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Тимофијев 1950: Л. Тимофијев, *Теорија књижевности*, Београд: Просвета.
- Томашевски 1972: Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности*, Београд: Књижевна мисао, Београд.
- Траск 2005: L. R. Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb: Školska knjiga.

Milanka J. Babić

COMMUNICATIVE VALUE OF THE INTERROGATIVE SENTENCES IN THE LANGUAGE OF NEWSPAPERS

Summary

The paper analyses the status of interrogative sentence in the language of newspapers, but not as a priority in terms of construction specificities, but rather of communicatively semantic and stylistic ones, which necessarily involves the analysis of pragmatic aspect, while the corpus analysis is carried out according to the methodology of pragmatic syntax. Direct and indirect communicative functions of interrogative statements can be singled out, whereby the primary ones are perceived as a starting point for the identification and description of their indirect – communicatively non-interrogative semantic-pragmatic and stylistic values in the newspaper articles. It is noted that the realization of communicatively interrogative and communicatively non-interrogative constructions implies genre dialogue-monologue differentiation, because the right communicative questions are means of dialogue, in which they are specified as *interview questions* and *surveys*, while interrogative sentences with the communicative value of declarative or exclamatory sentences are related to the monologue discourse, in which we observe *introductory*, *topical* and several types of *expressive questions*, such as *anthypophora* and a *rhetorical question*.

НАЦИОНАЛНА КЊИЖЕВНОСТ У ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Апстракт: У раду је¹, применом аналитичко-синтетичке и компаративне методе, разматран садржај млађеразредних наставних програма српске књижевности у ери глобализације и анализиран утицај глобализације на заступљеност националне књижевности у њима. Дефинисане су опште карактеристике процеса глобализације и апострофирани интеракција модернизације и глобализације, однос глобализације и антиглобализације – великих феномена савременог света. Извршена је компаративна анализа програма српске националне књижевности и програма књижевности у Републици Српској, Федерацији БиХ и Црној Гори, где је извршено насиље над српским књижевним корпусом. Тумачени су односи глобализације и националних вредности, глобализације и кризе идентитета, и прокламован значај националне књижевности за чување националног идентитета. Задатак рада био је да се истраже утицаји и облици глобализације на трансформацију програма националне књижевности, да се идентификују специфичне промене наставних програма књижевности, а циљ да се апострофира значај националне књижевности у очувању националног идентитета.

Кључне речи: глобализација, наставни програм, национална књижевност, национални идентитет.

1. Опште одлике процеса глобализације

1.1. Глобализација се дефинише као процес повезивања и раста узамјамних веза и односа народа и држава света општим политичким, економским, културним вредностима и стандардима. Различита су гледишта о узроцима, природи и резултатима глобализације. Америка је извор глобализације, али се њена генеза налази у неким утопијским теоријама средњег века², чије присталице верују у будуће Краљевство Божје свих народа, где

* tiodor.rosic@yandex.ru

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 "Динамика структура савременог српског језика", који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² Томас Мор (1478–1535) у делу „Утопија” (1516) описује земљу у којој нема личног власништва. Полови су равноравни и постоји верска толеранција. Сви раде све и произведено деле једнако. Држава одлучује у име општег добра, заснована на религозно-политичкој хијерархији и доноси одлуке у интересу општег добра.

Италијански теолог Томасо Кампанела (1568–1639) у делу „Град Богова— (1602) даје образац теократског друштва, где су жене и деца заједничко добро.

неће бити сукоба и противуречности. Идеја глобализације присутна је знатно и у просветитељској идеји „Краљевства разума—и позитивистичких идеја Огиста Конта, преко комунистичке идеје обједињавања народа у једну светску владу под вођством светске револуције, да би пројекат глобализације промовисао и Б. Расел.

1.2. Крајем XIX и почетком XX века, идеју глобализације подржавају главни представници светског бизниса, окупљени око највећег америчког банкара Ј. Моргана. Глобалистички планови усмерени су на настојање да се допринесе успостављању система несметане трговине у целом свету и стварања једне светске владе. То је практично реализовано кроз стварање Организације Лиге народа, УН и УНЕСКА.

Кулминацију глобализам има од 1970. године, пројектовањем доктрине „Новог светског поретка—чији је идеолог Збигњев Бжежински³. Глобализацију су покренули амерички геополитичари с циљем да се избришу разлике између народа, држава, идеологија, а зарад стварања једне светске цивилизације, засноване на прокламованој афирмацији слободе, једнакости, толеранције, поштовања.

1.3. Глобализација је дефинисана као нова идеологија и планетарни процес који укључује поделу одговорности и обухвата све сфере јавног живота, укључујући економију, политику, културу, право и образовање. Последице су биле далекосежне: људи широм света купују, информишу се из истих извора, имају сличне идеје, заједничке вредности, пате од истих болести, једу исту храну и имају сличне забаве. Глобализација обухвата геоекономске, геополитичке, геокултурне и друштвене односе и изван граница земаља.

У савременим филозофским, социолошким и књижевним истраживањима могу се издвојити главна гледишта у тумачењу процеса глобализације: а) глобализација као "вестернизација", примат САД-а и Запада (Гранин 2008); б) глобализација како мегатренд у фази развоја; ц) интеграција малих система у суперсистем (Баграмов 2010).

1.4. Срж глобализације чине економски односи. „Контрола над кључним полугама у економској сфери државних институција креће од транснационалних корпорација и банака—(Баграмов 2010: 35). Створена је утопија глобалног друштва, нови друштвени односи, нове културне норме, моралне вредности, обрасци индивидуалног понашања – политички системи, економске институције. Прокламује се да људи постају грађани света, да уче и живе у свету без граница, а у УН истичу се три приоритетна изазова за човечанство: климатске промене, изумирање врста, раст популације и потрошње.

³ Њему се 80-тих придружују Михаил Горбачов, Хенри Кисинџер, Френсис Фукујама итд.

2. Глобализација културе и образовања

2.1. Транснационалне корпорације су уграђене у моделе економске глобализације и формирање униполарног света, заробљеног у окове ММФ-а и Светске банке. Главне одлике тог света су промовисање масовне културе, манипулација свешћу, виртуализација привреде, идеологија либерализма, вредности потрошачког друштва, унификација мишљења, потрошачки однос према природи, медијска унификација.

Глобализацију омогућују научно-технолошки напредак, модерни медији, превозна и средства комуникације. Манипулише се гласношћу и хиперпродукцијом информација. Манипулише се, такође, мултикултурним идејама и интегритетом културног и историјског развоја човечанства, сличношћу принципа различитих култура. Глобализација с једне стране зближава људе у економској активности, убрзава научни и економски напредак, разбија историјске баријере, а с друге претња је брисању етничког и културног идентитета народа.

2.2. Последице глобализације на Балкану су далекосежне. Концепт националног идентитета појавио се у Европи тек почеком XIX века. Различите етничке групе на тлу југозападног Балкана нису имале времена да пронађу јединствен национални и културни идентитет – па су уместо етничке заједнице најчешће имале верски јединствену заједницу.

Глобализација намеће хибридну, транснационалну културу и образовање, па наставни планови и програми све више промовишу вредности униполарног света и либералног друштва. На образовном нивоу, прокламује се реформа и унификација високошколског образовања (Болоњски процес). То на „образовне системе многих земаља као и за њихов културни, духовни и национални интегритет може имати непредсказиве и крајње трагичне последице—(Узелац 2009: 6). У култури, митопоетичке и трајне књижевне вредности у појединим културама, рецимо у српској, бивају релативизоване или изложене крајњој критици (Лауер 1994: 8). Профит је у основи те културе. Намеће се индустрија забаве. „И само забављање постаје идеалом, разанода ступа на место виших добара—(Хоркхајмер, Адорно 1974: 155). Гледају се исти филмови, користи иста папирна конфекција, читају исте књиге, које често немају класичног аутора већ су резултат индустријских пројеката, попут *Да Винчијевог кода*, или Кастанедине књижевне езотерије; слуша иста рокенрол и поп музика⁴.

2.3. Важну улогу у овом процесу одиграо је научно-технолошки напредак, индустријализација и урбанизација друштва, појава електронских

⁴ Глобализација музике подразумева постепено брисање музичких праваца и стилова. Од Битлса, на нивоу популарне музике, у свету су традиционално присутни англо-амерички музички стилови. На нивоу озбиљне музике кодификује се позајмице, у интерпретацији елементи извођачке технике и губе карактеристичне разлике.

хардвера очувања и преноса вербовизуелних информација. Ови фактори утичу и подстичу креативност⁵.

3. Глобализација и националне вредности

3.1. Глобализам на крају постмодернизма у либералној књижевности негира и постмодернистичку доктрину хибридних жанрова и промовише (не)културни популизам и тривијалну медијску новинарску књижевност. Књижевни текст је писан зарад забаве, а књижевност постаје индустријски производ, лишен естетске функције.

3.2. Књижевност заузима посебно место у формирању идентитета ученика, његовог мишљења, морала, емоција, говора, кретивности и вештине комуникације. Настава књижевности, избор писаца и дела за школске програме, уџбеници и литература увек су у жижи интересовања и подложни критици. Наравно, све то треба да буде усклађено са најбољом традицијом српске методике.

4. Индикатори пораза квалитета либералног образовања

4.1. Политика у области екс-Ју образовања у функцији је: 1. жеље власти да коначно уништи југословенску (српску) компоненту и постјугословенску компоненту образовања у настави класичне књижевности, често и ограничавањем расправа о наставним плановима и програмима; 2. реализација доктрине о практичним параметрима образовања; 3. урушавање система државног образовања кроз приватне школе и хиперпродукцију високошколских установа; 4. тенденција ка делимично плаћеном или неплаћеном будућем образовању; 5. реформаторски притисци споља.

Контрола образовних установа нарочито је видљива на нивоу високог образовања, преко акредитација програма, наставника и установа, а зарад спровођења образовних реформи, што у неким случајевима доводи и до укидања механизма историјског континуитета.

4.2. Затварање у државне образовне границе новостворених држава на тлу некадашње Југославије видљиво је и у програмима књижевности и спроводи се кроз дискредитовање некадашњег заједничких програма: 1. преко манипулација реалним чињеницама о заступљености појединих локалних писаца; 2. кроз манипулацију јавним мњењем о тобожњој некадашњој обесправљености; 3. манипулисањем наводним правом сваког народа да језик и књижевност назове националним именом; 4. непризнавање генетских и структурних чињеница у одређењу језика.

⁵ Технологија и креативност коју је дао претходни век су у симбиози (изум електричних музичких инструмената, употреба синтетизованог звука и озвучења), део су најновијих достигнућа пост-индустријског друштва, медија и компјутерске поезије.

5. Интеракција модернизације и глобализације

5.1. Образовне реформе у настави националних језика и књижевности у контексту глобализације су општи процес који укључује такозвани модел одрживог развоја, превазилажење неразвијености, политичке нестабилности, прокламује развој, иновације, стварање нових технологија, нових система духовних вредности и идеолошких принципа. Томе су начелно подређене и реформе програма језика и књижевности основношколског образовања и у Србији и Федерацији БиХ, у Републици Срској и у Црној Гори.

Модернизација у оквиру глобализације обухвата корениту промену у идеолошким погледима и начину живота. Томе претходи ментална припрема друштва за предстојећу трансформацију, а преузимају се тзв. стратешке мере за имплементацију модернизације.

5.2. Осиромашене и ратом разорене земље некадашње Социјалистичке Југославије, погодују модернизацији у контексту глобализације кроз рефероме образовања и промене наставних програма. Постоји интеракција између глобализације и модернизације. Модернизација као глобални процес је универзална; она укључује промену свих друштвених институција система, система живота, стила, иновације и технолошки развој. У њу су укључени индустријализација, урбанизација, секуларизација друштва, развој система универзалног образовања, залагање за тзв. отворено друштво (Попер 1993). Модернизација се садржински ослања на привредна достигнућа развијених земаља, на развој иновација, политичку стабилност и стварање савременог система образовања.

5.3. Прекрајање научне истине о српском народу и његовом језику водило је кривотворењу и српске књижевности. Из српског књижевноисторијског корпуса, на основу верског критеријума, изостављено је у титоизму читаво средње доба, тј. приморска књижевност, а у хрватско окриље приграбљена српска народна књижевност (Милосављевић 1996). Упркос својевременој тобожњој Јагићевој забринутости да и то национално благо Србија не буде преотето, десило се да и та књижевност буде проглашавана и хрватском.

6. Модернизација образовања у контексту глобализације

6.1. Глобализација намеће модернизацију образовања и допуне наставних планова и програма на нивоу једне књижевности. Променама је приступљено у складу са основним интенцијама модернизације образовања. Уз промене наставних програма, присутан је и захтев за новом улогом наставника у унапређивању наставних вештина.

Настави књижевности припада важна улога у емоционалном и естетском васпитању и образовању, у формирању схватања света младих и формирању националног идентитета, што је неопходно за развој нације у

целини. Књижевност открива богатство националног језика у естетској функцији. Књижевно образовање доприноси формирању говорне културе ученика. Пошто је књижевност уско повезана с језиком, то је од великог значаја за формирање свести о језику и књижевности као национално-културним вредностима.

6.2. Читање и тумачење књижевних текстова чини основу садржаја књижевности као школског предмета. Ученик схвата књижевне и функционалне појмове, категорије доброте, патриотизма, части, љубави према човеку, породици.

7. Стандарди образовања у настави књижевности

7.1. Садржај књижевног образовања у складу је са захтевима модернизације књижевности и утемељен је на најбољим традицијама националног образовања⁶. Основу садржаја стандарда чини српска и светска класична књижевност за децу, уметничко богатство изражавања, јединственост националне културе, развој љубави према читању и допринос развоју уметничког укуса. У програмима књижевности првог циклуса Републике Србије, чиме се истраживање бави, и у програмима књижевности прве, друге и треће тријаде у Републици Српској посебан акценат је стављен на проблем моралног и естетског образовања ученика, а углавном је ажуриран списак писаца и њихових дела.

8. Први циклус основног образовања и васпитања

8.1. У плановима васпитно-образовног рада за све разреде од I до VIII и осталим програма рада у основној школи, све до доношења Правилника о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања (Правилник 1993), у оквиру назива предмета предвиђен је био назив српскохрватски језик.

8.2. Корените промене у контексту глобализације и као последица распада Треће Југославије извршене су тим Правилником. Назив предмета "Српскохрватски језик" промењен је у "Српски језик", а у Програму образовања и васпитања од I до VIII разреда основне школе, који је саставни део тог правилника, извршене измене и допуне не само назива предмета већ је: а) реч "српскохрватски" у одговарајућем падежу, замењена речју: "српски" у одговарајућем падежу, а извршене су незнатне програмске корекције.

⁶ Није, међутим, такав случај и са програмом књижевности у Црној Гори. Министарство просвете Црне Горе је покушало да промовише тобожњу национално неутралну књижевност, при чему је наводно пресудан био квалитет писаца и њихових дела, а не национални критеријум. Практично, из програма су прогнани српски, а прокријумчарени локални ефемерни писци. Слично се десило и у програмима књижевности Федерације БиХ.

8.3. Модернизација програма у контексту глобализације на овом нивоу показује да, упркос повратку националном имену у називу језика, још увек су видни елементи јужнословенске државнонационалне утопије. Присутни су трагови регионалног представљања језика и књижевности. Још увек на нивоу програма није валоризована свест о књижевности као битној чињеници националног идентитета. То ће тек бити отклоњено Наставним програмом образовања и васпитања за први и други разред основног образовања и васпитања (Правилник 10/2004), изменама правилника за први, други и трећи разред и програмом за четврти разред (Правилник 2005, Правилник 2006).

8.4. Наставни програм за први и други разред основног образовања и васпитања према српскохрватском и заблудама интегралног југословенства учињен је крај.

У одељку „Књижевност—уместо поделе на школску и домаћу лектуру уведен је подељак „Лектира—и програм родовски разврстан на лирику, епику и драму. У програму за I разред у подељку лирика дат је „Избор из народне епике (шаљиве приче, пословице, загонетке, брзалице)—„Избор из поезије Ј. Ј. Змаја, М. Тешића, Д. Максимовић и Г. Витеза—а изостављени избори „Бајки—Д. Максимовић, „Цицибан и друге песме О. Жупанчића—Изостављена је песма „Словарица—Д. Лукића, а дате песме „Сликовница—М. Тешића, „Хвалисави зечеви—Д. Максимовић, „Јесења песма—Драдовића и „Цртанка—С. Раичковића.

У подељку „Епика—дат је „Избор из народне епике (шаљиве приче, пословице, загонетке, брзалице)—уврштене су народне приче „Голуб и пчела—и „Свети Сава и ђаци—дате бајка Д. Максимовић „Бајка о лабуду—„Јабука—Д. Лукића и „Сунчеви певач—Б. Ћопића. Изостављене су албанска народна приповетка „Ко се кога уплашио—и текст Б. Ћопића „Армија одбрана твоја—.

Програм за I разред допуњен је „Избором из илустрованих енциклопедија и часописа за децу—и драмским играма Л. Лазића *Цар и скитница* и *Неће увек да буде први* А. Поповића; у оквиру подељка *Популарни и информативни текстови* у II разреду је заступљен „Избор из енциклопедија и часописа за децу—и предвиђени: „Избор из народног усменог стваралаштва (шаљиве приче, пословице)—„Избор из *Антологије српске поезије за децу* (приредио Душан Радовић)—*Српске народне бајке*, избор и *Породичне и шаљиве народне лирске песме* – избор.

У оквиру „Лирике—заступљена је песма М. Антића „Тајна—а изостављена „Кад сам био велики—уврштена песма Д. Радовића „Лепо је све што је мало—а изостављен његов текст „Прича о незахвалном мишу—Заступљене су наредне песме „Мајка Јова у ружи родила—и „Смешно чудо—У оквиру „Лирике—место су нашле и песме Ј. Ј. Змаја „Патак и жабе—М. Тешића „Пролећно јутро у шуми—Б. Ћопића „Болесник на три спрата—Д. Лукића „Школа—В. Андрића „Дај ми крила један круг—и Д. Ерића „Чуо сам—.

Српске народне песаме, басне и приповетке видно су присутне у одељку "Епика". Дат је одломак Ф. Салтена „Бамби—а изостављен његов текст „Ено где лети цвет—Заступљени су Д. Максимовић са „Сликарком зимом—Г. Олујић са „Шаренорепом—и Б. Топић са одломцима из „Мачка Тоше—Изостављене су „Априлске шале—Д. Кулићана, „Дјечакова срећа—одломак из *Пиноквија* К. Колодија, „Ластавица—П. Бобиља, „Храбри дечак—А. Микића и мађарска народна приповетка „Лакоми мечићи—, „Избор из савремене поезије југословенских народа за децу—и „Избор из усмене књижевности југословенских народа и националних мањина—Уместо „Избора из усмене књижевности југословенских народа и националних мањина (приповетке и бајке)—у програму за III разред дат је избор из *Обичајних народних лирских песама*. Народне песме и приче значајно су заступљене, али је у оквиру ауторске књижевности овога пута присутан и нонсенсни књижевни супстрат и књижевност са изразито моралном парадигмом. Међутим, то није и доследно проведено. Изостављен је, рецимо, текст „Дјечак носи бродове на длану—В. Парун, што и није лоше, али није добро што је то учињено и са првим нонсенсним романом у светској књижевности *Алиса у земљи чуда* Л. Керола, нити са веома успелом причом Д. Радовића „Крокодокодил—;

9. Наставни план и програм за прву тријаду и четврти и пети разред друге тријаде у Републици Српској

9.1. Повратак српском имену у називу матерњег језика јасно је одређен у програмима наставе српског језика у Републици Српској⁷. Наставни планови и програми у Републици Српској јасно дефинишу име матерњег језика. Програм је профилисан у три тријаде. У њима је прецизно одређен национални књижевни корпус. Заступљена су, међутим, и дела писаца из Федерације БиХ и њених кантона.

9.2. Програмом за први разред основних школа у Републици Српској предвиђене су усмерене активности из књижевности за децу. Оне обу-

⁷ У Босни и Херцеговини постоје два ентитета: Федерација Босне и Херцеговине и Република Српска. Федерација Босне и Херцеговине је кантонално организована. Сваки кантон има кантонално министарство образовања (просвете) и кантонални педагошки завод, а сваки ентитет има министарства. Образовање се одвија у по три наставна плана и програма заснована на националним корпусима. У Републици Српској основно и средње образовање је јединствено. У свим основним школама настава се одвија по једном заједничком наставном плану и програму. У Федерацији Босне и Херцеговине настава се реализује на основу два наставна плана и програма. Дакле, сваки од конститутивних народа има свој наставни план и програм по којем се образују ученици основних и средњих школа. Ово је резултат Дејтонског споразума по којем је образовање у надлежности ентитета, односно кантона. (Преузето 12.3.2013. са веб сајта, на локацији: http://www.see-edu-coop.net/education_in/pdf/workshop/bohinj/pdf/bosnia_country_report_bosnian.pdf)

хватају обавезне и селективне садржаје. Први обухватају слушање, разумевање, доживљавање и памћење испричаних и прочитаних песама, прича, бајки, басни, загонетки, питалица, брзалица, разбрајалица, успаванки, та-шуњаљки, бројалица, пословица итд.⁸ Укључују и неговање смисла и способности за интерпретацију књижевних дела и драмске активности.

Селектовани садржаји обухватају: а) састављање реченица из понуђених речи, тематско наизменично стварање приче, промена садржаја познате приче (приче – изокретаљке: Б. Ћопић, „Изокренута прича“); игре римовања (Миша – Глиша);

б) упознавање са књижевношћу путем медија, упознавање сликовница, књига за децу, дечијих листова и сл.; в) разговори о прочитаном, слушаном или гледаном; г) посета књижари, изложби књига, библиотеци; д) сусрет с писцима за децу е) луткарско и дечије позориште, дечији и цртани филм.

Том програму одговара Припремни предшколски програм Предшколског програма Републике Србије (Правилник 2006). Васпитно-образовни рад са децом у години пред полазак у школу усмерен је на подстицање говора и комуникативних способности. Развој говора укључује неговање говорне културе, богаћење дечијег речника и неговање граматички правилног говора, вербалну комуникацију, монолошки говор и причање, упознавање са дечијом књижевношћу и говорне игре (Правилник 2006: 80-82).

9.3. Програм за други разред основног образовања Републике Српске одговара програму првог разреда у Републици Србији, има све дидактичко-методичке постулате као и планови у Србији (Правилник 2004). Упркос ентитетском положају, због укупних ентитетских и међунационалних односа, у Програм за други разред укључени су и писци не само из друга два ентитета већ и писци из Хрватске.

9.4. У настави језика и књижевности Програма за трећи разред предвиђено је, као и у Србији, 5 часова недељно, 180 годишње од чега за књижевност 60 часова.

Програм важећи за Републику Српску укида поделу на домаћу лектуру и школску лектуру, уводи „Лектуру—али дела не разврстава према књижевним родовима и нема популарних и информативних текстова из илустрованих енциклопедија и часописа за децу.

Наставни план и програм прве тријаде за трећи разред Републике Српске много је ближи Наставном плану и програму основног образовања из 1985. године (Правилник 1985) за други разред Републике Србије. Задржани су многи писци из ранијег програма, а додати: „Пролећни дан—Ш. Панџа, „Џингис-кан и Мики Траси (Зеџ мудријан)—В. Парун, „Ђаче—В. На-

⁸ Преузето 12.3.2013. са веб сајта Републичког педагошког завода Републике Српске, на локацији:

<http://www.rpz-rs.org/21/rpz-rs/NPP/za/osnovno/obrazovanje/i/vaspitanje#.UZ-JoqqL-HW9>

зора, „Сретно вам прољеће—С. Раките, „Мамино срце—Д. Лукића; у окиру „Лектире—„Басне—Д. Обрадовића и „Разбојник Каѐа и принцеза Наѐа—Д. Радовића, а „Дјечакова срећа—И. Бекрића замењена је текстом „Домовина није ријеч из споменара—истога писца.

9.5. Планом за четврти разред, који другој припада првој тријади, у основним школама Републике Српске је предвиђено 65 часова годишње за обраду књижевних дела. Програм у том разреду одговара трећем разреду у Србији. Прегледом тематских целина за обраду књижевних дела предвиђено је 65 часова, а за „Лектиру—8 часова. Задржано је осам текстова народне књижевности и домаћих писаца из некадашњег заједничког програма и „Врапчић—М. Горког. За обраду је предвиђено тринаест нових текстова Д. Ерића, Д. Лукића, Љ. Ршумовића, С. Куленовића, М. Ловрака, И. Б. Мажуранић, А. Микића, Р. П. Нога, Д. Јекнића, Р. Павловића, бајке „Лав и лисица—и народне приповетке „Досјетљиви дјечак-народна приповијетка—Са Програмом у Србији подударно је само пет текстова. Акценат је на завичајним писцима, али и српским и хрватским изван Републике Српске.

9.7. Шездесет часова предвиђено је за обраду књижевних текстова у петоом разреду основне школе у Републици Српској, а дванаест за обраду лектире. Циљ је поступно и самостално тумачење књижевног текста и усвајање књижевних појмова према захтевима програма, чему су подређени и очекивани исходи (Планови и програм за основне школе – Друга тријада⁹). Десет текстова идентично је са Заједничким планом и програмом Основног образовања Социјалистичке Југославије (Правилник 1985), а свега два текста са програмом књижевности за четврти разред Републике Србије.

9.7. Не може се говорити о радикалној модернизацији наставног плана књижевности у основним школама Републике Српске у оквиру глобализације. За разлику од програма за четврти разред основне школе у Републици Србији, где долази до интеракције између глобализације и модернизације, Програм књижевности у петом разреду Републике Српске није претрпео неке озбиљније измене. Нема нонсенсних текстова, ироније, сарказма, гротеске, нема научно-популарних и информативних текстова, а ни пробраних драмских текстова и избора поезије и прозе, какав је случај у Програму за четврти разред у Србији.

Програм у Србији консеквентније, на датом узрасном и школском нивоу, спроводи програм корпусног реконституисања српске књижевности и одлучније раскида са српско-хрватским језичкокњижевним заједништвом (Росић 2011: 397). Програм је обимније, жанровски богатије и систематич-

⁹ Преузето 14. 3.2013. са веб сајта Републичког педагошког завода Републике Српске, на локацији:

<http://www.rpz-rs.org/21/rpz-rs/NPP/za/osnovno/obrazovanje/i/vaspitanje#.UZ-JoqqL-HW9>

није изложен, али и једном и другом програму недостају дела модерног, оновременог, нонсенсног садржаја стране књижевности.

Овај програм наслања се и на наставне програме и програмску политику из заједничке Социјалистичке Југославије па су заступљени писци и дела којих нема у србијанском програму: А. Хромацић: "Дјечак и птица"; Н. Капицић-Хацић: "Сјеница"; Л. Палџетак: "Мишеви и мачке наглавачке (Јежић убодежић)"; З. Балог: "Мале приче о великим словима" (Програм за други разред РС). Има и подударности у заступљености истих писаца са истим делима: Г. Витез: "Нема за мачке школе"; Д. Радовић: "Тужибаба"; Љ. Ршумовић: "Ау, што је школа згодна"; Л. Толстој: "Два друга"; М. Алечковић: "Ветар сејач"; Езоп: "Лав и миш" (Програм за други разред РС – Правилник 2004), а има и српских писаца, попут Д. Максимовић, Ћопића, Змаја, и у једном и у другом програму са различитим делима.

10. Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу у Федерацији БиХ

10.1. Појам „глобализације—најчешће се замењује појмом „регионализације—Дезинтегрисаним регионима некадашње Социјалистичке Југославије намеће се регионално повезивање, што је теоријски случај и са Босном и Херцеговином. Глобализација се често схвата у смислу „мегатрендова за уједињење човечанства, оличених у дијалектици просторно-временских интеракција и трансформација антропосоцијалне целине, то јест културно-политичких односа—(Градин 2008: 6). У ужом смислу, процес глобализације се третира као тренд консолидације унутар одређеног социокултурног идентитета, заснованог на заједничком језику, културном наслеђу, међузависност политичке судбине народа (муслимани у арапском свету).

Није такав случај и у Федерацији БиХ. У њој је, ако се изузме Република Српска, практично и економски и културно присутна парцијализација и провинцијализација културе. То најбоље показује Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу у Федерацији БиХ и обиље недостатака у њему. Поједини програмски садржаји нису узрасно прилагођени деци, а на нивоу Програма не постоји корелација између одређених предмета у одређеним разредима што је нужно за успешно савладавање целокупног наставног плана и програма. Све је јасније да „проблем једне земље не може да се реши сам по себи, не узимајући у обзир националне интересе земље, нације—(Баграмов 2010: 37).

Предложеним планом и програмом у Федерацији БиХ у оквиру предмета Босански, хрватски, српски језик и књижевност од 2. до 9. разреда предвиђено је за обраду 145 књижевних текстова. Нису урачунати текстови домаће лектире, страних писаца и народне књижевности. Српски писци заступљени су са 50 текстова, хрватски са 39, бошњачки (муслимански) са 52, словеначки са 3 и црногорски са једним текстом. Осим И. Секу-

лић, Д. Радовића и Љ. Ршумовића, чије су песме предвиђене за певање и свирање у оквиру првог разреда, нема ниједног писца који је рођен у Србији, што се не може рећи за хрватске писце. Кад су у питању Срби, очигледно је реч о унитаризацији програма на бошњачкој територијалној доктрини. Нема тако културних српских писаца за децу попут Ј. Ј. Змаја, Д. Радовића, Љ. Ршумовића. Из основног програма изостављени су и С. Раичковић, Д. Максимовић, М. Антић и Б. Нушић, а предвиђени су за обраду у оквиру лектуре (Оквирни наставни план и програм ФБиХ 2012). Реч је, очигледно, о програмима књижевности у затвореном друштву, баш као и у Црној Гори.

11. Програми у Црној Гори

11.1. Ефекат глобализације у „модернизацији—наставних програма.

Уместо позитивних трендова глобализације који би требало да доведу до држава, ефекти глобализације под плаштом модернизације програма довеле су до регресивних појава, узрокујући стагнацију друштва.

Увид у Програм обелодањује његов неефикасан облик, а делимично и тоталитарну модернизацију. Модернизација се заснива на идеји глобалне интеграције привреде, политике, образовања. Треба да буде социодинамични процес на принципима ненасиља, толеранције, социјалне правде и интеркултурне комуникације. Понуђени Програм наставе књижевности у Црној гори поништава, међутим, све параметре модернизације и глобализације, на основу културног релативизма, мултикултурализма, социоморфности друштва.

11.2. Годинама се из наставних програма у Црној Гори избацују знаменити српски писци. Истраживање о дискриминацији већинског српског језика и српских писаца у школским програмима у Црној Гори спровео је Веселин Матовић (2012). Од 159 књижевних дела аутора са простора бивше Југославије предвиђених за обраду у основној школи, 81 припада ауторима рођеним у Црној Гори, а свима осталима 78: 42 дела писаца рођених у Србији и БиХ, 19 бошњачких, односно муслиманских писца рођених у БиХ, Хрватима 12, Словенцима 4, Македонцима и Албанцима с Косова 2. Нема ниједног текста писца који се декларише као српски, а живи и ствара у Црној Гори (Матовић 2012: 7–8).

11.3. Преименовање српског језика у матерњи била је само етапа у затирању имена српског језика у Црној Гори, културног и националног идентитета. Мимо научне истине о српском језику и књижевности, у Црној Гори врши се вишегодишњи систематски прогон српских писаца. У програму за Српски језик и књижевност, који је био у употреби до 2004. године, између осталих били су заступљени: С. Раичковић, Д. Лукић, Д. Обрадовић, Б. Црнчевић, П. Кочић, Б. В. Радичевић, Љ. Ршумовић, Ј. Веселиновић, М. Глишић, А. Шантић, В. Илић, С. Вукосављевић, Љ. Ненадовић, М. Антић, Б. Нушић, Ћ. Јакшић, А. Исаковић, М. Селимовић, М. Ракић, С.

Сремац, Ј. Ј. Змај, М. Бећковић, М. Павловић, Љ. Симовић, Д. Ћосић (Матовић 2012: 11–12).

11.4. Програмом наставе књижевности у црногорском образовном систему од 1. септембра 2011. предвиђено је да у првом разреду основне школе више не буде Змаја и његове песме „Мати—„Хвалисавих зечева—и „Бајке о лабуду—Д. Максимовић, „Ветра сејача—М. Алечковић, „Цртанке—С. Раичковића. Из програма за други разред избачени су Ј. Ј. Змај, Д. Ерић и Д. Обрадовић. У трећем разреду изостављене су песме Б. Радичевића, В. Илића, Д. Радовића, Б. Црнчевића, Љ. Ршумовића, М. Данојлића, А. Поповића, у четвртм тексту Ј. Веслиновића, Ђ. Јакшића, Љ. Ршумовића, а из програма за преостале разреде избачена је прича „Дечак и пас—Д. Киша „Коштана—Б. Станковића, „Тражим помиловање—Д. Максимовић, „Вукадин—С. Сремца, песме В. Илића, М. Антића, Ј. Дучића, текстови Ј. С. Поповића, М. Павловића, Б. Шћепановића, М. Бећковића. Уместо њих уведени су ефемерни, локални и ирелевантни писци: П. Анђелковић, С. Вукановић, К. Цоцо, Р. Зврко, В. Минић, С. Лабудовић, Ш. Ешић, Е. Османагић - Ћурић, И. Бекрић, Х. Муратагић - Туна, К. Хусић, С. Хадровић Врбички, М. Газивода, Б. Бањевић, Ш. Панџо, Ј. Брковић, С. Ораховац, А. Авдић, И. Бојовић, С. Шобајић, А. Аземовић, С. Асановић итд.

11.5. Прогоном српских писаца погажена је Стразбуршка повеља о европским језицима. Иако је српски у Црној Гори већински језик, иако би требало да буде у службеној употреби, јер се "језици који имају мањи број говорника од језика већине сматрају регионалним или мањинским језицима—(без обзира што тај „мањински—језик ни структурно, ни генетички није посебан језик), приступљено је прогону књижевних дела насталих на српском језику, што је јединствен случај у свету.

Изостављањем српских писаца, ударено је на темеље српске књижевности, српске културе и уопште српског идентитета, а промовисан лажни црногорски идентитет (Матовић 2012: 11–12).

12. Закључак

Разматрани су основношколски садржаји наставних програма српске књижевности у ери глобализације. Дате су опште карактеристике процеса глобализације и апострофрани интеракција модернизације и глобализације, однос глобализације и антиглобализације – великих феномена савременог света. Анализиран је утицај глобализације на заступљеност националне књижевности у њима. Извршена је компаративна анализа програма српске националне књижевности и програма књижевности у Републици Српској, Федерацији БиХ и Црној Гори, где је извршено насиље над српским књижевним корпусом. Кроз тумачење односа глобализације и националних вредности, глобализације и кризе идентитета, потенциран је значај националне књижевности за чување националног идентитета. Задатак рада био је да се истраже утицаји и облици глобализације на трансформацију

програма националне књижевности, да се идентификују специфичне промене наставних програма књижевности, а циљ да се апострофира значај националне књижевности у очувању националног идентитета.

Процес глобализације повезан је са друштвеним процесима у постиндустријализму, постмодернизму и дезорганизацији капитализма. Глобализација намеће хибридную, транснационалну културу и образовање, да наставни планови и програми све више промовишу вредности униполарног света и либералног друштва.

Последице глобализације на Балкану су далекосежне. На нивоу екслу образовања спроводи се концепт либералног образовања с циљем да се коначно уништи југословенска (српска) компонента образовања у настави књижевности, често кроз реформске програме лажне модернизације у оквиру глобализације, преко манипулација реалним чињеницама о заступљености појединих локалних писаца, кроз неистине о тобожњој некадашњој обесправљености, манипулисањем правом сваког народа да језик и књижевност назове националним именом, мимо генетских и структурних чињеница у одређењу језика.

Књижевно образовање у Републици Србији и Републици Српској у основним школама утемељено је на најбољим традицијама националног образовања и усклађено са захтевима модернизације књижевности. Његову основу чини српска и светска класична књижевност за децу, јединственост националне културе, читање и развој уметничког укуса, односно моралног и естетског образовања ученика. Томе је посвећена и модернизација програма књижевности првог циклуса Републике Србије и програма књижевности у Републици Српској.

Није, међутим, такав случај и са програмом књижевности у Црној Гори и Федерацији БиХ, где је, ако се изузме Република Српска, присутна парцијализација и провинцијализација културе. Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу у Федерацији БиХ узрасно је неприлагођен, нема корелације између предмета, присутна је територијална програмска затвореност и унификација. Министарство просвете Црне Горе у програмима књижевности промовише тобожњу национално неутралну књижевност и квалитет писаца. Практично, из програма су прогнани српски, а прокријумчарени локални ефемерни писци.

Под плаштом модернизације програма црногорског језика и књижевности од 1. до 9. разреда основне школе дошло је до регресивних појава и негативних ефеката глобализације. Погажена је Стразбуршка повеља о европским језицима у употреби већинског српског језика. Српска књижевност, мимо научног критеријума, прогнана је из наставних програма у Црној Гори; поделила је судбину језика на ком је писана; њено место заузела је књижевност писана тзв. црногорским језиком, иако он ни структурно, ни генетички није посебан језик.

Литература

- Баграмов 2010: Баграмов Э.А, *Национальная проблематика: в поисках новых концептуальных подходов*, Вопросы философии, Научно-теоретический журнал, Москва: Российская академия наук, № 2, 34–52.
- Гранин 2008: Гранин Ю. Д, „Глобализация—или „вестернизация—?Вопросы философии, № 2.
- Лауер 1994: Рајнхард Лауер, Од убица постају јунаци – о херојској поезији Срба; превео Златко Красни, *Збиља*, год 1, бр. 4, (31. мај 1994), стр. 7–9.
- Матовић 2012: Веселин Матовић, Црногорски језик и безимена књижевност, Слово, Часопис за српски језик, књижевност и културу, број 36-37, Година IX, март 2012, стр. 4–16.
- Милосављевић 1996: Петар Милосављевић, *Систем српске књижевности*, Београд: Трешник.
- Наставни план 1998: *Nastavni plan i program, osnovne škole I*, Republika Crna Gora, Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Попер 1993: Карл Р. Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи I–II*, Београд: БИГЗ.
- Правилник 1993: *Правилника о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања*, Службени гласник РС – Просветни гласник.
- Правилник 2004: *Правилник о наставном плану за први и други разред основног образовања и васпитања*, Службени гласник РС – Просветни гласник, 12 август 2004, бр. 10, стр. 4.
- Правилник 2005: *Правилник – о наставном плану и програму за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања – о изменама и допунама правилника о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања*, Просветни преглед, Београд.
- Предметни програм 2011: *Predmetni program Crnogorski jezik i književnost*, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII i IX razred osnovne škole; Podgorica: Zavod za školstvo.
- Росић 2011: Настава књижевности у реконституисаном систему српске књижевности, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, (Ур. М. Ковачевић); Посебна издања Научни скупови ; књига 5, том 1, зборник радова са Научног скупа Наука и политика (393-407) – Пале: Филозофски факултет. Скуп одржан 22. и 23. маја 2010.
- Узелац 2009: Милан Узелац, *Приче из болоњске шуме*, Вршац : Висока школа струковних студија за образовање васпитача.

Хоркхајмер, Адорно 1974: Макс Хоркхајмер, Теодор Адорно: *Дијалектика просветитељства – Критика индустрије забаве*, Сарајево: Веселин Маслеша.

Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine Bosne, на сајту:

http://www.sobih.ba/siteoo/images/stories/galerije/Zakonska_akta/okvini%20npp.pdf

Tiodor R. Rosić

NATIONAL LITERATURE IN THE PROCESS OF GLOBALISATION

Summary

Applying the analytic-synthetic and comparative method of analysis, this paper addressed the junior grades syllabus of Serbian literature in the era of globalisation, and the influence of globalisation on the national literature representation in the syllabuses. We defined general features of the process of globalisation and emphasized the interaction between modernization and globalisation, and the relation between globalisation and antiglobalisation, the great phenomena of the contemporary world. We carried out the comparative analysis of syllabuses of Serbian national literature and of literature in The Republic of Srpska, Federation of Bosnia and Herzegovina and Montenegro, where violence against the Serbian literary works occurred. We interpreted the relation between globalisation and national values, globalisation and identity crisis, and proclaimed the importance of national literature for the preservation of national identity. The task of this paper was to examine the impact and forms of globalisation on the transformation of national literature syllabus, to identify specific changes of literature syllabus, and the aim was to stress the importance of national literature in the preservation of national identity.

ЊЕГОШ И ПОЗОРИШТЕ - БЈЕШЕ ИГРЕ АЛИ ДРУГОЈАЧЕ

Апстракт: *Намјера је да из Његошевих дјела, прије свих Горског вијенца, истражимо његов однос према позоришту. У том настојању открива се да је Његошева полазна тачка 'народно глумовање', те да је овај аутор своје драмске спјевове градио у том духу и визији могућег сценског израза. Тиме долазимо до ововремених инсценација његових дјела, рађених углавном екстеријерно, рукописом постдрамског позоришта који је, по многим параметрима, близак Његошевом изворном 'тумачењу' позоришта.*

Кључне ријечи: *Његош, магијско позориште, драма, Луча микроkozма, Горски вијенац, Лажни цар Шћепан Мали, постдрамско позориште.*

1.

Позоришни живот Његошеве Црне Горе, за разлику од других јужнословенских покрајина тог времена, готово да је окамењен и своди се на народне игре, прве *етноатеатролошке облике* сценског израза који су се, дуго и упорно, отимали савременој антиципацији класичног театра. О томе се, нажалост, слабо информисемо код Његошевих савременика, ништа не проналазимо ни код Вука Караџића, јер је изгледа тачно да он „није опазио да су народне пјесме и приче, пре но што су записане, биле усмено казиване... А то се постизало глумом—(Ћлишић 1964: 178-179).

Записи народних драмских игара тек ће услиједити у другој половини XIX вијека, а наведене облике први запажа и назива *народним глумовањем* наш велики пјесник Лаза Костић. Он у чланку истоименог назива, објављеном 1893. године у *Гласнику земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, хвали Василија Кондића из Приједора и указује на чињеницу да је овај прегалац у новосадском листу *Јавор* још 1890. године објавио опис неколико народних игара са зимских сијела у Босни (*Заната, Чирјака, Пошта, Тамбура, Кадија, Филџана, Бузација, Млинара, Туре, Аша баша, Ја се срдим на те, Вјешта и невјешта, Ајдурина, Цвијећа, Гушче*), од којих у свом чланку преузима само једну – *Хација*, и наглашава да је то наш *први и најпотпунији извјештај о народном глумовању* (Костић 1962: 339-346). Тексту је придодат и кратак опис једне народне игре у селу Тушини, као први извјештај и разговор о народним драмама из Црне Горе. Циљ Лазе Костића био је да открије „театралну жицу у народном животу—да покаже „некоје појаве самониклог народног театра, што их изводи прости, неписмен народ—и докаже како фолклор и театар „нијесу супротице—.

* rade.simovic@ffuis.edu.ba

Каснији ће етнографи, попут Братића и Делића, ове игре дијелити у три групе: *сатирично-комичне, игре које су искомбинирале само ради шале и забаве, и игре гимнастичке*, док ће Јосип Лешић, театролог несумњивог ауторитета, одрјешито закључити да се у тој симбиози, и на тој граници, развио и утемељио јужнословенски грађански театар (Братић, Делић 1905: 53-172; Лешић 1978: 20).

Наш је утисак да је Лешићева теза логична и утемељена кад су у питању игре фолклорног типа, то је онај облик који Костић преузима од Василија Кондића, док су *гимнастичке игре*, попут *Тушинских*, из другог реда питања и углавном долазе из Црне Горе и Далмације. Сам Лаза каже да је о таквим играма испитивао људе из разних крајева Црне Горе, Марко Миљанов му је говорио о покладама, а Ђуро Церовић о *Тушинским играма*, које је, у скраћеној варијанти, први описао и објавио Јован Фил Иванишевић, под псеудонимом *Марко Т. Петровић Џуца у Гласу Црногорца* од 2. фебруара 1891. године (Ђуровић 2006: 40). Војвода Ђуро Церовић је испричао Лази Костићу да се у његовој родној Тушини „...договоре читава села, сва момчад усједне на коње, па се подијеле на двије војске. Једни су Турци, који крену у хаџилук, а други су хајдуци, који ће их пресрести, да их поробе. Ту је позорница читава долина са околним брдима и кланцима, а гледаоци се морају попети на главице, да виде све еволуције тога приказа—(Костић 1962: 343). Ђуро је испричао што је гледао, а Лази је рекао да ће му много више причати „о таквијем играма и забавама народним—његов отац, војвода Новица Церовић (1805-1895). Костић није успио да се састане са Новицом, прво због војводине изненадне болести, а касније због Лазина одласка на Цетиње, априла 1891. године.

Новица је Његошев сердар, Тушино је недалеко од Његуша, и то нас наводи да повјерујемо како је и Његош, као и стари Церовић, познавао ове игре, а ако није у њима учествовао, онда се засигурно о њима наслушао.

Ова игра припада витешким играма и приказивањима ратних призора. Као и приморска игра *Морешка*, или разне игре отмице, она је више врста вјежбе, маневра за борбу, него облик народне разоноде, са разликом што је у *Тушинској игри* ријеч о нападу, а у *Морешки* о одбрани од непријатеља. Опште је мјесто да све народне забаве представљају једну од варијанти театарског *живог извора* на јужнословенском простору, а једино је *Тушинска игра* самосвојна народска игра која нема своју „паралелку—(Ђуровић 2006: 42).

Овим се увелико разграничава *фолклорни и гимнастички* извор нашег позоришта, први апсорбује грађански театар, а други, уз нешто упорније истраживање, показује како се све до Његоша, па и даље, у Црној Гори задржао и један облик *магијске сцене*. Она је, по мишљењу многих, „најсуштасвенији модалитет позоришта—, темељи се на имитацији која нема, како би то било ред, посљедични него узрочни карактер (Георгиевски 1987: 42). Као таква, ова имитација не опонаша живот или природне појаве, нити

пак друштвене, већ се, напротив, заноси мишљу да ће њу саму имитирати живот. Кад *магијско* задобије тему онда прераста у *ритуално*, а изводи се не у славу Бога, већ у славу божије не/милости за Човјека.

Шта су *Тушинске игре* већ „освајање—теме, односно имитација охрабрења „човјека и племена—у вјечитој борби за опстанак? Било да су то природне или друштвене силе, што је и основа Његошевих драмских спјегова у којима се, наш је утисак, магијско и ритуално осјећање „поклапају—Историјски гледано, на магијском позоришту темељи се ритуално, а из ритуалног се развила *грчка трагедија* као недостижни облик свеукупног трагичког стваралаштва. Издвајање драмског транспоновања Његошевих спјегова на релацији: *Луча микроkozма*, *Горски вијенац* и *Лажни цар Шћепан Мали*, аналогно је античком драматуршком преобликовању: митско – ритуално – трагедијско, и представља заокружену парадигму, односно претпоставку за уочавање *заметак* самоникле српске сцене. У противном, и даље смо заробљеници само једног погледа, скућени на позорници западног позоришта затвореног типа, у сталном искушењу да коначно „прескочимо—рампу и спознамо суштину властитих почетака.

2.

Да је Његош пажљивије читан, и ослушкиван, Срби би одавно препознали своје „позориште под ведрим небом—добрисали граничне линије раздвајања Глумца и Публике – Бога и Човјека, и на вријеме утврдили стајне тачке сценске саборности: Бријест, Порту, Коло, Гувно и сл., односно, ону врсту сценске метафорике у којој се прво идентификује властити, па тек онда (каузално!) туђински идентитет. Ни данас није касно, на нама је да се саберемо, Владика је поодавно поспремио „земне—полове.

Грчки трагички јунаци углавном су из изабраних породица, попут Атрејевића, Лабдаковића и сл., и готово да су идеалан медијум, „јунаци по средини—између пророчких налога паганских богова и немоћи обичног човјека да им удовољи. Они су практично изабрани немоћници, расуејују док дјелају, у паралелном распећу између жеље да се божија воља испуни, односно открије истина, и неумитне спознаје да откривање истине значи и њихов коначни пад. То је кључно искуство грчких трагичара, тема је свима позната а публика долази да гледа представе не да би спознала причу, већ начин на који је реализована. Суштина драматуршког поступка концентрирана је на сумњу главног јунака и континуирано одлагање катастрофе која се реализује у засебном и узвишеном језику, како и приличи великим пјесницима „трагичке мисли—. Са до катарзе, која је пут у једно, онај удивљујући *источник истине* до кога се у драмском роду углавном стиже „пјешнице—(Јого 1998: 133-134).

Идући наведеним трагом питамо се, онда, ко су Његошеви трагички јунаци, док Ранко Поповић, у опсежној студији *Парадокси и молитве – о православној духовности српске поезије*, нуди одговор и закључује да:

„Кључни ликови Његошевих спјегова нису случајно монаси; у њима је, као у ликовима *унутрашње вјере* отјеловљен сам завјет. Монашком (дакле, литургијском и завјетном) свијешћу Владике Данила, Игумана Стефана и Игумана Теодосија Његош превладава епску свијест јунака и главара, превладавајући истовремено епску поезију трагедијском—(Поповић 2013: 44).

То су практично Његошеви „јунаци по средини—које Поповић, нимало случајно, дефинише као „кључне—као носиоце трагичког *парадокса*, односно *косовског завјетног памћења* као архетипске основице катарзичног доживљаја свијета. Отуд је, по њему, Његошев игуман Стефан „прозорљивац, видилац из будућности, биће есхатолошке истине—а ми додајемо, фигура *магијског позоришта* коју ће *имитирати* живот сами. Занимљиво је да су наведени монаси јунаци *Горског вијенца* и *Лажног цара Шћепана Малог*, а не *Луче микроkozма*, јер их у њој и нема, јер се у њој не појављују. Монах је у процесу *трансмисије* и јединственом путу свједочења, кад космички Хаос постаје Природа. Односно, више је „видилац—него „прозорљивац—а чињеница се ради о Актеру „личносно обојене мисли—Његошу самом, обавезује нас да и Пјесника гледамо „очима јунака—

Владика у *Лучи* није само од овога свијета, он је космички искушеник *божије промисли* и отуд бројне расправе о дуалистичком карактеру и паганској агоналности дјела (*Крајина* 2013: 137-163). Притом се занемарује да се овдје не ради само о религијском дуализму већ и психичком процесу, драматуршкој дилеми спознаје, све до шестог, завршног пјевања као основе завјетног памћења. Митолошко кажњавање Адама и његово „пресељење—на Земљу, „мали шар—у близини Пакла, чин је творитељско/пјесничког растерећења и опипљивог *преумљења* метакосмичке трансценденције у микрокосмичку сазнајност. Односно, преименовања *пјесника искушитеља* у *монаха прозорљивца* – катарзичног *рукоположиоца* и тумача *космичке и људске трагедије*.

Ако је *Вијенац*, а јесте, ритуално позориште, онда је *Луча* магијско, односно „гадно (грдно) позориште—које се у *Вијенцу* успиње и проговара језиком драме. То усправљање Давор Миличевић у огледу *Шта је човјек а мора бит човјек*, прецизно уочава и дефинише кроз лик владике Данила, називајући га „дорастање до акције—до духовног вође који као такав тек може да одговори и свјетовним задацима (Миличевић 2012: 35). А они нису мали, Данило је, односно Његош, у вртлогу изазова и одлуке по опстанак свог народа. Она се освјештава и тематски провјерава кроз потурчавање саплеменика и „истрагу—нотурица, што би значило да се „миметска бинарност—*Луче микроkozма* до краја отјелотворује у „митској причи—*Горског вијенца*. Тиме пјесник космичке агоналности постаје власником трагичке ситуације гдје, практично, сваки покушај дјелања води катастрофи. Односно, неминовном *паду човјека* који Његош, попут цара Хадријана, меомарски драматизује у *Горском вијенцу*.

На драматуршке везе *Луче* и *Вијенца* указује и Јован Деретић, један од највећих историчара српске књижевности. „Однос између два Његошева

главна тематска круга, посебно однос међу главним делима његовим, *Лучом микроkozма* и *Горским вијенцем*, био је увек једно од кључних питања његошологије. Некада се мислило да између тих дела нема ничега заједничког као да су их писала два, а не један човек, било је чак покушаја да се Његош *Луче микроkozма* обезвреди на рачун Његоша *Горског вијенца*, као црквени човек, владика, мистик, идеалиста, као што је, на другој страни, било покушаја да се Његош *Горског вијенца* обезвреди на рачун Његоша *Луче микроkozма*, као примитивац, патријархалац, песник опседнут турском темом. Међутим, новија проучавања истичу не само разлике него и дубинска поклапања међу двама главним Његошевим делима и, шире, међу двама основним правцима његовог певања, често се говори о *Горском вијенцу* у *Лучи микроkozма*, али се исто тако може говорити о *Лучи микроkozма* у *Горском вијенцу*. У својој најдубљој основи цело Његошево дело јединствено је, космологија и историја у њему произлазе из истих мисаоних и структурних претпоставки. Песник космичких сукоба и окршаја, Његош је ипак највише заокупљен оним што је по својој величини мало, што је најмањи делић нечега. У својим макрокосмичким визијама он увек полази од микрокосмоса, увек је највеће дато из перспективе најмањег—(Деретић 1983: 297).

На то нам указује и сам Његош именујући *Лучу* „збитијем—а *Вијенац* „собитијем—обоје су дакле *догађај*, само што је први заошиљен а други саображен. Ако се позовемо на Бахтина, у првом је бесконачност хроно-топски сабијена у душу човјека, док је у другом случају цијели простор Црне Горе шекспировски разрушен и омеђен као „позорница—Уже гледано, *Тушинске игре* "прозорљиво—прбијају из једног и другог спјева. Тај поступак, односно „увлачење—монашке, микрокосмичке, драматике у свјетовну драматургију историјске агоналности чини ова дјела особеним и надаре узвишеним драмским спјевовима, док је њихов „сценски живот—дио посебне приче која се не односи само на позориште, већ и друге аспекте друштвеног дјеловања. Оно је у *Лучи* „гдно—у *Вијенцу* „другојаче—док је у *Шћепану Малом* „лажно—као што је лажно и у Андрићевој расправи *Разговор са Гојом*, за разлику од *Аске* и *Вука*, есенцијалној драматизацији *Тушина* самог. Могло би се онда закључити да је Његош у својим спјевовима већ *прошао магичну агоналност игре*, мит је свима познат, крај посебно, и више је питање *како* се, него *зашто* се, драматуршки реализује. То се посебно односи на *Вијенац* и *Шћепана Малог*, а сликовито гледајући, оно што је „исковано—у *Лучи* тек се „кује—у *Аски*, кад је наведено поређење у питању. Зато је Његош *прича као радња*, док је Андрић *радња као прича*. Позориште је „збуњено—пред једним и другим, обојица траже *казиваче-играче* а оно их, дуго и упорно, преименује у *играче-казиваче*.

3.

Отуд и опште мишљење да Његошеви драмски спјевови нису драме, да им недостаје сценска акција, те да је сваки покушај њиховог осцењивања промашен посао. То се посебно односи на *Лучу микроkozма*, *Горском вијенцу* потребне су „драматуршке интервенције—док је *Лажни цар Шћепан Мали*, упркос сценском „потенцијалу—дуго „потискиван—због „литерарних недостатака—. О томе нас, на примјеру *Горског вијенца*, исцрпно обавјештава Бранко Брѣанин у есеју *Родовска „драма—на политичкој „позорници—писаном поводом двјестоте годишњице рођења Петра Петровића II Његоша, шест деценија од првог српског постављања Горског вијенца послје Другог свјетског рата и „читања—Хуга Клајна* (Брѣанин 2013: 5-48). Брѣанин паралелно анализира драматуршке и сценске „неспоразуме—позоришних аутора и рецентне критике са кључним дјелом великог Пјесника, од Јована Скерлића до Бранислава Мићуновића, изводећи крајњу тезу да је „скромни учинак—*Горског вијенца* на јужнословенским позорницама двојаког карактера: први што већина аутора ово дјело насилно „приводи—кључу „аристотеловских—драмских правила, док је други посљедица историјског контекста, сажетог у политичка сучељавања теме дјела и доктрине владајућих идеологија. Аутор наводи да је политизација присутна цијелим током позоришних извођења: од свјетске „праизведбе—у Рисну, 25. 2. 1851, до најновије у „ЦНП—Подгорица, 17. 12. 2010. Аустроугарима смета што је „подстрекачки—муслимани га генерално заобилазе, Црногорци „црногорче—а Срби непрестано „драматизују—бавећи се његовом формом као „кључаром—сценске драматике.

Све ово потребно је Брѣанину да би, с правом, на позоришни пијадестал извео премијеру *Горског вијенца* реализовану у Народном позоришту у Београду, 29. новембра 1951, аутора и тумача „кључног—лика Радомира Раша Плаовића. Представа је изведена „поводом 100 година од смрти Његоша и 10 година Народне револуције—изазвала је многе полемике на релацији „литерарних и позоришних критичара—и отворила ново поглавље на тему „до које мјере могу бити слободни позоришни умјетници у односу на књижевно стваралаштво—или су то, како запажа Волк, „два равноправна израза која се међусобно омогућавају, допуњују и инспиришу—. Брѣанин се, „истомишљенички—приклања Клајновом „читању—које је, такође, у најмањем двосмјерно (текст је под „бомбастичним—називом: „*Горски вијенац—је најзад освојен за позориште*, објављен у *Књижевним новинама*, 1951, Београд, бр. 45, 23.12., 5-6). Са једне стране Хуго је један од сарадника Радомира Плаовића, потписан је на плакату Народног позоришта (пored Милана Богдановића, Милана Ђоковића, Браслава Борована и Љубише Јовановића) а са друге, његов приказ критички полемиче са дотадашњим извођењима, драматуршким интервенцијама и, у свему томе, одаје дужну пажњу наведеној премијери, коју је и сам „припремао—„Али све су то ситнице. Важно је да је у обради сачуван дух *Горског вијенца*, и монументална

простота, и опора лирика, и хумор, и лапидарност израза Његошева. За дивљење је с каквим је поштовањем и љубављу, како нежно и пажљиво и зналачки, иначе заиста плахи *Плаховић* узео у своје руке ту драгоценост, ту светињу, и пренео је на позорницу—закључује Клајн, склон интегралном Његошу, „збивању—а не „интриги—као основи драмског дјелања, и зато „у њега не треба дирати, јер од тога може постати само гори—(Брејанин 2013: 34-35). Занимљиво је да Клајново „збивање—које „гледаоци морају бити у стању да прате не заустављајући и не прекидајући га—не подразумејева никакву музичку обраду. „Не, Његош није хтео да се *Вијенац* пева, ни уз гусле, ни као ораторијум. Можда ће такав ораторијум неком музикалном и музички школованом уху открити нове, дотле неслућене лепоте Његошевих стихова. Али се никако не могу сложити са тврђењем Исидоре Секулић да ће *Горски вијенац добити нову популарност* (подвукао К.) *не на сцени, него у сложеном музичком склопу једног световног ораторијума—*Брејанин 2013: 35).

За разлику од Клајна, Плаовић је недуго након своје (и помагачке, навели смо сараднике!) „драматуршке обраде—сачинио либрето „школованом уху—Николе Херцигоње како би, њихово заједничко дјело, *Горски вијенац – сценски ораторијум у три дела (пет слика) за хор, сола, рецитаторе и оркестар*, доживјело спектакуларну праизведбу у истој кући, Народном позоришту у Београду, 19. октобра 1957. године. Ова представа уприличена је „у част дана ослобођења Београда—под диригентском палицом Оскара Данона и Мирослава Чангаловића у улози владике Данила. Занимљиво је да се те године, поред многобројних текстова (титоградска *Побједа* посебно наглашава да је *сценски ораторијум посвећен успоми хероја црногорских пролетерских бригада*, Б.С.: *Горски вијенац на оперској сцени*, 27. 10), појављује и књига огледних радова *Мир и немир* Исидоре Секулић, у коју је уврштен и њен, за Клајна „спорни—текст, „*Горски вијенац—на позорници*, објављен у београдској *Политици* 6. 12. 1951. године (Секулић 1957: 176-180).

Импонује Исидорина поетичка проницљивост, на коју је, вјерујемо, утицала и чињеница да је само поводом прославе стоте годишњице *Горског вијенца*, у периоду од 1947. до 1951. године, написано низ успјешних композиција: Јаков Готовац – *Бјеше ми се снаха помамила и Ал' је ђаво али су мађије*, Антон Погачар компонује коло – *Бјеше облак сунце ухватио*, а Петар Коњовић црногорско *Оро*, Иво Лотка Калински – *Тужбалицу сестре Батрићеве*, Цвјетко Рихтман – *Куда си ми улетио, мој соколе*, Јосип Славенски – *Нарицаљку сестре Батрићеве*, Светомир Настасијевић – *Чашу меда још нико не попи*, Љубица Марић - неке одабране стихове из *Горског вијенца*, а Светолик Пашћан-Којанов *Шесто коло*, Иво Бркановић, кантату *Вјечна зубља*, за соло, хор и оркестар, Јосип Бандур Његошеву пјесму *Ловћен*, за мјешовити хор; док Никола Херцигоња намјенски компонује Кантату *Горски вијенац*, намијењену соло-сопрану, мјешовитом хору и оркестру,

која је премијерно изведена на Цетињу, 5. септембра 1951, у оквиру Његошеве прославе (Ђуровић 2006: 200).

За разлику од драмских транскрипција, музичко-сценске инсценације лишене су политизације и за нас су „прихватљивије—што директно подупире перцептивну прогнозу Исидоре Секулић. Публици је, а ни Његошу не би било мрско, ближе музичко извођење, као што су, уосталом, и грчки грађани највише уживали у Великим Дионисијама, такмичењу трагичара у „музичком руху—Тим поводом Флоранс Дипонова, у недавно преведеној књизи *Аристотел или вампир западног позоришта*, аргументовано закључује да: „Није могућно издвојити трагедије из cjелокупног литургијског и такмичарског контекста, тако што ће се проучавати само њихов вербални материјал, а оне тумачити као текстови. Јер то значи одвојити их од оног догађаја који им даје смисао спајајући уживање у музици са слављењем града. Спој који је необјашњиво средиште трагедије—(Дипон 2011: 19). Оно што „спаја—магично и трагично, Његоша и Есхила, могло би да „веже—Исидору и Дипонову – једни и други славе универзалност музичког обликовања.

4.

Хуго Клајн, као неподмитљиви борац против олакхих и непромишљених „драматуршких интервенција—Његошевог дјела, у наведеном „читању—примјећује: „Можда ће се једном, у будућности, на позорници са далеко већим могућностима него што их има данашња, и *Горски вијенац*, савршен као уметничко дело, али, мада замишљен као дело драмско, неизводљив тако како је написан, у данашњем позоришту, - можда ће се једном моћи приказати неизмењен и нескраћен. Онда ће се данашњи драматуршки проблем *Горског вијенца* свести на проблем режијски. (Уверен сам да се Шекспирова дела на данашњој сцени неупоредиво боље реализују него на позорници за коју су, некада, писана.) Али, позориште није могло, није смело чекати на то—(Брејанин 2013: 34). Ове ријечи готово па „пророчки—освјетљавају савремену проблематику Његошевих инсценација, као и класичних драмских дјела уопште, с напоменом да Клајново залагање за интегрално извођење, „неизмењено и нескраћено—ни сам Шекспир (а ни Клајн, режисер!) није уважавао.

Све је, надаље, у рукама тзв. *редитељске драматургије*, од Антике и Библије, преко Шекспира, Ибзена, Стриндберга, Чехова, Бихнера, Бекета, унедоглед – до *постдрамског позоришта* у коме „игра—свака могућност: драмско/недрамско, документарно, ентеријерно/екстеријерно, дидаскалијско, филмско, аниматорско – све је „писмо—и све је „текст—и у свему томе има добрих и лоших страна по Позориште само. Наше је мишљење да тамо гдје се уједине, сублимишу, „рука драматурга и рука редитеља—још има наде, а Његош је готово „огледни—примјер и за такав начин промишљања. Једноставно речено, чак и модерни театар „ради—за Владику, у најмањој

мјери у којој „ради—и за Шекспира, Клајн је само „натукнуо—ту сценску могућност, а оовремено позориште до краја је „рашило— и ~~открило~~.

Прве покушаје приказивања Његоша као „нашег савременика—наводи Ратко Ђуровић, историчар црногорског позоришта, у тексту *О сценским могућностима „Горског вијенца*—и истиче да су у Позоришту на Цетињу 1931. године биле приказиване двије сцене: преговори с потурицама и долазак војводе Драшка, те да је том приликом „владика Данило био постављен као нека врста црногорског Хамлета...—Надаље, Ђуровић наводи да је било и неких приједлога да се *Горски вијенац* изведе „напољу код манастира, а да Ловћен, Орлов Крш и Ђиновом брдо буду природне кулисе и да учествују праве Бајице, Цуце итд.—(Ђуровић 2006: 73-74). Зна се да су неке од ових идеја реализоване, понајвише у монодрамској форми, а за нас је најважније да се аналогност владике Данила и Данског Краљевића поодавно „закопитила—те да је екстеријерно/документаристичка „визија—*Горског вијенца* свеприсутна од самих почетака, можда и Његоша самог.

Тезу о Данилу као „некој врсти црногорског Хамлета—ерпско Позориште осваја поступно, а у томе му индиректнио помаже и Никола Кољевић, шекспиролог, у есеју *Хамлет и Владика Данило* објављеном у Београду, средином осамдесетих година прошлог вијека, и недавно поновљено у бањалучкој *Крајини* под „новим—називом *Данилово бити ил' не бити* (*Крајина* 2013: 83-101). Кољевић се, у раније објављеном есеју *Хамлет као трагедија* (*Израз* 1971: 463-478) пита: *Зашто Хамлет оклијева?*, и то питање, у сасвим другачијем духовном и историјском контексту, касније преноси и на владика Данила, односно Његоша самог. „Другим речима, док нас се Хамлет доима као један крајње посебан и продубљен људски *случај*, Његошев Владика Данило више делује као *медијум* кроз који се оглашава један укупан поглед на свет у датој ситуацији. Отуд Данилова завршна мисао не личи на неко „његово—решење, већ пре одзвања као победа творачког начела, као тријумф космоса над хаосом. Пре је то победа духа као *луче тамом обузете*. И та победа не делује песнички сликовито зато што је људски трагична, већ и зато што се опредељењем за дух, у Његошевој визији, човек уздиже до творачког начела света—(*Крајина* 2013: 98).

Сажето говорећи, Данило „постоји—~~и~~ ~~раста~~—док је у сукобу, а Хамлет након, код првог је сумња творитељска, а код другог егзистенцијална, и зато је „бити ил' не бити—код Његоша у првој петини спјева, а код Шекспира у другој половини трагедије. Отуд се и „завршна мисао—односно катарза, код Његоша реализује у *свом* (Мандушић), а код Шекспира у *туђем* (Фортибранс) јунаку. Мандушић не смије да погине, јер је завјетан, јер је цефердар, а Хамлет мора, јер је Хорације, јер је Фортибранс, јер је низ аналогича и преименовања. Зато *Вијенац* траје „од Косова—и даље, све од самог Христа и крај му се не назире, а *Хамлет* има свој почетак и крај — јединство „радње, мјеста и времена—Наше позориште упорно трага за овим другим, *процес* доживљава као „незавршен роман—и док Јунак не страда,

или барем „затужи—не сматра се да је и „драма—завршена. Све што је *дру-гојаче* од страног, нама је страно.

5.

Сазријевање Хамлета у Данилу трајало је на *српској позорници* пуних тридесет година, од премијере Радомира Раше Плаовића, до новог „виђења—Виде Огњеновић, у истом Позоришту, 16. децембра 1980. године. *Вијенац* су, у „духу Шекспира—, драматуршки реорганизовали Борислав Михајловић Михиз и Матија Бећковић, вјешто и убједљиво до те мјере, да Авду Мујчиновићу, позоришном критичару, није преостало ништа друго већ да узвикне: *Импресивно! (Политика експрес, 18. 12. 1980)*. Он у тексту истоименог назива наводи: „Простор нам не дозвољава исцрпнију анализу – што ова адаптација захтева – али неопходно је нагласити да се у овој обради инсистира, а то је и остварено, на доследном развијању средишњег мотива – неодлучности владике Данила да ступи у акцију. Адапатори су измештањем појединих сцена, преобликовањем *кола*, сажимањем ликова, драматизацијом монолошких облика, преструктурирали *Горски вијенац* таквим логичним редоследом *да догађаји у спеву теку тако како би владик у све веће неприлике доводили, што он даље остаје неодлучан: све више га тиме потицали на акцију, док га најпосле један јачи удар не би одсудно преобратио и натерао га да једном за свагда прекине са потурицама* – како је то Павле Поповић, зналац Његошевог дела, наглашавао а што је ранијим адаптаторима измицало и што нису могли да остваре. Тај *јачи удар* јесте тужбалица сестре Батрићеве, адаптирана као лични и народни протест и последња опомена владици Данилу—Мујчиновић 2005: 63).

Након осам година, а поводом 175. годишњице од Његошева рођења, Звездара театар, у репрезентативном глумачком саставу, припремио је нову верзију *Горског вијенца*, која је премијерно приказана на Великој сцени „Сава—центра. Одиграна је на сам дан Његошевог рођења, 13. новембра. И ову је премијеру „испратио—критичар Мујчиновић, овај пут под називом *Бити ил' не бити*, гдје посебно наглашава да Вида Огњеновић, *spiritus movens* овог подухвата, није жељела да у било ком смислу понови ранију режију у Народном позоришту. „Напротив, она је овај пут начинила радикалан потез, усредсређујући пажњу искључиво на филозофску димензију сукоба који је перманентно присутан, али око кога је изграђена читава митологија свакодневног духовног и реалног живота црногорског народа с краја XVII века, што у извесном смислу, када је реч о драми као књижевној врсти, ретардира саму радњу. Дакле, Огњеновићка сукоб изоштрава на тај начин што владик у Данила, опхрваног хамлетовском дилемом, сумњама, настојањем да сагледа све могуће последице истраге потурица, једног тако крвавог чина, супротставља главарима и народу који су решени да то без одлагања и учине. Притисак главара потенцира и сестра Батрићева својом тужбалицом, која убрзава одлуку владике. Међутим, Огњеновићева у сво-

јој адаптацији умножава тужбалицу (појављују се три сестре Батрићеве) и даје им амбивалентно значење: као део народа, оне ће бити у функцији његових жеља и брзог обрачуна, али истовремено, у њиховом тужењу антиципирана је несрећа која ће се догодити истрагом потурица, што ће нанети бол и самом црногорском народу. И финале *Горског вијенца* је преформулисано. Нема четвртог дела а завршава се монологом Игумана Стефана, који каже тако актуелне мисли: *Нико срећан, а нико довољан, / нико миран а нико спокојан: / све се човјек брука са човјеком; / гледа мајмун себе у зрцало*. Игуман Стефан, као нововековни филозоф, резимира будуће догађаје инсистирајући на слици човековог несавршенства—(Мујчиновић 2005: 205-206).

Огњеновићева „ампутира—завјетни крај *Горског вијенца* и тиме се, попут Скерлића, лишава суштине „владичанских атрибута—и „суштине драмског сукоба овог великог дјела—(Миличевић 2012: 31). И сам Кољевић потенцира да је „драмски генијално—то што „овакву визију обједињујућег начела свеколиког постојања доноси онај који је *проишо сито и решето*—сводећи тиме *дјелање* владике Данила (Његоша) на производ ситуације, а не акције, као чина и суштине „борбе непрестане—То не значи да је Игуман Стефан пацификатор Његошевог избора, како то искључиво види Огњеновићка, напротив, његова метафизичка позиција више *припомаже* него *одлаже* Данилову крајњу одлуку („крст носити вама је суђено—)То што „гледа мајмун себе у зрцало—(након одлуке!) може бити болно отржење, више фарса, али катарза никако, и више је производ оовремене циничне политизације него „нововековне филозофије—Радњом, ипак, влада Владика, док сценом „господари—~~њ~~гов *alter ego*, а једно без другог не иде.

„Отуд је сасвим природан онај за Скерлића вјероватно нагли завршетак *Горског вијенца* – Владичин гест даривања Вука Мандушића новим цефердаром и његове ријечи које је народ, за овај вијек и по, увијек знао непогрешиво да примијени у разним ситуацијама:

А у руке Мандушића Вука

Биће свака пушка убојита!

Ово је крајња тачка узрастања индивидуалне свијести засноване на православном систему вриједности пред коју је био постављен императив реаговања на конкретне историјске околности, показатељ који говори да је централна тема дјела откривање и прихватање косовског завјета за цијели колектив кроз призму те освећене, појединачне свијести. То је она сила *извишкре* – како је првобитно требало да се зове спјев – духовног израстања ткива цјелокупног народног бића из епских ширина до јеванђељских висина. То је тренутак у којем је, имагинативним напором Владике Његоша, Даниловог двојника, централни мотив цјелокупног српског предања преведен из старе у нову књижевност. То је, дакле, тренутак кад предање напушта предјеле епске свијести и бива уткано у живу поетску ријеч, доступно свакој новој генерацији да га из те живе Његошеве ријечи активира и учини дијелом свог времена—одсијеца Давор Миличевић, и на најбољи начин

обесмишљава и потиरे свако досадашње својење и преименовање владике Данила на Данског Краљевића.

6.

Нова, „црногорска—премијера *Горског вијенца* реализована је десетак година касније, изведена је 25.5.1997. године, у режији Бранислава Мићуновића, поводом 150 година од објављивања *Горског вијенца* и „свечаног отварања нове зграде—Црногорског народног позоришта. Представа је „здушно—подржана од српске позоришне и културне јавности; исте године учествовала је на Југословенском фестивалу у Ужицу, гдје је награду за улогу игумана Стефана добио Војислав Брајовић, за сценографију Миодраг Табачки, док је представи у цјелини припала Специјална награда; сљедеће године, на 43. Стеријином позорју, *Горски вијенац* је, „као што се и очекивало—убједљиво победио са шест главних награда. Тим поводом огласио се и редитељ представе у београдском НИН-у, у част „Његошу као највећем изазову, данашњој Црној Гори и Милу Ђукановићу као великом позоришном фану—(Лекић 1998: 38-39). Било је и „другојачег—мишљења: Јован Ђулибрк, „*Горски вијенац—као жртва Маршаловог плана*, или *Програмирано разњегошавање* Момира Војводића, али су скрајнута и објављена у рјеее доступним часописима (*Луча* – Никшић и *Исток* – Подгорица).

За разлику од Огњеновићке, Мићуновић завршава представу са Вуком Мандушићем, „мртав је, а Владика Данило, са мртвим Мандушићем на рамену, изводи данс макабр, плес смрти као реквијем за изгинуле али и побједнички плес у којему се придружује она Дама с дјететом, из друге 'приче' из 'другог' свијета...—(Брењанин 2013: 41). Нешто попут Фортибранса, који, на крају *Хамлета*, наређује: *покупите лешеве!* Фортибранс је тим чином добио „државу на длану—а шта је са овим „плесом—добио владика Данило, односно Његош, односно Ђукановић, остаје да се види. „Ништа од нашег епског ваја, тај се са самим собом спаја—пјева пјесник Ненадић, док један други пјесник, Рајко Петров Ного, 26. августа 1988, поводом исте представе – *с мене на уштан*, записује: „Политичари и њихови медији разиграли су верске и регионалне расколе, рат у Босни и Крајини донео је чуда и покоре. Муслимани из БиХ у Црну су Гору *убјежали!* Црна Гора се Шиптарима напучила. Јер *зло добра донијети неће*. Мештри су и *Горски вијенац* у позоришту тако поставили као да су невидљиву режију уступили женама у *црном*. Тамо је Игуман Стефан сулуди и слепи *ратни хушкач* и *вампир*, а Владика Данило – а преко њега и Његош – тобоже *миротворци*: *Удри за крст, за образ јуначки!* Ова шизоидност као зараза шири и почиње да разара наше *сопство*; травестија Његошевог десетерца опак је наум. И кад нисмо имали државу, шта нас је друго држало на окупу. Не само у средишњим српским земљама, већ и у Скадру и Сентандреји. Умукли су цефердари. Пиште пејдери—*Крајина* 2014: 105-106).

Мићуновићеву замисао продужава и до краја „реализује—Дијего де Бреа, редитељ најновије поставке *Горског вијенца*, (адаптација: Жанина Мирчевска), 17. 12. 2010, у тада већ независној „новој држави—Црна Гора, „независног—Црногорског народног позоришта. Критика наводи да редитељ „није истицао јуначки патос, борбу за слободу и црногорски фолклор, што је публику смјеста подијелило на оне који су били смртно увријеђени оваквом издајом и на оне који су модернистички сценски заокрет (курзив Б.Б.) одушевљено прихватили—(Брејанин 2013: 42); док сам Дијего де Бреа, у Подгоричкој *Побједи*, „побједнички—узвикује: *Суштина Његоша је велико срце!* (*Побједа* 2010: 6-7). Јесте, али кад је, ако је, поклањао цвијеће примабалерини Флори, у чувеној палати опере „Фиенће—у Венецији. У свим другим варијантама осјећао се као „пјесник међу варварима, и варварин међу пјесницима—.

7.

Већ смо навели да екстеријерне „визије—*Горског вијенца* потичу вјероватно од самог Његоша, сценски се „прилагођавају—током цијелог прошлог вијека, а свој пуни „израз—дочекују у овом вијеку – ери „нове драме—и постдрамског позоришта. Простор нам не дозвољава да се детаљније позабавимо овим извођењима, па се из тих разлога ослањамо на извјештај Ане Тасић, позоришног хроничара новосадске *Сцене*, *Традиција се не може наследити, мора се стећи*, објављеног поводом прошлогодишњег одржавања *Котор арт театра – Његошијада* у Котору.

„Позоришни програм фестивала Котор Арт, насловљен Котор арт театар, који је ове године одржан пети пут, у јулу и августу, потпуно је посвећен обележавању двеста година од рођења Петра II Петровића Његоша. Остварено је три премијере: *Његош и ја*, ауторски пројекат Паола Маџелија, *Сан на Божих*, ауторски пројекат редитељке Лидије Дедовић, обе копродукције Котор арта, Црногорског народног позоришта и Краљевског позоришта Зетски дом и *Како расту велики људи (Његош за дјецу) Петра Пејаковића*, продукција Которског фестивала позоришта за дјецу. У оквиру програма репризно је играна и представа *Његош, ватре*, која је први пут изведена пре три године на овом фестивалу, ауторски пројекат Паола Маџелија и Радмиле Војводић. (...)

Важна заједничка карактеристика за ове представе је њихова амбијенталност, чињеница да су све играње у градским просторима који су пронађени за потребе сваке представе понаособ, а релевантни су за њихове садржаје. *Његош и ја* изведен је у специфичном простору, у девастираном, затвореном базену напуштеног хотела *Фјорд* у Котору, близу капија Старог града. Због посебности атмосфере коју ствара, простор извођења готово да је актер за себе, при чему је истовремено нераздвојив део тела представе, чврсто интегрисан са њим. Извођачи наступају у изанђалој рупи некадашњег базена, месту које евоцира меланхолична осећања прохујале прошло-

сти, суморне трошности времена и живота, неискористивог простора за рекреацију релаксацију (сценограф је Ханс Георг Шафер). Тај простор је директно везан за садржај представе, имајући у виду да је њен протагониста Маџели ту одсео када је први пут дошао у Црну Гору. Тај детаљ помиње се у критичком контексту, аутор наводи да је био ужаснут позицијом хотела: *Уништили сте ову дивну равнотежу камена и природе... набили сте усред увале овај грозан хотел, и још сте му дали норвешко име Фјорд! Не може глупље.* Значај овог мотива је апаратан јер је реч о хотелу који је дуго дисфункционалан, те став који је Маџели изразио пре четири деценије добија некакав сабласно пророчки смисао. (...)

Свака сцена представе *Његош, ватре* играла се у другој просторији напуштеног затвора у Старом граду, док је публика непрестано била у покрету. Током ходања, од сцене до сцене, кроз зграду затвора гледаоце је водила разводница, обучена у црно, строга и крута, као да је затворско обезбеђење (представља је Данијела Радовић, иначе асистенткиња режије). Она нам се оштро и сурово обраћала, грубо нас распоређивала на места, без милости, постављала на затвореничке бројеве, као да смо стварно затвореници. То је један од начина да се и ми, публика, уградимо у ткиво представе, да постанемо њени активни учесници. Тако се истовремено уклања тачка раздвајања између извођача и публике, представа постаје коауторско дело. Тај поступак имплицито намеће идеју да смо и ми некакви метафорички затвореници, робови друштва, материјалних позиција, па и сопствених тела. (...)

Амбијент асоцира и на Фукоове мисли о затвору као репрезентативном друштвеном моделу, систему који тежи да дисциплинује и механизује појединца, да би он био послушан и користан (видети Фукоову студију *Надзирати и кажњавати*). Затворски контекст је могуће тумачити и као израз идеје о тоталној обесправљености савременог човека, есенцијалном одсуству слободе у данашњем друштву, иако је оно номинално изграђено на принципима једнакости и демократије. Даље, мотив затвора може се разумети и метафизички, да је живот у овом материјалном свету једно ропство, последица изгнанства из духовног света, што је и један од конститутивних мотива Његошеве поезије.

Представа *Сан на Божић* почела је на мосту на Табачини, једном од улаза у Стари Котор, одакле су гледаоци пратили стилски умивене, театрално костимиране, симболичке приказе стварања света. Након призора израћања из воде испод моста и атрактивног пењања извођача по каменом месту, проласка глумаца кроз поворку гледалаца, посматрачи су почињали да следе извођаче по узаним, каменим которским улицицама, препуним туриста који су радознано пратили призоре случајно ухваћеног театра.

Процесија и пробијање кроз гужву завршили су се у познатој дискотеци *Максимус*, где се играо централни део представе. Избор простора дискотеке врло је ефектан јер баца посебно светло на тему дуализма тела и душе која се код Његоша често испитује. У дискотеци се глорификује теле-

сност и телесна култура, то је простор повишеног спектакла где је скоро све подређено телу, оно се показује и продаје, њиме се такмичи и импресионира, оно је парадигматична валута размене добара у савременом свету. (...) Но, дискотека је истовремено и место слободe, губљења свести и испољавања себе без рестрикција, без цензуре дневног светла, место истине, простор откривања страшне стварности људске природе, и пресек стања савремене свести. Та линија радње, сценског исписивања реалности ништавила савременог света, данашње Содоме и Гоморе, до краја представе кулминираће у настанку пуног метежа, ваљања ликова у смрдљивој и прљавој мешавини алкохола и блата—*Џцена* 2013: 256-261).

У нашем поимању постдрамског позоришта, *Луча* би могла да има своју „паралелку—у представи *Његош и ја*, *Горски вијенац у Његош, ватре, Шћепан Мали у Сну на Божић*, „Ловћен, Орлов крш и Ђиново брдо—замјенио је Базен, Затвор и Дискотека, а „праве Бајице, Цуце—случајни посматрачи, туристи, који послушно и радознало прате „призоре случајно ухваћеног театра—.

8.

Овим се уз помоћ Тасићеве и наведених аутора посредно „одашиља—и одговор на „извјештај—Војводе Драшка у Млетка: *Бјеше игре, али другојаче. // У једну се кућу сакупљаху / пошто мркни и пошто вечерај. // Кућа бјеше сила од свијета, / ужди у њој хиљаду свијећах; / по зиду јој свуд бјеху пањеге / цијеле се напуни народа, / тако исто и кућа остала; / свуд могаше из зида виђети / ће вираху ка миши из гњ'језда. // Док се једна подиже завјеса, / трећи дио од куће отвори. // Боже драги, ту да видиш чуда! / Ту измиље некаквога пука, / то ни у сан никад доћ не може, / сви шарени као дивље мачке; / док их стаде по кући кривања, / ће ко бјеше запљеска рукама; / имах мртав паднут од смијеха! // Мало стаде, они отидоше, / а за њима други изидоше. // Такве бруке, таквијех грдилах / није нико још видео није! // Носине им по од кварта бјеху, / истреишили очи као тенци, / а зинули ка курјаци гладни; / а дрвене ноге насадили, / на ићаху као на кључеве; / облачили прње и јачине - / усред подне да га човјек сретне, / сва би му се коса најежила. // Докле неко, да му бог помогне / из онијех пањегих завика: / „Бјеж, народе, е изгоре кућа!—// Боже драги, да ту бруку видиш! // Стаде јека, клепет и ломјава, / стаде писка, капе попадале, / стотина их испод ногах оста; / све се наби, да кркнут не може, / као стока кад је звјерад гоне. // Те ми опет сјутрадан на игру, / кад у кућу није нико нема, / но је пуста кућа затворена. // И јошћ ћу ви једну спрдњу причат / (а знам чисто вјероват нећете): / видео сам људе у Млеткама / ће на коноп скачу и играју (Његош 1984: 73-74). Да је Његош жив не би имао рашта „шиљати—Војводу Драшка, све то, и много више, могао би да види и у „своме—Позоришту.*

Литература и извори

- Аранитовић 2012: Добрило Аранитовић, *Његош и позориште – прилог библиографији (1884-2011)*, Шабац-Београд: Шабачко позориште Алтера.
- Брејанин 2013: Бранко Брејанин, *Драма и позорница српских пјесника – Прилози за историју националне драме и позоришта*, Бања Лука: Арт принт.
- Георгиевски 1987: Љубиша Георгиевски, *Онтологија позоришта*, Нови Сад: Стеријино позорје.
- Глишић 1964: Бора Глишић, *Позориште*, Београд.
- Деретић 1983: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд.
- Дипон 2007: *Аристотел или вампир западног позоришта*, Београд: Арс клио.
- Ђуровић 2006: Ратко Ђуровић, *Театролошки списи*, Подгорица: Црногорско народно позориште.
- Израз 1971: *Израз – часопис за умјетничку и књижевну критику*, година XV, број 5, Сарајево: Свјетлост.
- Костић 1962: Лаза Костић, *Одабрана дела II – Народно глумовање (1893)*, Нови Сад – Београд: Матица Српска – Српска књижевна задруга.
- Крајина 2013: *Крајина – часопис за књижевност, науку и културу*, година XII, број 49, Бања Лука: Арт принт.
- Крајина 2014: *Крајина – часопис за књижевност, науку и културу*, година XIII, број 50, Бања Лука: Арт принт.
- Лешић 1978: Јосип Лешић, *Основне карактеристике европског средњовјековног позоришта*, Сарајево: Радио Сарајево – трећи програм.
- Лекић 1998: Јасмина Лекић, *Драма (ми) се отворила сама*, Бранислав Мићуновић, редитељ, НИН, Београд, 1998, 2475 (4.6), 38-39
- Миличевић 2012: Давор Миличевић, *У огледалу српском – казивања и огледа о књижевности и традицији*, Београд: Београдска књига.
- Мујчиновић 2005: Авдо Мујчиновић, *Позоришне критике*, Нови Сад: Стеријино позорје.
- Ного 1998: *Од памтивјека до палимпсеста*, у: *Поетика савремене српске поезије*, Рашка.
- Његош 1984: Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац – књига трећа*, Београд: Просвета Београд – Обод Цетиње.
- Поповић 2013: *Парадокси и молитве – Огледи о српском пјесништву 2*, Ниш – Бања Лука: Филозофски факултет у Нишу – Филолошки факултет у Бањој Луци.
- Секулић 1957: *Мир и немир – Огледни радови*, Београд: Нолит.
- Сцена 2013: *Сцена – часопис за позоришну уметност*, година XLIX, број 2-3, Нови Сад: Стеријино позорје.

Rade G. Simović

NJEGOŠ AND THEATRE – *BJEŠE IGRE ALI DRUGOJAČE*

Summary

It is intended that from Njegoš's works, notably *Gorski vijenac* (*The Mountain Wreath*), we explore his relationship to the theater. In this endeavor it is revealed that Njegoš's starting point is 'national acting' and that the author built his dramatic poems in the same spirit and vision of the potential of the theatrical expression. This brings us to nowadays concoction of his works, created mainly in the exterior, in handwriting of the post-drama theater which is, by many measures, very close to Njegoš's original 'interpretation' of the theater.

КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ОСОБИНЕ СИНТАКСЕ РЕЧЕНИЦЕ У ГОВОРУ ДРОБЊАКА

Апстракт: У раду се дају карактеристичне диференцијалне црте у синтакси реченице између књижевног језика и говора Дробњака. Иако је говор Дробњака у основи књижевног језика, велики број структурних реченичних особина тај говор раздваја од савременог књижевног српског језика. У раду се диференцијалне црте прате на нивоу и просте и сложене реченице, а у оквиру ове друге и у независнословеном и у зависнословеном реченицама.

Кључне ријечи: реченица, елиптична реченица, јукстапонирана реченица, независнословена реченица, зависнословена реченица, говор Дробњака.

1. Између свих особина синтаксе реченице говорног језика уопште, па сљедствено томе и дробњачког говора, вјероватно најкарактеристичнија јесте – врло честа употреба *елиптичних реченица*. То је једна од најбитнијих особина разговорног језика, уосталом и разговорног стила књижевног језика, па би било неочекивано да није тако фреквентна и код информатора из Дробњака. Елиптичне, односно непотпуне реченице остварују се и као самосталне (интерјунктурне) реченице, и као дијелови сложених реченица, и то и у позицији основне и у позицији зависне реченице (клаузе). Осим тога, двије или више елиптираних реченице могу творити и координирани низ, тј. низ реченица у независном односу. Свим непотпуним реченицама, без обзира на то у ком типу синтаксичке конструкције се оне остварују, основна је карактеристика неексплицираност, елиптираност предиката (види: Стевановић 1988, 8597; Остојић 1989, 155–169 и др.). На формалном плану то су, дакле, сви искази без експлицираног предиката који имају комуникативну вриједност предикатских јединица, самосталних или као дијела сложених реченица. О којој се глаголској лексеми у позицији елиптираног предиката ради, по правилу се јасно разазнаје из контекста, тако да је навођење глагола у предикату комуникативно редундантно, што датим исказима даје већу експресивну вриједност од конкурентних исказа с експлицираним предикатима. А то и јесте једна од пожељних карактеристика свакога приповиједања. Ево само дијела примјера за структурно различите типове елиптичних реченица из дробњачког говора:

Он је послје код Кара живијо. Онда су џандари и^с Шавника, неко га је прошипио ...*Право кући његовој. Правац и^с Шавника кући Каровој.* (МА); Натуријо ¹е сијалицу на пушку и *уза стубе, на таван.* (МА); Па нешто, зар оно како шће да (иг) увати за коље, оне стрекнуше, или су

* mihailscepanovic@gmail.com

уватили (ёаволи), ёаво иг увати. *П'ондај, једна отуј, друга отуј.* (МА); *Онда он ујутру повику,* нема п му мајке. (МА); Умеёувремену, дијете је дошло Павића Шћепановића, вели: Сагоре кућа! *Ја тамо,* згушијо дим са сваке стране. (МШ); Е сад ја не знам шта да радим и узмем и овијем тапаљком, кожна наруквица ту, мало га чукнем неколика пута и он ми стаде. *Ја теслу – бун!* (МШ); *Онда Радоје, и он да наздрави,* па потреви ту исту. (МК); И о^н да ми доёемо, преёемо мос, *они пред млин Спасоев* (ВК); За фуруном, седимо, разумијеш, Паија пред фуруном, ложи, разумијеш и седи, *Иконија на врата.* (ВК); Ми онда врати ону даску, разумијеш, *и отале пртином просела. Маринко једно парче онога меда на главу, па озгор капу.* (ВК) Иконија оће д^а увати мене, д^а увати горе да ме закоље, болан. Но не даде покојна Лила, не знам ко, Аница. *Ја мимо ње и бјежи!* (ВК); И онда се копало, онда није било булдожера, *но све лопатом и краптом.* И о^н да су издијељене парцеле. Зависи од села. Ако је село више – *сто метара.* Ако је мање – *педесе или двадес,* тако (ВК); Онда не смијемо кући и онда код њега нам је бијо..., ту нам је главна лога била. *Окле^н гој – код њега.* (ВК); И одуде пошли. *Јадни Новак на прва врата, Маринко на друга.* (МК) итд.

2. Са елипсом је уско повезана *јукстапозиција*, јер се јукстапозицијски однос може сматрати резултатом елиптирања везника. Невезничке конструкције, а овдје ћемо се само задржати на реченицама без обзира на то да ли је или није у њима експлициран предикат (тј. без обзира на то да ли су предикатске или непотпуне), – такође представљају једну од најбитнијих карактеристика разговорног језика, па самим тим и дробњачког говора. Неријетко је тешко при преслушавању говора информатора одредити карактер паузе па јасно диференцирати антикаденцу од каденце, тј. паузу између клауза као реченица у саставу сложене реченице (којој у писању одговара запета, црта или тачка и запета, а понекад и двије тачке) од паузе између самосталних реченица (којој у писању одговара тачка). А само се у случају антикаденце може говорити о јукстапозицији, тј. о сложеној реченици твореној од невезничких клауза¹. Будући да смо више пута преслушавали пажљиво траке, готово смо сигурни да паузе које смо у писму обиљежили запетом нису подударне с паузама које смо тачком обиљежили. Због тога за све примјере које наводимо сматрамо да представљају јукстапозицијски структурисане реченице. (О овоме шире у: Прањковић 1993:116–126).

А невезнички могу бити реализоване како независносложене, тако и зависносложене реченице. У дробњачком говору честе су и једне и друге. Најчешће се на основу смисаоног меёуодноса клауза може са доста сигурности закључити који тип независног или зависног везника „крије—пауза обиљежена запетом. Зато ћемо при навођењу примјера у загради рекон-

¹ Термином *клауза* означавају се реченице које су саставни дио сложене реченице. Термин *реченица* означава, дакле, предикативну јединицу смјештену у тексту између двије тачке, док термин *клауза* подразумева реченицу као јединицу у саставу сложене реченице.

струисати независни или зависни везник који експлицитно указује на значење јукстапониране клаузе.

Ево најприје примјера за невезничке независносложене реченице, гдје су без везника уобличене реченице са саставним и супротним клаузама, што се види и по уведеним везницима на мјесту паузе обиљежене запетом:

Клала се јагњад, (-- **и**) *пјевало се уз гусле*, (-- **и**) *пуцало се*, (-- **и**) *причало се* (МШ); Кум ми је донио да скувам ручак, (-- **али**) *нијесам имала ушто*, (-- **па**) *донио ми кота*. (МА); Онда су њега заробили, (-- **а**) *ја остала ж ћецом, без није ништа*. (МА); И богами, није прошло ни петнес дана, (-- **и/а**) *Кара су пуштили*. (МА); Немој људе много задржавати на мукама, е криви нијесу, *ја сам крив* (-- **него/но/већ** сам ја крив) (МА); А он није некога нападо, (-- **и**) *ништа никоме радио није*. (МА); А они побљегли у Нишић, *пријавили се* (-- **па** се пријавили) (МА); И све мјесечно плаћали. Најприје по сто педесе(т), (-- **а**) *потље како се што дизало*, (ГШ); И клео се покојном Илији да му је петоро јагњади изио, (-- **а**) *чапру му није да*. (ГШ); Нас је дошла копилица, (-- **а**) *Љубицу стара крава*. (ГШ); Ал^н Љубица имала шћер, (-- **и**) *долазила јој шћер*, (-- **а**) *мене нико*. (ГШ) Оне нијесу изгореле, *оне су се позамицале* (-- **него/но/већ** су се оне позамицале) (МШ); И одуде пошли. Јадни Новак на прва врата, (-- **а**) *Маринко на друга*. (МК); Ја бачи она колица, (-- **а**) *она ћеца на друга врата, истрчи напоље*. (ВК); - Није вала, није приваћо, (-- **а**) *није имо ко ни њему* (МА); Туј су ми кумови, (-- **а/и**) *туј су ми коније, ко ће болан са цијелијем селом се судити?* (-- **па** ко ће се болан са цијелим селом судити) (ВШ) и сл.

Ништа рјеи у дробњачком говору нису ни случајеви невезничког структурисања зависносложене реченице. Од зависнослужених реченица су, бар по забиљеженим примјерима, јукстапозицији најподложније изричне, узрочне и посљедичне зависне клаузе, што се види и по везницима које уводимо на мјесту запете:

Видим ја, *шуту он* (--**да он шуту**) (ВК); - Није вала, није приваћо, није имо ко ни њему, *они су били у партизане* (-- **јер// зато што** су они били у партизане) (МА); Знаи, овај, *дошо је бијо на годишњи одмор* (-- **да је био** дошао на годишњи одмор (ВК); А он каже, *муцо је Ахајлија* (--**да је Ахајлија муцо**) кад је зборијо (ВК); Немој људе много задржавати на мукама, е криви нијесу, *ја сам крив, ја сам имо оружје*, (-- **јер** сам ја имо оружје) *ја сам иг подморо* (-- **јер** сам их ја подморо) да ми дају вечеру (МА); Ја богами не могу, *ја не пе знаи* (-- **јер** ја не знаи) да пишем, *ја чоек нијесам писмен* (-- **јер** ја чоек нијесам писмен) (МА); Он таде призно како је убијо, притегли га оје у Нишић (-- **јер** га притегли оје у Нишић) (МА); „Блажо, да знаш, више нећу твоје овце—(-- **да** више нећу твоје овце) (ГШ); И он је река: „Вала Илија, даем ти поштену ријеч, *сваку ћу на Пазар*—(-- **да** ћу сваку на пазар) (ГШ); Он мислијо, *нешто љут* (-- **да** је нешто љут) (ГШ) Он вели: „Он има гвоздену шину, *два-три је досле онеспособијо*—(-- **тако да** је два-три досле онеспособијо) (МШ); Па онда, оно како му оквасило они мед, *бијаше март, студен*, (-- **јер** бијаше март, студен) онда стаде га дерњава, *зашло му за нокти* (-- **јер** му зашло за нокти) (ВК); Посије таман ко п да

п су п полуџеле, *никад из савити* (-- *тако да* *никад* / *никако не можеш савити*) (МА) и сл.

3. Фреквенција невезничких реченица у дробњачком говору не значи да се оне употребљавају чешће од везничких, него значи прије свега да су оне кудикамо чешће у овоме говору неголи у већини стилова српског књижевног језика, па смо их због тога и издвојили за опис. Што се пак везничких реченица тиче, најчешће се употребљавају с књижевним језиком подударне независносложене и зависносложене реченице повезане правим везницима (*и, па, те, или, али, но, да, кад, како, јер, те, ако* и др.). Ријетки су примјери зависнослужених реченица са сложеним везницима, попут следећих:

Мој несретњик много је више волио умертинову, *зато што* је разабранија. (ГШ); А мога сам спасити и из моје куће све. Ал^н нијесам спасијо ништа *због тога што* сам рачуна да су трули подови, да је нестабилно; (МШ) и сл.

што није никакво чудо ако се зна да је употреба слоужених везника својствена прије свега специјалним стиловима књижевног језика, а несвојствена разговорном, па чак и књижевноумјетничком стилу, ако у том стилу употреба тих везника није условљена умјетничким разлозима.

Од реченица са сложеним везницима свакако треба поменути временску реченицу с везником *прије него (што)*, којим се у дробњачком говору, као и у српском књижевном језику, обиљежава временски постериорна радња у односу на радњу главне реченице, тј. радња која временски слиједи иза радње главне реченице. У дробњачком говору смо забиљежили неколика примјера с доста необичним структурисањем временске реченице с овим везником:

И међу њима је бијо шпијун, који је одма ујутру, *прије него* је почело радно вријеме у Шавнику, отишо у ОЗНУ и све дословно казо шта је било и ко је бијо и шта. (ВК); Ал и један роџак, исказа ми да за његова шуру она послала писмо, *прије но* сам је ја просијо, да дође, да га узме. (ВШ); А пресуда не море да бид^не, кажу, *прије* сви не бид^ну [на окупу]... (-- *прије него (што)* *сви не биду на окупу*) (ВШ); Не, *прије* смо ми били кућу начињели, *но* је он отишо у ропство (-- Не, били смо кућу начинили *прије него (што)* *је он отишо у ропство*) (МА).

У прва два примјера искоришћена је књижевнојезички допустива форма с редукованим везником *што*. У трећем примјеру „трочлани—је везник сведен само на прву лексему: прилог *прије*, који контекстуално преузима улогу цијелог везника *прије него што*. Посљедњи је примјер свакако најинтересантнији. У њему су, како се види, присутна оба елемента везника из прва два примјера, али битно друкчије распоређена: они сад нису као у прва два примјера на почетку зависне временске реченице, него су распоређени корелативно, тако да прилошки компаративни дио (*прије*) долази на почетку главне а поредбени дио (*но*) на почетку зависне реченице. Из тога се јасно види да је зависној реченици с везником *прије него (што)* изходиште зависна поредбена реченица за неједнакост, и да се исти тип времен-

ског односа може исказати како поредбеном реченицом за неједнакост, у којој је зависна реченица с поредбеном ријечју Н(ЕГ)О допуна компаративном прилогу ПРИЈЕ, тако и зависносложеном реченицом са сложеним везником ПРИЈЕ НЕГО (ШТО).

Наведени примјери показују да је у дробњачком говору обичнији начин структурисања сложене реченице с простим неголи са сложеним везником. Нисмо, наиме, забиљежили ниједан примјер у којем је овај везник употребљен у својој пуној форми – *прије н(ег)о што*.

3.1. У неколико структурних и/или семантичких типова зависносложених реченица дробњачки говор одудара од српског књижевног језика, јер се користи или везницима несвојственим савременим српском језику, или пак значењима везника који се употребљавају и у књижевном језику, али та значења нису особина савременог српског књижевног језика.

3.1.1. Први случај најбоље репрезентује структура неких намјерних и ексцептивних реченица у дробњачком говору. Наиме, у дробњачком говору се у намјерним реченицама којима се обиљежава потенцијални циљ, тј. циљ чија се реализација жели, али у чију реализацију говорник није сигуран – употребљава или везник *дако*, који је веома познат у црногорским говорима (в. нпр. Пешикан 1965, 207; Ћупић 1977, 177; Пижурица 1981, 216 и др.) са потенцијалом у предикату, или партикула *ли* у служби везника али с негираним футуrom првим у предкату, док се у савременом српском језику тај тип намјерног значење изражава везником *ли* искључиво с негираним потенцијалом у предикату, као нпр.:

Они све буцали оне чашаве, правили, *дако би утекли*. (-- не би ли утекли) (МА); А поручуј пријатељима *неће ли ханџар послати* (-- не би ли ханџар послали) (МК) и сл.

3.1.2. Ексцептивно као значење изузимања изражава се у савременом српском језику и зависносложеним реченицама најчешће са сложеним везницима *осим што*, *осим да*, *сем што* и *сем да*, *изузев што* и *изузев да* (в. Ковачевић 1998, 203–222). У дробњачком говору основни ексцептивни предлог јесте *нако*, па се преко њега и творе сложени везници зависносложених ексцептивних реченица *нако што* и *нако да* (с тим да је разлика између та два везника условљена значењем везника *што* и *да* у њиховом саставу, тако да се везником *нако што* изражава фактивна, реална, а везником *нако да* иреална ексцептивност), а у једном смо примјеру забиљежили и стандарднојезички допуштену форму везника *само да*, мада би и у датоме примјеру на његовом мјесту у књижевном језику боље одговарао везник *осим да*:

Не вала *нако што* су воде доћерали (-- *осим што* су воде доћерали), ништа никоме квара чињели нијесу. (МА); За шта се гласало ... не знам, *нако да* лажем (-- *осим да* лажем) (ГШ); И тако они нијесу смјели ништа да проговоре, *само да* ме прате (-- *осим да* ме прате) (МШ) и сл.

3.1.3. Нису наведени финални и ексцептивни једини зависни везници који диференцирају дробњачки говор од књижевног језика. Њима се

придружује и везник *Е*, који је у а) узрочном и б) изричном значењу карактеристичан за дробњачки говор², али не и за српски књижевни језик:

а) Нијесу ¹е смјели /дати/, *е ће убити* (-- *јер ће убити*) и неки кастиг пући. (ВШ); Немој људе много задржавати на мукама, *е криви нијесу* (- *јер криви нијесу*), ја сам крив, (МА) и сл. б) Рече е су (*да* су) намирили (ВШ); Тандара *е зна* (*да* зна) сваки поса (МШ); Осећа е му (*да* му) је мало лакнуло (МК).

3.2. Неподударности између дробњачког говора и српског књижевног језика има и у опсегу значења и фреквенцији појединих везника. Међу везницима који имају много шири спектар значења у дробњачком говору него у књижевном језику најприје треба издвојити везник *те*. У савременом српском језику том је везнику приписивано саставно и посљедично значење³, али најновија истраживања показују да он, заправо, у савременом језику има искључиво саставно значење⁴, и то значење готово подударно значењу везника *па*, којему најчешће и служи као „стилска резерва—Од конкурентних саставних везника (а то су *и* и *па* у повезивању временски сукцесивних, или пак узрочно-посљедичних напоредних садржаја) он је у савременом језику најрјеђи у употреби. У дробњачком говору је, међутим, он и у саставном значењу неупоредиво чешћи него у савременом језику, али и од конкурентног везника *па* у дробњачком говору. Ево неколико потврда за његову копулативну употребу, гдје је он, као и у савременом језику, замјењив или везником *и* или везником *па* као синонимима:

„Богами дали ми Владимир и Маринко *те* јео меда—(ВК); Посло Ђуро оздољ је^днога, *те* отишли у кафану, *те* причали, ово вако ... (ВК); А наша ¹е на бријегу амо, *те* оно прло под њу, она смрдљика, на дно Солила. (ГШ); Ућућеше они, *те* ми нагоди се. (ВШ); Онда доћеро је волове у оца ми, сијено, *те* смо посијали једно педесе кила жита (МА) и сл.

3.2.1. Везник *те* у дробњачком говору, осим у независносложеним, употребљава се и у зависносложеним реченицама, и то у неколико значења, од којих ниједно није својствено савременом српском језику. Тако се у дробњачком говору везник *те* сусреће као везник односних (релативних) реченица (као синоним релативним замјеницама *који* или *што*), затим као везник изричних реченица (у вриједности везника *да*) и као везник посљедичних реченица (у вриједности везника *тако да*).

Од наведених употреба у зависносложеној реченици неупоредиво је најчешћа употреба везника *те* као везника релативних (односних) речени-

² Употреба везника *Е* не само у тим значењима карактеристична је и за друге црногорске говоре, уп. нпр.: Стевановић (1934–35, 125–126); Пешикан (1965, 211); Милетић (1940, 570–571); Вушовић, (1927, 67–68); Пижурица (1981, 217); Ћупић (1977, 178).

³ Види: М. Стевановић (1979, 787–788).

⁴ Види: И. Прањковић, (1993, 78–83).

ца. Тада је везник *те* замјењив или релативизатором⁵ *који* или пак релативизатором *што*:

Била сам крстила и Миљана и Драгу и неку малу црну, *те* (= *што*) је умрла. (МА); То је син од овога Милуна *те* (= *што*) сам ти реко прије да га је убио овај стриц. (МК); Ту је људи било који су дугачке пушке носили. Ови *те* (= *што*// *који*) су гонили. (ВШ); Ајде, каже, он, чекај на ови пут кад се слази Буану, нис Припор амо. А Грдинићу да чека на други ови пут *те* (= *што*// *који*) иде с Бара, оздољ на Буан. А трећи је пут што иде преко Сировца онамо чак до Крње Јеле⁶. (ВШ); Била девојка она Мируна, *те* (= *што*// *која*) је умрла у Санџаку. (ВШ); А бијо је један ајдук *те* (= *што*// *који*) је пљачко људе ка^т треву. (ВШ); А ево ову *те* (= *што*// *коју*) сам довео, и^с Санџака, нисам је знао ни чуо. (ВШ); Ондај је изво суд, Саво Рубежанин, преседник *те* (= *што*// *који*) је прегледо мал. (ВШ); Ту су били ... и овај Кадић (она Крстиња *те* (= *што*// *која*) тужијаше довијека). (МА); Овога малог *што* (= *што*// *који*) је спаво, све за њом и пристајо. (МА); Он премама овога малог *ш* њиме *те* (= *што*) је спаво. (МА); Онда Голуб написа писмо, овоме у Нишић, најстари *те* (= *што*// *који*) је бијо у суду: (МА) и сл.

Везник *те* у дробњачком говору уводи и зависну изричну реченицу, и тада има вриједност везника *да*, као нпр:

А реко му син Вејзов, Лазару, да не кажује *те* (= *да*) се они закачили. (ВШ)

И на крају анализе значења овога везника поменимо и то да везник *те* у дробњачком говору може имати и посљедично значење, тј. јавити се у вриједности посљедичног везника *тако да*:

Ту је зарадијо *те* (= *тако да*) смо купили нешто суда⁷. (МА); (Ко је најбоље пролазио у задрузи, еде?) – Они који није имо ништа *те* (= *тако да*) је власан бијо. (ВШ).

3.2.2. У српском књижевном језику основни релативизатор јесте замјеница *који*. Замјеница *који* није необична у улози релативизатора ни у дробњачком говору, што потврђују и следећи примјери:

И међу њима је бијо шпијун, *који* је одма ујутру, прије него је почело радно вријеме у Шавнику, отишо у ОЗНУ и све дословно казо шта је

⁵ „Термин *релативизатор* обухваћа и релативну замјеницу и било коју другу ријеч (прилог, везник) који уводи релативну реченицу— (С. Кордић 1995, 21).

⁶ Управо овај примјер на најексплицитнији начин потврђује релативизаторску функцију везника *те*, јер у наставку слиједи реченица с готово идентичним контекстом у коме улогу релативизатора нема *те*, него *што*: А трећи је пут *што* (= *те*// *који*) иде преко Сировца онамо чак до Крње Јеле (ВШ).

⁷ Истина, дати се примјер може интерпретирати и са копулативном вриједношћу везника *те*, јер је у њему везник *те* замјењив и саставним везником *па*, али је из ширег контекста јасно да је овдје примарно посљедично а не копулативно значење везника *те*.

било и ко^{је} бијо и шта. (ВК); Ту^{је} људи било *ко^{ји}* су дугачке пушке носили. Ови те су гонили.⁸ (ВШ); Они *ко^{ји}* није имо ништа те^{је} власан бијо. Они^{је} и ућеро у задругу, они што није имо ништа.⁹ (ВШ); Ниједан поса није постојао *ко^{ји}* нијесам, физички поса *који* је сељак чоек радијо, ниједан поса ми није оста *да га* не могу радити¹⁰. (МШ); Нема се. А они богами, Љубица имала, па умијеси, по волико, исто кано плочу коњску, ковртак љеба, па да се понесе Или^{ји} и другоме *ко^{ји}* коси. (ГШ); вели: Извињавамо се Милану Шћепановићу, шездесетогодишњем Милану Шћепановићу, *с ко^{јим}* смо детаљно разговарали (МШ); а посебно задовољство било^{је} разговарати са шездесетогодишњим Миланом Шћепановићем *ко^{ји}*, вели, директно познаје историју свога краја и ауторе њене?. (МШ) и сл.

Иако чест, релативизатор *који* није основни, па сљедствено ни најфреквентнији релативизатор у дробњачком говору. Од њега је обичнији и чешћи у употреби релативизатор *што*¹¹, и то не замјеница *што*, него везник *што* у функцији релативизатора, јер замјеница *што*, како је то у литератури већ доказано (Кордић 1995: 141–186), никада није конкурентна замјеници *који* у функцији релативизатора. Замјеница *што*, која се као релативизатор по правилу сусреће само у слободним релативним реченицама, тј. реченицама које се не односе на неку супстантивну ријеч, него на цијели садржај основне реченице, – никада није у српском књижевном језику замјенива замјеницом *који* у функцији релативизатора (уп. Он је то добро урадио, *што* нас је обрадовало // *чему* смо се обрадовали, али не: *Он је то добро урадио, *које* нас је обрадовало). У дробњачком говору у функцији релативизатора најуобичајенији је везник *што*, а његова фреквентност употребе је много већа него у савременом српском језику:

Они гаџаше, он излеће с оном мјерилицом *што* се мјери жито (ВК); Ја и један роџак? ми, неки Радо^{ји}ца, *што*^{је} држо трафику, пошли смо да идемо кући. (ВК); Ајде, каже, он, чекај на ови пут кад се слази Буану, нис Припор амо. А Грдинићу да чека на други ови пут те иде с Бара,

⁸ Наведени примјер показује да говорник у двије узастопне реченице, ради стилског разједначавања, употребљава два синонимна релативизатора – у првој релативизатор *који*, а у другој *те*: Ту^{је} људи било *ко^{ји}* су дугачке пушке носили. Ови *те* су гонили.

⁹ И овдје се функцијом стилског разједначавања, тј. стилске разнообразности, може тумачити употреба два различита синонимна релативизатора у двијема узастопним реченицама, у првој *који*, а у другој *што*: Они *ко^{ји}* није имо ништа те^{је} власан бијо. Они^{је} и ућеро у задругу, они *што* није имо ништа.

¹⁰ И овај је примјер интересантан по разнообразности релативизатора. Послије употребе релативизатора *који* у двије узастопне реченице, у трећој се у функцији релативизатора употребљава везник *да*: Ниједан поса није постојао *ко^{ји}* нијесам, физички поса *који* је сељак чоек радијо, ниједан поса ми није оста *да га* не могу радити.

¹¹ Што очито није одлика само дробњачког него и неких других црногорских говора, уп.: М. Стевановић (1934–1935, 116); Б. Милетић, (1940, 537) и др.

оздољ на Буан. А трећи је пут **што** иде преко Сировца онамо чак до Крње Јеле. (ВШ); Они ко^и није имо ништа те ^{је} власан бијо. Они ^{је} и ућеро у задругу, они **што** није имо ништа. (ВШ); Биле колибе двије, једна, да опростиш, **што** се спраћала говеда, а у једну – стајали. (ГШ); Па у велику стајали, а у ону – спраћали живо. Па она нас дошла **што** смо спраћали живо, а она Љубици велика. (ГШ); А ове **што** перем су-де у њима, ко сукња доље. (ГШ); Кажу, богами да ^{је} пуцо ... и особито Во^јин, **што** ^{је} бијо, брат Каров н^а ове хандаре. (МА); Каро и Во^јин побљегли у Нишић. А црна му мајка, Добрица **што** ^{је} била и сестре остале у кући. И син јој мали, грдан Рајко, **што** ^{је} узању пристајо. (МА); Овога малог **што** ^{је} спаво, све за њом и пристајо (МА); Ова ^ј мој стриц, **што** ^{је} бијо у Америку, Јагош Гвозденовић, он је видијо ^{ће} оно она гори, (МА); Он ти све ис п куће, богме и кокош **што** п му п ^{је} била належа, и п њу избаци да п му п не п изгори. (МА); и сл.

4. Од синтаксичких конструкција из дробњачког говора које су не-подударне с конструкцијама српског књижевног језика свакако треба спо-менути начин творбе *егзистенцијалних имперсоналних конструкција*. У српском књижевном језику имперсоналне егзистенцијалне реченице творе се имперсоналним глаголом *имати немати* у презенту, а у перфекту и фу-туру имперсонално употребијеним глаголом *бити*, као нпр.: *Има кише; Било је кише; Биће кише*. У дробњачком говору се такође сусреће тај тип творбе егзистенцијалних конструкција:

Оно **није било** оне колибице (ВК); *Сила народа била*. (ВК); *Има то пу-но људи*. (ВК); Ал^и **нема** љеба. (ГШ)

али се, за разлику од српског књижевног језика, у перфекту – уз глагол *би-ти* – у егзистенцијалним конструкцијама сусреће и глагол *имати*, што потврђује следећи примјер:

Ал^и **нема** љеба. А *сира и скорупа^{је}*, богоми брате, **имало**. (ГШ).

5. И *градационе конструкције* с корелативним везницима у дроб-њачком говору творе се друкчије него у српском књижевном језику. У срп-ском књижевном језику корелативни градациони везник настаје у саодносу негираног прилога *само* и супротног везника *него*, *но* или *већ*, тако да су градациони корелативни везници српског књижевног језика *не само ... не-го*, *не само ... но*, и *не само ... већ* (Ковачевић 1998, 42–57). У дробњачком говору, међутим, градационе конструкције творене су по моделу *не то ... но*, или *не то сам(а) ... но*, што потврђују следећи забиљежени примјери:

Била [код њих] дванес пуни година. И **не то** (= *не само*) *ја*, **но** још дви-је сестре. (ГШ); А *ја не то сама* (= *А не само ја*), **но** по педесет [чобана је тако живјело]. (ГШ).

6. У творби још једне конструкције дробњачки говор се битно раз-ликује од српског књижевног језика. Ријеч је о генитивној конструкцији с предлогом *без* уз који долази одрична замјеница, као нпр.:

Онда су њега заробили, ја остала ж *ецом*, **без није ништа**. (МА)
Ето. **Без није никога**. (МА)

У српском књижевном језику наведене конструкције нису књижевнојезички допустиве, јер иза предлога *без*, који има значење одричности, не може доћи одрична замјеница, него је обавезна употреба опште *и*-замјенице: *ико*, *ишта*, *игдје*. Према томе, књижевнојезички еквиваленти датим дробњачким конструкцијама биле би конструкције *без игдје ишта*, *без игдје икога*.

7. Опис специфичних конструкција дробњачког говора завршавамо једном за књижевни језик заиста необичном конструкцијом, забиљеженом у сљедећем примјеру:

Куј м' ово водиш? Ја, богами, не знам, ја сам полуџела. **Ви сте ме полуђели**, ја не знам куд идем. (МА)

Истакнута конструкција има значење *Ја сам од вас полудјела*, али је она структурисана тако да је узрок типа непосредног изазивача, ефектора (који се у књижевном језику обиљежава генитивом с предлогом *од*) (М. Ивић, 1954, 186-194) пребачен у позицију граматичког субјекта, а граматички субјекат у позицију директног објеката, тако да дата конструкција на семантичком плану има вриједност пасивне конструкције, иако она на формалном плану није пасивна јер није творена ни преко модела рефлексивног пасива ни преко модела партиципског пасива, а уосталом ни сам глагол у предикату (*полудјети*) није прелазни да би се од њега могла правити регуларна пасивна форма реченице.

8. Закључне напомене:

У раду смо дали карактеристичне диференцијалне црте у синтакси реченице између књижевног језика и говора Дробњака. Иако је говор Дробњака у основици књижевног језика, велики број структурних реченичних особина тај говор раздваја од савременог књижевног српског језика. Диференцијалне црте смо пратили на нивоу и просте и сложене реченице, а у оквиру ове друге и у независнословеним и у зависнословеним реченицама.

Анализа је показала да се специфичности говора Дробњака у структурисању реченице огледају у сљедећим типовима реченица: а) *елиптичним реченицама*, јер се елиптичне, односно непотпуне реченице остварују и као самосталне (интерјунктурне) реченице, и као дијелови сложених реченица, и то и у позицији основне и у позицији зависне реченице. Осим тога, двије или више елиптираних реченица могу творити и координирани низ, тј низ реченица у независном односу; б) у *јукстапозицији*, јер се јукстапозицијски однос може сматрати резултатом елиптирања везника. Невезничке конструкције, а у овом раду смо се позабавили само реченицама без обзира на то да ли је или није у њима експлициран предикат (тј. да ли су предикатске или непотпуне), - такође представљају једну од најпотпунијих карактери-

стика разговорног језика, па самим тим и дробњачког говора; в) у *фреквенцији неvezничких реченица*, јер су оне у овом говору фреквентније него у већини стилова српског књижевног језика, што је и био довољан разлог да их обухватимо детаљнијом дескрипцијом; у *начину творбе егзистенцијалних имперсоналних конструкција*, тј. сагледавање употребе глагола *бити* и *имати* у књижевнојезичком изразу и у његовој, у овом случају дијалекатској бази. И на крају само показали на који се начин другачије творе: г) *градационе конструкције с корелативним везницима* у дробњачком говору у односу на српски књижевнојезички израз и сл.

Извори

Скраћенице, у загради иза примјера у тексту, означавају име и презиме информатора, и овдје дат микроареал:

МА – Милева Алексић рођ. Гвозденовић (Д. Бијела, 1911); ГШ – Гроздана Шћепановић (Г. Бијела, 1915);

ЈМТ – Јован-Милан Томић (Г. Буковица, 1940); МШ – Милан Шћепановић (Г. Бијела, 1933); ВШ – Вид Шћепановић (Боровац, 1905); МК – Марко Карацић (Петница, 1939); ВК – Владимир Карацић (Петница, 1965).

Литература

Вуковић 1938-39: Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог, XVII, Београд.

Вушовић 1927: Д. Вушовић, *Диалект Источне Херцеговине*, СДЗб III, Београд

Ивић 1954: М. Ивић, „Узрочне конструкције с предлозима ЗБОГ, ОД, ИЗ у савременом књижевном језику—*Наш језик*, н.с. књ. 5, св. 5–6, Београд.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Рашка школа, Београд..

Кордић 1995: S. Kordić, *Relativna rečenica*, МН, Zagreb.

Милетић 1940: Б. Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, Београд

Остојић 1989: Б. Остојић, *Вук и књижевни језик у Црној Гори*, Нокшић.

Пешикан, 1965: М. Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, СДЗб, 15 XV

Пижурица, 1981: М. Пижурица, *Говор околине Колашина*, Посебна издања ЦАНУ, Књ. 12, одјељење умјетности 2, Титоград.

Прањковић 1993: I. Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

- Симић, Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I и II*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Стевановић 1934-35: М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог XIII, Београд.
- Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грама-тички системи и књижевнojeзичка норма), II, Синтакса*, треће издање, Научна књига, Београд.
- Стевановић 1988: М. Стевановић, *Студије и расправе о језику*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1988, 85–97.
- Ћупић 1977: Д. Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII, Београд.

Mihailo M. Šćepanović

TYPICAL FEATURES OF SENTENCE SYNTAX IN THE DROBNJACI SPEECH

Summary

The paper analyses the typical differential traits in sentence syntax between Standard Serbian and the Drobnojaci speech. Although the Drobnojaci speech corresponds closely to the basis of Standard Serbian, a large number of structural sentence features distinguish that speech from contemporary Standard Serbian. The paper scrutinises the differential traits on both the simple and complex or compound sentence levels.

ЕСЕЈИЗАМ И ЕСКАПИЗАМ ПЕТЕРА ХАНДКЕА ОД МОРАВСКЕ НОЋИ ДО ПОКУСА О ТИХОМ МЈЕСТУ

Апстракт: *Рад покушава да мотивски повеже дјела Петера Хандкеа Покус о Тихом мјесту и Моравска ноћ, те да у овом свјетлу протумачи и ескапизам умјетника у глобализованом свијету. У овом покушају централно мјесто налази анализа форме дјела као и значај језика и причања у Хандкеовој поетици. Ескапизам и есејизам се при томе показују као благотворни излази и брана од неподношљивог притиска глобализованог свијета.*

Кључне ријечи: *Хандке, есеј, језик, нарација, ескапизам, глобализација.*

У овом раду ћемо покушати да доведемо у везу есејистичко дјело Петера Хандкеа *Покус о Тихом мјесту* са његовим романом *Моравска ноћ*, а све то са циљем да објаснимо смисао Хандкеовог жанровског одређивања и ескапизам овог аутентичног умјетника у глобализованом свијету. Овај покушај има за задатак и да баци свјетло на поједине аспекте Хандкеовог цјелокупног стваралаштва, које у основи карактерише необична продуктивност и жанровска разноликост.

Петер Хандке, по рођењу Аустријанац, син корушке Словенке и Нијемца, након више деценија путовања по свијету и промјена мјеста боравка, настанио се у Шавилу, предграђу Париза, гдје живи већ више од двадесет година. Педантно маркирајући свој развојни пут кроз књижевна остварења, нуди читаоцима прилику да упознају и прате животни и духовни успон једне сасвим несвакидашње књижевне појаве. Од свог појављивања на књижевној сцени давне 1966. са романом *Стриљенови*, а затим, исте године, и експерименталним комадом *Псовање публике*, Хандке доживљава немјерљив публицитет. Пажња коју заокупља Хандке је и резултат жестоко поларизоване публике. Његову публику углавном чине или фанатичне присталице или огорчени противници. Хандке је вјероватно и један од ријетких књижевника који никад неће добити Нобелову награду, а за којег многи тврде да је он прије свих заслужује. Удјела у томе има свакако и његов став према ратовима у бившој Југославији, али и бескомпромисан приступ према другим свјетским питањима.

Нема сумње да је основна карактеристика свијета у којем живимо глобализација. Глобализација је скуп многих и разноликих симптома и ефеката како у економији, тако и у култури, медијима и у свим другим аспектима живота. Веома је тешко говорити о глобализацији с обзиром да и уважени теоретичари препознају да „теорија globalizacije nikada neće ni ро-

* aleksandar.petrovic@ffuis.edu.ba

stojati, jer kao što se vidi, tu nema, a niti se prepoznaje potreba za nekom teorijom, budući da ni globalizacija nije teorija, već empirijska imperijalna pragmatična logika dominacije i profita—(Кулић 2014: 73).

Ипак, можемо препознати да се ни на чему глобализација није тако ефектно показала као на времену и простору и да је сва испуњена парадоксима.

Убрзање времена и сужење простора су први и основни показатељи глобализације. Зашто кажемо „убрзање времена—и „сужење простора—ако вријеме на интернету, као најизразитијем комуникативном феномену глобализације, практично стоји или ако се границе између држава убрзано руше стварајући мегадржаве и мегатржишта? Зар се тиме не тврди сасвим супротно? Ако бисмо гледали резултате глобализације, без уласка у узроке, онда би претходни описи били потпуно нетачни. Међутим, безвременост коју смо поменули уз феномен интернета је управо настала брзином. Једна од њих је и брзина преноса података између појединих тачки на земаљској кугли, која се може мјерити готово брзином свјетлости. А од Ајнштајна још знамо да на брзини свјетлости вријеме стоји.

Исто тако, сужење простора је јако проблематичан израз. У глобализацији се заправо ради о помјерању граница, о њиховој релативизацији, посебно ако имамо у виду границе националних држава. Физички простор се релативизује, постаје ближи због средстава превоза као што су интерконтинентални возови или авиони који су сада већ великом броју људи доступни. Ипак, та привидна ширина утиче и на униформност духовног простора, који се доживљава не као ширина, него као скученост. Свијет никада није имао толико индивидуалаца и никада ваздух међу њима није био загушљивији. Никада није било више медијских гласила, а никада се теже није било огласити.

Није много времена прошло од када смо уопште постали свјесни да су вријеме и простор у вези, а већ смо дошли у кризу те спознаје. И колико год нас спознаја ослобађала, и колико год ефекти глобализације као што је зближавање култура, могућност економске и научне сарадње, олакшано путовање и прелажење граница били позитивни ефекти, убрзано протицање времена и сужење простора стварају неподношљиву климу просјечности, тоталитарности, медијске манипулације и релативизације. Вријеме и простор, тако уигран пар, сужава се као видик радника у фабрици, који је окружен незамјенљивошћу свемоћне технологије и релативизације сопствене вриједности, а којем се као душевна храна нуде јефтине телевизијски и интернет садржаји.

У тако суженом простору, гдје ваздуха недостаје као и правих ријечи и правих дјела, затичемо Петера Хандкеа, како изводи свој литерарни покус о тоалетима.

Аутор који је имао обичај да ставља прст у око естаблишменту уљушканом лијепим причама о себи и злу оног другог, почевши од чувеног упада на састанак *Групе 47* на Принстону када их је оптужио за „неспособ-

ност описивања—(њем. *Beschreibungsimpotenz*), па до борбе против варварске сатанизације Срба, повлачи се у предграђе француске метрополе гдје пише, шета и сакупља гљиве.

Из свог склоништа он излази да присуствује појединим свечаностима, као што је био пријем у Академију наука и умјетности Републике Српске, додјели Ибзенове награде у Ослу, али врло ријетко излази у јавност путем медија. Оглашава се готово искључиво писањем, а његова необична списатељска продуктивност не јењава ни у последњих неколико година.

Хандкеов *Покус о Тихом мјесту*, како сам га за ову прилику превео, немајући званичан превод на српски језик, Хандкеов је поетски експеримент, издат око његовог 70. рођендана, у децембру 2012. године. Он надовезује овај покус на своја три пријашња покуса: о умору, о дубоксу и о посрећеном дану.¹

Најприје о мотиву тоалета, контроверзном топосу, који Хандке у наслову назива (великим словом!) *Тихо мјесто*, а потом и о особености Хандкеовог књижевног покуса.

У *Покусу о тихим мјестима* није ријеч о тоалетима као смрдљивим или миришљавим мјестима. Није ријеч ни о мјестима у којима се првенствено врши физиолошка нужда. Овдје се ради о мјестима једне друге нужде.

Да бисмо сазнали о каквој се нужди ради, мораћемо да се вратимо мало уназад и да дођемо до, код нас актуелног, а у Њемачкој још 2008. год. Објављеног, романа *Моравска ноћ*.

У њему бивши аутор окупља своје познанике на имагинарном сплаву *Моравска ноћ* да им прича о свом последњем путовању. Прекидан ускочицама и баналним питањима којима га његови слушаоци покушавају вратити из транс причања у чињеничну стварност, он прича своје последње путовање током те једне ноћи на Морави.

Приповиједа, између осталог, како се оставио писања због одвратности према буци. Евоцира успомене, враћа се у мјеста у којима је био на својим пријашњим путовањима, поново оживљава заборављене људе и мотиве.

На мјесту некадашње Нумансије, тог херојског града који је до смрти готово свих становника одолијевао римским нападима, учествује на једној конференцији обољелих од буке. Ту затичемо шаролику групу жртава: једног пастира, путујућег музичара, картузијски монаха, индијанца из америчког резервата (...) Сви они на том сусрету причају о својим искуствима, о болу који осјећају у додиру са свијетом, који је препун буке и неиздржливих звукова. Они су озбиљно болесни не само зато што су осјетљиви на buku као болесник од мигрене на свјетлост, него што имају и сасвим необичне симптоме. Зујење инсекта осјећају као звук хеликоптера. Жуборење по-

¹ Хандке је у међувремену објавио и пети покус: „Versuch über den Pilznarren: Eine Geschichte für sich— „Покус о залућенику гљивама: прича за себе—

тока у њима више не буди бајковите гласове, него их подсеја на блебетања са телевизијских конференција. Пуцкетање у кољену је болно чути као и било који други звук који пара уши. Чак ни тишина католичког самостана није тишина. Ни путовање не може понудити спас. Више се нико не може сакрити, никуда се не може побјећи. Бука у португалском бару иста је као и она у ирском пабу или у чешкој пивници.

Картузијски монах, иронично, припадник католичког реда који његује повлачење и тиховање, налазио је тишину једино у тоалету.

Код овог мотива се *Покус о Тихом мјесту* надовезује на *Моравску ноћ*.

Сада нам приповједач, који се вјешто провлачи кроз лавиринт аутобиографских елемената, у особеном аутофикционом покусу, доноси приказ тоалета, који су оставили трага у његовом животу.

Приповједача срећемо у дјетињству, када учи да посматра свијет, управо из вјешто скованог дрвеног тоалета провирујући кроз ситне пукотине између дасака, посматрајући игру свјетлости.

У католичком интернату, том Хандкеовом трауматичном искуству, тоалет је био склониште од неиздрживог заједничарења. Склањао би се под изговором „Морам на кратко (...)—у тиха мјеста. У њима би посматрао правилне геометријске облике и послушкивао спољашње звукове. Та пригушена бука која је долазила с поља, ти звукови и гласови постајали су јаснији, пријатнији, разговјетнији, чинили су да тај свијет напољу добије јасније обресе.

На факултету је у тоалет одлазио када се све примири, кад све слушаонице остану празне. Остајао би сам у ходницима и онда би се завлачио у скривене тоалете и ту сједио, одмарао, прао косу, распремао се (...) Мрзило га је да се враћа у студентску собу и тоалет му је служио као алтернативно склониште.

Тоалет на гробљу у Јапану, који је истовремено био и тоалет у храму, било је мјесто које га је испуњавало необичном енергијом.

Приповједач се добро информисао о тоалетима, прегледао је албум тоалета свијета, али се тај албум задржава само на спољашњем изгледу тих просторија. Имао је на уму и бомбардовање Србије и страдање недужног дјетета управо док је било у тоалету. Помишљао је да напише и роман о једном љубавном сусрету, када једно улети у погрешан тоалет и ту затекне, испоставиће се, љубав свог живота. Била би то једна љубавна прича која неће имати никакве везе са сексом.

Овај покус приповједач завршава објашњењем своје мотивације: бјежање у тоалет није прекидало само спољашњу буку, него је прекидало и његов унутрашњи мук. Тиха мјеста су покретала приповиједање, у осами са мјестом и његовом геометријом враћао му се језик, говор.

Ово дјело претходно смо описали као поетски експеримент, јер бољег назива немамо за овај књижевни жанр, који у себи има и есејистичких и аутобиографских црта, али и елемената фикције.

У њемачко-српском рјечнику аутора Ристић-Кангрга одредница *Versuch* [f zu:χ] преводи се као: покушај, оглед, опит или у западној варијанти покус, подухват, потхват. У Дуденовом *Рјечнику*, поред тога што стоји да је то радња којом се нешто покушава, стоји и: *literarisches Produkt, Kunstwerk, durch das etwas versucht wird* (срп. књижевно дјело, умјетничко дјело, којим се нешто опитује).

Нолитов *Рјечник књижевних термина* наводи поред одреднице есеј, француски извор *essai* који значи покушај, оглед. Даље се за есеј каже да га је и самог тешко дефинисати, јер постоји мноштво личних приступа и интонација.

Дакле, рекло би се да са превођењем не би требало бити проблема. Сасвим је јасно да се термин *Versuch* врло лако може превести као есеј. Међутим, овдје не сматрамо да је овај термин само проблем превођења. Он је и проблем жанровског дефинисања, а према речима Медведева: „Жанр тумачи стварност; стварност тумачи жанр—Медведев 1976: 205).

Хандкеова остварења која у себи имају одредницу *Versuch* можемо назвати есеју слична, али њихове теме, обим, приповједни стил, слобода приповиједања и однос према стварности и елементима стварности, ништа од тога није карактеристично за есејистику.

Колико питање експеримента у литератури није безначајно, а ни питање дефиниције овог појма, свједочи и пројекат „Experimentierkunst. Poetologie und Ästhetik des Versuchs in Neuzeit und Moderne—, а у оквиру Европског истраживачког пројекта „ACUME2: Interfacing Sciences, Literature and Humanities: An Interdisciplinary Approach—(http://www.lw.ethz.ch/projekt_experimentierkunst.htm). У оквиру тог пројекта настао је и рад Михаела Гампера, швајцарског научника који води цио пројекат: *Dichtung als Versuch: Literatur zwischen Experiment und Essay* (срп. Пјесништво као Versuch: књижевност између експеримента и есеја).

Ово је било потребно нагласити како би се видјело да проблем дефинисања Хандкеовог покуса није проблем само преводилаштва, него и именовања појава на њемачком језику и у оквиру теорије књижевности. Германски назив *Versuch* наспрам латинског *Experiment* стоје као двије супротстављене слике свијета. *Versuch* потиче из германског, а према Дудену, данашњи облик дошао је из средњовисокоњемачког *versuoch* и носи са собом конотативно значење, које је сасвим другачије од оног које носи *Experiment*.

Versuch долази из времена када је опит могао значити само алхемијски, магијски, чаробњашки опит. Он носи у себи слику свијета који је препун тајни, несвјесних сила, које је докучив само интуицијом, свијета који је подијељен магијским силама и паганским боговима, свијета бајалица и рибичи које имају силу да мијењају материјални свијет.

Са друге стране *Experiment* долази из латинског окружења гдје је везан за научно схватање свијета и употребљава се у њемачком тек од доба хуманизма и ренесансе, тј. од развоја универзитета и почетака рационали-

стичког поимања свијета. *Versuch* говори о свијету који је под нашим ногама, у рушевинама, а *Experiment* о свијету у којем управо живимо.

Раул Калцони, у свом раду: *Das Experiment in der Literatur. Eine Einleitung* наводи да је у *Њемачком рјечнику* браће Грим лексема *Versuch* добила предност и да се *Experiment* појављује тек у другом степену тј. тек као додатно објашњење појма *Versuch*, а не као засебна лексема (Калцони 2010: 17).

Све ово говори у прилог томе да облик овог Хандкеовог дјела није једнозначан, те да та вишезначност баца ново свјетло на ово књижевно остварење, а превод би требао да адекватно прати ове конотативне чиниоце. У овом случају, српски термин „покус—чини се да има своје оправдање.

За разлику од књижевне теорије, Хандке нема проблема са дефинисањем. Он своја дјела назива *Erzählung* или *Geschichte* и то тако ставља често и у поднаслов. На српском то је: причање, приповиједање, прича, приповијест (...)

Хандке држи континуитет бављења мотивима који се појављују у *Покусу о Тихом мјесту* од самих својих списатељских почетака. То је наприје проблем језика. Хандке је од ране младости фасциниран процесом у коме ствари или стварност прелазе у језик. Већ у свом *Аутобиографском есеју* из 1967, описујући своје прве списатељске кораке, он каже: „Ако бих требао да опишем некакав доживљај, ја не бих писао о доживљају, какав сам имао, него се доживљај мијењао тиме што сам о њему писао или је настајао тек писањем састава о њему (...) све док коначно једног лијепог лјетњег дана нисам доживио лијепи лјетњи дан, него састав о лијепом лјетњем дану—(Мецлер 1986: 238).

Покус је у томе суштински поступак. Немање јасне стратегије довршетка дјела нити свијести о томе куда ће писање да га одведе је нешто што спаја Хандкеа и поступак покуса. И не само то, него и бесконачна могућност понављања, пропитивања у различитим условима и истрајавања на нечему што нема сигуран резултат.

Покус је и вјеровање у магијску моћ ријечи и могућност претварања предмета стварности у језик.

Хандкеов покус је поступак издавајања наизглед баналне ствари из стварности, подвргавање субјективном сецирању, а све то љубављу језика, у покушају причања.

Њемачка књижевност није са Хандкеом добила само једног особеног интелектуалног провокатора, него и заљубљеника у језик који је њемачки језик подвргао таквом благотворном погружавању у воду, при којем би многи били потопљени заједно са измученим језиком, а код Хандкеа тај језик израња као новорођен и просвијетљен.

Виртуозност перцепције, истанчан избор ријечи, љубав према детаљима и богатство асоцијација говоре управо у прилог претходно реченом.

Не треба занемарити и задивљујућу могућност да се исти биографски мотив исприча сваки пут изнова истом енергијом.

У глобализованом свијету, у неиздрживој атмосфери буке, повлачење у тоалет да би се отпочела прича, није ништа друго до само још један облик ескапизма.

Ескапизма, који се код Хандкеа може назвати и глобализацијом (према. das Klo скр. од Klosett-клозет, тоалет) у глобализацији. То је процес повлачења из суженог, једноличног времена и простора у тиха мјеста која омогућавају не само контемплацију, него подстичу нарацију, аутентични доживљај свијета који ври напољу. Таква, ослобођена, нарација се много јаче чује него она која би настала у свјетској халабуци, а при том јој не доприноси ни мало. Такво повлачење у суштини није повлачење, него активирање најљепших и највреднијих момената. Због тога је и у роману *Моравска ноћ* бивши аутор само наизглед бивши. Завршавањем приче он не само да није бивши, него је актуелнији него икад.

Причање му даје егзистенцију, а облик који аутор даје причању говори о непоновљивости и аутентичности сваког Хандкеовог књижевног покуса, који спаја стварности фикцију, литерарни и нелитерарни жанр, аутора и приповједача и тако представља још један благотворан парадокс у свијету парадокса, какав је данашњи глобализовани свијет.

Извори

Хандке 2012: Peter Handke, *Versuch über einem Stillen Ort*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Хандке 2008: Peter Handke, *Die morawische Nacht (Erzählung)*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Литература

Дуден 2014: *Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim: Bibliografisches Institut.

Калцони 2010: Паул Калцони, *Das Experiment in der Literatur, Eine Einleitung*. http://www.vr.de/_files_media/mediathek/downloads/479/9783899717310_Einleitung_Calzoni.pdf, стање на дан: 07.10.2014. из штампане публикације: Raul Calzoni, Massimo Salgaro (Hg.): *Ein in der Phantasie durchgeführtes Experiment, Literatur und Wissenschaft nach Neunzehnhundert*. Göttingen: V-R unipress.

Киндлерс 1996: Walter Jens, *Kindlers neues Literaturlexikon, Studienausgabe*, München: Kindler.

Кулић 2014: Мишо Кулић, Филозофија и глобализација, из: Зборник радова са научног скупа *Наука и глобализација*, Пале: Филозофски факултет.

Малте 2011: Herwig Malte, *Meister der Dämmerung – Peter Handke, eine Biografie*, München: Deutsche Verlags-Anstalt.

- Медведев 1976: П. Медведев, *Формални метод у науци о књижевности*, Београд: Нолит.
Мецлер 1986: *Metzler Autorenlexikon*, Stuttgart: Metzler .
Нолит 1985: *Речник књижевних термина и појмова*, Београд: Нолит.
Ристић-Кангрга 1994: Светомир Ристић, Јован Кангрга, *Енциклопедијски немачко-српски речник*, Београд: Просвета.

Aleksandar V. Petrović

ESSAYISM AND ESCAPISM IN THE
WORKS OF PETER HANDKE: *MORAVA NIGHT*
AND *ESSAY ON THE QUIET PLACE*

Summary

In this paper we would try to find common motifs in the works of Peter Handke *Morava Night* and *Essay on the Quiet Place* and to analyze artist's escapism in a globalised world. In the centre of this attempt are the analyses of the works' form and the importance of language and narration in Handke's poetics. The escapism and essayism are shown as a beneficial way out and a barrier from the intolerable pressure of the globalised world.

СИСТЕМСКИ И НОРМАТИВНИ СТАТУС КОМПАРАЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ МЕДИЈА

Апстракт: У раду су, на корпусу новинарског дискурса, анализиране форме компарације, посебно перифрастичке, којима се омогућава прецизирање и нијансирање при изражавању различитог степена заступљености неке особине или својства. У корпусу је потврђена коректност и сврсисходност перифрастичких конструкција. Упоредо смо указали и на нека одступања од стандарднојезичке норме у вези са компарацијом.

Кључне ријечи: компаратив, суперлатив, перифрастичка компарација, језик медија, стандарднојезичка норма.

1. Увод

Штампа и медији – новине, радио, телевизија и интернет – битни су фактори обликовања јавног мњења. Улогу у томе имају и политичари, тј. политичке странке и многе друге организације, које, наравно, свој утицај шире путем медија. „Јавност је, према томе, врло комплексна друштвена и културолошка појава у чијем образовању учествују многи социјални, политички, научни, психолошки, па и материјални и други фактори. Комуникација је основни амбијент и инструмент деловања тих фактора—(Јовановић 2010: 11). Због тога је публицистички стил најсложенији стил српског стандардног језика, то је стил јавне комуникације, који се остварује у говорном и писаном медију. То је и најпрогресивнији функционални стил јер показује сву живост и флексибилност језика, најбрже региструјући промјене у савременом друштву. А када је ријеч о језичким нормама, оне се најбоље потврђују управо у том стилу, али се у њему и најлакше крше. Тематски је веома различит, јер се бави свим сферама живота, то је стил средстава масовних комуникација, тако да се с њим преплићу и остали функционални стилови. „Новинарски стил је стваралачко обједињавање елемената из свих стилова како би одређене информације из разних области (политика, привреда, наука, култура, спорт, медицина, пољопривреда, уметност итд.) биле доступне што ширем кругу прималаца јавне речи—(Младенов 1979: 31–32). Медији обликују мишљење корисника и утичу на њихова одређења и изборе у различитим животним сферама, па чак креирају и језичке навике своје публике, због чега се новинари, али и сви они који теже да буду академски грађани и они чија се јавна ријеч слуша, наставници, професори, морају придржавати норми стандардног српског језика. „Штампа, радио и

* sanja.kuljanin@ffuis.edu.ba

телевизија, поред интернета, данас су трибина са које се најуспешније делује на јавност и јавно мњење. Преко њих се обавља не само трансфер идеја итд. него и језичке грађе и језичких модела који одсудно утичу на општи изглед језичке панораме. Ако уместо стандардних језичких образаца ове инстанце пропагирају нестандарт и страни језик, онда ће језичка слика колектива више личити на искривљени него на исправан и прихватљив лик језика који се сматра нормом за дати колектив—(Јовановић 2010: 283).

Због свега наведеног, језик публицистичког стила може послужити као захвалан корпус на којем се може испитати системски статус појединих језичких јединица, али и њихов нормативни статус јер, како је већ наведено, норма се најчешће и најлакше повређује баш у том стилу, поготово у његовом новинарском подстилу. Наиме, то је подручје у којем своју (не)писменост показује велики број новинара, пишући текстове за дневне новине, часописе или водећи емисије на радију или телевизији, обавјештавајући при томе о догађањима у свим друштвеним областима, у политици, економији, култури, вјери и др.

Познато је да човек свакодневно именујући ствари, бића, појаве уопште истовремено оцјењује и процјењује њихове особине, својства, квалитет, а при таквом квалификовању врло често изражава и различит степен и нијансе заступљености одређених особина или својстава. „Он одувек и непрестано (језиком и другачије) систематизује свет свеколике варијације, појаве и судове о њима подвргава разврставањима на скалама градуелности, интензитета (по принципу скаларности, дискретности, континуалности, постепености, степеновања, рангирања) (Радовановић 2009: 11). С обзиром на то да је у модерном времену више него икад раније у центру критеријум вредновања, и број могућности изражавања компаративних облика као начина степеновања (градирања) одређене појаве веома је проширен. У овом раду говорићемо о статусу компарације као граматичке категорије својствене квалитативним придјевима и неким прилозима, тачније онима чији се облик подудара с придјевима средњег рода. Прецизније речено, говорићемо о системском и нормативном статусу компарације у језику медија Републике Српске, тако што ћемо представити само неке најфреквентније форме у нашем корпусу у вези с том категоријом, будући да их је забиљежено веома много.

2. Компарација

Општепознато је да се под компарацијом подразумева могућност степеновања особине или својства у оквиру трочлане парадигме (*позитив, компаратив, суперлатив*), чији нам облици омогућавају одмјеравање степена заступљености садржаја придјевске или прилошке лексеме између елемената који се пореде. Међутим, у субјективној перцепцији за јасно, прецизно, нијансирано процјењивање и одмјеравање садржаја придјевске или прилошке лексеме понекад и нису довољни општепознати компарациј-

ски облици те трочлане парадигме, због чега говорно лице посеже за другим моделима и начинима изражавања заступљености особине или својства. Зато нам и јесте циљ да у овом раду, осим основних компарацијских облика, издвојимо и опишемо управо такве језичке јединице, о којима се у нашим граматикама скоро и не говори, али које су у свим функционалним стилевима веома фреквентне. У наведеном корпусу указаћемо на системски и нормативни статус компарације, првенствено перифрастичке (описне, аналитичке) будући да су синтетички компарацијски облици обрађени у свим граматикама српског (и раније српскохрватског) језика. Перифрастичком изражавању особине у вишем или највишем степену више пажње посвећено је у научним радовима (Ковачевић 2003, 2009; Куљанин 2012), док се у граматикама, с ријетким изузецима, таква компарација и не помиње.

Како смо већ напоменули, у раду ћемо указати само на форме које су у корпусу најфреквентније, али будући да их је много, нећемо наводити већи број примјера јер би нам то одузело много простора. Наравно, немамо намјеру нити можемо обухватити све начине изражавања перифрастичког градирања, јер нам је циљ, прије свега, да на овом корпусу потврдимо унутрашње законитости језика, као система, коректност и сврсисходност конструкција за обиљежавање различитог степена заступљености садржаја придјевских (и прилошких) лексема, тј. да на датом корпусу потврдимо да перифрастичке форме компарације одговарају правилима система српског језика.

3. Компаратив

Општепознато је да се компаративом изражава виши степен заступљености одређене квалификације и да се такви облици граде помоћу три наставка: *-ји* (нпр. чешћи, врући, жући, дужи, строжи, слађи, даљи, виши, горчи), *-ији* (нпр. јаснији, храбрији, маснији, чистији, радије) и *-иши* (само три придјева: лакши, љепши, мекши). Иако у корпусу нисмо пронашли примјере нарушавања норме у вези са грађењем компаратива, овдје није наодмет упозорити да се веома, веома често у разговорном стилу, па и у емисијама радија и телевизије могу чути нестандардни облици компаратива (и суперлатива) као што су: строжији умјесто *строжи*, чишћи умјесто *чистији*, рађе умјесто *радије*, височији и вишљи умјесто *виши*. Није ријеткост да овакве грешке праве ученици, студенти, па чак и њихови наставници и професори. Да бисмо илустровали употребу морфолошког компаратива, навешћемо неколико примјера из корпуса¹:

Више путника у авионима него у возовима (Независне, 11. и 12. 10. 2014); ... што је готово 70 процената *више него* у истом периоду прошле године (Независне, 30. и 31. 8. 2014, 17); ... како би се по-

¹ Списак новина из којих су екскерпирани примјери дат је на крају рада.

свети аналогној фотографији, коју воли *више* од дигитална (Независне, 30. и 31. 8. 2014, 23); ... који су били *бољи* од домаћег панк-рок састава „Маргине—(Независне, 30. и 31. 8. 2014, 37); *Строже* контроле возача у близини школа (наслов, Независне, 30. и 31. 8. 2014, 8).

Примјери издвојени из корпуса показују функционисање компаратива у поредбеној конструкцији, у којој су исказана оба члана поређења, а у том случају ријеч је о *релативном* компаративу. Од многобројних сличних издвојили смо примјере с компаративима *више* и *боље*, као суплетивним облицима, а *више* је утолико занимљив што представља компаратив три прилога: *много*, *доста*, *пуно*. Сљедећи примјери с морфолошким компаративом указују на конструкцију која је у анализираном корпусу веома фреквентна:

... један од главних разлога због којег је износ утрошен за ноћење У РС *мањи* у односу на новац потрошен за храну и пиће (Независне, 31. и 30. 8. 2014, 16); Вриједност оствареног извоза у ЕУ *већи* је за 10,6 одсто у односу на исти прошлогодишњи период (Независне, 30–31. 8. 2014, 17); ... што је за 5,6 одсто *више* у односу на првих седам мјесеци 2013. године... (Независне, 30–31. 8. 2014, 17).

Уобичајено је да се придјев у компаративу реализује испред предлошко-падежне конструкције *од* + *генитив* или испред везника *него* (нпр. *Петар је старији од тебе*; *Петар је старији него /што си/ ти*). Међутим, осим ових уобичајених поредбених конструкција у језику медија веома често се употребљава компаратив уз конструкцију *у односу на*, која се иначе не препоручује, што је потврђено и у литератури: „Не препоручује се употреба псеудонаучног *у односу на* тамо где се може рећи *него* или *као*. Дакле, препоручује се *Цене су сада више него у јануару*, *Цене су сада исте као у јануару* и сл. Конструкције типа: *Цене су сада више у односу на јануар*, *Цене су сада исте у односу на јануар* нису погрешне са становишта граматичке норме, али се често употребљавају стилски неприкладно, што треба избегавати—Џипер и др. 2005: 852).

Компарација може бити и *апсолутна*, а „то се дешава кад се у реченици не појављује појам с којим се пореди особина изражена придевом нити се такав појам претпоставља—(Мразовић 2009: 324), тј. апсолутно поређење се остварује „када се у реченици не наводи појам с којим би се у количини особине изражене придјевом поредио експлицирани појам (као нпр.: *Ово је стара / старија / најстарија тврђава*)—(Ковачевић 2009: 28). Тако је и у сљедећим примјерима:

Бројни аналитичари већ *дуже* вријеме тврде да БиХ за администрацију Барака Обаме *више* не представља чак ни „девету рупу на свирали—(Press, 17. 8. 2014, 4); ... јер не види да тамо постоји нека *озбиљнија* криза... (Press, 17. 8. 2014, 4); У Стејт департменту већ *дуже* време постоји уверење да се Охридски споразум добро реализује... (Press, 17. 8. 2014, 5); ... биће говора о спортском туризму, ко-

ји је све популарнији, посебно код *млађих* туриста (Г. С., 15. 8. 2014, ТВ антена, 4); ... директор Дома за *старија* лица, казао је... (Независне, 30. и 31. 8. 2014, 11).

При овој, специфичној употреби компаративом се исказује ублажавање, а не појачавање степена својства. За разлику од релативног компаратива, када је ријеч о изражавању објективног степена особине, овдје се ради о исказивању субјективне оцјене, због чега је овај облик изразито експресиван, а исказ чини мање категоричним и подесним за еуфемизирајући утисак. „Захваљујући својој ‘благости’, некатегоричности, тону опреза који у себи носи, апсолутни компаратив је веома популаран у савременом култивисаном изразу, [...] он се усталио и у неким (полу)фраземима као што су (у) *новије вријеме*, (на) *дужи рок*, *трајније рјешење*, *озбиљнији приступ*, *мањи послови*, *већи подухват*, у *мањој/већој мјери* и бројни други—Риџановић 1985: 147). Такав облик компаратива веома је фреквентан и у новинарском стилу, што је потврђено и у нашем корпусу.

Наведеним примјерима илустровали смо употребу компаратива при изражавању различитог степена заступљености неке квалификације, релативног — за исказивање особине у вишем степену код једног од најмање два члана која се пореде, и апсолутног — који не само да својим компаративним обликом не изражава виши степен него чак не достиже ни позитивно значење одређеног придјева / прилога (нпр. у реченици *Чека те једна старија жена* ријеч је о субјективној процјени да та жена није млада али није ни стара). То су сасвим уобичајене и фреквентне конструкције, међутим веома је заступљен и компаратив у конструкцијама гдје се он одређеним језичким јединицама као градуативним интензификаторима појачава, истиче.

4. Модификација унутар компаратива

Интензификацију и појачавање у оквиру истог степена, компаратива, показује сљедећи примјери, који су изабарани из великог броја ексцерпираних из корпуса.

Посљедња кампања *све успјешнијег* манекена сигурно ће га лансирати у звијезде, барем када је женска публика у питању (19. 9. 2014, Г.С., агенције); *Све учесталији* напади на просторије Странке „Напредна Српска—у Палама неће утицати на интензивно припремање за предстојеће опште изборе... (Press, 17. 8. 2014, 2); Зато Тужилаштво БиХ *све више* личи на институцију из тоталитарних режима, а *све мање* на демократску институцију... (Г. С., 15. 8. 2014, 4); ... како би безбједност дјете подигли на *joш већи* ниво (Независне, 30. и 31. 8. 2014, 8); Њена пажња одвучена је према неким *много важнијим* питањима... (Press, 17. 8. 2014, 4); Свима је јасно да је на Бањалуку *много теже* извршити притисак него на Београд (Press, 17. 8. 2014, 5).

Градација компаративом изражене квалификације постиже се прилозима и партикулама, као нпр.: *много, доста, нешто, знатно, далеко, непоредиво, мало / бољи, јачи и др.; све, још, што / бољи, јачи и др.* Веома су фреквентне конструкције синтетичког компаратива с допуном која спецификује, појачава или слаби његово значење, тј. не прекорачује се ни силазна ни узлазна сфера компаратива, него се квалификација исказана придјевима или прилозима интензивира унутар оквира тог степена особине (Ковачевић 2003: 27), као што имамо у претходно наведеним реченицама: *све успјешније, све учесталије, све више, све мање, још већи, много важнији, много тежи* и др. Улогу тих градуелних квантификатора имају партикуле и прилози, у позицији испред синтетичког облика компаратива. Основне компоненте значења које нпр. уноси партикула *све* јесу уопштавање, појачавање степена, интензитета, константни пораст квалификације, *још* упућује на појачану компаративну особину, а партикулом *што* указује се на настојање да особина изражена компаративом буде исказана у најјачем степеноу. Сви досад наведени примјери су облици синтетичког компаратива, међутим постоје случајеви када синтетички компаратив није могуће употребити, па је неопходан перифрастички компаратив.

5. Перифрастички компаратив

Перифрастичке (аналитичке, сложене, описне) форме компарације веома често се употребљавају и у говорном и у писаном српском језику тако да су аналитички компаратив и суперлатив саставни дио структуре српског језика. Сврсисходност и системност ових облика потврђена је и у анализираном корпусу. Примјери перифрастичког компаратива заступљени су у следећим реченицама:

У принципу, пола сата дневно и најмање физичке активности штити од рака, али што сте *више активни* (→ *активнији*), то боље (Блиц жена, 203, 40); Да ствар буде још гора, што је она *више несигурна* (→ *несигурнија*), то је *мање привлачна* (→ *непривлачнија*) Паћину, а што више схвата да га не привлачи – постаје још несигурнија. Тако се врти у зачараном кругу (Блиц, 1926, 15); Скупови су били посјећенији ако се послуживало месо, *мање посјећени* ако је било пива, а на онима гдје се послуживала само вода и сок био је ко мора бити, страначки активисти (Г. С., 25. 10. 2014, www.glassrpske.com/komentar/kolumne/; Четврт Аиа Пикола са својих 590 грађевина друга је, *мање хомогена* група *trulla* (Независне, 30. и 31. 8. 2014, 29).

Како се види из примјера, перифрастички облици компаратива остварују се према моделу *више / мање + позитив*, што је и основни модел перифрастичког компаратива (Ковачевић 2003). На дистрибуцију перифрастичких форми утиче, између осталог, и критеријум промјенљивости односно непромјенљивости придјева. Пошто индеклинабилни придјеви компа-

ратив и суперлатив могу изразити само перифрасичким облицима, у том случају перифрастичка компарација има ширу дистрибуцију од синтетичке. Тако многобројни индеклинабилни придјеви страног поријекла компарацију изражавају само према наведеном моделу: *више / највише кич, мање / најмање кич, више / највише фер, мање / најмање фер*, итд. Иако је у српском језику примарна форма изражавања компаративних облика синтетичка, поготово узлазне градације, осим примјера нужности аналитичких форми, постоје и случајеви конкурентских односа ових двију форми када перифрастичке облике најчешће оправдава њихова већа стилистичка вриједност, а често су условљени и синтаксичким и интонационим разлозима. Сврсисходност и оправданост перифрастичког компаратива илустроваћемо првим примјером. У тој реченици три адјективне лексеме изражавају компарацију, и синтетичку (*најмање, боље*) и перифрастичку (*више активни*). Иако је перифрастички компаратив овдје у конкурентском односу са синтетичким, те би синтетички компаратив био сасвим уобичајен, перифрастичку форму може оправдати више разлога. Наиме, овдје се аналитичким компаративом интензивира значај придјева *активан*, на којем у ствари и јесте реченични акценат, а постиже се и компатибилност суплетивног синтетичког облика *најмање*, компаративног облика *више* из перифрастичке форме и синтетичког суплетивног компаратива *боље*, чиме се жели нагласити и важност количине активности. Иако је, дакле, синтетички компаратив придјева *активан* (*активнији*) сасвим уобичајен, стилистички је перифрастичка форма овдје ефектнија. Могу се уочити и интонациони разлози за употребу перифрастичке форме компаратива (*више активан*) јер би вишесложни облик *активнији* са наставком *-ији* искакао из низа *мање, више, боље*, или, друкчије речено, разбијао би фонолошку подударност лексема, тј. једнакозвучје трију садржајно различитих лексема (Ковачевић 2003: 23). Сличним разлозима и у осталим примјерима може се оправдати употреба перифрастичке форме, али често је потребна и опрезност у оваквим случајевима, јер понекад је једноставно ријеч о непознавању норме, која не препоручује претјерано нарушавање система синтетичке компарације придјева (и прилога) аналитичким формама, поготово када је ријеч о узлазној компарацији. У вези с овим конструкцијама може се јавити и други тип нарушавања норме, који нисмо забиљежили у корпусу, али треба указати на њега, а то је употреба облика компаратива умјесто позитива уз прилоге *више / мање* у оквиру основног модела перифрастичког компаратива, нпр. *више / мање активнији, више / мање несигурнији* и сл. „Дупли компаратив је веома учестао у савременом српском језику: ‘више страшнији’, ‘више ужаснији’ – превод матураната са енглеског ‘more terrible’, – ‘Од вас сам више болеснија хиљаду пута’ (медицинска сестра у амбуланти), ‘Људима су више потребније... изгледа да смо више ближи...’ (Лука Мичета у НИН-у. [...]) ‘... више узрујанији ... нешто више господственији (дисертација из српске књижевности)’—(Бунтић 2004: 9). Дакле, треба обратити пажњу на тзв. дупли компаратив, јер како смо истакли, у основном моделу перифрастичког

компаратива само је први дио конструкције у морфолошком компаративу, тј. прилози *више* /*мање*. Силазна компарација (као што је у наведеним примјерима *мање посјећени* и *мање хомогена*) у српском се језику, за разлику од узлазне, примарно изражава перифрастичким формама, па су ту одступања од норме рјеђа, али могућа су опет када је ријеч о тзв. дуплом компаративу.

6. Суперлатив

Највишу заступљеност неке особине у неком (неким) од више предмета које поредимо изражавамо обликом суперлатива, а општепознато је да се тај степен компарације гради помоћу префикса *нај-* испред компаратива (и правилне и неправилне / суплетивне компарације), нпр.: *најбржи*, *најслађи*, *најмањи*, *најбољи*, *најгори*. Навешћемо неколико примјера морфолошког суперлатива из датог корпуса:

Европска унија постала је *најважнија* адреса за земље Балкана (Press, 17. 8. 2014, 5); Америчка спољна политика није пробошњачка и то је *најобичнија* илузија (Press, 17. 8. 2014, 5); Иако су многи [...] тражили да Ђурић буде *најстроже* кажњен [...] то ипак неће бити урађено (Press, 17. 8. 2014, 6); ... што ће бити од помоћи за око 4000 *најугроженијих* породица, да обнове своје домове и снабдију их *најпотребнијим* средствима за живот... (Г.С., 15. 8. 2014, 3).

Суперлатив се такође употребљава и са апсолутним и са релативним значењем. Нарушавање норме у вези са суперлативним обликом у корпусу нисмо пронашли, али најчешће се може погријешити при непознавању правила грађења компаратива, па се могу јавити облици (које смо наводили као ненормативне компаративе) *најстрожији*, *најчишћи*, *највисочији* / *највишљи*, *најрађе* умјесто *најстрожи*, *најчистији*, *највиши*, *најрадије*. Треба знати и то да уколико се префикс *нај-* нађе испред придјева са иницијалним *ј*, остаје удвојено *ј*, нпр.: *најјачи*, *најјаснији*, *најјефтинији*. Поменићемо овдје да у последње вријеме у штампи срећемо спој префикса *нај-* и именице. „Тако смо недавно у једним новинама нашли оглас: ‘Данас на киосцима специјално издање *Нај торте*’, затим смо читали о избору *нај тоалете*, *нај гола*, *најпрофесионалца*, *најдобровољца недеље*, *највладе*, *најфилма*, па и *нај лубенице*, *нај рибље чорбе*, *нај пљескавице*, *нај-пса*. Написали смо онако како стоји у текстовима: спојено, раздвојено и с цртицом. Нисмо га уједначавали нити подводили под правописна правила, јер ове форме не спадају у домен књижевног језика—(Стијовић 2009: 90). Дакле, ови облици нису одлика стандардног језика, у коме се пореде само придјеви и неки прилози.

За перифрастички суперлатив важи исто што и за перифрастички компаратив, с тим што наравно основни граматички модел чини суперлатив прилога *највише* / *најмање* уз *позитив* придјева / *прилога* (нпр. Инова-

тивност и снага Osteo Bi Flexa разлози су што је постао *најчешће препоручиван* (**најпрепоручиванији*) препарат, Блиц жена, 202, 26).

Међутим, примјери овог основног граматикализованог модела перифрастичког суперлатива, поготово са узлазном градијом, нису у анализираном корпусу забиљежени у већем броју, јер то није једина форма изражавања перифрастичког суперлатива. Наиме, њој конкурише више других, и то експресивнијих форми. Други разлог рјеђе употребе ове форме јесте то „што перифрастичком суперлативу није конкурентан само синтетички суперлатив, него и неке друге како синтетичке тако и описне форме, које имају вриједност његових релативних функционално-семантичких граматикализованих и неграматикализованих еквивалената— (Ковачевић 2003: 25).

А важан је из простог разлога што је годишњи профит „НИС Гаспромнефта—пази сад, *већи од профита свих осталих* ино-компанија које послују у Србији заједно, ако изузмемо „Фијат—(→ *највећи* профит међу ино-компанијама...) (Press, 17. 8. 2014, 2); Чињенице говоре да националне мањине у Србији имају *већа колективна права него* и у једној другој европској држави (→ *највећа* права...) (Press, 17. 8. 2014, 8); Прошли су још једни избори, напетији, неизвјеснији и драматичнији него икада (→ *најнапетији, најнеизвјеснији и најдраматичнији* досад) (Г. С., 25. 10. 2014, <http://www.glassrpske.com/komentar/kolumne/>).

Може ли у ненормалним временима с „хуре—императивом бити нешто луђе од обрнуто пропорционалне – једноставности (→ *ништа не може бити луђе од једноставности, тј. најлуђа* је једноставност) (Независне, 30. и 31. 8. 2014, 33); Ништа опасније није се могло измислити за разарање политичког живота и за умртвљавање животне снаге наше земље... (→ то је *најопасније* што се могло десити...) (Г. С., 16. 11. 2014).

Предсједник ХДЗ-а БиХ Драган Човић рекао је да *нико више од* хрватског народа не ради на очувању БиХ, чију реорганизацију морају прихватити и Хрвати, Срби и Бошњаци (→ на очувању БиХ *највише* раде Хрвати...) (Г. С., 12. 8. 2014, 2).

У наведеним реченицама репрезентовали смо само неке од модела (Ковачевић 2003: 30–40) перифрастичког суперлатива, гдје се сложенијим синтаксичким структурама, без присуства морфолошког суперлатива, изражава чисто суперлативно значење, на шта указује синтетички суперлатив као функционално-семантички еквивалент наведен у загради. Можемо уочити да се суперлативно значење изражава унутар конструкција које конституише компаратив у вези са неком општом (нпр. *већи од... свих*) или неком одричном замјеницом (нпр. *нико више од...*), а такве конструкције могу бити и у форми реторичког питања (нпр. *Може ли... бити нешто луђе од...*). Неке форме перифрастичког суперлатива могу се и редуковати, као нпр.: Озонска рупа *никад већа* (*највећа* досад – никад није била велика као

сада); *Никад нижа* цијена горива (*најнижа* досад – никад није била ниска као сада), па се њима кратко и ефектно изражава најбитнија информација нпр. у насловима и поднасловима. Тако цијела конструкција, и са експлицираним, и са неексплицираним конституентима, има функцију перифрастичког суперлатива, којим се изражава максимални степен одређене особине али много стилематичније и експресивније него синтетичком суперлативном формом. Понекад, међутим, морамо бити и опрезни у вези са суперлативним перифрастичким формама, због чега ћемо издвојити последњи примјер ексцерпиран из корпуса, гдје уочавамо да ова конструкција може, ако се жели друкчије протумачити, и наравно у одређеном контексту, изазвати недоумицу и имати други смисао, па ако у овој реченици лексему *више* посматрамо као партикулу, онда конструкцију *нико више од хрватског народа не ради на очувању БиХ* можемо, ако хоћемо, схватити и овако: да нико од Хрвата, или да Хрвати не раде на очувању БиХ, што претпостављамо није био смисао ове реченице. Зато је овдје, да би се избјегла двосмисленост, било боље употребити синтетички суперлатив: Хрвати највише раде на очувању Бих.

У последње вријеме све се чешће употребљава једна нестандартна конструкција са суперлативним значењем, нпр. најбоља пјесма икад, најбољи филм икад и сл. И ово би био један тип редуковане перифрастичке суперлативне конструкције: пјесма боља од свих досад – тј. *никад боља пјесма, најбоља пјесма досад (отпјевана)*, филм бољи од свих досад – тј. *никад бољи филм, најбољи филм досад (снимљени)*. Конструкција с временским прилогом *икада* уз именице одређене суперлативним значењем представља калк енглеског *ever* уз именице (*the best movie ever* и сл.), што није у складу са синтаксичким и семантичким правилима нашег језика, па је боље употребити неку другу форму за исказивање суперлативног значења.

Наведеним примјерима само смо илустровали изражавање перифрастичког суперлатива, чије су структуре синтаксички сложене али и веома стилематичне и експресивне, самим тим што се максимални степен заступљености неке особине или својства не изражава уобичајеним морфолошким суперлативом, који некад и није довољан да се изрази жељени максимум квалификације.

7. Еквативни инклузивни суперлатив

Како смо већ нагласили, немогуће је у овом раду представити све перифрастичке суперлативне конструкције ексцерпираних из корпуса, па ћемо овдје издвојити још једну, најфреквентнију у нашем корпусу. Ријеч је о еквативном инклузивном суперлативу, гдје међу поредбеним члановима нема суперлативног градирања тако да су они у односу *еквативности*, тј. својствен им је једнак степен присуства суперлативне особине, а који се остварује на нивоу синтагме: *један/а/о од + суперлатив*.

На недавно одржаним Лјетним првенствима Републике Српске и БиХ постижала је одличне резултате и била је *једна од најбољих такмичарки* (Г. С., 13. 8. 2014); Амерички поморски мајор и *један о најпознатијих marinaца* – упорних трагача за благом Гари Розенберг још је 1978. године објавио књигу „600 милијарди долара под водом—(Г. С., 27. 7. 2014); Новак је иза себе имао трофеје на Аустралијан опену (!) и Вимблдону и *једну од најбољих сезона у историји тениса* (Г. С., 19. 8. 2014); Плус сајз модел Ешли Грејам је у недавном интервјуу рекла шта заправо мисли о том термину. Данаас Ешли може да се похвали да је *једна од најпопуларнијих* плус сајз модела, али како она каже има још пуно тога да уради у модној индустрији, посебно за нове плус сајз манекенке (Г. С., 19. 8. 2014); Сертића је на функцију министра привреде, које представља *једно од најодговорнијих* министарстава у Влади предложио премијер Вучић (Г. С., 19. 8. 2014); На недавно одржаној ревији Том Форда, *једног од најутисајнијих* модних дизајнера данашњице Драган Вурдеља, угледни професионални шминкер са препознатом интернационалном каријером је био члан одабраног тима који је одређивао маке уп (!) трендове за предстојећу сезону прољеће/љето 2015 (19. 9. 2014, Г. С., агенције); Британски манекен Дејвид Ганди врло брзо је ушао у избор за *једног од најсексепилнијих* мушкараца на планети (19. 9. 2014, Г. С., агенције); Голишаве фотографије *једног од најсексепилнијих* мушкараца у Европи изазвале су неvjероватну пажњу жена и медија (19. 9. 2014, Г. С., агенције); Новаковић је *један од највреднијих* људи у бијељинском СДС-у, али хтео је да стане у крај малверзацијама начелника градског одељења за финансије... (Press, 17. 8. 2014, 2); Ђокић је навео да је БиХ *једна од најнеразвијенијих* земаља Европе... (Г. С., 15. 8. 2014, 2).

У сриједу, 8. октобра, биће приказан филм „Друштво мртвих пјесника—који је Амерички филмски институт прогласио *једним од 100* најинспиративнијих филмова свих времена (Г. С., 5. 10. 2014).

У овим конструкцијама појам који се пореди исказан је лексемом *један*, којом се упућује на већ идентификовани појам у оквиру реченице. Он се укључује у бројно неодређен суперлативом обједињени скуп, који, као што је случај у посљедњој реченици, може бити и бројно лимитиран. Овакве конструкције за изражавање суперлативног значења веома су фреквентне у новинарском стилу, тј. у језику медија, јер омогућавају новинарима да ублаже категоричност свог суда при квалификацији некога или нечега, али и да га истовремено прошире и на друге појмове обухваћене неком максимално израженом особином, који су смјештени у поредбени члан и локално или временски одређени. Таквим квалификовањем даје се јаснија, прецизнија и детаљнија информација.

У претходним примјерима нисмо пронашли нестандартне облике у вези са темом нашег рада, али зато смо примијетили друга огрешења о нор-

му, нпр. у вези са запетом и транскрипцијом и недоумицама шта се пише латиницом, а шта ћирилицом (Аустралијан *oreny!*, *маке уп!*).

У претходним примјерима у оквиру анализиране конструкције био је заступљен синтетички облик суперлатива, међутим, степен заступљености особине или својства, минимални или максимални, може се исказати и синтагмама без присуства морфолошког компаратива и суперлатива. Ту улогу имају градационе лексеме. Сљедећи дио рада посветићемо таквом начину исказивања интензитета карактеристика именичких појмова.

8. Лексеме са градационим значењем

Један тип перифрастичког степеновања представљају и синтагме са лексемама које, у већем или мањем степену, градирају својство или особину неког појма (Куљанин 2012: 133–185). У оквиру тих конструкција као наведени конституенти, тј. градациони елементи или језички маркери градационе семантике учествују прилози са значењем степена, интензитета, а врло често и партикуле. Према степену изражене особине чији садржај градирају, тј. према скали степена, интензитета, градационе лексеме могу бити у функцији *елативног значење или прекомјерног степена* (*одвише, одвећ, (и)сувише, крајње, претјерано, надасве, енормно, екстремно, преко сваке мјере, до краја, до крајности*), у функцији *суперлативног значења или великог степена* (лексеме *врло, веома, јако, изразито, изузетно*, те лексеме *страшно, страховито, застрашујуће, ужасно, невјероватно, неизрециво, необично, драстично, ђаволски, врашки, проклето, смртно* и др., које такође представљају градационе допуне уз позитив придјева или прилога, али осим изражавања великог степена особине или својства, оне у исказ уносе и додатне, експресивније семантичке компоненте садржане у њиховом примарном значењу, затим *лексеме са интегралном семом пуног степена* (*потпуно, сасвим, посве, апсолутно, скроз наскроз, тотално, добро*), те *лексеме са интегралном семом непотпуног степена* (*довољно, доста, прилично, скоро, малтене, углавном, недовољно, једва, донекле, мало, слабо* и др.). Навођење већег броја примјера одузело би нам много простора, те ћемо овакав вид градирања представити са неколико примјера из нашег корпуса:

Према његовим ријечима, клуб је напустило неколико *веома важних* фудбалера из прошлог првенства... (Г. С., 13. 8. 2014); Предсједник Републике Српске истакао је да је дошао да подржи свог пријатеља Кустурицу да издржи на овом великом и *врло значајном* пројекту, не само за њега већ и за Требиње и цијелу Републику Српску (Г. С., 19. 8. 2014); Британски манекен Дејвид Ганди *врло брзо* је ушао у избор за једног од најсексепилнијих мушкараца на планети (19. 9. 2014, Г. С., агенције); То јесте и политичко, али првенствено безбједносно питање о којем се у овој земљи *јако мало* води рачуна (Г. С., 19. 8. 2014); Утицај међународног фактора у

БиХ је *јако велики*... (Г. С., 19. 8. 2014); ... која је своја запажања о новој колекцији и *изузетно атрактивном* стилу шминке подијелила са Вурдељом (Г. С., 19. 9. 2014); ... будући да су тамошњи локални порези *изузетно високи*... (Независне, 30. и 31. 8. 2014, 18); *Изузетно* гламурозно, елегантно... (Независне, 30. и 31. 8. 2014, 21); „Албанија је извукла дебљи крај, а Србија још једном прошла *поприлично глатко*— констатује хрватски „Вечерњи лист— (Г. С., 25. 10. 2014, <http://www.glassrpske.com>); „*Прилично је тешка* ситуација на неколико локација— (Г. С., 25. 10. 2014, www.glassrpske.com); ... јер су институције у БиХ *прилично споре* у испуњавању неопходних услова... (Г. С., 15. 8. 2014, 3); С циљем избјегавања *потпуно непотребних* расправа, поново предлагемо да се у најкраћем року састанемо... (Г. С., 15. 8. 2014, 5); ... да је и Савјет министара *потпуно свјестан* важности потпуног остваривања независне функције Агенције (Г. С., 15. 8. 2014, 5); Прњаворчани су *максимално озбиљно* схватили овај изазов, чак су урадили више него што се то пропозицијама тражи (Г. С., 19. 8. 2014); [...] последња пресуда, у којој је изречена *максимална* затворска казна [...] изречена је у јуну ове године... (Press, 17. 8. 2014, 6).

Овакве конструкције су веома фреквентне и сасвим уобичајене у свим функционалним стиливима. Њихова је улога изражавање сложенијих садржаја и подробније карактерисање у вези са степеном особине (квалитета) или својства исказаног придјевом или прилогом с којим се комбинују. Велика фреквентност и оваквих језичких структура потврђује да је трочлана компарацијска парадигма донекле затворен систем. Зато су ове синтагматске конструкције, као уосталом и све претходне перифрастичке форме, веома погодне за нијансирање, прецизирање и градирање при процјењивању степена заступљености садржаја придјевске / прилошке лексеме.

9. Закључак

Можемо закључити да су на анализираном корпусу, тј на корпусу језика медија, потврђене многе компарацијске форме које у нашим граматицама нису обрађене или су тек напоменуте и штуро анализирани, као што су перифрастички компаратив и суперлатив, чије су конструкције поготово разноврсне. Дакле, потврђена је коректност перифрастичких конструкција за обиљежавање различитог степена заступљености садржаја придјевских (и прилошких) лексема у новинарском стилу, оне одговарају правилима система српског језика, тј. одражавају унутрашње законитости језика, а њихова комуникативно-стилска вриједност задовољава критеријум сврсисходности.

У најкраћем можемо издвојити и нарушавање стандарднојезичке норме у вези са компарацијским облицима, мада њихов број у корпусу није велики или у нашем корпусу нису ни пронађени, али свакако још једном

треба упозорити на њих. Најчешће су то грешке при грађењу компаратива и суперлатива неких придјева / прилога (нпр. чишћи умјесто чистији, висо-чији умјесто виши, рађе умјесто радије и др.), употреба тзв. дуплог компаратива, веза префикса *нај-* и именице, могућа двосмисленост неких конструкција. Међутим, примијетили смо у корпусу и доста других одступања од стандарднојезичке норме, посебно у вези са запетом, ијекавизацијом, мјестом енклитика... и многим другим правописним, граматичким и стилистичким одступањима од норме. Пажњу треба посветити и лексичком нивоу због све већег утицаја енглеског језика, али и због употребе многих ко-ловкијалних и других нестандартних језичких елемената у језику медија, што би требало да буде тема једног посебног рада

Пошто је новинарско-публицистички стил, због брзине којом се тај дискурс шири и великог броја прималаца, најутицајнији чинилац формирања језичке културе једне друштвене заједнице, медији треба да дјелују и образовно и буду чувари српског стандардног језика, а од сваког новинара се очекује да се у највећем степену придржава стандарднојезичких норми. Да би се остварио позитиван утицај јавне ријечи, мора се његовати језичка култура као дио опште културе, јер је општепознато да је језик дио културног идентитета једног народа.

Извори

Г. С.: *Глас Српске*, дневне новине Бањалука.

Независне: *Независне новине*, дневне новине Бањалука.

Press: *Press*, дневне новине Бањалука.

<www.glassrpske.com>, преузето 25. 10. 2014.

<www.glassrpske.com/komentar/kolumne>, преузето 25. 10. 2014.

Литература

Бунтић 2004: Д. Бунтић, Аналитичка компарација у српском језику, у: *Језик данас*, Нови Сад: Матица српска, 7–11.

Јовановић 2010: Ј. Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа: језичке и стилске особине новинарства*, Београд: Јасен.

Ковачевић 2003: М. Ковачевић, Перифрастичка компарација у српском књижевном језику, у: *Граматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга, 9–46.

Ковачевић 2009: Степеновање у оквиру суперлатива, у: *Огледи из српске синтаксе*, Београд: М. Ковачевић, Друштво за српски језик и књижевност, 27–39.

Куљанин 2012: С. Куљанин, *Перифрастичке форме компарације у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале.

Младенов 1979: М. Младенов, Службени листови. In: ЛН s v.

- Мразовић 2009: Р. Мразовић, (у сарадњи са Зором Вукadinовић), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Риџановић 1985: М. RiČanović, *Viša škola je niža od visoke – apsolutni komparativ u srpskohrvatskom jeziku*, *Književni jezik*, br. 3, Sarajevo: Institut za jezik, 145–148.
- Стијовић 2009: Р. Стијовић, *Српски језик: норма и пракса*, Београд: Чигоја штампа.

Sanja M. Kuljanin

SYSTEMIC AND NORMATIVE STATUS OF COMPARISON IN MEDIA REGISTER

Summary

On the news register corpus, the paper analyses forms of periphrastic comparison, used for the purpose of expressing various degrees of certain feature of characteristics. The research results showed the purposefulness of the periphrastic constructions usage, at the same time focusing certain exceptions to the rules of standard comparison.

О СЛОЖЕНИМ ВЕЗНИЦИМА *(и)* ПОРЕД ТОГА ШТО, *(и)* ПОКРАЈ ТОГА ШТО, *(и)* ПОВРХ ТОГА ШТО, *(и)* МИМО ТОГА ШТО

Апстракт: У раду се анализира структурни и семантички статус везничких јединица *(и)* поред тога што, *(и)* покрај тога што, *(и)* поврх тога што, *(и)* мимо тога што, као и њихова функционалностилска репартиција. Анализа показује да дате конструкције у српском језику функционишу као сложени везници настали у процесу обједињења прилошких израза приједлошко-замјеничког типа (поред тога, покрај тога, поврх тога, мимо тога) и општезависног везника што и да, за разлику од већине сложених везника, спадају у ред контекстуално условљених везничких средстава, будући да могу бити реализовани не само као сложени везници концесивног већ и као сложени везници ексцептивног значења. С обзиром на то да у литератури не постоји уједначен став о томе да ли је партикула и интегрална компонента замјеничког прилошког израза, неопходна у конституисању концесивне семантичке интерпретације, у раду се разматра и њена улога и значај у образовању концесивне семантике сложеног везника.

Кључне ријечи: сложени везници концесивног значења, сложени везници ексцептивног значења, партикула и, контекстуално условљени сложени везници

1. Међу сложеним везницима формираним у процесу срастања катафорски употребљеног замјеничког прилошког израза и општезависног везника *што* налазе се и сложени везници *поред тога што*, *покрај тога што*, *поврх тога што*, *мимо тога што*. Премда се појављују у различитим функционалним стиливима српског језика, превасходно научном и публицистичком, ови се сложени везници углавном не могу наћи у списковима везничких средстава у нашој граматичкој литератури, а врло се ријетко помињу и у научној литератури.¹

Изузетак у том смислу представља рад посвећен проблематици сложених везника и везничких скупина аутора Ј. Вукојевића и Ј. Худечек, гдје су у сложене везнике концесивне семантике убројани, између осталог, и: *поред тога што*, *поврх тога што*, а у везничке скупине: *и поред тога*

* veselinaso@gmail.com

** Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

¹ И. Грицкат биљежи примјер у којем је из састава сложеног везника редукована катафорска замјеница: *И поред што* смо у робовање, отпочело је интернирање (М. Павићевић, Црногорци у причама и анегдотама, књ. XIX, 1938) (Грицкат 2004: 127, напомена 33).

што, па чак и поред тога што, на поврх тога што итд. (Вукојевић, Худе-чек 2007: 318).

И М. Ковачевић, пишући о улози интезификаторских партикула у обликовању концесивне семантичке везе међу клаузама, помиње сложени везник *пored тога што* као примјер сложеног везника ексцептивне семантике који може бити концесуиран у процесу обједињења са антепонираном партикулом *и*, под условом да његова ексцептивна семантика садржи и компоненту контрастности (Ковачевић 2008).

Конструкцију *и поред тога што* помиње и П. Пипер називајући је везничким изразом којим је у структуру зависносложене реченице уведена субординирана концесивна клауза (Пипер 2005: 829).

2. С обзиром на то да је ријеч о сложеним везницима који до сада нису били предметом научне анализе, најприје ваља доказати њихов везнички статус, односно одговорити на питање шта обавезно улази у састав датих сложених везника, тј. које компоненте у њиховом саставу имају статус интегралних, обликотворних, а потом, примјеном теста супституције, утврдити и њихову семантичку вриједност.

Да спој замјеничког прилошког израза (*пored тога, покрај тога, поврх тога, мимо тога*) и везничког елемента *што* чини сложени везник, доказује немогућност елидирања било које структурне компоненте (прилошке или везничке) сложеног везника или постављање у дистактни положај једне у односу на другу без посљедица на синтаксичко-семантичком плану (а), а могућност замјене датих сложених везника везницима концесивне (б) и ексцептивне семантике (в) упућује на то да је ријеч о сложеним везницима чије је значење контекстуално условљено:

(а) *pored тога/пoкрај/пoврх тога што* → **што*

Pored toga što čudi detaljnost ovih opisa i popisa predmeta, i njihovog porekla, čudi i tačno unošenje podataka gde se koji nalazi u Plavincu [→¹**Što čudi detaljnost ovih opisa i popisa predmeta, i njihovog porekla, čudi i tačno unošenje podataka gde se koji nalazi u Plavincu*; ²**Što čudi detaljnost ovih opisa i popisa predmeta, i njihovog porekla, pored toga čudi i tačno unošenje podataka gde se koji nalazi u Plavincu*] (М. Павић, Предео сликан чајем, www.rastko.rs/knjizevnost). — *Pokraj toga što nisu medicinski, ti helikopteri nemaju civilne registracije, nisu osigurani ...* [→¹**Što nisu medicinski, ti helikopteri nemaju civilne registracije, nisu osigurani ...*; ²**Što nisu medicinski, pokraj toga ti helikopteri nemaju civilne registracije, nisu osigurani ...*] (, 6.3.2012). — *Povrh toga što ta teorija rešava neke dugostojeće paradokse i zagonetke u hemiji i biologiji, ona ujedinjuje kvantnu i nebesku mehaniku* [→¹**Što ta teorija rešava neke dugostojeće paradokse i zagonetke u hemiji i biologiji, ona ujedinjuje kvantnu i nebesku mehaniku*; ²**Što ta teorija rešava neke dugostojeće paradokse i zagonetke u hemiji i biologiji, povrh toga ona ujedinjuje kvantnu i nebesku mehaniku*] (arhiva.elitesecurity.org/t444948-Svet-dobio-jedinstvenu-teoriju-zivota, 6.3.2012). — Naime, problem je u tome što već neko vreme gubim na težini i osećam stalnu glad *povrh toga što* [→**što*] se hranim redovno i u više ne-

go dovoljnim količinama (www.doktor.rs › › ›, 6.3.2012). — *Mimo toga što sam pomenuo da dužina merena laktom nije referentna i pouzdana*, египатске пирамиде још увек стоје [→ ¹**Шмо* сам поменуо да дужина мере-на лактом није референтна и поуздана, египатске пирамиде још увек стоје; ²**Мимо тога* египатске пирамиде још увек стоје *што* сам поменуо да дужина мерена лактом није референтна и поуздана]. () — Пријатељ сам с Емиром одавно, *mimo toga što smo stranačke kolege* [→ ¹*Пријатељ сам с Емиром одавно, *што* смо страначке колеге; ²**Mimo toga* пријатељ сам с Емиром одавно, *што* смо страначке колеге] (www.nezavisne.com, 16.2.2012).

(б) поред/покрај/поврх тога што → иако/упркос томе што

Naime, problem je u tome što već neko vreme gubim na teži ni i osećam stalnu glad *povrh toga što* [→ *iaکو/ uprkos tome što*] se hranim redovno i u više nego dovoljnim količinama (www.doktor.rs › › ›, 6.3.2012). — *Povrh toga što* [→ *iaکو/ uprkos tome što*] je bio teško bolean, te liio je da se pridruži putnicima ... (www.monteislam.com, 6.3.2012). — Ali [→ *iaکو/ uprkos tome što*] svi imaju nešto svoje, oni imaju i dosta zajedničkog (M. Мирковић, Познавање друштва, КССЈ). — [→ *iaکو/ uprkos tome što*] je ta tema nepregledna i nepogodna za sađimanje i letimične preglede, mnogi znalci su se njom ozbiljno bavili (M. Елиаде, Мефистофелес и Андрогин, КССЈ). — Naime, [→ *iaکو/ uprkos tome što*] se ne sade svake godine i mogu řiveti čak i 20 godina, dugo cvetaju i lako se razmnořavaju (Политикин магазин, КССЈ). — „Mećutim, ukoliko se odstupi od dogovora, pa se u sistem 'upumpa' mnogo više novca ili ako dođedo povećanja plata *mimo toga što* [→ *iaکو/ uprkos tome što*] nema povećanja javnih prihoda, dakle ako se naruši suštinski element jučerašnjeg dogovora, onda i reakcija fonda moře da bude strođa i oštrija, da onda da negativnu ocenu i da se aranđman ne završi na najbolji naćin—, naveo je Vućković (www.glas-javnosti.rs/node/124806/print). — *Mimo toga što* [→ *iaکو/ uprkos tome što*] parlamentarne stranke na sva zvona zvone o novom ustavu, a ni pedalj se ne miću s mrtve taćke, u vladajućem DSS-u tvrde da Srbija u septembru moře imati najviši pravni akt (www.glas-javnosti.rs/node/24925/print). — Mećutim, funkcioner SPS-a Branko Rućić izjavio je da su njima „potrebne -garancije—*mimo toga što* [→ *iaکو/ uprkos tome što*] je postignut visok stepen saglasnosti o principima za vladu sa SRS [5] i DSS-NS (www.glas-javnosti.rs/node/24925/print). — *Mimo toga što* [→ *iaکو/ uprkos tome što*] su aparati noviji, princip rada je isti. — Њу је обичај искључивао, *поред тога што* [→ *iaکو/упркос томе што*] је завештавао да се у великом селу све уради брзо и на време (Г. Божовић, Косовске приче, 14, АСК). — (...) ипак, ипак, *поред тога што* [→ *iaکو/упркос томе што*] би знала да је грех, њу би све више и више обузимали ти осећаји, та драж, миље, голицавост (Б. Станковић, Нечиста крв, 35, АСК). — И Софка -виде како он, као опијен од узбуђења, *поред тога што* [→ *iaکو/упркос томе што*] је толико владао собом, грчевитим прстима поче баратати по недрима, по још дужим џеповима од јелека (Б. Станковић,

Нечиста крв, 68, АСК). — ... **pored toga što** [→ **иако/упркос томе што**] *ne volim vetar, kišu, sneg*, ipak osećam neku lepu mirnoću jeseni (Д. Гојков, - Албум фотографија). — **Поред тога што** [→ **иако/упркос томе што**] *врло добро познаваше Златета*, Јаковчетов се никако не надаше имати овакав одговор (Г. Божовић, Злате из Слатине, АСП). — Стање у црногорском туризму је, **и поред тога што** [→ **иако/упркос томе што**] *је овогодишња сезона била рекордна*, по свој прилици веома алармантно (Ковачевић 2008: 70, Вечерње новости). — **I pored toga što** [→ **иако/упркос томе што**] *postoje mnoge sličnosti između ljudskih prava i razvoja baziranom na ljudskim pravima*, концептуалне разлике се појављују приликом постављања оруђа за њихову примену и надзор над применом (М. Докмановић, *Глобализација и развој ...*, www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm). — **И поред тога што** [→ **иако/упркос томе што**] *је 1924. југословенска влада укинула политичку мисију руских - емиграната у Београду*, њена подршка великом броју руских белогардејаца у Краљевини СХС није престајала,... (Југославија 1918–1984, 163). — Но **и поред тога што** [→ **иако/упркос томе што**] *каже да у самокритици и у другим интернализованим реакцијама постоји и инструментални фактор редуковања стрепње*, истиче да је самокритика више од обичне инструменталне реакције... (Бисера С. Јевтић, *Метода подстицања и спречавања у моралном васпитању деце и младих*, www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm). — ... **i pored toga što** [→ **иако/упркос томе што**] *живимо у економски отежаним условима*, друштво се све јасније одређује према наuci, преузимајући и сасвим практичне мере да она postane приоритет у развоју... (Д. Медаковић, Креативни песимизам, АВН, www.rastko.rs/knjizevnost). — Све то ипак било је, **и поред тога што** [→ **иако/упркос томе што**] *је дуго трајало*, тако и просто и обично (Д. Васић, Сабране приповетке, 188, АСК). — Само по себи каже да су дјевојке у племену лудовале за Крцуном Сердаревим, али он, мимо ондашњи црногорски обичај **и поред тога што** [→ **иако/упркос томе што**] *је имао само једног млађег брата и матер*, дочека двадесет другу годину нежењен (Ускок, 11, АСК). — Донесе их, откри, па као увређена седе до Мите и поче да мотри, гледа у њега, ишчекујући да ли ће он, **и поред тога што** [→ **иако/упркос томе што**] *види да она зна од кога су те понуде*, ипак смети пред њом да узме, ... (Б. Станковић, Из старог јеванђеља и Стари дани, АСК). — Јер **i pored toga što** [→ **иако/упркос томе што**] *već odavno postoje banke i mogućnosti kredita na hipoteku*, seljaci, нарочито они старији, vole да се задуже на овај старински начин, код варошких газда код којих купују робу и - код којих су им се и очеви задуживали (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*). — **И покрај тога што** [→ **иако/упркос томе што**] *је највиши Суд правде у свету пресудио онако како је утврдио на основу докумената за и против*, и даље одзвањају повици: распните, распните српски народ! (forum.vidovdan.org > >, 6. 3. 2012).

**(в) поред/покрај/поврх тога што → осим што; мимо тога што
→ осим што**

[→ **осим што**] *je veoma hranljiv*, od njega se prave i stvaraju najluksuznije poslastice (С. П. Марковић, Велики народни кувар, КССЈ). — **Pored toga što** [→ **осим што**] *čudi detaljnost ovih opisa i popisa predmeta, i njihovog porekla*, čudi i tačno unošenje podataka gde se koji nalazi u Plavincu (М. Павић, Предео сликан чајем, www.rastko.rs/knjizevnost). — **Pored toga што** [→ **осим што**] *je bio državni jezik*, немачки језик је у то време (друга половина XVII и већи део XVIII века) био и разговорни језик чешког племства и чешке буржоазије (П. Пипер, УС). — ... Србија се, **поред тога што** [→ **осим што**] *joj nije dozvoljeno širenje ka Bosni*, нашла у готово безизлазној ситуацији (ЗДИСН, 312). — Proces rekultivacije i zatvaranja kopra, **pored toga što** [→ **осим што**] *će nacionalnom parku vratiti prirodni ambijent koji zasluhuje*, omogućiće - Vojvodini dobijanje visokokvalitetnog domaćeg, vojvođanskog kamena, - (...) (Грађански лист, 5469, 18.7.2008). — Високи амерички војни званичници верују да, **поред тога што** [→ **осим што**] *су Саудијци најбројнији међу регрутима*, саудијски држављани спадају и у највеће финансијере Ал каиде у Ираку,...” (НИН, 2979, 31.1.2008). — **Pokraj toga što** [→ **осим што**] *nisu medicinski*, ti helikopteri nemaju civilne registracije, nisu osigurani, a njihovi piloti — iako vrhunski vojni piloti — nemaju civilne pilotske dozvole (, 6.3.2012). **Povrh toga što** [→ **осим што**] *ta teorija rešava neke dugostojee paradokse i zagonetke u hemiji i biologiji*, ona ujedinjuje kvantnu i nebesku mehaniku (arhiva.elitesecurity.org/t444948-Svet-dobio-jedinstvenu-teoriju-zivota, 6.3.2012). — ... **povrh toga što** [→ **осим што**] *je lep*, jako je kvalitetan, ... (zena.blic.rs/.../Seksi_kupaci_kostimi_s_potpisom_Victorias_Secret, 6.3.2012). — Još jedan konj je istorijski, **mimo toga što** [→ **осим што**] *je engleski*, pa već i time značajan... (, 28.2.2012). — Prijatelj sam s Emirom odavno, **mimo toga što** [→ **осим што**] *smo stranačke kolege* (www.nezavisne.com/.../Suljagic-podnio-neopo... - Босна и Херцеговина, 16.2.2012).

2.1. Будући да у литератури не постоји уједначен став о томе да ли је партикула *и* неопходна у конституисању концесивног значења прилошког израза, почев од тога да поједини аутори уопште не коментаришу њено појављивање, премда за илустрацију концесивног значења наводе и један и други тип примјера — са партикулом *и* и без ње (Прањковић 2001), преко тога да поједини међу њима истичу да се концесивно значење датих прилошких или приједлошких израза чешће (Радовановић 1977, Антонић 2005) или обично (Кликовац 2008) реализује са партикулом *и*, до тврдње да је за реализацију концесивног значења неопходно учешће дате партикуле (Ковачевић 2008), нужно је размотрити улогу и значај дате партикуле у образовању концесивне семантике сложеног везника.

2.1.1. У научној литератури и рјечницима налазимо да приједлошко-падежна конструкција *поред* + генитив у српском језику сем спацијал-

ног, као примарног, може још имати поред комитативног (адитивног)² и значење допусности³, при чему се обично наглашава да је управо ово посљедње једно од најчешћих непросторних значења конструкције *пored* + генитив (Фелешко 1995: 117). Пишући о недимензионалним приједлозима, односно о недимензионалним значењима приједлошких израза, „*koja su u načelu izvedena iz dimenzionalnih, a tiču se kompleksnijih logičkih odnosa kao što su sredstvo, način, uzrok, posljedica, uvjet i sl.*” Прањковић (2001: 18) приједлоге којима се изражава пермисивно значење дијели на специјализоване (*упркос/ унатоц* + Д/Г) и неспецијализоване међу којима су у првом реду приједлози „*koji su primarno prostorni i znače blizinu: kod, (po)kraj, pored, iz—* (Исто, 25). Радовановић (1978: 102–103) међу приједлошко-падежним конструкцијама у функцији кондензатора концесивног реченичног значења такође наводи и конструкције типа (*и*) *пored* + N_{Dev (Gen)}, (*и*) (*по*)*крај* + N_{Dev (Gen)}, *уз* + N_{Dev (Acc)}.

Када се упореди оно што је у цитираној литератури (и у рјечницима) наведено о значењу приједлога *пored*, *покрај* са примјерима којима се потврђује речено, лако се да примијетити да сем Радовановића нико од поменутих аутора ни на који начин не скреће пажњу на појаву употребе лексеме *и* (или њене негиране форме *ни*) испред датих приједлога, нити се изјашњава о њеном (структурно-семантичком) статусу у оквиру датих кон-

² Адитивни или комитативни генитив дефинисан је као „генитив са значењем придруживања (додавања, укључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) другој—(Антонић 2005: 173). Међу приједлозима који се појављују у саставу конструкција са датим значењем наводе се приједлози *пored*, *осим/ сем, поврх*, а њихова употреба илустрована је сљедећим примјерима (овдје не наводимо све): *ПОРЕД Јована* дошла је И Нада [*ПОРЕД ТОГА ШТО је дошао Јован*, дошла је И Нада → *Дошао је Јован*, А дошла је И Нада], *ПОРЕД Јована*, на утакмици су били ЈОШ (И) Марко и Павле [*На утакмици је био Јован*, А били су ЈОШ (И) Марко и Павле]; *ОСИМ/ СЕМ пореског закона*, Скупштина је донела ЈОШ (И) нови закон о стамбеним односима [*ОСИМ/ СЕМ ТОГА ШТО је донела порески закон*, Скупштина је донела И нови закон о стамбеним односима → *Скупштина је донела порески закон*, А донела је И нови закон о стамбеним односима]; *ПОВРХ свих тешкоћа* које су је снашле, задесила ју је И та невоља [*ОСИМ/ СЕМ што су је снашле многе тешкоће*, задесила ју је И та невоља → *Снашле су је многе тешкоће*, А задесила ју је И та невоља] (Исто, 173–174). — Фелешко (1995: 117) такође истиче да се предлошко-падежна конструкција *пored* + генитив јавља и у функцији акцесорне прилошке одредбе, а међу примјерима за потврду наводи и сљедећи за који каже да није сасвим јасан из разлога што може бити различито интерпретиран — и као допусна прилошка одредба и као прилошка одредба за количину (упозоравајући на непрецизност посљедњег термина): Партизан је, поред залагања играча, показао и извесне слабости.

³ „Од позиција у којима се јавља предлошко-падежна конструкција са *пored* + ген. треба пре свега навести допусну прилошку одредбу. Појам означен у именском делу предлошко-падежне конструкције у том случају поседује ‘мисаони садржај који, према мишљењу говорника, треба да анулира садржај основа’ (одн. глагола — К. Ф.)—(Фелешко 1995: 117).

струкција, иако поједини искључиво дају примјере датих конструкција са овом лексемом (Прањковић 2001: 25):

Тако је књижевно дело Бранка Радичевића, *поред свих наших немара и непажњи*, пак прикупљено цело (Фелешко 1995: 117, Мих 32). — [фискултурне организације] су раније од приредби имале веће приход *и поред плаћања пореза* (Фелешко 1995: 117, Пол 19151). — ... само што је *поред све своје бездушне шкртости и грамзљивости* знао да раздреши кесу (Фелешко 1995: 117, АГ 87). — Та три романа, *и поред застареле форме*, модерна су по замисли и развијању (Скерл., РМС). — Ипак ... *поред свега поштовања* ... сматрам да ваша победа није најсјајнија (Крањч. Стј., РМС). — *И поред све напетости и неизвесности*, партизани се сви засмејаше (Фелешко 1995: 117, Топ 187). — *Ред све воље не моје вам се помоћи у томе* (Радовановић 1977: 103, Ћораци). — МеЋим, *и поред постојања емпириске и теоријске грађе* Још немамо конституисану социологију масовних комуникација као посебну научну дисциплину (Радовановић 1977: 103, Тодоровић). — *Ни поред свих настојања* нису јој могли помоћи (Прањковић 2001: 49). — Али је *и покрај великог рада* имао много часова велике тешке оскудице (Радовановић 1977, Стевановић, 309).

У *Савременој синтакси српског језика* И. Антонић наглашава да се, када је у питању форма *поред* + генитив, концесивно значење чешће остварује „с везничко-предлошким спојем *и поред*—(Антонић 2005: 170). И Пипер у поглављу посвећеном семантичкој категорији концесивности у одјелку о концесивним приједлошко-падежним конструкцијама међу примјерима употребе концесивног генитива наводи (осим модела са приједлогом *мимо*) искључиво конструкције са лексемом *и* антепонираном у односу на конструкцију *поред* + генитив (пр. *И поред најбоље жеље није могла помоћи. И поред огромних напора нису успели*), не експлицирајући да ли је при реализацији концесивног значења обавезно присуство лексеме *и* нити коментаришући њен морфолошки статус (да ли је везник или ријечца) (Пипер 2005: 828)⁴.

У раду посвећеном семантици текстуалних конектора приједлошко-замјеничког типа, састављеним од приједлога мјесних значења и демонстративне замјенице *тај*⁵, Д. Кликовац истиче да конектор *поред тога*, осим што „уводи нову информацију (чињеницу, разлог и сл.), која на исти начин егземплификује некакву претходну тврдњу која стоји на линији аргументације као и претходна информација—може имати и допусно значење, „у ком случају обично испред њега иде речца *и*—када се њиме „оно што је напред изнесено проглашава за нешто што не би требало да дозволи

⁴ Аутор међу примјерима допусних зависнослужених реченица наводи и пр. реченичне структуре у коју је допусна клауза уведена сложеним везником (према аутору „везничким изразом—*и поред тога што* (истицање наше) (Пипер 2005: 829).

⁵ Ријеч је о текстуалним конекторима: *поред тога, уз то, насупрот томе, поврх тога, при томе, према томе, иза тога, на то*.

даљи развој ситуације, али се овај ипак дешава—(Кликовац 2008: 177). Ауторка, међутим, за потврду реченог наводи примјер у којем прилошки израз *пored тога* нема функцију текстуалног конектора, већ представља структурни елемент сложеног везника концесивног значења *и pored тога што*:

Победници се увек понашају победнички. Али није проблем са петим октобром у томе — већ што се није догодио прави Коперникански преокрет. **И *pored тога што*** сада живимо неупоредиво слободније, нажалост, партијска припадност је и даље најбоља препорука и ми заправо још имамо партијску државу, али је она сада вишепартијска (Кликовац 2008: 179).

Да би прилошки израз *и pored тога* имао функцију текстуалног конектора, нужно је да упућује на антецедентни садржај у тексту, а тај услов, очигледно, у примјеру који ауторка даје, није испуњен. Напротив, дати прилошки израз реализован је катафорички и са општезависним везником *што* чини структурно и семантички недјелјиву цјелину, тј. сложени субјунктор *и pored тога што* којим је у структуру зависносложене реченице уведена зависна клауза концесивног типа: **И *pored тога што*** [*→ иако/упркос томе што*] *сада живимо неупоредиво слободније*, нажалост, партијска припадност је и даље најбоља препорука (...).

У прилог томе казују и сљедеће преоблике, односно немогућност елидирања прилошког израза из састава сложеног везника [*и pored тога што* → **што*]: ***Што** *сада живимо неупоредиво слободније, нажалост, партијска припадност је и даље најбоља препорука (...), или постављања у дистактни положај у односу на везнички елемент што* [*и pored тога што* → **и pored тога ... што*]: ***И *pored тога***, *нажалост, партијска припадност је и даље најбоља препорука (...), што* *сада живимо неупоредиво слободније*.

Бавећи се проблемом класификације и (п)описа концесивних обликотворних партикула, Ковачевић међу приједлошко-падежним конструкцијама маркираним концесивношћу, које се у језику јављају у функцији кондензатора концесивних реченица које припадају општеконцесивним моделима, уз дативну падежну конструкцију с приједлогом *упркос* помиње и генитивну „с предлошким изразом *и pored*—(Ковачевић 2008: 70). Дати приједлошки израз *и pored*, односно прилошки израз приједлошко-замјеничког типа *и pored тога*⁶ аутор сматра интегралним дијелом сложеног концесив-

⁶ Аутори Силић, Прањковић (2005: 350) у својој граматичкој потврди допусних „произведених—везника наводе и везник *ни pored тога што* (*Ни pored тога што смо у дуговима плаће не касне*), пренебрегавајући, како Ковачевић тврди, чињеницу да не постоји приједлошки израз *ни pored*, баш као што не постоји ни прилошки израз *ни pored тога*, те да само у потврдној форми могу бити структурни дио сложеног везника *и pored тога што*. „Интезификатор *и* у саставу везника *и pored тога што* не подлијеже ‘конгруенцији’ негација, тако да се никад не остварује у верзији *ни pored тога што*—(Ковачевић 2008: 71).

ног везника *и поред тога што*, истичући да је сложени везник *поред тога што* најчешће „у српском стандардном језику синониман ексцептивном везнику *осим што*—те да се „у свим случајевима у којима комитативно ексцептивно значење садржи семантичку компоненту *контрастности* додавања интензификатора *и* ексцептивно значење зависне клаузе преводи у концептивно—односно да партикула *и* при реализацији испред сложеног ексцептивног везника има обликотворни карактер (Исто, 70–71). Ради провјере реченог, уз примјере које аутор даје, наводимо и примјере забиљежене у нашем корпусу, као и њихове трансформације:

Поред тога што [→ *осим што*] су ове песме опевале исте јунаке које и хришћанска епика, (...), оне су се постављале понекад и против централних турских власти у Цариграду [→ *И поред тога што/ Иако* су ове песме опевале исте јунаке које и хришћанска епика, само што је однос пријатеља и непријатеља био обрнут, оне су се постављале понекад и против централних турских власти у Цариграду] (М. Павић, Барок, www.rastko.rs/knjizevnost). — *Поред тога што* [→ *Осим што*] је био државни језик, немачки језик је у то време (друга половина XVII и већи део XVIII века) био и разговорни језик чешког племства и чешке буржоазије [→ *И поред тога што/ Иако* је био државни језик, немачки језик је у то време (друга половина XVII и већи део XVIII века) био и разговорни језик чешког племства и чешке буржоазије] (П. Пипер, УС). — *Pokraj toga što* [→ *Osim što*] је првенствено био Zevsov glasnik, односећи и donoseћи poruke po Zevsovom nalogu, bio је i пратилac душа које је одводио u Had [→ *I pokraj toga što/ Иако* је првенствено био Zevsov glasnik, односећи и donoseћи poruke po Zevsovom nalogu, bio је i пратилac душа које је одводио u Had] (www.dualsoft.rs/nikola/mitologija/hermes.html, 16. 2. 2012). — *Поред тога што* [→ *Осим што*] Св. Саву и данас прослављамо као најзначајнијег српског просветитеља, знамо га и као устројитеља црквеног и државног живота (Ковачевић 2008: 71, Политика). — *Поред тога што* [→ *Осим што*] је престоница сира, Едам је некада био важна лука, центар извоза Холандије [→ *И поред тога што/ Иако* је престоница сира, Едам је некада био важна лука, центар извоза Холандије] (Ковачевић 2008: 71, Блиц). — *Поред тога што* [→ *Осим што*] радим као уредник и водитељ поменуте емисије, радим и као један од 10 уредника дневне емисије „Велики брат—[→ *И поред тога што/ Иако* радим као уредник и водитељ поменуте емисије, радим и као један од 10 уредника дневне емисије „Велики брат—] (Ковачевић 2008: 71, Блиц). — За Ужичане ће, *поред тога што* [→ *осим што*] су преуређењем плаже добили погоднији простор за улазак у воду, од значаја нарочито бити то што је овим пословима омогућено да вода чисте планинске Ђетиње на плажи буде топлија за који степен [→ За Ужичане ће, *и поред тога што / иако* су преуређењем плаже добили погоднији простор за улазак у воду, од значаја нарочито бити то што је овим пословима омогућено да вода чисте планинске Ђетиње на плажи буде топлија за који степен] (Ковачевић 2008: 71, Политика).

С друге стране, редуковање партикуле *и* из структуре сложеног везника *и поред тога што* не би оставило трага на граматичком плану реченице, али би оставило последице на семантичком плану – умјесто концесивног реализовало би се ексцептивно значење комитативног типа:

И поред тога што [→ ***Иако***] *је породичан човек*, Абрамович се брине о својим пријатељима [→ ***Поред тога што/ осим што*** *је породичан човек*, Абрамович се брине о својим пријатељима] (Ковачевић 2008: 70, Српски Национал). — Но ***и поред тога што*** [→ ***иако***] *каже* да у самокритици и у другим интернализованим реакцијама постоји инструментални фактор редуковања стрепње, истиче да је самокритика више од обичне инструменталне реакције и да њено место у кривици и моралном развоју зависи од когнитивних и евалуативних услова под којима је стечена [→ ***Поред тога што/ осим што*** *каже* да у самокритици и у другим интернализованим реакцијама постоји инструментални фактор редуковања стрепње, истиче да је самокритика више од обичне инструменталне реакције...] (Бисера С. Јевтић, *Метода подстицања и спречавања у моралном васпитању деце и младих*, www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm). — ***И поред тога што*** [→ ***Иако***] *Аргентина има добру репрезентацију*, Холанџани су за нас најнеугоднији противник [→ ***Поред тога што*** *Аргентина има добру репрезентацију*, Холанџани су за нас најнеугоднији противник] (Ковачевић 2008: 70, Блиц).

Међутим, партикула *и* употријебљена уз сложени везник *поред тога што*, и њему блискозначне варијанте *покрај тога што* и *поврх тога што*⁷, није увијек обликотворног карактера, што доказују примјери у којима њено изостављање не би поништило концесивну семантичку интерпретацију реченице:

I pored toga što [→ ***Pored toga što/Iako***] *postoje mnoge sličnosti između ljudskih prava i razvoja baziranom na ljudskim pravima*, konceptualne razlike se pojavljuju prilikom postavljanja oruđa za njihovu primenu i nadzor nad primenom (М. Докмановић, *Глобализација и развој ...*, www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm). — Само по себи *каже* да су дјевојке у племену лудовале за Крцуном Сердаревим, али он, мимо ондашњи црногорски обичај ***и поред тога што*** [→ ***поред тога што/иако***] *је имао само једног млађег брата и матер*, дочека двадесет другу годину неожењен (Ускок, 11, АСК). — Јер ***i pored toga što*** [→ ***porred toga što /iako***] *već odavno postoje banke i mogućnosti kredita na hipoteku*, seljaci, naročito oni stariji, vole da se zadužu na ovaj starinski način, kod varoških gazda kod kojih kupuju robu i kod kojih su im se i očevi zadu-

⁷ О конструкцији *поврх тога* у улози конектора Д. Кликовац *каже* сљедеће: „Овај конектор [*поврх тога*] уводи последњи члан у набрајању... Тај последњи члан не мора бити најважнији (као пример, аргумент и сл.), него он обично додатно потврђује, учвршћује већ постојећи доказ, аргументацију, егземплификацију и сл. Подразумева се да су претходно наведени чланови довољни или убедљиви већ сами за себе—(Кликовац 2008: 182).

ti vali (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*). — Донесе их, откри, па као увере-
еена седе до Мите и поче да мотри, гледа у њега, ишчекујући да ли ће
он, **и поред тога што** [→ **поред тога што/иако**] *види* да она зна од
кога су те понуде, ипак смети пред њом да узме, ... (Б. Станковић, Из
старог јеванђеља и Стари дани, 92, АСК). — ... **i pored toga što** [→... **po-
red toga što/iaко**] *ti vimo i ekonomski otežanim uslovima, društvo se sve ja-
snije određuje prema nauci, preuzimajući i sasvim praktične mere da ona
postane prioritet u razvoju...* (Д. Медаковић, Креативни песимизам,
АВН,). — **И покрај тога што** [→ **Покрај тога што/иако**] *је највиши
Суд правде у свету пресудио онако како је утврдио на основу докуме-
ната за и против, и даље одзвањају повици: распните, распните српски
народ!* (forum.vidovdan.org › ›, 6. 3. 2012). — **I povrh toga što** [→ **Povrh
toga što/iaко**] *је bio teško bolestan, želio је да се придружи putnicima ...*
(www.monteislam.com, 6.3.2012)

Чињеница да се основно значење приједлога *поред*, као структур-
ног елемента прилошког израза *поред тога*⁸, преко којег је у процесу сра-
стања са општезависним везником *што* настао сложени везник *поред тога
што*, „метафорички транспонује као смисаона сагласност између двеју ин-
формација—недвосмислено указује на то да дати сложени везник не може
сам бити носилац концесивне семантике, већ да логичкосемантички суод-
нос главне и зависне клаузе предодређује (задаје) његову концесивну се-
мантичку вриједност.

На основу проведене анализе можемо закључити да сложени везни-
ци *поред тога што*, *покрај тога што* и *поврх тога што* са интензифика-
торском партикулом *и* творе сложени везник концесивне семантике *и поред
тога што*, *и покрај тога што*, *и поврх тога што* само онда када је дата
партикула нужна, интегрална компонента која га преводи у ред сложених,
контекстуално неусловљених везника концесивне семантике. Елидирање
или премјештање партикуле у односу на субјунктор без последица по кон-
цесивну семантичку интерпретацију реченице указује на њен верификатив-
ни карактер. У том је случају семантичка вриједност сложеног везника
условљена смисаоним међуодносом двију клауза.

2.1.1.1. Међу датим сложеним везницима најфреквентнији је у упо-
треби везник *поред тога што*, и то у научном и публицистичком функцио-
налном стилу. Ниједан примјер овога везника нити сложених везника *по-
крај тога што*, *поврх тога што*, који су рјеђе у употреби, није забиљежен
у административном стилу (тачније у текстовима законодавно-правног
подстила), док међу примјерима забиљеженим у књижевноумјетничком

⁸ „У оквиру конектора *поред тога* објекти који заузимају однос непосред-
не близине нису више конкретни, физички, него апстрактни — реч је о семантич-
ким целинама у оквиру текста, од којих се следећа ставља до претходне. Физичко
смештање објеката у исту линију метафорички се транспонује као смисаона сагла-
сност двеју информација—(Кликовац 2008: 179).

функционалном стилу такође преовлађује сложени везник *пored тога што* реализован у концесивном значењу.

2.1.2. Вишезначна семантика приједлога *мимо* који у саставу замјеничког прилошког израза партиципира у настанку сложеног субординацијског везника *мимо тога што* сврстава дати везник међу контекстуално условљене сложене везнике. Употријебљен уз генитивну падежну форму⁹ дати приједлог у српском језику може бити реализован не само у концесивном значењу¹⁰, при чему ваља истаћи да се специфичност приједлошко-падежне конструкције овога типа огледа не само у чињеници да је у самом приједлогу садржана информација о негираности предикације обиљежене девербативном именицом¹¹ већ и у значењу „изузимања (искључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) из мноштва осталих присутних или одсутних истоврсних појава—тј. у ексцептивном значењу¹². У складу с реченим су и тумачења дата у рјечнику у вези са значењем ове приједлошке лексеме и примјери који их илуструју, при чему је у првом случају дати приједлог супституентан једнозначним концесивним приједлогом *упркос*, а у другом приједлогом ексцептивног значења:

2. (са ген. и ак.) а. *показује изузимање од кога или чега: изузев, осим, сем.* — За тих стотину и неколико година било [је] **мимо** тих Цетињских владика још и других владика (Рув. И., БК 1898, 825). Но има, **мимо** ове, и једна друга врста заблуда (Недић Љ. 3, 3). Ја не тражим друге награде **мимо** задовољство што сам се нашао пријатељу (Недић Љ. 2, 107). б. *истиче, с различитим нијансама, супротстављање (...)* 4) и *пored (чега), и упркос (чему).* — Доситејева су дела и **мимо** тога изврши-

⁹ И. Антонић (2005: 170) у одјелку о концесивном генитиву као један од модела у којем се остварује овај тип генитива наводи „генитив девербативне или деадјективне именице с предлогом МИМО типа *ред, обичај, право, одобрење, одлука, договор*—уз напомену да приједлог *мимо* кондензује негацију зависне предикације.

¹⁰ Приједлошко-падежна конструкција *мимо* + генитив као „прилошка одредба за место и допусна прилошка одредба указује на то да радња коју означава динамични глагол (*verbum movendi*) мимоилази предмет који је означен у именском делу предлошко-падежне конструкције—„Кад се у именском делу предлошко-падежне конструкције појављују именовања за збир начела и одлука: *обичај, ред, вера* (‘вера’ као збир неких религијских начела) итд., онда релационо значење читаве конструкције добија апстрактни карактер и у том случају говоримо о допусној прилошкој одредби: ‘а партизан [је] у ставу мирно, мимо обичаја, врло званично рапортирао’ (Ис 21), ‘То је старо право ... чувају га мимо вјере и против ње’ (Сел 33), ‘брза пруга свратила је мимо возног реда у наше мјесто’ (Дес 26)—(Фелешко 1995: 103–104).

¹¹ „Specificnost konstrukcije *мимо* + N_{Dev (Gen)} i *без* + N_{Dev (Gen)} jeste u postojanju informacije o negiranosti predikacije označene deverbativnom imenicom—(Радовановић 1977: 104). Пр. Учинио је то *мимо нашег договора* [← *Иако се нисмо тако договорили*] (Исто, 104).

¹² И. Антонић указује на архаичност ове приједлошко-падежне конструкције са ексцептивним значењем (Антонић 2005: 173).

ла преврат у овоме веку (БК 1898, 1434). **Мимо** свега овога и код друмске полиције остаће испити, као и код остале војске, за унапређење (Н. Скуп. 1, 244). Изађе на чисто само то, да се **мимо** папине наредбе, на помоћ из Европе нема шта рачунати (Нов. 23, 257). Накити мачку, **мимо** све њено маукање и копрцање (Рак. Мита 10, 25)¹³.

Међу наведеним примјерима контекстуалних потврда концесивног значења датог приједлога налазе се и примјери његовог учешћа у формирању прилошких израза приједлошко-замјеничког типа (*и мимо тога, мимо свега овога*) којима се може исказати значење концесивности, што потврђује могућност њихове замјене концесивним прилошким изразима *упркос томе, и поред тога, без обзира на то* у истом контексту без последица на семантичком плану. Уз те примјере навешћемо још покоји забиљежени примјер анафорске (трансфрастичке и интрафрастичке) употребе датог прилошког израза, уз преиспитивање његове семантичке вриједности примјеном теста супституције:

Доситејева су дела **и мимо тога** [→ **и поред тога / без обзира на то**] извршила преврат у овоме веку (БК 1898, 1434). — **Мимо свега овога** [→ **упркос свему овоме/ и поред свега овога/ без обзира на све ово**] и код друмске полиције остаће испити, као и код остале војске, за унапређење (Н. Скуп. 1, 244). — Dostigli su profesionalni vrh, priredili vrhunsku sportsku predstavu da bi je onda nadmašili društveno-rasnim domotom. [→ **поред тога/ сем тога**], ..., ujedno su ohrabрили milione drugih da isprobaju još neiskušeni, uporedni razmah suparništva i prijateljstva (Политика, 11.2.2007, КССЈ). — Sve [→ **осим/ сем тога**] bilo je čvrsto drža nje dizgina Conginim rukama (Политика, 31.10.2008, КССЈ). — Ali, bez obzira na to što je Mešihat Islamske zajednice u Srbiji osnivač medrese, kako to da niko nije uzeo u zaštitu izbačene učenike. Valjda i oni imaju pravo na školovanje, [→ **без обзира на то**] kakva uverenja imaju njihovi roditelji (Политика, 15.11.2007, КССЈ). — Valjalo bi da mu se presade i tetive na levoj nozi, koje su oštećene 90 posto. Ali kako je njegov otac Nenad bez posla, a majka Dostana kao pevačica radi na Crnogorskom primorju, Uroš ne može ni da razmišlja o tako slože nom i skupom zahvatu. I [→ **поред тога/ уз то**], predstoji mu niz operacija kojima bi oti lji trebalo da se poravnaju s kožom, kako mu ne bi otežali pokrete (Политика, 3.10.2008, КССЈ). To su teme koje je odobrio Savet bezbednosti. Ali [→ **упркос томе/ без обзира на то/ и поред тога**] Rusija će postaviti i pitanje Kosova (Политика, 28.2.2008, КССЈ).

Као што видимо, није у свим контекстима могућа супституција замјеничког прилошког израза **мимо (свега) тога** замјеничким прилошким изразима концесивног значења, што предодређује чињеницу да сложени везник **мимо тога што** не може бити једнозначно концесиван, односно да се осим у концесивном (а) остварује и у ексцептивном значењу (б). Томе у

¹³ Примјери које наводимо преузети су из Српског електронског речника. Истицања приједлошке лексеме у контексту којим се њено значење потврђује наше је.

прилог иду и примјери овог сложеног везника регистровани углавном на различитим интернет сајтовима, углавном у текстовима публицистичког карактера:

(а) мимо тога што → иако/упркос томе што

Mi ćemo na izbore izaći sami, kao i prošli put, *mimo toga što* [→ *иако/упркос томе што*] *je na republičkom nivou stranka tada izašla na izbore u koaliciji (...).* — Smatramo da on raspolaže svim potrebnim ovlašćenjima da bi nam dao signal kako da se ponašamo, jer je on fundamentalna figura sistema UN — rekla je za Glas Kristina Galjak, portparol visokog predstavnika EU Havijera Solane, objašnjavajući kako je, pre dva dana, Solana smeo da najavi rad Euleksa *mimo toga što* [→ *иако/упркос томе што*] *nema dozvolu nadležnog SB* (www.glas-javnosti.rs/node/30452/print). — *Mimo toga što* [→ *иако/упркос томе што*] sam pomenuo da dužni na merena laktom nije referentna i pouzdana, egipatske piramide još uvek stoje (). — *Mimo toga što* [→ *иако/упркос томе што*] *su aparati noviji*, princip rada je isti (). — *Mimo toga što* „politički korektno—javno mnjenje prečutno odobrava nasilje, prolivanje krvi, pa i genocid pri uspostavljanju političkih sistema koji vode Novom svetskom poretку, појам ustanka u Srba ima sa svim drugo značenje (). — ... ono što je najveći problem je što vozači sve manje vode računa kada sednu za volan, *i mimo toga što* [→ *иако/упркос томе што*] *su svesni da će platiti kaznu...* (www.blic.rs/Vesti/Hronika/43-1364/Pijani-vozac-dzipa-pesake-pokosio...).

(б) мимо тога што → осим што/пored тога што

И то је највећи догађај за кога и велики светитељи и, *mimo toga што* [→ *pored toga što/osim što*] *су светитељи*, велики умови, као - Свети патријарх Фотије, онај који је крстио и нас и Бугаре и највећи број Словена, а почео и крштење Руса, крстио западне Словене, крстио нас преко Кирила и Методија и ученика... (www.verujem.org/teologija/atanas_do.html, 28. 2. 2012). — Još jedan konj je istorijski, *mimo toga što* [→ *pored toga što/osim što*] *je engleski*, pa već i time značajan... (, 28. 2. 2012). — Prijatelj sam s Emirom odavno, *mimo toga što* [→ *pored toga što/osim što*] *smo stranačke kolege* (www.nezavisne.com/.../Suljagic-podnio-neopo... - Босна и Херцеговина, 16. 2. 2012). — Vladica je zaljubljenik u ovu poluostrvsku zemlju U Sredozemnom moru, koje je, *mimo toga što* [→ *pored toga što/osim što*] *je najveći svetski proizvođač vina*, i jedna od zemalja sa najkvalitetnijim vinima sveta (www.topsrbija.com).

Уколико се сложеним везником *mimo toga што* уводи зависна клауза ексцептивног типа са семантичком компонентом контрастности, додавање интензификаторске партикуле *и* на дати сложени везник концесуира значење зависне клаузе, као што то показују следећи, горе већ навођени примјери:

и + мимо тога што → и мимо тога што (= иако)

Jeste li Vi podneli krivičnu prijavu Osnovnom javnom tuži laštву, *mimo toga što* [→ *pored toga što/osim što*] *ste prijavili policiji da ste prevareni?* [→ Jeste li Vi podneli krivičnu prijavu Osnovnom javnom tuži laštву, *i mimo toga što/i pored toga što/иако* ste prijavili policiji da ste prevareni?] (fo-

rum.mojepravo.net/viewtopic.php?t=15473). — *Mimo toga što* [→ *porod toga što/osim što*] je Tyler sjajan profesor, koautor je i jedan od najpopularnijih ako ne i najpopularnijeg ekonomskog bloga Marginal revolution, ... [→ *I mimo toga što/iako je Tyler sjajan profesor*, koautor je i jedan od najpopularnijih ako ne i najpopularnijeg ekonomskog bloga Marginal revolution, ...] (<https://mrak.org>).

Веома је важно одговорити на питање статуса интензификаторске партикуле *и* у следећим забиљеженим примјерима:

„MeĆutim, ukoliko se odstupi od dogovora, pa se u sistem 'upumpa' mnogo više novca ili ako doĎe do povećanja plata *i mimo toga što* [→ *uako/ ynprkos tome што/ и поред тога што*] *nema povećanja javnih prihoda*, dakle ako se naruši suštinski element juĎerašnjeg dogovora, onda i reakcija fonda moĎe da bude stroĎa i oštrija, da onda da negativnu ocenu i da se aranĎman ne završi na najbolji naĎin—naveo je Vuĕković (www.glas-javnosti.rs/node/124806/print). — *I mimo toga što* [→ *uako/ ynprkos tome што/ и поред тога што*] *parlamentarne stranke na sva zvona zvone o novom ustavu*, a ni pedalj se ne miĕu s mrtve taĕke, u vladajućem DSS-u tvrde da Srbija u septembru moĎe imati najviši pravni akt (). — MeĆutim, funkcioner SPS-a Branko Ruĕić izjavio je da su njima „potrebne garancije—*i mimo toga što* [→ *uako/ ynprkos tome што/ и поред тога што*] *je postignut visok stepen saglasnosti o principima za vladu sa SRS [5] i DSS-NS* (www.glas-javnosti.rs/node/24925/print).

У наведеним примјерима партикула *и* није обликотворног, интегралног карактера будући да њено елидирање не утиче на концесивну семантичку интерпретацију реченице:

„MeĆutim, ukoliko se odstupi od dogovora, pa se u sistem 'upumpa' mnogo više novca ili ako doĎe do povećanja plata *mimo toga što* [→ *uako/ ynprkos tome што/ и поред тога што*] *nema povećanja javnih prihoda*, dakle ako se naruši suštinski element juĎerašnjeg dogovora, onda i reakcija fonda moĎe da bude stroĎa i oštrija, da onda da negativnu ocenu i da se aranĎman ne završi na najbolji naĎin—naveo je Vuĕković. — *Mimo toga što* [→ *uako/ ynprkos tome што/ и поред тога што*] *parlamentarne stranke na sva zvona zvone o novom ustavu*, a ni pedalj se ne miĕu s mrtve taĕke, u vladajućem DSS-u tvrde da Srbija u septembru moĎe imati najviši pravni akt. — MeĆutim, funkcioner SPS-a Branko Ruĕić izjavio je da su njima „potrebne garancije—*mimo toga što* [→ *uako/ ynprkos tome што/ и поред тога што*] *je postignut visok stepen saglasnosti o principima za vladu sa SRS [5] i DSS-NS*. — *Mimo toga što* [→ *iako/ uprkos tome што*] *su aparati noviji*, princip rada je isti [уп. *I mimo toga što su aparati noviji*, princip rada je isti].

Само у оним случајевима у којима дата интензификаторска партикула обезбјеује једнозначно концесивну семантичку вриједност реченици са сложеним везником *мимо тога што*, она има статус обавезне, интегралне компоненте сложеног субјунктора *и мимо тога што*.

3. *Да сведемо*. У српском језику, првенствено у његовом публицистичком и научном функционалном стилу, појављују се сложени везници формирани у процесу интонационог обједињења катафорски употре-

јебљеног замјеничког прилошког израза (*пored тога, покрај тога, поврх тога, мимо тога*) и општезависног везника *што* (*пored тога што, покрај тога што, поврх тога што, мимо тога што*), који за разлику од већине сложених везника немају улогу једнозначних номинатора типа семантичке - релације међу клаузама будући да могу бити реализовани и као сложени везници ексцептивне и као сложени везници концесивне семантике, што је посљедица вишезначности прилошких израза преко којих су творени (односно приједлога као структурних елемената тих израза).

Када се испред датих сложених везника остварених у ексцептивном значењу комитативног типа, уз обавезно присутну семантичку компоненту контрастности, нађе интензификаторска партикула *и*, она ништи њихову ексцептивну семантику превodeћи их у ред сложених контекстуално неусловљених везника концесивне семантике *и pored тога што, и покрај тога што, и поврх тога што* и *и мимо тога што*. Само у оним случајевима у којима дата интензификаторска партикула употријебљена уз сложене везнике *пored тога што, покрај тога што, поврх тога што, мимо тога што* обезбјеђује једнозначно концесивну семантичку интерпретацију реченице, она има статус обавезне, интегралне компоненте сложеног субјунктора *и pored тога што, и покрај тога што, и поврх тога што* и *и мимо тога што*. Могућност елидирања или премјештања партикуле у односу на субјунктор без посљедица по концесивну семантичку интерпретацију реченице указује на њен верификативни карактер, у ком је случају семантичка вриједност сложеног везника условљена смисаоним међуодносом двију клауза.

Извори

- АСК: Антологија српске књижевности, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>
- АСП: М. Јосић Вишњић, *Антологија српских приповедача XIX и XX века*, приређивачи електронског издања Knjizara.com и Alexandria studio (<http://www.aleksandrija.com/>).
- Б. Брборић, ОЈР: Бранислав Брборић, *О језичком расколу (Социolingвистички огледи I)*, Београд, Нови Сад: ЦПЈ, Прометеј, 2000.
- Б. Брборић, СЈНЈ: Бранислав Брборић, *С језика на језик (Социolingвистички огледи I)*, Београд, Нови Сад: ЦПЈ, Прометеј, 2001.
- Д. Гојков, *Албум фотографија* (интернет)
- Д. Медаковић, АВН: Дејан Медаковић, *Аманет великог научника* (Пројекат „Растко“)
- ЗДИСН: *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, приредили Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, Филозофски факултет, Нови Сад 2007.
- Југославија 1918–1984: Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918–1984. (збирка докумената)*, Библиотека „Сведочанства—Издавачка радна организација „Рад—Београд 1985.

КССЈ: Корпус савременог српског језика ()

П. Пипер, УС: Предраг Пипер, *Увод у славистику I*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

Сабрана дела Данила Киша, интегрално електронско издање.

<http://www.rastko.rs/knjige/evnost/>

http://www.ivoandric.org.yu/html/andriceva_riznica.html

<http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>

<http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm>

<http://www.politika.rs/>

<http://www.gradjanski.rs>

<http://www.nin.co.rs>

<http://www.glas-javnosti.rs/>

Литература

Антонић 2005: И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа—у: П. Пипер, - И. Антонић. В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик С-АНУ, Београдска књига, Матица српска, 119–300.

Вукојевић, Худечек 2007: L. Vukojević, L. Hudeček, „Podrijetlo, ustrojstvo, funkcija i normativni status složenih veznika i vezničkih skupina—у: *Sintaktičke kategorije*, Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem, у редакцији В. Куне, Осиек, Загреб: Filozofski fakultet, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 283–333.

Грицкат 2004: И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, - Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Кликовац 2008: Д. Кликовац, „О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице тај (поред тога, уз то, насупрот томе, поврх тога, - при томе, према томе, иза тога, на то)—*Зборник Матице српске за славистику*, 73, 177–196.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Ковачевић 2006/2007: М. Ковачевић, „Синтакса и семантика прилошких израза—у: *Зборник за српски језик, књижевност и уметност*, год. VI/VII, бр. 3/4, 53–98, Бања Лука.

Ковачевић 2008: М. Ковачевић, „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица—у: *Зборник радова са научног скупа Српски језик, књижевност и уметност*, књига I, одговорни уредник: М. Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 65–83.

- Пипер 2005: П. Пипер, „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика—, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. - Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: - Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 575–982.
- Прањковић 2001: I. Pranjković, *Druga hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Радовановић 1977: М. Radovanović, „Imenica u funkciji kondenzatora—, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XX/1–2, Novi Sad, (1) 63–134, (2) 81–160.
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- СЕР: *Српски електронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.
- Силић, Прањковић 2005: J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i viša sveučilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Фелешко 1995: К. Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд, Нови Сад: Вукова задужбина, Матица српска, Орфелин.

Veselina V. Đurkin

ON COMPOUND CONJUNCTIONS (*I*)*PORED TOGA ŠTO*, (*I*) *POKRAJ TOGA ŠTO*, (*I*) *POVRH TOGA ŠTO*, (*I*) *MIMO TOGA ŠTO*

Summary

This paper analyses the structural and semantic status of conjunctive units (*i*) *pored toga što*, (*i*) *pokraj toga što*, (*i*) *povrh toga što*, (*i*) *mimo toga što* and their functional-stylistic repartition. The analysis shows that in Serbian the given constructions function as compound conjunctions formed in the process of composition of adverbial expressions of prepositional-pronominal type and the general subordinate conjunction *što* and that, unlike most compound conjunctions, fall into the group of contextually conditioned expressions, with ability to realize not only as conjunctions of concessive but also as conjunctions of exceptive denotation.

Since there exists no consensus in the literature whether the particle *i* is an integral component of a pronominal adverbial expression, obligatory in construction of concessive semantic interpretation, the work examines its role and importance in formation of concessive semantics of a compound conjunction.

РЕДИТЕЉСКИ ДЕСПОТИЗАМ: *МАЈНИНГЕНОВЦИ И СТАНИСЛАВСКИ* *Поводом 150 година од рођења Константина* *Сергејевича Алексејева, 1863–2013.*

Апстракт: *Још од друге половине 19. вијека – кроз умјетничко дјеловање позоришне Трупe Мајнинген – у европском позоришту промовише се колективна игра и наглашено „редитељско позориште”; што ће – доцније – одвести у потпуни заокрет и (донекле) извргавање руглу основних театарских поставки Лудвига Кронега, тј. у својеврсни редитељски деспотизам (што се у раду сагледава уз помоћ студије А. А. Гвоздјева, Западноевропско позориште на прекретници 19. и 20. вијека). Вијек и по од рођења К. С. Станиславског (1863–2013), истовремено, повод је да освјетлимо искуства мајнингеноваца, кроз „ракурс” Константина Сергејевича, у његовом аутобиографском дјелу, Мој живот у умјетности.*

Кључне ријечи: *историја позоришта, театарске идеје и новости друге половине 19. вијека, мајнингеновци, Станиславски, Кронег, колективна игра, редитељски деспотизам.*

„Родио сам се у Москви 1863. године, на прекретници двију епоха. Још памтим остатке спахиског права, лојане свијеће, гасне лампе, тарантасе, удобна путничка кола, скоротече, кремене пушке, мале топове попут играчака. На моје очи ницале су у Русији жељезничке пруге са брзим возовима, пароброди, створени су електрични рефлектори, аутомобили, авиони, дредноти, подморнице, телефони са жицама, бежични радиотелеграфи, топови са двадесет пуцњева. Тако, – од лојанице до електричног рефлектора, од тарантаса до авијона, од једрилице до подморнице, од скоротече до радиотелеграфа, од кремене пушке до топа „Берте“ и од спахијског права до бољшевизма, до комунизма. Одиста, разнолик живот, који се често мијењао (...)” (Станиславски 1955: 9).

И позориште – у коме је (и за које је) живио Константин Сергејевич – мијењало се; а он сам био је један од најважнијих актера управо тих промјена (промјена на „боље”, наравно), и то на укупној европској театарској сцени. А одлучујући „моменат” у (унутрашњем) преображају Станиславског, услиједио је након сусрета са радом позоришне трупе *Мајнинген* (приватно позориште њемачког Војводе од Сакс-Мајнингена) и осебујним

* branko.brdjanin@ffuis.edu.ba

редитељско-креативним приступом „лидера” трупе, Лудвига Кронеге¹; током (другог) њиховог дуготрајног гостовања – турнеје по Европи, па и у Русији (Петербург, Москва, Кијев и Одеса). Ипак – поред обиља позитивних утицаја и искустава, која ће примјењивати у властитом сценском раду – сâм Станиславски указује да се (истовремено) наметнула и неизбрисива – одређујућа *негативна* црта у његовом раду (која постаје доминантна у приступу водећих редитеља Русије па и Европе):

„Ја сам цијенио све оно добро што су нам донијели Мајнингенци, тојест, њихов режисерски начин изношења духовне суштине дјела. Зато сам им врло захвалан. Та захвалност ће увијек живјети у мојој души. /.../ Али, било је и лошег у њиховом утицају на мене. Ствар је у томе да ми се уздржљивост и хладнокрвност Кронегова допадала. Ја сам му подражавао и с временом постао режисер-деспот, а многи руски режисери су почели да подражавају мене исто тако као што сам ја у своје вријеме подражавао Кронеге. Створило се цијело покољење режисера-деспота. Али, – нажалост – пошто они нису владали талентом Кронеге, ни мајнингенског војводе, режисери новог типа постали су режисери који су претворили глумца у намјештај и реквизиту, вјешалице за костиме, и пионе за покретање по своме мизансцену” (Станиславски 1955: 137).

Поставка о глумачком *преживљавању* на даскама театра за какву се залагао Станиславски јавила се већ код Емила Золе – у француским часописима, концем 70-их година 19. вијека, а посебно у књизи *Натурализам у театру*, 1881. године – *Преживљавати, а не играти комад; у томе се састоји цијела нова формула*. Нападајући „умјетност одвојену од живота”, Зола жигоше претварање глумаца у *механичку лутку*, која само *понавља научене ефекте* (в. Гвоздјев 1953: 54-55):

¹ И инспиратор и организатор паришког *Слободног позоришта*, Андре Антоан (који као глумац наступа 1897. у истим градовима Русије у којима и *Мајнингенци* раније: Петербург, Москва, Кијев и Одеса), резолутно прекида са традиционалним конзервативизмом француског театра – нимало случајно, ослоњен на искуства *Трупе Мајнинген*, слично Станиславском – које је (још од класицизма) свјесно избјегавало страну драмску књижевност, али и, уопште, „туђинске позоришне утицаје”: основна Антоанова поставка подразумијева да *ново позориште треба и нове глумце*. Управо са те „позиције” критикују се доминирајуће сценске навике и француски театарска пракса, залажући се за позориште-пратиоца и „тумача” књижевности (у коме глумце „потчињава” аутору; штитећи – у ствари – позориште од „глупе театралности” у глумачкој изведби на сцени): *Апсолутни идеал глумца треба да буде тежња да се претвори у клавијатуру, у ванредно наштампован инструмент на којем би аутор могао да свира како хоће*. (Антоан је – гријешећи, истовремено – лишавао глумце иницијативности и стваралачке самосталности.) А то „потчињавање” ишло је дотле да су на Антоановим позоришним плакатима чак и имена глумаца потпуно изостављана! (в. Гвоздјев 1953: 84). Истина, такав Антоанов однос превасходно је био мотивисан протестом против самовоље „глумачких звијезда” које су управљале судбином представа на француским сценама.

„Глумци не ходају, не говоре, не кашљу како то они чине у обичном животу. Стално се осјећа да они представљају /.../ Умјесто живог, природног говора царује чудан, надувен изговор, који пара ух^о. Глумци декламују а не преживљавају“, при чему се сваки од њих стара да обезбиједи успјех себи лично, а не ансамблу. /.../ На тај начин театар постаје посебан свијет гдје се лаж не само трпи него је сматрају неопходном².“

*Мајнингеновци*² започињу своја дугачка гостовања – турнеје³ по Европи 1874. – припремајући и нереализовану турнеју по Америци, крајем 80-их – настављајући ту „праксу“ све до 1890. (када је Кронег пао на постелу, умријевши 1891); након чега се *Трупа* враћа скромном и скоро непримјетном трајању обичног *кнежевско-дворског театра* у глумилу и тишини своје позорнице, усред њемачке провинције. *Трупа* се појављује на европској „сцени“ у епохи када театарским позорницама доминира типична „фигура“ *глумца-виртуоза* (нпр. у Италији Тома Салвини), славног „имена“, који у оквиру својих турнеја гостује у представама локалних глумачких група: „звјезде“ (стварно велике или *самопроглашене*!) диктирале су театрима своје „услове рада“, којима се допуштало игнорисање партнерове улоге, тежило се „бљеску“ по-сваку-цијену, а из комада је немилице избацивано све што не доприноси слави главног актера – гостујућег протагонисте. Кронег од самог почетка „управљања“ *Мајнингеновцима* преузима сав рад са глумцима (властитог ансамбла!), на пробама, али и организацију будућих гостовања и турнеја⁴.

² Театар формиран у малцепој „престоници“ кнежевине Саксен-Мајнинген (само 8. 000 житеља), током 18. вијека „градски“, а од 1860. официјелно „Дворско позориште“. Након припајања Кнежевине јединственој Њемачкој (Бизмарк 1871), кнез бива лишен „самодржачких права“; жени се глумицом Позоришта Хеленом Франц, по чијем приједлогу (1869, пошто Баронеса сада напушта глумачки позив) њен доскорашњи партнер – глумац Лудвиг Кронег (берлински Јеврејин, „фахиста“ у *Трупи*, за улоге комичара и „простака“), бива именован за *редитеља и директора*.

³ „У паузама између гостовања трупа се враћала у Мајнинген, спремала нове представе и рад на њима настављала за вријеме путовања. Први пут у позоришној историји то су биле турнеје великог формата, у којима је учествовао цијели позоришни колектив. Живот трупе претворио се у живот на точковима“ у току многих јесени у години. Неки глумци нису могли да издрже такав режим, па су остављали театар, не напуштајући смирен начин живота за вољу далеких и других путовања. Ако узмемо у обзир да су мајнингенци морали у сваком граду брзо да се прилагођавају новим сценским просторијама и да за два-три дана поновно обучавају нове статисте за тумачење ефектних масовних сцена, онда се организациони таленат Кронеге, који је управљао судбином Позоришта, испољава у свој својој величини“ (Гвоздјев 1953: 143).

⁴ Сам Војвода – са супругом, задуженом углавном за литерарну обраду текста и *наставнички* рад са глумцима на „декламацији“, уз Кронеге, чини *реди-*

„Душа цијелог тог позоришта био је Лудвиг Кронег, који је из-
вео мајнингенце из провинциске пустоши на широку арену европ-
ског театра. Његову улогу свјесно потцјењују /.../ иду за тим да
Кронега прикажу само као извршиоца замисли „властодршца Авгу-
ста“. /.../ факта неоспорно свједоче о одлучној улози Кронега као
умјетничког руководиоца мајнингенаца. Непристрасни свједоци
отворено говоре о изванредном таленту Кронега-редитеља. Он је
био изванредан руководиоца, учитељ којега су сви разумјели од пр-
ве ријечи, од првог геста /.../ – говори редитељ Лангфелд, који
прати мајнингенце као помоћник редитеља и као тумач за вријеме
њиховог гостовања у Русији” (Гвоздјев 1953: 142).

„Њихове представе су први пут показале Москви нову врсту по-
ставке – са историском вјерношћу епоха, са масовним сценама, с
прекрасном спољном формом представе, изванредном дисципли-
ном и цијелом организацијом изванредног празника умјетности.
Нисам пропуштао ни једну представу, и нисам их само гледао него
и изучавао. /.../ Мајнингенски војвода је знао чисто режисерски,
концепциским средствима, без помоћи изузетно талентованих глум-
аца да покаже у умјетничкој форми много тога од стваралачке за-
мисли великих пјесника. /.../ плакао сам и ја, пошто је замисао ре-
жисера сама по себи створила велико расположење и говорила о су-
штини тренутка” (Станиславски 1955: 134-135).

Вјештина Кронега – режисера (која је натјерала сузе на очи Кон-
стантину Сергејевичу), донијела је *згуснуту атмосферу* „побијееног дво-
ра тако да гледалац с нестрпљењем очекује долазак спаситељице. Он јој се
толико радује да и не примјећује игру глумаца. Таленат режисера често ју
је прикривао”:

„Режисер може да учини много, али ни издалека не све. Главно
је у рукама глумаца, којима треба помоћи, које треба у првом реду
усмјерити. О тој помоћи глумцу мајнингенски режисери се очевид-
но нису много бринули, и зато је режисер био осуђен да ствара без
помоћи глумаца. Режисерски план био је увијек широк и у духов-
ном смислу дубок, али како га испунити без глумаца? Морао се
центар тежине пренијети на саму концепцију. Неопходност ствара-
ња за све рађала је режисерски деспотизам” (Исто).

Мајнингеновци су тражили свој израз у реалистичкој умјетности –
теже сценским „мајсторијама”, ослобођеним од „рутине”, инспирисани
тражењем *историјске тачности* у театру – упиру све своје снаге на ствара-
ње представа које би биле *складна умјетничка цјелина*; дајући тиме драго-

тељски колегијум Театра – бавио се декором, уз то што му је „по праву бившег са-
модршца” припала „улога” *редитеља – деспота!*

цјен допринос развоју западноевропске театарске културе, што ће постати *образац* и бити „стваралачка формула” јединственог сценског ансамбла:

„Мајнингенци привикавају гледаоца да прима комад као цјеловито дјело /.../ од свих чланова мајнингенске трупе захтијевало се тумачење *„малих улога“*, *„нијемих“* ликова и учешће у масовним сценама. Тај захтјев био је углављен специјалном тачком у уговору са глумцем и служио је као једно од средстава борбе против театарске рутине. На тај начин се васпитавао осјећај одговорности глумца не само за своју улогу него и за представу у цјелини. Савладавши шематичну подјелу улога по одређеним традицијама *„фахова“*, мајнингенци су стварали складну игру глумачког ансамбла” (Гвоздјев 1953: 145-147).

Стварању компактног ансамбла помагао је – нарочито – појачан и одговоран рад на пробама: нпр. прва њихова представа која их је прославила на гостовању у Берлину 1874, Шекспиров *Јулије Цезар*, спрема се пуних седам година. (Остале представе спремале су краће, али увијек не мање од неколико мјесеци!) Настављајући идеје Хајнриха Лаубеа, *Мајнингеновци* брижљиво „читају комад”, захтијевајући од сваког глумца да се упозна са текстом драме у цјелини, а нипошто само са својом улогом (како и данас чине у МХАТ-чеду Станиславског и Владимира Ивановича Немирович-Данченка): тај дио посла сматрао се најважнијим и често је трајао врло дуго (у *процесу* се разрађивала литерарна и психолошка „основа” за глумачко „стварање”):

„Послије дугог рада са *„масом“* и послије најстрожије разраде плана за промјену декора у паузи, Кронег је приступао општим пробама, али још без *„масе“*. Када је припрема *„масе“* била у потпуности завршена, почињале су опште, мјешовите пробе (ликова и масе). До тога времена били су готови декор, костими, перике, реквизите и остало. У почетку се вршио преглед декора и реквизита без трупе, затим с трупом, али без костима. Доцније су се вршиле специјалне пробе трупе са костимима и шминком, али без текста, т. зв. *„мимо-кореографске пробе“*. Затим је наступао други стадиј проба, које су долазиле овим редом: пуна проба, дјелимична редакциона проба трупе и масе, пуна проба без суфлера, припремна декоративна проба са свјетлошћу и другим ефектима, пуна контролна проба са суфлером, посљедње савјетовање са цијелом трупом без масе, али у присуству статиста, генерална проба, која је трајала до Кронекове ријечи *„Gut!“* (*„Добро!“*), затим *„кнежевска генерална проба“* и, најзад, затворена интимна, а послије недјељу дана прва јавна представа” (Гвоздјев 1953: 149).

Ако је рад на тумачењу литерарно-умјетничког значаја и дубљем продирању у смисао комада (што је на пробама одузимало „лавовски дио” времена) имао унутрашњег оправдања, исцрпљивање на декоративно-сценографско-костимографском плану и тежња за живописно-упечатљивом

„композицијом сценске слике”, водила је у заморно педантне мизансценске обраде, са циљем дотјеривања спољашње стране представе: вањска „ефектност” (на чему је посебно инсистирао сам Војвода) често је одударала од прокламоване-поетичке *тежње за истинитошћу* у тумачењу комада. Такође – што ни савременицима није промицало – „слабе тачке” *Мајнингеноваца* биле су „механичко декламовање” статиста (без глумачког *уживљавања*) у масовним сценама; а само учешће статиста у игри ансамбла доприносило је *напрегнутости радње*, али је почесто „загушивало” изговорени текст глумаца. Развијајући масовне сцене, *Мајнингеновци* су истовремено тежили и *оживљавању `сценске слике` у цјелини* (и у декору и у костиму, а и у реквизити) инсистирајући на „максимуму истинитости”. Али, оркестрирани деспотизам *редитељског колегијума* Трупе (Војвода – сценограф; Војвоткиња – литерарни аранжер, Кронег – главнокомандујући) одвео је најприје у манир, потом у узор који је водио у епигонство („накалемљено” на рад глумачких трупа које су биле у много чему изворно различите од *Мајнингеноваца*), коначно у промовисање редитељског *де с п о т и з м а*, што и сам Станиславски – видјели смо већ, при почетку – маркира као застрањивање и ману искуства *Мајнинген-театра*, па и његовог умјетничког проседеа (које и *Слободно позориште* Андреа Антоана одводи у пропаст његових стваралачких концепција и замисли о *подређености глумца* у позоришној реализацији драмског комада).

Али, *quod licet Iovi, non licet bovi* /.../ Иако несумњиво *диктатор*, бог-и-батина Ансамбла, Лудвиг Кронег је успјешно водио *Мајнингеновце*; чврстом руком, корбачем и гвозденом дисциплином (за шта је и те како имао „покриће” и у ранијим својим глумачким остварењима, али и доцнијим редитељским достигнућима). Но, *оно што је допуштено – прилично Јупитеру, не пристаје волу*: слѣдбеници Кронеговог приступа најчешће нису имали његових знања, искустава, осјећања и природног „покрића” ауторитета, него су позоришну доктрину изметнули у пуку *диктатуру*:

„Чинило ми се да смо и ми, – редитељи-аматери били у положају Кронег и мајнингенског војводе. И ми смо хтјели да створимо велике представе, да откријемо велике мисли и осјећања, али пошто нисмо имали готових глумаца, морали смо да се предамо у власт режисера, који је морао да ствара сам, уз помоћ концепције, декора, реквизите, интересантног мизансцена и режисерске инвенције. Ето зашто ми је деспотизам мајнингенских режисера изгледао оправдан. Ја сам саосјећао с њим и трудио се да проучим начин Кронеговог рада” (Станиславски 1955: 135).

Коначно, праву „слику” Кронеговог рада – посредно и „оцјену” – језгровито, у виду забиљежених аутентичних анегдоталних призора са проба *Мајнингеноваца*, најбоље доноси *Мој живот у умјетности* Константина Сергејевича Алексејева:

„Кронег – страх и трепет глумаца – изван проба и представа био је у најједноставнијим и другарским односима чак и са трећеразред-

ним особљем трупе. Он као да је кокетовао са том једноставношћу према нижима. Али чим почне проба, чим Кронег сједне на своје режисерско мјесто, он се препорађао. Ћутке би сједио очекујући да казальке на сату приђу за пробе назначеном часу. Тада би узео велико звоно са злослутним ниским звуком и оглашавао индиферентним гласом: „Anfangen“. (*Почетак* – напомена Б. Б.) Одмах би се све смирило, и глумци би се такође препородили. Проба би почела без задржавања и одвијала се без прекида, док се опет не би зачуло злослутно звоно, послвије којег би бестрасан глас режисера давао своје примједбе. А затим опет фатално: „Anfangen“ – и проба би се настављала. /.../

Другог пута је Кронег, послвије Шилерових „Разбојника“, водио расправу. Ствар је у томе да је један од његових помоћника, очевидно лакомислен, млад човјек, закаснио да пусти на сцену групу статиста. По завршетку представе Кронег је позвао себи кривца и почео благим тоном корити свога помоћника, али се овај шалливо оправдавао.

„Herr Schult“, – обрати се Кронег обичном њемачком раднику из трупе, који је случајно пролазио поред њих – „реците, молим вас, на који текст у том чину на сцени излази с лијева група разбојника?“

Радник је издекламовао с патосом цијели монолог, трудећи се да покаже своје глумачке способности. Кронег га је одобравајући потапшао по рамену и обративши се свом лакомисленом помоћнику рекао врло озбиљно:

„То је обичан радник. А ви – режисер и мој помоћник! Стидите се! Фуј!“

Литература

Гвоздјев 1953: А. А. Гвоздјев, *Западноевропейско позориште*, Сарајево: Свјетлост.

Станиславски 1955: К. С. Станиславски, *Мој живот у умјетности*, Сарајево: Народна просвјета.

Branko B. Brćanin

DIRECTOR'S DESPOTISM: THE MEININGEN
THEATRE AND STANISLAVSKI

*On the 150 years from the Birth of Constantin
Sergeyevich Alekseyev, 1863–2013.*

Summary

From the second half of 19th century, through the artistic activities of the Meiningen Court Theatre, collective play and emphasized director's theatre are promoted. Later on, this would lead to a complete change and (partly) making a laughingstock of the main theatrical suppositions of Ludwig Chronegk; i.e. a kind of director's despotism (this would be analysed in this paper with the help of the study A.A. Grozdev *Zapadnoevropsko pozorište na prekretnici 19. i 20. vijeka*). A century and a half from the birth of K. S. Stanislavski (1863-2013) is one more reason to highlight the experience of the Meiningen Theatre through the 'angle' of Konstantin Sergeyevich, in his autobiographical work *My Life in Art*.

НОРМАТИВНО-ГРАМАТИЧКИ И СТИЛИСТИЧКИ РЕД РИЈЕЧИ У ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ

Апстракт: *У раду¹ се, на грађи дневних и периодичних новина штампаних у Србији и Републици Српској у периоду од јануара 2011. године до октобра 2014. године, анализира граматичко-семантички и стилистички ред ријечи. Класификација типова стилистички маркираних структура у овом раду подразумеваће, најприје, проучавање структурног ткања, односно распореда синтаксичких конституената у онеобичајене реченичне позиције, а потом и стилогену анализу издвојених структура, те њихову информативну вриједност.*

Кључне ријечи: *нормативно-граматички и стилистички ред ријечи, функционална реченична перспектива, новински функционални (под)стил, језик штампе.*

1. Увод

Редом ријечи у српском језику и факторима који утичу на распоређивање језичких јединица (синтаксичких конституената) на реченичном нивоу, са различитих аспеката – граматичко-семантичког, информативног и стилистичког – у прошлости, експлицитно или имплицитно, бавио се мали број научника. Аутори који међу првима употребљавају архаичне термине *рјечослијед*, *поредање ријечи*, а затим, и новије, *ред ријечи*, *поредак ријечи*, *распоред ријечи*, те их описују јесу Т. Маретић (Т. Маретић 1932: 13–90) П. П. Ђорђевић (П. П. Ђорђевић 1898: 167–231), Р. Симеон (Р. Симеон 1969 II: 263). Терминолошка различитост и уопштеност упућује и на недефинисан и недовољно научно продубљен приступ овој појави. Теоријска разматрања у радовима наведених аутора показују и неадекватну употребу појмова као што су врсте ријечи, које, заправо, суштински немају везе са распоредом синтаксичких конституената у реченичним структурама. Љубомир Поповић такво стање објашњава као „последницу још недовољно разрађеног приступа синтаксичким питањима уопште—(Љ. Поповић 2004: 14). Касније, изучавањем реда ријечи бавили су се и Љ. Јонке (Љ. Јонке 1963), Б. Поповић (Б. Поповић 1960), М. Павловић (М. Павловић 1972), А. Белић (А. Белић 1958), Љ. Поповић (Љ. Поповић 2004), Ј. Силић (Ј. Силић 1984), П. Мразовић и З. Вукадиновић (П. Мразовић, З. Вукадиновић 2009), М. Ковачевић (М. Ковачевић 2000), Д. Станојевић (Д. Станојевић 2002), Р. Симић (Р. Симић 1998). Наведени лингвисти приступали су проблему распореда ријечи у реченици српскога језика на различите начине, то јест са

*ninaceklic@yahoo.com

¹ Рад је настао у оквиру пројекта „Језичка култура у језику медија—који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

различитих нивоа проучавања језика. Основна три приступа проучавања реда ријечи јесу *граматичко-семантички*, *информативни* и *стилистички*.

Основни елементи који одређују ред ријечи, односно позициону реализацију реченице јесу двије реченичне структуре: граматичка и комуникативна. Оне су неодвојиве и међусобно условљене, јер се чланови синтаксичких конструкција не могу искључиво посматрати као апстрактне граматичке категорије већ и као јединице са комуникативном вриједношћу које се остварују говорниковом употребом реченице у датој ситуацији. Првом, граматичком аспекту проучавања реда ријечи раније је поклањано много више пажње него комуникативном.

У објављеној докторској дисертацији *Ред речи у реченици*, Љубомир Поповић бави се граматичко-семантичким редом ријечи у српском језику, односно, како аутор вели „позиционом организацијом просте реченице у српскохрватском књижевном језику—Љ. Поповић 2004:19), и то не само о основном, необележеном реду ријечи, него и о распоређивању комуникативно пуновриједних реченичних чланова у оквиру прогресивне језгрене структуре, те и о распоређивању помоћних ријечи, глаголских и замјеничких енклитика. Поповић се, дакле, у првом реду, бави граматичким позицијама ријечи у реченици и њиховим комуникативним вриједностима, с тим што понегдје, вођен примјерима из књижевних дјела, наводи и случајеве у којима је ред ријечи условљен емоцијама и комуникативном вриједношћу. Такве потврде, ипак, нису структурно обједињене и спорадичног су карактера. Међутим, Поповић на почетку своје обимне студије изводи типове односа између основног и стилистичког распореда ријечи: „(1) подела на један основни (базични) распоред и на други распоред који се може узети као његова модификација, инверзија (уп. *исправни, правилни, редовни: преобраћени, промењени, обрнути* ред речи); (2) подела на један распоред за који бисмо данас рекли да је стилски неутралан, необележен, и на други, обележени, који задовољава експресивне, стилске потребе (уп. *наравни, граматички : уметни, логички, реторички или говорнички, удешени, стилизовани* ред речи); (3) подела на један распоред који је уобичајен, тј. врло фреквентан и широке употребне вредности, и на други који је изузетан, тј. редак и везан само за нарочите комуникативне ситуације (уп. *обични, узурелни, устаљени, традиционални : случајни, околионални, изузетни, пригодни ред речи*)” (Љ. Поповић 2004: 15).

Зачетник савременог приступа комуникативног проучавања редослиједа ријечи је чешки лингвиста Вилем Матезијус (в. о томе у: М. Ивић 1975: 29–46), који уводи учење о *актуелном раишчлањивању реченице* или о *функционалној реченичној перспективи*. У складу са тим, можемо говорити о *статичкој* или реченици на граматичком нивоу и *динамичкој* или реченици на комуникативном нивоу. Елементи статичке реченичне структуре јесу синтаксички конституенти, а динамичке *тема* и *рема*. Стога се проучавање отклона у реду ријечи на граматичком нивоу разликује од тумачења онеобичајења у реду ријечи на комуникативном реченичном нивоу. Треба

ипак имати у виду да су путеви и поступци ових двију анализа различити, али резултати често, случајно, знају бити исти. Одступања од правила граматичко-семантичког распоређивања ријечи у реченици скоро увијек су у дослуху са информативном актуелношћу појединих чланова, тако да један начин проучавања обрта у реду ријечи увијек може послужити као провјера другог поступка.

У књизи *Од реченице до текста*, Јосип Силић (Ј. Силић 1984) најадекватније објашњава критеријуме актуелног рашчлањивања реченице, раздвајајући и разлажући појмове *тема* и *рема* од појмова *дато* и *ново*, те говорећи о свим чиниоцима који могу утицати на контекстуално укључени ред ријечи: конектори, линеарна и паралелна текстна структура, инкоативна и финитивна реченица, итд.

Са лингвостилистичког аспекта, ред ријечи проучавао је и Милош Ковачевић у књигама *Стилистика и граматика стилских фигура* (М. Ковачевић 2000), *Грамматичке и стилистичке теме* (М. Ковачевић 2003) и *Стилске фигуре и књижевни текст* (М. Ковачевић: 1998). Анализа синтаксостилема реда ријечи насталих поступком пермутације обухватала је два битна елемента: стилематични и стилогени – структуру и афективну вриједност. Наиме, М. Ковачевић описује зачудне структуре које одступају од граматичко-семантичког реда ријечи у српском језику, па, потом, одређује и њихове експресивне и емфатичке вриједности. Анализу, уједно, продубљује разјашњавањем информативне актуелности појединих реченичних конституената. Проучавање поступака пермутације обухвата у наведеним дјелима и стилске фигуре конструкције именоване још у античкој реторици.

Поред три наведена аутора, М. Ковачевића, Љ. Поповића и Ј. Силића, чије студије чине темељ и теоријску подлогу нашега рада, не треба заобићи ни мишљења других аутора² (Р. Симић, З. Лешић, Ж. Вандријес, и

² У поглављу о стилској транспозицији, у које уврштава и трансгресију (различите врсте инверзија), Р. Симић истиче да се о њој може говорити са двије различите тачке гледишта, то јест да она може дјеловати на два језичка аспекта, и то „променом речи у конструкцији можемо утицати на еуфониичност говора—, а „исти поступак има антиципативну функцију када није потчињен гласовној, него истиче значењску страну речи—(Р. Симић 2001: 272). Тумачећи изабрани примјер инверзије, Симић закључује да је инверзија „промена“ реда речи у реченици чија је сврха остварена у тонском рељефирању и ритамском оживљавању—(Р. Симић 2001: 272). Пишући о интонационо-синтаксичкој уређености књижевног текста, Зденко Лешић напомиње да изузетну функцију у таквом систему имају фигуре конструкције (интонационо-синтаксичке фигуре) које су стилогене „било зато што успостављају неки посебан ред ријечи који се препознаје као специфичан изражајни облик, било зато што представљају уочљиву *девијацију од нормe* и изражавају отпор граматичкој правилности—(З. Лешић 2008:158). По Лешићевом мишљењу, ове фигуре „првенствено производе ритмичке, мелодијске и хармонијске ефекте, уносећи у говор ритмичке варијације које га посебно динамизују—(З. Лешић 2008: 160). Истовремено, оне осликавају и динамику мисаоног тока пишчевог, те увијек

др.) у вези са редом ријечи, те прозодијским промјенама у реченици до којих доводе њихови обрти.

Проучавањем реда ријечи, граматичко-семантичког и стилистичког, искључиво на корпусу публицистичког новинског функционалног (под)стила³ стандардног српског језика, до сада се нико није бавио. У свим досадашњим анализама реда ријечи, аутори су, опет у зависности од типа онеобичајених језичких структура у вези са редом ријечи, у анализу укључивали само одређен број примјера из овог функционалног (под)стила.⁴ Општим стилским обиљежјима публицистичког и новинског (под)стила бавило се више аутора – Младенов (М. Младенов 1980), Животић (Р. Животић 1979, 1986), Рашовић (С. Рашовић 1989), Милановић (А. Милановић 1998, 2000, 2002, 2005, 2006), Корошец (Т. Корошец 1998), Вујевић (В. Вујевић 2008), Јовановић (Ј. Јовановић 2010).

изазивају посебан ефекат код читаоца. Расправљајући о разликама у афективном и логичком говору, те уочавајући дистинкције између начина испољавања афективности у писаном и говорном језику, Жозеф Вандријес у своме дјелу *Говор*, наводи да је емфаза уочљивија у говору, и да се она изражава „природно интонацијом, мењањем гласа, брзином говора, интензивношћу изговора ове или оне речи, или пак гестом који прати реч—(Ж. Вандријес, 1998: 138). Даље, Вандријес утврђује да се афективност у говору исказује на два начина: „избором речи и местом у реченици, тј. афективном говору као главни извори служе речник и синтакса—(Ж. Вандријес, 1998: 139). Аутор се постепено удаљава од констатације са почетка поглавља, у којој вели да говорник „својим гласом оживљава реченицу која на папиру делује као мртва и лишена израза—и тако јој „он даје живот—(Ж. Вандријес 1998: 138) и објашњава поступке којима се афективност може испољити у структури реченице. Најзначајнији су свакако обрти у распореду ријечи у реченици. „Или се нека реч, неки реченични члан, стави испред реченице, па макар да се затим поново изрази неким морфолошким елементом, речцом или заменицом; или се она одвојена од контекста, пребацује на крај, с тим што се може унапред наговестити у реченици; или се пак нагло прекида нит реченице, чија друга половина започиње на новом плану, без икакве везе са првом—(Ж. Вандријес 1998: 148). Вођени Вандријесовим мишљењем, закључујемо да ред ријечи у реченици понајвише може пореметити емоционалност говорникова или пишчева, с тим што је увијек говорни језик афективнији и експресивнији од онога писаног.

³ Б. Тошовић у књизи *Функционални стилови* (Б. Тошовић 2002: 301), говорећи о публицистичком функционалном стилу, издваја два основна вида по којима се он разликује, а то су новинарски и монографско-публицистички. „У оквиру првог издваја се новинарски и новински (под)стил. Први представља језички израз новинара и оних који се баве новинарством, а други начин писања у новинама и часописима—

⁴ М. Ковачевић у књизи *Стилистика и граматика стилских фигура*, односно у поглављима: *Кумулација, Стилске фигуре и лингвостилистика, Зеугма и ателаж, Нова стилска фигура – фигура супстантиватика*, у којима аутор проучава стилске фигуре које су уједно и синтаксостилеме реда ријечи, као потврде структура наводи и примјере из публицистичког функционалног стила.

У овом раду проучаваћемо граматичко-семантички и стилистички ред ријечи на примјерима ексцерпираним из неколико дневних и периодичних новина у Србији и Републици Српској. Грађа за овај рад узета је из више дневних новина информативно-политичког карактера: *Политика*, *Вечерње новости*, *Независне новине*, *Блиц*, *Дневник*; затим из таблоидних дневних новина: *Курир* и *Press*; потом из периодичних новина информативно-политичког карактера: *НИН*, *Печат*, *Недељни телеграф*; и специјализованих периодичних новина: *Базар*, *Политикин магазин*, *Живот плус*, *Треће око*. Подједнако су анализирани примјери из више новинских жанрова, од новинске вијести преко колумне, извјештаја, фељтона, хронике до репортаже. Теме новинских чланака биле су, такође, разнолике – политичке, економске, забавне, научне, спортске, итд. Корпус рада сакупљан је у периоду од јануара 2011. до октобра 2014. године. У раду ћемо се, дакле, бавити граматичком, комуникативном и стилистичком позиционом реализацијом синтаксичких конституената у простој реченици српског језика (без обзира да ли је самостална или је у саставу сложене реченице) на примјерима ексцерпираним из новинског функционалног (под)стила. Анализом су обухваћене не само реченице у саставу текста новинских чланака него и наслови и поднаслови, односно, ⁵уколико је вијест преузета из новинске агенције, и лид или глава вијести.

2. Нормативно-граматички ред ријечи у језику штампе

Иако је ред ријечи у српском језику релативно слободан, уобичајен поредак ријечи у реченицама новинског функционалног (под)стила најчешће одговара моделу С + П + О, гдје адвербијалне одредбе заузимају позиције и испред предиката и иза њега, али и у финалној реченичној позицији. Наведени модел потврђују сљедећи примјери⁶:

(2. 1.) Многе европске земље подигле су старосну границу за апсолутну забрану интимних односа са малолетницима (*Политика online*, 9. 7. 2012); Свет „окупирао—банкарске гладијаторе (*Политика online*, 15. 10. 2014); Београд свечано обележава годишњицу ослобађања од немачке окупације на крају Другог светског рата (*Политика online*, 19. 10. 2014); Ученици devetog razreda Gimnazije u Landsbergu, u pokrajini Sansonija-Anhalt, pozdravljali su se nacističkim pozdravima u меСусобној комуникацији mobilnim telefonima. (*Вечерње новости online*, 29. 10. 2014); Miroslav Bogićević prodao je sportsku halu u Šapcu Miodragu Kostiću, vlasni-

⁵ О терминима *новински наднаслов*, *наслов*, *поднаслов* у књизи *Лингвистика и стилистика новинског умећа* Ј. Јовановић опширније говори, а термин *лид* (*капител* или *глава текста*) објашњава позивајући се на Лексикон новинарства (1979).

⁶ Примјери су у оригиналу преузети из онлајн издања дневних и периодичних новина, на писму на коме су и објављени. Врста и величина фонта су прилагођени техничким захтјевима овога рада.

ku „МК групе—i АИК банке. (Blic online, 29. 10. 2014); Републичка изборна комисија и Републички завод за статистику објавили су јуче прелиминарне резултате у недељу одржаних избора за националне савете националних мањина. (Политика online, 28. 10. 2014); Бивши председник Судског већа Еулекса Франческо Флори наводно је од особе албанске националности примio mito од 370.000 евра. (Press online, 29. 10. 2014); Украјински бирачи на ванредним изборима одржаним у недељу највише поверења дали су прозападно оријентисаним партијама – чак око 70 процената гласова. (Политика online, 28. 10. 2014); Полицајац Александар Симић (31), радник обезбеђења у локалу „Тапас бар” убијен је прекисно у пуцњави у Улици Лазе Телчког, у Новом Саду. (Политика online, 8. 10. 2013); Црвена звезда је одбранила трофеј Купа Србије, захваљујући чудесним поготком Дениса Шефика у последњем секунду утакмице. (Политика online, 27. 1. 2014); Председник Владе Србије Мирко Цветковић покренуо је поступак разрешења дужности потпредседника владе и министра економије и регионалног развоја Млађана Динкића и државног секретара у Министарству финансија Слободана Илића. (Политика online, 9. 7. 2012); Најбољи стрелац у историји светских првенстава и троструки добитник награде за најбољег играча света, Бразилац Роналдо, објавиће завршетак играчке каријере. (Политика online, 14. 2. 2011); Манифестација „Ноћ отворених атељеа” отворена је вечерас свечано у Дому Војске Србије у Београду. (Политика online, 14. 2. 2011); Иран и Русија формирају заједничку банку за финансирање трговачких и економских пројеката две државе. (Печат, 23. 10. 2014); Представници ЦЕСИД-а посматрали су одвијање изборног процеса на свих 169 бирачких места у шест општина Санцака. (Политика online, 26. 10. 2014); Аса Лукас певао у Mostaru ogrnut hrvatskom šahovnicom! (Kurir, 30. 10. 2014).

Овакав уобичајен распоред реченичних чланова у сагласју је са мишљењем да је „језик у вестима тежио и тежи, више стандарду но експресији—(А. Милановић 2000: 629) и да је за публицистички функционални стил „типична логичка сукцесивност изражавања—(Б. Тошовић 2002: 327). Наведени примјери даље потврђују да наднаслов, наслов, поднаслов и лидо одговарају на питања *ко, шта, гдје, када, како и зашто*, па тако и испуњавају и своју главну намјену – да информишу, вреднују и допринесу графичком изгледу листа (в. о томе у: Ј. Јовановић 2010 : 99).

3. Стилистички и информативно наглашени ред ријечи у језику штампе

У књизи *Новинарске подуке и доуке* М. Миљанић, по вокацији новинар и књижевник, дакле, не и лингвиста, говорећи о принципу опадајућег значаја чињеница или обрнутој пирамиди, тврди да распоред одговора на пет-шест основних питања зависи од њихове важности. „Сваки од тих одговора, наиме, има сопствени значај, који одређује шта ће бити истакнуто у први, други, трећи, итд. план, тј. како ће они бити распоређени по

спратовима пирамиде. Значи, није нимало свеједно како су ти одговори поређани, којим редосљедом.—М. Миљанић 2001: 134) По Миљанићевом мишљењу, одговори на најбитнија питања увијек се распоређују на почетак реченице. Да ли је то увијек тако показате лингвостилистичка анализа сакупљених примјера.

Обрти у основном реду ријечи настају када се синтаксички чланови позиционирају на онеобичајена мјеста у реченици. Типове инверзија реченичних чланова у новинском функционалном (под)стилу класификоваћемо на основу онеобичајено распоређених ријечи у синтаксичким функцијама субјекта, објекта, предиката, атрибута и адвербијалне одредбе. Тако издвајамо и анализирамо:

- Структуре са пермутованим мјестом субјекта (3.1.),
- Структуре са инверзијама објекта (3. 2.),
- Структуре са отклонима у распореду предиката (3. 3.),
- Структуре са пермутованим позицијама атрибута (3.4.) и
- Структуре са инверзијама адвербијалних одредби (3.5.).

3.1. Структуре са пермутованим мјестом субјекта у језику штампе

Субјекат се по основном, стилистички немаркираном реду ријечи распоређује у иницијалну реченичну позицију, односно његова антепозиција представља тематски, информативно познати дио реченице. Тек му постпоновање, наглашавање његово везничко-интензификаторским спојевима, мултипликовање елемената у тој синтаксичкој функцији, пермутовање у односу на друге реченичне чланове, уз афективне изражајне вриједности, прибављају статус синтаксостилеме реда ријечи.

(3.1.1.) Финализација субјекта у стандардном српском језику било ког функционалног стила, па и новинског (под)стила сигнализује наглашавање овога члана и најчешће му (али не и увијек) прибавља висок степен комуникативног динамизма и улогу комуникативно истакнутог члана. То потврђују сљедећи примјери:

- (а) Храбар је човек Миша Беко. Најхрабрији од преосталих тајкуна и најмање тајкун од свих њих. (Политика online 12. 8. 2014);
- (б) Najveći gubitnici kombinatorike na najvišem nivou su u ovom trenutku Kurdi. (Политика online, 9. 10. 2014); Држава је он. (НИН online, 16. 10. 2014);
- (в) Један од великих проблема модерног човека може да буде и фобија. (Базар 1288, 26. 9. 2014,57);
- (г) Чита то и Жика, газда локалне бакалнице у Прислоници, седи на клупици испред радње само у зидарској мајици, и онако, лукаво, све шкиљећи, пита ме шта је то популизам, је ли то нешто у вези с народом? (Политика online, 12. 8. 2014);
- (д) Живеће овај народ (НИН online, 28. 8. 2014).

Све наведене примјере карактерише, поред финализације субјекта, и иницијално позиционирање предиката, неглаголских и глаголских, што утиче на различито реченично наглашавање пермутованих јединица. Обиљежене (а) и (б) примјере издваја употреба предикатива на почетку реченице, с тим што је *differentia specifica* структуре првога (а) типа, заправо, антепонирање субординиране синтагме у функцији предикатива, чији су чланови раздвојени уметнутим копулативним глаголом. У оба типа структура именски предикат представља информативно тежиште, али и субјекат тежи рематизацији. Прва (а) наведена реченица ипак је стилематичнија јер су у њеном настанку учествовала два поступка оформљења синтаксостилема – пермутација и „разбијање—чланова субординиране синтагме. Тиме је из граматичке преведена у синтаксостилемску структуру. Трећи (в) тип одликује се још и наглашавањем финализованог субјекта употребом интензификатора *и*, што карактерише и примјер четвртог (г) типа. Он се од претходног (в) разликује иницијалним позиционирањем глаголског предиката, али и посебним наглашавањем субјекта који овдје долази као надинформација. Глагол је овдје већ познат, он је дато у оквиру теме. То доказује дио текста који претходи наведеној реченици, у колумни Мирослава Лазанског – (Нисам још видео извештај Стејт департмента о купусу. Али, има о купусу у новинама, читај „Политику—Жико. Због тог футошког купуса нема мајци нама брзог уласка у ЕУ. Читам у „Политици—уз гајбу пива испред бакалнице у селу Прислоници код Чачка, нешто о Првој пролетерској и Стаљину и како смо „својевремено датуме мењали због Кремља, а данас датуме усклађујемо са Кремљом—Није ваљда, па ко је управо због примедби из Вашингтона својевремено службени Дан победе у Југославији преместио са 15. маја на 9. мај? А код нас је Други светски рат трајао седам дана дуже. Читао сам то у „Политици—али без гајбе пива.) Глагол *читати* се, дакле, већ понављао неколико пута на почетку реченица, али у различитим глаголским облицима. Ријеч је, наиме, о стилској фигури – полиптотон. Она као и анафора према критеријумима функционалне реченичне перспективе, показује да су поновљене јединице дато у саставу теме, а оне које се мијењају – ново у саставу реме. Показали смо и провјером другог поступка творбе синтаксостилема да постпоновани субјекат *Жика* наглашен још и интензификатором *и* представља ново у саставу реме. Пета (д) реченица скоро да има пророчки тон, као да је предсказање. На првом мјесту у реченици је предикат исказан глаголом *живети* у 3. лицу једнине футура иза кога слиједи синтагма *овај народ*. Као да је аутор овога наслова у НИН-у видео Господа, који му је руком показао народ који ће бити спасен. Или је, ипак, само мислио на истоимени партизански филм снимљен педесетих година прошлога вијека. Како год, наслов је и по структури и експресивности, свом денотативном и конотативном значењу, отклон од уобичајене употребе језика у новинском стилу.

(3.1.2.) Структуре са објектом распоређеним на почетак реченице и субјектом смјештеним на крај, подразумевају подједнаку битност и

објекта и субјекта као новог у саставу реме. Фокус реченице зависи искључиво од контекста. Примјери овога типа су:

О свом искуству за „Daily Mail—прича неурихирург, др Ебен Александер. (Курир 19. 10. 2014); Добар посао у норвешком Викерсунду обавили су прошле године Словенци Јанез и Себастијан Горишек. (Политика online, 14. 2. 2011); Цену лоше политике данас плаћамо сви. (Политика online, 26. 10. 2014).

(3.1.3.) Још један тип инверзије субјекта у вези је са његовом финализацијом у реченицама у којима су адвербијалне одредбе смјештене у иницијалну позицију. Адвербијалне одредбе у примјерима овога типа или су ситуенти,⁷ централне теме или су антерематизоване, док је субјекат ново у саставу реме. То потврђују следећи примјери:

(а) У мирном стану на Сењаку, надомак градске гужве, Сајма, Мостарске петље и Моста на Ади, пензионерске дане проводи Петар Матић Дуле, генерал-пуковник у пензији, један од четири жива народна хероја Другог светског рата. (Политика online, 19. 10. 2014); У јутро 26. октобра 1969. године Банјалуку и ширу околину погодио је земљотрес јаčине 7,5 степени Меркалијеве скале, док је други удар, управо на данашњи дан пре 45 година, био још јаџи - џитавих 8,5 степени, узрокујуџи људске џртве и огромна материјална разарања. (Блиц online, 27. 10. 2014); У једну од таквих, удаљену 300 метара од манастира и дубоку више од 25 метара, прекјуче је упала монахиња Јела Грујичић. (Политика online, 12. 10. 2014); У ово време наредне године Крагујевцем ће владати медијски мрак. (Политика online, 15. 8. 2014);

(б) Мало је недостајало да се обрукају и Енглези на гостовању Естонији у Талину. (Политика online, 12. 10. 2014); Међу похвалама наћи ће се и успешно одржана „Парада поноса” (...) (Политика online, 11. 10. 2014); Уз власт иде и маст (НИН online, 18. 9. 2014); Каже да су ту били и облаци, а изнад њих је било тамно плаво небо. (Курир, 19. 10. 2014).

Описане структуре издвојили смо у два подтипа – први (а) подтип оформљен је антерематизовањем адвербијалних одредби које не представљају само „сценографију—и „подлогу—за остале реченичне чланове, већ су и оне дјелимично истакнуте, а – други (б) почива на додатној наглашености субјекта интензификатором *и*. У првом (а) подтипу посебно се издваја прва наведена реченица која је специфична по кумулативном низању адвербијалних одредби на почетку реченице – у *мирном стану на Сењаку, надомак градске гужве, Сајма, Мостарске петље и Моста на Ади* – иза којих слиједи антепонирани објекат, а потом и субјекат. Набрајање свих ових мјеста цијелој реченици даје необичан, бајковит тон. Оно продужује ишчекивање, повећава радозналост читалаца који се питају ко то тамо живи, ко тамо проводи дане. Потпуна информација открива се тек након са-

⁷О паратематским и криптотематским ситуентима опширније у монографији Љ. Поповића *Ред речи у реченици* (2004: 73).

знања шта тај неко ради. Дакле, и објекат је антепониран, пермутован је распоред глаголско-објекатске синтагме, чиме је оформљена још једна синтаксостилистичка структура. Писац овога текста врло вјешто одгађа информацију о становнику тога мирнога и ушушканог стана. И на крају са знајемо да је ријеч о *једном од четири жива народна хероја Другог светског рата*. Примјер посједује, свакако, афективну вриједност, још израженију јер је узет из новинског стила.

(3.1.4.) Наредни примјери одговарају моделу у коме је субјекат слободно позициониран, али је „употребом посебних формално-граматичких средстава—(в. о томе у: М. Ковачевић 2000 : 325–332) наглашен и смисаоно и емфатички.

Приписује им се врбовање и обучавање за вршење терористичких дела, као и финансирање тероризма. (Политика online, 8. 10. 2014); Долази нам пацијент сумњив на еболу и процедура је позната, као и лечење. (Политика online, 14. 10. 2014); Подизање манастира, као и свих великих грађевина, одувек је био владарски, мушки посао, а она је била прва жена која је имала довољно ауторитета и храбрости да се избори за то да сама сагради своју задужбину – манастир Градац, и то пре чак 800 година. (Базар 1289, 10. 10. 2014, 85); *Na ručku su govorili predsjednik Nikolić, premijer Vučić, šef diplomatije Dačić, kao i patrijarh srpski Irinej*. (Blic online, 17. 10. 2014); Ту су пакети са постељином за једнократну употребу, али и заштитни скафандери. (Политика online, 14. 10 2014).

Структуре овога типа настале су поступком интензивирања конектором у копулативним синтагмама, и то везивањем поредбене лексеме *као* или адверзативног везника *али* и интензификатора *и*. Ове везничко-интензификаторске конструкције увијек имају вриједност копулативног везника *и* (в. о томе у: М. Ковачевић 1998: 254-257). Овим формално-граматичким средствима увијек се истиче и постаје комуникативно битнији један члан у односу на све остале координиране чланове синтагме. У посљедњој наведеној реченици: Ту су пакети са постељином за једнократну употребу, али и заштитни скафандери (Политика online, 14. 10 2014)), овим стилистичким поступком истиче се важност *заштитних скафандера* у односу на *пакете са постељином*. Тако је у језику, али и у животу, они спасавају људе који су у контакту са смртоносном еболом, па су и значајнији.

(3.1.5.) Гомилањем синтаксички хомофункционалних координираних елемената синтаксичка структура преводи се у синтаксостилистичку уколико испуњава критеријум стилогености. Са аспекта функционалне реченичне перспективе, мултипликација лексема у истој синтаксичкој функцији увијек их и наглашава информативно. Сљедећи примјери потврђују модел кумулацијских структура у којима се нижу језичке јединице у функцији субјекта:

(а) Готово потпуно етничко чишћење градова, уништавање огромног броја цркава и манастира, недоступност највећих храмова, попут Дечана и Патријаршије у Пећи, пропаст повратничких насеља, у којима са-

да живе већином старци, учинили су да се у Хочи, где се могу срести целе породице и где се задржала аутентична средина, слави живот. (Политика online, 13. 10. 2014);

(б) Заборавност и немогућност памћења нових информација и догађаја, понављање питања са губитком интересовања, лоша оријентација у времену и простору, нервоза и збуњеност... Све ово су јасни показатељи Алцхајмерове болести, са којом живи чак 70 одсто особа, углавном старијих од 65 година. (Живот плус, 555, 5. 10. 2014,12);

(в) На њихове хумке, по традицији, венац су први положили џаци и професори Прве гимназије, потом председник Републике Србије Томислав Николић, па представници Народне скупштине и Владе Србије, града Крагујевца (градоначелник Верољуб Стевановић и председник Скупштине града Саша Миленић), представници дипломатског кора (руски амбасадор Александар Чепурин и немачки Хајнц Вилхелм), војних мисија, делегације градова побратима... (Политика online, 22. 10. 2014); Ужар, зубар, писар, бравар, ковач, ливац, пензионер, берберин, пиротехничар, студент, земљорадник, столар, опанчар, радник, седлар, аутомеханичар, таљигаш, поштар, пилот, лекар, музичар, војни музичар, фотограф, новинар, шпедитер, телефониста, служитељ, кафеџија, часовничар, шегрт, књиговезац, шумар, ученик, професор... Србин, Ром, Јеврејин... Војник Краљевине Југославије, комуниста... Укупно њих 2.800, људи са именима и презименима, страдало је 21. октобра 1941. у крагујевачким Шумарицама, једном од највећих стратишта у Другом светском рату. (Политика online, 22. 10. 2014).

Наведени примјери мултипликације субјекта припадају различитим типовима кумулације. Реченица првога (а) типа представља кумулацију као стилску фигуру која је у сагласју са својом дефиницијом у античкој реторици. Сви чланови оваквих кумулативних низова „обједињени су, дакле, једначитошћу референата—(М. Ковачевић 2000: 150). У првој наведеној реченици лексеме *етничко чишћење, уништавање, пропаст* сличне су по значењу, али не и потпуно семантички једнаке. Оне цијелу конструкцију чине експресивном, поготово што су у иницијалној позицији, док је на сасвим другом крају реченице глаголско-објекатска синтагма *славити живот*. Тиме су додатно наглашене њихове супротности, с једне стране – страдање, са друге – живот. Реченица другог (б) типа припадају кумулацији са анафорским синсематичним супституентом⁸. Поновљени елементи су антецедент постпонираном синсематичном, уопштеном супституенту - *све то*. Трећи (в) наведени тип примјера представља низање семантички разнородних јединица. У обје реченице овога типа наглашавају се, најприје, појединачно сви они који су се поклонили жртвама Другог свјетског рата, а потом и све жртве страшног покоља у крагујевачким Шумарицама. Овим „бескрајним— изањем занимања и националности жртава, писац текста показао

⁸ В. о томе у: Н. Ђеклић (2008: 195-204).

је колико их је много било, што је утицало на емоционалну набијеност и изражену афективност цијеле реченице.

3.2. Структуре са инверзијама објекта у језику штампе

Стилистички немаркирани ред ријечи у вези са позицијом објекта подразумијева у стандардном српском језику распоређивање овога реченичног члана иза предиката. Антепонирање објекта представља отклон од граматичког реда ријечи у реченици, али такав распоред не значи увијек да је таква структура и стилематична. Треба ипак напоменути да је позиционирање објекта испред предиката, по мишљењу С. Ј. Павловића, у старом индоевропском језику претходило његовом распоређивању иза предиката⁹ (С. Ј. Павловић 2012: 7–26).

(3.2.1.) Синтаксостилемски модел подразумијева иницијално позиционирање објекта или објекатске синтагме, поготово када је и предикат антепониран субјекту и смјештен одмах иза антепонираног објекта (објекатске синтагме). Исту информативну и стилогену вриједност има и распоређивање објекта испред предиката и када није смјештен на почетак реченице. Моделу са објектом у иницијалној позицији одговарају следећи примјери:

Tursku je zahvatio talas protesta Kurda koji traže od armije da zaustavi islamiste u pograničnom sirijskom gradu Kobane u kome uglavnom ti ve pripadnici tog naroda. (Политика online, 9. 10. 2014); Пекару „Два брата” прогутао пламен мржње (Политика online, 23. 10. 2014); Crnogorskog predsjednika upozorili da mu Beograd podmeće pevačicu fatalnih oblina, koja bi ga kompromitovala. (Вечерње новости online, 15. 10. 2014); И мулу шетају кад треба (Магазин online, 6. 10. 2014); Многе владаре крунисала, а и вештице спаљивала (Дневник, 17. 12. 2012); Србији прети банкрот (НИН online, 14. 8. 2014); Сила заклон мења (НИН online, 25. 9. 2014).

У новинским жанровима попут вијести, хронике и фељтона, али и у њиховим насловима налазили смо примјере иницијализације објекта. У свим наведеним примјерима овога типа, на објекту је информативно тежиште, али се по својој структури и експресивној вриједности издваја посљедња наве-

⁹„Променом активне типологије у номинативну (Гамкре – Лидзе – Иванов 1984: 267–319), тј. развојем глаголске транзитивности (Грковић-Мејуор 2010) стари индоевропски SOV реченични модел мења се у нови SVO модел. У основи новог „транзитивног—модела стоји антропоцентрични принцип хијерархијске секвенности као један од типова иконичности (уп. Павловић 2010: 138, 142–143), по коме је реченица конципирана као језички израз ситуације у којој је агенс (самоактивни актант, примарно човек) извориште радње идентификоване предикатом и усмерене ка пацијенсу (константно или ситуационо неактивном актанту) као циљу те радње—(С. Ј. Павловић 2012: 7–26).

дена реченица (Сила заклон мења (НИН online, 25. 9. 2014)), која одговара моделу С + О + П, с тим да је овдје позната пословична форма семантички преименована тако што објекат који би требало да гласи закон, сада гласи заклон. Тиме је испоштован критеријум *изневјереног очекивања*, па је и структура одмах постала стилогена. Значење израза се потпуно промијенило, те постало саркастично.

(3.2.2.) Објекат, такође, може бити смјештен на прво мјесто у реченици, али то нужно не значи да је тиме у комуникативно и стилистички значајној позицији. Навешћемо примјере гдје је објекат иницијално позициониран, али иза њега не слиједи предикат него нека адвербијална одредба, најчешће адвербијална одредба времена и/или мјеста:

Убедљиву победу Санде Рашковић Ивић на унутарстраначким изборима у ДСС-у поздравили су на друштвеним мрежама поборници српске деснице. (Политика online, 26. 10. 2014); Strateški vaŋ no mesto Kobane, na nekoliko kilometara od turske granice, brane pripadnici prokurdske Partije demokratskog ujedinjenja, grupe koja ima „sestrinske” odnose sa turskom Radničkom partijom Kurdistan (PKK) koja se u Anadoliji već tri decenije bori za autonomiju svog naroda. (Политика online, 9. 10. 2014); Ruskog predsednika Vladimira Putina juče su ugoštili sa tradicionalnim srpskim predjelom. (Blic online, 17. 10. 2014); Интервју Владимира Путина „Политици” јуче су цитирали готово сви водећи светски медији. (Политика online, 17. 10. 2014); Ambasadoru Albanije u Beogradu Iljiru Bočki danas je u Ministarstvu spoljnih poslova Srbije uručen najoštiri demarš povodom velikoalbanskih provokacija tokom jučerašnje fudbalske utakmice između Srbije i Albanije. (Вечерње новости online, 15. 10. 2014); Монахињу Јелу Грујичић (62) из манастира Пустиня у месту Поћута надомак Ваљева јуче је живу и с лакшим повредама пронашао спасилачки пас Шиба, који припада Горској служби спасавања Србије (ГСС). (Политика online, 12. 10. 2014).

Овакво распоређивање објекта не представља стилистички маркиран ред ријечи. За новински (под)стил ово је сасвим уобичајена реченична структура. Са аспекта функционалне реченичне перспективе иницијализација објекта у овим структурама девалоризује предикат, а једнако наглашава остале реченичне чланове, поготово субјекат уколико је смјештен у финалну реченичну позицију.

(3.2.3.) У новинском функционалном стилу уочене су и конструкције које одговарају моделу О + С + П:

О њему Србија прича. (Телеграф, 18. 10. 2014).

Наведени примјер овога типа темељи се на иницијалној позицији даљег објекта. Реченица је, наиме, уводни дио наслова иза којег слиједи: (Ово је гардиста који је задивио Путина!). Наглашеност објекта потпуно је јасна и веома упечатљива, али ни у првом ни у другом сегменту наслова ми не знамо о коме је ријеч. Функција овога наслова јесте да читаоце држи у

неизвјесности, постепено им откривајући идентитет човјека о којем Србија прича. Емфаза и усхићење потврђују се употребом узвичника на крају реченице.

(3.2.4.) Кумулативно низање језичких јединица у функцији објекта или било ког другог реченичног члана прибавља тим структурама статус стилематичних. Међутим, у новинском стилу оно најчешће има информативну функцију, а рјеђе и стилогену. То доказују и наредни примјери:

Republika Monmartr ima svog predsednika, premijera, generalnog sekretara, ministre za spoljne poslove, budtet, transport, poljoprivredu i zdravlje, ali i za vino, veze sa sedmom silom i noćne izlaske po Parizu, savetnike, ambasadore, konzule, poslanike, senatore i počasne graĐane, svoj grb, zastavu i himnu. (Вечерње новости online, 26. 10. 2014); За време неупамћеног мајског потопа земља на ширем простору села Поћуте и Ребеља, где се налази манастир Пустинја из 15. века, посвећен Ваведењу Пресвете Богородице, на више места се покренула и отвориле многе јаме, вододерине и пећине. (Политика онлине, 12. 10. 2014).

Стилогеност првог примјера почива на благо шаљивом, скоро вицкастом тону. Аутор текста набраја свакојаке министре Републике Монмартр, па и оне за вино, везе са седмом силом и ноћне изласке по Паризу.

(3.2.5.) Употребом везничко-интензификаторских спојева комуникативно се поступком интензификације наглашавају објекти и објекатске синтагме у наредним примјерима:

Иако је стално била у сенци својих старијих рођака из краљевске породице, ова српска принцеза је осветлала образ својој земљи, али и царској Русији. (Живот плус, 549, 24. 8. 2014, 20); „Архипелаг” објављује и ново издање најпознатије и најпревоћеније књиге прича Михајла Пантића „Ако је то љубав”, као и нова издања књига прича Михајла Пантића „Ходање по облацима” и Давида Албахарија „Пропуштена прилика”. (Политика online, 1. 10. 2014); Месец август није толико глуп колико је помало геноцидан. Сетимо се само Хирошиме, Нагасакија, „Олује”, па и ове идеје о смањењу пензија у Србији. (Политика online, 30. 8. 2014).

Изразитом експресивношћу одише посљедњи наведени примјер: Месец август није толико глуп колико је помало геноцидан. Сетимо се само Хирошиме, Нагасакија, „Олује”, па и ове идеје о смањењу пензија у Србији. (Политика online, 30. 8. 2014)). У Политикиној рубрики „Погледи са стране—Драгутин Минић Карло сваког посљедњег дана у мјесецу објављује чланак, духовит, бритац и ироничан, о свему што се дешавало тога мјесеца. Тако је написао и ове реченице о *глупом августу.* Август, како каже аутор, није толико глуп колико је помало геноцидан. Реченица која одмах шокира читаоце. А онда набраја све катастрофе које су се десиле, ратове – и међу њима језичко-стилски најистакнутију – *идеју о смањењу пензија у Србији.* И смијешно и геноцидно у исти мах, додаћемо ми.

(3.2.6.) Тип структура коју потврђују примјери: Одушевљени новинари похрлили су да виде и то чудо. И видели су чудо. (Политика online,

23. 10. 2014); Долазећи на магични тениски турнир „Ролан Гарос—играчи су у својим великим торбама са опремом понели и снове. (Печат, 7. 6. 2012)), карактерише уобичајено граматичко-семантичко распоређивање објекта у финалну реченичну позицију, с тим што је овај синтаксички конституент наглашен интензификатором *и*. Сваки реченични члан, па и објекат, без обзира што се нашао у финалној позицији, на овај начин постаје додатна, кључна и истакнута информација. Други примјер у којем су, како аутор каже, тенисери у својим торбама понијели опрему, они су на *магични турнир* донијели *и снове*, забиљежен је у спортској рубрици, а у језику спорта „страсти су излизане и, у крајњој консеквенци, више-мање лажне, згуране у увијек исте или готово исте истрошене језичне калупе—мисли Д. Шкиљан (1989: 91). Оваквих примјера са емфазом, помало извјештаченом, пуне су спортске рубрике, па су у афективном смислу постале стилистички неутралне.

3.3. Структуре са отклонима у распореду предиката у језику штампе

По граматичко-семантичком, контекстуално неукљученом реченичном моделу предикат заузима позицију иза објекта у саставу глаголско-објекатске синтагме, односно по моделу С + П + О у финалној реченичној позицији. Предикат се може реализовати и у другим позицијама у вези са фокализацијом, емфазом или изразитом стилогеношћу.

(3.3.1.) Инверзија предиката у реченицама српског језика подразумева антепонирање, односно распоређивање у иницијалну реченичну позицију. Ипак, он је само у једном типу реченица синтаксички члан са истакнутим комуникативним динамизмом и афективношћу. То су углавном кратке емфатичке реченице.¹⁰ Такве примјере нисмо пронашли у новинским чланцима, али јесмо оне у којима је предикат распоређен на прво мјесто у реченици и анафорски се понавља у наредним реченицама.

Беко, по међународним стандардима, има радну биографију која га квалификује за овакве задатке. Има образовање које је неспорно. Има радно искуство којим јасно доказује да уме да води велике системе, у вечитој транзицији, кроз процес „пословног преокрета”. Има снагу да доноси „тешке и болне” одлуке које су у овом случају неминовне. Беко је имућан човек кога није лако поткупити за сићу. (Политика online, 12. 8. 2014); Не могу да спавам од умора – каже, радостан што је међу својима.

Његова реченица о умору кључна је за већину Срба на Косову и Метохији: колико су и од чега уморни? Уморни су од недостатка посла, уморни од неслободе и спремни на бескрајно трпљење. (Политика online, 13. 10. 2014).

¹⁰На примјер: Знам ја тебе добро! или Упамтићеш ме!

Са аспекта функционалне реченичне перспективе поновљена глаголска лексема представља дато у саставу теме, а синтаксичка јединица која се мијења – ново у склопу реме. Са аспекта стилогености, глаголском анафором постиже се динамичност у приповиједању, али се оно уједно и ритмично прекида. У првом наведеном примјеру овога типа реченични акценат је на објектима: *радну биографију, образовање, радно искуство, снагу*, а не на поновљеној антепонираној глаголској лексеми. Беко је, дакле, имућан човјек што потврђује и посљедња реченица. Други наведени примјер који одговара овом моделу показује иницијализацију предикатива *уморни*, који се анафорски понавља, док су му информативно истакнути постцедент одричне лексеме *недостатак* и *неслобода*. Срби на Косову и Метохији су уморни од свега чега немају а потребно им је, а опет *спремни на бескрајно хришћанско трпљење*. Афективост ове реченице почива на семантичким вриједностима истакнутих лексема, а њена емфатичност је очигледна.

(3.3.2.) У реченицама у којима антиципативни предикат није носилац емфазе, реченични члан који је смјештен непосредно иза предиката представља информативно тежиште реченице, а члан распоређен на крај реченице рему. Таква је и потврда овога типа:

Јесте Зорана Михајловић већ месецима министарка грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, али је и потпредседница Владе Србије и била је у претходној влади министарка енергетике, па када она данима говори да је Србија у енергетској кризи и када у разговору за „Политику“ каже да нико данас у Србији не може да тврди да ове зиме неће бити рестрикција струје, то би могао да буде окидач за „енергетску панику“ у земљи. (Политика online, 21. 9. 2014).

Презент глагола *јесам* у 3. лицу једнине наведен у пуном облику, распоређен у иницијалну реченичну позицију, информативно потврђује и наглашава финализовани предикатив (*занимање Зоране Михајловић*), али и истиче још један предикатив посебно наглашен употребом везничко-интензификаторског споја *али и*. Дакле, рематски дио реченице јесте финализовани предикатив – *потпредседница Владе Србије*.

(3.3.3.) Сложени предикат у примјерима наредног типа, у граматичком смислу, сачињен је од модалног и допуне модалном глаголу исказане пунозначним глаголом, а у комуникативном смислу од централне (пунозначног глагола) и постцентралне (модалног) реме. Прогресивном инверзијом модалног или фазног глагола и његовим распоређивањем у финалну реченичну позицију, ремети се устаљени семантичко-граматички ред ријечи, а у дефокализованој реми насталој таквим обртом, фокализовани глагол, распоређен на сам крај реченице, постаје информативно тежиште. Ово је примјер који потврђује модел оформљен инверзијом чланова сложеног предиката:

Храни Симу па шаљи на Твитер – интернет се умирити не може (Време, 1205, 6. 2. 2014).

Реченица представља сасвим онеобичајену форму не само за новински функционални стил већ и за књижевноумјетнички. Подсјећа на архаичну језичку структуру својствену старијим писцима, коју је аутор ове реченице сјединио са појмом потпуно семантички и временски различитим – *интернетом*, па је и она и по свом нетипичном реду ријечи и по изражајности стекла статус синтаксостилеме.

(3.3.4.) Стилематични модел заснован на уметању копулативног глагола у саставу именског предиката између чланова субординиране синтагме наглашава подједнако оба члана „разглобљене—синтагме. У следећем примјеру – и придјев *жандарска* у функцији конгруентног атрибута и именицу *туга* у функцији главног члана синтагме и субјекта реченице.

Ћандарска је туга реголема (Време, 1241, 16. 10. 2014).

(3.3.5.) Пауза испред фокуса у финалној позицији реченице, тј. цртом одвојен фокус у финалној позицији реченице – веома, веома често се користи као синтаксостилемско средство, одн. као средство стилског појачавања исказа—(М. Ковачевић 2000: 336) Уколико је претфокусном паузом осамостаљен предикат, он је свакако и информативно тежиште и рематски дио реченице. Овај синтаксостилемски модел потврђују следећи примјери:

Али, уместо да се одмара, наставила је – да се бори. (Живот плус, 545, 27. 7. 2014, 20); *Finska opština Pukila је - bogata*. (Блиц online, 23. 10. 2014); Под пристojношћу подразумевам и образовање, и писменост, и професионализам, али надасве одговорност, која проистиче из јединог дара која припада свима нама, сваком појединачно, а то је – слобода. (Политика online, 15. 8. 2014); Покрет незадовољних проширио се по целој планети, окупирао банке у Токију, Лондону, Риму, Бриселу..., али банкарџи верују да је све то само – рокенрол. (Политика online, 15. 10. 2011); Украјина тражи – себе (НИН online, 1. 9. 2014).

У првом примјеру наведенога типа црта као искључиво стилистича пауза која наговјештава долазак фокуса, смјештена је у склопу сложеног предиката између фазног глагола и његове допуне. У реченици је издвојена конструкција *да се бори*, која је у семантичкој опреци са структуром на почетку реченице *да се одмара* јер она овдје има значење *да умре*. У наредним цитираним примјерима црта је уметнута између копулативног глагола и лексема *богата*, *слобода* и *рокенрол* у функцији предикатива. У претпоследњем примјеру осамостаљена у финалној реченичној позицији нашла се лексема *рокенрол*, која као да не припада овој реченици. Наиме, у њој се говори о банкама, покретима незадовољних широм свијета – о важним економским институцијама и политичким темама – а на крају све оне су мислиле да су протести – рокенрол. Дакле, умјетнички, фиктивни, а не стварни бунт. Примјер афективност дугује семантици лексема које припадају различитим социолошким областима и сферама интересовања. Информативно је најнаглашенија лексема *рокенрол*, именски дио именског предиката. Најупечатљивији је, ипак, последњи примјер у коме је црта уметнута између лексема у саставу фразеолошког предиката. Наиме, предикат *тражити себе* има значење структуре *пронаћи животни пут, наћи своје мјесто*

и размишљати о себи и свом животу. Чини нам се као да је црта између ове двије лексеме њих још више удаљила, глагол *тражити* је овим језичко-стилистичким поступком толико удаљен од лексеме *себе*, па изгледа да Украјина далеко од проналажења рјешења, налажења свог мјеста у свјетској и европској политици. Потврде овога типа обиљежје су чланака у Политикиним рубрикама *Свет*, *Погледи са стране*, Блицовој рубрици *Слободно време*. Наглашавање синтаксичких конституената употребом црте као претфиналне претфокусне паузе није одлика језика новинских вијести, поготово оних које су директно преузете од новинских агенција.

(3.3.6.) Новински функционални стил понудио нам је примјере који се по структури подударају са синтаксичком фигуром која се односи на инверзије реда ријечи. Ријеч је о хијазму. Ова фигура дефинише се као „укрштени поредак ријечи, размјештај у облику крижа код којег су елементи или ријечи, које чине двије скупине, размјештене обрнутим редом, па то рађа идеју о симетрији—(Р. Симеон 1969: 471). М. Ковачевић пак, са чисто лингвостилистичког аспекта, наглашава да један тип хијастичких структура настаје обрнутим распоредом редуплицираног реченичног члана у синтаксичким спојевима, „најчешће координираној синтагми састављеној од двију субординираних синтагми у којима зависни члан има једном препозитиван а други пут постпозитиван положај у односу на управни члан синтагме—М. Ковачевић 2000: 340). Ексерцирани примјер показује пермутовање предикатива у двије реченице:

Није све лоше, добре су књиге (Политика online, 1. 10. 2014).

(3.3.7.) Поред неглаголских предиката, оних са модалним или фазним глаголима и њиховим допунама, сложеним предикатима припадају и декомпоновани, перифрастични и фразеолошки предикати. Фразеолошки предикати дјелимично се подударају са перифрастичним, и то на основу језичког поступка којим су настали. Међутим, „извођење—значења ова два типа предиката различита су. Појединачна значења лексема код фразеолошких предиката не подударају се са општим значењем цијеле структуре.¹¹ Структуре са перифрастичним и фразеолошким предикатима сврстали смо у тип структура са онеобичајеним редом ријечи у вези са инверзијама предиката. Наиме, једна од употријебљених лексема у саставу фразеолошког или перифрастичног предиката из прве реченице понавља се у потпуно друкчијој структури и са сасвим друкчијим значењем у другој реченици, па често мијења и своју синтаксичку функцију:

Можда ћемо тада остати без гаса. А таман је влада додала гас. (Политика online, 30. 8. 2014); Предстоји нам Светско првенство у кошарци, а Сале Ђорђевић тренира строгоћу, уместо да тренира шут за тројку. (Политика online, 30. 8. 2014).

Превођење значења предиката из једне структуре у другу обиљежје је прве потврде. У споју *остати без гаса* из прве реченице овога примјера глагол *остати* је предикат реченице, а приједложно-падежна конструкција

¹¹ В. о томе у: Н. Ђеклић (2010: 361–368).

без *гаса* даљи објекат. Дакле, значење им је дословно. У другој реченици именица *гас* употребијелана је у саставу фразеолошког предиката *додати гас* са значењем *пожурити*, *убрзати*. Глагол *тренирати* уз именицу *стро-гоћа* у другој потврди овога типа у њеној првој реченици има значење *бити строг*, дакле, конотативно, а у другој реченици тренирати има денотативно значење уз синтагму *шут за тројку*. Због употребе истог глагола, једанпут у пренесеном, а други пут у основном значењу, овај примјер подсјећа на стилску фигуру зеугму, с тим што се њена структура не подудара са зеугмичком, код које се глагол само једанпут наводи, а не понавља се као у примјеру који смо ми навели. Дакле, да је ријеч о зеугмичкој конструкцији, гласила би *тренирати строгоћу* и *шут за тројку*. Због превођења лексема из једне семантичке структуре у другу, примјери овога типа имају изузетне експресивне вриједности. Најчешће су блиски афоризму или му пак теже. Ексерцирани су из колумни.

3.4. Структуре са пермутованим позицијама атрибута у језику штампе

Атрибут је првенствено синтагматски члан, па граматичко-семантички ред ријечи у вези са мјестом атрибута у субординираној синтагми можемо означити моделом AkN , гдје Ak представља конгруентни атрибут, а N супстантив или моделом $NA(n)$, гдје $A(n)$ означава неконгруентни атрибут.

(3.4.1.) Синтагматске структуре настале инверзијом конгруентног атрибута означаћемо моделом $NA(k)$. Антепонирано мјесто конгруентног атрибута у граматичко-семантичком моделу реченице условљено је и самом особином конгруенције коју он добија од супстантивне ријечи испред које стоји. Кидањем оваквих уобичајених и граматички осмишљених синтагматских веза ствара се интонациона пауза, неуобичајена код синтагми са антепонираним конгруентним атрибутом. Дакле, поступком пермутације, „измјештањем језичке јединице из положаја који јој је предодређен у основној граматичко-семантичкој структури—(М. Ковачевић 2000: 332), твори се увијек стилематична конструкција којом се истиче својство исказано атрибутом, а не појам изражен супстантивом. Оваквом стилематичном распореду одговарају следећи примјери:

Онога дана одржавања трагичнога театра на београдском брду, уз Хумску улицу, на травнату сцену Партизановог стадиона, кружио је Бог у машини, као кобац или соко сиви што вреба свој немоћни плен, долетео са непознатих висина, пришуњао се, тих и невидљив, и послао на тле, међу присутне који уместо театра бирају ногометање или парадирање, хитнуо им своју заставу и поруку предаторске или отимачке вере. (Политика online, 23. 10. 2014); Имена луда налазе се свуда (Печат, 4. 4. 2014); Саћувана ложа бунјевачка (Вечерње новости online, 10. 10. 2014); Народе мој (НИН online, 11. 9. 2014); „Независни” новинари крагујевачки – потпомогнути градском квазиинтелектуалном елитом и

стварном партијском аристократијом, која је парама „обичних” грађана, из буџета, куповала време и простор у локалним, па и у националним медијима – данас ламентирају над изгубљеним привилегијама (...) (Политика online, 15. 8. 2014).

Постпонована употреба конгруентног атрибута обиљежје је библијског стила, или стила старијих писаца, дакле, понекад и књижевноумјетничког стила, а врло ријетко се употребљава у новинском. Његова употреба у новинском стилу најчешће је подређена другим језичким, стилским или семантичким елементима. На примјер, у првој наведеној реченици иронији, у другој рими, у трећој старовремена употреба оваквих спојева у вези је са одумирањем Буњеваца, дакле, у семантичком су сагласју, итд.

(3.4.2.) Други тип инверзије конгруентних атрибута одговара моделу $NA(k)(,)$ и $A(K)$. Ове структуре формирају се постпоновањем два или више конгруентних атрибута. Постпоновани атрибути могу бити у различитим семантичким корелацијама – антонимским, значењски разнородни, једнаки по значењу, али не и по смислу, структуре код којих је један атрибут пунозначни семантички садржилац, те самим тим обухвата и значење другог.¹² Примјери који одговарају овом типу структура са различитим семантичким односима два или више постпонованих конгруентних атрибута јесу:

Студенти Универзитета у Београду (UB), budtet ski i samofinansirajući, биће ослобођени многих такси које су до сада плаћали, осим уписнине и троškova издавања диплома, одлучено је данас на седници Савета тог универзитета. (Блиц online, 29. 10. 2014); Јадни новинари, још беднији уредници, с тим што треба правити велику разлику између (малобројних) правих новинарских радника и булументе, и новинарске и уредничке, која је свој ангажман и рад у корист владајућих структура годинама наплаћивала, онако како јој доличи – бедно, скромно, чашицом пића и ражњићима у „Зеленгори”. (Политика online, 15. 8. 2014).

Семантички односи између атрибута у првој реченици опозитни су, а у другој припадају истом семантичком пољу, али су ипак значењски различити. У оба примјера, као и у свим структурама овога типа на атрибутима је информативно тежиште.

(3.4.3.) Поступком пермутације атрибута оформљене су и структуре које можемо представити моделом $NA(k) NA(k)(,)$ и $A(k)$:

Страх је човеково урођено осећање, непријатно и подмукло. (Базар 1288, 26. 9. 2014, 56); Има свакојаких етатистичких творевина, carstava, kraljevstava i principata, raznih држава, republika i pokrajina. Legalnih i samozvanih, priznatih i nepriznatih, fiktivnih i stvarnih, ozbiljnih, manje ozbiljnih i smešnih. Од оних које, katkada, сеју страх и trepet на читавој планети, до оних које, nekome, posluže за podsmeh и sprdnju. Огромних, и као čioda, једва vidljivih на мапи. (Вечерње новости online, 26. 10. 2014).

¹² В. о томе у: Н. Ђеклић (2011: 219–229).

Поредећи информативну битност антепонираног и постпонованих атрибута уочавамо да су наглашенији они који су се нашли у онеобичајеној позицији. Други примјер је, ипак, изражајнији од првога јер су у њему пермутовани атрибути уланчани у кумулативни низ, а сви су и антонимни.

(3. 4. 4.) Устаљени ред ријечи у конструкцијама везаним за придјевске синтагме са језгром исказаним пасивом партиципа и допуном упућује на распоред $N + \text{додатак}$; $\text{додатак} = A(pp) + \text{допуна}$. Отклон од устаљеног реда ријечи на нивоу синтагме можемо означити моделом $N + \text{додатак}$; $\text{додатак} = \text{допуна} + A(pp)$:

Живот нотама исписан (Магазин online, 24. 10. 2014).

Стилогеност цитираног примјера почива на метафоричности наслова који упућује читаоце на текст о животу некога ко се бави музиком. Информативни акценат је, свакако, на уметнутој партиципној допуни – лексеми *ноте*.

(3.4.5.) Фигура супстантиватика оформљена је поступком редукције којим се из структуре искључује именица, а адјектив у реченици није више у синтаксичкој позицији атрибута него у функцији синтагме са укинутом именицом. Он постаје надређени члан синтагме у којој је прије елиптирања именице био зависни члан. „Редукција именице која доводи до супстантивизације адјектива условљена је стилистичким разлозима, али, што је још битније, та је редукција искључиво контекстуално омогућена—(М. Ковачевић 2000: 270). Навешћемо примјере који по структури одговарају супстантивацији:

Три страшне приче и четврта (Независне новине, 3. 9. 2014); Не боје се мештани правих азиланата, наводи он, већ оних лажних. (Политика online, 10. 10. 2014).

Афективна вриједност супстантиватике са контекстуалним супстантиватима, какви су у нашим примјерима, почива на наглашеним особинама редуковане именске ријечи. Дакле, *четврта* је битнија од *треће* приче, а *лажни* од *правих* азиланата. Ове структуре настале су редукцијом супстантива, па смо их због тога сврстали у синтаксостилеме реда ријечи.

(3.4.6.) Претфокусном претфиналном паузом осамостаљују се и наглашавају и атрибути:

Бити сам – са собом (НИН online, 30. 8. 2014); За рођендан – продаја (НИН online, 21. 8. 2014).

Наведени примјери јесу наслови ексцерпирани из НИН-а, а оба су веома специфична. Први у цјелини представља фразеолошки спој гдје синтагма *сам са собом* значи *осамљен*, дакле, у цјелини – *бити осамљен*. Иако је ово устаљена, како рекосмо, фразеолошка форма, њеним цијепањем настаје нова структура са једнако истакнутим лексемама на обје стране. Тиме је истакнута човјекова *осамљеност*, али и наглашен оксиморонски карактер самога споја. Стилематичност другог примјера темељи се на антепонирању неконгруентног атрибута који је цртом одвојен од супстантива. У семантичком смислу, спој је необичан јер се уз лексему *рођендан* везују чешће лексеме *поклон* или *славље*, а не *продаја*.

3.5. Структуре са инверзијама адвербијалних одредби у језику штампе

Већина адвербијалних одредби у српском језика представљају „информативно слободне—реченичне чланове, јер нису везане за тематски скуп, нити су дио рематског језгра. Оне посједују информативну и синтаксичко-семантичку аутономност јер „нису везане за специфичну реченичну конструкцију (као њен конститутивни део) ни за специфично значење глагола—(Јб. Поповић 2004: 139).

(3.5.1.) Информативно наглашавање адвербијалних одредби, с обзиром да су оне слободни реченични чланови, подразумејува њихово истицање везничко-интензификаторским конструкцијама:

Мед произвођача Ириком који се преко тендера Управе за заједничке послове републичких органа нашао у ресторану Скупштине Србије, али и другим објектима које снабдева, није исправан потврђено је Политици у Управи за ветерину. (Политика online, 29. 9. 2014).

Употреба везничко-интензификаторских спојева постала је уобичајена у новинском стилу, па примјери овога типа најчешће немају експресивне вриједности.

(3.5.2.) Отклон од устаљеног реда ријечи подразумејува и кумулацију адвербијалних одредби:

Улица господара Вучића се, неким политичким ДУП-ом, шири у свим правцима, тако да ћемо ускоро сви живети у тој улици, у том граду, у тој земљи. (Политика online, 1. 11. 2013).

Наведени примјер специфичан је и по анафорском поновљању замјенице *тој* у свим трима синтагмама у функцији адвербијалне одредбе за мјесто. Све три прилошке одредбе семантички су условљене, прва припада другој, а њих обје трећој. Како се шири *Улица господара Вучића* тако се и проширује семантичко поље лексема у функцији прилошке одредбе за мјесто.

(3.5.3.) Осамостаљивање адвербијалне одредбе у финалну позицију карактерише следећи примјер:

Ово је прича о томе како смо се поново срели – у рају. (Курир, 19. 10. 2014).

У примјеру адвербијалној одредби за вријеме, по основном реченичном моделу, и припада финална позиција, али је овај реченични члан овдје информативно тежиште јер је цртом одвојен од остатка реченице.

3. Закључак

Ако је штампа „незаменљив дневни хроничар, записничар историјских збивања, драгоцен докуменат прошлости и то не само као хладни, незаинтересовани регистратор чињеница, већ и као надарени, ангажовани посматрач који ће понешто рећи о атмосфери и боји једног времена, заправо свог времена у коме живи, ради, ствара и пати човечанство—(Ј. Јовановић

2010: 55), онда ни језик штампе није увијек и само фактографско, структурно устаљено, унапријед задано низање језичких јединица, већ и живописно, онеобичајено, понегдје експресивно и стилистички маркирано распоређивање синтаксичких јединица. Афективне вриједности реченичних чланова распоређених у реченичне позиције које им не припадају по граматичко-семантичком реченичном моделу у новинском функционалном (под)стилу најприје зависе од самога новинског жанра из кога су ексцерпирани. Новинске вијести дословно преузете из новинских агенција подразумевају већ устаљену форму и редослијед ријечи у наслову и лиду. Иницијална позиција у лиду има статус информативно најнаглашеније, па тако и синтаксички конституент који је распоређен на то мјесто. Језик агенцијске вијести лишен је субјективности, самим тим и емфазе и експресивности, па је и стилистички потпуно неутралан. И поред тога, наслови у „озбиљним—новинама политичко-економског карактера, уколико се и не односе на агенцијске вијести, по својој форми су им слични. Наднаслов, наслов и поднаслов одговарају на пет-шест новинарских питања која обухватају баш све синтаксичке функције. Дакле, о стилистичком реду ријечи у новинским вијестима, поготово у њиховим насловима, не може се говорити. Обрти у реду ријечи пак могу се наћи у насловима и текстовима који припадају новинској вијести, објављеној у таблоидима. У таблоидним новинама наслови су сензационалистички. Свим начинима, од графолошких (јарка боја слова, њихова величина или неуобичајен фонт) до језичких (понекад и језички неисправних) новинари и уредници покушавају привући пажњу читалаца. Неријетко су ти чланци преплављени лажном осјећајношћу, екскламативним формама и реторичким питањима. Такав начин писања, уз фреквентну употребу фразеолошких конструкција, одлика је и спортских рубрика у скоро свим типовима дневних новина. Стилистички отклони у реду ријечи карактеристични су за ауторске текстове, дакле, колумне, фелтоне, репортаже и чланке који по својој тематици граниче са неким другим функционалним стилем – најчешће књижевноумјетничким.

У раду смо покушали описати типове структура оформљене инверзијама реченичних чланова – субјекта, објекта, предиката, атрибута и адвербијалних одредби – на примјерима сакупљеним из више дневних и периодичних новина штампаних у Србији и Републици Српској од јануара 2011. до октобра 2014. године, а затим и установити њихове информативне и стилистичке вриједности. Анализирали смо граматичко-семантички, стилистички и информативни ред ријечи на основу инверзија синтаксичких конституената у саставу просте реченице српског језика у новинском (под)стилу, те смо их издвојили у неколико поглавља: *Структуре са пермутованим мјестом субјекта у језику штампе* (3.1.), *Структуре са инверзијама објекта у језику штампе* (3.2.), *Структуре са отклонима у распореду предиката у језику штампе* (3.3.), *Структуре са пермутованим позицијама атрибута у језику штампе* (3.4.) и *Структуре са инверзијама адвербијалних одредби у језику штампе* (3.5.).

У поглављу које се бави инверзијама субјекта (3.1.) издвојили смо неколико типова (са више подтипова) одступања – структуре са финализованим субјектом; структуре са субјектом смјештеним на крај и објектом распоређеним на почетак реченице; финализација субјекта у реченицама са адвербијалним одредбама смјештеним у иницијалну позицију; структуре са слободно позиционираним субјектом наглашеним употребом везничко-интензификаторских спојева; кумулатијске структуре у којима се нижу језичке јединице у функцији субјекта.

У поглављу *Структуре са инверзијама објекта у језику штампе* (3.2.) анализирали смо следеће типове отклона у реду ријечи: структуре са иницијално позиционираним објектом или објекатском синтагмом када је и предикат антепониран субјекту и смјештен одмах иза антепонираног објекта; реченице са објектом иницијално позиционираним иза кога не стоји предикат него нека адвербијална одредба, најчешће адвербијална одредба времена и/или мјеста; кумулативно низање језичких јединица у функцији објекта; конструкције са објектом или објекатском синтагмом наглашеним везничко-интензификаторским спојевима; реченице са финално распоређеним објектом наглашеним интензификатором *и*.

У дијелу рада који се бави отклонима у реду ријечи у вези са инверзијама предиката (3.3.) издвојили смо неколико типова структура: реченице са предикатом распоређеним на прво мјесто у реченици који се анафорски понавља у наредним реченицама; реченице у којима антиципативни предикат није носилац емфазе, те реченични члан који је смјештен непосредно иза предиката представља информативно тежиште реченице; структуре са прогресивном инверзијом модалног или фазног глагола и његовим распоређивањем у финалну реченичну позицију; конструкције засноване на уметању копулативног глагола у саставу именског предиката између чланова субординиране синтагме; реченице са осамостаљеним предикатом претфокусном паузом; хијастичке структуре са инверзијом предиката; реченице са перифрастичним и фразеолошким предикатима у којима се једна од употребијених лексема у саставу фразеолошког или перифрастичног предиката из прве реченице понавља у потпуно друкчијој структури и са сасвим друкчијим значењем у другој реченици.

У четвртом поглављу *Структуре са пермутованим позицијама атрибута у језику штампе* (3.4.) анализирали смо следеће типове отклона у реду ријечи: синтагматске структуре настале инверзијом конгруентног атрибута; структуре оформљене постпоновањем два или више конгруентних атрибута; структуре представљене моделом $A(k) NA(k) (.)$ и $A(k)$; синтагматске структуре означене моделом $N + \text{додатак}$; *додатак* = *допуна* + $A(pp)$; фигура супстантиватика оформљена поступком редукције којим се из структуре искључује именица, а адјектив у реченици није више у синтаксичкој позицији атрибута него у функцији синтагме са укинутом именицом; структуре са осамостаљеним атрибутом цртом као претфокусном претфиналном паузом.

У петом поглављу које се бави инверзијама адвербијалних одредби (3.5.) издвајамо сљедеће анализиране структуре: реченице са наглашеним адвербијалним одредбама везничко-интензификаторским спојевима; кумулацијски низови прилошких одредби и реченице са цртом осамостаљеним адвербијалним одредбама у финалну позицију.

Као најстилогенији типови издвојили су се отклони у вези са инверзијама предиката и постпоновањем конгруентног атрибута, јер су неуобичајени и за функционални (под)стил и за вријеме у којем су се нашли. За њима слиједе структуре настале поступком осамостаљивања претфокусном претфиналном паузом. Такве синтаксостилемске структуре прибављају свим синтаксичким члановима који су се нашли изоловани у финалној позицији изузетну информативну наглашеност и афективност, посебно када су цртом покидане везе између копулативних и пунозначних глагола.

У овом раду покушали смо на малом простору објединити све значајније типове структура настале инверзијом реда ријечи, бавећи се њиховим стилистичким и информативним вриједностима. Наравно, проучавајући их, нисмо исцрпили све синтаксостилемске структуре реда ријечи, поготово не оне које се тичу инверзије сложене реченице, пролептичких конструкција, реченичне парцелације и палилошких понављања у склопу везаног текста. Таква анализа захтијевала би много више простора или би јој, ако не то, било ускраћено тумачење могућих експресивних вриједности тих отклона. Тако би нам остала нерасвијетљена њихова функционална и стилогена вриједност у том функционалном стилу. Иако су књижевна дјела најбогатија „ризница—многих стилских фигура, стилема, па и оних које се односе на онеобичајења у реду ријечи, новински функционални (под)стил нуди живописну језичку грађу за проучавање реда ријечи у стандардном српском језику.

Литература

- Белић 1958: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју. Лингвистичка испитивања*, књ. I, Београд: Нолит.
- Вандријес 1998: Ж. Вандријес, *Говор, Лингвистички увод у историју*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Вујевић 2008: В. Вујевић, *Стилске варијације у језику новинских наслова*, Пале: *Радови Филозофског факултета*, 10/1, 237–247.
- Ђорђевић 1898: П. П. Ђорђевић, *О реду речи у српском језику*, Глас СКА, LIII.
- Животић 1979: Р. Животић, *Послератна репортажа и њене стилске одлике*, Ниш: Просвета.
- Животић 1986: Р. Животић, *Жаргонизми као стилеми у новинарству*, *Новинарство*, XII/1–2, 90–93.
- Ivić 1975: M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana.

- Јовановић 2010: Ј. Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа, Језичке и стилске особине новинарства*, Београд: Јасен.
- Jonke 1965: Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb: Znanje.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд: Требник.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Грамматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга.
- Korošec 1998: T. Korošec, *Stilistika slovenskega poročevalstva*, FDV: Ljubljana.
- Лешић 2011: З. Лешић, *Језик и књижевно дјело*, Београд: Службени гласник.
- Маретић 1932: Т. Маретић, *Преглед српскохрватске граматичке терминологије XVII, XVIII и XIX вијека*, Рад ЈАЗУ, књ. 243.
- Милановић 1998: А. Милановић, Синтаксички параметри за одређивање квалитета реторичког исказа, Београд: *Језик и култура говора у образовању*, 256–262.
- Милановић 2002: А. Милановић, Настанак српске новинске фразеологије, Београд: *НССуВД 30/1*, 97–104.
- Милановић 2005: А. Милановић, Утицај рекламног дискурса на новинарски (под)стил, Београд: *Шести лингвистички скуп Бошковићеви дани*, 307–319.
- Милановић 2006: А. Милановић, Цитатност као језичка игра у насловима дневне београдске штампе, Београд: *Српски језик*, 11/1–2, 385–406.
- Miljanić 2001: M. P. Miljanić, *Novinarske poduke i douke*, Podgorica: Radio Crne Gore.
- Mistik 1965: J. Mistrik, *Slovenská štylistika*, Bratislava.
- Mistik 1966: J. Mistrik, *Slovosled a vetosled v slovenčine*, Bratislava.
- Mladenov 1980: M. Mladenov, *Novinarska stilistika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Mrazović, Vukadinović 2009: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance* Sremski Karlovci, Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Павловић 1972: М. Павловић, *Проблеми синтаксе и језички динамизам*, Београд.
- Павловић 2012: С. Ј. Павловић, Позиционирање субјекта, предиката и објекта у старосрпском језику XII и XIII века, Београд: *Јужнословенски филолог LXVIII*, бр. 68, 7–26.
- Петковић 2003: Н. Петковић, *Публицистичка стилистика*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић 1960: Б. Поповић, *Два огледа из теорије стила*, Novi Sad: Матица српска.

- Поповић 2004: Љ. Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Чигоја.
- Прањић 1968/1985: К. Прањић, *Језик и књижевно дјело. Огледи за лингвостилистичку анализу књижевних текстова*, Загреб: Школска књига, Београд: Нова Просвета.
- Рашовић 1989: С. Рашовић, Лингвистичка пресупозиција и стилистика новинских наслова, *Новинарство*, 25/1–2, 94–97.
- РМС (1967–1976): *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Нови Сад: Матица српска.
- Silić 1984: J. Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Liber.
- Simeon 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I/II*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић 1998: Р. Симић, *Општа стилистика*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Симић 2001: Р. Симић, *Српска граматика I*, Београд: МХ „Актуел—.
- Станојевић 2002: Д. Станојевић, *Стилистика „Златног руна“*, Панчево: Мали Немо.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Сарајево: Свјетлост.
- Ћеклић 2008: Н. Ћеклић, Тип кумулације са анафорским синсемантичним супституентом, Источно Сарајево: *Радови Филозофског факултета*, бр. X, 195–203.
- Ћеклић 2010: Н. Ћеклић, Сложени предикат у језику медија, Пале: *Радови Филозофског факултета*, књ. 1, бр. 12, 361–368.
- Ћеклић 2011: Н. Ћеклић, Типови стилистичке инверзије конгруентних атрибута у прозним дјелима српске књижевности 20. и 21. вијека, Београд: *Српски језик, Студије српске и словенске*, бр. 16, 219–229.

Nina S. Milanović

NORMATIVE GRAMMATICAL AND STYLISTIC WORD ORDER IN THE LANGUAGE OF PRESS

Summary

The language of press does not solely imply factual, structurally fixed, already set sequencing of linguistic elements, but vivid, informatively emphasized, somewhere expressively and stylistically marked positioning of syntactic constituents. Expressive values of the sentence constituents taking positions which they do not belong to according to the semantic-grammatical sentence model in the journalistic functional (sub)style mostly depend on the genre out of which they are selected. Stylistic deviations in the word order are characteristic of the author texts, that is, columns, features, reports, articles which to certain extent adjoin other functional styles – in the first place, literary or scientific styles. In this paper we analyzed the types and subtypes of the structures formed by the inversion of sentence elements – subject, object, predicate, adjective and adverbials – on the examples collected from numerous daily press and periodicals published in Serbia and Republic of Srpska from January 2011 to October 2014, and after that we ascertained their informative and stylistic values. Being rather untypical for the place and time they were found in, the types with the inversion of predicate proved to have the most expressive functional values.

ANGLICIZACIJA KROZ MEDIJSKO KOMUNICIRANJE I PREVOĐENJE: UTICAJ ENGLESKOG NA SRPSKI U VRIJEME MEDIJATIZACIJE

Apstrakt: Rad predstavlja svojevrsno preispitivanje savremenog izraza na srpskom jeziku, u svjetlu uticaja engleskog jezika na taj izraz. U tom smislu, razmatra se uticaj engleskog jezika na lingvističkom, pragmatičko-komunikativnom i diskurzivnom nivou. U radu se, između ostalog, obrazlaže tvrdnja da je savremena anglicizacija posljedica globalizacije i društvene medijatzacije, odnosno života u medijskom društvu. Anglicizacija se, kao i ranije, dešava kako putem prevođenja, tako i transliteracijom, posebno u medijskom, političkom, zabavnom, sportskom, naučnom i tehničkom diskursu, ali ona je sve više posljedica dva povezana procesa – globalizacije i medijatzacije savremenog društva, u kojima su engleski jezik i njegovi „medijalekti—dominantan komunikativni kod.

Ključne riječi: anglicizacija, anglicizmi, globalizacija jezika, medijatzacija, engleski jezik, srpski jezik

Uvod

U najširem smislu, *anglicizacija* je kulturološki proces u kome anglistička kultura utiče na druge kulture i mijenja ih. U takvom značenju ovog fenomena i pojma, može se govoriti o opštoj anglicizaciji društva i kulture. Ona uključuje anglicizaciju obrazovnog sistema, društveno-političke zajednice, radnog vremena, privrede i kulture poslovanja, ishrane i kuhinje, kupovine, oblačenja, jezika, umjetnosti, medija i medijskih žanrova, nauke, itd. (Hjarvard 2004; Nerdvin Piters 2009).

Na primjer, nauka i obrazovanje su pod snažnim uticajem engleskog jezika i anglističke kulture. Veliki broj naziva visokoškolskih ustanova, studijskih programa, naučnih časopisa, istraživanja, studija i udžbenika na engleskom su jeziku u zemljama u kojima engleski nije službeni jezik. Isto tako, pojedine kuće za vrednovanje naučnog rada, odnosno stručne baze podataka naučnih časopisa, koriste engleski jezik i izvore na engleskom jeziku kao kriterij naučnosti (Testa 2012).

Međutim, pošto je najviše vezana za jezik, anglicizacija se najčešće spominje i koristi u lingvističko-komunikološkom smislu, odnosno odnosi se na određene jezičke i komunikološke uticaje i promjene, i tako se koristi i razmatra u ovom radu. U tom, komunikativnom smislu, anglicizacija se dešava kada engle-

* aleksandar.bogdanic@kfbf.edu.ba

ski jezik vrši uticaj na drugi jezik i komunikaciju u drugim zemljama i kultura-ma.

Pored različitih procesa anglicizacije u lingvističkom i komunikološkom smislu, o kojima će kasnije biti riječi, postoje i različite vrste anglicizacije u sociološko-kulturološkom smislu, koje nastaju zbog različitih društvenih i kulturnih okolnosti. Naime, u većini zemalja savremeni društveni život značajno se promijenio pod uticajem globalizacije i medijatzacije. Čini se da su upravo ova dva procesa dovela i do nove, drukčije vrste anglicizacije.

Glavna pretpostavka ovog rada je, stoga, da postoje dvije vrste anglicizacije:

1. „stara—anglicizacija, koja nastaje sistemski, u okviru pojedinih oblasti i medija. Uglavnom je uzrokuju stručnjaci u pojedinim oblastima privrede, nauke, politike, tehnologije, sporta, medicine i umjetnosti, odnosno novinari, prevodioci, lingvisti, inženjeri i drugi stručnjaci. Stoga je nazivamo *institucionalnom anglicizacijom*;

2. „nova—anglicizacija, koja se dešava izvan stručnih i institucionalnih okvira, odnosno njeni nosioci su gotovo svi učesnici u društvenom komuniciranju. Za nju stoga koristimo izraz *vaninstitucionalna anglicizacija*. Ova anglicizacija je sve raširenija pojava u jeziku, uočljiva je svuda u svijetu, pa se može posmatrati i kao posljedica globalizacije engleskog jezika, odnosno *medijatzacije* (Hjarvard 2004; „China bans English words— 2010)

Danas se dešavaju obje vrste anglicizacije – i institucionalna i vaninstitucionalna.

Globalizacija i medijatzacija

Globalizacija je proces koji se dešava u gotovo svim oblastima društvenog života i načinima društvenog komuniciranja. Globalizaciju čine sveobuhvatne društvene promjene u cijelom svijetu koje, između ostalog, utiču i na društveno komuniciranje i njegove posrednike – jezik i medije.

Ove promjene, koje su se počele dešavati već početkom dvadesetog vijeka, a kulminirale krajem dvadesetog i u prvim decenijama dvadeset prvog vijeka, uključuju, između ostalog, političku tranziciju, odnosno nestanak pojedinih vrsta društvenog uređenja, širenje i dominaciju tržišne ekonomije, privatizaciju „javnih—preduzeća, usluga i prostora, ratove i ogromna razaranja u pojedinim područjima tranzicije, širenje multinacionalnih dioničarskih društava, industrijalizaciju i urbanizaciju Dalekog istoka, uvišestručenu razmjenu robe, usluga i radne snage širom svijeta, nacionalizam i terorizam, monopolizaciju i rasprostranjenost međunarodnih medijskih kuća, seobu preduzeća u „jeftinije—krajeve, izvoz radnih mjesta, porast socijalnih razlika i jaza između bogatih i siromašnih, uvišestručen avionski i automobilski saobraćaj i veliku pokretljivost i seobe stanovnika, informatizaciju i robotizaciju proizvodnje, institucionalizaciju novih komunikacijskih tehnologija, veći broj mobilnih telefona od broja stanovnika u velikom

broju zemalja, sveopštu informatizaciju i modernizaciju, kao i klimatske i druge promjene (Bogdanić 2013; Šteger 2013; Stiglic 2002).

Globalizaciju su dobrim dijelom podsticale razvijene zapadne zemlje, i to posebno Velika Britanija i SAD, tako da se engleski jezik prirodno nametnuo i postao jezik globalizacije. U tom smislu, engleski je postao i oruđe anglicizacije svjetske kulture (Hjarvard 2004: 75).

Jedan od ključnih nosilaca globalizacije je svakako i društveno komuniciranje posredovano uz pomoć novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija. Nove tehnologije, poput interneta, računara i inteligentnog telefona, smatraju se, s jedne strane, glavnim uzročnicima izmijenjene prirode društvenog komuniciranja, ali i, s druge strane, okosnicom novog, globalnog društvenog komuniciranja. Stoga je nova komunikacijska paradigma nosilac i brojnih drugih društvenih pojava i procesa, od obrazovanja i poslovanja do umjetnosti i zabave.

Pored tog što su novi mediji značajno izmijenili prirodu društvenog komuniciranja, oni su dobili i novu društvenu ulogu. Novi mediji postali su sastavni dio savremenog društvenog života na način da im se korisnici, odnosno članovi društvene zajednice moraju prilagođavati. Drugim riječima, novi mediji jednim dijelom definišu i regulišu društvene odnose i procese, odnosno postaju ključni učesnici u tim odnosima i procesima (Hjarvard 2008).

Nove medije odlikuje niz specifičnih osobina. Posebno izražene osobine su: proći manje i intertekstualnost sadržaja i medija; decentralizacija sadržaja, medija i sagovornika; ekspanzionalno povećanje broja medija i sadržaja; monopolizacija i koncentracija medijskog vlasništva; aktivno učestvovanje građana u posredovanom komuniciranju; dekontekstualizacija sadržaja i sagovornika; tehnopolija, odnosno tehnološka uslovljenost učesća u društvenom komuniciranju; komunikacijski redukcionizam, tj. sužavanje komunikativnih sadržaja i izraza zbog tehnoloških ograničenja; videokratija, tj. vladavina vizuelnih poruka; novi žanrovi; planetarna popularnost – viralnost; pojava ličnog masovnog komuniciranja; komercijalizacija javnog, ali i ličnog komuniciranja; sužavanje prostora i opadanje vrijednosti privatnosti; hipersenzacionalizam; zagušenje informacijama; samostalnost, usamljenost i otuđenost pojedinca; kao i opšta i jezička anglicizacija (Bogdanić 2013: 22-30).

S pojavom novih medija *posredovanost* je postala zajednička osobina uobičajenih oblika društvenog komuniciranja. Naravno, ljudsko komuniciranje je uvijek odlikovala određena vrsta posredovanosti. Samim razvojem govora i korištenjem prvih oblika slikovnog i pismenog komuniciranja, razvija se i komunikacijska posredovanost. Ona podrazumijeva postojanje nekog sredstva kao posrednika među sagovornicima putem kog sagovornici uspostavljaju međusobni odnos i razmjenjuju podatke. Jensen (2002, 2006) komunikacijske posrednike dijeli na medije prvog, drugog i trećeg stepena. *Mediji prvog stepena* bili bi govor, pjesma, muzika, ples i drugi oblici neposrednog izraza. Mediji prvog stepena uvijek pretpostavljaju prisustvo sagovornika u istom prostoru i vremenu. *Mediji drugog stepena* ne pretpostavljaju prisustvo sagovornika na istom mjestu i u isto vrijeme. Mediji drugog stepena uključuju knjigu i druge oblike štampanih

materijala i publikacija, te fotografiju, telefon, gramofonsku ploču, radio, film i televiziju. Pošto uglavnom podrazumijevaju razdvojenost sagovornika u vremenu i prostoru, komuniciranje uz pomoć medija drugog stepena uvijek je posredovano. Novi mediji su, po Jensenu, *mediji trećeg stepena*. Oni su, u određenom smislu, i metamediji, pošto prenose i sadrže je nastale putem medija prvog i drugog stepena. Pored računara, telefona i računarskih mreža, čine ih brojni komunikativni softveri i „društveni mediji—na internetu (Bogdanić 2013: 14-15; Jensen 2006: 19-20).

Novi mediji nisu više, međutim, samo posrednici u komuniciranju. Oni proći maju sve pore savremenog društva i društvenog života, odnosno postaju središta odvijanja društvenih zbivanja i *ustanove* koje nameću svoja pravila i kojima se učesnici u društvenom komuniciranju moraju prilagođavati. Pod uticajem ovakve, izmijenjene uloge medija, i samo društvo, na neki način, postaje medijalizirano ili posredno(vano). *Medijalizacija* (posrednovanost) je proces u kom se društveni život seli u medije i dešava u medijima. Na primjer, kada se studij izvodi kao obrazovanje na daljinu za računarom, a ne u učionici, kada razmjena poruka putem mobilnog telefona ili neke društvene mreže zamijeni susret i razgovor, odnosno kad računar zamijeni suigrača i šahovsku tablu u partiji šaha. Ljudi ponekad „izlaze—na fejsbuk (Facebook), umjesto u grad, ili odlaze na ibej (Ebay) umjesto u robnu kuću. Najkraće, u medijaliziranom društvu mediji više nisu samo sredstva društvenog komuniciranja, nego mjesta gdje se ljudi susreću i gdje se odvija društveni život (Hjarvard 2008; Šulc 2004). A „kada novi mediji postanu učesnici u samom komunikativnom procesu ili u potpunosti zamjenjuju ljude u razmjeni poruka ili ritualnoj interakciji, tada dolazi do posrednovanosti samog komuniciranja” (Bogdanić 2013: 32-33).

Dakle, kontekst današnje anglicizacije je, dobrim dijelom, posrednovano društvo i posrednovano komuniciranje. Ona se širi u svijetu u kome je društveni život pod uticajem novih medija i koji je, u pojedinim slučajevima, određen novim medijima, jer se tamo, u određenoj mjeri, preselio.

U novoj medijskoj kulturi, kao i u globalizaciji, engleski jezik opet ima centralno mjesto. On je glavni nosilac većine sadržaja novih medija i temelj raznih „medijalekata—Engleski preovladava u većini računarskih alata, primjena novih komunikacijskih tehnologija i sadržaja novih medija. Na primjer, iako samo nekih 8% ljudi na Zemlji govori engleski kao maternji ili drugi jezik, većina stranica na internetu (55%) na engleskom je jeziku. Isto važi i za korisničke i većinu drugih programa koji se koriste na računarima i mrežama, od operativnih programa do jezičkih i drugih programa i dodataka (Hjarvard 2004; Internet World Stats 2012; W3Techs 2013). Pored toga, engleski je najprisutniji i u filmskim, televizijskim, sportskim, reklamnim i drugim medijskim sadržajima. Značajan je broj kanala na engleskom jeziku koji se emituju na kablovskim televizijama u našoj zemlji. Na primjer, u ponudi preduzeća Mtel iz Banjaluke, jedna trećina televizijskih kanala je na engleskom jeziku, naravno ako se ne računaju filmovi, serije, muzika, reklame i druge emisije na engleskom jeziku na ostalim kanalima (Mtel n.d.).

Jezički aspekti anglicizacije

U jezičko-komunikativnom smislu, i institucionalna i vaninstitucionalna anglicizacija se dešava na semantičkom, leksičkom, gramatičkom, ortografskom, prozodijском, pragmatičkom i diskurzivnom nivou.

Na semantičkom nivou anglicizacija se dešava kada se prevodom engleskih riječi ili izraza prenose i njihove sememe iz engleskog jezika. Na primjer, ako engleski izraz prevedemo riječima koje u našem jeziku imaju drukčije značenje, tada se u naš jezik prenosi novo značenje tzv. proširenjem, odnosno stvaranjem novih semema. Takvi izrazi su „pranje novca—,brza hrana—,„podignuti sankcije—,„uživajte—ili „napustiti—grad (u značenju „otići—). U isti skup ulaze i poluprevedeni ili prilagođeni izrazi koji nemaju takvo značenje na našem jeziku ili za njih imamo drugu riječ ili izraz: „razumna cijena—, „sapunska opera—, „kratka priča—, „nema besplatnog ručka—, „mnogo dobro—itd. (Bogdanić 2010). Često dolazi do stvaranja novog značenja širenjem, odnosno sužavanjem postojećeg značenja. Kao primjer mogu da posluže dvije sintagme: „smrznuti program—i „novogodišnja akcija—(iz samoposluge „Maksi—u Banjaluci od 16. decembra 2012. godine).

Najproduktivnija anglicizacija se dešava na leksičkom nivou. Ona je tada jedan od načina tvorbe novih riječi u srpskom jeziku. Dešava se kada se engleske riječi, tzv. *anglicizmi*, koriste za nove pojave i procese, ili kada zamjene domaće riječi sa značenjima istih pojava i procesa. Na primjer, svakodnevno se susrećemo s anglicizmima: „ofsajd—, „snuker—, „forhend—, „centar—, „program—, „sistem—, „roming—, „fajl—, „daonlodovati—, „hemendegs—, „fensi—, „kul—, „lajv—, „lajkovati—, „ivent—, „respekt—, „edukacija—, „interakcija—, „koledž—, „lajfstajl—, „ekspert—, „aksesar—, „itenerer—, „OK—, „master—, „aplikacija—, „sale—, „online—, „prepaid/postpaid račun—, „tender—, „šerovati—i brojnim drugim (Gerlah 2001; Vasić, Prčić i dr. 2001).

Gramatička anglicizacija podrazumijeva uticaj engleskog na pojedine elemente gramatičke strukture drugog jezika. Na primjer, „ti to ne želiš da znaš—, „pričaj mi o tome—, „u engleskom jeziku se kače (...)—(umjesto „na engleskom jeziku se kače—), „u svijetu—umjesto „na svijetu—, „hvala za pažnju—umjesto „hvala na pažnji—(Memišević, Drljača Margić 2009), „u redu sam—umjesto „dobro sam—(Bogdanić 2010). Uticaj engleskog vidan je i u korištenju i doslovnom prevodu engleskih pasivnih konstrukcija: „tegla je razbijena od strane (...)—, „ispitivani smo od strane policije—(Vasiljević 2013), kao i u morfosintaksi imenica i pridjeva: „film festival—, „panel diskusija—, „PR stručnjak—, „RTL televizija—, „eskrou račun—. Takve engleske sintagme često sadrže i leksičke anglicizme: „dres kod—, „marketing menadžer—, „account manager—, „IT sektor—, „top lista—(Prčić 2005).

Ortografska anglicizacija uočava se u izvornom pisanju engleskih riječi (na primjer, „cool—, „fancy—, „email—). Pored toga, ona se dešava i kada se koristi engleska interpunkcija, kao i pravila za pisanje velikog slova, brojeva, datuma i vremena, te kod pisanja i izgovora skraćenica, ali i pojedinih grafema. Na

primjer, sve riječi u naslovima knjiga, časopisa i članaka, kao i u nazivima ustanova se sve češće pišu velikim slovom. Tako će, anglicizmi su i „12:00—ili „12. Maj—. U novim medijima susrećemo se i sa grafemama ch, sh ili zz, kao u „jedva čekam—, nemash shta da kazzesh—.

Prozodijski uticaj ogleda se u izgovoru riječi, odnosno naglasku, posebno anglicizama, koji se dijelom ili u potpunosti preuzima iz engleskog jezika.¹ Naglasak iz anglicizama vrši uticaj i na naglasak na domaćim riječima. Npr. „diREktor—umjesto „DIREktor—.

Na pragmatičko-komunikološkom nivou anglicizacija se dešava kada se pojedini engleski izrazi i iskazi, prevedeni ili neprevedeni, koriste u drugom jeziku na način na koji se koriste u engleskom, ili engleski jezik jednim dijelom ili u potpunosti zamijeni diskurs na drugom jeziku. To bi bili uzvici i pozdravi iz engleskog jezika, poput „vau—, „auć—, „haj— i „baj—. I pojedine slože nije gramatičke strukture, u prevodu ili izvorno, sadrže i englesku pragmatiku: „(h)ajmo reći—, „moje ime je—, „kako mogu da vam pomognem—, „dolazim iz—, „by the way—, itd. (Mišić Ilić, Lopičić 2011). Veliki broj pragmatičkih anglicizama koristi se u posredovanom komuniciranju na novim medijima. Pored sličica koje izražavaju brojna ljudska osjećanja (uglavnom sa engleskim značenjima), koriste se i skraćenice engleskih izraza poput „BTW—, „LOL—, „IMHO—, „OMG—, „RIP— (, „ASCII art— i sl.; „Text messaging— 2013; Vlačković 2010).

Diskurzivna anglicizacija se dešava kod promjene komunikativnog koda (na primjer, prilikom ubacivanja izraza ili komunikativnih cijelina na engleskom jeziku u tekst koji je na srpskom) ili kod potpune zamjene srpskog engleskim. Na primjer, kada se pjesma, predavanje, predmet ili studij, umjesto na srpskom, izvodi na engleskom jeziku.

Anglicizacija se, naravno, dešava i u govoru tijela. Između ostalih, anglo-američki gest za navodne znake je postao uobičajen u našoj kulturi, kao i neki drugi elementi neverbalnog komuniciranja. Recimo, način oblačenja je pod snažnim uticajem ili sa semantičkim obilježjima anglističke kulture, ne samo u oblikovanju, vrstama odjeće i načinu nošenja, poput kačketa okrenutog naopak, nego i sa metaporukama, poput majica i ostalih odjevnih predmeta sa motivima američke i britanske zastave (Nedervin Piters 2009).

Institucionalna anglicizacija

Proces anglicizacije nije počeo s novim medijima. On je u pojedinim djelovima svijeta bio u velikoj mjeri prisutan još u devetnaestom vijeku. Putem trgovine, nauke, medicine, filma, muzike, mode i sporta, i u našim krajevima pojedine stručne javnosti, kao i popularna kultura i javni diskurs, prihvataju angli-

¹Zanimljivo je da je engleski jezik u srednjem vijeku izgubio imeničke padeške nastavke zbog toga što je, pod snažnim uticajem francuskog, u engleskom došlo do pomjeranja naglaska ka početku riječi, odnosno ka prvom slogu. Nenaglašeni nastavci su se manje čuli u izgovoru i polako gubili, tako da ih već u ranom periodu modernog engleskog gotovo i nema (Fenel 2001).

cizme krajem devetnaestog i početkom dvadesetog vijeka, a duboko su prošli anglicizmima u drugoj polovini dvadesetog vijeka (Filipović 1990).

Tako se, na primjer, u *Politici* od 29. aprila 1907. godine, u članku „Irsko pitanje—koriste izrazi „kabinet—, „irlandsko pitanje—, „home rule—, „politički liberalni program—, „imperijalizam—, „protekcijom—, „kapitalističkih—, „najenergičnije—, „administrativnom emancipacijom—, „autonomiji—, „projektu—, „administrativno telo—, „parlament—, „centar—, „autonomne administracije—, „administrativne—, „autonomne—, „komisije—, „finansija—, „policiji—, „ministarstvo—, „direktoru kontroli—, „parlament—, „finansijskog—, „autonomnih finansija—, „konzervativce—, „definitivno—, „konflikt—i dr. („Irsko pitanje—1907). U tekstu se koristi preko 40 anglicizama i drugih tuđica, tj. negdje oko 16%. Treba imati na umu, međutim, da članci o spoljnoj politici i privredi u *Politici* iz prve polovine 20. vijeka sadrže više anglicizama nego drugi sadrže.

U saće tom prikazu „Misli o ruci—objavljenom u broju 4. *Bosanske vile* iz 1907. godine pojavljuju se riječi poput „interesantna—, „rezonira—, „faktori—, „elemente—, „organizmu—, „harmoničko—, „citira—, „energično—, „terminologiji—(Valerijan 1907). Isto tako, u *Vrbaskim novinama* od 4. januara 1933. godine, u jednoj kraćoj vijesti navode se i sljedeći izrazi: „agencije—, „komiteta—, „imperijalističkog—, „delegati—, „klasa—, „entuzijazmom—[sic], „plana—, „socijalizmom—, „pozicije—, „proletarijata—, „pakt—, „kampanje—i „reakcionarnih—od kojih su većina anglicizmi („Sovjetski delegat— 1933).

Ova vrsta anglicizacije, kao što je već rečeno, nastaje sistemski, u okviru pojedinih oblasti društvenog života i štampanih medija, te filma, radija i televizije. Pojavljuje se u stručnoj literaturi, beletristici, publicistici, novinskim člancima, te u prevodima filmova i različitih sadržaja na televiziji. Nosioi institucionalne anglicizacije uglavnom su stručnjaci iz pojedinih oblasti, posebno medicine, ekonomije, politike i tehničkih nauka, kao i novinari i prevodioci.

Institucionalna anglicizacija uokvirena je društvenom institucijom u kojoj se dešava, namjenom, pa i vremenom, tako da je dobrim dijelom pod uticajem i nadzorom prevodilaca, lingvista i pojedinih drugih stručnjaka uključenih u interkulturalno komuniciranje. Drugim riječima, najveći dio takvih anglicizama nastaje unutar stručnih oblasti i pojedinih društvenih institucija ili tijela. Isto tako, autori i izdavači izvornih engleskih tekstova uglavnom su zvanični i potiču iz zemalja engleskog govornog područja. Pored toga, institucionalna anglicizacija dešava se kontrolisano, pa sami anglicizmi mnogo sporije ulaze u svakodnevni diskurs, a mnogi se i zadržavaju samo u stručnom argonu.

Institucionalna anglicizacija najviše se širila putem medija drugog stepena, odnosno štampanih i elektronskih medija, a danas je, dijelom i zbog konvergencije medija i intertekstualnosti, prisutna i u novim medijima. Pored toga, najčešće se pojavljuje u pisanom obliku i vrlo je rijetka u svakodnevnom govoru.

Lingvistički, institucionalna anglicizacija uglavnom je leksička (najviše imenička, a rjeđe glagolska i pridjevska/priloška). Takvi anglicizmi se, po pravilu, prilagođavaju morfosintaksičkoj strukturi i ortografskim pravilima srpskog jezika, kao, na primjer, u sintagmi „distribucioni centar—Semantički, institucio-

nalni anglicizmi se više koriste za imenovanje izuma, sprava, pojava, ideja ili procesa koji su novi ili nepoznati u ciljnoj kulturi, a manje za riječi koje već postoje u ciljnom jeziku i koriste se u istoj oblasti. Budući da se institucionalna anglicizacija najviše dešava pismeno, manje je produktivna i na polju pragmatike i komuniciranja.

Vanistitucionalna anglicizacija

Vanistitucionalna anglicizacija posljedica je opšte globalizacije i, posebno, globalizacije engleskog jezika i medijatizacije društva i komuniciranja. Ona se najviše dešava uz pomoć i u medijima trećeg stepena. Dakle, fenomen je posrednovanog društva. Ova vrsta anglicizacije nastaje putem decentralizovanih izvora engleskog jezika, u kojima ni sam tekst nekad ne potiče od izvornog govornika. Engleski tekst je nerijetko i dekontekstualizovan, odnosno neposredno tekstualno ili vizuelno okružuje jedini su mu kontekst.

Vanistitucionalna anglicizacija nastaje u vrijeme globalne eksplozije diskursa na engleskom jeziku, sa eksponencijalnim širenjem i umnožavanjem na internetu i drugim novim medijima. Svi korisnici novih medija su potencijalno i izvori i tvorci teksta i učesnici u anglicizaciji. Posljedično, engleski u medijima dobija svoje specifične medijske dijalekte, koji utiču i na sam engleski jezik izvornih govornika (Hjarvard 2004).

Posmatrano lingvistički, vanistitucionalna anglicizacija je, takođe, najviše leksička. Međutim, iako su i kod nje najbrojniji anglicizmi u imeničkoj paradigmi, sve više ih je i meću glagolima, pridjevima i prilogima. Pored toga, kod nove anglicizacije sve češće se preuzima i cijela imenička sintagma zajedno sa engleskom morfosintaksom. Tako se susrećemo sa izrazima poput „road map—i „postpaid plan—

Semantički gledano, među novim anglicizmima pronalazimo i sve više riječi za koje već postoje riječi na našem jeziku. Takve riječi i izrazi se i ne prevode na srpski jezik, nego se preuzimaju iz engleskog. Među takvim anglicizmima ima i hibrida, tj. djelimično prevedenih izraza (poput „ofšor račun—), neki su ortografski prilagođeni, a neki nisu. Oni ponekad postaju sinonimima u našem jeziku (Prčić 2005: 146). Često se preuzimaju i sememe iz engleskog jezika, bez obzira da li je engleska riječ prevedena ili ortografski prilagođena. Na primjer, „bodyguard—, personalni asistent—ili „nevladine organizacije—.

Pored leksičkog i semantičkog uticaja, u vanistitucionalnoj anglicizaciji engleski jezik sve više mijenja i gramatičku, odnosno morfosintaktičku strukturu srpskog jezika. To je najuočljivije u imeničkoj sintagmi u kojoj su sve prisutnije imenice upotrebljene kao atributi u istom padetu u kom je i glavna imenica, a ne kao prisvojni pridjev (na primjer, „komjuniti menadžer—, „internet prodaja—, „master rad—). Drugim riječima, imenički anglicizmi gube ili ne prihvataju fleksije u atributivnoj ulozi. Gramatička vanistitucionalna anglicizacija sve više je uočljiva i kod korištenja prijedloga, u morfosintaksi priloga i pridjeva („više

agresivni nego dešnjaci—, poretku riječi u rečenici, te u pasivnim oblicima — „preduzet od strane— („Psi ljevaci—2013; Šajinović 2013).

Kako se vaninstitucionalna anglicizacija dešava svuda, njen uticaj je uočljiv i na pragmatičko-komunikološkom nivou, posebno u posredovanom komuniciranju. Isto tako, primjetna je u svakodnevnom razgovoru i u neverbalnom komuniciranju.

Uticaj engleskog dijelom se ogleda i u tome što latinično pismo preovladava u javnom diskursu srpskog jezika, kako u nazivima radnji i preduzeća, tako i u količini teksta u elektronskim i novim medijima, uputstvima za korištenje proizvoda, napisima na proizvodima i drugdje.

Iako postoje drugi činioци i posrednici anglicizacije, ona se danas najviše dešava putem medija, a posebno putem novih medija: računara svih vrsta, inteligentnih telefona, računarskih programa i igara, digitalnih listova i knjiga i društvenih mreža. Pojedina preduzeća, sadrži i društvene oblasti posebno su podložne vaninstitucionalnoj anglicizaciji, odnosno širenju anglicizacije. To su trgovine, banke, telefonska preduzeća, medijske kuće, prodavci i dobavljači interneta i kablovske televizije, naučne i obrazovne ustanove, kao i javna uprava.

Posljedično, semantička polja i diskursi koji imaju najviše anglicizama su računari i drugi srodni uređaji, operativni i korisnički računarski programi, elektronski uređaji, internetske stranice preduzeća, društvene mreže, filmovi, serije, muzika, sportski sadržaji i takmičenja, moda i modna industrija, reklame i reklamna industrija, medicina, nauka i politika. Ne treba zaboraviti ni nazive odjeljenja u prodavnicama, javnoj upravi i drugim javnim i privatnim ustanovama i preduzećima, kao ni nazive i omote proizvoda široke potrošnje, uređaje, napise, nazive i uputstva za te uređaje (Klajn 2010).

Iako gotovo uvijek mlađa, vaninstitucionalna anglicizacija širi se svuda. Anglicizme stvaraju, mijenjaju, koriste i šire svi korisnici u društvenom komuniciranju. Vaninstitucionalni anglicizmi ulaze u svakodnevni govor, koriste ga djeca, mladi i stari, obrazovani i neobrazovani. Izvori engleskog teksta, autori anglicizama i primaoci poruka su van središta i izvan mjesta. Kako i sam engleski nije uvijek izvoran, sve više se može govoriti o *transtekstualnosti anglicizama* koji nastaju u različitim kulturama, na različitim medijima i izvan različitih prostora. A kako se sve dešava izvan formalnih okvira, na nju ne mogu direktno uticati lingvisti i prevodioci.

Zbog svega ovoga, broj anglicizama je porastao. U julu 2013. godine izvršili smo ograničeno istraživanje na pojedinim slučajno odabranim sadržajima ograničenog korpusa koji je činio 41 članak novinskih elektronskih izdanja na internetu iz BiH i Srbije, te pojedine stranice nekoliko javnih službi i preduzeća u Republici Srpskoj (bankarske, telefonske i internetske usluge). U istraživanju smo koristili gugl (Google) i program za jezičko pretraživanje stranica na internetu „WebCorp Live—(webcorplive.org.uk). Prosječan broj leksičkih anglicizama u ovom istraživanju bio je 17,3%, što se ne čini značajnim porastom u odnosu na anglicizme u štampi od prije jednog vijeka. Međutim, pored toga što je korpus nedovoljan za uopštavanje, treba imati na umu da on predstavlja samo je-

dan mali segment medijaliziranog društva, kao i da nije obuhvatio veći dio društvenih oblasti i diskursa u kojima ima veliki broj anglicizama.

Jednako važno je ukazati i na činjenicu da taj broj odražava samo leksičke anglicizme. U stvari, kako je detaljnija analiza sadržaja članaka iz pomenutog korpusa pokazala, najveća razlika između anglicizama od prije jednog vijeka i ovih danas nije u učestalosti, nego u njihovoj *prirodi*. Današnji anglicizmi su kvalitativno drukčiji, odnosno najčešće nisu prilagođeni pravopisu i strukturi srpskog jezika. Drugim riječima, pri korištenju u našem jeziku zadržavaju vlastite ortografske i morfosintaksičke osobine. U prethodno analiziranim člancima institucionalne anglicizacije takvih anglicizama gotovo da i nema.

Tako su, na primjer, na prvoj stranici preduzeća koje se bavi internet-skim uslugama u tekstu od ukupno 163 riječi bila 44 leksička anglicizma (27%) i 22 riječi u 11 gramatičkih anglicizama (13%). A od ukupnog broja anglicizama, 20% ih je bilo gramatičkih: „internet vezu—„Blicnet internet—„super cijeni—„wireless pristup—„webmail servisa—„private korisnici—„business korisnici—„web hosting—„server housing—„Blicnet servisi—„powered by—(Blicnet 2013). Slično, u vijesti od 280 riječi na stranici lista *Blic* („Pogledajte—2013), bilo je 12% anglicizama, od kojih je 15% bilo gramatičkih. S druge strane, u saopštenju za javnost sa stranice jedne banke bilo je 21,5% anglicizama, od kojih je 32% bilo gramatičkih (Hypo Alpe-Adria-Bank 2013).

I ove rezultate treba uzeti s rezervom jer bi pretraga većeg korpusa, sa odgovarajućim programom, mogla dati pouzdanije rezultate. Pretraži vač Google, na primjer, osim za neke pripremne radnje, uopšte nije praktičan za istraži vanje jezičkog korpusa srpskog jezika jer ima male mogućnosti kad su u pitanju potrebe ovakvih istraži vanja. Ipak, kao i ovo, većina istraži vanja pokazuje da se povećava broj i mijenja priroda anglicizama u našem jeziku.

Zaključak

Današnja anglicizacija ima nekoliko važnih osobina. Prije svega, ona je sveobuhvatna jer je i institucionalna i vaninstitucionalna, te tako vrši sinergijski uticaj na javni diskurs, kako u našoj zemlji, tako i u mnogim drugim dijelovima svijeta. Na svojevrsan način, anglicizacija je postala „svjetski proces—jer je i nosilac i posljedica, kako opšte globalizacije i medijalizacije društva, tako i globalizacije jezika.

U eri medijalizacije njeni nosioci su svi učesnici u društvenom komuniciranju. Danas su gotovo svi građani interkulturalni sagovornici i u takvom razgovoru anglicizmi su, čini se, neminovna posljedica. To je možda jedan od razloga njene širine zahvata, brzine kojom se dešava i načina na koji se preuzimaju riječi iz engleskog jezika. Drugi razlog je ogromna, dosad neviđena količina medija, sadržaja i prostora u kojima se pojavljuje engleski jezik i brzina koja je u svakodnevnom životu neophodna da se obični ljudi, koji nisu prevodioci i jezički stručnjaci, s njim nose, od omota proizvoda do daljinskog upravljača. Prirodna posljedica toga je, čini se, vaninstitucionalna anglicizacija.

Ranije su najveći „uvoznici—stranih riječi bili ekonomisti, inženjeri, ljekari, političari, novinari i prevodioci, a danas smo to svi mi. Pored toga, strano i dalje zvuči privlačnije, učenije, zagonetnije i pametnije, a danas je ono, u obliku anglicizama, dostupno neuporedivo većem broju ljudi, odnosno gotovo svim učesnicima u medijskoj kulturi.

Anglicizacija nije ideološki neutralna, iako je, jednim dijelom, nastala kao posljedica nekih drugih društvenih procesa. Ona svakako predstavlja i svojevrsnu kulturnu hegemoniju, jer, prihvatajući nove jezičke ili druge osobine i vrijednosti anglističke kulture, ponekad neminovno potiskujemo neke svoje (Hjardvard 2004).

Komunikološke posljedice anglicizacije su također raznolike. Prije svega, ona omogućava bolje snalaženje u medijskom društvu i razumijevanje pojava u doba globalne kulture. Ona obogaćuje naš rječnik i izraz i često omogućava uspješnije, a ponekad i prihvatljivije komuniciranje. Anglicizacija mnogima omogućava i materijalni opstanak jer je, kako na globalnom, tako i na domaćem tržištu, engleski jezik roba koja se najbolje prodaje i koja isto tako dobro prodaje drugu robu i usluge. Ljudi se naprosto često odlučuju za engleski jezik, jer im se on, čini se, najviše isplati.

Međutim, postoje i neke druge odlike ovog procesa. U pojedinim prilikama anglicizmi mogu biti prepreka u razgovoru jer, iz ugla njihovog poznavanja, u našem društvu postoje više i manje komunikativno sposobni sagovornici. Pored toga, djelimično ili površno poznavanje anglicizama ometa razumijevanje i zamagljuje poimanje društvene stvarnosti, i tada oni postaju sredstvo oblikovanja vještačke društvene stvarnosti. Neki anglicizmi mogu biti samo polovično ili djelimično poznati, te se mogu koristiti i eufemistično, u smislu ublažavanja, uljepšavanja ili zamagljivanja društvene stvarnosti. Na primjer, riječ „sale—se koristi umjesto riječi „rasprodaja—, „kancer—umjesto „rak—, „brend—umjesto „ti—, „personalni asistent—umjesto „lični pomoćnik—, „certifikat—umjesto „potvrda—Ljudima koji ih ne poznaju svi anglicizmi stvaraju drukčiju sliku stvarnosti. A kako je već istaknuto, anglicizmi se koriste za uljepšavanje stvarnosti posebno u oblasti tržišnog komuniciranja.

Pored toga, ako izraz koji čine anglicizmi posmatramo kao funkcionalni stil ili žargon, on može biti i oruđe generacijskog jaza, ali i društvenog jaza, pogotovo između imućnih i siromašnih, te obrazovanih i neobrazovanih. Budući da anglicizmi nekima povećavaju komunikativnu sposobnost, a nekima je oduzimaju, dodatne socijalne posljedice mogu biti i u smislu isključenosti i stigmatizacije pojedinih članova ili grupa u društvenoj zajednici. Konačno, u pojedinim situacijama anglicizacija može dovesti i do interkulturalnog nerazumijevanja, bilo da je u pitanju svakodnevni život, drukčije shvaćene ili pogrešno nazvane teorije, postupci ili pojave, ili manje lijepo iskustvo i doći vrljaj nekog književnog djela.

Lingvističke posljedice anglicizacije su, čini se, lakše uočljive. Istaknuto je da engleski jezik vrši uticaj na srpski jezik ne samo na leksičkom i semantičkom planu, nego i na ortografskom, morfosintaksičkom i pragmatičkom. Iako

ima najviše leksičkih anglicizama, leksičke promjene manje utiču na jezik od gramatičkih, prozodijskih i pragmatičkih uticaja.

Komunikološki gledano, sve dok pomaže i ne ometa razgovor i razvijanje i održavanje veza među ljudima, anglicizacija nije proces koji bi trebalo da previše zabrinjava. Uvijek se treba pitati koliko ona istinski utiče na uspješnost komuniciranja i koliko običnom čovjeku olakšava ili otežava da ravnopravno razgovara na maternjem jeziku i učestvuje u društvenom životu. Drugim riječima, treba se pitati da li i koliko anglicizacija (ne)doprinosi komunikativnoj sposobnosti pojedinca i njegove neposredne društvene zajednice (Hajms 1980; 1992).

Na kraju, neodobravanje i kritikovanje anglicizacije neće smanjiti njene posljedice, kao što se to vidi na primjeru Kine koja je pokušala da zabrani upotrebu anglicizama u medijima („China bans English words—2010). U tom smislu, da bismo bolje razumjeli stvarnost u kojoj živimo, neophodna je, čini se, nešto veća svijest, kako o jeziku, tako i o posredovanom društvu u kome živimo i njegovim posljedicama. S jedne strane, da bismo bili bolji prevodioci, treba usvajati engleski jezik temeljnije i sveobuhvatnije, a, s druge, jednako uporno koristiti i njegovati vlastiti jezik i izraz, i, po mogućnosti, osloboditi ga nekih preskriptivnih okova (Bogdanić 2007) kako bi bio prilagodljiviji i sposobniji da se nosi sa različitim uticajima i izazovima savremenog društvenog života.

Literatura

- ASCII art n.d.: ASCII art, u *Wikipedia*. <http://en.wikipedia.org/wiki/ASCII_art> 15.06.2013.
- Blicnet n.d.: Blicnet, Private. <<http://www.blic.net/latn/?page=3>> 15.07.2013.
- Bogdanić 2007: A. Bogdanić, Bitna nebitnost formalnog, *Znakovi i poruke*, I/1, Banja Luka: Komunikološki koledž u Banjaluci, 101-122.
- Bogdanić 2010: A. Bogdanić, On cultural aspects of translation and interpretation, *Znakovi i poruke*, III/1, Banja Luka: Komunikološki koledž u Banjaluci, 89-96.
- Bogdanić 2013: A. Bogdanić, Nova medijska paradigma: od medijacije do medijalizacije društvenog komuniciranja, *Politeia*, V/1, Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet političkih nauka, 11-37.
- China bans English words 2010: China bans English words in media, *BBC News*, 21. decembar. <<http://www.bbc.co.uk>> 15.06.2013.
- Gerlach 2001: M. Görlach (ur), *A dictionary of European anglicisms: A usage dictionary of anglicisms in sixteen European languages*, New York: Oxford University Press.
- Fenel 2001: B. Fennell, *A history of English: A sociolinguistic approach*, Malden: Blackwell.
- Filipović 1990: R. Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Hjarvard 2004: S. Hjarvard, The globalization of language. How the media contribute to the spread of English and the emergence of medialects, *Nordicom Review*, XXV/1-2, Göteborg, 75-97. <<http://www.nordicom.gu.se>> 14.05.2013.
- Hjarvard 2008: S. Hjarvard, The mediatization of society: A theory of the media as agents of social and cultural change, *Nordicom Review*, XXIX/2, Göteborg, 105-134. <<http://www.nordicom.gu.se>> 28.04.2013.
- Hajms 1980: D. Hymes, *Language in education: Ethnolinguistic essays*, Washington: Center for Applied Linguistics.
- Hajms 1992: D. Hymes, Inequality in language: Taking for granted, *Working Papers in Educational Linguistics*, VIII/1, Philadelphia, 1-30. <<http://www.gse.upenn.edu/wpel>> 20.05.2013.
- Hypo Alpe-Adria-Bank 2013: Hypo Alpe-Adria-Bank, Hypo poklanja ulaznice za Eurobasket [saopštenje za javnost]. <<http://www.hypo-alpe-adria.rs.ba/bs/content/hypo-poklanja-ulaznice-za-eurobasket>> 15.07.2013.
- Internet World Stats 2012: Internet World Stats, Internet world users by language. <<http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>> 15.06.2013.
- Irsko pitanje 1907: Irsko pitanje, *Politika*, 29. april, 1. <<http://scc.digital.bkp.nb.rs>> 30.06.2013.
- Jensen 2002: K. B. Jensen (ur), *A handbook of media and communication research: Qualitative and quantitative methodologies*, London: Routledge.
- Jensen 2006: K. B. Jensen, Sounding the media: An interdisciplinary review and research agenda for digital sound studies, *Nordicom Review*, XXVII/2, Göteborg, 7-33. <<http://www.nordicom.gu.se>> 11.05.2013.
- Klajn 2010: I. Klajn, Prodavci magle, *Nin*, 3130, Beograd, 57.
- Memišević, Drljača Margić 2009: A. Memišević i B. Drljača Margić, *The impact of English on six Croatian prepositional structures* (Rad predstavljen na naučnom skupu Fourth Annual Meeting of the Slavic Linguistic Society, Zadar, septembar). <<http://static.sdu.dk/mediafiles/C/E/7/%7BCE7731F3-C121-4546-8834->> 14.04.2013.
- Mišić Ilić, Lopičić 2011: B. Mišić Ilić i V. Lopičić, Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LIV/1, Novi Sad: Matica srpska, 261-273. <<http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-filologiju-i-lingvistiku>> 05.10.2013.
- Mtel n.d.: Mtel, Programski Open iptv paketi. <<http://www.mtel.ba/article/763>> 14.07.2013.
- Nedervin Piters ²2009: J. Nederveen Pieterse, *Globalization and culture: Global mélange*, New York: Rowman & Littlefield.
- Pogledajte 2013: Pogledajte kako je studentkinja iz Zrenjanina originalnošću dobila posao, *Blic*, 9. maj. <<http://www.blic.rs>> 14.07.2013.
- Prčić 2005: T. Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.

- Psi ljevaci 2013: Psi ljevaci su agresivniji prema strancima od dešnjaka, *Klix.ba*, 3. jun. <<http://www.klix.ba>> 14.07.2013.
- Šulc 2004: W. Schulz, Reconstructing mediatization as an analytical concept, *European Journal of Communication*, XIX/1, London, 87-101. doi:10.1177/0267323104040696
- Sovjetski delegat 1933: Sovjetski delegat u Parizu o opasnosti rata, *Vrbaske novine*, 4. januar, 3. <<http://scc.digital.bkp.nb.rs>> 30.06.2013.
- Šteger³ 2013: M. B. Steger, *Globalization: A very short introduction*, New York: Oxford University Press.
- Stiglic 2002: J. Stiglitz, *Globalization and its discontents*, New York: W.W. Norton.
- Šajinović 2013: D. Šajinović, Ana Trišić-Babić: BiH bi imala velike koristi od NATO-a, *Nezavisne novine*, 23. jun. <<http://www.nezavisne.com>> 14.07.2013.
- Testa 2012: J. Testa, The Thomson Reuters journal selection process. <<http://wokinfo.com/essays/journal-selection-process>> 15.06.2013.
- Text messaging n.d.: Text messaging abbreviations & shortcuts. <<http://www.il-lumasolutions.com/omg-plz-lol-idk-idc-btw-brb-jk.htm>> 03.11.2013.
- Valerijan 1907: Valerijan, Misli o ruci (prikaz knjige), *Bosanska vila*, XXII/4, Sarajevo, 61-62. <<http://scc.digital.bkp.nb.rs>> 30.06.2013.
- Vasić, Prčić i dr. 2001: V. Vasić, T. Prčić i G. Nejgebauer, *Du yu speak anglo-srpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj.
- Vasiljević 2013: M. Vasiljević, *Greške u prevođenju pasivnih konstrukcija u engleskom i srpskom jeziku: kontrastivni pristup* (Master rad, Univerzitet u Nišu, Srbija). <<http://www.filfak.ni.ac.rs/studenti/preuzimanje/zavrshni-radovi.html>> 25.11.2013.
- Vlajković 2010: I. Vlajković, Uticaji engleskog jezika na srpski na planu pravopisa, leksike i gramatike u komunikaciji na *Fejsbuku*, *Komunikacija i kultura online*, I/1, Beograd, 183-196. <<http://www.komunikacijaikultura.org>> 28.04.2013.
- W3Techs 2013: W3Techs, Usage of content languages for websites. <http://w3techs.com/technologies/overview/content_language/all> 15.06.2013.

Aleksandar Bogdanić

ANGLICIZATION THROUGH MEDIATED COMMUNICATION AND TRANSLATION: THE IMPACT OF ENGLISH ON SERBIAN IN THE TIME OF MEDIATIZATION

Summary

The paper is a questioning of sorts of the current discourses in the Serbian language, in light of the influence of English on Serbian. The impact of English is considered at linguistic, pragmatic and communicational levels. The paper, among other things, argues that the current anglicization is an outcome of globalization and social mediatization, or the life in mediated society. Anglicization is also caused, as in earlier periods, by translation and transliteration, especially in the discourses of media, politics, entertainment, sports, science and technology. However, it is ever more the consequence of two converging processes – globalization and mediatization, within which the English language, with its —~~re~~dialects,” is the dominant code of communication.

СУПСТИТУЦИЈА КАО ВИД РЕИТЕРАЦИЈЕ У УСМЕНОЈ РЕАЛИЗАЦИЈИ АКАДЕМСКОГ ДИСКУРСА**

Апстракт: *Комуникативни потенцијал дискурса, као дијалогске форме у размени информација између емитента и реципијента, подразумева дискурсну компетенцију као неизоставну компоненту комуникативне компетенције. Управо дискурсна компетенција обезбеђује повезаност између исказа у говорном језику и клауза/реченица у писаном језику. Ова повезаност постиже се кохезивним елементима међу којима значајно место заузима реитерација. У раду анализирамо супституцију као вид реитерације, односно као кохезивно средство у усменој реализацији академског дискурса на примерима личних и показних заменица и заменичких прилога. Показаћемо да је упућивање ових заменичких речи њихова стална карактеристика и да подразумева супституцију у ужем или ширем смислу. Такође, показаћемо да форичност заменичких речи доприноси интерференцији научног и разговорног стила. Резултати ће указати на то да иако разговорни стил представља вид дисперзивне енергије, тј. ремети кохезију научног стила предавања на микроплану, на макроплану он доприноси кохерентности дискурса.*

Кључне речи: *супституција, реитерација, усмена реализација академског дискурса, егзофора, ендофора (анафора и катафора).*

1. Уводне напомене

Под *дискурсом* подразумевамо усмени или писани језик у контексту, а његова друштвена условљеност омогућава нам да језик сагледамо као „динамичан, социјални, интерактивни феномен – како између говорника и слушаоца, тако и између писца и читаоца—(Кристал 1987: 116). То значи да су елемент *сарадње* у комуникацији, као и *заједничко знање* које комуникатори деле, веома битни приликом интерпретирања значења поруке. Са становишта комуникативног приступа термин *текст*, требало би да подразумева комуникативну спону између емитента и реципијента, како би пропозициони садржај *текста* био еквивалентан и емитенту који га производи, али и реципијенту који га интерпретира. На тај начин *текст* поприма дијалогску форму и у том случају извесније је говорити о *дискурсу* управо због оствареног 'дијалога' између емитента и реципијента. Из тог разлога можемо рећи да је *дискурс* текст који је могуће успешно интерпретирати уз упућивање на ванјезички контекст (Русимовић 2014: 50). Када го-

* tanjarusimovic@yahoo.co.uk

** Рад је урађен у оквиру научног пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

воримо о успешној интерпретацији текста, ми говоримо о *дискурсној компетенцији*¹ која представља способност комбиновања реченица у смисаону целину изнад нивоа реченице (Конор, Ембеј 2002: 273). Централни део *дискурсне компетенције* заузимају термини *кохерентност* и *кохезија*. *Кохерентност* представља макроплан дискурса и како би се постигла кохерентност, потребно је све исказе у тексту поставити у исти *референтни идејни оквир*². *Кохезија* представља повезивање пропозиционог садржаја на микроплану текста употребом *кохезивних средстава* (конектора, референтних речи, лексичког понављања, било путем синонима, хипонима, хиперонима и сл.) (Халидеј, Хасан 1976), односно, ланчано повезивање пропозиционог садржаја. Мишковић – Луковић истиче да је „основна карактеристика кохезије и кохеренције повезаност – формална код кохезије и семантичко-прагматичка код кохеренције” (Мишковић-Луковић 2006: 63). Постизање управо те повезаности у дискурсу подстакло нас је да анализирамо кохезивна средства, одн. супституцију као вид реитерације у усменој реализацији академског дискурса.

2. Супституција као вид реитерације

Можемо рећи да за успешно комуницирање и повезивање исказа није потребна само *граматичка компетенција*, већ и свеобухватнија *комуникативна компетенција*, која је управо најбитнији фактор који доводи до сарадње између емитента и реципијента. Модел *комуникативне компетенције* први пут увели су Канал и Свејн (1980), превасходно за потребе вештине говора, и у својој подели уврстили су поткатегорију *дискурсне компетенције*, која управо подразумева елементе кохезије и кохерентности. Фински лингвиста Тансканен (2007: 49) лексичку кохезију је додатно разматрала и представила је као категорије *реитерације* које доприносе упаривању клауза и реченица у значењску целину. Према њеној класификацији коју смо адаптирале (Миленковић, Русимовић 2014) *реитерација* обухвата: 1) просто понављање, 2) сложено понављање, 3) супституцију и 4) тематско уједначавање.

¹ Њихов модел састојао се од четири поткатегорије и то *граматичке компетенције* (познавање лексике, правила морфологије, синтаксе, реченичне семантике и фонологије), *дискурсне компетенције* (способност комбиновања реченица у смисаону целину изнад нивоа реченице), *социolingвистичке компетенције* и *стратешке компетенције* (последње две компетенције односиле су се на друштвено-културолошка правила језика и дискурса, као и на стратегије које се примењују када дође до нарушене комуникације) (Конор, Ембеј 2002: 273).

Више о *дискурсној компетенцији* бавили смо се у ранијим истраживањима (Миленковић 2012, Миленковић, Благојевић 2013, Миленковић, Русимовић 2014).

² Више о *референтном идејном оквиру* говори Видовсон, који упућује на чињеницу да је за кохерентност текста потребно остварити значењску целину исказа (Видовсон 2007).

2.1. Супституција

Супституција традиционално представља граматичку кохезију, али како се упућује на лексички садржај, можемо рећи да она функционише као и лексичка кохезија. Како су анализом обухваћене заменице (пре свих личне и показне) и заменички прилози, треба рећи да је „супституција само делимична и повремена особина заменица, а да је стално само деиктичко указивање на садржај антецедентне реченице, независно од њене форме, дакле и од могућности њеног уклапања у контекст заменице—(Клајн 1985: 78). Из тог разлога у раду под термином *супституција у ужем смислу* подразумевамо могућност замене заменице лексичким садржајем на који она упућује без синтаксичко-семантичких последица. Термином *супституција у ширем смислу* означавамо она упућивања заменичких речи на лексички садржај којима се тај лексички садржај само подразумева на месту заменице, односно, тај лексички садржај није могуће употребити уместо заменице без синтаксичко-семантичких последица.

2.1.1. Форицки односи у дискурсу

С обзиром на то да кохезија подразумева употребу лингвистичких средстава ради повезивања клауза и реченица у целину, као значајну издвајамо улогу форицких односа у структурисању реченице као конститутивног дела дискурса. У раду анализирамо контекстуално условљено *лексичко*³ и *реченичко*⁴ значење, што значи да је њихова адекватна интерпретација пресудно условљена језичким и ванјезичким контекстом, али и међусобном сарадњом комуникатора. Под термином *језички контекст* подразумевамо интеракцију најмање два чиниоца: на парадигматској равни то је избор лексичких јединица (семантичких или функцијских); на синтагматској равни то је њихов секвенцијални редослед, као и њихови граматички односи. Језички контекст јавља се у оквиру дискурса, зато и алтернативно користимо назив *дискурсни контекст* и он представља максималистичко поимање контекста. У раду под *оптималним контекстом* подразумевамо онај део дискурса који „пружа реално довољно потребних података—(Прћић 2008: 35) и то у нашој анализи представља домен анафоричког и катафоричког упућивања.

Језички контекст уоквирен је *ванјезичким контекстом* који представља скуп „општих и посебних просторних, временских, друштвених, индивидуалних, али и општекултурних чинилаца, који доприносе успостављању, одвијању и остварењу неке комуникације—(Прћић 2008: 33–34).

³ *Лексичко значење* подразумева првенствено значење лексичких јединица, пре свега пунозначних лексема, али и лексичких афикса и идиома.

⁴ *Реченичко значење* представља значење синтаксичких јединица, пре свега реченица и у великој мери одређено је укупношћу значења појединачних лексема у њеном саставу.

Овакав ванјезички контекст означили бисмо као *опште знање о свету*⁵ или *заједничко знање* комуникатора. Вид ванјезичког контекста представља и *ситуациони контекст*, односно упућивање на предмете који су физички присутни – *остензивна деикса*, или се могу замислити – *ментална деикса* (Клајн 1985: 58). Оваква ванјезичка упућивања представљају егзофору и карактеристика су усмене реализације дискурса.

У лингвистичкој теорији термин *деикса* обухвата оне језичке особине које се односе непосредно на личне, временске или месне карактеристике ситуације у чијим оквирима се догађа неки исказ, па је стога њихово значење у складу са том ситуацијом (нпр. сада, тада, онда; овде, тамо, онде; ја, ти; ово, то, оно – јесу деиктичке или егзофоричне речи). *Егзофора* је „термин неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ (Кристал 1988: 59). *Ендофора* означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, односно то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста—(Кристал 1988: 63). Термин деикса користи се, дакле, за речи које илуструју форичке односе, односно, које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорички или катафорички. *Анафора* означава процес или резултат упућивања на неки елемент који претходи датој језичкој јединици. „Анафорска референција је један од начина за означавање идентичности онога што се исказује и онога што је већ исказано—(Кристал 1988: 24). *Катафора* означава процес или резултат упућивања једне језичке јединице на неку другу јединицу која јој следи. Катафоричко упућивање је један начин да се означи истоветност онога што се изражава и онога што ће се тек изразити (Кристал 1988: 115). Зато се понекад анафора и катафора називају дискурсном деиксом⁶. Форичка упућивања значајна су за нашу анализу јер као стална карактеристика заменичких речи доприносе кохезији. Та упућивања представљају или суп-

⁵ Знање о свету представља домен прагматике и подразумева свеукупну материјалну и духовну стварност. Оно може варирати по степену општости, и то почевши од појединца, преко друштвене заједнице, па све до човечанства у целини (Лич 1981: 158). Под материјалном и духовном стварношћу подразумевамо, најпре, физичке законитости универзума (појаве и закони у природи), затим и друштвене законитости (односи, обичаји, схватања, конвенције, култура уопште, али и у оквиру неког друштва). Такође, ту убрајамо и локацију наведених физичких и друштвених појава у простору и времену, као и логичке односе и везе између појединих сегмената стварности.

⁶ Још је Белић (1956, 1998) истицао да је битна особина по којој се већина заменичких речи разликује од других врста речи њихова упућивачка природа. Тако Белић (1998: 251 – 252) говори само о анафорској употреби заменица истичући да оне упућују „на предмет који се подразумева, о којем је говорено и сл.—Управо зато што су анафорски употребљене, демонстративне заменице су самосталне. Оне добијају своју самосталност, према схватањима Белића, „од упућивања на нешто што се у даном тренутку мисли и што је само по себи самостално (каква именица, самостална синтагма или реченица)—

ституцију у ужем смислу или супституцију у ширем смислу, што ћемо показати на корпусу усмене реализације академског дискурса.

3. Супституција у усменој реализацији академског дискурса

У овом раду анализирамо усмену реализацију академског дискурса, који сам по себи представља хибридни жанр, односно интеракцију научног и разговорног стила (Русимовић, Миленковић 2012). Као корпус користиле смо транскрибовани звучни запис предавања професора на докторским студијама на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу у периоду од 2008. до 2010. године. Научни стил у оквиру предавања професора присутан је као цитирани туђи говор, најчешће у оквиру слајдова презентација или хендаута (што значи паралелну употребу и усмене и писане реализације академског дискурса), али присутан је и као парафраза. И у једном и у другом случају предавач у оквиру свог, дакле, ауторског говора упућује на туђи говор и ту супституцију, одн. упућивање одредиле бисмо специфичним видом ендоре. У тим условима анафора представља упућивање на оно што претходи на временској линији исказаног, док катафора представља упућивање на оно што следи у исказу. То значи да ендоре има како у писаном дискурсу, тако и у деловима усмене реализације академског дискурса.

На корпусу од 7850 речи транскрибованог звучног записа анализирале смо *супституцију*, која представља вид реитерације. Анализирале смо најпре егзофоричку референцију зато што је она очекивано фреквентна у усменој реализацији дискурса (Кристал 1988: 63).

3.1. Егзофоричка референција има своју фреквенцију и у оквиру научног стила. То су ситуације када се упућује на језички исказ као модел језичке појаве која се анализира, односно, на пример, слику, табелу, графикон који се налазе на слајду, хендауту или на табли:

(1) Обратите пажњу на овај слајд / овде смо дали примере различите дистрибуције морфеме раз- / односно / илустровали смо употребу аломорфа рас-, раш- раж- /⁷

Иако је реч о егзофоричком упућивању у оквиру научног стила, то упућивање је најављено из делова дискурса који представљају обраћање реципијентима и њихово ангажовање, односно разговорни стил. На тај начин омогућава се интерференција научног и разговорног стила.

⁷ У транскрибованом запису / (једна црта) представља краћу, док // (две црте) представљају дужу паузу у говору.

3.1.1. У оквиру разговорног стила егзофоричка референција у вези је са обраћањем реципијентима:

(2) Наиме / она каже да је проучавање језичких јединица по себи, а не по функцији коју имају у реченици и по томе што значе / да је бесмислено // ја не кажем да се слажем с тим//

Ја сам вам рекла како се развио структурализам//

Ви немојте ништа писати / све имате у хендауту//

Ви знате шта значи термин бихевиоризам// Је л' знају сви// Хајде сада о фазама у бихевиоризму//

Дакле / сада је битно да схватите како се развио структурализам//

Од личних заменица фреквентне су заменица првог лица јединине *ја*, која не именује, већ означава „да одређена особа преузима улогу говорника и да ће односи у исказу бити уређени из њезине перспективе—(Кордић 1996: 60). У нашој анализи то је предавач. Заменица *ви* означава обраћање саговорницима и своје пуно значење преузима из ванјезичког, односно ситуационог контекста, и у нашој анализи то се односи на докторанте. Када су у питању показне заменице и заменички прилози, доминира проксимал *овај, овде, сада*, односно синсемантичне речи које упућују на непосредни ситуациони контекст, тј. на нешто што је просторно и временски у близини.

3.2. У односу на егзофоричку референцију, ендофоричка упућивања су фреквентнија. Најпре, издвајамо примере научног стила у оквирима предавања.

3.2.1. Ендофора у научном стилу:

а) Анафоричко упућивање:

(3) *Родоначелници бихевиоризма* сматрали су да психологија треба да постане природна наука / на чија се они проучавања ослањају / па на Павловљева о рефлексима//

(... *пољска научница Зузана Топољинска*) // *наиме/ она каже да је проучавање језичких јединица по себи, а не по функцији коју имају у реченици и по томе што значе / да је бесмислено* // *ја* не кажем да се слажем с тим//

Обично се *морфологија* дефинише као грна или лингвистичка дисциплина која се бави проучавањем речи и њихових облика //или да је то *лингвистичка дисциплина која проучава морфеме/* а да то није тачно видећемо и сад/

Узвик/ то је најнеобичнија врста речи/ ако су *речи / оне* се опиру систему/ нити имају устаљену форму/ Белић је то звао емоционалним знацима/ не чак ни речима//

Поглавље једно/ јако интересантно за лексикологију/ од језика до језика различито у детаљима/ али као појава присутно/ а то је такозвано померање у лексици//

(3а) Де Сосир је изникао из *класичне дијахронијске школе*, онда је схватио и образложио зашто је *тај систем / принцип / неприкладан*// Оно што сам ја видела у библиографији је *година 2007/* а право да вам кажем ја *тај извор* нисам нашла//

Личне заменице трећег лица једине и множине учествују у изградњи кохезије дискурса тако што упућују на неку именицу или именичку синтагму обезбеђујући на тај начин *оптимални контекст*. Најчешће упућују на именице са својствима [+/-живо] и [+/-људско]. Ове заменице супституишу језичке јединице на које упућују (*родоначелници бихевиоризма, пољска научница Зузана Топољинска*). Када је показна заменица употребљена супстантивно, најчешће је у неутруму *ово* и *то* и упућује, и заступа именицу (*морфологија, узвик*), именичку синтагму (*лингвистичка дисциплина која проучава морфеме; поглавље једно/јак*о интересантно за лексикологију/ *од језика до језика различито у детаљима/ али као појава присутно*) или пропозициони садржај (*да је проучавање језичких јединица по себи, а не по функцији коју имају у реченици и по томе што значе / да је бесмислено*).

Уколико су показне заменице употребљене придевски, оне само упућују на лексички садржај, тј. он се подразумева, али није га могуће супституисати заменицом без синтаксичко-семантичких последица (примери 3а), односно говоримо о супституцији у ширем смислу. То значи да, уколико би до супституције дошло, уз заменицу *тај* требало би да именица *систем (принцип)* уступи место именичкој синтагми *класична дијахронијска школа*, с тим да и придев мора бити конгруентан, односно мора променити род да би исказ био граматичан.

б) Катафоричко упућивање:

(4) Значи, понављам вам *ово/ у Европи* је структурализам настао као реакција на дијахронијску историјско-компаративистичку лингвистику//

Професор Поповић ми је скренуо пажњу на *то* да у *Стевановићевој синтакси/ по којој сам ја спремао испит и полагао/ уопште нема објашњења шта је то реченица/ а синтакса се бави реченицом*//

Када показна заменица катафорички упућује, онда је она употребљена супстантивно у неутруму (*ово* и *то*) и на тај начин и упућује, и заступа пропозициони садржај.

3.2.2. Ендофора у разговорном стилу

а) Анафоричко упућивање:

(7) Дакле / Боас поставља темеље научне методологије и *то* је веома важно/

Требало је да се докаже да се феномени попут мишљења и емоција могу представити путем схеме *СТИМУЛАНС > ОДГОВОР / то* је нама смешно сада /

У Европи је структурализам настао као реакција на дијахронијску историјско-компаративистичку лингвистику / то добро запамтите / то ће вам требати

За заменицу *то* у оваквој улози Ковачевић ће рећи да „као анафора кондензује садржај једне или више претходећих јој реченица—(Ковачевић 2007: 98), зато јој у оваквој употреби одговара термин профрастичка заменица (Клајн 2000: 112–113). Такође, употребљен је и заменички прилог *сада*, али овога пута упућује на актуелну епоху, односно на лингвистичка истраживања с почетка 21. века.

Ендофора у оквирима разговорног стила илуструје специфичност анафоричког упућивања. Наиме, демонстратив⁸ *то* је део исказа који представља разговорни стил ауторског говора, али упућујући, супституише део предавања који представља парафразу туђег говора у научном стилу. Говоримо о интерференцији научног и разговорног стила и доприносу који томе даје ендофоричност заменица (нарочито демонстратива у супстантивној улози).

У процесу настајања одређеног дискурса, поред тенденције да се оствари кохерентност и целовитост дискурса, постоји и тенденција да се поједини делови дискурса развију изразитије и аутономније. Однос између ових тенденција може се представити као однос својеврсне центрипеталне и центрифугалне силе, тј. као расподела кохезионе и дисперзивне енергије у дискурсу (Пипер 2001: 197). То значи да је на микроплану помоћу демонстратива *то* остварена кохезија, уланчавање, упаривање пропозиционог материјала, иако се исказ који је део разговорног стила развија аутономно и излази из референтног оквира предавања са циљем да се неки делови истакну, односно, да се ангажују реципијенти. На макроплану, ово истицање става или ангажовање реципијената не ремети кохерентност дискурса.

4. Закључак

Када је у питању супституција као вид реитерације, односно као кохезивно средство, прецизније је говорити о упућивању које је стална карактеристика заменичких речи. Показале смо да упућивање подразумева супституцију у ужем или ширем смислу. У раду смо анализирали заменице (личне и показне) и заменичке прилоге.

Личне заменице 1. и 2. лица, у оквиру разговорног стила, као и показне заменице придевски употребљене, упућујући, не супституишу лексеме на које упућују. Свака супституција ових заменица лексемама имала би синтаксичко-семантичке последице или би исказ био неграматичан, па са-

⁸ Кликовац, анализирајући употребу показних речи у говорном језику, као релевантне аспекте употребе заменица и прилога, издваја: физички простор, простор намене, простор поседовања, простор знања, простор сећања, емоционални простор, простор важности (Кликовац 2006: 127–131).

мим тим и некомуникативан. Међутим, како се лексички садржај на који се упућује подразумева, овај вид упућивања одредиле смо као *супституцију у ширем смислу*. Личне заменице 3. лица, као и супстантивно употребљене показне заменице, упућују на лексеме које и супституишу, док показне заменице у неутруму (најчешће *то*) упућују и на пропозиционални садржај, који такође могу супституисати. Овај вид упућивања одредиле смо као *супституцију у ужем смислу*.

Егзофоричка референција је, очекивано, део разговорног стила и у вези је са ангажовањем рецепијената или са истицањем делова дискурса који су илустровани на слајдовима, хендаутима или на табли.

Ендофоричка упућивања, као вид стварања оптималног контекста, део су научног стила, а своју фреквенцију имају и у разговорном стилу када је у интерференцији са научним.

Разговорни стил тако представља вид дисперзивне енергије у дискурсу, тј. ремети кохезију научног стила предавања на микроплану ради истицања делова дискурса или ангажовања рецепијената. Међутим, на макроплану разговорни стил доприноси кохерентности дискурса зато што употпуњује референтни идејни оквир.

Литература

- Белић 1998: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I, Београд: Нолит.
- Видовсон 1996: Н. G. Widdowson, *Teaching Language as Communication*, 10th impression. Oxford: OUP.
- Канал, Свејн 1980: М. Canale, М. Swain, Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing, *Applied linguistics*, 1, 1–47.
- Клајн 1985: И. Клајн, *О функцији и природи заменица*, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Клајн 2000: I. Klajn, *Lingvističke studije*, Београд: Partenon.
- Кликовац 2006: Д. Кликовац, О употреби показних речи у српском језику, у: *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд : САНУ, Одељење језика и књижевности, 125–142.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Конор, Ембеј 2002: U. Connor, A. Mbaye, Discourse Approaches to Writing Assessment. *Annual of Applied Linguistics Review*, 22, USA: CUP.
- Кордић 1996: S. Kordić, Zamjenice u izgradnji kohezije teksta, Zagreb: *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, 55–100.
- Кристал 1987: D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, prev. Београд: Nolit.
- Кристал 1988: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.

- Лич 1981: G. Leech, *Semantics*, 2nd edition, Harmondsworth: Penguin Books.
- Миленковић 2012: Б. Миленковић, At the crossroads of grammatical and communicative competence? – Academic writing at the C2 level у: проф. др Luminița Frențiu (ред.), *Romanian Journal of English Studies*, no.9, Timișoara: Editura Universității de Vest, 113–124.
- Миленковић, Благојевић 2013: Б. Миленковић, С. Благојевић, Тематска кохезија у есејима студената на српском и енглеском језику, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књига 1, Традиција и иновације у савременом српском језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 287–296.
- Миленковић, Русимовић 2014: Б. Миленковић, Т. Русимовић, Реитерација као кохезивно средство у усменој реализацији академског дискурса, у: Б. Мишић-Илић, В. Лопичић (ред.), *Језик, књижевност, дискурс*, Ниш: Филозофски факултет, (рад је у штампи).
- Мишковић–Луковић 2006: М. Мишковић–Луковић, *Семантика и прагматика исказа: маркери дискурса у енглеском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Пипер 2001: П. Пипер, *Језик и простор*, Београд: Библиотека XX век.
- Прћић 2008: Т. Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad: Zmaj.
- Русимовић, Миленковић 2012: Т. Русимовић, Б. Миленковић, Идентитет усмене реализација академског дискурса (интертекстуалност и интердискурзивност), Београд: *Српски језик* XVII, 539–548.
- Русимовић 2014: Т. Русимовић, *Релативне реченице са форичким супстантивним антецедентом у савременом српском језику*, Докторска дисертација (необјављена), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.
- Тансканен 2006: S. Tanaskanen, *Collaborating towards Coherence*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Халидеј, Хасан 1976: M. A. K. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English*. London: Longman.

Tanja Z. Rusimović
Branka L. Milenković

SUBSTITUTION AS A FORM OF REITERATION IN ORAL REPRESENTATION OF ACADEMIC DISCOURSE

Summary

Communicative potential of discourse entails the discourse competence as an inevitable component of the communicative competence. That discourse competence ensures the connection between utterances in the spoken language and between clauses/sentences in the written language. We accomplish this connection through the use of cohesive elements among which reiteration takes a special place. In the study we analyze substitution as a form of reiteration, in other words, as a cohesive device in oral representation of academic discourse. We base our analysis on the examples of personal and demonstrative pronouns and adverbs. We will illustrate that this pronoun reference is a constant characteristic of pronouns and that it realizes substitution in a narrow and broad sense. Also, we will show that the phoric feature of pronouns contributes to the interference of scientific and conversational style of discourse.

E. T. A. HOFFMANN: *PJEŠČULJAK*. POKUŠAJ INTERPRETACIJE I NEKOLIKO PRIMJERA RECEPCIJE

Apstrakt: *Tema rada je jedna od najpoznatijih pripovijedaka kasnog njemačkog romantizma, Pješčuljak E. T. A. Hoffmanna, odnosno nekoliko aspekata kojima je ona do danas privlačila pažnju čitatelja i kritike. Situiranje u književno-povijesni kontekst (odnos prema književnom modelu weimarske klasike), usporedba sa narodnom bajkom, analiza tehnike "nepouzdanog pripovijedanja" i literarizacije sfere psihopatološkog i jezovitog pokazuju elemente zahvaljujući kojima je tekst ostao literarno živ do danas. Analiza je dopunjena nekim primjerima suvremene filmske i muzičke recepcije pripovijetke.*

Ključne riječi: *romantičarska bajka; psihopatologija; konstrukcija jezovitog; ekranizacija literature; literatura i rok muzika; nepouzdanost pripovijedanja.*

Promatrano u književno-povijesnom kontekstu, autor pripovijetke *Pješčuljak* Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776-1822) po rođenju zapravo više pripada starijoj generaciji njemačkih romantičara (od Ludwiga Tiecka mlađi je samo tri, od Novalisa i Friedricha Schlegela četiri godine!), no po vremenu objavljivanja (počeo je pisati relativno kasno; prvi književni tekst izlazi mu tek 1809. godine), a još više po književnoj tematici i književnim prosedeima on je jedan od reprezentativnih autora tzv. mlađe romantike. Njegova pripovijetka, odnosno romantičarska bajka, ili moderna psihopatološka priča na temu "pjeskara", "pješčuljka"¹, bajkovite, na mit naslonjene figure bića koje ponekad bezazlenom akcijom djeci u oči sipa sitan pijesak i tako izaziva pospanost, a ponekad stravičnom intervencijom sljepilo i smrt – nastaje 1815/16. godine, dakle na sredini njegovog književnog stvaranja, ali i na prijelazu između tzv. starije i novije romantičarske grupacije u njemačkoj književnosti.² Po svojoj tematici i literarnim

* babijosip7@gmail.com

¹ Zbog nepostojanja književnog i kulturološkog konteksta (nepostojanje bajke o biću koje ljudima/djeci baca u oči pješčanu prašinu i tako izaziva pospanost), na hrvatski odnosno srpski ili bošnjački naslov je pripovijetke različito prevedeno: kao "Čovjek iz pijeska" u *Njemačke priče* / Ernst T. A. Hoffmann; ilustracije Maria Pascual; prijevod Leopold Tulsević, Sarajevo 1986, *Pješčuljak*, prev. Dubravko Torjanac, scarabeus, Zagreb 2009; *Пескар* u knjizi E. T. A. Хофман, *Принцеза Брамбила и друге приче*, прев. Ј. Богичевић, Светови, Нови Сад 1998.

² Objavljena je prvi put kao uvodna pripovijetka u prvom tomu dvodjelne zbirke *Nachtstücke* (*Noćni komadi*) iz 1816. godine. Zbirka je inače zamišljena i kao pandan i nastavak prethodnog autorovog hita *Phantasiestücke im Callot's Manier* (*Fantastični ko-*

postupcima se s jedne strane uklapa u tadašnja traženja njemačkih romantičara za alternativom, prije svega u odnosu na tzv. model "weimarske klasike", odnosno literarne i uopće estetičke koncepte u prvom redu Goethea i Schillera, pokušavajući s druge strane stvoriti literarni izraz za novo doba, novu senzibilnost, odnosno zadovoljiti i proširiti književne afinitete nove generacije čitalačke publike. Zasićenost i razočaranje tzv. prosvjetiteljstvom, pokušajima da se na "racionalan" način riješe socijalni i individualni problemi, ostvare politički i estetički ideali, da se na antičkom, grčko-rimskom modelu društva, politike i umjetnosti izgradi nova evropska civilizacija i umjetnost, kasnija razočaranja Napoleonom akcijama i neostvarena očekivanja nacionalnih pokreta u borbi protiv Napoleona bili su samo neki od brojnih faktora koji su doprinijeli formiranju nekoliko generacija umjetnika i intelektualaca koje su izlaz počele tražiti u ideologiji i umjetnosti srednjeg vijeka, nacionalnoj povijesti, narodnoj predaji, folkloru, ili u sferama iracionalnog, patološkog ili fantastičnog. Da se radi o značajnom i obuhvatnom fenomenu pokazuje i činjenica da se romantizam javlja u čitavom nizu umjetnosti (književnost, muzika, slikarstvo), pa i znanosti (historiografija, povijest umjetnosti i književnosti) i kod gotovo svih evropskih naroda, u različitim pojavnim oblicima i u dosta širokom vremenskom rasponu od kraja 18. do druge polovine 19. stoljeća.³ U njemačkom slučaju proširivanje, nadopuna, ili čak subverzija klasičarskog modela pri tome ide izmeću ostalog u pravcu literariziranja dotada zapostavljenih ili tabuiziranih sfera ljudskog – prvenstveno individualne i socijalne patologije, ali i miješanja tragičnog i komičnog, korištenju ironije i groteske, te tzv. narodne poezije. Kao posebno inspirativna pri tome se pokazala forma tzv. narodne bajke – kako zbog njene povezanosti sa mitom i kolektivnim sjećanjem, sa podsvjesnim strahovima, željama i emocijama, ukorijenjenosti u nacionalnom, tako i sposobnosti da izrazi one iracionalne, tajnovite dimenzije čovjekove psihe. Pošto je na hrvatskom govornom području pripovijetka relativno malo poznata (prvi hrvatski prijevod pojavio se tek 2009. godine) smatrali smo da i na početku interpretacije treba dati relativno obiman prikaz sadržaja. Hoffmann započinje svoju priču bez ikakvog uvoda, sa tri pisma. U prvom od

madi u Callotovom maniru), koji se pojavio 1815. Popularnost prethodnog djela Hoffmann pokušava iskoristiti deklarirajući se u prividno anonimno objavljenim *Noćnim komadima* kao "autor *Fantastičnih komada u Callotovom maniru*". Znanstveno obrađen tekst rukopisa i prvog tiskanog izdanja pripovijetke u doktorskoj disertaciji: Ulrich Hohhoff, E. T. A. Hoffmann, *Der Sandmann*: Textkritik, Edition, Kommentar (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker, N. F. 87), de Gruyter, Berlin-New York 1988, XXXV/407 str..

³ Iz obimne njemačke literature o romantizmu samo nekoliko naslova: H. Heine, *Dieromantische Schule* (1833); R. Haym, *Dieromantische Schule, ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Geistes* (1870); Jürgen Klein/Fred Burwick (eds), *The Romantic Imagination: Literature and Art in England and Germany*, Amsterdam/Atlanta 1996; J. Klein, *Schwarze Romantik*, Frankfurt, Bern, New York, 2005; R. Safransky, *Romantik, eine deutsche Affäre*, München 2007.

njih, naslovljenom sa "Nathanael Lotharu", junak priče Nathanael piše o "nećem ućasnom" što mu se nedavno dogodilo:

Nešto jezivo ušlo je u moj tiivot! Mračan predosjećaj stravične, prijeteće kobi nadvio se nada mnom poput sjena crnih oblaka kroz koje ne prodire ni jedna vedra zraka sunca. Sada ću ti reći što mi se dogodilo. Moram, eto, uviđami sam, ali čim i pomislim na to, ah, neki mahniti smijeh provaljuje iz mene. Ah, dragi moj Lothare! Čime započeti i barem te donekle uvjeriti da je to što mi se pred nekoliko dana dogodilo uistinu imalo snage tako pogubno razoriti moj tiivot! Da si bio sa mnom, spoznao bi i sam; no ovako me sada zasigurno smatraš poremećenom osobom koja pati od priviđenja.. Ukratko, jeziv događaj čijeg se strašnog dojma pokušavam otresti, sastojao se, eto, tek u tome što je pred nekoliko dana, naime 30. listopada oko podneva, u moju sobu ušao prodavač barometara nudeći mi svoju robu. Ništa nisam kupio, već sam mu zaprijetio da ću ga baciti niz stube, a na tu prijetnju prodavač je otišao" (Hofman 2009: 8).⁴

Taj ućas, izazvan posjetom trgovca staklenim instrumentima i pomagali-ma koji mu je banuo u sobu i ponudio svoju robu Nathanael prijatelju pokušava objasniti događajima iz svog djetinjstva, koji su očito povezani sa njegovim strahovima. U njihovu je kuću, naime, uveće često dolazio neki čovjek, pri čemu bi majka čim bi se začuli njegovi koraci na stepenicama, djecu slala u krevet riječima: "A sada djeco! U krevet! U krevet! Dolazi pješčuljak, čujem ga". Mali Nathanael potom pita svoju dadilju, tko je taj pješčuljak i od nje dobija odgovor koji će njegov strah još više povećati:

"Ah, mali Nathanaele", odvratila je, "zar ti to ne znaš? To je zli čovjek koji dolazi k djeci kad ova ne žele poći u krevet i baca im punu šaku pijeska u oči, da im one krvave iskoče iz glave. Zatim ih on ubaci u vreću i za polumjeseca ih kao hranu nosi svojoj dječici, koja sjede u gnijezdu i imaju savi-jene kljunove, poput sova, i njima kljucaju oči neposlušne djece (Hofman 2009: 10).

Nakon nekoliko godina, piše naš junak dalje, dječja radoznalost ga je naglala da sazna tko je nepoznati čovjek koji je u kasne sate dolazio u kuću i uskraćivao njemu i njegovoj braći i sestrama zajedničke trenutke s roditeljima, te provodio večeri s njihovim ocem. Sakrio se u očevoj sobi u ormar i vidio da je nepoznati čovjek zapravo advokat Coppelius, koji je i danju ponekad zalazio u njihovu kuću i koji je djeci bio odvratn kako zbog svog izgleda, tako i zbog svojih postupaka prema njima. Već tu se, kako Nathanael piše, u njegovoj duši taj Coppelius pretvara u "zloduha koji svuda gdje se pojavi donosi jad i nevolju, vječnu propast". Prilikom te noćne avanture mali Nathanael vidi kako njegov

⁴ Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, *Pješčuljak*. Prev. Dubravko Torjanac, str. 8. Svima dostupna je njemačka online verzija: E. Th. A. Hoffmann, *Der Sandmann*, u: *Nachtstücke*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1984, <http://gutenberg.spiegel.de/buch/3093/2> Za znanstvenu uporabu najpouzdanije vjerojatno je je novo kritičko izdanje Kaltèrine Latifi: E. T. A. Hoffmann *Der Sandmann*. Textkritische Edition, Stroemfeld Verlag, Frankfurt am Main, Basel, 2011.

otac i Coppelius nešto rade oko gorećeg ognjišta, čini mu se da vidi neke glave bez očiju i uť asnut iskaće iz svog skrovišta u ormaru.

"Meni se učinilo kao da sam svuda uokolo zapazio ljudska lica, ali bez očiju – s odvratnim, dubokim crnim šupljinama umjesto njih. "Oči amo, oči amo!" uzviknuo je Coppelius muklim, prijetećim glasom. Ja sam vrisnuo od divljeg zaprepaštenja i pao iz svog skrovišta na pod. Coppelius me zgrabio- "mala beštijo! – mala beštija!" meketao je iskesivši zube! – zatim me podigao i bacio na ognjište tako da mi je plamen zahvatio kosu: "Sad imamo oči – oči – lijepi par dječjih očiju." Tako je šaputao Coppelius i šakama iz vatre vadio uťarena zrnca kojima mi je htio zasuti oči. Tada je moj otac preklinjući podigao ruke i uzviknuo: "Gospodaru! Gospodaru! Ostavi mom Nathanaelu oči – ostavi mu ih!" Coppelius je prasnua u vrištav smijeh i uzviknuo: "Nek momku ostanu oči i nek isplaće svoju porciju suza na ovome svijetu. Ali sada ćemo mehanizmu dobro pogledati i ruke i noge." A zatim me šćepao tako silovito da su mi zapucketali zglobovi, odvrnuo i ruke i noge, pa ih i opet namjestio na svoja mjesta... "… nije svugdje kako treba! Dobro je onako kao što je bilo! – eh, shvaćao je stari!" siktao je i zamuckivao Coppelius. Sve oko mene postalo je crno i mračno, a iznenadan grć prošao je mojim ťivcima i tijelom- više ništa nisam osjećao" (Hofman 2009: 14).

Na kraju pisma razjašnjava se i povezanost tih događaja sa pojavom trgovca optičkim instrumentima: Nathanael naime vjeruje da je u njemu prepoznao Coppeliusa, koji se predstavlja kao "pijemontski mehaničar" po imenu Giuseppe Coppola, te najavljuje da se ťeli s njim suočiti i osvetiti oca. U drugom pismu naslovljenom sa "Klara Nathanaelu" čitatelj saznaje da je prvo pismo bilo poslano na pogrešnu adresu, zarućnici Klari, umjesto prijatelju Lotharu, njenom bratu. Klara se u neku ruku isprićava što odgovara na pismo koje nije njoj upućeno i pokušava umiriti Nathanaela objašnjavajući mu da su njegov otac i Coppelius zapravo vršili alkemićarske eksperimente, pri čemu je došlo do eksplozije i smrti, a da strašna predstava o opasnom advokatu postoji samo u njegovoj mašti. I ona i brat misle da i moć advokata Coppeliusa i moć trgovca Coppole nad Nathanaelom nisu realni, da poćivaju samo na njegovom uvjerenju da oni postoje i da su opasni. U posljednjem pismu, ovaj put naslovljenom na Lothara, glavni junak naoko prihvaća Klarine argumente i djeluje smireno; izjavljuje da više ne vjeruje da su Coppola i Coppelius ista osoba; uz to spominje svog novog profesora Spalanzanija i njegovu kćer Olimpiju, te svoj skori povratak kući. Čitatelj tu dobija i čitav niz informacija o likovima i njihovim odnosima, izmeću ostalog da su Klara i Lothar djeca preminulih roćaka Nathanaelove porodice koju je njegova majka prihvatila i odgajala.

Tek nakon tog pisma u priću se uključuje pripovjedać, direktnim obraćanjem čitatelju. Pri tome spominje neodoljiv poriv da opiše svoj doťi vljaj, ťaleći se pri tome kako mu nedostaju rijeći za opis čitavog obilja osjećaja i misli koji mu naviru povodom priće o Nathanaelu. Spominje da je razmatrao različite mogućnosti kako da zapoćne priću, ali mu ni jedna nije odgovarala teťi ni teme, te se stoga odlučio za prezentiranje tri pisma na poćetku: "Prihvati, blagonakloni

čitatelju, ona tri pisma, koja mi je prijatelj Lothar susretljivo povjerio, kao puki obris slike na čije ću platno, pripovjedajući, pokušati nanositi sve više boje" (*Pješčuljak*: 26). Potom slijedi prijelaz na radnju koja je započeta u pismima, no ovaj put iz perspektive pripovjedača. Za vrijeme boravka kod kuće Nathanaela vidimo kao promijenjenu ličnost, on govori o mračnim silama kojima je čovjek izložen u svom životu i da mu je "čitav život postao san i slutnja". Pokušava Klaru uključiti u razgovor o "principu zla", koji navodno otjelovljuje Coppelius. Saznajemo da Nathanaela sve više iritira Klarina, kako on kaže, "prozaična priroda". Uz to piše pjesmu na temu Coppeliusovog uništenja njihove ljubavi. Kada Klara užasnuta zahtijeva od njega da pjesmu baci u vatru, on je naziva "prokletim beživotnim automatom" (*Pješčuljak*: 33). Njegov pak razgovor s Lotharom kulminira svačom i čak izazovom na dvoboj. Klarina intervencija, međutim, ipak dovodi do pomirenja i isprike Nathanaelove; čak se činilo da se konačno oslobodio misli na mračne sile. Po povratku na studij Nathanael zbog poštara mijenja stan i iznajmljuje sobu nasuprot kuće već spomenutog profesora Spalanzanija. Prividno prevladani strah opet se javlja kada se ponovno pojavi Coppola i pokušava mu prodati lornjone i naočale (koje naziva "lijepe oči", u njemačkom tekstu "sköne Oke", što kod Nathanaela izaziva asocijacije na scenu sa Coppeli-
usm). Nathanael se umiri kad mu trgovac pokaže dalekozore; kupivši dalekozor on počinje opsesivno promatrati spomenutu Olimpiju, koja mu se sve više čini idealom ljepote. Kada Spalanzani organizira svečanost na kojoj želi društvu prezentirati svoju kćer, Nathanael, koji je izgleda potpuno zaboravio Klaru, izjavljuje ljubav Olimpiji. Posjećuje je skoro svaki dan i govori o "o ljubavi, o probučenju tvojarkoj simpatiji prema životu, o psihičkoj srodnosti". Olimpija ga uvijek sluša bez riječi, a on se osjeća potpuno shvaćen i odlučuje je zaprositi. Međutim, kad se sljedeći put s tom namjerom pojavi u kući, biva svjedokom groteskne borbe između Spalanzanija i Coppole, koji se otimaju o Olimpiju i rastrgnu je. Tek tada Nathanael shvaća da je Olimpija mehanička lutka; kada ga Spalanzani pri tome gađa krvavim Olimpijinim očima, on poludi i završava u umobolnici. Na tom se mjestu ponovno uključuje pripovjedač i opisuje reakcije na činjenicu da je Olimpija u stvari bila automat što su ga zajednički napravili Spalanzani i Coppola. Nathanael se prividno oporavlja i nakon novog izbijanja ludila i čitatelju ga pripovjedač prikazuje kako šeta s Klarom i penje se na gradski toranj odakle ugleda "neki čudan mali grm koji kao da ide prema njima". Nathanael *'izvadi Coppolin dalekozor, pogleda sa strane – Klara je stajala pred objektivom! Tada mu grč zahvati srce i žile – blijed kao mrtvac zurio je u Klaru, no tada jur-
nuše bujice vatre kroz kolutajuće oči..'* Pokušava Klaru baciti s tornja, no Lothar je uspijeva spasiti, dok se Nathanaelu čini da u daljini vidi Coppeliusa kako stoji u mnoštvu, a potom uz krik *"Ha, lijepoči – lijep oči!"* (Ha! Sköne Oke- Sköne Oke") skače s tornja i pogiba (*Pješčuljak*: 53). Već tijekom čitanja prvog pisma čitatelj može saznati ili naslutiti korijene naoko pretjerane reakcije glavnog junaka: pojava čudnog trgovca barometrima, odnosno optičkim spravama aktivira kod njega traume iz djetinjstva, sjećanja na neprijatnog odvjetnika Coppeliusa i njegove posjete, njegove alkemičarske eksperimente sa ocem, prilikom kojih će

otac smrtno nastradati, i na priču o pješćuljku u horor-verziji kućne dadilje. Ugrađujući u tekst od samih početaka priče spoznaje o tajanstvenim i neistraženim područjima ljudske psihe, pisac pušta svog junaka da pismo namijenjeno Lothariu adresira na ime njegove sestre, a svoje vjerenice Klare. Ona, kao što joj i samo ime sugerira, stvari vidi trezveno i jasno (*clarus*), i svojim odgovorom za kratko uspijeva uvjeriti Nathanaela da su njegovi strahovi plod traume, odnosno da mu od Coppeliusa i njemu sličnih ne prijete nikakva opasnost. No njegova su psihička oštećenja duboka i trajna, te će ubrzo opet izbiti na površinu. Iz svoje studentske sobe naime Nathanael će, kao što je spomenuto, imati priliku promatrati događaje u stanu svog profesora preko puta, gdje njegovu pažnju privlači lik djevojke za koju vjeruje da je profesorova kćerka, a za koju se kasnije ispostavi da je u stvari lutka, automat, koji samo liči na živo ljudsko biće. Otkriće da se radi o lutki, kod Nathanaela, koji se u međuvremenu i emocionalno vezao za nju, izaziva novu traumu, iz koje će se međutim opet izvući uz Klarinu pomoć. No i taj spas samo je privremen, jer će prva ozbiljnija traumatična situacija (ovaj put to je pogled sa vrha kule) izazvati definitivni krah: izbijanje ludila i skok u smrt. Treba reći i da sama pripovijetka, kao ni čitava zbirka *Noćnih komada*, nije svojevremeno ponovila uspjeh njegovih prethodnih djela, no tijekom svoga puta kroz vrijeme i prostor pokazala se kao jedan od najvitalnijih i za književnu znanost najinteresantnijih tekstova ovog njemačkog romantičara.⁵ Impozantan broj analiza i interpretacija različitih vrsta ponukao je neke književne stručnjake da na primjeru tumačenja ove Hofmannove pripovijetke preispitaju cjelokupnu povijest književno-znanstvene interpretacije⁶. Na ovom su se tekstu ogledali brojni analitičari i interpreti, počevši od psihologa Sigmunda Freuda⁷ i Ernsta Jentscha⁸, teoretičara medija Friedricha Kittlera⁹, germanista kao što su Barbara

⁵ Prethodile su joj pripovijetke kao što su *Vitez Gluck* (1809), niz kraćih pripovijedaka grupiranih oko figure dirigenta Kreislera (*Kreisleriana*, 1810-1814), *Don Huan* (*Don Juan*), *Der Magnetiseur* (*Magnetizer*, obje 1813), *Zlatni lonac* (*Dergoldene Topf*) (1814), *Pustolovine u silvestarskoj noći* (*Die Abenteuer der Sylvesternacht*, 1815) – sve to objedinjeno u već spomenutoj zbirci *Fantastičnih komada u Callotovom maniru*.

⁶ Peter Tepe, Jürgen Rauter, Tanja Semlow: *Interpretationskonflikte am Beispiel von E. T. A. Hoffmanns „Der Sandmann“—Kognitive Hermeneutik in der praktischen Anwendung*. Königshausen & Neumann, Würzburg 2009, (*Studienbuch Literaturwissenschaft* 1). "Sistematizaciju" različitih pokušaja tumačenja novele daju Hanna Knapp i Peter Mattes u tekstu "Subjektivitätskonstruktion in narrativer Uneindeutigkeit - E. T. A. Hoffmanns *Sandmann*", *Journal für Psychologie* 2001, 9, sv. 2, str. 39-50.

⁷ S. Freud: *Das Unheimliche*. U: *Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften* V (1919), str. 297-324. Cit. prema Sigmund Freud, *Das Unheimliche*, <http://www.gutenberg.org/3/4/2/34222> 22. 11. 2014.

⁸ Ernst Jentsch: *Zur Psychologie des Unheimlichen*. U: *Psychiatrisch-neurologische Wochenschrift*. 22 (1906), str. 203-205.

⁹ Friedrich Kittler: *Das Phantom unseres Ichs—und die Literaturpsychologie*. E. T. A. Hoffmann – Freud – Lacan. U: Friedrich A. Kittler, Horst Turk (Hrsg.): *Urszenen. Literaturwissenschaft als Diskursanalyse und Diskurskritik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977, str. 139–166.

Neymeyer¹⁰, GüntherSaße¹¹ i mnogi drugi, kao i brojni pisci¹², kompozitori¹³, kazališni i filmski redatelji¹⁴. Nekoliko je aspekata teksta privlačilo posebnu pažnju u vrijeme njegovog pojavljivanja i tijekom sada već 200-godišnje recepcije, od kojih bi posebno trebalo istaknuti dva: prvi bismo mogli označiti kao inovacijski, a povezan je sa onovremenim romantičarskim "otkrivanjem" i kreativnom revitalizacijom elemenata tzv. narodne bajke (Volksmärchen), drugi segment odnosio bi se, također inovativno, na otkrivanje sfere skurilnog, mračnog, patološkog, ružnog u prvom redu u ljudskoj psihi, kao područja atraktivnog za literarno i uopće umjetničko uobličavanje. Sa elementima narodne bajke i mita kreativno se počeo poigravati još 1797, dakle na samom početku njemačkog romantizma, Ludwig Tieck u svom *Plavokosom Eckbertu*, a u sljedeća dva desetljeća do pojave Hoffmannovog teksta i čitateljska publika i stručna književna javnost uvelike su navikli na slične zahvate, pa u tome moćda treba tražiti razloge relativno hladnog prijema. Drugi, vjerojatno relevantniji razlog za distanciranje vjerojatno treba tražiti u izboru i konsekventnom, moćda bi se moglo reći i drastičnom slikanju teme: traumatičnog iskustva senzibilne osobe koje vodi u ludilo i smrt. Ta tematika i literarna konsekventnost, sposobnost da se u priču ugrade ne

¹⁰ Barbara Neymeyr: *Narzisstische Destruktion. Zum Stellenwert von Realitätsverlust und Selbstentfremdung in E.T.A. Hoffmanns Nachtstück „Der Sandmann“*—μ: Poetica 29 (1997), str. 499–531.

¹¹ Günter Saße: *Der Sandmann. Kommunikative Isolation und narzisstische Selbstverfallenheit*. U: Günter Saße (Hrsg.): *E. T. A. Hoffmann. Romane und Erzählungen*. Reclam, Stuttgart 2004, str. 96–116 (*Reclams Universal-Bibliothek* 17526 *Interpretationen*). Dina De Rentiis navodi u svojoj doktorskoj disertaciji *Figur und Psyche. Neudefinition des Unheimlichen*. U ediciji *Romanische Literaturen und Kulturen* 7, izd. Dina De Rentiis, Albert Gier i Enrique Rodrigues-Moura, University of Bamberg Press 1913, str. 19 (u online verziji dostupno na: OPUS; <http://www.opus-bayern.de/uni-bamberg/>), gotovo stotinu bibliografskih jedinica radova koji se bave Hoffmannovom pripovijetkom.

¹² Počevši od negativnih ocjena J. W. Goethea i Waltera Scotta (*On the Supernatural in Fictitious Composition*.. 1827), do oduševljenih čitatelja kao što su Theophile-Gautier, VirginiaWulf, E. A. Poe, Dostojevski

¹³ Od novijih primjera recepcije Hoffmannove pripovijetke trebalo bi spomenuti operu *Der Sandmann* Andrea Lorenza Scartazzinija (praižvedba u kazalištu u Baselu 20. studenog 2012, na libreto ThomasaJonigka, a u režiji Christopha Loya), balet *Der Sandmann* (koreografija i scenografijaChristan Spuck, na muziku Roberta Schumanna, praižvedba 7. travnja 2006, Staatstheater Stuttgart), poznati danski rok-sastav nazvao se po Hoffmannovoj priči The Sandmen; o berlinskom sastavu Coppelius i njegovim kompozicijama na teme iz *Pješčuljka* još će biti riječi u okviru poglavlja o recepciji; američki avangardni sastav The Residents objavio je 2007 album pod naslovom *The Voice of the Midnight* na kome se također koristi Hoffmannova pripovijetka (Nathanael tu postaje "Nate", a Klara "Claire"). Poznati bend Rammstein asocira u svojoj pjesmi "MeinHerz brennt" također na priču o pješčuljku.

¹⁴ *Pješčuljka*, odnosno *Peskara* postavio je slovenski redatelj Silvan Omerzu u lutkarskoj predstavi za odrasle (Društvo lutkovnih ustvarjalcev Cankarjev dom, Gledališče Konj, 2002, muzika Bojana Šaljić)

samo elementi bajke i mita, literariziraju procesi koji se odvijaju u mračnim predjelima čovjekove podsvijesti, upravo su posebno fascinirali kasnije generacije Hoffmannovih čitatelja. Bajka o pješćuljku, odnosno upoznavanje s njegovim likom, dolazi do protagoniste pripovijetke u ranom djetinjstvu i šokira nepripremljenog dječaka. Pošto još nije čuo spomenutu bajku, mali Nathanael pita dadilju tko je taj pješćuljak i od nje dobija spomenutu horor-varijantu spomenute bajke. Uobičajenu, bezazlenu i "pripitomljenu" verziju bajke, (koja se kao crtani film već više od pola stoljeća drži na programima njemačke televizije), dadilja je ne sluteći katastrofalne posljedice pretvorila u priču strave i užasa, pripremiivši teren za sljedeću traumu glavnog junaka, vezanu ponovno za vid i oči. Naime, da bi vidio o kakvom se to tajanstvenom očevom noćnom posjetitelju radi, zbog kojega su djeca morala ranije u krevet, Nathanael se, kao što je rečeno, sakrio u ormar i tako bio svjedokom noćnih alkemičarskih eksperimenata svoga oca i Coppeliusa. Pri tome je otkriven i ljutiti advokat ga je pri tome gadno isprepadao i povrijedio. Nakon kraćeg bolovanja mali će se Nathanael oporaviti od ovog šoka, otac će na neko vrijeme prekinuti svoje druženje sa strašnim advokatom, no prilikom njihovog, navodno posljednjeg alkemičarskog eksperimenta doći će do eksplozije u kojoj će otac smrtno stradati – što će naravno dodatno traumatizirati našeg junaka, a na taj način Hoffmann je svog junaka potpuno pripremio za kasniju psihofizičku katastrofu, koja je nagoviještena već na samom početku pripovijetke, u njegovom prvom pismu. Jedan od važnih segmenata tog postupka, slično kao kod Tiecka u spomenutom *Plavokosom Eckbertu*, jeste poigravanje sa čitateljskim očekivanjima stvorenim na temelju iskustva sa narodnom bajkom. Kao što je Tieck iskoristio elemente poznate bajke o gospođi Holle, Hoffmann je upotrijebio bajku o pješćuljku, koja također ima čitav niz elemenata mita, sage i koja je također povezana sa dubinama individualne i kolektivne psihologije. I jedan i drugi su uobičajeni *happyend* zamijenili katastrofalnim krajem svojih protagonista; umjesto da kao uobičajeni junaci bajke ostvare svoje želje i ciljeve, oni skončavaju u ludilu i smrti. Već je otac moderne psihologije Sigmund Freud u tekstu *Pješćuljka* otkrio čitav niz genijalno uočenih i literarno oblikovanih elemenata mita o Edipu, odnosno tzv. "edipovog kompleksa", a kasnija istraživanja psihologa, antropologa i povjesničara kulture, te književnih teoretičara, otkrili su i čitav niz drugih aspekata naoko samo kuriozne priče. U spomenutom članku o "jezovitu" Freud će dati jedno od kompleksnijih i po svom djelovanju do danas vrlo podsticajnijih tumačenja pripovijetke¹⁵. Polazeći u klasičnom maniru od pokušaja definicije pojma "jezovito" (*unheimlich*) u sferi psihologije i estetike, on će, analizirajući taj fenomen u čitavom nizu književnih ostvarenja, posebnu pažnju posvetiti njegovoj literarnoj realizaciji u Hoffmannovoj pripovijeci. Nakon što se ogradio od mogućih primjedbi da kao psihoanalitičar nepozvan ulazi u područje druge struke, estetike, Freud naglašava da je njegovo bavljenje literarnim prikazima manifestacija "jezovitog" u prvom redu uvjetovano potrebom psihoanalize da istraži ovu za čovjekovu psihu zna-

¹⁵ Na hrvatskom: S. Freud: 2010.

čajnu, a tada još uvijek (i u psihologiji i u estetici) neistraženu sferu. Pošto je ustvrdio da jezovito spada u veliko područje ljudskih strahova, on polazeći od kratke rasprave svog prethodnika E. Jentscha i teze da je jezovito vrsta straha koja na pomalo paradoksalan način proizlazi iz nečeg što nam je dobro poznato, blisko, daje opširnu evaluacije mnogobrojnih značenja pojma "jezovito" u njemačkoj književnosti, estetici, filozofiji i uopće jezičnoj upotrebi u desetak svjetskih jezika. Već je Jentsch, naime, zapazio da osjećaj jezovitog često može proizlaziti iz sumnje da neko ti vo biće nema dušu, odnosno obratno da je neko ne-ti vo biće ima, pozivajući se pri tome na utisak koji ostavljaju voštane figure, automati i lutke; već on je pretpostavio da se i osjećaj jezovitog, koji se kod promatrača javlja u slučajevima ludila i epileptičnih napada, zasniva na njihovoj slutnji da se tu radi o mehaničkim i automatiziranim procesima, skrivenim iza poznate slike o živim bićima. Jentsch je posebno istakao E. T. A. Hoffmanna kao nenadmašnog majstora izazivanja jezovitih utisaka u literaturi uz pomoć postupaka kojima čitatelja ostavlja u neizvjesnosti, ima li pred sobom osobu ili automat. Freud već na početku napominje da u *Pješčuljku* motiv naoko žive lutke Olimpije nije ni jedini ni najvažniji faktor u stvaranju spomenutog osjećaja jezovite atmosfere i da pomalo satirično-ironičan kraj te epizode u svrhu ruganja ljubavnom sljepilu junaka pripovijetke čak narušava, sprečava jezovito djelovanje. U centru priče po Freudovom uvjerenju stoji zapravo motiv pješčuljka koji djeci vadi oči. Nakon toga on dosta detaljno za svoje čitatelje rekapitulira priču o Hoffmannovom junaku i njegovom putu kroz traume u ludilo i smrt, ističući da se ovdje ne radi o "intelektualnoj nesigurnosti", kako bi to rekao Jensch, kojom bi se mogao objasniti utisak jezovitosti. Adekvatno razumijevanje može, po Freudovom uvjerenju, ovdje omogućiti u prvom redu psihoanalitička spoznaja o dječjim strahovima zbog gubitka vida, odnosno očiju, dopunjena znanstvenim spoznajama o snovima i fantazijama, te mitovima. Strah od gubitka vida pak, po njegovim je saznanjima često povezan, odnosno javlja se kao nadomjestak straha od kastracije, za što je najbolji primjer upravo poznati mit o Edipu. Samoo-sljepeljivanje mitskog junaka, piše Freud, zapravo je tako Černeka vrsta ublažavanja kastracije, kao kazne koja mu je po tadašnjim zakonima i bila zapriječena za njegov prijestup. I u slučaju Hoffmannovog junaka strah od gubitka očiju povezan je sa smrću oca, a pojava pješčuljka u priči je uvijek povezana i sa sprečavanjem ostvarenja ljubavnog odnosa; on je taj koji razara Nathanaelovu emotivnu vezu i sa Klarom i sa njezinim bratom, on uništava i lutku Olimpiju, on je taj koji ga tjera u samoubojstvo neposredno pred konačno ostvarenu vezu sa Klarom na kraju novele.

"U priči iz djetinjstva otac i Coppelijs predstavljaju imago oca, ambivalentno rastavljen u dvije suprotnosti; jedan prijeti osljepljenjem (kastracijom), drugi, dobri otac, molbom spašava oči djetetu. Potiskivanjem najjače pogođen dio tog kompleksa, želja da se ubije zli otac, prikazan je u smrti dobrog oca, koja se stavlja na teret Coppelijsu. Tom paru očeva odgovaraju u daljem tijeku studentske životne priče profesor Spalanzani i optičar Coppola, profesor prepoznat kao figura u nizu očeva, Coppola kao identičan sa advokatom Coppelijsom. Kao što su ranije zajedno radili za tajan-

stvenim ognjištem, sada su zajedno napravili lutku Olimpiju; profesor se i naziva Olimpijinim ocem. Taj dvostruki zajednički nastup izdaje ih kao rascjep imaga oca, tj. i mehaničar i optičar su otac Olimpijin kao i Nathanaelov. U onoj horor-sceni iz djetinjstva Coppelius je, nakon što je odustao od osljepljivanja, mališanu za probu odvrnuo ruke i noge, dakle radio s njim kao mehaničar na nekoj lutki. Ta posebna crta, koja sasvim ispada iz okvira predstave o pješčuljku, unosi u igru jedan novi ekvivalent kastracije; on ukazuje i na unutrašnju identičnost Coppeliusa sa svojim kasnijim oponentom, mehaničarom Spalanzanijem i priprema nas za tumačenje Olimpije. Ta mehanička lutka ne može biti ništa drugo no materijalizacija Nathanaelovog femininog stava prema ocu u ranom djetinjstvu. Njeni očevi – Spalanzani i Coppola – samo su nova izdanja, reinkarnacije Nathanaelovog para očeva; inače nerazumljiva Spalanzanijeva izjava, da je optičar ukrao oči Nathanaelu (vidi tekst), da bi ih ugradio lutki, dobija tako svoje značenje kao dokaz identičnosti Olimpije i Nathanaela. Olimpija je takoreći kompleks koji se odvojio od Nathanaela, koji mu se suprotstavlja kao osoba; dominacija od strane tog kompleksa nalazi svoj izraz u nerazumno anankastičnoj ljubavi prema Olimpiji" (Frojd 1919: 12).

Pozivajući se na kontekst pripovijetke i na biografske podatke o Hoffmannovom problematičnom odnosu prema vlastitom ocu, Freud smatra da se sa priličnom sigurnošću može govoriti o tome da jezovitost *Pješčuljka* počiva na strahu iz dječjeg kastracionog kompleksa. Treba reći i da je kratka Freudova analiza *Pješčuljka* tek dio njegovog teksta o jezovitom, te da pored ove pripovijetke kao izvor za svoju analizu jezovitog koristi i Hoffmannove *Đavolje eliksire* i čitav niz drugih literarnih primjera (iz Schillera, Goethea, Heinea, W. Hauffa, H. H. Ewersa i drugih), te da sam tekst predstavlja jedan od temeljnih psihoanalitičkih pokušaja osvjettljavanja književne tematike. Freudova zapata nja preciziraće i dalje razviti, između ostalih, Georg Christoph Tholen u radu "Das Unheimliche under Realität und die Realität des Unheimlichen".¹⁶ Polazeći od Freuda on će zaključiti da romantičarski romani i bajke još prije psihoanalize razvijaju "genealogiju nesusjesnog", a da Hoffmannova pripovijetka na gotovo paradigmatičan način prikazuje "dramaturgiju nagona", pri čemu se njegova modernost ogleda upravo u "de-formiranju našeg prividno jasnog misaoonog i opatjnog identiteta" (Tolen 1984: 92). Pozivajući se na H. Th. Lehmana¹⁷, koji je otkrio čitav niz novih suptilnih aspekata Hoffmannovog teksta, Tholen ukazuje na originalnost pri tematiziranju ontološkog odnosa čovjekovog prema mašini, automatu, njegovim strahovima, fascinaciji, sve to u okviru kompleksa ludila, smrti i erosa (Tolen 1984: 94 i d.). Maria Juchem pak u svom eseju na primjeru Hof-

¹⁶Prvo objavljeno kao uvod za 3. simpozij "Psychoanalyse – Literatur – Literaturwissenschaft, u *Fragmente Schriftenreihe zur Psychoanalyse*, Nr. 11., Kassel 1984, str. 6-19, potom u proširenoj i prerađenoj online-verziji na adresi <http://www.sammel-punkt.philo.at:8080/...9047.thounheimlic...str. 88-101>.

¹⁷ Hans-Thies Lehmann, *Exkurs über E. Th. A. Hoffmanns "Sandmann"*. Eine texttheoretische Lektüre, u: *Romantische Utopie – Utopische Romantik* (hg. von G. Dischner und R. Faber), Hildesheim 1979, str. 311f.

fmannovog *Pješčuljka* i *Okretaja zavrtnja* Henryja Jamesa (*The Turn of the Screw*, 1898) pokušava ispitati teorijske odrednice tzv. "nepouzdanog pripovijedanja" i odrediti njegovu ulogu, posebno u u romantičarskoj prozi.¹⁸ Posebnu pažnju pri tome obraća problematici "pripovjedača", smatrajući je presudnom za formiranje perspektive koja se čitatelju nudi. Pri tome ističe da "nepouzdanost" u *Pješčuljku* proizlazi iz nevjerovatnosti da su Coppelius i Coppola jedna te ista ličnost, čemu treba pridodati i "multiperspektivno" prikazivanje radnje.¹⁹ Analize mečutim pokazuju da ni uloga pripovjedača u stvaranju utiska "nepouzdanog" pripovijedanja ne mora biti presudna, odnosno da čitav niz signala u tom pravcu može dolaziti sa meta- i paratekstualnog nivoa. U slučaju Hoffmannovog teksta to bi u prvom redu bile direktne ili indirektne informacije koje pisac šalje preko strukturiranja priče (prezentiranje tri pisma na početku, komentari fiktivnog pripovjedača, njegova najava da će pronaći materijal umjetnički obraditi). Autorica u tom kontekstu spominje i editorske pasaje, koje je pisac kasnije izbacio, a u kojima je bilo riječi o tome kako se Coppelius nakon katastrofe sa pogibijom Nathanaelova oca još jednom vratio i scenu sa iščupanim očima ponovio sa njegovom mlaćom sestrom— što bi dodatno umanjilo vjerojatnost da su Coppelius i Coppola ista ličnost (Juhem 2014: 5). U samoj tehnici "nepouzdanog pripovijedanja" autorica nadalje vidi jedno od važnih obilježja novog romantičarskog književnog koncepta, kao alternative trezvenom prosvjetiteljskom stilu, kao proširenje literarnih izražajnih mogućnosti, a time i otvaranje novih prostora za prikazivanje snova i trauma, vizija i strahova, za aktiviranje čitateljeve fantazije (Juhem 2014: 9).

Recepcija

Iako recepcija kod čitalačke publike i književne struke, kao što je već nagoviješteno, nije uvijek bila posebno dobra, pri čemu posebno treba spomenuti negativan sud Waltera Scotta (1824) i Goethea (1824. i 1827.)²⁰, ali i jed-

¹⁸ Maria Juchem, *Studie in unverlässigem Erzählen am Beispiel von E. T. A. Hoffmanns *Der Sandmann* und Henry James' *The Turn of the Screw**. U: maria-juchem.de/Verlassliches_Erzahlen.pdf

¹⁹ Pozivajući se na zapatanja koja su prije nje formulirali Ellis, John. „Clara, Nathanael and the Narrator: Interpreting Hoffmann's <<Der Sandmann>>—U: *German Quarterly* 54. 1981. str. 5, Walter, Jürgen. „Das Unheimliche als Wirkungsfunktion. Eine Rezeptionsästhetische Analyse von E.T.A. Hoffmanns Erzählung <<Der Sandmann>>—U: *Mitteilungen der E.T.A. Hoffmann-Gesellschaft* 30. 1984. str.23, te Schröder, Irene. „Das innere Bild und seine Gestaltung. Die Erzählung <<Der Sandmann>> als Theorie und Praxis des Erzählens—U: *E.T.A. Hoffmann Jahrbuch* 9. 2001. str.26, te na vlastite analize, autorica zaključuje "nepouzdanost" u Hoffmannovoj pripovijetci proizlazi iz onoga što nije rečeno (za razliku od *Okretaja zavrtnja*, gdje je upravo ono što je rečeno izvor nepouzdanosti), op. cit. str. 3.

²⁰ Goethe u svom prikazu engleskog časopisa *Foreign Quarterly Review* iz 1827. godine citira negativno mišljenje W. Scotta (u eseju *On the Supernatural in Fictitious Composition*, koji u tom časopisu stoji bez imena autora) o Hoffmannu, nalazeći u

nog dijela romantičarskih kolega pisaca (Jean Paul, J. von Eichendorff, Wilhelm Grimm), impozantna je lista onih koji su cijenili ovu pripovijetku: od njemačkih pisaca Adalbert von Chamisso, Heinrich Heine, kod Francuza , i , Victor Hugo, , , kod Rusa Puškin i Dostojevski, kod Engleza E. A. Poe. Već od sredine 19. stoljeća može mo pratiti dosta intenzivnu kreativnu recepciju, odnosno inspirativno djelovanje Hoffmannovih tekstova, među njima i *Pješčuljka*. Tu bi prije svega trebalo spomenuti balet *Coppelia* Lea Delibesa (1870), te operu *Hoffmannove priče* (*Les Contes d'Hoffmann*) francusko-njemačkog kompozitora Jacquesa Offenbacha (1881). Opera je zapravo nastala na osnovu kazališnog komada dvojice francuskih autora a i verfasstesa iz 1851. godine, od kojega je Barbier na Offenbachovu zamolbu načinio libreto. Pored *Pješčuljka* tu su se našli *Pustolovine Silvestarske noći* i *Savjetnik Krespel*.

No do najintenzivnije recepcije dolazi u najnovije vrijeme, kada pripovijetka postaje dio obvezne školske lektire u nekim njemačkim školama i kada tako postaje poznata široj publici, što opet ima povratno djelovanje, recimo u kazališnoj i filmskoj sferi i na području pop i rok muzike. Posebno je zanimljiva filmska recepcija, odnosno ekranizacija romantičarskih tekstova, među njima i *Pješčuljka*, koji zbog kompleksnosti i specifičnosti svoje književno-jezičke strukture predstavljaju pravi izazov za redatelje i glumce. Ne samo zbog toga, od samih je početaka bilo ozbiljnih diskusija o ekranizaciji literarnih djela, pa i ozbiljnih osporavanja opravdanosti same ekranizacije. Među najpoznatije rane protivnike ekranizacije svakako spada Virginia Woolf, koja je još 1926. u eseju pod naslovom "The Cinema" objavljenom u njujorškom časopisu *Arts*, a potom u malo izmijenjenom obliku pod naslovom "The Movies and Reality" u *The New Republic* postupak ekranizacije književnih djela okarakterizirala kao poguban i za jednu i za drugu umjetnost.²¹ No, unatoč tomu, zahvaljujući u prvom redu uspješnim redateljima, ali značajnim teoretičarima kao što su Bela Balazs²², Millicent Marcus²³, Thomas Leitch²⁴, Robert Stam²⁵, pa i razvoju čitavog znanstve-

njemu očito neku vrstu suglasnosti sa svojim, također pretežno negativnim sudom o ovom romantičaru: "*Takve bajke nemoguće je podvrgnuti bilo kakvoj kritici; one nisu vizije nekog poetskog duha, one nemaju duha ni onoliko koliko se priznaje ludostima nekog mjesečara; to su grozničavi snovi jednog lako pokretljivog bolesnog mozga, kojemu ne možemo, ma koliko nas oni istovremeno svojom čudnovatošću uzbuđuju, ili svojom neobičnošću iznenađuju, posvetiti više od trenutne pažnje. Zaista, Hoffmannova oduševljenja često liče uobraženjima kakva izaziva neumjerena upotreba opijuma i koja zahitiavaju prije pomoć liječnika nego kritičara. (...)*" (Gete 1827: 86 i d.).

²¹ O tome, između ostalih: Maria Popova, Virginia Woolf on Language of Film and the Evils of Cinematic Adaptations of Literature, www.brainpickins.org/.../virginia-woolf-on-the-cin

²² B. Balazs, *Theory of the Film; Character and Growth of a New Art* (1945, 1970).

²³ M. Marcus, *Film making by the Book*. Italien Cinema and Literary Adaptation, 1993.

²⁴ Th. Leitch, *Film Adaptation and its Discontents: From "Gone with the Wind" to "The Passion of the Christ"*, 2009

nog područja tzv. *Adaptationstudies*, literatura je bila i ostala jednim od glavnih oslonaca i inspiracija filmske umjetnosti.

Hoffmannova pripovijetka ekranizirana je nekoliko puta, no na osnovu tih ostvarenja teško bi bilo reći da je našla svoj pravi filmski izraz. Godine 1993. redatelj Eckhart Schmidt²⁶ snimio je cjelovečernji igrani film pod naslovom koji direktno upućuje na tekst romantičarske pripovijetke: *Pješćuljak E. T. A. Hoffmanna* (*E. T. A. Hoffmanns, der Sandmann*), gledatelj koji poznaje i autora i njegov tekst ubrzo će zaključiti da je od Hoffmannovog teksta, pa i čitave atmosfere romantičarske umjetničke bajke, ostalo vrlo malo. Mjesto i radnju svog filma redatelj je premjestio u 20. stoljeće, u neodređeni talijanski gradić na jezeru Garda, a njegova filmska priča plasirana je preko mladog njemačkog para, Danijela i Clare. Putovanje koje na početku izgleda kao turističko, kao neka vrsta "medenog mjeseca" prije vjenčanja, trebalo bi poslužiti ti boljem upoznavanju i zbližavanju partnera, polako kao da se pretvara u noćnu moru. Danijel naime sve više pokazuje znakove psihičke neuravnoteženosti, rastrojenosti, pogotovo kad se u priču uključe sljedeća tri lika: hotelijer Coppola, njegov tajnik Spalanzani i njegova kćerka Olimpija. Iznenađenoj Clari Danijel postepeno priznaje da je on zapravo rođen u tom gradu, a da je Coppola kriv za smrt njegova oca, a da se on zapravo došao osvetiti. Još neprijatnije iznenađenje za Claru predstavlja spoznaja da Danijela neodoljivo privlači Olimpija. Kao moderna emancipirana žena ona zaključuje da je najpametnije da oputuje u drugi grad, ostavivši Danijelu mogućnost da je tamo potraži, ako mu je stalo do nje. Kao i u pripovijeci i ovdje se ispostavlja da je Olimpija zapravo android, automat, lutka od tkanice i plastike, majstorsko djelo Coppole i Spalanzanija; Danijel je na kraju sam uništava. No Hoffmannovski dio priče u kome je Coppola kriv za očevu smrt, Schmidt mijenja tako što kod njega otac preživljava u potaru i eksploziji i preuzima identitet poginulog Coppole. Danijel dakle nema više razloga za osvetu, ali ne može uspostaviti ni sinovski odnos sa novostečenim ocem; ali izliječen je od traume i može potražiti i pronaći Claru – ne slučajno u Veneciji, gradu ljubavi i ljepote (pogotovo za Nijemce).

I film i pripovijetka tematiziraju djelovanje traumatičnih događaja iz djetinjstva na psihi svojih junaka, kao i fatalnu privlačnost savršene umjetnine, pogotovo za hipersenzibilnu i traumatiziranu individuu. Zajedničko i filmskoj i literarnoj varijanti priče o patološkim procesima koji prate odnos muškarca prema ocu i prema ženi jeste da kao bitan element uključuju i sferu umjetnosti.

²⁵R. Stam je napisao čitav niz relevantnih radova na tu temu: *Literature through Film: Realism, Magic and the Art of Adaptation* (Blackwell, 2005); *Literature and Film: A Guide to the Theory and Practice of Adaptation* (Blackwell, 2005); *Companion to Literature and Film* (Blackwell, 2004).

²⁶Eckhart Schmidt rođen je 1938. godine u Sternbergu (Moravska, Republika Češka). Studirao je njemački, engleski, filozofiju i psihologiju u Münchenu, gdje je proveo najveći dio svoga života. Počeo je kao filmski i glazbeni kritičar za njemačke novine *Süddeutsche Zeitung* i *Der Spiegel*. Prije "Pješćuljka" snimio je dugometražne filmove *Die Flucht* (1965), *Die Story* (1984.), *Loft* (1985.) i *Das Wunder* (1985.).

Bitna je razlika u razrješavanju konflikta: dok literarni Hoffmannov junak nezaustavljivo srlja u katastrofu, u ludilo i smrt, za novovremenog filmskog junaka Danijela reši ser nalazi tragikomično rješenje: u njegovoj priči otac je prethodio katastrofu, ali se na neki način sam "ubio", odnosno odstranio iz života svog sina. A kad se još ispostavi da on nije pravi otac ni Olimpiji, te da ni Olimpija nije prava žena, Danijel je slobodan kako od trauma, tako slobodan da potraži novu/staru ljubav.

Uvodna scena filma započinje vožnjom kroz tunel. Već tu, a i tijekom čitavog filma prevladava crna boja (u psihološkoj analizi boja neraspoloženja, neizvjesnosti, tuge, otmjenosti), kombinirana ponekad, vizijama glavnog junaka sa crvenom (u psihološkoj analizi to je često boja straha, razdražljivosti, nemirai agresivnosti). Čini se da je poruka jasna i da po odabiru boja može mo prepoznati Danijelovo duševno stanje. Nemir, nezadovoljstvo, traumatična iskustva kao da opsjedaju njegovo biće. U času kada mu naviru sjećanja, izraz njegova lica postaje ukočen, oči fiksirane. Uz njega je Klara kao njegova utjeha, utočište za njegov nemir. U tijeku čitava filma ona je uvijek u njegovoj blizini, prikazana kao anđeo čuvar njegove savjesti. Treća scena popraćena je Mozartovom „Malom noćnom muzikom—“. Na glazbeni element ne nailazimo čitajući tekst pripovijetke

Ovdje valja naglasiti još neke razlike između knjige i filma. Ime glavnog protagonista pripovijetke jest Nathanael (u biblijskom kontekstu „Božji dar—“, jedan od učenika kojemu će se Isus javiti nakon uskrsnuća), dok se u filmu zove Danijel (ime biblijskog dječaka odvedenog u babilonsko ropstvo koji će kralju tumačiti snove; prvobitno značenje njegovog imena je „Bog je moj sudac—“). Nathanael u knjizi svoj strah želi odagnati pišući pisma, a u filmu junak izravno odlazi na mjesto događaja želeći se tako suočiti s uzrokom svoje patnje. Kao njegova pratnja, Klara ne poznaje razlog dolaska u to mjesto, pa u prizoru kada se on noću u magli susreće s Coppolom, koji poput fantoma šepajući bježi u svoj zamak, ostaje zbunjena. Tu noć Danijela proganjaju ružni snovi, a ujutro ga budi izvedba Chopina u kojoj utijeva Coppolina kćerka Olimpija, obučena u bijelo na svome balkonu. Od toga trena u njemu se očigledno budi želja da joj se približi. Poznato je da je bijela boja simbol neoskrvnjenosti, nevinosti, čistoće, ovdje međutim istovremeno treba potcrtati fatalnu privlačnost.

Bliski susret Nathanaela i Olimpije događa se na filmu znatno brže nego u knjizi. U knjizi on je upoznaje pri kraju na prijemu što ga je organizirao njegov kompanjon Spalanzani. U prizorima u kojima kao hipnotiziran prati svaki njezin korak izričito su naglašeni otkucaji njegova ushićenoga srca i njegovi koraci. Ona za njega odmah postaje vrhunac ženske privlačnosti. Nagovještaj tog uzvišenog i nedostižnog može mo naći već u njezinu imenu Olimpija. (Olimp je u grčkoj mitologiji, kao što je poznato, vrh na kojem su živjeli bogovi, pa su samim time bili nedostižni te su imali moć nad ljudima u nizini.) Ima li što primamljivije za smrtnike od čežnje za onim što im je daleko i nedostižno? Ono što imamo nadohvat ruke čini nam se običnim, kao dio svakidašnjice koji će uvijek biti tu. Tako bi lik Klare i u filmu i u knjizi trebao biti simbol trezvenog, svakodnevnog, uobičajenog, prozaičnog. Sugerira se čitatelju da je ona na početku, sve do tre-

nutka kada se pojavila Olimpija, za Nathanaela imala kudikamo veću važnost. No njezina vrijednost u njegovim očima naglo postaje manja. Kao da je ona u neku ruku postala i prepreka za ostvarenje životnoga cilja – Olimpije. „Seksualno-erotizirani—elementu filmu u ulozi je razrješenja razmirica između Klare i Danijela. U trenucima kada Danijelu naviru sjećanja iz djetinjstva prevladava mračnaglazba te jak zvuk otkucaja srca, hladan izraz lica, pogled ukočen beztreptanja. Coppola je u knjizi prikazan kao trgovac barometrima, dok je u filmu vlasnik hotela. Podudarnost je u tome što se oni službeno upoznaju na prijemu koji je organizirao Coppola sa svojim pomoćnikom Spalanzinijem (u filmu), odnosno Spalanzanijem (trgovcem dalekozorima— u knjizi). U pratnji se pojavljuje na filmu pojavljuje i Klara. U trenutku kada se upoznaju, bez obzira na Klarinu nazočnost, on kao upravljan nekom višom silom prilazi Olimpiji, daje joj cvijet orhideje i prislanja svoje usne nanjezine. Tada njegovi osjećaji prema Klari postaju sve hladniji. To idedotle da mu i njezin dodir ide na živce. U knjizi je čak pokušava ubiti. Može da bi se to i dogodilo da na njezinoj strani nije njezin „anđeo čuvar—uhvaćen u tijelu brata joj koji je spašava. U filmu ona će sama uvidjeti svoju suvišnost te se u miru povući ostavivši pismo u kojemu Danijelu ostavlja mogućnost da joj se vrati kada ga minu „mračne sile— Na kraju će Danijel uvidjeti da je Olimpija samomehanička lutka, da su ga oči prevarile, odnosno dovele u zabludu; on je na kraju demontira dio po dio, da bi naposljetku iz nje izvadio i „mehanizam ljubavi—~~je~~.

I ženska figure, koje se u oba ostvarenja zovu Clara, imaju dakle "ime koje govori" da se radi o "jasnom" (clarus), trezvenom, racionalnom, "normalnom" oponentu i korektoru iracionalnosti, nejasnosti i mračnosti glavnog junaka, imuški protagonisti pripovijetke i filma, koji imaju različita imena (nije jasno zašto!) u oba medija imaju sličnu ulogu. Ženski su likovi pri tome u oba slučaja zapravo sporedni, bez nekog detaljnijeg profiliranja. U filmu je redatelj potpuno izostavio lik Lothara Klarinog brata. Isto tako na filmu zapravo nema ni Coppeliusa. I uloga Coppole (tal. naziv za „očnu šupljinu—, u knjizi prodavač barometara, odnosno optičkih instrumenata, koji Nathanael podsjeća na „Čavoljega—odvjetnika Coppeliusa, u filmu je drukčija: ovdje je on misteriozni hotelijer, prikazan kao neka vrsta bogatog tajanstveno estete, posesivnog oca lijepe kćeri koju ljubomorno drži u svojoj palači izdvojenu od svijeta. Kasnije se on deklarira kao genijalni konstruktor, čak umjetnik kipar i znanstvenik, tvorac savršene umjetne žene. Coppeliusa, Nathanaelove „noćne more—iz Hoffmannovog teksta, u filmu zapravo nema. Spalanzani je u književnom djelu prodavač optičkih pomagala i Coppeliusov suradnik, a potom sudionik u uništavanju Olimpije. U filmu se javlja kao Coppolin pomoćnik/tajnik.

Za razliku od književnoga djela film je sam po sebi sinestetičan i potome ima moć direktnijeg aktiviranja u prvom redu audio-vizuelnih osjetila (Stem 2008: 342), a raspolože i tehničkim i umjetničkim sredstvima koje romanu ne stoje na raspolaganju. Može se reći da film u sebe može „integrirati—različite umjetnosti kao što je slikarstvo, glazba ili poezija, ili ih može evocirati oponašajući njihove postupke. U sebi može prikazati ili oponašati neku od slikarskih

tehnika, citirati neku klasičnu kantatu ilistvoriti montažne ekvivalente fuge i kontrapunkte.

Glazba u filmu o kojemu je u ovome radu riječ ima značajnu ulogu. Redatelj je izabrao dva poznata, čak popularna glazbena virtuozna, Frederica Chopina i Antonija Vivaldija. Teško je ne primijetiti da u glazbenome dijelu glavnu riječ ima glasovir. On se, ovisno o sceni, raznoliko koristi. Najprije se oglašava ratobornim motivom, a ubrzo zatim nastavlja utišanim slijedom silaznih nota. Potom nastavlja nemirnom pjesmom, sentimentalnom i nježnom, evocirajući uzbućeno kucanje zaljubljena srca. Nakon nekoliko pahuljastih dijelova i nekoliko blještavih prizora javlja se druga tema, otmjena i nježna, poput zavodničke pjesme upućene nekoj ljepotici (u ovome slučaju Olimpiji). Izvorni šarm i ljupkost ove muzike obilnom su eksploatacijom tijekom vremena postali gotovo trivijalnom-sentimentalni. Gotovo u većini scena oglašava se nježno i čeznutljiv pojglasovira, nalik stidljivoj ljubavnoj izjavi. Središnji dio unosi ponešto uzbućeno najprije povratka smiraja. Završni dio, „Rondo—vraća nas na zemlju: zlokobnim zvucima odgovara oholi motiv, napola herojski, napola podrugljiv, kojim se još uvijek poigrava glasovir. Na arhaične zvuke fanfaraglasovir odgovara divljim kavalkadama, urešenim nizovima svjetlucavih ukrasa. Na dubokim ritmovima razvija se plemeniti epizoda, zanosna u svojoj kičenoj virtuoznosti. Ovdje valja reći da je Chopin poznat po pisanju mazuraka koje se mogu prepoznati i u filmu, osobito u scenama ljubavnih igara. Završna scena odvija se na Markov trg u Veneciji, ne slučajno u „gradu ljubavi—popraćena Vivaldievom skladbom *Dixit Dominus*.

Motiv očiju ima važnu ulogu kako u književnome djelu tako i u filmu. Oči nisu samo osjetilni organ koji preuzima slike iz vanjskoga svijeta nego su još i orijentacija prema vanjskomu svijetu. U djelu primjećujemo da je Hoffmann pomno birao imena svojih likova. Tako ime Klara etimološki znači „svijetlo—, „čisto—što zorno govori o njezinoj osobnosti. Njezin pogled na svijet kristalno je jasan, bez ikakve primjese iracionalnoga. Ona čvrsto stoji na zemlji promatrajući događaje racionalno i ne zanošeći se romantikom. Za razliku od Klarinih, Olimpijine su oči „staklasto-hladne i ukočene—Čini se da sanja otvorenih očiju. Tako se primijetiti da je u Hoffmannu, kao i u narodnim predajama, čovjeka za debljalim obrvama čovjek „zla pogleda—Takav je primjerice Coppelius. Prodavač barometara Coppola i Coppelius na različite načine povezani pa se po svojim osobnostima mogu i poistovjetiti. Njihova se osobnost očituje čak i u njihovim imenima. Hoffmann ne šteti ni Spalanzanija (njegovo ime znači „oči širom otvorene—) opisujući njegove oči kao „male i prodorne—Motiv očiju ima veliku važnost kako u knjizi tako i u filmskoj ekranizaciji; za njega su dobrim dijelom vezan trauma glavnog junaka, on na neki način određuje ključne trenutke u Nathanaelovu životu. Freudova zapadnja u spomenutom radu o jezovitom mogu dobrim dijelom olakšati razumijevanje likova i u pripovijeci i na filmu, posebno nastanak i genezu njihove patologije.

Nekoliko primjera suvremene recepcije Pješčuljka

Kada govorimo o kontekstu modernoga vremena, moćemo spomenuti još nekoliko verziju ekranizacije djela „Pješčuljak— redateljaAndreasDahna, scenografija JurekKuttner, realiziranu kao diplomski rad na Filmskoj akademiji Baden Württemberg 2011. godine, te prvostupnički završni rad (*Bachelor Graduation Project*) Cathrin Brachartpod naslovom *Der Sandmann*, nastao na Sveučilištu za primijenjene znanosti u Voralbergu 2012. 3d modeli preuzeti su iz Google SketchUpgallery, a ostali dijelovi video-uratka kandidatkinja je kreirala sama. Muzika je preuzeta od berlinskog bendaCoppelius' uz suglasnost i dozvolu samog sastava.

Coppelius je inače poznati njemački alternativni *havy metal*-bend (bolje reći *havywood*, jer sviraju čelo, kontrabas i klarinet, a ne gitaru), čiji članovi nose fiktivna imena inspirirana književnošću i umjetnošću ranog 19. stoljeća, oblače se u odjeću iz tog doba (frak, cilindar, lakirane cipele). Kako i sam naziv nagovještava, posebna im je inspiracija književnost E. T. A. Hoffmanna. Asocijacija na njegove priče.sadrži i čitav niz pjesama (SchöneAugen, Der Advokat, Coppelia, Olimpia)²⁷. Na kraju nekoliko njihovih pjesama u prijevodu, kao ilustracija za njihovu recepciju.

Schöne Augen

Hallo, mein kleiner Freund
Daß ich Dich erst jetzt bemerk'
Was bist Du für ein feiner Kerl
Fehlst mir gerade für mein Werk

Doch wo willst Du hin
Du bleibst jetzt hier
Ich sagte gerad' ich brauche Dich
So glaube mir

Du fragst: "Wozu soll ich kleiner Junge taugen?"
Ich will nur eines –Deine schönen Augen

Entzückend diese Angst
Hat mein Gestank Dich so erschreckt?
Oder haben meine dicken kalten Finger
Deine Furcht geweckt?

Lijepe oči

Halo, dečko mali
Izašao si na vidjelo
Takav mi krasan momak
Treba za moje djelo

Al kud sad trčiš
Ostani na sceni
Rekoh ti da te trebam
Vjeruj meni

Pitaš se "Kud moja noga da kroči?
A sve što meni treba, tvoje su lijepe oči

Divan je sav tvoj strah
Zar tako smrad te moj guši
Il debeli hladni moji prsti
Bude ti stravu u duši

²⁷Sve tri pjesme nalaze se na njihovom albumu pod naslovom *Tumult (Metet*, 2009), [www.http://lyrics.wikia.com/Coppelius:Tumult_\(2009\)](http://lyrics.wikia.com/Coppelius:Tumult_(2009)) 24. 11. 2014. Prijevod J. B.

Du fragst: "Wozu soll ich kleiner Junge taugen?"
Ich will nur eines –Deine schönen Augen,

Mir war's als würden Menschengesichter
Ringsumher sichtbar, jedoch ohne Augen
Scheußliche tiefe schwarze Höhlen statt ihrer
Und Coppelius sprach:

„Schöne Augen her!—

Pitaš se "Kud moja noga da kroči?
A sve što meni treba, tvoje su lijepe oči

Činilo mi se da ljudska lica
Vide se okolo svud, al' očiju im nema,
Odvratne crne rupe su mjesto njih
A Coppelius reče:

"Lijepe oči amo!

Der Advokat

Es ist gleich vorbei
Du wirst mich nicht mehr sehen
Musst fortan durch die
Finsternis gehen

Der Mann, der da so krumm läuft
Ist nicht von schöner Statur
Hässlicher Kopf, kein Hals zu sehen
Schlecht bedacht von Mutter Natur

Sein Gesicht ist ganz zerfurcht
Die schlaffe Haut ist fleckig
Um seine gelben Zähne
Zu zeigen, lacht er dreckig

Ganz schwer nur zu ertragen
Sein fürchterlicher Gestank
Nach kurzer Zeit in seiner Nähe
Fühlt man sich krank

Am Ekel, den er in uns weckt
Scheint er sich zu erbauen
Er berührt uns mit seinen
Abscheulichen Klauen

Hinter seinen giftigen Augen
Erwartet man das Böse
Man spürt in seiner Gegenwart
Des Fegefeuers Getöse

Sein schäbiger Mantel
Kann nicht verbergen
Er ist unförmig und fett
Aber vielleicht ist er als Mensch
Ganz nett

Odvjetnik

Sve brzo će proći
Vidjet me nećeš moći
Odsad ćeš ići kroz
Mračnu noć

Grbavac onaj što tamo trêi
Nije baš lijep, što da se zbori
Ruŕn a mu glava, vrata ni nema
Majka ga priroda takvoga stvori

Njegovo lice puno je bora
Mlohava koŕa fleka puna
Krezavim ustima
Nije do smijeha

Teško je podnijeti
Strašan mu smrad
već kratak susret s njim
Nosi bolest i jad

Odvratnost što u nama budi
Njemu kao da godi
Sa svojim nas odvratnim
Kandŕa ma dira

Otrovne mu sitne oči
Zraće samo zlom
U dodiru s njim ćutimo
Ćistilišta lom

Otrcan mu kaput
Ništa neće skriti
A ruŕn i debeljko taj
Moŕe kao ćovjek ćak
I dobar biti.

Coppelia

This is my new puppet isn't she nice
No new invention but today she's my prize
Acting, singing, dancing just like the old one
They last about five months they then are done

Moja nova lutkica, lijepa li je
Izum neki nije, al' draga mi je
Glumi, pleše, pjeva ko' stara
Sve mi one traju kratko, sve do kvara

She gives you what you need
But it's in your head
I decide when she shines
I decide when she's dead

Sve ti ona daje
Na pamet što ti pada
Ja kažu kad da blista
I biram kad smrtno strada.

Spellbinding pictures of her you can't get away
These pictures hide she has nothing to say
For your happiness Coppelia is the key
Don't think too much just live the fantasy

Fascinantne slike njene svog te obuzele
Kriju tajnu praznine njene cijele
Za sreću tvoju ključ je Coppelija
Ne razmišljaj previše, život je fantazija.

Yes, I do love her
My money machine
My servants keep her
Fine, young and clean

O da, ja volim je,
Moj automat za novac
Sluge je moje paze
I drže ko pod konac

My little clone to be abused
I am the raper, never stand accused

Taj mali klon moje poću de
Ja silovatelj sam bez osude.

Literatura

Primarna:

- Hofman 1984: E. Th. A. Hoffmann, *Der Sandmann*, u: *Nachtstücke*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, [www.http://gutenberg.spiegel.de/buch/3093/2](http://gutenberg.spiegel.de/buch/3093/2)
- Hofman 2009: E. Th. A. Hoffmann, *Pješčuljak*, prev. Dubravko Torjanac, Zagreb: Scarabeus naklada.
- Gete 1827: Johann Wolfgang Goethe: *The Foreign Quarterly Review*. Nr. 1 Juli 1827. u: Goethes Werke. Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin von Sachsen, 42. Band, Weimar 1907 (WA, I. Abt., Bd. 42.2), str. 86ff. (dostupno u on-line verziji na: [www. https://archive.org/details/werke-abthwerkei01raabgoog](http://www.archive.org/details/werke-abthwerkei01raabgoog) 24. 11. 2014.
- Kopelijus 2009: Tekstovi i muzika benda Coppelius: na on-line adresi: [www.http://lyrics.wikia.com/Coppelius:Tumult_\(2009\)](http://lyrics.wikia.com/Coppelius:Tumult_(2009))

Sekundarna:

- Balaš1970: B. Balazs, *Theory of the Film; Character and Growth of a New Art*
- Frojd 1919: Sigmund Freud, Das Unheimliche, u: *Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften* V, str. 297-324.
Cit. prema S. Freud, *Das Unheimliche*, <http://www.gutenberg.org/3/4/2/34222> 24. 11. 2014, Produced by Jana Srna and the Online distributed. Proofreading Team at <http://www.pgdp.net>
- Frojd 2010: S. Freud, *Pojam jeze u književnosti i psihologiji*, prev. Danijela Tkalec, Zagreb: Scarabeus naklada.
- Jenê 1906: Ernst Jentsch Zur Psychologie des Unheimlichen, u: *Psychiatrisch-neurologische Wochenschrift*. 22, str. 203-205.
- Juhem 2014: Maria Juchem, Studie in unverlässigem Erzählen am Beispiel von E. T. A. Hoffmanns *Der Sandmann* und Henry James' *The Turn of the Screw*, na internetskoj adresi: maria-juchem.de/Verlassliches_Erzahlen.pdf 24. 11. 2014.
- Leman 1979: Hans-Thies Lehmann, Exkurs über E. Th. A. Hoffmanns "Sandmann". Eine texttheoretische Lektüre, u: *Romantische Utopie – Utopische Romantik* (hg. von G. Dischner und R. Faber), Hildesheim.
- Lejê 2009: Th. Leitch, *Film Adaptation and its Discontents: From "Gone with the Wind" to "The Passion of the Christ"*.
- Markus 1993: M. Marcus, *Filmmaking by the Book*. Italien Cinema and Literary Adaptation.
- Popova 2013: Maria Popova, Virginia Woolf on Language of Film and the Evils of Cinematic Adaptations of Literature, www.brainpickins.org/.../virginia-woolf-on-the-cin 24. 11. 2014.
- Nojmajer 1997: Barbara Neymeyr, *Narzißtische Destruktion. Zum Stellenwert von Realitätsverlust und Selbstentfremdung in E.T.A. Hoffmanns Nachtstück „Der Sandmann“*—u: *Poetica* 29, 499–531.
- Stem 2008: Robert Stam, „Teorija i praksa filmske ekranizacije—u: Tjelko Uvanović, *Književnost i film*, Osijek: Matica hrvatska – ogranak Osijek.
- Tepe i dr. 2009: Peter Tepe, Jürgen Rauter, Tanja Semlow, *Interpretationskonflikte am Beispiel von E. T. A. Hoffmanns „Der Sandmann“—Kognitive Hermeneutik in der praktischen Anwendung*. Königshausen & Neumann, Würzburg, (*Studienbuch Literaturwissenschaft* 1).
- Tolen 1984: Georg Christoph Tholen, Das Unheimliche an der Realität und die Realität des Unheimlichen uвод za 3. simpozij "Psychoanalyse – Literatur – Literaturwissenschaft", u *Fragmente Schriftenreihe zur Psychoanalyse*, Nr. 11., Kassel, str. 6-19, potom prošireno i prerađeno, on-line: <http://www.sammelpunkt.philo.at:8080/...9047.thounheimlicstr> 88-101 22. 11. 2014.

Josip J. Babić
Ivica Bevanda

DER SANDMANN. EIN INTERPRETATIONSVERSUCH UND EINIGE REZEPTIONSBEISPIELE

Zusammenfassung

Der Artikel beschäftigt sich mit einer der bekanntesten Erzählungen der deutschen Spätromantik, mit dem *Sandmann* E.T. A. Hoffmanns, bzw. mit einigen Aspekten dieses Textes, die bis heute die Aufmerksamkeit des Lesepublikums und der Literaturkritik erregt haben. Die Situierung des Textes in den literaturgeschichtlichen Kontext (vor allem in Bezug auf die Weimarer Klassik), das Vergleichen mit dem Volksmärchen, die Analyse ihres "unzuverlässlichen Erzählens" und ihrer Literarisierung des bis dahin tabuisierten Bereichs der Psychopathologie und des Unheimlichen zeigen die Elemente, die die Erzählung bis heute lebendig erhalten haben. Die Analyse wurde durch einige Beispiele der Rezeption im Film- und Musikbereich ergänzt.

ВАРИЈАНТНОСТ У НОВИНАРСКОМ ЈЕЗИКУ СРПСКОГ СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА – ТВОРБЕНИ И ЛЕКСИЧКИ АСПЕКТ

Апстракт: У овом раду биће анализирани творбени и лексички особине новинских текстова који се појављују у облику српског стандарднојезичког израза на простору Босне и Херцеговине, односно Републике Српске. Као корпус служила су нам издања дневних листова Глас Српске, Независне новине и Прес. Циљ анализе јесте да издвојимо и опишемо конститутивне елементе новинских текстова који носе обиљежја варијантске маркираности.

Кључне ријечи: варијантност, експресивна варијанта, референцијална функција, евоцирање

Српски језик данас се, према критеријуму норме, остварује у три варијанте: српској, хрватској и бошњачкој варијанти. А између варијанте и језика, познато је, увијек је однос детерминације – „особине варијанте нужно припадају цјелини језика, али обрнут случај не важи—(Ковачевић и Шћепановић 2011: 95). О феномену стандарднојезичке варијантности написан је не мали број радова. Тако је питању варијаната у оквиру бившег српскохрватског језичког стандарда, тј. питању разлика између источне (српске) и западне (хрватске) варијанте, посвећен велики број радова¹. Рад за који се може рећи да означава својеврстан почетак истраживања у овој области представља чланак Радосава Бошковића (1935)² објављен још 1935. године у часопису *Наш језик*. Када је ријеч о радовима који су настали у каснијем периоду (па све до распада сх. језичке заједнице), којима је такође обиљежено истраживање на пољу варијаната, издвајају се радови М. Стевановића (1964/1965), затим Павла Ивића (2001), Далибора Брозовића (1970) и Јована Вуковића (1972: 1973; 1974). О питању варијантске раслојености из перспективе данашњих језичких прилика такође је доста писано (в. Ковачевић 1999б; 2000; 2003; 2011; Ћорић 1998; Бабић: 2010; Брозовић 1997, 1999; Самарџија 2001; Силић 2001; Прањковић 2006; Вајзовић 2001).

* vera.cevriz.nisic@ffuis.edu.ba

¹ Иако смо овдје истакли чињеницу да је велики број радова који се тичу варијаната, ми ћемо при њиховом

навођењу поменути само оне релевантне, тј. радове у чијим су теоријским разматрањима уграђени лингвистички факти и критеријуми.

² Даља Бошковићева истраживања посвећена разликама прекинута су тадашњим политичким приликама, тако да је његово ангажовање на овом пољу остало забиљежено само у поменутом раду.

Основни термин код појаве стандарднојезичке варијантности јесте термин *варијанта*. Сам термин познат је из књижевноисторијске и књижевнотеоријске науке: за народне пјесме које је Вук обиљежавао изразом „исто то само мало другачије”, каже се да су то варијанте. У лингвистичкој науци овај је термин добио веома широку примјену: у фонологији – фонетска остварења једног јединственог гласа; варијанте у облицима (морфологија); варијанте у конструкцијама израза (синтакса). Када је ријеч о термину варијанта у стилистици, он означава „један одабрани од различитих могућих начина да се изрази једна те иста идеја. Свака изабрана варијанта имплицитно садржи своје потенцијалне замјене” (Прањић 1963: 81). Друкчије речено, „сваки је стилем, као јединица појачане изражајности, заправо своја варијанта, сваки имплицира своју замјену” (Прањић 1963: 81). Што се тиче употребе овог термина у вези с појавом раслојавања стандардних језика, он ту подразумијева територијалну модификацију, односно верзију књижевног језика. У сербокroatистици се овај термин користи као уобичајен³, с тим да су предлагана и друкчија рјешења.

У овом раду бавићемо се варијантношћу новинарског језика на примјеру дневне штампе. У тежишту анализе биће двије функционалностилске појаве, а то су варијантност новинарског језика у области творбе ријечи и варијантска одступања која се тичу цијеле ријечи.⁴ Као корпус, послужила су нам издања *Независних новина*, *Гласа Српске* и *Преса*, дневних новинских листова који излазе у Републици Српској.

Функције новинарства, односно новинарских жанрова као општих функција новинарских медија јесу информативна, популизаторска, агитативна и забавна (Силић 1997: 496). Многе језичке карактеристике публицистичког стила условљене су његовом усмјереношћу на многобројне адресате различитог поријекла, образовања, итд., тако да дјелатност појединих новинарских жанрова тражи и употребу неутралних (стилски необиљежених) и употребу експресивних (стилски обиљежених) језичких средстава. С обзиром да дневне новине прије свега мисле на информацију, тј. на њено презентовање (Катнић-Бакаршић 2001: 161), њихов језик одликују неутрална језичка средства, тј. она у њима имају превласт.

С обзиром на то да се у публицистичком стилу ортографске норме поштују најдоследније, варијантска издиференцираност српског стандардног језика у разликама гласовне природе не захвата његов новинарски израз. То је и разлог зашто су у одабраном корпусу изостали примјери варијантског раслојавања у погледу фонолошких разлика. Наравно, то не значи да у новинарском изразу у датим текстовима потпуно изостају разлике када је ријеч о постојању ријечи са фонетском варијацијом. Ријеч је заправо о варијантама исте фонеме, а које улазе у састав тзв. факултативних фоноло-

³ У сербокroatистици овај је термин усвојен преко радова М. Ивић (1965; - 1967).

⁴ Варијантност новинарског језика када су посриједи језичка средства на синтаксичком нивоу, остају ван оквира овог рада.

шких опозиција. Факултативне варијанте фонема односе се на случајеве у којима, ако се два различита гласа могу појавити у „потпуно једнакој гласовној околини, а да се смисао ријечи никако не промијени, онда су та два гласа само факултативне фонетске варијанте једног истог фонема—Симеон 1969: 331). Једна од таквих варијација коју биљежимо у корпусу тиче се опозиције у коју улазе сугласнички скупови (1) *шт*, односно (2) *шћ*. Као нпр.:

- (1) Њих терете за кривична дјела *неовлаштени* промет дрогама, разбојништво, изнуде, прање новца, убиства, покушај убиства, изазивање опште опасности, те *неовлаштен* промет оружја и војне опреме као и за пљачку 2, 4 милиона КМ у Карго центру Међународног аеродрома у Сарајеву (Независне новине, 3. 10. 2014, 3);
- (2) Оптужени су да су као радници и службене особе у Групи за ревизију и контролу Сектора за порезе, *искоришћавањем* службених *овлашћења* и свјесним кршењем закона и прописа, приликом контроле здравствене установе Специјална болница Центар за срце БиХ у Тузли, незаконито обрачунавали индиректне порезе (Глас Српске, 27. и 28. 9. 2014, 9).

Како показују наведени примјери (1) и (2), дистрибуција фонетских ликова *шт/шћ*, варира тако што се, осим ликова са сугласничким скупом *шћ*, у српским новинским текстовима јављају облици са сугласничким скупом *шт*. Наиме, у питању су, као што смо поменули, факултативне варијанте исте фонеме, чији је двојак изговор условљен историјским развојем српског језика, тј. околношћу да у њему постоји више врста јотовања (Симић 2003: 81). Тачније речено, ријеч је о разлици код потпуног и непотпуног јотовања секвенце [st], гдје код потпуног јотовања налазимо однос [st] – [št], нпр.: овлаштен, кориштен; а при алтернацији другог типа јавља се резултат [št] – [šč]: овлашћен, коришћен. Иако су у хрватском односно бошњачком стандардном језичком изразу (ПХЈ 2003: 324; ПБЈ 1999: 38) уобичајени у употреби облици трпног глаголског придјева са секвенцом [št], а српски стандарднојезички израз преферира облике са [šč], дате ликове не сматрамо варијантски обиљеженом фонолошком опозицијом, будући да је ријеч о факултативним варијантама исте фонеме. Дистрибуција сугласничких скупова у датим примјерима (1) и (2) (*неовлаштен*, односно *искоришћавање* и *овлашћења*) показује да диференцијација у чијој је основи поменута факултативна опозиција није морфолошки досљедна (в. Симић и Остојић 1996: 248-249), тако да у неким позицијама потпуно јотовање алтернира са другим типом.

Када је ријеч о варијантском раслојавању новинарског језика у погледу морфолошких, тј. творбених и лексичких неједнакости, специфичности поменутих типова односе се на појаве тзв. творбене и лексичке синонимије. Раслојавања овог типа, као што смо претходно истакли, по својој су суштини функционалностилске појаве, будући да синоними опће-

нито, па тако и творбени и лексички, омогућавају избор, а избор је услов за стилистичку поларизацију.

Варијантне форме на творбеном плану језичке структуре представљају заправо синонимске варијанте (в. Вуковић 2000: 79) које настају опонирањем разликовног творбеног средства (префикса или суфикса), везаног за исту коријенску морфему. У корпусу који смо анализирали, у погледу варијантске маркираности на плану творбе новинарски израз најчешће варира код реализације суфиксалних морфема, углавном оних именичког и глаголског типа. Творбено варирање суфиксалног типа у корпусу се остварује у вези с употребом (3) именичког суфикса *-лац*, умјесто уобичајеног *-тељ*, затим реализацијом (4) именичког суфикса *-ирање*, умјесто чешћег *-овање*, и употребом (5) глаголског суфикса *-ирати* на мјесту синонимног му варијетета *-исати*. Као нпр.:

(3) *-лац/-тељ*:

Као у бајци о деди и репи, несуређени *рушитељи* су теглили и вукли бетонски крст, качили сајле и турирали голфове „двојке—ал“ цаба (Прес, 24. 9. 2014, 2);

(4) *-овање/-ирање*:

На питање сматра ли ипак примјереним *организирање* једног оваквог концерта и давање за народњаке готово 40.000 марака које су могле помоћи многим поплавленима, Булчевић одговара да је Влада дистрикта издвојила средства и за поплављене (Независне новине, 14. 10. 2014, 7);

(5) *-овати/-ирати*:

Као никад до сада кампања пред наступајући дан „Д—радикализиранина је обиљежјем међусобних оптужби опозиције и позиције да ће се десити велика изборна крађа, при чему су програмске и до сада доминантно идеолошке теме ипак помало пале у други план (Независне новине, 3. 10. 2014, 2); Она наглашава да до овог тренутка ЦИК није добио ниједан *аргументирани* приговор са доказима „за било какву тежу повреду изборних правила—(Независне новине, 3. 10. 2014, 2).

Творбене јединице српског књижевног језика *-лац/-тељ* потпадају под синонимна језичка средства, а употребљавају се у значењу општег вршиоца радње, с тим што нормативну предност имају изведенице са суфиксом *-лац* (в. Клајн: 2003). До њиховог разједначавања може доћи, како је у литератури примијећено, када је у питању подручје употребе, односно за евентуалне семантичке⁵ и стилске дистинкције (в. Бабић 2002: 322, 325; Силић и Росандић 1982: 66). Тако варијанта на *-лац*, пошто служи у обичне комуникативне сврхе, не носи експресивна обиљежја, док се према њој, као стилски маркирана творбена јединица, издваја варијанта на *-тељ*, која се може јавити и у стиловима вишег ранга, као нпр. књижевноумјетничком (в. Вуковић 1965: 57, 130, 132). Код варијантске дистрибуције синонимних је-

⁵ До разлике као Спаситељ (Исус Христ), и спасаца „човјек који спаси—дошло је, према мишљењу С. Бабића (2002: 322), „због велике оптерећености ријечи спаситељ са суженим значењем на једну особу—

диница *-лац* и *-тељ*, правило за основе на *-тељ* представља изразито обиљежје хрватске језичке варијанте на творбеном плану⁶ (в. Бабић 1995), а и у стандарднојезичком бошњачком изразу све више простора осваја овај суфикс (в. Јахић, Халиловић, Палић 2000). Варијантски обиљежена творбена јединица, суфикс *-тељ*, у наведеном примјеру (3) – Као у бајци о деди и ре-пи, несуђени *рушитељи* су теглили и вукли бетонски крст, качили сајле и турирали голфове „двојке—ал‘ цаба – носилац је стилске информације. Наиме, употребом облика *рушитељ*, одн. *рушитељи*, умјесто уобичајеног *рушиоци*, аутор свјесним избором постиже стилски ефекат карикатуре, јер твореница *рушитељ* добија у датом контексту афективну вриједност, тј. евоцира подсмјешљив, поругљив учинак. Употребом изведенице на *-тељ* аутор овдје настоји произвести и хумористички ефекат, тј. изазвати смијех код читалаца, па дати поступак има и функцију изражавања комике. Захваљујући томе, творбена јединица *-тељ* у наведеном примјеру функционише као емоционално-експресивно језичко средство, којим се не само преноси информација већ изражава став аутора, односно новинара с циљем и да се привуче пажња адресата.

Варијантност новинарског језика на творбеном плану присутна је, као што показују наведени примјери (4) и (5), и код дистрибуције творбених модела *-овање/-ирање*, односно *-овати/-ирати*. Варијантску маркираност у реченицама у датим примјерима имају облици *организирање*, *радикализирана* и *аргументирани*, којима се, као творбено неутралне по саставу, опонирају творенице *организовање*, *радикализован* и *аргументован*. Иако суфикс *-ирати*, који је страног поријекла (Бабић 2002: 64), важи као типичан првенствено за хрватску језичку варијанту, познато је да српски језички израз има „као суштаствену особину велики број глагола на *-ирати* несупституентних глаголима на *-исати* или *-овати*, као нпр.: телефонирати, комуницирати, студирати, дипломирати, магистрирати... и многе друге— (Ковачевић и Шћепановић 2011: 95). И поред тога што изведенице са суфиксом *-ирати*, односно *-ирање* нису творбено неутралне, оне су у датим примјерима употријебљене у стилски неутралном значењу. То значи да, иако уносе елементе варијантске обиљености, њихова је доминантна функција овдје и даље информативна.

Посебности у погледу лексичког варирања које биљежимо у корпус јесу она која се тичу цијеле ријечи. Варијантско раслојавање у лексичким специфичностима подразумијева „разлике између различитих (најмање двију) лексема” (Ковачевић 1999а: 222). У реализацијама српског стандардног језика у различитим социокултурним срединама поједини су предметни и појмовни садржаји означени различитим лексемама. А такве ријечи које су везане свака за по једну средину када означавају исти појам, у једном су језику, као цјелини, синоними (Стевановић 1964/1965: 200).

⁶ „Правило за основе на *-тељ* вриједи само за хрватски књижевни језик... То је једна од творбених разлика између српског и хрватског књижевног језика” (Бабић 1995:126).

Лексичке диференцијације заправо најчешће представљају само избор равноправних или (функционално)стилских и семантички диференцираних особина српског језика (в. Ковачевић и Шћепановић 2011: 97; Стевановић 1964/1965; Куленовић 1983: 173). Као узрок настанка главнине лексичких разлика, у литератури (в. Бошковић 1935: 281; Ивић 2001: 208-212) често је истицан неједнак однос према туђицама – пуристички однос према туђицама, који представља обиљежје хрватске језичке зоне, док су Срби „сачували већу спремност у прихватању међународне лексике” (Ивић 2001: 208). „Лексикон нашег књижевног језика”, како је то забиљежио Радосав Бошковић, „на хрватској страни прожет је кованицама”, те је „по својој структуралној страни – језик вештачке природе”, док је „језик београдског књижевног подручја... задржао свој природни... народни, словенски лик” (Бошковић 1935: 281). Данашњу језичку ситуацију у погледу варијантске лексике карактерише наглашавање постојећих и стварање нових разлика, или је, неријетко, „ради замишљеног паритета—успостављана диференцијација „и тамо гдје је нема—(Ковачевић и Шћепановић 2011: 98). Тако се нпр. грешка прави (в. Телебак 2004) у случајевима и кад се каже „да гвожђе јесте нешто обичније код Срба, а жељезо код Хрвата— пошто код Срба није исто гвожђара и жељезара, или кад се у језичконормативним анализама српским проглашавају лексеме *доцкан*, *радознао*, *пејзаж*, *умак*, *комишија*, *иљем*, *келнер*, *хартија* а хрватским *касно*, *знатижељан*, *крајолик*, *сос*, *сусјед*, *кацига*, *конобар*, *папаир*... (в. Телебак 2004).

Лексичка одступања која у анализираним текстовима имају карактеристику варијантски обиљежених јављају се у вези са синонимском репартицијом лексема (6) патриота/домољуб, (7) комшилук/сусједство, (8) посебно/изнимно, (9) завршити/окончати. Нпр.:

(6) домољуб/патриота:

Е, сад, као и у свакој доброј причи о јунацима који су ту да поправе ствари, колеге новинари из Федерације БиХ успели су да пронађу једног од босанских „домољуба—који су се ноћ пре, објективно гледано, прописно испроваљивали на Златишту, безуспешно покушавајући да уклоне нешто што су Дукић и екипа поставили за пет минута (Прес, 24. 9. 2014, 2);

(7) комшилук/сусједство:

Комитет за спољне послове Европског парламента дао је јуче зелено свјетло за номинацију Јоханеса Хана, који је предложен за будућег комесара за европско *сусједство* и проширење (Независне новине, 3. 10. 2014, 4);

(8) посебно/изнимно:

Изнимно је велики број калкулација шта би се и како могло десити, али и мишљење да се ништа структурално промијенити не може, барем на нивоу државе (Независне новине, 3. 10. 2014, 3);

(9) завршити/окончати:

Абдулах Оцалан, осуђени лидер Радничке партије Курдистана, упозорио је да би мировни преговори између његове партије и турске државе

могли да буду *окончани* уколико екстремистима буде дозвољено да изведу масакр (Независне новине, 3. 10. 2014, 20).

Као што показује наведени примјер (6), лексема *домољуб* функцио-нише као варијантски супституент неутралном, уобичајеном облику *патриота*. Новинарском стилу, на лексичком плану, својствене су, како се у литератури често истиче (Катнић-Бакаршић 2001: 162), устаљене фразе и клишеи, односно, могло би се рећи да је аутоматизација језичких средстава једна од кључних карактеристика овог стила (Катнић-Бакаршић 2001: 162). Међутим, новинар може посегнути и за другим лексичким ресурсима, нпр. за пасивном лексиком, или пак за лексиком са ограниченом сфером употребе, како би постигао одређени ефекат на читаоце, приказао говорне карактеристике особа са којима разговра итд. Одабиром лексичке јединице *домољуб* у наведеном примјеру (6) – Е, сад, као и у свакој доброј причи о јунацима који су ту да поправе ствари, колеге новинари из Федерације БиХ успели су да пронађу једног од босанских „домољуба—који су се ноћ пре... – аутор најприје скреће пажњу реципијента на својеврсно онеобичавање. Наиме, нормативним обликом хрватске варијанте он дезаутоматизује свој израз, како би дочарао атмосферу о којој говори, а стављањем облика *домољуб* под наводнике овдје се додатно истиче и поступак „металингвистичког размишљања аутора—(в. Катнић-Бакаршић 2001: 162), тј. његова свијест о различитим варијететима и потреба да привуче пажњу адресата. Захваљујући томе, у датом примјеру доминира експресивна функција у комбинацији са конативном, јер се у апелативу *домољуб* овдје препознаје и ироничан (погрдан) став према личностима о којима пише, па у први план долази субјективни став новинара, тј. његов поглед на збивања о којима говори у датом контексту.

У наредном наведеном примјеру – Комитет за спољне послове Европског парламента дао је јуче зелено свјетло за номинацију Јоханеса Хана, који је предложен за будућег комесара за европско *сусједство* и проширење... – одабир лексеме *сусједство* условљен је, прије свега, семантичко-стилистичким разлозима. Наиме, и лексема *комишилук*, као синонимска варијанта маркиране форме *сусједство*, носи конотацију с обзиром да се ради о ријечи оријенталног поријекла, чији јој фонетски израз даје додатне вриједности које је често етикетирају као провинцијализам (в. РСКИНЈ: 96). У таквом суодносу лексема *сусједство* престаје да конотира варијантску припадност па у датом контексту има статус стилски неутралног конститутивног елемента. Наиме, код синонимских јединица *сусједство* и *комишилук* у синтагматској вези у наведеном примјеру (7) долази до колокационог разједначавања⁷, па у овом случају именичка лексема *сусједство* није замјењива варијантски опонираном формом (уп.: ...комесара за европско *сусједство* → комесара за европски *комишилук*).

⁷ Када је ријеч о колокационој диференцијацији синонимних јединица, она подразумијева да неки од синонима „улазе у различите синтагматске и реченичне везе у којима нису међусобно замјењиви” (Ковачевић 1999а: 219).

У наведеним примјерима (8) и (9), са варијантском маркираношћу јављају се лексичке форме *изнимно* и *окончати* (в. РХЈ 2000: 576, 928), које у истој основној семантичкој вриједности функционишу кад су у питању лексеме *посебно* и *завршити* (уп.: *Изнимно/посебно* је велики број калкулација шта би се и како могло десити...; упозорио је да би мировни преговори... могли да буду *окончани/завршени* уколико...). Према својој фреквенцији у употреби, поменути облици представљају одлику хрватског варијантног израза, а, захваљујући томе, функционишу и као стилски валентне јединице унутар језика као система у односу на комуникативно уобичајене облике *посебно* и *окончати*. Без обзира што поменуте лексичке јединице, поред граматичке, носе и конотативну, варијантски обиљежену вриједност, у датим конструкцијама не долази до њихове актуелизације, што значи да се у њиховој реализацији остварује референцијална функција као доминантна.

Проведена анализа творбених и лексичких одлика новинарског израза на примјеру дневне штампе у Републици Српској показала је да на функционалностилском плану новинарски језик карактерише и могућност одабира језичких јединица варијантно обиљежених. Из тога проистиче да информативна порука може бити формирана и од језичких јединица варијантно опонираних. У таквом се поступку, зависно од контекста, неријетко могу јавити као доминантне референцијална, експресивна или конативна језичка функција.

Извори

Глас Српске – *Глас Српске*, дневне новине из Бањалуке.
Независне новине – *Nezavisne novine*, *dnevne novine iz Banjaluke*.
Прес – *Press*, *dnevne novine iz Banjaluke*.

Литература

- Бабић 1995: Stjepan Babić, *Hrvatski jučer i danas*, Zagreb: Školska knjiga.
Бабић 2000: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU, Globus.
Бабић 2010: Миланка Бабић, О потрази за разликама у истом језику, Београд: *Српски језик*, вол. 15, бр. 1-2, 309-321.
Бошковић 1935: Радосав Бошковић, О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика, Београд: *Наш језик*, III/9-10, 277-282.
Брозовић 1970: Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb: Matica hrvatska.
Брозовић 1997: Dalibor Brozović, Граматичке значајке хрватског језика, Zagreb: *Jezik*, 44/4, 127-135.
Брозовић 1999: Dalibor Brozović, Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bosnjačkoga jezika, Zagreb: *Jezik*, 47/1, 13-17.

- Вајзовић 2001: Hanka Vajzović, *Savremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini – komunikativna i simbolička funkcija jezika*, u: *Jezik i demokratizacija*, zbornik radova, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 79-93.
- Вуковић 1965: Јован Вуковић, *Граматичке и граматичко-стилистичке категорије у књижевном језику и проблеми нашег књижевног језика*, Радови научног друштва БиХ, књ. XXVI, Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 9, Сарајево: АНУБиХ, 55-140.
- Вуковић 1972: Јован Вуковић, *Књижевни језик данас*, Сарајево: Веселин Маслеша.
- Вуковић 1973: Јован Вуковић, *Стандардни језик (I део)*, Радови АНУБиХ, књ. XLIX, Одјељење друштвених наука, књ. 16, Сарајево: АНУБиХ, 17-75.
- Вуковић 1974: Јован Вуковић, *Стандардни језик (II део)*, Радови АНУБиХ, L, Одјељење друштвених наука, књ. 17, Сарајево: АНУБиХ, 5-96.
- Вуковић 2000: Ново Вуковић, *Путеви стилистичке идеје*, Подгорица, Никшић: Универзитет Црне Горе, Јасен.
- Ивић 2001: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јахић, Халиловић, Палић 2000: Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskog jezika*, Zenica.
- Катнић-Бакаршић 2001: Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд.
- Ковачевић 1999а: Милош Ковачевић, *Функционалност „нефункционалних” синонима и њихов нормативни статус у савременом српскохрватском језику*, Сарајево: *Књижевни језик*, 20/ 3-4, 211-225.
- Ковачевић 1999б: Милош Ковачевић, *У одбрану српског језика – и даље (са Словом о српском језику)*, Београд: Требник.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ.
- Ковачевић и Шћепановић 2011: М. Ковачевић, М. Шћепановић, *Српски језик у вртлогу политике*, Никшић: Издавачи центар Матице српске, Друштво чланова у Црној Гори.
- Куленовић 1983: Скендер Куленовић, О „дакавцима—и „инфинитивцима—”, *Miscellanea I*, Сарајево, Мостар, Бањалука: Свјетлост, Веселин Маслеша, Прва књижевна комуна, Глас, 171-176.
- Прањкић 1963: Krunoslav Pranjić, *Jezik i književno djelo*, Zagreb, 1963.
- Прањковић 2006: Ivo Pranjković, *Hrvatski i srpski su jedan jezik*, Slobodna Dalmacija, Split, 7. 2. 2006, 42-43.
- ПХЈ 2003: Бабић, Финка, Могуш 2003: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- РХЈ 2000: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod, Školska knjiga.

- РСКИНЈ: *Речник српског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Самарџија 2001: Marko Samardžija, *Deideologizacija kao uzrok nekih promjena u leksiku hrvatskoga standardnog jezika potkraj XX. stoljeća*, u: *Jezik i demokratizacija*, Sarajevo: Institut za jezike u Sarajevu.
- Силић и Росандић 1982: Josip Silić, Dragutin Rosandić, *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskog književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Силић 1997: Josip Silić, *Novinarski stil hrvatskoga standardnoga jezika*, Zagreb: *Kolo*, 6, br. 3, str. 495-513.
- Силић 2001: Josip Silić, *Hrvatski i srpski jezik*, Zagreb: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић и Остојић 1996: Радоје Симић, Бранислав Остојић, *Основи фонологије српског књижевног језика*, Београд: Универзитет у Београду.
- Симић 2003: Радоје Симић, *Српски правопис*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте*, Београд: *Наш језик*, XIV/4-5, 195-226.
- Телебак 2004: Милорад Телебак, *Практични језички савјетник*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ћорић 1998: Божо Ћорић, *Анатомија наопаке хрватске језичке политике*, Београд: *Српски језик*, III/1-2, 551-560.

Vera S. Čevriz Nišić

VARIANCE IN JOURNALISTIC LANGUAGE OF THE SERBIAN STANDARD LINGUISTIC EXPRESSION – FORMATIONAL AND LEXICAL ASPECT

Summary

The paper analyses the formative and lexical features of the newspaper articles that appear in the form of Serbian standard linguistic expression in Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska. As a corpus we used articles from the daily newspapers *Glas Srpske*, *Nezavisne novine* and *Press*. The aim of the analysis is to isolate and describe the constituent elements of newspaper articles which bear the characteristics of being variably marked.

СИГНАЛИЗАМ И НОВИ МЕДИЈИ

Апстракт: У раду се бавимо односом сигнализма и нових медија, односно утицајем нових, електронских медија на сигналистичке ствараоце. Значај сигнализма у контексту нових медија преваходно је у чињеници да сигнализам стоји на почетку електронске ере у српској књижевности. Пре свега, пажњу ћемо посветити манифестима Мирољуба Тодоровића како бисмо указали на поетички значај електронских медија у сигнализму, затим компјутерској поезији и њеном значају у овом контексту. Када је о рецепцији дела реч указаћемо на промену односа према читаоцу, који добија значајнију улогу и на изванредан начин постаје коаутор.

Кључне речи: сигнализам, авангарда, електронски медији, компјутерска поезија.

Промене које су се догодиле у 20. веку на пољу науке и уметности довеле су до новог схватања како живота, тако и стваралаштва. Теорија релативитета, развој технике, Фројдово окретање подсвесном, појава филма као нове уметности, откриће ДНК. Ајнштајн је доказао да време и простор нису апсолутни, да је материја облик енергије и обрнуто, да се маса тела мења са његовом брзином. Године 1961. Јуриј Гагарин је полетео у свемир, а 1969. године Нил Амстронг крочио је на Месец. Године 1989. појавио се интернет и количина информација доступних човеку почела је да расте невероватном брзином. Све ово померило је границе знања и јавио се осећај да је све могуће. Брзина путовања и размене информација довела је до нових схватања.

Крај 19. и почетак 20. века обележила је појава импресионизма, експресионизма и фовизма, након њих појављује се кубизам. Кубизам доноси револуцију у сликарству укинувши перспективу која је од периода ренесансе доминирала. Идеја да сликарство (одн. уметност) треба да подражава стварност сада је укинута и кубисти се враћају *примитивном* стваралаштву. Откриће уметности прехиспанских култура на тлу Јужне Америке, афричке уметности, подразумева и нове идеје у приказивању стварности „кубизам руши перспективу којом се ренесанса толико поносила, и опредељује се за једно ново гледање које више мотришта повезује у једну слику— (Повијест уметности у сликама 2002: 156). Брак и Пикасо нису ни слутили какве ће промене у схватању уметности донети њихово стваралаштво. Видео-уметност, „body art—„land art—инсталације, концептуална уметност, као и виртуелна уметност постају део галеријских поставки широм света.

* krunic.j@gmail.com

У књижевности писци почињу да руше границе теме и форме дела. Авангардни ствараоци прве половине 20. века заслужни су за спајање различитих уметности и постепено брисање граница међу њима. Аутори почињу да користе филмску технику, комбинују слику, колаж и реч приликом стварања књижевног дела. Футуристи прихватају нова открића на пољу технологије, обожавају машину.¹ Увођење електронских медија у књижевно стваралаштво омогућило је ауторима да на нов начин допринесу одбацивању прошлости и окрену се будућности и новим видовима стваралаштва. Окретање визуелном и гестовном начину комуникације морало је додатно подстаћи ствараоце ка окретању електронским медијима који пружају више могућности за експериментисање на пољу форме, али и садржине. Такође, окренутост егзактним наукама и њихово укључивање у књижевно стваралаштво погодује стварању помоћу компјутера. Авангардни ствараоци међу првима схватају да је технологија променила свет и почињу да стварају сопствени однос према тековинама новог света, независно од тога да ли је тај однос позитиван или негативан. Оно што су представници авангарде између два светска рата покушавали да остваре различитим средствима (превасходно медијима који су се тада појавили), након појаве компјутера и усавршавања нових програма, постаје у потпуности могуће.

Компјутерска цивилизација омогућила је ствараоцима да се на други начин поставе према реципијентима нудећи им да допуне и измене дело или да бирају сопствени начин читања (хипертекст). Електронски медији подигли су интерактивност уметничког дела на виши ниво него икада. Однос човека и машине (у овом контексту пре свега компјутера) у другој половини 20. века и на почетку 21. века бива све компликованији самом чињеницом да се могућности деловања машине проширују и да машина може сада да учествује у процесу стварања, иако је човек тај који пише програме како би је покренуо и који управља њом. Машина пружа нове видове креативности, јављају се нови правци у уметности. Неки програми омогућавају машини већи степен креативности и човек све мање може да контролише њен развој. Развој компјутера текао је невероватном брзином, као и његова примена у свакодневном животу. Човек 21. века тешко да може да замисли живот без њега, али и технике уопште. Било би немогуће да се овакав развој технике у претходном веку није одразио и на стваралаштво. „Теорије глобалног друштва тврде да је концепт светског или глобалног друштва постао могућ тек у модерно доба захваљујући науци, технологији, индустрији и универзалним вредностима које су створене у XX веку и које се разликују од оних у било којем другом добу—(Вулетић 2003: 41). Посредством нових медија човек се нашао у ситуацији да у било ком тренутку може да ис-

¹ У стваралаштву футуриста машина је предмет обожавања, али не и средство помоћу ког аутор ствара. Такође, машина коју футуристи обожавају није нудила могућности које нуде електронски медији, пре свега компјутери, а онда и интернет.

прати догађаје из најудаљенијих делова света (преко радија, телевизије, интернета или мобилних телефона).

Литература о глобализацији је за релативно кратак временски период, од неколико деценија, толико нарасла да је немогуће у потпуности прегледати све теорије, а посебно радове. Ипак, требало би нагласити да се проучаваоци који се баве глобализацијом могу поделити у неколико струја у зависности од тога коју теорију заступају, али и по томе да ли глобализацију виде у позитивном или негативном контексту.²

Један од књижевних праваца који стоји на почетку електронске књижевности свакако је сигнализам. Радикалност сигналазма огледа се управо у истраживању нових могућности књижевности помоћу нових медија, пре свега електронских. Миливоје Павловић у „Кључевима сигналистичке поетике—сигнализам одређује као уметност технолошке и електронске цивилизације. Сигналисти су међу првима прихватили електронске медије и почели да се поигравају њима као новим средством уметничког израза. Компјутер за сигнализисте није само предмет обожавања, него и средство стварања. Година 1969. означава почетак стварања помоћу компјутера. Те године, на изложби сигналистичке и компјутерске поезије, појављују се две компјутерске и једна визуелна песма. Миливоје Павловић уочава: „Тодоровићу је компјутер очигледно послужио као инструмент даљег ослобађања поезије од традиционалистичких образаца³ и, што је важније, превазилажења чврстих граматичких и синтаксичких правила и стега—(Павловић 1999: 93).

Када је о рецепцији компјутерске поезије реч, читаоцу је дата пуно већа слобода у тумачењу. Компјутерска песма је отворено дело и читалац може значајно да прошири спектар значења.

Међусобна сарадња којој авангардисти придају велики значај постаће значајно олакшана открићем интернета. Такође, олакшана је и рецепција самим тим што је аутор у могућности да на интернету у било ком тренутку објави дело, али је до изражаја дошла и интерактивност са читаоцима који су сада у могућности да активно учествују у стварању дела.⁴ Овде се посебно добро уочава на који начин глобализација, када је реч о протоку

² Преглед најзначајнијих теорија дат је у зборнику „Глобализација – мит или стварност— тако да се ми нећемо дубље бавити овим теоријама, него ћемо покушати да покажемо на који начин глобализација, посредством нових медија, утиче на књижевно стваралаштво.

³ Иако у оквиру сигналазма не можемо говорити о хипертексту, овде би требало нагласити да ова форма пружа највише могућности за ослобађање дела традиционалне форме, односно линеарности.

⁴ Овде као пример можемо навести пројекте у оквиру којих аутори на мрежу постављају недовршена дела нудећи читаоцима могућност коментарисања и одређених дописивања, затим пројекте у којима сваки читалац може постати стваралац дописујући одређено дело, додавањем поглавља (стварање *књиге над књигама*) и сл.

информација, утиче на објављивање дела. У овом контексту требало би поменути COMMONPRESS, међународни часопис за мејл-метност, где се на самом пољу уређивања и објављивања уочава на који начин би глобализација могла да продуби и побољша сарадњу уметника из различитих делова света. „Идеја и први број потекли су од Paweł Petasza 1977. године. Paweł Petasz је остао и нека врста координатора за све следеће бројеве. Идеја је врло једноставна, али исто тако врло ефикасна. Часопис се не уређује и не објављује у једном центру, од стане једног уредника или групе људи. Он кружи. Сваки број уређује и објављује други уметник из неког другог града или друге земље. Са издавањем COMMONPRESS-а почело се у Пољској, а наставило у Немачкој, Холандији, Канади, Енглеској, Италији, Белгији, САД и Аргентини—(Тодоровић 2012: 69).

Манифести сигнализма, које је објавио Мирољуб Тодоровић, као кључни сигналистички теоретичар и стваралац, значајно одређују природу правца. Тодоровић наглашава да је: „Наша цивилизација, коју без икаквих ограда, иако се налази тек на првом степенику своје електронске и космичке експанзије, можемо назвати *планетарном*, битно мења начин живота људи у досад апсолутно неупоредивим размерама. Ове промене, засноване, углавном, на све бржем усвајању технолошких средстава мењају и човеков однос према уметности—(Тодоровић 1979: 9) (Подвукла Ј.К.). „Масмедиијална дифузна средства цивилизације друге половине двадесетог века: телевизија, филм, видеотејп, атакују како на реч, тако и на штампану страницу (књигу) као традиционално упориште књижевности—(Тодоровић 1979: 9).

Када је реч о стварању помоћу нових средстава Тодоровић наглашава да: „Песник у сигнализму ствара сам или уз помоћ машина, математичких модела, где интуитивно, и имагинативно надограђује постигнуте резултате. Кроз графичку форму, помоћу материјала, објеката, звука, кинетичких направа и геста, он омогућава песми да изађе из безличја ствари и процеса природе и поведе свој дијалог са светом—(Тодоровић 1979: 14).

Сигналисти теже и укидању језика, који је, када је о глобализацији и књижевности реч, најчешћа препрека да делу приступе сви (потенцијални) читаоци. Сигналисти теже „да се поезија револуционише увођењем свежих, још литерарно неистрошених језичких амалгама егзотних наука—(Тодоровић 2012: 25), а затим и увођењу формула и словних знакова. „Визуелна поезија деструира језик и традиционалистичко поимање литературе и уметности. Иде, како бисмо казали, од значења према знаку рушећи семантичке тврђаве писма и гутенберговске цивилизације—(Тодоровић 2012: 27). Овакво схватање поезије блиско је схватању померања разлике између центра и периферије.

Сигнализам, као покрет чији су ствараоци прихватили нове технологије на самом почетку, свакако је правац где се најдубље може уочити какве могућности ствараоцима нуди електронска ера. Поред могућности да дело буде доступно широј публици и буде представљено и на глобалном

нивоу, електронски медији нуде и нове могућности стварања. Форма (књижевног) дела у 20. веку постала је једно од најзначајнијих питања, а нови медији нуде ствараоцима могућности које до сада нису постојале. На самим почецима електронске уметности сигналисти су савладали страх од машине и бојазан да она спутава или чак уништава креативност. Ствараоци сигнализма показују да машина може да прошири поље креативности и да је најчешће само средство помоћу ког се ствара, али да омогућава аутору да на нов начин приступи стварању дела. „Комуникациони системи се усавршавају. Нова електронска ера створила је и ствараће све сложенија средства за информисање и комуницирање. Постојећи (национални) језици немоћни су када је у питању универзална комуникација. [...] Укидајући текуће језике са свим њиховим оптерећењима, сигналистичка поезија ће прећи у новој технолошкој ери на непосредно деловање путем чисто визуелних и фоничких средстава—(Тодоровић 1979: 15). У овом цитату уочавамо и Тодоровићево схватање нових медија као могућности за нове видове комуникације у којима поред језика песник/ стваралац користи и друге медије како би комуницирао са читаоцима.

Компјутерска поезија само је један од елемената сигналистичке поезије. С обзиром на чињеницу да је једна од поетичких поставки сигнализма везана за спој књижевности и науке, компјутерска поезија јавља се као логичан след. Уметност бива све више окренута науци и научна и технолошка открића све више утичу на њу. Једна од поетичких поставки сигнализма управо је окретање науци и новим открићима. Сматрамо да је овакав став према научним достигнућима превасходно утицао на то да сигналисти схвате могућности нових медија већ приликом њиховог појављивања. Електронски медији пружили су додатне могућности и када је реч о истраживању подсвесног.

Компјутерска поезија је и поигравање вероватноћом. Песник бира речи и пише програм, али смисао песме, онако како га ми схватамо, доведен је у питање. Довођење познатог значења речи у питање отвара нове могућности тумачења и поигравања смислом. Речи се могу наћи у контексту у који их људски ум никада не би ставио и на тај начин отварају се нова значења. Број комбинација које можемо добити на овај начин превазилази досадашње могућности.⁵ Компјутерска поезија деконструише и синтаксу. Надреалистичка поезија, иако је претпостављала разарање структуре мисли и језика, ипак је вођена руком аутора који је могао да чини ситне исправке

⁵ Иако се овде бавимо сигнализмом, вредело би навести да су када је рађено хипертекст издање *Хазарског речника* Милорада Павића програмери израчунали да постоји преко два милиона начина на који можемо прочитати овај роман. За читаоца који одлучи да нелинеарно чита ово дело скоро је немогуће да два пута на исти начин прочита роман. Тако, сваким новим читањем, добијамо могућност да поглавља поставимо у нови контекст, а на тај начин отварају нам се и нова значења. На исти начин могуће је поигравање речима и њиховим постављањем у различите контексте.

текста или се то дешавало несвесно. Компјутерска поезија одузима ову могућност самом чињеницом да програм није у могућности да разуме смисао речи, него прати инструкције које му је задао аутор. Сходно овој чињеници, значење песме зависи од читаоца, а не од аутора, посебно када у обзир узмемо компјутерске песме без интервенције аутора.⁶ У збирци *Свиња је одличан пливач* Мирољуба Тодоровића проналазимо неколико компјутерских песама. Сам аутор објашњава настанак ових песама наводећи да су „експерименти вршени на рачунару Економског факултете у Београду 1969. године. [...] на дигиталном компјутеру IBM 360 рачунарског центра Математичког факултета у Београду 1970. године. [...] табеле програмира-не су и добијене на компјутеру IBM, систем 360, модел 30, 16 K по идеји аутора песама— (www.miroljub_todorovic.com/pages/Svinja_je_odlican_plivac.pdf).

Значај првих пројеката Мирољуба Тодоровића, односно стварање помоћу компјутера, треба сагледати и с обзиром на немогућност шире употребе компјутера у време када се они појављују. Приступ компјутерима тих година имао је мали број људи, па је сходно овоме мали број људи могао практично применити идеје овог типа. За само неколико деценија ситуација се променила толико да је данас скоро свако у могућности да ради овакве експерименте. Иако су програми до данас усавршени и неке ко-није програмер по струци, било би веома тешко да напише један од програма који подржава идеје уметника, доступност компјутера и компјутерских програма је неупоредиво већа. Данас би понављање ових експеримената вероватно изгубило смисао, али сагледано у контексту тадашњих тенденција, било је веома значајно, превасходно са становишта савладавања страха од машине и увођења нових медија у књижевно стваралаштво. Истраживање овог медија још увек је у току и откривене су само неке од могућности које он пружа уметницима.

Поред Мирољуба Тодоровића који се поиграва речима и њиховим значењем, Спасоје Влајић се поиграва гласовима уводећи звучни ефекат као једини елеменат који даје значење поезији, на тај начин он деконструира и саму реч, дајући првенство гласовима.

Миливоје Павловић у раду „Компјутерска поезија—наводи да се „компјутерско песничко стварање у сигнализму заснива на следећим основним методама: (1) на експерименту чији је циљ да се открију нове форме песничког исказа, (2) на спајању песничког језика и модерних техничких медија и (3) мултипликацији истих стваралачких идеја у различитим формама песничког изражавања (визуелно, звучно и сл.)—(Павловић 2008б).

Увођење експеримента у стваралаштво неизбежно води откривању нових могућности стваралаштва. Експерименти на нивоу форме значајни

⁶ Детаљну анализу компјутерске поезије дао је Миливоје Павловић у раду *Компјутерска поезија; Ослобођени језик и програмирани знакови* (www.rastko.net).

су за све правце који су се јавили у књижевности 20. века. Проналазак компјутера омогућио је ствараоцима да на други начин приступе питању форме, да деконструишу линеарност, синтаксу, значење речи, али и саму реч. Такође, увођење нових медија у стваралаштво води комбиновању речи, звука и слике што код читалаца доводи до новог схватања дела⁷. Мултимедијалност тако постаје нови вид стваралаштва, нудећи могућност аутору да оно што не може да искаже помоћу речи искаже сликом или звуком. Читалац, с друге стране, треба да споји све ове елементе приликом приступа мултимедијалном (књижевном) делу.

Збирка Мирољуба Тодоровића, симболичног наслова „Киборг—“ указује на виђење будућности човечанства и интерфејса човека и машине. Технологија постаје део човечјег тела, саставни део будућег човека. Граница између материјалног и нематеријалног постаје све мање видљива, а човеку више није довољно не само његово тело, него ни планета на којој живи. „Киборг—“ у том смислу представља превазилажење земаљског тела и земаљског знања. У песми истоименог наслова („Киборг—“) порука коју шаље човек будућности постаје нематеријална и васионска, човек је у садејству са машином, као и природа и животиње (пчела):

„лебдиш сувих усана програмиран
на слепоочници ти цев препуна малих комета/
пчеле облећу сунчану хелију
кристали су у њиховој тамноцрвеној јетри—Тодоровић¹: 14).

Интернет као нови медиј пружио је ствараоцима нову могућност објављивања дела, као и комуникације са читалачком публиком. „Пројекат Растко—(www.gastko.net), као најзначајнији пројекат ове врсте, издваја сигнализам као посебну целину. На прегледан начин читаоци могу да се упознају са поетиком овог правца, као и делима најзначајнијих аутора. Поред овога, овај сајт веома је значајан и за истраживаче, јер садржи електронску библиотеку у којој можемо пронаћи есеје и радове о сигнализму, што зна-

⁷ У књизи „Уметност као поступак—“ Виктор Шкловски је 1907. године употребио термин „одстрањеније—(или онеобичавање). По Шкловском, који је - сматрао да се наше опажање живота, па самим тим и књижевности, аутоматизује, функција уметности се заснива на отежавању рецепције дела, како бисмо дело „заиста видели—односно видели другим очима. Уметност је по Шкловском поступак „отежале форме—“ Открити читаоцу свет на нов начин значило је по Шкловском једину могућност да се он замисли над тим светом. И у психологији је познато да човек након неког времена престаје да придаје пажњу ономе што се стално понавља, или престаје да опажа предмете који га окружују. Начин да то променимо јесте да ставимо предмет у ново окружење. Исто је и са књижевним делом. Уколико се нека тема или форма понавља, након одређеног времена читалац престаје да опажа новине. Шездесетих и седамдесетих година 20. века теоретичари књижевности (Стенли Фиш, Џонатан Калер, Волфганг Изер, Ханс Роберт Јаус) указују на значај читаоца у процесу одгонетања значења дела. Јаус је указао на чињеницу да значење дела није објективно, као што су структуралисти покушавали да докажу, већ се актуелизује кроз процес читања.

чајно олакшава истраживање, скраћујући време које би потенцијални истраживач провео у скупљању литературе. Иако су на овом сајту превасходно објављени ранији радови, сада у електронској форми, у последње време објављују се и нови радови, које читаоци не могу пронаћи у штампаном издању.

Други значајан сајт јесте сајт Мирољуба Тодоровића (www.miro-ljubtodorovic.com). Тодоровић на сајту нуди читаоцу библиографију својих радова, електронска издања одабраних радова, интервјуе, визуелне и мејл-арт радове итд. Као и „Пројекат Растко—и овај сајт нуди низ спољних веза како би читаоци добили шири увид у стваралаштво сигнариста. Спољни сајтови читаоцу нуде могућност да се упозна са радом других аутора и значајно олакшавају истраживање сигналистичког стваралаштва.

Андреј Тишма на YouTube-у има свој канал на ком поставља радове и на тај начин их пружа на увид широј публици. Овај начин презентације нуди могућност постављања коментара, па аутор у сваком тренутку може добити повратну информацију, а заинтересовани за његово стваралаштво не морају чекати да његови видео радови буду само део галеријске поставке. Овај аутор у периоду 2000–2007. године објављује низ есеја под насловом „Електронска уметност и Интернет(1-5)—. Прва три есеја објављена су у ревији „Сигнал—четврти у „Градини—док је пети есеј објављен једино у електронском издању, на „Пројекту Растко—На овом примеру можемо видети и развој свести аутора о објављивању дела, есеја итд. Објављивање на интернету пружа аутору могућност да дело објави неупоредиво брже, као и читаоцима да лакше дођу до њега. Такође, уочавамо и постепено изједначавање статуса дела објављених на интернету, у електронској форми, са онима која су објављена у штампаном издању. Објављивање на интернету нуди и могућност да аутор добије повратну информацију од стране читалачке публике.

Интермедијалност у сигнализму такође долази до изражаја. Тако Марина Абрамовић, сликарка, истражује слова о чему детаљно пише Мирољубу Тодоровићу 1971. године. Видео стваралаштво Андреја Тишме води у другу димензију овог покрета. Славко Матковић и Љубиша Јоцић истражују стрип. Електронски медији могу пружити уметницима више могућности управо у оквиру истраживања, не само књижевности, него и других уметности.

Један од значајних сегмената стваралаштва авангардних уметника представља и игра. Сигналистичко стваралаштво представља отклон од традиционализма и пружа висок степен слободе као један од предуслова за стварање. Слобода ствараоце доводи до иновације, и то, веома често, путем игре. Сама игра има корене у митском и ритуалном, самим тим и ирационалном, а ирационално је, као што је наглашено, значајна компонента сигналистичког стваралаштва. Адријан Марино наглашава да „духовна слобода поново открива у игри један од својих најомиљенијих домена. Авангар-

да која је по природи весела, свесна је овог `духа склоног игри`—(Марино 1998: 149-150). Исту традицију наставља и неоавангарда.

Сигнализам у српској књижевности стоји на почетку електронске ере. Сагледавањем односа сигнализма и нових медија можемо закључити да, иако се понекад чини да достигнућа у технологији воде ка крају уметничког стварања, машина бива само средство помоћу ког се ствара. Нови медији нуде нове могућности, али уметник је тај који даје печат делу и који одлучује о степену слободе који ће дати машини. С друге стране, рецепција ових дела најчешће подразумева да реципијент активно учествује у стварању смисла. За разлику од традиционалног поимања рецепције, читалац/гледалац/слушалац сада је у позицији да и сам учествује у стварању, па на изванредан начин постаје коаутор. Слобода која му је дата већа је него икада пре, а комуникација аутора и читалаца постаје двосмерна.

Нови медији доносе већу слободу ауторима нудећи им могућност интердисциплинарности, међу жанровима се, такође, губи јасна граница. Увођење електронских медија у књижевност погодује и фрагментарности и нелинеарности.

Значај електронских медија у стваралаштву сигнализна јесте у чињеници да у оквиру овог правца први пут у српској књижевности нови медији бивају озбиљно сагледани из нове перспективе, без страха од машине или краја књижевног стваралаштва. Такође, сигналисти, пре свега Миролуб Тодоровић, већ након појаве првих компјутера и упоредо са првим делима у светској књижевности створеним помоћу ове машине, уводе електронске медије у српску књижевност. Све ово води ка естетици игре.

Литература

- Авангарда 2000: *Авангарда, Теорија и историја појма*, Београд: Народна књига.
- Анђелковић 2012: Миливој Анђелковић, *Могућности електронске књижевности*, <<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/11260>> 28. 05. 2012.
- Вулетић 2003: V. Vuletić, *Globalizacija – mit ili stvarnost: sociološka hrestomatija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Де Торе 2001: Г. де Торе, *Историја авангардних књижевности*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Марино 1998: A. Marino, *Poetika avangarde: Avangardne esetetske tendencije*, Beograd: Narodna knjiga.
- Павловић 1999: М. Павловић, *Кључеви сигналистичке поетике*, Београд: Просвета.
- Павловић 2008: М. Павловић, *Сигнализам у обзорју електронске ере*, <<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13068>> 25. 11. 2011.

- Павловић 2008б: М. Павловић, *Компјутерска поезија, Ослобођени језик и програмирани знакови*, <<http://www.rastko.rs>> 28. 05. 2012.
- Повијест умјетности у сликама 2002: *Povijest umjetnosti u slikama*, Zagreb: Leo-commerce.
- Пројекат Растко 2008: Пројекат Растко, *Сигнализам*, www.rastko.net.
- Тишма 2007: А. Тишма, *Електронска уметност и Интернет* (5), <<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/11271>> 25. 11. 2011.
- Тодоровић 2011: М. Тодоровић, *Киборг* <www.miroljubtodorovic.rs> 25. 11. 2011.
- Тодоровић 1971: М. Тодоровић, *Svinja_je_odlican_plivac.pdf*, www.miroljubtodorovic.com/pages/,
- Тодоровић 1979: М. Тодоровић, *Сигнализам*, Ниш: Градина.
- Тодоровић 2012: М. Todorović, *Vreme neoavangarde*, Beograd: Altera.

Jelena N. Krunic

SIGNALISM AND NEW MEDIA

Summary

This paper deals with relationship between signalism and new media and the impact of electronic media to signalistic creators. The importance of Signalism in the context of new media is, primary, in the fact that Signalism stands at the beginning of the electronic era in the Serbian literature. First of all, attention will be paid to manifestos of Miroljub Todorovic in order to indicate the poetic significance of electronic media in Signalism, then computer poetry and its importance in this context.

НОВА ЗНАЧЕЊА НЕКИХ СТРАНИХ РЕЧИ КАО СРЕДСТВО МАНИПУЛАЦИЈЕ**

Апстракт: *Именица геноцид те синтагме хуманитарна интервенција и међународна заједница користе се у новом значењу како би се оправдала агресија Сједињених Америчких Држава на Србију, односно Југославију, као и на многе друге државе. Тиме ови правни и политички термини постају идеологеме. Именица демократија, као и с њом повезане именице диктатура и диктатор, одавно спадају у типичне идеологеме. У Сједињеним Америчким Државама демократија је једна од најважнијих митологема као и политичких афектива, док именице диктатор и диктатура спадају у омиљене америчке етикете. Како би сатанизација Србије била потпуна, она је окарактерисана као терористичка и геноцидна земља, а у време Слободана Милошевића морала је да буде и изразито недемократска.*

Иако ми у Србији добро знамо да се наведене речи и синтагме користе као средство манипулације, два су разлога што о овоме ипак има смисла говорити. Први је да неки то не знају, неки не желе да знају, а неки знају, али сматрају да им је исплативије да се праве да не знају. Као други разлог парафразирани су речи Мајкла Парентија и Питера Прискила: Не смемо дозволити да Сједињене Америчке Државе и њени савезници добију рат за историју, за меморију човечанства. Треба непрекидно говорити, непрекидно подизати свој глас. Морамо да користимо сваку прилику и сва средства која су нам на располагању – књиге, брошуре, предавања – како бисмо саопштили историјску истину и супротставили се огромном зиду лажи.

Кључне речи: *манипулација, геноцид, хуманитарна интервенција, међународна заједница, демократија, диктатура.*

1. Термин *манипулација* одређује се веома различито. Ђуро Шушњић манипулацију дефинише „као *smišljen, sistemski i kontrolisan postupak ili skup postupaka pomoću kojih manipulator, koristeći simbolička sredstva, u za njega pogodnim psihosocijalnim uslovima, odašilje u masu, preko sredstava komunikacije, određene poruke, s namerom da utiče na uverenja, stavove i ponašanje velikog broja ljudi, tako da bi se oni, u stvarima o kojima ne postoji opšta saglasnost, a za koje su životno zainteresovani, usmerili prema ubeđenju, stavovima i vrednostima manipulatora, a da toga nisu ni svesni*—(Шушњић 1995: 42). Жарко Требјешанин је одређује као „*socijalnu veštinu upravljanja pojedincima ili grupama ljudi, tako da oni, a da toga i ne moraju biti svesni, rade u korist manipulant, verujući da rade za sebe i sopstvene interese. Manipulacijom*

* djordje.otasevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај чланак је резултат рада на пројекту 178021 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

se služe političari, ideolozi, rukovodioci, stručnjaci za marketing i mnogi drugi kojima je cilj da na prikriven način oblikuju i kontrolišu ljudsko ponašanje i stavove.—(Требјешанин 2008: 260). За Д. Колева, Д. Тадића и Б. Панић, манипулација је „socijalno-psihološka pojava koja kao specifičan oblik komunikacije, najčešće prikrivenog psihološkog delovanja utiče na oblikovanje dispozicija, kontroliše mentalne procese i u krajnjoj istanci utiče na ponašanje pojedinaca ili nekog socijalnog entiteta u skladu sa definisanim ciljevima—(в. Колев и др. 2012: 90).

Иако манипулација, супротно увреженим стереотипима, није искључиво лоша, штетна и неморална — она може бити и штетна и корисна, и малигна и бенигна, може имати и офанзивну и дефанзивну улогу, може да формира како позитивне тако и негативне илузије (в. Колев и др. 2012: 96) — њен манифестни облик описан у овом раду искључиво је негативан, без ичега позитивног, доброг или моралног.

2. Именица *геноцид* те синтагме *хуманитарна интервенција и међународна заједница* користе се у новом значењу како би се оправдала агресија Сједињених Америчких Држава и Северноатлантског пакта на Србију, односно Југославију. Тиме ови правни и политички термини постају идеологеме.

3. Квалификовање неког злочина као геноцида, како наводе правни стручњаци, веома је компликовано па је овај термин релативно редак¹. Најпознатији и најчешће спомињани геноцид почињен је над Јеврејима у нацистичкој Немачкој и територијама које је контролисала током Другог светског рата. Убиство милион и по Јермена у Османском царству 1915. године несумњив је геноцид², као и истребљење милион Срба на подручју тзв. Независне државе Хрватске³. Далеко највећи геноцид у досадашњој

¹ Постоје бројне дефиниције овог термина (в. Ђорђевић 2010). Много је вероватније да бројни злочини нису квалификовани као геноцид првенствено зато што су их починиле САД и њени савезници.

² САД и Британија, због својих партнерских односа са Турском, чланицом Северноатлантског пакта, за овај злочин не користе термин *геноцид*.

³ О овоме се ван држава насталих распадом СФРЈ веома мало зна. Поједини хрватски и немачки аутори настоје да број убијених Срба драстично умање, као и да оповргну плански и систематски карактер истребљења Срба у НДХ. „Корбова најдоследнија идеја водила, уз коју се веже за време читавог свог истраживања и коју је могуће следити попут Аријанине преће, јесте она о не-предумишљају и импровизацији у спровођењу масовних злочина, користећи след-еуфемизама, као неку врсту „наводног—геноцида ... Тако се Г. Корб даје у обзнањивање 'мита' о планираном и политички претходно смишљеном геноциду, поричући аутентичност изјаве министра културе и вера нацистичке Хрватске Миле Будака, према којој је реч била о коначном решењу српског питања—(в. Бојовић 2011; Корб 2011). Интересантно је да Јелена Бечић (2013) у свом раду о геноциду - не помиње геноцид над Србима у НДХ. Једина три случаја која се помињу јесу нацистичка Немачка, Сребреница и Руанда.

историји, истребљење око педесет милиона⁴ Индијанаца у Северној и Јужној⁵ Америци, мада добро познат, ретко је помињан под тим именом. Некоришћење термина *геноцид* за квалификовање овог злочина, посебно када се ради о систематском затирању Индијанаца на подручју Сједињених Америчких Држава, није узроковано дилемама о његовом карактеру⁶. Први злочин окарактерисан као геноцид након Другог светског рата у Европи било је убиство заробљених муслиманских војника у Сребреници 1995. године. Убиства десетина хиљада, стотина хиљада, па и више милиона људи (у Вијетнаму, Ираку, Гватемали, Источном Тимору и другде⁷) између 1946. и 1995. године, нису квалификована као геноцид само зато јер су их починиле Сједињене Америчке Државе директно⁸ или нека од њихових клијентских држава, иако су сва обележја геноцида била очигледна. Убиство заробљених муслиманских војника у Сребреници несумњиво је злочин – убијање ратних заробљеника без суђења, чак и када се ради о људима који су извршили језиве злочине над цивилима (а ови то јесу урадили⁹), забрањено је Женевском конвенцијом и сматра се за ратни злочин. Али не и за геноцид. Војници Војске Републике Српске муслиманске жене и децу камионима су одвезли изван Сребренице на сигурно. Иако између злочина у Сребреници и злочина у Фалуци постоји потпуна подударност, њихово квалификовање је веома различито. „Ако би цивили успели да побегну из Фалуце, дозвољавано им је да изађу, осим ако је била реч о мушкарцима. Мушкарци који су били у старосном добу у коме се служи војни рок или

⁴ Тачан број немогуће је утврдити.

⁵ О геноциду колумбовске ере в. Чомски (1998: 40, 317–318).

⁶ О геноциду над Индијанцима у САД в. Чомски (1998: 27-28, 280-282; Лакић 2011: 203).

⁷ Ноам Чомски и Едвард Херман 1973. године у студији „Контрареволуционарно насиље: крвопролића у чињеницама и пропаганди—дали су преглед масовних убиства које су САД починиле на Филипинима (1898-1973), Тајланду - (1946-1973), Индонезији (1965-1969), Вијетнаму (1954-1973), Камбоџи (1965-1973), источном Пакистану (1971) и Бурундију (1972) (в. Чомски, Херман 1973).

⁸ „Kisindt̄er je tada Pentagonu naredio da se preduzme ‘masovna kampanja bombardovanja u Kambodt̄i – na sve što leti i sve što se kreće’. To je najotvoreniji poziv na koji sam naišao u istorijskim dokumentima na ono što, kada to radi neko drugi, nazivamo genocidom. Upravo u ovom momentu sudi se Slobodanu Miloševiću... Zamislite kada bi pronašli izjavu Miloševića u kojoj on kaŕe: ‘Udarite na sve – sve što leti i sve što se kreće!’ Sućenje bi se odmah završilo. Milošević bi bio poslat u zatvor sa nekoliko doŕti votnih kazni—(в. Чомски 2009: 83).

⁹ Муслимански војници убили су више од три хиљаде српских цивила у Братунцу и околним местима. „У књизи смо закључили да је Запад потпуно игнорисао околности у којима се сребренички масакр одиграо и да се ту није радило о злим људима који су тај чин извели, већ да овај догађај има дугу позадину страшних провокација од стране босанских муслимана који су вршили злочине над Србима у заштићеној зони УН, уз подршку Запада и НАТО-снага—(в. Херман - 2012а: 28).

близу њега – враћани су. То се догодило и у Сребреници 1995. године. Једина разлика је у томе што су САД бомбардовале Ирак и тако истерале људе, уместо да их трпају у камионе. Женама и деци било је дозвољено да изађу, мушкарце би зауставили и послали назад. Било је предвиђено да буду убијени. То се широм света назива геноцидом, ако то раде Срби. Када ми то радимо, то се назива ослобађањем—(в. Барсамиан, Чомски 2009: 104).

О овоме је написано на десетине књига и стотине текстова, али они тешко долазе до људи на Западу¹⁰. Званичну америчку верзију „геноцида у Сребреници—забрањено је доводити у сумњу¹¹, а за „порицање геноцида—¹² предвиђена је и затворска казна¹³. „Сребренички геноцид—је мантра која се непрекидно понавља¹⁴.

¹⁰ „Немачки медији и влада понављају да уколико браните Србе, онда оправдавате све српске злочине, а то је кривично дело због којег можете бити законски гоњени. Ако, на пример, оправдавате 'геноцид' чак и када је он чиста лаж, и ако браните Србе као жртве те лажи, ви сте третиран и као порицач геноцида и неко ко шири расну мржњу против муслимана ... Тако је лаж о догађајима у Сребреници 1995. послужила за интернационалну цензуру, коју желе да инсталирају широм света како би застрашили јавност читавог света и спречили је да се бори за историјску истину—(в. Прискил 2012: 136).

¹¹ „Када бих у вези са неким значајним догађајем рекао – све околности треба критички испитати и треба саставити детаљну анализу материјалних доказа, мој став би био поздрављен општим одобравањем. Нико не би пало на памет да ми оспори право да околности тог догађаја истражујем или да се тим питањем бавим. Али сада замислимо ту исту реченицу, само дискретно проширену, следећим додатком: све околности треба критички испитати и треба саставити детаљну анализу материјалних доказа у односу на Сребреницу. Те исте секунде на мене би се сручио бес број установа и „угледних—појединаца, а можда и тужилаштва. Не само да би ме они једногласно осудили они би сасвим извесно довели у питање чак и моје ментално стање. Многи од њих отишли би корак даље: оспорили би ми право да питања такве врсте, на такав начин, уопште јавно покрећем—(в. Каргановић 2010).

¹² „Британски 'Гардијан' је, тако, свом континуираном пропагандном - деловању против Срба и истине о ратовима деведесетих прикључио и текст свог колумнисте Џорџа Мамбиоа (George Mombiot) под насловом „Именовање порицача геноцида—(Naming Genocide Deniers), у коме је Мамбио својом наводном анализом студија професора Едварда Хермана и Дејвида Питерсона... дошао до тога да управо ове ауторе треба оквалификовати ни мање ни више него као 'порицање (негаторе) геноцида' (genocide deniers), што у речнику политички коректног новоговора, конструисаног по орвелијанској матрици, представља једну од најстрашнијих дискредитујућих етикета—(в. Херман 2012в: 46).

¹³ „Примери таквог изразито неакадемског понашања су захтеви за доношење политичких резолуција којима се догматско тумачење сребреничких догађаја сакрализује и намеће као једино исправно, упорни покушаји криминализације јавног испољавања сумње у званичну верзију, и — најзад — као посебан доказ очајања, прибегавање кривичним тужбама у настојању да се скептици ућуткају, - застраше и финансијски упропасте. Стара изрека да је истина довољно јака да саму себе одбрани и да јој зато није потребна помоћ апарата државне присиле, овде у

4. Хуманитарна интервенција или, ређе, хуманитарна мисија, нова је идеологема коју САД и њени савезници радо користе. О времену појављивања ове синтагме постоје велика неслагања. Неки је смештају чак у 17. век¹⁵. „Хуманитарна интервенција—данас представља војну агресију на државе које се супротстављају устоличавању „Новог светског поретка—и грубо кршење међународног права. Ова идеологема је посебно широко употребљавана 1999. године. Бомбардовање СРЈ представљено је као нова етапа светске историје без преседана, као нова епоха моралне исправности. Тиме је спречено, по тврдњама Сједињених Америчких Држава, етничко чишћење и геноцид над косовским Албанцима¹⁶. „Најамни научници—¹⁷ у Хрватској и на Западу агресију на Савезну Републику Југославију виде веома слично: „У оџуку 1999. NATO је pokrenuo voјnu акцију protiv Србије која је, zbog toga што је provedena bez autorizације VS, od mnogih kritizirana kao ilegalna, pa čak i kao opasan presedan koji vodi rehabilitaciji politike моћи u међународним односима i uspostavi novog imperijalnog poretka pod hegemonijskim voђstvom SAD-a (Köchler 2001; Chomsky 1999). Ipak, unatoč širokom konsenzusu da NATO-ova акција на Kosovu nije bila legalna i da zbog nepostojanja autorizације od strane VS nije imala utemeljenje u postojećem међународном праву, prevladao је став да је била legitimna i морално оправдана jer је зауставила теška кршења људских права i спријечила понављање злочина из Srebrenice i Руанде. Za liberalne internacionaliste poput Chusmana (2005), Ramos-Horte (2005), Tesóna (2001, 2009) i Havela (2002), voјna акција на Kosovu била је примјер праведног rata, humanitarna интервенција pokrenuta u cilju zaštite civila i заустављања теških кршења humanitarnог права od strane snaga srbijanskог рет—~~т~~а—~~т~~а. Матић и Микац 2010: 60).

потпуности долази до изражаја. Протагонисти званичне верзије сребреничких догађаја својим поступцима делују као да ни сами нису сигурни у постојаност своје „истине—нити у могућност да се она одбрани коришћењем искључиво средства интелектуалног дискурса—(в. Каргановић и Симић 2011: 12).

¹⁴ „Сребреница се веома много користи за ратове који су у току. Немачки медији је користе за пропаганду током рата у Сирији... И то је разлог због којег лаж о наводном геноциду у Сребреници мора бити непрекидно понављана и држана живом и недодирљивом—(Прискил 2012: 136).

¹⁵ „Početak razvoja doktrine humanitarne интервенције vezује se za smenu nacionalnih autoriteta u XVII veku (kraj dominacije religije i učvrђivanje svetovne државе) i ustanovljavanje међународног права. Naime, od Vestfalskog ugovora 1648, suverene државе sa svetovnom влашћу postaju primarni subjekti међународних односа i врховни unutraшњи autoritet nad stanovniштвом—(в. Савић 2007: 9; уп.: Савић 2009).

¹⁶ Сукоб српских снага безбедности и албанских терориста код села Рачак, Херман и Питерсон (2010) називају „митским крвопролићем—односно „митским геноцидом—Веома је интересантна табела (Херман, Питерсон 2010: 35) која показује однос учесталости коришћења речи *геноцид* и броја убијених.

¹⁷ Термин Н. Чомског (в. Чомски 1994: 9–10; Чомски 1999: 10; уп.: Кара-Мурза 2008: 292).

Мало је вероватно да поменути „либерални интернационалисти—нису знали да је управо у исто време, у пролеће 1999. године, Турска, једна од чланица Северноатлантског пакта и учесница у агресији на Србију, односно СРЈ, кренула у своју редовну пролећну офанзиву против Курда. Том приликом је потпуно уништено три и по хиљаде курдских села, три милиона Курда је присилно пресељено, а два милиона људи је побегло у планине. Број погинулих Курда је непознат. „Либерални интернационалисти—нису позивали на бомбардовање Анкаре јер је Србија „jedan od onih izgradničkih krivovernika koji koče stvaranje globalnog sistema pod dominacijom SAD, dok je turska drža va lojalni klijent koji značajno doprinosi tom projektu—(в. Чомски 2000: 20).

5. Иако термин *међународна заједница* није забележен у описним речницима српског језика, његово значење требало би да буде крајње прозирно – међународну заједницу чине ако не све а оно барем велика већина држава у свету. Сличне дефиниције наводе се у више дескриптивних речника енглеског језика. У Оксфордском речнику термин *the international community* дефинише се као „countries of the world as a group—(Хорнби 2005: 305), односно „countries of the world considered collectively—¹⁸.

Ново значење ове синтагме обухвата само САД и њене сателите. Употребљена у том новом значењу, ова синтагма не односи се на Русију, Кину, Индију, као ни на већину осталих држава у свету. Манипулативни циљ овог новог значења потпуно је очигледан и сасвим је јасно зашто га Америка и њени савезници користе. Мање је јасно зашто га и ми у Србији користимо.

6. Именица *демократија*, као и са њом повезане именице *диктатура* и *диктатор*, одавно спадају у типичне идеологеме. У Сједињеним Америчким Државама *демократија* је једна од најважнијих митологема (в. Вепрева, Шадрина 2006), као и политичких афектива¹⁹, док именице *диктатор* и *диктатура* спадају у омиљене америчке етикете²⁰. Пошто просечни

¹⁸ <<http://oxforddictionaries.com/definition/english/community>>, 5. 5. 2014.

¹⁹ „Референтным знакам (или социологемам) противопоставляются по коннотативной маркированности политические аффективы. Такие слова, как *freedom, justice, independence, social progress, compassion*, как правило, коннотативно нагружены, обладают магией коллективных эмоций. Политические аффективы часто используются в качестве слов-лозунгов и ключевых слов политических текстов—(Резникова 2005: 52).

²⁰ „Слова-ярлыки служат цели дискредитации политического противника, умаления его значимости и заслуг. Как правило, в семантической структуре таких слов присутствует ярко выраженная негативная оценочность, служащая созданию крайне агрессивной атмосферы и моделированию в сознании слушателя ‘образа врага’. Подобные наименования навязывают человеку, их употребляющему, определенную позицию, и в то же время с их помощью ораторское суждение приобретает характер окончательного, не подлежащего переосмыслению и обсуждению—(Резникова 2005: 53).

Американац²¹ политику доживљава крајње поједностављено, црно-бело, сатанизација Србије²² морала је да буде потпуна. Србија је окарактерисана као терористичка²³ и геноцидна земља, а у време Слободана Милошевића подразумевало се да је била изразито недемократска јер је на њеном челу био диктатор кога су често поредили с Хитлером²⁴. Сједињене Америчке Државе, с друге стране, оличење су демократије. Иако је именица *демократија* идеологема, с прилично компликованим значењем које зависи од политичких ставова онога ко је користи, овде се ради о манипулацији јер се упоређују политички системи две државе с истог политичког становишта, односно лексеме *демократија* и *диктатура* користе се у веома различитим значењима, иако је политичка визура онога ко је користи иста. Према капиталистичким мерилима, Србија је у време Милошевића била изузетно демократска земља, док је према истим мерилима, Америка изразито недемократско друштво²⁵. Аргумента који ово потврђују је много. У САД постоји лажни двопартијски систем. Постоји само једна партија, Чомски је назива бизнис-партија, са две фракције – демократама и републиканцима²⁶. Ову

²¹ За Валтера Липмена, америчког теоретичара либералне демократије и „теоретичара контроле ума—(Лакић 2011: 201), осамдесет процената становништва јесте „заблудело крдо—чија функција у демократији јесте да буду „заинтересовани посматрачи збивања—али не и учесници (в. Чомски 1999: 85; Чомски 2008: 11-13).

²² „Програм стварања стереотипа успешно је спроведен у западној штампи и на телевизији током рата у Босни. Добио је назив ‘сатанизација Срба’. Кад су у Реганово доба идеолози увели у употребу појам ‘империја зла’, то је макар и формално имало везе с комунизмом. Сада је пак ‘ёавољим племеном’ назван прилично велики народ у целини, као етничка заједница—(в. Кара-Мурза 2008: 165).

²³ „Већ 5. новембра 1998. амерички судија и председavajuћи ICTY Габријела - Kirk-MekDonald описала је Југославију као ‘одметничку дрђа ву која се руга мећународној владавини закона’. Током бомбардовања, амерички и британски лидери су редовно поредили Милошевића са Хитлером. А после рата, 30. јуна, Сенат САД је усвојио закон који Југославију проглашава ‘терористичком дрђавом,’ у одсуству свих критерија раније примењиваних при тој одлучи. САД уђива потпуну слободу да чини злочине и проглашава своје непријатеље криминалцима—(в. Џонсон 2000).

²⁴ „Слободан Милошевић, бивши председник SR Југославије и Србије, заузео је 19. место на листи највећих светских диктатора коју је објавио часопис Лајф, пошто је, како је наведено, ‘у четирита током деvedесетих година успео да убије 250.000 људи, док је два милиона људи оставио без крова над главом’—(в. Блиц 5. 12. 2010).

²⁵ Врло често се о Сједињеним Америчким Државама говори као о тоталитарном друштву, уз навођење мноштва веома убедљивих аргумената. „Философи Адорно и Хоркхајмер... у књизи ‘Дијалектика Просвећености’ приказују организацију читавог живота у САД као ‘индустрију културе која, могуће, представља најистанчанији и најзлоћуднији облик тоталитаризма’—(в. Кара-Мурза 2008: 50; Лакић 2012: 291).

²⁶ „Ово је једино индустријско друштво капиталистичке државе које нема - нормалан социјални уговор... нема политичких странака или организација...

партију, или ове две партије, у потпуности контролише владајућа класа. У Србији је током Милошевићеве ере постојало много партија, с врло различитим политичким програмима. Нема демократије уколико је људима ускраћено објективно информисање, односно могућност да се чују различите стране²⁷. У САД пет мегакорпорација контролише практично све медије: телевизију, радио, часописе, дневне новине и филмове²⁸. У Србији је током 90-их година прошлог века постојао огроман број опозиционих телевизијских и радио-станица, часописа и дневних листова који су сваки дан најоштрије критиковали власт. Веома је важно напоменути да су то биле телевизијске и радио станице с комплетним и веома професионалним програмом, исто као и многи часописи и неколико дневних листова. Након политичких промена у октобру 2000. године опозициони медији практично су престали да постоје. Власт је контролисала готово све медије. Индикативно је да САД и њени сателити, који су у време Милошевића на сав глас вриштали о непостојању опозиционих медија, након 5. октобра 2000. године у Србији нису видели ни најмање ограничавање медијског плурализма.

7. Можда ће се неко запитати зашто се уопште говори о овоме када ми у Србији све то одлично знамо – на својој кожи смо осетили. Два су разлога. Први је да неки то ипак не знају, неки не желе да знају, а неки знају али сматрају да им је исплативије да се праве да не знају. Биће наведена само два текста, објављена у Србији, на српском језику:

„Helsinki odbor²⁹: Sankcionisati poricanje genocida u Srebrenici [наслов] Helsinki odbor za ljudska prava upozorio je večeras da je u Srbiji na delu snažan pokret poricanja i negiranja genocida u Srebrenici i zatražio od države da donese zakon koji bi to sankcionisao [поднаслов] Helsinki odbor za ljudska prava u Srbiji zahteva od države da se moralno osudi svako poricanje genocida i da novoizabrani saziv Skupštine Srbije donese zakon koji bi to sankcionisao – navodi se u saopštenju Odbora povodom 17. godišnjice srebreničkog genocida, u kojem su ubijena 8.372 čoveka— Блиц 10. 7. 2012); „I pre pomenutog datuma Tene u crnom su imale mnoštvo akcija, od kojih su bile najmarkantnije: kampanja da se 11. jul proglasi danom sećanja na genocid u Srebrenici, da se u

Корпорације имају монопол над медијима. Оне имају исти угао гледишта. Две партије су две фракције бизнис партије—(в. Чомски 2008: 22).

²⁷ „Kontrola nad medijima je fundament za kontrolu (manipulaciju) ljudskog društva, umova i emocija ljudi, ličnih informacija. Diktatorski karakter vlasti i dominacije u SAD nameće snažniju, suptilniju i beskrupulozniju kontrolu nad medijima u poređenju sa bilo kojim drugim totalitarnim reži mom (в. Лакић 2011: 200).

²⁸ Како наводи Б. Х. Багдикиан (2004), 1983. године педесет корпорација је доминирало већим делом масовних медија. 1987. тај је број смањен на двадесет девет, а 1997. на десет.

²⁹ „Највећа улога за прекомпозицију света по мери моћних интереса припала је НВО-сектору, чија мрежа настоји да угуши и последњи одблесак сећања на истину и правду—(Теил 2012: 139); „НВО [су] постале главни извори лажних информација—(Теил 2012: 143).

Skupštini Srbije usvoji rezolucija o genocidu i akcija „Par cipela – jedan život—, od kojih bi se napravio spomenik u znak sećanja na žrtve genocida— (<http://ck13.org/4793> постављено 9. јула 2012; посећено 26. 2. 2013).

Као други разлог, биће парафразиране речи Мајкла Парентија (Паренти 2012: 181) и Питера Прискила (Прискил 2012: 137): не смемо дозволити да Сједињене Америчке Државе и њени савезници добију рат за историју, за меморију човечанства. Треба непрекидно говорити, непрекидно подизати свој глас. Морамо да користимо сваку прилику и сва средства која су нам на располагању – књиге, брошуре, предавања – како бисмо саопштили историјску истину и супротставили се огромном зиду лажи.

Литература

- Багдикиан 2004: В. Н. Bagdikian, *The New Media Monopoly: A completely Revised and Updated Edition With Seven New Chapters*, Boston: Beacon Press.
- Барсамиан, Чомски 2004: D. Barsamian, N. Čomski, *Propaganda i javno mnjenje: razgovori s Noamom Čomskim*, Novi Sad: Rubikon.
- Барсамиан, Чомски 2009: D. Barsamian, N. Čomski, *Imperijalne ambicije: razgovori s Noamom Čomskim*, Novi Sad – Beograd: Rubikon – Beoknjiga.
- Бечић 2013: Ј. Већић, Genocid kao међународно кривично дело u savremenim међународним односима, Podgorica: *Medijski dijalozi: časopis za istraživanje medija i društva*, 15, 619-628.
- Божих 2012: Лј. Бојић, *Humanitarna intervencija*, <http://ipf.rs/wp-content/uploads/2012/07/HUMANITARNA-INTERVENCIJA-Institut-za-pravo-i-finansije-www.ipf.rs_.pdf>, 26. 8. 2013.
- Бојовић 2011: Б. Бојовић, *Извештај Корб*, <<http://desnica.rs/wp-content/uploads/2013/02/dr-bosko-bojovic.pdf>>, 26. 8. 2013.
- Вепрева, Шадрина 2006: И. Г. Вепрева, Т. А. Шадрина, Идеологема и мифологема: интерпретација термина, Екатеринбург: *Научные труды профессоров Уральского института экономики, управления и права*, 3, 120-131.
- Ђорђевић 2010: Г. Ђорђевић, Да ли је етничко чишћење геноцид?: Проблеми правне квалификације дела, Ниш: *Теме*, XXXIV/4, 1337-1356.
- Кара-Мурза 2008: С. Кара-Мурза, *Манипулација свешћу*, Београд: Преводилачка радионица Русић – Никола Пашић.
- Каргановић 2010: Stefan Karganović: *Betoniranje istine u Švajcarskoj*, <<http://www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-yu-prostorima/betoniranje-istine-u-svajcarskoj.html>>, 2. 9. 2013.
- Каргановић, Симић² 2011: С. Каргановић, Љ. Симић, *Сребреница: деконструкција једног виртуелног геноцида*, Београд: Srebrenica Historical Project.

- Колев и др. 2012: D. Koley, D. Tadić, B. Panić, Stereotipi o manipulaciji: prilog odreĎanju pojma „manipulacija—, u: *I MeĎunarodni nauĉni skup „Moć komunikacije 2012—*Београд, 1-2. 6. 2012, *Zbornik radova*, Банја Лука: Паневропски универзитет „Апејрон—86–99.
- Корб 2011: A. Korb, *Im Schatten des Weltkriegs. Massengewalt de Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien, 1941-45*, DISSERTATIONSSCHRIFT- zur Erlangung des akademischen Grades Doctor philosophiae (Dr. phil.). Philosophischen Fakultät I der Humboldt-Universität zu Berlin, <http://serbianna.com/features/final_dissertation_korb.pdf>, 26. 8. 2013.
- Лакић 2011: S. Lakić, Kontrola medija u funkciji iñteñjeringa intelekta, Podgorica: *Medijski dijalog : časopis za istraživanje medija i društva*, 9, 199-224.
- Лакић 2012: S. Lakić, Corporatism as a totalitarianistic foundation and practicism, Podgorica: *Montenegrin journal of economics*, VIII/2, Special Issue, 275-293.
- Локланд 2012: Џ. Локланд, Србија као лабораторија Новог светског поретка, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 103-115.
- Матић, Микац 2010: D. Matić, R. Mikac, Humanitarni intervencionizam: etička, pravna i sigurnosna pitanja u 21. stoljeću, Zagreb: *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 13/1, 51-76,
- Паренти 2012: М. Паренти, Лице империјализма, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 168-181.
- Пилџер 2012: Џ. Пилџер Џон, Морал и истина нису сапутници велике моћи, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 196-218.
- Прискил 2012: П. Прискил, Моћници воде рат за меморију човечанства, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 127-138.
- Резникова 2005: Н. А. Резникова, Семантический анализ политической лексики. Томск: *Вестник Томского государственного педагогического университета*, 4 (48), 49-54.
- Савић 2007: S. Savić, MeĎunarodno pravo i humanitarna intervencija, Beograd: *MeĎunarodni problemi*, LIX/1, 5-48.
- Савић 2009: М. Савић, Етика хуманитарних интервенција, Београд: *Социолошки преглед*, XLIII/4, 525 -543.
- Теил 2012: Џ. Теил, Стоп интервенционизму, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 139-148.
- Требјешанин ⁴2008: Ћ. Trebješanin, *Reĉnik psihologije*, Beograd: Stubovi kulture.

- Хаџић, Шварм 2005: М. Hadžić, F. Švarm, *Priručnik sa pojmovnikom za novinare: Bezbedonosna pitanja*, Београд: Медија центар.
- Херман 2012а: Е. Херман, О политици геноцида, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 15-30.
- Херман 2012б: Е. Херман, Политика геноцида и пузања, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 31-45.
- Херман 2012в: Е. Херман, Орвелијанска демократија, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 46-61.
- Херман, Питерсон 2010: Е. S. Herman, D. Piterson, *Politika genocida*, Београд: Vesna Info.
- Хорнби 2005: А. S. Hornby, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford – New York: Oxford University Press.
- Чомски, Херман 1973: N. Chomsky, E. S. Herman, *Counter-Revolutionary Violence: Bloodbaths In Fact and Propaganda*, Andover: Warner Modular Publications, <<http://web.archive.org/web/20040611022032/http://mass-multi-media.com/CRV/#sec1>> 29. 6. 2013.
- Чомски 1994: N. Čomski, *Jezik i odgovornost: Zasnovoano na razgovorima sa Micu Rona*, Niš: Gradina.
- Чомски 1998: N. Čomski, *Godina 501: Konkvista se nastavlja*, Novi Sad: Svetovi.
- Чомски 1999: Н. Чомски, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Београд: Чигоја.
- Чомски 2000: N. Čomski, *Novi militaristički humanizam: lekcije Kosova*, Београд: Plato.
- Чомски 2008: N. Čomski, *Kontrola medija: Spektakularna dostignuća propagande*, Novi Sad: Rubikon.
- Чомски 2012а: Н. Чомски, Однос према Србији постао је део религиозне фундаменталистичке доктрине о хуманитарној интервенцији, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 62-76.
- Чомски 2012б: Н. Чомски, Агресија је највећи злочин, у: Б. Ђоровић, *Атлантис против Левијатана: Борци против глобализма*, Београд: Српски сабор Двери – Catena Mundi, 77-86.
- Џонстон 2000: D. Džonston: *Kad kazna određuje zločin*, <www.emperors-clothes.com>, 26. 8. 2013, [постављено 23. 1. 2000].
- Шушњић 1995: Ђ. Šušnjić, *Ribari ljudskih duša: Ideja manipulacije i manipulacija idejama*, Београд: Ћигоја штампа.

Ђорђе П. Оташевић

THE NEW MEANINGS OF CERTAIN FOREIGN WORDS AS THE MEANS OF MANIPULATION

Summary

The noun *genocide*, and the phrases *humanitarian intervention* and *international community* are used with a new meaning in order to justify the aggression of United States of America against Serbia and Yugoslavia, and against many other countries as well. Thus, those political and legal terms become ideologemes. The noun *democracy*, and related nouns *dictatorship* and *dictator* have belonged to typical ideologemes for a long time. In the United States of America, democracy is one of the most important mythologemes, while the nouns *dictator* and *dictatorship* belong to favourite American etiquettes. In order to complete its demonization, Serbia has been characterized as a terroristic and genocidal country, and during the government of Slobodan Milošević, it also had to be extremely undemocratic.

Although we in Serbia know perfectly well that words and phrases mentioned above are used as the means of manipulation, there are two reasons that make this issue worth talking about. The first one is that some people aren't aware of this, some people don't want to be aware of it, while others are aware of it but believe that it pays out more to pretend not to be. For the second reason, we shall paraphrase the words of Michael Parenti i Peter Priskil : We mustn't allow that the United States of America and its allies win the war for history, for the memory of the humanity. We should constantly talk about it, constantly speak out. We should seize each opportunity and all the means available – books, brochures, lectures – to tell the historical truth and to resist the giant wall of lies.

ЕУФЕМИЗМИ И ДИСФЕМИЗМИ У МЕДИЈИМА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ЈАВНИ ДИСКУРС

Апстракт: Један од високопродуктивних лингвистичких процеса у језику јесте еуфемизација. Еуфемизми су неувредљиве, благе и пријатне речи које се користе у јавном дискурсу уместо грубих, оштрих, сурових или строгих речи и израза. Они ублажују узнемирујуће чињенице или крију непријатне истине слушаоцу или читаоцу чак и онда када оригинални термин није тако увредљив. Еуфемизми изражавају табуе који се налазе у практично свакој култури и језику. Ови изрази често се вежу за израз политичка коректност која има везе са одбијањем и одбацивањем дискриминаторног и увредљивог језика.

Еуфемизми се морају проучавати не само са језичког аспекта, већ и социокултуролошког јер језик утиче на културу, наш став о социјалним проблемима и обликује нашу онтолошку и етичку стварност, а поборници политичке коректности инсистирају да употреба сексистичког и расистичког говора промовише и иницира одговарајуће механизме за стварање и употребу еуфемистичких израза замењујући раније коришћене изразе са сврхом ублажавања потенцијално опасних аката, избегавајући дискриминацију и водећи рачуна да сви чланови друштва буду једнако третирани.

Циљ овог истраживања јесте да се идентификују, класифицирају, истраже и објасне еуфемизми и дисфемизми који карактеришу енглески језик употребљен у неким медијима – анимирани и играни филм и интернет штампа.

Кључне речи: еуфемизам, дисфемизам, медији, јавни дискурс, анимирани филм, играни филм, штампа.

1. Увод

Не постоје језик и култура на свету који не садрже речи које чине табу. Трудгил сматра да друштвене вредности једне језичке заједнице у великој мери утичу на сам језик, па тако и на табу речи (2000: 18). Табуом се означавају речи које треба избегавати у усменом или писаном изражавању, јер се сматра да су неприкладне, непристојне или неморалне, или се верује да су везане за религију или натприродне силе. Када кажемо „треба избегавати—то не значи да се и не користе јер би, у супротном, потпуно нестале из језика (Ибид 2000: 18). Алан и Бариц (1991: 3) за еуфемизме кажу да су то „изрази који теже да не буду увредљиви и да ублаже утицај израза који могу бити увредљивији—Још кажу да су то „алтернативни језички облици нежељеним језичким облицима чија је сврха да се сачува образ говорника или слушаоца” (Ибид 1991: 3). Бурчфилд (1985: 13) сматра да је еуфемизам „учтив, тактичан и мање експлицитан израз који се користи да се избегне

* agorcevic@gmail.com

директно именовање непријатне, болне или застрашујуће реалности”. Дво-струки говор (енг. doublespeak), језик са два лица, представља алат и оружје за оне који желе да испуне свој циљ на рачун других, да представља лоше добрим, негативно позитивним, непријатно пријатним или, макар, толерантнијим (Луц 2000: 230). То је језик који избегава, мења или пориче одговорност и мења нашу перцепцију реалности. Толико су „уграђени—у наш језик да „мало људи, чак ни они који себе сматрају језичким пуританцима, тешко заврше дан без њихове употребе—(A Dictionary of Euphemisms & Other Doubletalk 1981).

С друге стране, дисфемизми се могу дефинисати као речи које су супротне еуфемизмима. Креација дисфемизама може бити мотивисана страхом, пркосом, мржњом и сл., а људи их користе када говоре о људима и чињеницама које их иритирају или нервирају, са којима се не слажу или које желе да деградирају или понизе (Алан, Бариц 2006: 32). Они настају када је израз који има неутрално значење (ортофемизам) или чак позитивно значење замењен другим који носи негативне асоцијације. Еуфемизација израза представља један од најпродуктивнијих лингвистичких процеса у енглеском језку. Еуфемизми као благе, пријатне и неувредљиве речи пре се користе у јавном дискурсу од израза који су непријатни, груби или строги. Политичка коректност је један од најважнијих мотивационих фактора за њихово стварање, јер се доводи у директну везу са одбијањем и одбацивањем дискриминаторног и увредљивог језика. Стога, еуфемизми, а такође и дисфемизми као друга страна медаље, морају се проучавати како са језичког, тако и са социокултуролошког аспекта пошто језик утиче на културу, наш став о социјалним проблемима и обликује нашу онтолошку и етичку свест. Једнакост свих чланова у друштву постиже се избегавањем дискриминаторног језика и ублажавањем потенцијално опасних израза.

2. Теоретски оквир

Као што и наслов сугерише, овај рад бави се уочавањем, идентификацијом, класификацијом и објашњењем морфолошко-семантичких процеса и промена карактеристичних за енглески језик који се користи у различитим медијама — филмском и анимираном програму, као и интернет штампи, а у одређеним језичким стиливима — формалном, неформалном, колоквијалном и жаргону.

Имајући у виду потенцијал лингвистичких процеса у неким медијама (анимирани и играни филм, интернет штампа), проучавали смо један од најпроминентнијих морфолошко-семантичких процеса — стварање еуфемистичких односно дисфемистичких израза. Потреба за њиховим проучавањем произлази из чињенице да је језик који се користи у језику анимираног и играног филма, као и језику штампаних медија (и онлајн издања) друкчији до неког степена од других жанрова и стилова. Језик анимираног филма захтева хармонију и тачан баланс језичких елемената — формалног, нефор-

малног, колоквијалног из разлога што је сврха анимираних филмова, поред забаве, образовање најмлађих (Горчевић 2011: 15); па је у том смислу интересантан за истраживање не само са лингвистичког, већ и социolingвистичког аспекта.

Играни филмови, опет слично, поред забавног карактера у већој мери утичу на културу широког аудиторијума. Сврха новинских извештаја је да, између осталог, пренесу информације гледаоцима на интересантан, али објективан начин. Иако новинарска етика учи новинаре да увек објективно извештавају и говоре истину, па самим тим и избегавају еуфемизме, они се тешко могу изоставити због специфичности тема (нпр. проблеми у вези са сексуалним темама, ратовима, кризама, моралним питањима и сл.).

Циљ овог истраживања је да се идентификују, класифицирају, истраже и објасне еуфемизми и дисфемизми који карактеришу енглески језик употребљен у медијима. Истраживање је спроведено на бази систематског неексперименталног посматрања.

3. Анализа примера

3.1.1. *Еуфемизми у језку анимираног филма*. У језику анимираног филма често се у употреби могу чути колоквијални изрази у говору цртаних јунака, а некада једна или више речи унутар израза може бити замењено. *What the shell?!* је фраза која се може чути у анимираном серијалу *Нинџа корњаче* (*Teenage Mutant Ninja Turtles*). У једном тренутку чује се израз *Aw, sssshhhh-el!*, што је врло близу оригиналном колоквијалном изразу (*Aw, shit!*). Чак и главна музичка тема овог анимираног филма садржи израз *It's a Shell of a Town*. Кроз аналогију и фонемске алтернације, у овим примерима реч *shell* успешно еуфемистички замењује дисфемистичке изразе *hell* и *shit*. На сличан начин се у анимираним филмовима *Трансформерси* (*Transformers*) и *Старији него што мисле* (*Older Than They Think*) може чути реч *slug* – *Die you worthless piece of slug!* *Slug* је топлени отпад који настаје приликом обраде метала, па је у „свету робота—употреба овог термина аналогна употреби речи *shit* у људском свету. Међутим, исти израз у британском и аустралијском енглеском носи негативне конотације јер може бити синоним за реч *slut* (проститутка), па у овом случају можемо рећи да се ради о дисфемистичком еуфемизму. У изразу *What the forklift was that!?* реч *forklift* замењује главну такозвану *f-word* у енглеском језику због сличности у изговору. Израз *kiss my skid plate* представља метонимичан израз настао по аналогији према колоквијалном изразу *kiss my butt (ass)*. Метоним *skid plate*, чије оригинално значење представља доњу, заштитну плочу аутомобила или чамца, визуелно асоцира на „доњи део човечјег тела”.

‘You're a good ant, Z, even though you are a pain in my rear-segment.’
(Antz)

Кроз сличну аналогију, уместо колоквијалног идиома *pain in my but (ass)*, у анимираном филму *Мрави (Antz)* мрав Aszteca употребљава еуфемистичку замену (*pain in my*) *rear-segment*.

Chef: *„Ohh, children, you just can't stick a drunk pig with a drunk elephant, and, expect them to do the mattress mambo.“ Saut Park (South Park)*

Још један метафорички израз *the mattress mambo* који користи шеф кухиње у школи овде је употребљен у намери да се избегне потенцијална опасност употребе деликатних израза *to have sex* или *to make love* у комуникацији са децом.

Martin: *„Mrs. Krabappel, isn't Bart supposed to face the window so he won't be tempted to look at his neighbor's paper?“ Simpsonovi (The Simpsons)*

На овај начин Мартин ублажава поруку коју шаље, а то је да ће Барт варати и преписивати (*so he won't be cheating*) на тесту, из разлога да не буде непристојан и да га не увреди. Ова два разлога представљају јаке мотивационе факторе и окидаче за стварање еуфемизама у једном друштву, култури и језику.

Batters: *„I still feel confused! (...) I'll always be bi-curious“ Caym Парк (South Park)*

Иако није ни свестан значења еуфемистичког израза *feel confused* јер он разуме једино примарно значење – бити збуњен, Батерс несвесно прави интересантну игру речи када каже Бредлију, свом пријатељу, да је само збуњен, па тако гледаоцима и слушаоцима преноси поруку да је и даље бисексуалац или хомосексуалац, што и данас представља табу у било ком друштву. Израз *bi-curious* замењује израз *bi-sexual*.

У пословном енглеском језику еуфемизми су веома честа појава. Губитак посла је велики стресс који може да доведе људе до депресије и болести, па је стога веома важно како га саопштити. Еуфемизми помажу у томе.

An official: *„(...) his employment was terminated two months ago.“ Инкредиблс (The Incredibles)*

His employment was terminated је прихватљивије решење од *he lost his job* или *he got fired*.

Stan's father: *„I don't believe you said that –N" word on national TV!“ Caym Парк (South Park)*

Због дисфемизације еуфемистичких или неутралних израза која настаје временом због њихове честе употребе, њихов „животни век” је релативно кратак. Реч *nigger* је раније представљала неутралан израз за припадника афроамеричке популације, али у данашње време носи врло јасне негативне конотације, па се, поштујући политичку коректност, јављају други изрази – *African Americans*, *Afro-Americans*, *Black Americans*, *Black people*. По јасној аналогији са изразом *f-word*, употребом израза *n-word* недвосмислено се шаље порука да је то дисфемизам највишег степена.

У једној епизоди анимираног филма *Беренштајн Беарс* (*Berenstein Bears*) говори се о томе како је псовање погрешно и ружно (*The curse word? Furball!*). Из контекста схватамо да се ова реч очигледно третира као етнички израз у *Bear Country*.

У анимираном филму *Штрумпфови* (*The Smurfs*) реч *smurfs* употребљава се у широком контексту покривајући отприлике сваки термин који су аутори сматрали смешним, а нарочито се користи као транспарентна замена за експлицитне изразе. Касније се јављају и други анимирани филмови у којима се употребљавају слични, такође измишљени изрази са истом намером и циљем (нпр. *snork* у анимираном филму *Сноркијевици*, *The Snorks*). У анимираном филму *Recess* користи се измишљена псовка *whomp*, а у филму *Футурама* (*Futurama*) израз *This wangs chung!* Креативност у стварању нових речи често се манифестује кроз ову категорију изрази – *бесмислице* (*nonsense*) – и које често настају као тренутна потреба за новим изразом и која се, као последица, може институционализовати и постати део лексикона (Горчевић 2011: 143). Бесмислице које функционишу на морфолошком и синтаксичком нивоу без кохерентног значења, што значи да могу бити како реч (*smurf*, *whomp*, *snork*), тако и цео израз, односно реченица (*This wangs chung*), карактеристичне су за анимирани филмове, док се у другим регистрима ређе јављају. То су речи које се односе на говор или текст који не значе ништа и немају никаквог смисла, међутим, када се једном лексичко значење веже за потенцијални израз (други степен у стварању речи) та реч престаје да буде бесмислена и проналази место у морфолошком и синтаксичком систему, по потреби буде стилистички обележена и буде прихваћена и институционализована у говорној заједници, чиме се заокружује процес стварања речи (Милојевић 2000: 139).

Процес стварања бесмислених изрази је ефектан због људске потребе да се свему пронађе значење, па чак и тамо где га нема. Неки од најчешћих лингвистичких процеса који служе у сврху стварања овкавих изрази у анимираним филмовима су: неологизација, језичка непрецизност и произвољност, портманто, итд. Изрази *Gleesh*, *frack*, *shoot*, *cheese it!* међутим, иако бесмислени, на неки начин упућују на могуће значење (*Gosh or gee*, *fuck*, *shit*, *fuck it!*).

3.1.2. *Дисфемизми у језику анимираног филма.* Слично еуфемизмама, креација дисфемизама може бити мотивисана страхом, пркосом, мржњом, а људи их користе када говоре о људима и чињеницама које их иритирају или нервирају, са којима се не слажу или које желе да деградирају или понизе (Алан, Бариц 2006: 32). Филмски аутори, поред анимираних филмова у којима се обрађују теме вечитих хероја са свим својим врлинама и који употребљавају савршен језик, у све већој мери праве филмове у којима се може наћи знатан број дисфемизама. Цртани јунаци све чешће користе простије речи и изразе у најразличитијим контекстима, јер ће неким гледаоцима односно слушаоцима такав садржај бити занимљивији. Због та-

квог садржаја неки филмови не могу наћи место у конзервативнијим друштвима, па су тако подложни цензурама.

У анимираном филму *Симпсонови* (*The Simpsons*) проналазимо знатан број дисфемизама. Поменућемо неке.

Homer: 'Who's *the lard butt*? No way a bull's gonna miss *a target that big*, man.'

Bart: 'It ain't over till the *fat lady* sings. Homer: Is that one *fat enough* for you, son?'

Хомер и Барт желе да буду интересантни и комични, али њихов смисао за хумор је прилично сиров, па користе увредљиве изразе. Неутрални израз *cancer* (медицински термин) и позитивни израз *maestro* у примерима који следе постају метоними са негативном позадином:

'Fat Tony is *a cancer* on this fair city.'

'Whoa, slow down there, *maestro*.'

'Inflammable means flammable? *What a country!*'

'Haven't you learned anything from *that guy* who gives those sermons at church? *Captain Whatshisname?*'

Израз *What a country* обично има позитивно значење, међутим, у овој реченици конотације су негативне због нелогичности на које др Ник наилази. Израз *that guy* је у трећем лицу што представља дисфемизам када знамо о којој особи је реч, тим пре што се ради о свештеном лицу (*reverend*).

Troy McClure: '...*Smoke Yourself Thin* and —*GeSome Confidence, Stupid!*'

Bart: 'I didn't think it was physically possible, but this both *sucks and blows*.'

Постоје и неки анимирани филмови где аутори скоро да инсистирају на употреби ружних и увредљивих речи. Један од таквих је, поменули смо раније, *Саут Парк* (*South Park*), серијал познат по својој поп-културној пародији и сатиричном хумору. Улога сваког израза је искључиво врећање туђих сензибилитета на различитим основама:

'*What the hell* would you know you *fat sweaty Mongoloid*, you never get *higher than a 'D'*!'

'There's no Jews in San Francisco, you *retard!*'

'You know, heh, your sister *kicked your ass* (...) *She's just pissed off*' cause she got headgear at the dentist.'

'Yeh, but *that sucks* you get your butt kicked by a girl'

'Stan, If she tried anything, I'd be like: *hey, you get your bitch ass back in the kitchen and make me some pie!* (...) *Screw you guys!* I'm going home!; *I'll kick you in the nuts!*; *God Damn it, would you shut the hell up!?! Nobody gives a rat's ass.*'

3.2.1. *Еуфемизми у језику играног филма*. Хиплер говори о потенцијалној снази филмског уметничког медија: „Ако се упореде директност и интензитет ефекта који различита средства пропаганде имају на широке

масе, филм је, без сумње, најмоћнији. Утицај поруке је већи ако је мање апстрактан а више визуелан—Хиплер 1937: 21).

Филм *The Usual Suspects* садржи интересантан дисфемистички еуфемизам *Hand me the keys, you fairy godmother!* Овде долази до замене оригиналног дела фразе *motherfucker*. Због сличности израза, пошто оба садрже сложенице које укључују реч *mother*, нови израз се добро уклапа у ново окружење. У филму *Маска (The Mask)* израз *Son of a bitch* се у два наврата мења у *son of a pig* и *son of a witch*. У овом играном филму могу се наћи и неки необични еуфемизми. У неким су коришћене позајмљенице из француског језика на кључним местима с циљем да изрази буду прихватљиви аудиторијуму, али у исто време и комични.

„Kiss me, my dear, and I will reveal my croissant. I will spread your pâté. I will dip my ladle in your vichyssoise.“

У филму *Splash* Ромон Марони користи неке фонемске модификације, тј. намерни еуфемистички погрешан говор, који јасно указује на оригинални израз:

„You fargin sneaky bastage! I'm gonna take your dwork! I'm gonna crush your boils in a meat grinder! I'm gonna shove 'em up your icehole! Dirty son-a-ma-batches!“

У играном филму *Enemy of the State* Дин користи политички коректан израз *don't hit senior citizens (elders)*. *Блејд Ранер (Blade Runner)*, ремек дело научне фантастике, садржи интересантне еуфемизме и дисфемизме које припадају одређеним језичким регистрима, односно жаргону унутар њих, и настали су кроз метафору – *you're gonna air _em out!*; *one of them got fired running through an electrical field; he can breathe okay as long as nobody unplugs him.*

Израз својствен уличном жаргону (*If you know what I mean* указује на еуфемизам:

„Beach bowling, you know what I mean; I'll be seeing you on the other side, you know what I mean?; She likes a rigged game, you know what I mean?; There might be a little fluid in them boots, you know what I mean?; They're gonna be sharing more than just bottles, ain't they? You know what I mean? (One Flew Over The Cuckoo Nest).

Употребу метафоре у функцији еуфемизације видимо у још неким примерима - *The only job you can get is pushing up daises! (Dead Man); He's using diesel (he's slow/stupid) (Adams Family); He's mentally handicapped (The Cube); Death was a common visitor (Currious Case of Benjamin Button); His ambitions exceeded his abilities (ibid),* итд.

Као и у анимираним филмовима, фонемске модификације често представљају продуктиван механизам стварања еуфемизама – *Oh, shoot! (Yes Man); Feck off! (Almost Famous); What the heck is going on here? –* као и подисказ у виду перифразе и циркумлокуције – *I admit, business has been slow (Yes Man); These are very challenged observations you made (One Flew Over the Cuckoo Nest); Have you ever retired a human by mistake? (kill) (Blade*

Runner); I never laid a finger on her (*Amadeus*); All preachy talking than fighting and the old in-out (intercourse) (*Clockwork orange*); You had a rather (...) *unfortunate encounter with the police tonight (ibid)*.

Луц (2000: 233) о двоструком говору (*doublespeak*) каже да је то језик који избегава, мења или пориче одговорност и мења нашу перцепцију реалности. Њумен (1995: 51) о еуфемизмима каже да су политички режими веома склони њиховој употреби чији је циљ да скривају и искривљују истину од широких народних маса. Двоструки говор у филмовима најчешће се приказује кроз подисказ (перифраза и циркумлокуција). Изрази – We have orders to escort you to the airfield (*imprison*); I'm not presently disposed to discuss these operations (*classified*); When you find colonel infiltrate his team by whatever means available and terminate the colonel's command (*attack and kill*) – узети су из филма *Апокалипса данас (Apocalypse Now)*. Израз *Terminate with extreme prejudice!* (*execution*) је варијанта израза *termination with prejudice* који пролази кроз процес конверзије, у овом случају прелазак именице у глагол. У контексту војне обавештајне службе овај израз се схвата као наређење за убиство. Пример који следи показује колико једна реченица може да буде стилски интересантна, јер садржи три по творби различита еуфемизма – If you need a motorcar, you *pluck it from the trees*; if you need *pretty Polly*, you *take it!* (*Clockwork Orange*) – *pluck it from the trees* (метафора), *pretty Polly* (метонимија) и *take it* (подисказ).

3.2.2. *Дисфемизми у језику играног филма*. Дисфемизми на филму могу се често чути у телевизијском програму када се уместо неутралног користи увредљиви и непријатни израз. *Pal, buddy (close friend)* су именице које су раније имале неутрално значење. Међутим, због пејоризације израза, значење које преовладава је дерогативно, и у таквом контексту се најчешће користи. Слично, израз *old man* је неутралан и означава старију особу, али у овом контексту израз је дисфемистички. У овом примеру наилазимо на још један дисфемизам *buzz off (go away)*. И дисфемизам *you're little people* је врло увредљив, нараочито ако се неко обраћа полицијском службенику.

'You remember, *old man!* (...) All the time, *pal! Buzz off!*' (*Blade Runner*)

He's *goddamn one-man slaughterhouse*, that's what he is!' (*ibid*)

Hey, *buddy*, are you gonna shut the door!?' (*Apocalypse Now*)

Stop whining, *you little good-for-nothing! Be a man!*' (*Adams Family*)

I almost didn't recognize you. *Isn't he handsome?*' (*ibid*)

Would you say *you're completely full of shit or just 50%?* (*Wedding Crashers*)

(...) *you good-for-nothing* је дисфемистички израз настао усложаванњем више речи где настаје придевска фраза која кроз конверзију добија функцију именице. У скорије време овакви сложени изрази су врло популарни, па се и у филмском језику често могу пронаћи. Други израз *be a man*

такође је дисфемистички, јер се мушкарцу приписују одлике жене (*You're a woman! Be a man!*), а то не воли ниједан мушкарац. И остали дисфемизми су интензивни – *rest in peace (RIP)* као одговор на *good night*; *you disgust me*; *you're nothing but a useless, sniveling baby*; *a stone around my neck* и последњи *isn't he handsome*, као иронија на његову изразито ружну појаву.

Филм *Лет изнад кукавичјег гнезда (One Flew Over The Cuckoo Nest)* садржи поред мноштва еуфемизама и знатан број дисфемизама. *What's in a horse pill?* садржи метафорички израз и преувеличавање. *These poor sons of bitches*, дисфемистички колоквијални израз који се веома често користи у енглеском језику, па и у филмовима, добија флексивни наставак -с за мношину. Ту су још и други изрази и псовке: *henhouse shit*; *fucking nurse, she's something of a cunt*; *a goddamn looney*; *why don't you knock off the bull shit and get to the point*; *son of a gun* (ублажени израз уместо *son of a bitch*); *shut up, doc!*; (скраћено од *doctor*, што је увредљиво, као и код термина *prof* од *professor*); *Bastard*, као и *bastard coward* је колоквијални израз у британском варијетету енглеског језика, пандан америчком изразу *son of a bitch*. Оба изрази, иако врло дисфемистичка, могу се употребити у позитивном контексту, нпр. *Howard, you lucky bastard (The Mighty Boosh)*; *You sly son of a bitch, Chief (One Flew Over The Cuckoo Nest)*; У филму *Amadeus* Салијери због мржње коју осећа према Моцарту употребљава израз *the creature*.

Иначе неутрални изрази *my dear fellow* и *young man* у одређеном контексту, што је случај овде, имају негативну позадину кроз иронију. У нашем језику у скорије време могу се чути слични изрази са мање или више истом „тежином— *пријатељу, друже, момче, младићу, друшкане, рођаче*.

У филму *Чудесан случај Бенџамина Батона (Curious Case of Benjamin Button) living in a cage* је дисфемистички еуфемизам за живот у кући без претеране слободе кретања, што се дешава главном лику у филму. Израз *don't be a children* је занимљив са граматичког аспекта због употребе неодређеног члана а уз именицу у множини, иако је колоквијални израз *don't be a child*. Овакви и слични изрази (нпр. *she have, he do* и сл.) су карактеристични за јужне крајеве Сједињених Држава где се и данас могу чути слични изрази. Дисфемистички еуфемизам *at least you didn't shit-canned! (Yes Man)* је колоквијални израз који означава отказ на послу.

3.3.1. *Еуфемизми у језику новина*. Сврха новинских извештаја је да се читаоцима пласирају информације на интересантан, али објективан начин. Иако новинарска етика учи новинаре да увек објективно извештавају и говоре истину, па самим тим и избегавају еуфемизме, они се тешко могу изоставити јер теме и проблеми у којима се савремено друштво налази захтевају пажљив одабир речи, нарочито када се говори о стварима које су у вези са ратовима, непогодама, економском кризом, имиграцијама: *Early reports of rising casualties on both sides (Reuters)*; *For your safety, please evacuate your neighborhood (ibid)*; *Significant falls in sales would see it tumble into the red (Guardian)*; *The humanitarian relief systems functioned poorly (Finan-*

cial Times); He led a *rebel offensive* in eastern Congo that caused a *humanitarian crisis* last October; He has been arrested in a *joint operation* (*Sunday Telegraph*);

У претходним реченицама еуфемистички примери припадају дво-струком говору (подисказ, циркумлокуција). *Rebel offensive* значи рат, а *humanitarian crisis* означава, уствари, хуманитарну катастрофу (*humanitarian disaster*), а не обичну кризу. *Joint operation* (здружена операција) је, у ствари, здружена војна акција двеју или више различитих војних групација. Жртве су неминовне, али се то нигде не помиње у изразу. И онда када се помињу, користи се израз *casualties*.

У наредних неколико примера из *Гардијана* (*Guardian*) видимо како на суптилнији начин саопштити својим грађанима да се друштво и држава налазе у економској кризи – *Britain has officially entered recession*; *The economy shrank at the fastest pace*; *Half-way through the downturn*; *Economy will continue to shrink*; *Car production has dived*; *The housing market has ground to a halt*; *Unemployment has shot up close to...*; *There's no sign of an imminent upturn*; *UK public finances are currently deteriorating*; *800,000 jobs in the UK were reliant*; *Urgent action was needed*; *A gloomy update*; *sales of A.R. and Lamborghinis were falling sharply*; *Growth will likely be more of a crawl than a sprint* *The recession and other woes have left governments deep in the red*, итд.

A former *inmate* of Guantánamo Bay has emerged (...) former Guantánamo *detainees* needs to keep (...) *Detention facilities* (...) Countries with more than one *facility* (...)

Два еуфемистичка израза која се најчешће користе уместо *convict* су *inmate* и *detainee* који, опет, имају различиту „тежину”—Иако су оба израза подједнако у употреби, *detainee* је друштвено прихватљивији и новијег је датума. *Detention facility* звучи пријатније него изрази *prison* или *jail*. У наставку истог коментара израз *facility* се поново јавља и то у више наврата, али овога пута без атрибута *Detention*, што представља још једну врсту еуфемизације – потпуно избегавање дела израза без замене новим и блажим.

Овакви устаљени термини су део основног новинарског речничког инвентара. Њиховом употребом на овом нивоу може се у великој мери утицати на креирање и обликовање људске перцепције економских, политичких, социјалних и других проблема. Благе и нове супституције основних израза могу имати ефекта на разумевање и стварање мишљења у различитим ситуацијама и довољно су јаке да утичу на људско понашање и одлучивање.

3.3.2. *Дисфемизми у језику новина*. Када је реч о дисфемизмима у штампи, приказаћемо неколико примера. У првом изразу *the blockbuster blues* је метоним и еуфемистички дисфемизам, који на индиректан начин говори о слабој филмској понуди за 2010. г.

'Why 2010's event films are feeling the blockbuster blues (...)' (*Magazine Time*).

(...) trotting out a series of damaging clichés. The public are not fools, and they see these soundbites for what they really are: a smokescreen.' (*ibid*)

(...) trotting out a series of damaging clichés (trot out/informal, disproving/to give the same excuses, facts, explanations, etc. for something that have often been used before, OAD), soundbites i (...) a smokescreen (smokescreen - something that you do or say in order to hide what you are really doing or intending to do, OAD).

'A brutal meth gang is terrorizing Mexico.' (*Magazine Time*)

'Planting the seeds of a medical-marijuana business' (*ibid*)

Изрази *A brutal meth gang is terrorizing Mexico* (*Magazine Time*) и *Planting the seeds of a medical-marijuana business* (*ibid*) показују крајње негативан став према овој савременој пошаст. Први од претходна два садржи придев *brutal* који на почетку дефинише карактер фразе, али и еуфемизирани израз *meth* (повратно извођење – *Methamphetamine / Methadone – Meths – Meth*), док је *planting the seeds* метафорички израз. Понекад је у изразу порука директнија, као у случају који следи. Израз *getting rid of* би могао да буде дисфемистички еуфемизам за *destroy, annihilate, exterminate, kill*, итд.

'We are getting rid of Hamas' (*The New Yorker*).

4. Закључак

Након обрађених примера који представљају еуфемистичке и дисфемистичке изразе можемо доћи до закључка да најпродуктивнији лингвистички процеси у креацији еуфемизама у енглеском језику који се користи у анимираним и играним филмовима, као и језику новина јесу: метафора, метонимија, фонемске промене, перифраза (циркумлокуција), двоструки говор, замена дела или целог израза по аналогiji, акронимија и скраћење, позајмљенице, итд. Дисфемизми најчешће настају кроз иронију, преувеличавање, псовке у директним изразима, али ређе кроз метафору и метонимију, као и наговештај или околisaње (перифраза на лексичком и циркумлокуција на синтаксичком нивоу), што је једна од основних карактеристика еуфемизама. Фреквенција употребе еуфемизама у овом језичком варијетету је велика због потребе да се иза недовољно прецизних и јасних израза крије „друкчија—истина која се може разумети једино на основу контекста. Језик јавног дискурса, нарочито језик медија, јесте изложен променама које теку у складу са општим друштвеним напретком, па се као последица јављају нови еуфемистички изрази.

Језиик медија омогућује снажан оквир за експериментисање у језику, посебно у пољу лингвистике, али и у неким другим областима, шире

гледано, као што су: социолингвистика, психолингвистика, психологија, социологија, етика, итд.

Извори

Играни филмови

Амадеус (*Amadeus*)
Апокалипса данас (*Apocalypse Now*)
Блејд Р
анер (*Blade Runner*)
Вединг крашперс (*Wedding Crashers*)
Јес мен (*Yes Man*)
Коцка (*The Cube*)
Лет изнад кукавичјег гнезда (*One Flew Over The Cuckoo Nest*).
Мајти Буш ((*he Mighty Boosh*)
Маска (*The Mask*)
Мртвац (*Dead Man*)
Паклена поморанца (*Clockwork Orange*)
Породица Адамс (*Adams Family*)
Сплеш (*Splash*)
Чудесан случај Бенцамина Батона (*Currious Case of Benjamin Button*)

Анимирани филмови

Беренстајн Берс (*Berenstein Bears*)
Футурама (*Futurama*)
Инкредиблс ((*The Incredibles*)
Мрави (*Antz*)
Нинџа корњаче (*Teenage Mutant Ninja Turtles*)
Саут Парк (*South Park*)
Симпсонови (*The Simpsons*)
Сноркијевци (*The Snorks*)
Старији него што мисле (*Older Then They Think*)
Трансформерси (*Transformers*)
Штрумпфови (*The Smurfs*)

Интернет (онлајн) новинска издања

Гардијан (*Guardian*)

Недељни телеграф (*Sunday Telegraph*)

Ројтерс (*Reuters*)

Фајненшл Тајмс (*Financial Times*)

Часопис Тајм (*Magazine Time*)

Њујоркер (*The New Yorker*)

Литература

Алан, Бариц 1991: K. Allan and K. Burrige, *Euphemism & Dysphemism – Language Used as Shield and Weapon*, Oxford: Oxford University Press.

Алан, Бариц 2006: K. Allan and K. Burrige, *Forbidden Words – Taboo and the Censoring of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Бурчфилд 1985: R. Burchfield, *An Outline History of Euphemism in English*, In Enright (ed.), Oxford: Oxford University Press.

Горчевић 2011: A. Gorčević, *Morphological Characteristics of English in Animated Films*, Novi Pazar: National library Dositej Obradovic.

Хиплер 1937: F. Hippler, *Film as a Weapon*,

<http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/hippler1.htm>, 18. 2. 2013.

Луц 2000: W. Lutz, *Nothing in Life Is Certain Except Negative Patient Outcome and Revenue Enhancement*, *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 44, no. 2.

Милојевић 2000: J. Milojevic, *Word and Words of English*, Belgrade: Papirus.

Милојевић 2003: J. Milojevic, *Essentials of English Morphology*, Belgrade: Papirus.

Трудгил 2000: P. Trudgill, *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. 4. ed., London: Penguin.

Admir R. Gorčević

EUPHEMISMS AND DYSPHEMISMS IN THE MEDIA AND THEIR INFLUENCE ON PUBLIC DISCOURSE

Summary

One of the highly productive morphological processes in language is euphemisation. Euphemisms are inoffensive, mild and pleasant expressions used in public discourse rather than harsh or strict words and phrases. They relieve distressing facts or conceal unpleasant truths to the listener or reader even when the original term is not so offensive. Euphemisms express taboos that are found in virtually every culture and language. These terms are often associated with the term political correctness that has to do with the refusal and rejection of discriminatory and abusive language.

Euphemisms must be studied not only from linguistic point of view, but also from socio-cultural because language affects culture, our stance on social issues and shape our ontological and ethical reality, and advocates of political correctness insist on that the use of sexist and racist speech promotes and initiates the appropriate mechanisms to create and use euphemistic expressions which replace previously used terms in order to mitigate potentially dangerous acts, avoiding discrimination and ensuring that all members of society are treated equally .

The aim of this paper is to detect, identify, classify, study and explain the linguistic changes and processes that characterize the English language used in various media (online newspapers, film program, and animated film), and various segments of language - formal, informal, colloquial and the slang. Analysis of examples shows the difference in the style and genre of the typical language.

О СПОЈЕНОМ И ОДВОЈЕНОМ ПИСАЊУ РЕЧИ У ИЗРАЖАВАЊУ МЛАДИХ**

Апстракт: *Једну од најкомплекснијих ортографских области српског језика представља спојено и одвојено писање речи. С тим у вези, циљ рада јесте да установимо да ли ученици одступају од стандарднојезичке норме када употребавају сложенице, полусложенице и синтагме приликом писања школских писмених задатака и који су најчесталији типови огрешења о правописну норму у оквиру ове ортографске области. Основни критеријум анализе јесте нормативни, а корпус чине школски састави (1161 школски састав) које су ученици III и IV разреда гимназија и средњих стручних школа из Београда, Новог Сада и Крушевца писали током школске 2011/2012. године као званичне школске саставе (четири пута годишње). Резултати анализе показују да ученици најчешће греше у писању глагола, и то приликом употребе одричне речце не, као и када користе префикс не- у префиксацији глаголских именица и придева. Такође, средњошколци су неретко били несигурни и када су писали прилошке и предлошке изразе. Базу ученичког (не)знања можемо потражити, с једне стране, у чињеници да се у средњој школи настава језика углавном потискује због наставе књижевности, док с друге стране формални и значењски критеријуми, који се тичу ове ортографске области, нису сасвим усклађени у целокупној нормативистичкој литератури, што ученицима може отежавати усвајање правила о спојеном и одвојеном писању речи.*

Кључне речи: правописна норма, средња школа, писмени задаци, настава језика/књижевности.

1. Увод

Констатација А. Белића да је „наш правопис прост и природан; али и он има једну тешкоћу: он тражи од оних који се њиме служе да мисле примењујући га” (Белић 1923: 3) можда се најпре односи на спојено и одвојено писање речи, будући да је ово једна од најсложенијих ортографских области нашега језика. Наиме, у *Правопису српскога језика* (2010)¹ изнето је седам формалних и значењских критеријума којих су се редактори при-

* jstevanovic@ipi.ac.rs

** Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије*, бр.47008 (2011–2015), чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено издање, Редакција измењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић; Нови Сад, Матица српска, 2010.

државали, односно дато је објашњење проблема везаних за писање сложенница, полусложеница и синтагми:

„Поступак дефинисања правила издвајања речи врло је сложен: *прво*, зато што све речи немају у истој мери самостално значење; *друго*, зато што све речи нису једнако актуелне и познате савременом читаоцу (разлози су генерацијски, степен знања страних језика, у наше време посебно енглеског, припадност одређеној струци и сл.); *треће*, зато што све речи немају самосталан акценат и не групишу се у изговорне целине увек на исти начин [...]; *четврто*, зато што се при нормирању имају у виду комплексна правила творбе, историјска и савремена [...];

пето, зато што се нормирањем избегава нарушавање створених навика у начину писања, поготову ако би то водило привидном стварању нових речи; *шесто*, зато што су из страних речи некритички преузимани мање-више непромењени склопови речи [...]; *седмо*, писци текстова желе да им правописна норма остави простор да самостално процењују напред изнесене моменте, док већина оних који уче, предају или професионално примењују норму (наставници и лектори на пример) траже изричитост – једно решење или бар свођење дублета на најмању меру итд.” (Правопис 2010: 74).

1.1. Дакле, проблематика се заснива, како аутори Правописа (2010) кажу, на „дефинисању правила издвајања речи”, односно основна питања „везана су за одређивање шта јесте, а шта није једна лексема” (Чутура 2013: 74). Поступци који су примењени и дати критеријуми упућују на то колико је стандардизација ове ортографске области сложено и осетљиво питање. С једне стране, морају се узети у обзир „формални критеријуми (морфо-фонолошки, творбени, историјски), а са друге семантички (Брборић 2012: 488)”. Притом, не би се смела нарушити традиционална правописна пракса.

1.2. Изнесена питања су веома захтевна, али се очекује да правописна норма експлицитно и недвосмислено реши ове проблеме јер би требало да правопис обухвати „правила, општа специфична, изузимајућа...” (Ковачевић 2011: 96).² Међутим, и текст Правописа српског језика (2010) и речник уз њега садрже одређене контрадикторности унутар поглавља о спојеном и одвојеном писању речи (посебно у потпоглављу под насловом *Предлошки спојеви* – т. 136–141), иако би „принцип непротивурјечности” требало да буде „иманентан сваком правопису” (Исто: 95). На пример, у тексту се „под тачком 141 (стр. 97) прописује само спојено писање *доврага*, док се

² Поједини аутори истичу да „правопису нису примјерени расправљачки ескурси, тј. дијелови текста у којима се дају шире елаборације датог проблема...” (Ковачевић 2011: 96).

у рјечнику (стр. 283) под одредницом *враг* прописује 'одвојено писање предлога у устаљеним изразима *до врага...*'" (Ковачевић 2011: 93).³

1.3. Комплексност изнесеног проблема може на индиректан начин утицати и на наставу правописа, посебно у средњој школи, будући да је ово подручје, као и целокупна настава језика на овом нивоу образовања занемарена. Основни циљ наставе правописа јесте стицање ортографских навика до којих се долази усвајањем и применом у пракси система правописних правила и систематским организовањем одговарајућих вежби (Дешић 1997: 119). Наиме, неопходно је ученике упознати и са основним принципима правописне норме и са главним правилима (Дешић 1998: 31), али је потребно да се ученицима укаже на еластичну стабилност којом се ортографска норма одликује.⁴

1.4. Школски писмени задатак представља најбољи доказ о томе колико је настава језичке културе (у оквиру које се изучавају правописна правила) у одређеном периоду током школске године имала утицаја на ученика и какви су њени ефекти. Школски састави ученика обједињују све компоненте писмености: језик (граматику), стил и правопис – у целовит текст (Илић 1998: 616).

1.5. Када смо реализовали истраживање, у наставној пракси примењивала су се два правописа који су били у службеној употреби и који су у добром сагласју – *Правопис српског језика (измењено и допуњено издање)* Матице српске из 2010. године, као и *Правопис српског језика* Милорада Дешића (1994), који се користи у наставне сврхе. Премда су просветне власти за школску 2011/12. годину одобриле за употребу у настави оба правописа, они нису припадали обавезној уџбеничкој литератури.⁵

1.6. Циљ рада јесте да установимо да ли ученици одступају од стандарднојезичке норме када употребљавају сложенице, полусложенице и синтагме приликом писања школских писмених задатака и који су најучесталији типови огрешења о правописну норму у оквиру ове правописне области.

1.7. Премда ученици саставе израђују у школи и код куће, корпус садржи само школске писмене задатке (1161 школски састав) које су ученици III и IV разреда гимназија и средњих стручних школа из Београда, Новог Сада и Крушевца писали током школске 2011/2012. године као зва-

³ М. Ковачевић скреће пажњу и на терминолошку збрку која је направљена у (пот)поглављу *Предлошки спојеви* (т. 136–141) Правописа српског језика (Ковачевић 2011: 95).

⁴ Термин еластична стабилност објашњава скуп појава којима је књижевни језик непрекидно изложен, а које га чине јединственим у обављању функција, а нејединственим у облицима и развојним смеровима (Симић 1991: 32).

⁵ Како су нам ученици казали, већина их није имала ниједан правопис, а и већина средњошколаца у настави, превасходно у средњој школи, није користила Правопис.

ничне школске саставе (четири пута годишње).⁶ Основни критеријум анализе јесте нормативни који је утемељен на схватању *нормативности* као „комбинацији критерија системности и критерија сврсисходности. Први уважава језичке а други комуникативне и стилистичке законитости” (Ковачевић 1996: 127).

1.8. У анализираном корпусу запазили смо да средњошколци неправилно пишу сложенице или полусложенице у оквиру следећих врста речи: *глаголи, прилози, именице, придеви, заменице, предлози и бројеви*. Примере⁷ ћемо анализирати према врстама речи у складу са правописном традицијом и у оквиру сваке врсте речи изложићемо категорије од којих су средњошколци најчешће одступали у спонтаном писању.

2. Глаголи

Мада је у оквиру ортографске области *Спојено и одвојено писање речи* најкомплекснија материја која се односи на *именице*, средњошколци су највише гршили у писању *глагола*. Најучесталији су примери огрешења у вези са писањем одричне речце *не* уз глагол, мада је ово једна од правописних партија коју ученици уче и коју би требало да науче још у нижим разредима основне школе:

Неможе једна јединка да се супротстави таквој сили.

Да је имао више искуства можда *неби* био осуђен.

Ја *немогу* да се похвалим добрим оценама.

Рекао је да *непостоји* Српска граматика већ да мора свако сам да пише.

Гледам себе а *невидим се*.

Хоћу да се *несећам* оних који су ми упропастили дан.

Молила је оца да је *неудаје*.

Доста људу у мојој средини, *необазирући* се око себе, само граби.

Водила се примером своје мајке, *нежелећи* да прође као и она.

Често мислим да *не мамо* ни срећу ни наду.

⁶ Разлог за овакву селекцију с једне стране се односи на практични аспект, односно на могућности да нам буду уступљени састави средњошколаца. Са друге стране, школски писмени задаци јесу репрезентативни састави јер на исте теме група ученика одговара у складу са сопственим литерарним могућностима и могућностима језичког уобличавања.

⁷ Будући да смо презентовали само репрезентативне примере одступања од правописне норме, број наведених примера није пропорционалан њиховој заступљености у текстовима ученика. Сем тога, као одступање од норме сматрали смо преваходно неправилне облике који су у једном тексту садржани више пута, или су се континуирано појављивали у текстовима средњошколаца, што је указивало на то да није у питању омашка, већ резултат недовољног познавања ортографске норме. Такође, примере наводимо у оригиналу, како су их ученици написали.

Желео је да јој каже *не мој* да ме остављаш, али ипак није могао.⁸

2.1. У занемаривању правила да се негација пише одвојено од глагола, осим код глагола *немој*, *нећу*, *немам* и *нисам* средњошколци су поступали на два начина: а) одричну речцу *не* и глагол у свим случајевима за које норма прописује одвојено писање ученици су писали спојено (*неможе*, *неби*, *немогу*, *непостоји...*); б) при употреби четири глагола који представљају изнимне случајеве, примењивали су правило о одвојеном писању негације и глагола, наравно супротно одредбама норме (*не мамо*, *не мој*). Овакав налаз може упућивати на то да иако је ученицима током наставе правописа на свим нивоима школовања указивано на ово правило, већина средњошколаца није усвојила дато правило на адекватан начин. Такође, запажамо да су средњошколци највише гршили у писању негације уз два глаголска облика – *презент* и *глаголски прилог садашњи*. Дакле, и у једном и у другом моделу (не)примењивања правила која уче у другом разреду основне школе⁹ средњошколци су, заправо, показали колебљиво и несигурно знање, што можемо сматрати недопустивим ако имамо у виду да су у питању ученици завршних разреда средње школе.

2.2. Док је једна група средњошколаца употребљавала у свим лицима исти облик помоћног глагола у потенцијалу, поједини ученици су у првом и другом лицу множине користили правописно допустив облик *бисмо* и *бисте*. Међутим, у писању ових облика чинили су омашке растављајући их на следећи начин:

Можда зато што *би сте* се разочарали у најбоље пријатеље.

Морамо да задамо себи више задатке како *би смо* их испунили.

Премда смо овакав начин писања запазили код једног броја ученика, ипак неуједначено знање ученика завршних разреда средње школе у вези са писањем облика потенцијала никако не би требало занемарити. Најпре због тога што у Наставном програму за шести разред стоји *писање глаголских облика које ученици често погрешно пишу (радни глаголски придев, аорист, потенцијал, перфекат, футур I)*¹⁰ и што очигледно није довољно само за наставу правописа на поменутом узрасту дати препоруку за ову вр-

⁸ Премда смо се у навођењу ученичких грешака руководили принципом да дамо само неколико репрезентативних примера који указују на одређени тип одступања од норме, у вези са писањем негације уз глагол навели смо нешто више примера јер нам је намера била да и бројношћу ових примера, у односу на остале примере, истакнемо озбиљност проблема.

⁹ Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму трећи разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 1/2005.

¹⁰ Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 5/2008.

сту правописног вежбања, већ би требало, као и друге правописне вежбе, континуирано примењивати.

2.3. Спорадично су се појављивали правописни проблеми у писању будућег времена, футура I када је употребљен као прост глаголски облик:

Желим да студирам економски факултет јер ако њега завршим *има* ћу стандардно радно место.

Виде ћу шта морам да поправим у свом понашању према њој.

Начин писања указује на то да су средњошколци селективно усвојили правило о употреби овог глаголског облика, јер су научили да се презент помоћног глагола пише одвојено од инфинитива глагола који се мења. Међутим, њиховој пажњи је промакао податак да футур I осим сложеног може бити и прост глаголски облик и да се тада енклитички облик помоћног глагола спаја с окрњеним обликом инфинитива. Имајући у виду грешке приликом писања поменутог глаголског облика, као и кондиционала, можемо се запитати, између осталог, колико ученици, заправо, имају сем правописног знања, функционално знање и из граматике, посебно оно које се тиче граматичке норме о грађењу сложених глаголских облика.

3. Именице

Да употреба негације средњошколцима не представља проблем само у систему глаголских облика већ да ову лексему ученици неправилно пишу и у префиксацији глаголских именица, потврђују следећи примери:

Многи читаоци биће у *не знању*.

То његово као *не мешање* може на разне начине да утиче на њу.

Средњошколци су неретко глаголске именице настале у поменутом творбеном процесу писали тако што су префикс *не*— одвајали од осталог дела именице. Такав модел писања може упућивати на то да ученици не разликују када је лексема *не* употребљена као речца, а када као префикс, што можемо довести у везу са колебљивим знањем ученика завршних разреда средње школе о творби и врстама речи. Наиме, глаголске именице су средњошколци често посматрали као глаголе и одвајали су префикс *не*—, придржавајући се правила о писању одричне речце *не* уз глагол. Иако је природа глаголских именица врло комплексна и премда у уџбеничкој литератури постоји недоследност у вези са обрадом ове граматичке категорије,¹¹ ипак се не може оправдати то што су средњошколци супституисали једну врсту речи другом врстом, јер се очекује да су тим нивоом граматичког знања овладали још у нижим разредима основне школе.

3. 1. Ортографска правила налажу да се несамостални формант *полу* пише спојено са именицом, уколико није у питању властито име. Међутим,

¹¹ Постоје мишљења да у обради глаголских именица у уџбеницима и приручницима за српски језик треба увести „више доследности и развојности, јер у подели именица по значењу статус ове именичке категорије није равноправно третиран” (Ковачевић 2009: 495–501).

ученици су доследно између именице и овог форманта примењивали полусложеничко писање:

Он је његов *полу-брат*.

Између је би *полу-круг*.

Нећу да ми кажу после да сам *полу-човек* и да немам карактер.

Судећи према овом начину писања, средњошколци поменути формант, углавном, схватају као осамостаљену јединицу, а не као елемент сложене речи. Ови неправилни облици (*полу-брат*, *полу-круг*) формом првог дела не означавају „семантичку несамосталност и неререференцијалност”, као ни повезаност овог дела „са обележјем његове синтаксичке функције” (Радић 2013: 29), што је случај приликом творбе сложеница. Дакле, у писању изражавању ученика несамостални формант *полу* не представља интегрални део речи што указује на неусклађеност са правописном нормом.

3.2. Будући да су друштвено-историјска кретања у 20. веку и на почетку новог миленијума условљена глобализацијом, изван овог процеса није могао остати ни језик. Под утицајем глобализације, у српском језику (али и у другим језицима) активирана је „тенденција ка интернационализацији, што је довело до хипертрофије страних језичких елемената у словенским (и другим) језицима (Ђорић 2008: 117). На пољу глобализације изузетно моћну улогу имају различити облици електронске комуникације које млади често употребљавају. Наиме, један од најпопуларнијих видова комуникације међу младима у Србији јесте фејсбук, чији језик одликују значајне промене у односу на ортографски стандард српског језика. С тим у вези, у анализираном корпусу смо запазили да су у писању изведеница од именица ученици грешили приликом употребе префиксоида страног порекла и именице, као и у писању изведеница страног порекла:

Највећу штету му је нанео рат који је био на простору *екс Југе*.

Постао сам *вице-шампион* у категорији јуниора.

Када имам мало слободног времена, што је ретко, шетам, читам, тренирам *кикбокс*.

Највише ме цене јер увек играм *ферплеј*.

То је би Руски *сетсет* 19 века.

Премда и редактори Правописа српског језика признају да „посебан нормативни проблем” представљају почетне саставнице, углавном страног порекла, са статусом форманта или префиксоида (Правопис 2010: 77), не можемо сматрати оправданим форму полусложеница коју су ученици примењивали у писању саставница које почињу префиксоидима *екс-* и *вице-*, јер се очекује да су ученици до краја средње школе усвојили правила о њиховом писању. Изведеница страног порекла *кик-бокс* употребљена је, такође, у неправилном облику (као сложеница). Сем тога, ученици су се придржавали, очигледно, сопствених правила, али је евидентан и утицај англокултуре, будући да прескриптивна правила српског језика налажу да се речи *фер-плеј* и *сет-сет* пишу као полусложенице а не као сложенице, што је у сагласју са ортографијом енглеског језика.

4. Прилошки и предлошки изрази

Анализа корпуса показује да су средњошколци често били несигурни када су употребљавали прилошке лексеме у својим школским саставима:

По некад људи верују да је оно што раде једино исправно.

Он је храбар као што је *од увек* био.

Било ми је најтеже *у вече*.

Тако да *по најмање* знамо шта нас чека.

Некоме ће ове речи звучати *по мало* нихилистички.

И *кад-год* сретнем вранца или видим јабланове сетим се страдања човечанства.

Хоће да поручи да *где-год* се у свету деси зло неће да буде некажњено.

Ишао је за њима, што није *ни мало* случајно.

Раја је *брже, боље* побегла.

Знаћу да сам *колико, толико* успела у животу.

Умеђувремену је остао без свега што је имао.

И *с тога* је овај мир само привидан.

Шта више, писац је успео да ме потпуно одушеви.

4.1. Средњошколци су, како примери показују, неправилно писали сложене прилоге, прилошке полусложенице и предлошко-именички израз у *међувремену*,¹² односно највише су грешили приликом коришћења ових прилошких лексема. Од прескриптивних правила су одступали на неколико начина. Сложене прилоге временског значења (*понекад, одувек, увече*)¹³ писали су одвојено, супротно норми, а тако су поступали и у писању сложених количинских прилога (*понајмање, помало, нимало*).¹⁴ Прилошке сложенеце временског (*кадгод*) и месног значења (*гдегод*), које садрже речцу *год* у значењу неодређености, писали су као полусложенице. Међутим, прилошке полусложенице *брже-боље, колико-толико* одвајали су запетом, што

¹² Разматрајући међуоднос прилога и прилошких изрази у савременом српском језику, И. Чутура констатује да предлошко-именички израз у *међувремену* има занчење темпоралне локализације, а „висока фреквентност овог изрази последица је непостојања еквивалентног прилога, па израз у *међувремену* функционише као допуна празног места у систему прилошких значења” (Чутура 2010: 211).

¹³ У *Правопису српскохрватског књижевног језика*, у делу који се односи на сложене прилоге, А. Белић истиче да се предлог и именица када значе прилог пишу заједно, што значи да у тој вези или предлог или именица или оба дела нису задржала своје основно значење (Белић 1950: 26).

¹⁴ С обзиром на то да наведене прилошке творенице са префиксом *по-* остварују заначење неодређености, овај префикс се пише спојено, мада правописна норма допушта да се у дистрибутивном значењу „по пише одвојено, нпр. *У сваком примеру нашао је по неколико грешака, По који пут се то понавља?*” (Ивић и др. 2004: 106).

је ортографски недопустиво решење. Предлошко-именички израз у *међу-времену* писали су као једну реч, док су заменички узрочни прилог *стога* и прилог *штавише* писали одвојено. Дакле, запажамо да у писању прилога и прилошког изрази средњошколци не примењују основна правила о писању сложеница, полусложеница и изрази, односно синтагми, што може упућивати на то да им је знање и у овој области колебљиво и на нивоу присећања и препознавања.

4.2. Приликом коришћења веза предлога и именице и предлога и заменице ученици су такође одступали од норме:

Мост је *уствари* био главни јунак.

Тако нам писац *одпочетка* приче наговештава крај.

Пристао је и да се жени *сњом*.

Почео разговор *сњим* иако је знао шта ће да каже.

Мада је правописна традиција у вези са овим прилично неодређена (Ивић и др. 2004: 106)¹⁵ и премда се ради о устаљеним прилошким изразима, не можемо због недовољно сигурних правила оправдати то што смо у школским писменим задацима често наилазили на спој предлога у и именице *ствари* и предлога *од* и именице *почетак* који је написан састављено. Штавише, приликом ортографски недопустивог спајања именице *почетак* и предлога *од* ученици су одступали и од правописних и од фонетско-фонолошких правила. Исти принцип примењивали су и у писању везе предлога *с* и личне заменице, најчешће заменице трећег лица једнине.

5. Придеви

Употреба речце, односно префикса *не-* средњошколцима је представљала проблем не само у писању глагола и именица, већ и у коришћењу придева:

И остао је *не запослен*.

Вратио се због *не довршеног* посла.

У неким *не преводивим* дубинама он се заувек налази.

Ученици су примењивали идентичан правописно недопустив модел као и код писања глаголских именица. Префикс *не-* су одвајали од основне речи – придева не водећи рачуна о томе да је управо префиксацијом модификовано значење придева. Као и код глаголских именица средњошколци су овај префикс изједначавали са речцом *не* што је утицало на неправилно писање придевских сложеница.

¹⁵ У погледу састављеног и растављеног писања највише тешкоћа задају спојеве предлога с другом речју, и, како закључују аутори *Српског језичког приручника*, у вези са овим не постоје никаква сигурнија правила (Ивић и др. 2004: 106). Честа колебања и промене потврђују да је за спојеве предлога с именицом разлика између састављеног и растављеног писања често сасвим релативна... (Исто: 107).

5.1. У спојеном и одвојеном писању придева средњошколци су грешили и када је помоћу префикса *полу-* грађен придев:

Остао му је *полу руинирани* чамац.

Чини се као *полу историски* роман.¹⁶

Стојећи у *полу тамној* соби питала сам се шта да радим ако је изгубим.

Мада се као једна реч пишу спојеви придева и префикса *полу-*, ученици су префикс најчешће одвајали од придева. Како и код писања префикса *не-* у творби придева, префикс сматрају лексемом која треба да буде одвојена од основне речи, односно од придева, што показује да осим ортографије и морфологија представља област којом средњошколци нису овладали на адекватан начин.

5.2. Придевске сложенице ученици су писали као полусложенице или као синтагме:

Често читам криминалистичке као и *научно-фантастичне* романе.

Идем и на часове *латино-америчких* плесова.

Планирам да идем у иностранство на *пост-дипломске* студије.

Радићу за једну *спољно трговинску* фирму.

Прва три примера показују да су за спојеве једне несамосталне и једне самосталне саставнице средњошколци примењивали полусложеничко писање, што је супротно одредбама норме. Придев настао од двочлане синтагме, *спољна трговина*, ученик је написао у форми синтагме, иако је требало да напише сложеницу, јер је у таквим случајевима један члан синтагме подређен другом члану и ближе га одређује, што значењски обједињује саставнице које стога чине придевску сложеницу.

6. Заменице и бројеви

У оквиру врсте речи *заменице* средњошколци су најмање примењивали правила о писању неодређених заменица:

Многи су га осудили и за то што није пустио *ни једну* сузу на сахрану своје мајке.

Како *ни једна* смрт не може да прође некажњено, морао је да одговара за злочин који је починио.

Из које макар *и једно* људско биће...

Како примери показују, ученици су неодређене заменице у падежима без предлога писали чешће одвојено него спојено. Наиме, префикс *ни-* и префикс *и-* одвајали су од променљивог основног облика заменице. Дакле, средњошколци у спонтаном писању најчешће неправилно употребљавају

¹⁶ У датом примеру опажамо да ученик средње школе није савладао ни правописно правило о писању придева изведених од именица у чијој се основи налази сонант *j*. Овај наставни садржај изучава се у петом разреду основне школе (Службени гласник РС, Просветни гласник, бр. 6/2007).

сложене заменице. Стога, још једном можемо констатовати да није само недовољно функционално њихово знање из правописа него и из морфологије, што показује да у средњошколској настави српског језика није само запостављена ортографија, већ ученици ни поједина правила граматичког система нису усвојили у мери која им омогућава да их спонтано примењују.

6.1. Вишечлане основне и редне бројеве поједини средњошколци писали су састављено што је супротно одредбама ортографске норме.¹⁷

Вратио се поносан након *осамдесетчетири* проведена дана на мору.

У *двадесетчетвртом* веку питања о Хазарима су још актуелнија.

Премда смо релативно ретко у анализираном корпусу наилазили на вишечлане бројеве које су ученици употребљавали на парвописно недопустив начин, није безначајно указати на њихову појаву. Порекло овог модела писања можемо потражити у новчаним документима у којима се вишечлани бројеви обавезно пишу састављено због чега можемо констатовати да псеудо норма¹⁸ има снажан и озбиљан утицај на језичку културу ученика завршних разреда средње школе.

7. Закључна разматрања

Иако правописна проблематика представља саставни део наставе српског језика у основној и средњој школи, култура правописне писмености једног дела младих није на задовољавајућем нивоу након завршетка средњошколског образовања. Анализа школских састава показала је да су ученици завршних разреда средње школе у погледу спојеног и одвојеног писања речи неретко примењивали неправилне моделе у одређеним категоријама и показали су несигурно и недовољно функционално знање о норми у овој ортографској области. Ученици су најчешће грешили у писању глагола, и то приликом употребе одричне речце *не*, као и када су користили префикс *не-* у префиксацији глаголских именица и придева. Такође, средњошколци су неретко били несигурни и када су писали прилошке и предлошке изразе, спој придева и префикса *полу-*, придевске сложенице и неодређене заменице. Притом, нису одступали само од правописних правила, већ примери огрешења указују да осим ортографије и морфологија представља област којом средњошколци нису потпуно овладали.

¹⁷ Прескриптивна правила о писању основних и редних бројева ученици би требало да усвоје у нижим разредима основне школе (Службени гласник РС, Просветни гласник, бр. 6/2007).

¹⁸ Псеудо норма, објашњава Прћић, представља „део паралелне обичајне норме везан за област писања и обухвата спонтано развијање навика које одступају од прописане правописне норме и које су услед вишеструког понављања прерасле у скуп устаљених образаца” (Прћић: 2005: 36).

7.1. Базу ученичког (не)знања у овој правописној области можемо потражити с једне стране у чињеници да се граматика у наставним програмима представља као апстрактан систем који постоји независно од говорника српског језика. С друге стране, програми за српски језик и књижевност у основној школи преоптерећени су садржајима из граматике, због чега наставници обично немају довољно времена да проверавају колико су ученици способни да научено градиво примењују у спонтаној комуникацији, док у средњој школи професори углавном потискују наставу језика на рачун наставе књижевности, јер су такође принуђени да реализују преамбициозно конципиран наставни план и програм. С друге стране, иако у овој ортографској области постоје формални и значењски критеријуми, они нису сасвим усклађени у целокупној нормативистичкој литератури, што ученицима може отежавати усвајање правила о спојеном и одвојеном писању речи.

7.2. Чињеницу да средњошколци у писању сложеница, полусложеница и синтагми не примењују доследно норму српског стандардног језика можемо, између осталог, сматрати озбиљним пропустом у конципирању наставних садржаја, али и у реализовању наставе језичке културе, посебно ако имамо у виду чињеницу да млади представљају најпрогресивнију групу говорника српског језика. Стога би требало током наставе правописа континуирано радити на њеном унапређивању и евалуирању њених ефеката кроз активно учешће ученика и сузбијање кампањског учења ортографских правила.

Извори

- Белић 1923: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Белић 1950: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Дешић 2004: Милорад Дешић, *Правопис српског језика – приручник за школе*, Земун: Нијанса.
- Пижурица и др. 2010: Мато Пижурица, Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић, *Правопис српског језика (измењено и допуњено издање)*, Нови Сад: Матица српска.
- Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму трећи разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 1/2005.
- Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму пети разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 6/2007.
- Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 5/2008.

Литература

- Брборић 2012: Вељко Брборић, *Творба речи и правопис – писање сложених детерминативних формација са првом страном компонентом*, у: Р. Драгићевић (ур.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд: Филолошки факултет, 485–496.
- Дешић 1997: Милорад Дешић, *Српски правопис од Вука до данас*, (реферат на XIII сабору учитеља Србије у Лесковцу), *Учитељ*, XV/57–58, 119–122.
- Дешић 1998: Милорад Дешић, *Правопис и школа, К новој писмености*, Београд: Научна књига, 30–32.
- Ивић и др. 2004: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига.
- Илић 1998: Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај.
- Ковачевић 2009: Борко Ковачевић, *Глаголске именице у уџбеницима и приручницима за српски језик, Српски језик – студије српске и словенске*, XIV/1–2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет, 495–501.
- Ковачевић 1996: Милош Ковачевић, *Суштаствено и мимогредно у лингвистици*, Никшић: Унирекс.
- Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, *О новом Матичином Правопису и поводом њега*, *Нова зора*, бр. 30, Билећа – Гацко: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 92–100.
- Прћић 2005: Tvrtko Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Радић 2013: Јованка Радић, *Спојни вокал: граматичка реалност или граматичарска конструкција (од тумачења сложеница до језичке политике)*, у: М. Ковачевић (ур.), *Традиција и иновације у савременом српском језику*, књига I, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 25–42.
- Симић 1991: Радоје Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: Унирекс.
- Ћорић 2008: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Чутура 2010: Илијана Чутура, *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику*, докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Чутура 2013: Илијана Чутура, *Правописна норма као (нестабилни) регулатор разликовања прилога и предлошко-именичких конструкција*, у: М. Ковачевић (ур.), *Традиција и иновације у савременом српском језику*, књига I, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 73–82.

Jelena M. Stevanović

ON THE CONJOINED AND SEPARATED WRITING OF WORDS IN THE UTTERANCES OF THE YOUNG

Summary

The conjoined and separated writing of words represents one of the most complex orthographic areas in the Serbian language. Regarding this, the goal of this paper is to establish whether students deviate from the standard linguistic norm when using compound words, semi-compound words and phrases in school writing tasks and what the most common types of violation of the orthographic norm within this orthographic area are. The main criterion for the analysis is the normative one, and the corpus consists of the school writing compositions (1161 writing compositions) that the students of the 3rd and 4th grade of high schools and vocational schools in the cities of Belgrade, Novi Sad and Kragujevac were writing during the school year 2011/2012, within official school writing tasks (four times a year). The results of the analysis show that students most usually make errors in writing verbs, especially in the use of the negative particle *ne* (no, not), in the use of the prefix *ne-* in the prefixation of gerunds and adjectives. Students were also frequently uncertain in writing adverbial and prepositional phrases. On one hand, we can look for the source of students' (lack of) knowledge in the fact that in high schools the language teaching is mainly suppressed for the sake of the literature teaching, and on the other hand the formal and semantical criteria, which are concerned with this orthographic area, are not completely uniform in the entire normative literature, which can make it hard for students to acquire the rules on conjoined and separated writing of words.

SEMANTIČKE RAZLIKE PRI UPOTREBI DOPUNE U INFINITIVU I DA-KONSTRUKCIJE UZ MODALNE GLAGOLE U SRPSKOM I NJIHOVO POREĐENJE SA EKVIVALENTIMA U NJEMAČKOM JEZIKU

Apstrakt: U dosadašnjoj serbokroatističkoj naučnoj literaturi predmet pažnje i naučnih rasprava relativno često je bio odnos i supstitucija naizgled sinonimnih dopuna u vidu da-konstrukcije (da+ prezent) i infinitiva uz glagole nepotpunog značenja. Međutim, veoma mali dio radova posvećen je i analizira navedene dopune i njihova semantička značenja uz modalne glagole. Posebna isticanja semantičkih razlika u zavisnosti od upotrebe navedenih dopuna uz modalne glagole veoma su rijetka u tradicionalnim gramatikama i mogu se uočiti tek u savremenoj literaturi, i to samo uz pojedine modalne glagole. U ovom ćemo radu pokušati napraviti sintezu semantičkih razlika i opisati morfosintaksičke okolnosti koje dolaze do izražaja u zavisnosti od upotrebe da-konstrukcije ili infinitiva.

Ključne riječi: modalnost, modalni glagoli, da-konstrukcija, infinitiv, semantičke razlike.

1. O dopuni u vidu da-konstrukcije i infinitiva u srpskom jeziku uz nepuno značne (modalne) glagole

Oblici infinitiva i da-konstrukcije (da+prezent konstrukcije) često su bili u centru pažnje naučnih rasprava kao dopune u složenim glagolskim oblicima sa semantički nepotpunim glagolima u predikatskom izrazu, u koje spada, između ostalog, i modalna konstrukcija. Međutim, i pored velikog interesovanja za navedene oblike, mnogobrojni naučni radovi posvećeni pomenutim oblicima, rijetko daju jasan i detaljan pregled semantičkih značenja, odnosno razlika koje dolaze do izražaja u zavisnosti od upotrebe infinitiva ili da-konstrukcije. Gotovo svi naučni radovi svode se na suviše paušalne i opšte zaključke, kao npr. da je istočno područje *dakavsko*, zbog veoma česte upotrebe da-konstrukcije, dok se dopuna u infinitivu pripisuje najčešće hrvatskom, zapadnom području. I Karabalić (2011) tvrdi da je da-konstrukcija postala rijetka u hrvatskom jeziku i stilski obojena za razliku od srpskog jezika. E. Fekete, takođe, zaključuje: „U srpskom jeziku konstrukcija da + prezent više je u upotrebi nego u zapadnim govorima, mada je infinitiv ekonomičniji, što nije bez značaja u jezičkoj komunikaciji—(Piper 2005: 324).

* mladen.papaz@ffuis.edu.ba

Međutim, veoma je važno razlikovati i razgraničiti upotrebu infinitiva, odnosno da-konstrukcije kao dopune uz glagole nepotpunog značenja od upotrebe istih kao komplementa uz punoznačne glagole. Karabalić (2011: 179) objašnjava razliku, navodeći pri tome glagol *bojati se* kao primjer za punoznačne/samostalne glagole koji imaju svoju valentnost, po kojoj otvaraju mjesto komplementima u rečenici, kao npr.:

Boji se priznati što se dogodilo. (Boji se da prizna....).

U prethodnom primjeru infinitiv je komplement u genitivu, kojim upravlja glagol *bojati se*. Dopunu u infinitivu moguće je zamijeniti i nominalnom frazom u genitivu, kao npr.:

Boji se svakog/velikog/crnog psa.

Navedena supstitucija nije moguća kod nepunoznačnih glagola, što ilustruju sljedeći primjeri sa modalnim glagolima:

*Ministar odbrane ima vojsku i može me pozvati u rezervu... [*Ministar odbrane ima vojsku i može ~~kuća/pas~~]* (Ns 171).

I Mrazović/Vukadinović (2009:198) takođe navode neke karakteristike za razlikovanje navedenih dopuna uz punoznačne i nepunoznačne glagole. Autorke ističu da kod punoznačnih glagola koji regiraju tzv. verbatimnu dopunu nema identičnosti subjekta, što je osnovna karakteristika modalnih glagola, kao što to ilustruje sljedeći primjer:

On je odlučio da i mi putujemo. = On je odlučio (nešto). + I mi putujemo.

Osim navedenog kriterijuma o *neidentičnosti subjekta*, autorke kao kriterijum razlikovanja dopuna uz glagole nepotpunog značenja od komplementa uz punoznačne glagole navode da *da-konstrukcija* ne mora nužno da se pojavi u prezentu, kao npr: *Mislim da će i on doći*; odnosno da se kod nekih glagola mogu pojaviti i drugi subjunktori, a ne samo subjunktor *da*, kao npr.: *Pitam se kako se to radi*; ili mogućnost upotrebe dopunske rečenice u obliku nezavisne rečenice: *Savjetujem ti kupi ovu knjigu*. Za razliku od navedenih primjera sa punoznačnim glagolima, nepunoznačni su glagoli bez vlastite valencije, tvore predikat zajedno s nekim samoznačnim glagolom, koji po svojoj valenciji otvara mjesta komplementima u rečenici, stvarajući osnovni kostur rečenice. Glagoli bez vlastite valencije, prema gramatici zavisnosti i teoriji valentnosti, jesu pomoćni, fazni, perifazni, kao i modalni glagoli.¹

Na osnovu sinteze opštih preporuka o alternativnoj upotrebi infinitiva i da-konstrukcije uz nepunoznačne glagole u savremenim gramatikama srpskog jezika (Mrazović/Vukadinović (2009); Stanojčić/Popović (2000), Piper i dr.

¹ Modalni glagoli opisuju se u stručnoj lingvističkoj literaturi kao stativni glagoli koji označavaju stanje. U nedeiktichnoj/epistemičkoj upotrebi to je modalno stanje subjekta rečenice, koje se odnosi na dopunu u infinitivu i koje je uslovljeno i prouzrokovano određenim, u rečenici nenavedenim izvorom, odnosno početnom tačkom koja vodi do stanja 'znanja/sposobnosti', 'potrebe' ili 'smjelosti' subjekta. Dok je u deiktichnoj/epistemičkoj upotrebi to aktualna vrijednost ocjene propozicije, zbog čega se propozicija nalazi u stanju 'ocijenjeno' (v. Divald 1999: 18).

(2005)), može mo zaključiti da treba izbjegavati nagomilavanje konstrukcija sa istim oblicima, odnosno da je infinitiv ekonomičnija varijanta. Piper i dr. (2005: 329) navode da „ekonomičnost izražava vanja u sprezi s tendencijom da iskaz bude što manje ličan, posebno je važna u administrativnom i naučnom stilu, gdje su s toga uslovi za upotrebu infinitiva načelno najbolji, iako se i u tim oblicima da-konstrukcija ne može smatrati isključivo rezervnim oblikom—Ukoliko se u navedenim gramatikama srpskog jezika, pri analizi složenih glagolskih predikata, posebno izdvajaju modalni glagoli, ili se barem pojedinačno nabrajaju neki od članova ove grupe, preporučuje se da se prednost da infinitivu, iako ni da-konstrukcija nije pogrešna, bez detaljnijih obrazloženja. Pa tako Piper i dr. (2005: 329) zaključuju: „Infinitivu bi trebalo dati prednost u odnosu na da konstrukciju u sastavu složenih predikata s glagolom *moći*, *smeti*, *trebati*, *morati*, *izvoliti*, kao i posle bezličnih glagola i predikativa: 5. *Mogli ste se javiti*. / *Izvolite sesti*. / *Treba telefonirati*—

Međutim, u nekim novijim gramatičkim izdanjima primjetan je porast semantičkih značenjskih nijansi za razliku od starijih izdanja. Dok Stevanović (1969) ističe samo nekoliko semantičkih izuzetaka i napominje da se oblik da + prezent upotrebljava naporedo sa infinitivom, Mrazović/Vukadinović (2009) naglašavaju da nije uvijek moguće supstituisati infinitiv sa konstrukcijom da + prezent ili obrnuto, te da je kod upotrebe nekih modalnih glagola uobičajenija jedna ili druga upotreba u zavisnosti od sadržaja iskaza ili od regionalne upotrebe. Samo značenjske razlike uz modalni glagol *htjeti* navode se u svim gramatikama srpskog jezika zbog specifičnosti i široke upotrebe ovog glagola. Glagol *htjeti* kao modalni ima samo puni, naglašeni potvrdni oblik za razliku od *htjeti* kao pomoćnog (za građenje futura I), koji se javlja samo u enklitičkom, nenaglašenom obliku, kao npr.:

Majka hoće sutra da dođe— modalni glagol (*Majka teli sutra da dođe*).²

Majka će sutra doći— pomoćni glagol (Tvrdnja da će majka zaista doći, futur I).

Za razlikovanje može da posluži i činjenica da se kod modalnog glagola po pravilu javlja da-konstrukcija, a u futuru I infinitiv, što se u govornom jeziku ne poštuje uvijek.³ U odričnoj i upitnoj upotrebi i modalni i pomoćni glagol imaju iste oblike: *neću*, *nećeš* itd., odnosno *hoću li*, *hoćeš li* itd., pa se u tim slučajevima kod modalnih glagola treba da javi samo da-konstrukcija, a uz futur I infinitiv (npr.: *Neću više da razgovaram s tobom*— modalni glagol sa značenjem „ne želim više da razgovaram sa tobom—)

Zvekić-Dušanović (2011: 222) navodi da se „negacijom modalnih glagola sa značenjem *ne* lje zadržava ovo značenje, ali je tada iskazana *ne* lja da se ne

² Primjeri preuzeti od Mrazović/Vukadinović (2009).

³ Zvekić-Dušanović (2011: 215) nudi slično obrazloženje: „Iako u potvrdnom obliku uz modalni glagol *hteti* može da se pojavi i infinitiv, građa pokazuje da on nije uobičajen u srpskom jeziku. Ovom verovatno doprinosi i činjenica da ovaj glagol (odnosno njegov enklitički oblik) kao pomoćni, učestvuje u tvorbi futura gde se pojavljuje infinitiv—

ostvari situacija imenovana propozicijom—Glagole *htjeti*, prema ovoj autorki, čine *htjeti* i *željeti*.

(*Od sutra*) više neću razgovarati sa tobom – futur I u značenju budućnosti;

ili u upitnom obliku:

Hoćeš li da razgovaramo o tom problemu? – modalni glagol sa značenjem „*želješ li ...*—;

Hoćeš li (i sutra još) razgovarati o tom problemu? – futur I u značenju budućnosti.

Kao što se iz datog primjera vidi, razlikovanju mogu da pomognu i dodaci za vrijeme ili modalne partikule, a u govornom jeziku i intonacija. Kod modalne upotrebe glagola *htjeti*, odrični i upitni oblici jače su naglašeni.

Mrazović/Vukadinović (2009), kao jedine, ističu i objašnjavaju razliku između upotrebe infinitiva i da-konstrukcije uz modalni glagol *moći*⁴, gdje za upotrebu samostalnog glagola u infinitivu nagovještavaju da se radi o *moćnošćima izvršenja radnje*, dok upotreba *da-konstrukcije* označava *spособnost* subjekta da nešto izvrši, kao u sljedećim primjerima:

Ja ovde mogu raditi. – (*Ich kann hier arbeiten*) / *Ja ovde mogu da radim.* – (*Ich kann hier arbeiten*).

U prethodnim primjerima koje navode autorke Mrazović/Vukadinović (2009), ne može se uvidjeti razlika, sposobnost subjekta ne dolazi do izražaja, pošto rad nije konkretizovan. Upečatljiviji bio bi primjer gdje bi do izražaja došla konkretna sposobnost subjekta, kao npr.:

Ja mogu da plivam/da trčim /da pjevam (*spособnost*) / *Ja mogu plivati/trčati/pjevati* (*moćnost*).

Kao dokaz za navedenu tvrdnju da je sposobnost subjekta izražena ija i upečatljivija kada se uz modalni glagol *moći* javi dopuna u vidu *da-konstrukcije*, može poslužiti supstitucija modalnim glagolima *znati* i *umjeti*, koji označavaju isključivo sposobnost subjekta, kao npr: *Ja mogu da plivam/trčim/pjevam* / *Ja znam/umijem da plivam/trčim/ pjevam*.

⁴ Kulenović (1983) takođe uočava semantičke razliku u zavisnosti od upotrebe infinitiva i da-konstrukcije uz modalni glagol *moći*, koju objašnjava na osnovu primjera: 1) *Ne mogu da spavam* i 2) *Ne mogu spavati*. Autor smatra da značenje navedenih rečenica nije isto, pa u prvom primjeru „imamo jezički izraženo prisustvo prvog lica u oba dijela rečenice (u „ne mogu—i u „da spavam—), dakle dva akcenta ličnosti, subjektivnosti. U drugom pak slučaju („ne mogu spavati—) subjektivnost je data samo u prvom dijelu, dok je u drugom dio izražena, neodređenim, infinitivnim, dakle bezličnim vidom. Prva rečenica, prema tome, više bi pristajala kad bismo htjeli kazati kako ne mogu da spavam, na primjer, stoga što sam osjetljiv na buku, što sam bolestan, što mi ne prija ležati itd., dakle, kada je moja neka subjektivnost, neko moje subjektivno reagovanje na okolnosti uzrok mom nespavanju. Druga pak rečenica nosi u sebi više smisla konstatacije nečega objektivnog, iz čega se subjektivnost izostavlja, potiskuje, tj. ne mogu spavati jer u to vrijeme, na primjer, imam nekih obaveza, jer mi to nije dozvoljeno itd.—(v. Kovačević 2007: 29).

Navedena supstitucija nije moguća u slučajevima koji označavaju isključivo mogućnost subjekta da vrši radnju, kao što to ilustruju sljedeći primjeri: *Ministar odbrane ima vojsku i može me pozvati u rezervu pa da ručno čistim smetove po Rogoju.* [*Ministar odbrane ima vojsku umije/zna me pozvati u rezervu...] (Ns 171); *Moj nekadašnji kolega i prijatelj Darko Šaner je volio da sluša radio. Govorio je da je to zbog muzike i zbog toga što po vlastitom izboru može da zamišlja lice spikera.* [Moj nekadašnji kolega i prijatelj Darko Šaner je volio da sluša radio. *Govorio je da je to zbog muzike i zbog toga što po vlastitom izboru umije/zna da zamišlja lice spikera.] (Ns 139) i sl.

2. O sintaksičkim razlikama pri upotrebi dopune u vidu da-konstrukcije i infinitiva uz modalne glagole u srpskom i njemačkom jeziku

Glavna i moć da najupečatljivija sintaksička razlika između njemačkog i srpskog jezika jeste što u njemačkom jeziku modalni glagoli regiraju isključivo *infinitiv*, za razliku od srpskog jezika gdje je moguća i alternativna dopuna u vidu *da-konstrukcije*. Međutim, ovdje treba istaći volitivne modalne glagole *wollen* i *mögen*, koji mogu da regiraju i *da-konstrukciju*, odnosno tzv. *dass-rečenicu/konstrukciju*, a, za razliku od srpskog jezika, u njemačkom jeziku u *dass-konstrukciji* subjekat mora biti izrečen, kao npr.: *Er mag/möchte/will, dass du bleibst.* / *On želi/hoće da [ti] ostaneš.*

Olšleger (1989: 54-128) ističe navedene modalne glagole (*wollen* i *möchten*) i naziva ih *glagolima kontrolisanja* – 'Kontrollverben', dok ostale, *dürfen, können, mögen, müssen* i *sollen* svrstava u glagole podizanja 'Hebungsverben'⁵, sa obrazloženjem da samo *glagoli kontrolisanja* mogu regirati dopunu u vidu *dass-rečenice*, dok glagoli podizanja regiraju *infinitiv*, što znači da *wollen* i *möchten* dodjeljuju semantičku ulogu subjektu, tzv. Θ – Rolle.⁶ Za

⁵ Vunderlih (1985) zastupa teoriju podizanja i nudi obrazloženje da modalni glagoli imaju istu distribuciju kao glagol *scheinen*, koji je tipični predstavnik glagola podizanja (Hebungsverb), što se vidi u sljedećem primjeru: *Thea scheint die Hemde zu waschen.* / *Čini se/Izgleda... da Tea pere košulje.*

Tea, dakle, nigdje ne dobija semantičku ulogu od glagola *scheinen* (Divaldov 1999: 58).

⁶ Divaldova (1999: 57) navodi i Ajzenbergov (Eisenbergov 1994) kriterij, koji uzima u obzir sintaksičku valentnost, dakle realizovane valentnosti, i, prema tome, dijeli modalne glagole u dvije grupe: MV1: *wollen* i *mögen*, MV2: ostali. Dok modalni glagoli iz prve grupe mogu da veću objekatsku rečenicu u vidu dopune (7), subjekatsku ne mogu (8), glagoli iz druge grupe ponašaju se suprotno, kao u primjerima (9) i (10).

7) *Er mag/möchte/will, dass du bleibst.* / 8) **Dass du bleibst, mag/möchte/will sein.*

9) * *Er muss/kann/soll/darf, dass du bleibst.* / 10) *Dass du bleibst, muss/kann/soll/darf/sein.*

Ajzenberg na osnovu ovoga zaključuje da modalni, kao i punoznačni glagoli, određuju oblik dopune. Prema Divaldovoj, restrikcije prema subjektu vezane su za samu upotrebu. Kod manje gramatikalizovane varijante ima više restrikcija prema subjektu,

razliku od glagola kontrolisanja, modalni glagoli podizanja nemaju semantički odnos sa subjektom, nego su „Hebungsverben—, dakle, glagoli koji isključivo imaju sintaksičku, ali ne i semantičku funkciju koju dobijaju od subjekta iz uvrštene rečenice „podizanjem—.

Moskovljević (2007) i Karabalić (2011) ispituju, po uzoru na Olšlegera, iste sintaksičke odlike pojedinačnih modalnih glagola u srpskom, odnosno hrvatskom jeziku, i dolaze do istih zaključaka. Modalni glagoli ne ponašaju se sintaksički isto ni u srpskom jeziku. Neki od njih spadaju „u glagole obaveznog podizanja subjekta na mjesto subjekta (morati, moći, smjeti), dok su drugi (htjeti, željeti) glagoli subjekatske kontrole, što najbolje ilustruju primjeri koji slijede: Marko je mogao da razbije prozor. / Lopta je mogla da razbije prozor. Marko je hteo da razbije prozor. / *Lopta je htela da razbije prozor (Stojilković 2011: 402-403).

Za razliku od glagola *moći*, koji spada u glagole obaveznog podizanja na mjestu subjekta i kod kojeg u značenju *mogućnosti vršenja radnje* nema restrikcija prema subjektu, modalni glagol *htjeti* dodjeljuje semantičku ulogu subjektu i na mjestu subjekta može doći samo (Hum +), dakle *htjevo* biće koje može da iskaže svoju volju/namjeru.

Međutim, na ovom mjestu treba napomenuti i naglasiti da modalni glagol *moći* ne označava u njemačkom i srpskom jeziku samo *mogućnost* da se određena radnja izvrši, već da označava i *sposobnost* subjekta, a što gore pomenuti autori očigledno zaboravljaju, na osnovu čega bi modalni glagol *moći*, odnosno njegova značenja pojedinačno pripadala i jednoj i drugoj podgrupi. Primjeri koji slijede označavaju sposobnost subjekta i jasno se može uočiti da modalni glagol *moći* nema samo sintaksičku ulogu nego da dodjeljuje i semantičku ulogu subjektu, odnosno da na mjesto subjekta može doći, takođe, samo (Hum +), dakle, *htjevo* biće, kada modalni glagol *moći* označava isključivo sposobnost subjekta: *Marko može da pliva/da trči /da pjeva* – (*sposobnosti subjekta*) / [**Lopta/*Kuća/*Posao može da pliva/da trči/da pjeva*].

3. *Mogućnost izostavljanja infinitiva/da-konstrukcije*

Mogućnost izostavljanja infinitiva takođe je jedna odlika modalnih glagola koja je često predmet rasprava. Rasprave se odnose na pitanje da li ih to izostavljanje čini punoznačnim glagolima ili su to ipak eliptični oblici. Olšleger (1989: 60-75) tvrdi da se pojava modalnih glagola bez infinitiva ne može objasniti pomoću pojma elipse, jer se infinitiv često može zamijeniti zamjenicama, tzv. „pronominalizacija infinitiva—, što nije moguće kod pomoćnih glagola *sein*, *haben*, *werden*, kao što to ilustruje sljedeći primjer: „Karl kann/darf... es/alle-rei/das.— Karl može/smije... to/svašta— (Olšleger 1989: 60).

modalni glagol daje subjektu semantičku ulogu, tako da subjekat dobija semantičku ulogu i od modalnog i od punoznačnog glagola, čiji je logički subjekat. Dok kod jače gramatikalizovane upotrebe, nema restrikcija prema subjektu.

MeĆutim, Karabalić (2011: 179) tvrdi da su u pitanju tekstne elipse, a da je zamjenica *to* anafora za neizrečenu frazu punoznačnog glagola poznatu iz konteksta, kao npr.: *Moram to/ Ne smijem to/ Ne mogu to*, odnosno da se neki primjeri mogu tumačiti i kao intenziviranje modalnog značenja, kao što to ilustruju naredni primjeri: *Ne moram ja ništa. (ništa ne morati); Ti ništa ne možeš/ Sve se može kada se hoće (sve moći); Smiješ li ti uopšte išta? (išta smjeti).*

Kod modalnih glagola *können, mögen, wollen* i *möchten* moguća je zamjena dopune u infinitivu ili da-konstrukcije sa nominalnom frazom u akuzativu, kao npr.: *Karl möchte/will ein Bier. / Karl želi/hoće pivo; Karl kann Skat (spielen). / Karl zna/umije/*može (da igra) skata; Karl kann einen Kopfsprung (machen). / Karl zna/umije/*može (da uradi) skok na glavu; Karl kann Tango (tanzen) / Karl *zna/*umije/*može (da pleše) tango* (Olšleger 1989: 70).

Ukoliko pogledamo prevodne ekvivalente navedenih modalnih glagola u srpskom jeziku, uvidjećemo da modalni glagol *moći* ne može da se javi samo sa dopunom u akuzativu bez da-konstrukcije, jer navedeni primjeri označavaju sposobnost subjekta koja se u srpskom jeziku realizuje tek upotrebom da-konstrukcije, a sam modalni glagol *moći* označava mogućnost.

Kod modalnih glagola *wollen* i *möchten* infinitiv se može izostaviti ukoliko postoji mogućnost dodavanja glagola *haben* ili *bekommen*.

14. *Karl möchte/will ein Bier (haben/bekommen). / Karl želi/hoće (da dobije) pivo.*

Kod navedenih modalnih glagola *wollen* i *möchten*, moguća je i *dass*-rečenica kao dopuna, kao npr.: *Karl möchte/will, dass ihn Fritz besucht. / Karl želi/hoće da ga Fric posjeti* (Olšleger 1989: 71).

Karabalić (2011: 178), po ugledu na Olšlegera, ispituje sintaksičke i semantičke osobine modalnih glagola u hrvatskom jeziku i dolazi do sljedećih zaključaka: „Ako je samoznačni glagol iz skupine glagola kretanja, može u rečenici ostati i neizrečeni—što ilustruje primjerima: *Moram* u grad / *Ich musss* in die Stadt; *Ne smijem* van / *Ich darf nicht* heraus; *Ne mogu* sa vama u kino / *Ich darf mit euch nicht* ins Kino.⁷

Ako je glagol ispušten, kao u prethodnim rečenicama, obavezno stoji adverbijal smjera, koji se u teoriji valentnosti, uz glagole kretanja, smatra komplementom.

Osim glagola kretanja, autor navodi i rečenice sa idiomatiziranim izrekama i navodi sljedeće primjere: *Koga nema bez njega se može. / Kad sam mog'o nisam mog'o a sad mogu pa mogu. / Sve se može kada se hoće. / Što se mora, nije teško.*

Treba svakako istaći i primjere koje Mrazović/Vukadinović (2009: 188-189) navode, gdje konstrukcija *da* + prezent može da se pojavi sama bez modalnog glagola, pa čak i bez samostalnog glagola, a da se pri tome ne promijeni značenje. U takvim samostalno upotrijebljenim konstrukcijama *da* + prezent modalni i drugi upravni glagol mogu se uvijek dodati, pri čemu značenje ostaje isto,

⁷ Slične primjere navodi i sam Olšleger (1989).

kao npr.: Da vas pitam. (= 'Telim da vas pitam...'); Samo *da vidim imam* li vremena. Imam. (= 'Hoću samo da vidim...').

Prema kriterijumu izostavljanja infinitiva, odnosno kriterijumu njegove supstitucije nominalnom ili pronominalnom frazom, modalni glagoli pripadali bi grupi punoznačnih glagola, iako restrikcija u pogledu distribucije drugih rečeničnih članova ne zavisi od modalnog glagola, nego od punoznačnog glagola u infinitivu.⁸ Karabalić (2011: 178) zaključuje: „Čini se da su modalni glagoli u takvim rečenicama upotrijebljeni samoznačno, tj. da osnovu rečeničnog značenja odnosno propozicionalnog sadržaja rečenice čini upravo značenje modalnog glagola (mogućnost, nužnost, volitivnost)—Generalno i Olšleger podržava ideju da se modalni glagoli ponašaju kao punoznačni, ali ne i u epistemičkoj upotrebi⁹, gdje imaju odlike nepunoznačnih glagola. U epistemičkoj upotrebi dopuna u infinitivu je obligatorna, dakle, nije moguća pronominalizacija infinitiva niti eliptična upotreba, a kod glagola *wollen* nije moguća *dass-rečenica* u vidu dopune.

Opšti zaključak na osnovu sinteze prikazanih karakteristika može da bude da modalni glagoli ne čine homogenu grupu, nego da imaju karakteristike i punoznačnih i nepunoznačnih glagola. Divaldova (1999: 64) zaključuje i da se modalni glagoli ne mogu podvrgnuti striktnoj kategorizaciji, pošto bi se na taj način izgubila iz vida njihova polifunkcionalnost, što se slaže i sa istraži vanjima Planka (Plank 1981), Tarvainena (Tarvainen 1976), Jentia (Jäntti 1983), Jangeboera (Jongeboer 1985) i Hiverinena (Hyvärinen 1989), naglašava Divaldova.

4. Analiza korpusa

Za istraži vanje u ovom radu koristili smo graču prikupljenu iz različitih vrsta tekstova sa različitim tekstnim funkcijama¹⁰ kako bismo sakupili što reprezentativniji korpus i dobili što vjerodostojnije rezultate. U radu smo koristili novinske intervjuve sa informativnom funkcijom kao dominantnom, romane, kao najopsežniji i najsloženiji prozni oblik, i uputstva za upotrebu lijekova i recepte za kuhanje, sa dominirajućom apelativnom funkcijom.

Na osnovu analize navedenog korpusa može mo zaključiti da upotreba i frekventnost dopune u infinitivu prema da-konstrukciji u srpskom jeziku zavisi od tekstne vrste, pojedinačnih glagola, ali i od aktualizovanog značenja. U srpskom jeziku u uputstvima za upotrebu lijekova i u receptima za kuhanje preovladava upotreba infinitiva, dok se da-konstrukcija javlja samo u pojedinačnim slučajevima, što je usko povezano sa objektivnom funkcijom navedene dvije vrste teksta, odnosno značenjskim nijansama koje je uočio i sam S. Kulenović – „konstrukcija da + prezent uvijek podrazumijeva neku vrstu subjektivnog poriva, dok infinitiv podrazumijeva neki objektivni motiv—Kovačević: 2007: 28).

⁹ O epistemičkoj upotrebi i njenim karakteristikama više kod kod Olšlegera (1989).

¹⁰ Više o funkcijama teksta i Brinkerovoj klasifikaciji v. kod Lopez, J. F. *Linguistische Textanalyse nach Klaus Brinker* <<http://www.hispanoteca.eu/Lexikonder-Linguistik/t/TEXTLINGUISTIKnachKlausBrinker.htm>>, 8. 4. 2013.

Glagol *moći* najfrekventniji je modalni glagol u svim navedenim vrstama teksta i javlja se najčešće sa značenjem ‘mogućnosti na osnovu objektivnih okolnosti’, u uputstvima za upotrebu lijekova i receptima za kuhanje sa dopunom u infinitivu. Npr.:

1. KaraČorČevu šniclu moće te prti ti i u fritezi. (RS, 9); Umesto samih tu manaca slobodno moće te koristiti i cela jaja, neke bitne razlike u ukusu nema. (RS, 9); Šniclu moće te posuti rendanim trapistom i ukrašiti kriškama limuna. (RS, 8); Vaš lekar moće povećati dozu... (LS, 4); Lekar moće propisati FLUNIRIN za terapiju depresije... (LS, 4) i sl.

Da-konstrukcija koja označava ‘sposobnost subjekta’ javlja se u uputstvima za upotrebu lijekova i receptima samo u pojedinačnim slučajevima sa personifikovanim subjektom, gdje se ‘sposobnosti’ subjekta odnose na apstraktne pojmove, kao što to dokazuje parafraza sa modalnim glagolima *umjeti/znati*, koji označavaju isključivo sposobnosti subjekta:

2. Drugome ovaj lek moće da škodi čak i ako ima znake bolesti slične Vašim. [Drugome ovaj lek umije/zna da škodi čak i ako ima znake bolesti slične Vašim.] (LS, 1); Alkohol, barbiturati i antidepresivi mogu da pojačaju štetna dejstva paracetamola na jetri. [Alkohol, barbiturati i antidepresivi znaju/umije da pojačaju...] (LS, 9); Lek moće smanjiti psihofizičku sposobnost pacijenta... (LS, 2).

Ili u pasivnim konstrukcijama gdje je subjekat eliminisan iz valentnog okvira, kao npr.:

3. Lek se moće koristiti kod pacijenata sa glaukomom otvorenog ugla koji dobijaju odgovarajuću terapiju. (LS, 1); FLUNIRIN se moće primjenjivati kod dece... (LS, 4); Lek se moće izdavati samo uz lekarski recept. (LS, 4) i sl.

Međutim, da-konstrukcija kao dopuna uz modalni glagol *moći* mnogo je frekventnija od dopune u infinitivu, u romanima i intervjuima, gdje preovladavaju većinom monološko-dijaloški oblici, dakle iskazi sa subjektivnim primjesama, što ilustruju sljedeći primjeri koji označavaju sposobnosti subjekta:

4. To nije problem samo Srbije, već brojnih reprezentacija širom Evrope, ali to ne sprečava Srbiju da igra napadački, sad Filip Đuričić zauzima to centralno mesto, verujem i u Šćepovića, u našem timu svi mo-gu da daju golove - istakao je srpski selektor. (IS, 4); Mihajlović: Srbija se nikoga ne boji i svakoga moće da pobedi (IS, 4); Jasno ćemo istaći šta moće mo da uradimo. (IS, 3); Mladen je o nogavice radnog kombinezona čikaške elektrodistribucije brisao znojave dlanove i čudio se kompanjonu kako moće da bude tako smiren. (Ns, 105); Sveti Sava mi pokazuje da jedan čovjek, samo ako to vjeruje i želi, moće da promijeni svijet. (Ns, 133) i sl.

Analiza korpusa pokazala je da se ne može zaključiti da da-konstrukcija uz modalni glagol *moći* označava isključivo *sposobnosti* subjekta, dok infinitiv

označava samo *mogućnosti*. Naime, u korpusu nailazimo i na primjere gdje infinitiv označava *sposobnosti*, a da-konstrukcija *mogućnosti*. Npr.:

5. Moj deda može podići auto. A moj može kuću i sve nas u kući. Moj deda može podići tli kuće. [Za navedeni primjer parafraza bi glasila: Moj deda ima sposobnost da...] (Idp, 130); Ali, ako si na vlasti, onda za godinu-dve možeš da doneseš dobre zakone i da se te promene osete. [Za navedeni primjer parafraza bi glasila: za godinu imaš mogućnost da...] (IS, 10); Lične karte mogu da dobiju samo snalažljivi i to i oni poslije mnogo godina protekcije i korupcije. [Za navedeni primjer parafraza bi glasila: Lične karte imaju mogućnosti da dobiju...] (Ns, 146) i sl.

Modalni glagoli *znati* i *umjeti* koji označavaju isključivo sposobnosti subjekta javljaju se rijetko, svega nekoliko puta u narativnom tekstu na srpskom jeziku, kao npr.:

6. I vladika je bio čovjek od krvi i mesa i znao je da pogriješi. (Ns, 159); Ali vladika je znao i da prizna svoju grešku. (Ns, 159); Više bi im dali sami muslimani i Vatikan, nego što su umjeli ili smjeli da traže. (Ns, 52); Samo danas mladi ne umiju da se zabavljaju ko u naše vrijeme. (Idp, 261) i sl.

Zaključak *može* samo glasiti da ove dvije dopune ipak imaju alternativnu upotrebu, s tim što da-konstrukcija mnogo više ističe i naglašava subjektivne sposobnosti subjekta od dopune u infinitivu.

Za razliku od srpskog jezika gdje na značenjske nijanse utiče oblik dopune (da-konstrukcija ili infinitiv), u njemačkom jeziku značenjske razlike kod modalnog glagol *können*, ekvivalenta modalnom glagolu *moći*, mogu se uočiti samo pomoću konteksta. Uski skopus označava u većini slučajeva *sposobnosti* navedenog subjekta, dok se značenje *mogućnosti* javlja u pasivnim konstrukcijama i bezličnim oblicima sa širokim skoposom gdje je subjekat eliminisan iz valentnog okvira i gdje postoje mogućnosti za odvijanje radnje za bilo koga, kao npr.:

7. „Kommt gar nicht in Frage—protestierte ich, „Ich kann das allein regeln, wirklich. (R, 74); Ich kann es Pedro nicht verübeln, dass er sauer auf mich ist. (R, 107); Der Fahrer meines Radiotaxis zum Beispiel kann gleichzeitig Auto fahren, rauchen, Kaffee trinken und sich per Handy nach den nächsten Madridflügen der Iberia erkundigen. (R, 227);
8. Die letzte Dosis kann vor dem Schlafengehen eingenommen werden. (LNJ, 10); Bei einem Mangel an Folsäure, Vitamin B2, B6 und; oder B12 kann es unter der Behandlung mit Methionin zu einer Erhöhung des Hemocytinblutspiegels kommen. (LNJ, 1); Unter der Behandlung mit Methionin kann es zu einer erhöhten Kalziumausscheidung im Urin kommen. (LNJ, 1).

Semantičke distinkcije između upotrebe infinitiva i da-konstrukcije najizraženije su u svim navedenim vrstama teksta samo kod modalnog glagola *tre-*

bati. U zavisnosti od upotrebe dvaju navedenih oblika, modalni glagol *trebati* javlja se sa značenjem savjeta¹¹, odnosno direktiva.¹² Konstrukcija da + prezent označava nalog drugog lica, tj. direktiv, dok dopuna u infinitivu uz modalni glagol *trebati* označava savjet. Međutim, osim navedene *da-konstrukcije* koja se javlja kao dopuna uz modalni glagol *trebati*, za značenje direktiva nužno je da se direktiv odnosi na subjekat koji označava *č*ivo biće koje može izvršiti naredbu, odnosno da je subjekat (Hum +), kao npr.:

9. Oni treba da vode sve poslove u visokogradnji koje finansira država. (IS, 8); Biću veoma poštastvovan ako sam na listi ljudi koji treba da budu konsultovani. (IS, 2); Verovatno ne mogu verovati da se ovde može desiti da čekaš hitnu pomoć tri sata, da treba da daš mito pogrebnom zavodu da bi ti neki ročak bio sahranjen na dostojanstven način. (IS, 10); Ti prvo treba da naučiš tablicu množenja. (Idp, 183); Treba da ga upišem u školu. (Idp, 117); Ne! Ponavljam, vi treba da promijenite kurs. (Ns, 222) i sl.

Za razliku od navedenih primjera (9), realizacija dopune u infinitivu donosi drukčiju semantičku vrijednost, tj. označava savjet, kao što to pokazuju naredni primjeri:

Treba izbjegavati istovremeno unošenje alkohola... (LS, 1); Treba paziti. *Č*ilav je on. (Idp, 259); Treba nastaviti raditi na pomirenju i sući votu, a krivci neka odgovaraju za svoja nedjela. (Ns, 204); Od Sarajeva treba napraviti kulturni centar Jugoslavije. (Idp, 233) i sl.

Sljedeći primjeri sa *da-konstrukcijom* imaju ekspresivniju savjetodavnu funkciju, jer funkcija direktiva dolazi do izražaja samo ukoliko se *da-konstrukcija* odnosi na subjekat rečenice, prema kojem se može uputiti direktiv, odnosno ukoliko je subjekat (Hum+), kao npr.:

10. Ako ste zaboravili da uzmete lek na vreme, možete nastaviti tako što ćete popiti 1 kesicu Tylol Hot-a, a posle toga opet treba da proče najmanje 6 časova pre nego što uzmete sledeću dozu. (L, S9); Trajanje terapije treba da bude što je moguće kraće. (L, S1) i sl.

Navedene značenjske nijanse uočava još i Stevanović (1969: 580), kada kaže: „Smisao upravnog glagola, odnosno izraz nepotpunog značenja... zahteva dopunu isključivo u obliku prezenta s veznikom da kada je prvi deo složenog predikata bezlični glagol *trebati* ili koji od bezličnih izraza (potrebno je, vredi, važno je i sl.), a lice na koje se odnosi ono što se iskazuje dopunskim glagolom je odrečeno, onda se tome glagolu daje isključivo oblik prezenta:

To treba da istete. / Treba crkvu da zapečatimo. / Sve čovjek mora sam. I voće da obere i ocat da preša i konoplju da bije. / Treba uvek da imaš pred očima. / Recimo šta treba da radi i da radi. / Treba da se pričuvate od usamljenih

¹¹ Ličen (1987: 127) savjet definiše kao: „Biće najbolje ako učiniš X. Najbolje da učiniš X—Savjetom govorno lice animira sagovornika na akciju tako što ga informiše koji su, po njegovom mišljenju, postupci ili kakvo ponašanje povoljni.

¹² Ličen (1987: 19) pod direktivom podrazumijeva „one komunikativne radnje pomoću kojih govorno lice sagovornika animira na neku buduću radnju—

kuća. / Potrebno je da pričekaju. / Treba da pošalju tupniku glas. / Ne vredi da čekaš više. / Važno je da znate. / Opasna mesta treba brzo da obilazi.

Infinitiv se kao dopuna ne bi mogao upotrebiti, zato što bismo u slučaju upotrebe ovog oblika mesto prezenta s veznikom da, tu dobili bezlične rečenice u kojima se ne zna kome se radnja pripisuje—.

U njemačkom jeziku razlike između funkcije savjeta i direktiva ogledaju se u upotrebi različitih oblika tempusa. Funkcija savjeta javlja se u obliku preterita. Semantički sadržaj modalnog glagola *sollen* u preteritu je specifičan i može se opisati kao govornikovo ponavljanje direktiva iz perspektive prošlosti. Ponavljanje direktiva iz perspektive prošlosti dovodi do njegovog oslabljenja, iz čega proizlazi savjetodavna funkcija, kao npr.:

11. Aber erst NACH ihrem Urlaub. Sie sollte ihre freien Tage genießen. (R, 77); Ich sollte meinen Rucksack nehmen und in ein Hotel gehen für die ersten Tage. (R, 95); „Pitschi, ich finde, du solltest Biene das alles sagen!—R, 135).

Oblik u prezentu u njemačkom jeziku javlja se rjeđe i označava direktiv, odnosno nalog drugog lica. Direktiv se upućuje preko posrednika i podrazumijeva da govornik nije izvor direktiva, nego samo prenosi direktiv, kao npr.:

12. Damit predige ich nicht, alle Leute sollen sich umbringen, aber ich habe großen Respekt vor denen, die das getan haben. (IN1); Stellen Sie sich vor, Sie sind in einer Redaktion und sollen über die heutige Stunde eine Schlagzeile entwickeln. (IN, 7).

Za nedeiktčku upotrebu u prezentu sa značenjem direktiva važno je da se sa punoznačnim glagolom u infinitivu (kao npr. *bringen/dovesti* (30), *zurückführen/vratiti* (31), može uputiti direktiv prema živom biću i da je subjekat (Hum +), jer bi se, u suprotnom, rečenice mogle tumačiti i kao tzv. kvotativna upotreba.

Modalni glagoli *htjeti* i *željeti*, koji označavaju volitivnu modalnost, odnosno namjere i želje subjekta, ne javljaju se u uputstvima za upotrebu lijekova ni u receptima za kuhanje. Volitivna modalnost javlja se isključivo u narativnom tekstu i u pojedinačnim primjerima u novinskim intervjuima, dakle, u tekstovima gdje do izražaja dolaze lični, subjektivni stavovi govornika, odnosno želje i namjere govornika.

Modalni glagoli *željeti/mögen/möchten* imaju u srpskom i njemačkom dvije varijante, modalnu i punoznačnu. U srpskom jeziku ne dolazi do promjene značenja i obje varijante označavaju govornikovu želju, s tim da se modalna varijanta u korpusu javlja isključivo sa dopunom u vidu da-konstrukcije:

13. Ne shvaćamo da Arnaut po instrukciji Cije i njemačke tajne policije te li da spriječi primjenu izraelskog recepta. (Ns, 110); Iza su grobne parcele gdje se sahranjuju oni koji na onome svijetu te le da budu blizu, najčešće su to njihovi nesrećni roditelji. (Ns, 175); Stvarno te-lim da opomenem neke ljude da počnu da se pridržavaju zakona da ne bi imali probleme. (IS, 8) i sl.

Međutim, punoznačna varijanta javlja se sa dopunama u nominativu i akuzativu i, takođe, označava *te lju*, kao npr.:

14. To je šokantna slika, ali ja te lim takvu disciplinu, te lim motivisane igrače koji će svoj kvalitet da stave u službu kolektiva, te lim baš takvu atmosferu da postignem, te lim takav sportski duh, pritom, naravno, znam, da kod mladih ima i uspona i padova, ja sam tu da im pomognem, da ih pripremim za budućnost. (IS, 9) i sl.

Za razliku od srpskog jezika, kod modalnog glagola *mögen/möchten*, u njemačkom jeziku, može se uočiti i razlika u značenju između modalne i punoznačne varijante. Semantički sadržaj modalnog glagola *mögen* u infinitivu može se opisati kao *imati rado/voljeti* i javlja se najčešće kao punoznačni glagol, kao npr.:

15. „Magst du amerikanisches Frühstück, Sandwiches, Muffins uns so?—Ja, mag ich. (R, 189); Manche mögen das Zeremonielle aber auch. (INJ, 1).

Oblik u preteritu konjunktiva II najfrekventniji je oblik koji označava modalnu varijantu sa značenjem *želje*, kao npr.:

16. „Hier liegt die Familie Duarte und Evita Peron...—(...) „Sie liegt da drin?—möchte ich wissen. (R, 198); Ich möchte nicht ins Detail gehen, aber was Luna mit mir anstellt oder ich mit ihr, würde selbst in einer Pornovideothek nicht direkt am Eingang stehen. (R, 205).

Modalni glagoli *wollen* i *htjeti* imaju takođe u volitivnoj upotrebi dvije značenjske varijante, punoznačnu, koja u oba jezika označava *želju* subjekta, i modalnu, koja označava namjeru subjekta. Modalni glagol *htjeti* javlja se isključivo sa da-konstrukcijom, kod koje je moguća supstitucija sa punoznačnim glagolom *namjeravati*, kao npr.:

17. Hoću da pokrenem pitanje zaštite srpskog naroda gde god se on nalazi. [Namjeravam da pokrenem pitanje...] (INJ, 10); Ne gledam klupsku pripadnost, ja moj posao hoću da radim na način da selektiram pojedince koji odgovaraju potrebama reprezentacije. [Ne gledam klupsku pripadnost, ja moj posao namjeravam da radim na način da selektiram pojedince...] (INJ, 10) i sl.

Punoznačna varijanta modalnog glagola *htjeti* javlja se sa dopunom u akuzativu i kod nje nije moguća supstitucija sa glagolom *namjeravati*, što ilustruju i sljedeći primjeri:

18. Do sada nikada nismo uprli prstom i rekli: mi hoćemo taj i taj resor. [...*mi namjeravamo taj i taj resor] (INJ, 9); O moj Bože, malo im je tih 156, malo im je 700 hiljada u Jasenovcu, malo im je 80 hiljada iz ovog rata, pa hoće još. [...pa namjeravaju još] (Ns, 70) i sl.

Modalni glagol *htjeti* ima samo puni, potvrdni oblik za razliku od pomoćnog glagola *htjeti*, koji se javlja u enklitičkom obliku i služi za građenje futura I, kao npr.:

19. Sada ću ući. (Ns, 207); Kažu da će treći početi između Amerike i Kine. (Ns, 207) i sl.

Modalni glagol *wollen* i njegova punoznačna varijanta mnogo su frekventniji od njegovog korespondenta *htjeti*. Ova razlika u frekventnosti može se dovesti u vezu sa modalnim glagolom *željeti* i pomoćnim glagolom *htjeti*. Modalni glagol *željeti* i pomoćni glagol *htjeti* odnose se također na buduće radnje i očigledno se u srpskom jeziku koriste različita sredstva za izražavanje namjere, dok u njemačkom jeziku dominantnu ulogu igra modalni glagol *wollen*. Modalni glagol *wollen* javlja se sa dopunom u infinitivu kod koje je moguća supstitucija sa glagolom *beabsichtigen*, tj. *namjeravati*, kao npr.:

20. Der Industriegase-Konzern will sein Medizingeschäft durch den Zukauf von Lincare stärken. [Der Industriegase-Konzern beabsichtigt sein Medizingeschäft durch den Zukauf von Lincare zu stärken.] (INJ, 6); „Ich will hier bleiben, weißt du? In Argentinien!—[Ich beabsichtige hier zu bleiben, weißt du? In Argentinien!—(R, 152).

Za razliku od prethodnih primjera, u punoznačnoj upotrebi nije moguća supstitucija sa glagolom *beabsichtigen*, tj. *namjeravati*. Divaldova (1999: 140) navodi da dolazi u obzir samo supstitucija sa glagolima *wünschen/begehren*, tj. *željeti/obožavati*. Ovakva upotreba označava psihofizičko stanje subjekta, tzv. emotivnu modalnost, kao npr.:

21. Als die Italiener dann nur zu zehnt waren, gaben sich die Spieler nicht etwa zufrieden - sie wollten mehr. (IN, 5); Arne wollte gleich den kompletten Dreierpack: Heirat, Baby, Haus. (R, 14); Ein Foto will sie also von ihrem Enkel. (R, 174).

U korpusu nismo zapazili značajnije semantičke nijanse kod modalnih glagola *smjeti* i *morati*, kod kojih bi se dopuna u vidu infinitiva i da-konstrukcije mogla nazvati sinonimnim oblikom.

5. Zaključak

Na osnovu analize korpusa i sinteze kako gramatičke tako i naučne literature, može mo zaključiti da se značajnije semantičke razlike pri upotrebi da-konstrukcije i naizgled sinonimnog oblika u infinitivu uz modalne glagole mogu uočiti samo kod modalnog glagola *trebati*, gdje se u zavisnosti od upotrebe navedenih oblika javljaju semantičke nijanse, odnosno značenja savjeta i direktiva. Kod modalnog glagola *moći* dopuna u vidu da-konstrukcije ističe i pojačava značenje sposobnosti. Volitivni modalni glagoli, *htjeti* i *željeti*, javljaju se u korpusu u srpskom jeziku isključivo sa dopunom u vidu da-konstrukcije, što je povezano sa subjektivnošću namjera i želja subjekta, koje ovi glagoli označavaju. Navedene semantičke nijanse u njemačkom jeziku ne zavise od dopune u infinitivu, nego dolaze do izražaja upotrebom različitih oblika tempusa, samog konteksta, kao i izostavljanjem infinitiva.

Izvori

Izvori za narativni tekst na srpskom jeziku

Ns: T. Prtulj, *Nezaštićeni svjedok*, Trebinje: Grafokomerc, 2004.

Idp: T. Prtulj, *Izmeđudva potopa*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo, 2005.

Izvori za narativni tekst na njemačkom jeziku:

R: T. Juad, *Resturlaub*, Frankfurt am Main: Fischer Verlag GmbH, 2011.

Hd: T. Juad, *Hummel Dumm*, Frankfurt am Main: Fischer Verlag GmbH, 2011.

Izvori za recepte za kuhanje na srpskom jeziku

<<http://www.becook.com/sr/recept/pala%C4%8Dinke.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/francuski-krompir.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/sarmice-s-vinovom-lozom.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/punjeni-%C5%A1ampinjoni.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/gaspa%C4%8Do.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/vikend-ru%C4%8Dak.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/fileti-osli%C4%87a-sa-povr%C4%87em.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/plazma-torta-sa-bananama.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/kara%C4%91or%C4%91eva-%C5%A1nicla.htm>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.becook.com/sr/recept/vo%C4%87no-mle%C4%8Dni-napitak.htm>>, 10. 10. 2012.

Izvori za recepte za kuhanje na njemačkom jeziku

<<http://www.brigitte.de/rezepte/rezepte/lasagne-1051450/>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.gutekueche.at/rezepte/3902/vorarlberger-kaesespaetzle.html>>, 10. 10. 2012.

<<http://www.kochmania.de/dampfnudeln-a-la-ludmilla1/>>, 10. 10. 2012.

<http://www.oetker.de/oetker/rezepte/kochen/suesse_mahlzeiten/arme_ritter.html?TTKey=ascr-4hfdp9>, 10. 10. 2012.

<http://www.oetker.de/oetker/rezepte/kochen/suppen_eintoepfe/herbstliches_lammgulasch.html?TTKey=ascr-4hfdp9>, 10. 10. 2012.

<http://www.oetker.de/oetker/rezepte/kochen/fleisch_wild_gefluegel/tafelspitz_mit_meerrettichsosse.html?TTKey=ascr-4hfdp9>, 10. 10. 2012.

- <<http://www.britte.de/rezepte/rezepte/rhabarber-marzipan-kuchen-mit-butterstreuseln>>, 10. 10. 2012.
- <<http://www.gutekueche.at/rezepte/3902/vorarlberger-kaesespaetzle.html>>, 10. 10. 2012.
- <http://www.oetker.de/oetker/rezepte/kochen/fleisch_wild__gefluegel/backofentopf_mit_ciabatta.htm>, 10. 10. 2012.
- <<http://www.britte.de/rezepte/rezepte/dinkel-vollkorn-apfelkuchen-mit-marmorstreuseln>>, 10. 10. 2012.

Izvori za novinski intervju na njemačkom jeziku

- <<http://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/menschen/fritz-j-raddatz-im-interview-stil-braucht-laessigkeit-faz-11935393.html>>, 29. 10. 2012.
- <<http://www.zeit.de/campus/2013/s1/entscheiden-beruf-psychologe-marc-schneider/seite-2>>, 8. 11. 2012.
- <<http://www.zeit.de/campus/2012/02/beileger-interview-moeller>>, 7. 5. 2012.
- <<http://www.zeit.de/sport/2012-11/aschenbach-ddr-flucht-doping>>, 8. 11. 2012.
- <<http://www.zeit.de/studium/uni-leben/2012-11/Essen-Denkleistung>>, 9. 11. 2012.
- <<http://www.zeit.de/2012/40/anpassung-job-bewerber>>, 30. 11. 2012.
- <<http://www.zeit.de/2012/44/Wissensvermittlung-Humor-Professor-Michael-Suda>>, 2. 11. 2012.
- <<http://www.zeit.de/studium/2012-10/Lichtmangel-verringert-Leistungsfahigkeit>>, 8. 11. 2012.
- <<http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/politologe-dali-yang-in-china-wird-es-freiheit-geben-11949020.html>>, 7. 11. 2012.
- <<http://www.zeit.de/2012/38/Tugan-Sokhiev-Symphonie-Orchester-Berlin>>, 6. 11. 2012.

Izvori za novinski intervju na srpskom jeziku

- <<http://www.politika.rs/rubrike/intervjui-kultura/Dragan-Lakicevic-Legenda-ima-znacenje-trajanja.lt.html>>, 13. 9. 2012.
- <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:392168-Dodik-Vremeda-se-okupe-svi-Srbi>>, 9. 8. 2012.
- <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:395745-Dacic-I-dan-am-traze-priznanje-nece-ga-dobiti>>, 5. 9. 2012.
- <<http://www.novosti.rs/vesti/sport.294.html:400595-Mihajlovic-Srbija-se-nikoga-ne-boji-i-svakoga-moze-da-pobedi>>, 10. 10. 2012.
- <<http://www.novosti.rs/vesti/sport.294.html:388779-Mihajlovic-Srbiji-Brazil-Zvezdi-titula-Rajkovic-precrtan>>, 17. 7. 2012.
- <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:391845-Zarko-Obradovic-Nece-bitisece-kadrova>>, 7. 8. 2012.

- <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:395881-Vucic-Odlazim-iz-vlade-ako-me-budu-kocili>>, 6. 9. 2012.
- <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.239.html:392037-Velimir-Ilic-Korov-nece-na-koridor>>, 8. 8. 2012.
- <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:385934-Zarko-Obradovic-Demokrate-cute-a-nas-pritiskaju>>, 26. 6. 2012.
- <<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:392461-Miroslav-Momcilovic-Ima-li-kod-nas-zivota-pre-smrti>>, 11. 8. 2012.

Izvori za uputstva za upotrebu lijekova na njemačkom jeziku

INJ: CROMO-CT Inhalationslösung;

LNJ: GeloMytol forte.

Izvori za uputstva za upotrebu lijekova na srpskom jeziku

LS: LYSOBACT, tablete;

RS: RHINOSTOP, tablete.

Literatura

- Divald 1999: G. Diewald, *Die Modalverben im Deutschen-Grammatikalisierung und Polyfunktionalität*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Karabalić 2011: V. Karabalić, Sintaksa glagola nepotpunog značenja u hrvatskom jeziku na primjeru modalnih glagola, u: *Suvremena lingvistika*, No. 72, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 171-185.
- Kovačević 2007: M. Kovačević, Srbo(kroat)ističke teme Skendera Kulenovića, u: *Sto dvadeset pet godina visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini*, knj. 2, tom 1, Pale: Filozofski fakultet, str. 21-31.
- Ličen 1987: M. Ličen, *Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u - njemačkom i srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad: SAP Vojvodina.
- Mrazović/Vukadinović 2009: P. Mrazović i Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Olšleger 1989: G. Öhlschläger, *Zur Syntax und Semantik der Modalverben*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Piper i dr. 2005: P. Piper i dr., *Sintaksa savremenog srpskog jezika*, Beograd: Institut za srpski jezik - SANU.
- Stanojčić, Popović 2000: T. Stanojčić, LJ. Popović, *Gramatika srpskog jezika*, - Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović 1969: M. Stevanović, *Savremni srpskohrvatski jezik II*, Beograd: - Naučna knjiga.
- Stojiljković 2011: V. Stojiljković, Modalna konstrukcija, u: *Radovi Filozofskog fakulteta*, br. 13. Pale: Filozofski fakultet, str. 397- 405.

Trbojević-Milošević 2004: I. Trbojević-Milošević, *Modalnost, sud, iskaz*, Beograd: Filološki fakultet.

Zvekić-Dušanović 2011: D. Zvekić-Dušanović, *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i maĐarskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Mladen D. Papaz

SEMANTIC DISTINCTIONS BETWEEN
CONSTRUCTIONS *DA* + PRESENT AND INFINITIVE
USED AS A COMPLEMENTATION TO MODAL VERBS IN
SERBIAN AND THEIR EQUIVALENTS IN GERMAN

Summary

The paper focuses on semantic distinctions between the two seemingly synonymous constructions (*da* + present and infinitive) when they are used as complements with the modal verbs in Serbian and their equivalents in German. The results of this analysis show that these constructions cannot be considered as absolute synonyms in the Serbian language, and that there are certain nuances in meaning as well. In this paper we will try to make a synthesis of semantic differences and describe morphosyntactic circumstances that emerge at that point depending on the use of infinitive or *da* + present construction.

ШТА НИЈЕ ЕЛИПСА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ

Апстракт: У раду се даје преглед и анализа језичких механизма који се - врло често доводе у везу са елипсом, а који то заправо нису. На издвојеном корпусу енглеског и српског језика описују се лингвистичке појаве које се не могу сматрати елипсом, а представљају примјере изостављања у језику. Настоји се јасно разграничити које су то језичке појаве које нису елиптичне у енглеском и српском језику, а које испољавају одређен степен блискости са елипсом на синтаксичком нивоу.

Кључне ријечи: елипса, нереализација, пропусти у перформанси, инференцијске празнине, номинативни искази, ретиценција, парцелација

Језик дозвољава празнине које говорници користе и тумаче, најчешће несвјесно и без анализирања у свакодневnoj комуникацији, но некада и ради смишљеног стилског дејства. Често смо и сами у дилеми да ли можемо које дијелове у реченици испустити или се они морају изговорити, да би се задовољило граматичко правило. Велики опсег наизглед различитих својстава игра улогу елипсе, али морамо примијетити да неки изостављени елементи, као нпр. у абревијацијама или скраћеним облицима тешко да могу бити окарактерисани као елипса. Такви елементи нису од великог значаја, али они намећу питање какве онда празнине могу бити сматране елипсама, а какве не, у енглеском и српском језику.

Вилсон (Wilson 2000) наводи три скупине појава лингвистичког изостављања које се не могу сматрати елиптичним конструкцијама у енглеском, иако на површини испољавају неке заједничке карактеристике са елипсом. Прву је назвао пропусти у перформанси¹ (енг. lapses in performance) према идеји Чомског (Chomsky 1965) о језичкој компетенцији и перформанси². Овакви искази могу садржавати обиљежја као што су

* vera.vujevic@ffuis.edu.ba

¹ в.п.

² Кристал, 1985: 259 Перформанса (енг. performance) „Термин који у лингвистичкој теорији, а посебно у генеративној граматичкој, означава језик виђен као скуп специфичних исказа које производе изворни говорници и који се могу наћи у неком корпусу; аналоган сосировском појму парол. У том смислу супротставља се идеализованој концепцији језика названој компетенција—

Ibid, 1985: 167 Компетенција (енг. competence) „Термин који се користи нарочито у генеративној граматичкој да означи знање језика, систем правила којим је појединац овладао тако да је у стању да произведе и разуме неограничен број реченица и да открије граматичке грешке и двосмислености. ... Према Чомском лин-

оклијевање, недовршене структуре, паузе, прекидање, преклапање и све оне одлике типичне за спонтани дијалог.

(1) BERO. (...) Well, then, why don't you stay to dinner?

PRIEST. Dinner? (Cheering up.) Of course. I see all you want is an argument like your old man. Delighted, of course. Only too delighted to oblige ... (He is stricken by a sudden doubt.) Er ... dinner ... did you say dinner?

BERO. Dinner. I came well-laden with supplies.

The priest glances at Bero's bulging briefcase lying near by, gulps.

PRIEST. I ... er ... I am wondering if I haven't got a little christening to attend to. I ... er ... couldn't simply come for drinks afterwards?

BERO. A christening so late in the evening? (MS, p 35)

(2) Porton Down. 1947. Government experiments. All very hush-hush. You mustn't tell a soul.

Ah ... no, of course.

I'm wanted by the Russians.

Oh ... ah?

That's why I'm here. Incognito. (NSI, p 84)

Примјер пропуста у перформанси врло често налазимо и у електронској пошти, које, мање или више, сви правимо приликом слања електронских порука. Грешке у куцању или реченичним конструкцијама не сматрају се увијек кардиналним међу свим интернет корисницима. Исто можемо рећи и за поруке мобилне телефоније. Међутим, како су овакви - пропусти искључиво психолошке природе и не спадају у домен граматике нити су стилски маркирани, њих, стога, не сматрамо елипсом.

Другу скупину појава лингвистичког изостављања, која не може бити сматрана елипсама у енглеском језику, Вилсон заједничким именом - назива нереализација (в.п./eng.nonrealization). Ту се убрајају празнине које - нису остварене на синтаксичком нивоу. На синтаксичком нивоу се често не реализују сви конституенти који иначе могу бити изражени. У енглеском језику класичан примјер таквог изостављања јесу глаголи који у енглеском језику могу бити прелазни и непрелазни (read, move, walk, eat).

(3a) Harold moved the table.

(3b) Harold moved. (Aarts 2001: 17)

Обје реченице су граматички исправне и прихватљиве, јер глагол *move* некада може бити прелазан када захтијева директни објекат (3a), и непрелазан када не захтијева директни објекат (3b). Ако бисмо прихватили теорију елипсе која би овакве примјере сматрала елиптичним у енглеском језику, таква теорија би непотребно била преопширна. Иако у енглеском језику нема много глагола као што је глагол *move* у наведеном примјеру већини глагола, били они прелазни или непрелазни, могу бити додијељене

гвистика пре генеративне граматике била је преокупирана перформансом у корпусу уместо компетенцијом која лежи у њеној основи—

допуне које не морају бити изражене. Оваква способност језика даље може бити објашњена у погледу на семантичку структуру глагола и других лингвистичких елемената реченице, као и до које мјере они дозвољавају неостваривање аргумената предиката и других реченичних конституената. Међутим, иако теорија елипсе не може дати довољно прецизну дефиницију када су у питању неостваривања која би искључила велики опсег нејасних и неодређених израза, никако не треба занемарити стилски „интерес—овакве појаве у језику.

Још већи проблем за теорију елипсе од неостваривања представљају у примјери као у (4), које Вилсон назива инференцијске празнине (в.п./енг.inferential gaps).

(4) A: Are you going to the pictures tonight?

B: I am [], if that new Tarantino's on.

A: Are you going to the pictures tonight?

C: That new Tarantino's on at the multiplex. (Wilson 2000: 31)

У примјеру (4) одговор под В има структурну празнину која може бити реконструисана из питања под А, што представља класичан примјер елидираних реченице. Међутим, одговор под С у другом низу питање-одговор нема очигледно структурно изостављање, и ослања се на имплицитно, а не на експлицитно значење, што се назива инференцијска празнина.

Кверк и сарадници (Quirk et al., 1985) граничне примјере елиптичних конструкција називају квази-елипсама тамо гдје је тешко направити разлику између елипсе и про-форме у супституицији:

(5) SI BERO. Don't harm them, Bero.

BERO. Either you throw them out or I will. Whose home is it? **Theirs**? Do they now lay claim to the land? (MS, p 53)

{Either you throw them out or I will. Whose home is it? **Their home**? Do they now lay claim to the land?}

(6) This was precisely why she loved plays, or **hers** at least; everyone would adore her. (A, p 11)

{This was precisely why she loved plays, or **her plays** at least; everyone would adore her.}

(7) IYA AGBA. Yes, but what about him?

IYA MATE. You sense something wrong in him?

IYA AGBA. It's my life that's gone into **his**. I haven't burrowed so deep to cast good earth on worthless seeds. (MS, p 29)

Ако упоредимо проформу *theirs* у примјеру (5) и *hers* у примјеру (6) са *his* у (7) добијени резултат у примјеру (7) задовољава критеријум елиптичних конструкција (It's my life that's gone into his life) у односу на (5) и (6) гдје је њихова употреба јасно супституијска. Квази елипсе имамо и

код примјера гдје ненаглашени *dummy* оператор испуњава мјесто насуканог оператора³ :

(8) I know you think it makes you look like a film star, but it doesn't, it looks awful . (OD, p 30)

(9) He had a way of wrong-footing her whenever he could. (A, p 27)

Примјер (9) гдје имамо модални помоћни глагол као оператор, могуће је посматрати као елидирану реченицу, за разлику од примјера (8) који се сматра квази-елипсом. Прецизније речено, савремени теоретичари лингвистике настоје да појам елипсе ограниче на примјере код којих се дио који недостаје може недвосмислено и искључиво реконструисати. Стога, слједећи примјери нису стриктно елиптични:

(10) Drinking gin and tonics in wicker chairs, looking at the view, she had thought of *The Great Gatsby*. (OD, p 21)

(11) At sixteen he had completed a photo-project called *'Texture'*, full of black and white close-ups of tree bark and sea-shells which had apparently *'blown'* his art teacher's mind. (OD, p 32)

јер код примјера (10) немогуће је реконструисати јединствени пуни облик реченице, а код примјера (11) можемо уметнути више од једне форме на мјесту брисања:

$\left\{ \begin{array}{l} \text{As she was} \\ \text{While she was} \\ \text{When she was} \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{drinking gin and tonics in wicker chairs, looking at the view,} \\ \text{she had thought of } \textit{The Great Gatsby}. \end{array} \right\}$
--	--

At sixteen he had completed a photo-project called *'Texture'*, $\left\{ \begin{array}{l} \text{that was} \\ \text{which was} \end{array} \right\}$ full of black and white close-ups of tree bark and sea-shells which ...

Када наводимо конструкције које не можемо сматрати елиптичним у српском језику ту првенствено мислимо на реченице код којих није могуће лако открити јединствени пуни облик елидиране реченице. Иако се - отприлике зна шта такве реченице уопштено значе, дијелови који им недостају не могу се у њима реконструисати из сусједног лингвистичког контекста.

Ту спадају све оне фигуре које су сродне елипси, или их неки аутори сматрају подврстом елипсе, али се из горе наведених разлога не могу убрајати у елиптичне конструкције. Ту ћемо издвојити примјере номинативних исказа (Стевановић 1974) или номинативних реченица (Катнић-Ба-

³ Кристал 1985: 223 „насукан (енг. stranded) у неким граматикама назив за елемент који остаје неповезан након што је померањем уклоњен из неке конструкције, или након што је померен остали део конструкције. Тако (у енглеском) често остаје насукан предлог када се из предлошке синтагме помери именичка синтагма која је била у њој Who did you give the book to? Помоћни глагол did остаје насукан после елипсе друге клаузе у примерима као – He wanted her to arrive before six, but she didn't. —

каршић 2001), потом примјере ретиценције и парцелације (Катнић-Бакаршић 2001).

Стевановић (1974: 111) номинативне исказе назива исказима а не - реченицама јер сматра да су они реченице само по смислу будући да се њима нешто казује, али нису реченице по синтаксичком односу дијелова јер немају тачно утврђених главних дијелова⁴. Поред оваквих исказа, аутор наводи и аказутивне исказе као: Добар дан. – Лаку ноћ. – На здравље. (1974:114) које такође не можемо поуздано рашчланити као реченицу на њене саставне дијелове, јер не знамо да ли Добар дан значи: Желим добар дан, Поздрављам вас са добар дан, или Нека вам је добар дан. Надаље, аутор у исту подјелу сврстава и слједеће исказе: императивне ријечце (Н-емој. Дела. Хајде.), ријечце – свезице (Ако. Ипак. Па.), рјечце да и не, те уз-вици (Ах! Авај! Јаој! Ох!).

С друге стране Катнић-Бакаршић овакве исказе сматра подврстом елипсе и назива их номинативним реченицама „будући да је цијели израз - сажет, представљен номинацијом, именовањем.—(2001: 261) Код њих се, - каже ауторка, не може говорити о изостављеном предикату јер једини главни члан – номинативна ријеч или синтагма – преузима на себе предикативност (Катнић-Бакаршић М. 2001: 261).

Размотримо примјере које смо ми издвојили из корпуса:

(12) „Отишао је један од највећих уметника ког смо имали. Легенда. Мит. Узор. Ни пола није учинио што је могао, не зато што није успео, већ што није хтео. А учинио је највише од свих на овим просторима. Смирено. Одмерено. Достојанствено. Постоје људимудраци који своје лице заслуже још у младости. Један од њих је сигурно био Беким Фехмиу. Ратник. Песник. Мудрац. Самурај. Таквог смо га знали, таквом смо му се дивили”, написао је Раде Шербедија у личном опроштају од Фехмиуа, којег је сврстао раме уз раме са Богартом, Брандом и Белмондом. (Политика, 23. јун 2010)

(13) У понедељак после подне немачка канцеларка Ангела Меркел је, - готово испред носа, залупила врата француском председнику Николи Саркозију. Посета француског шефа државе Берлину отказана је у последњем тренутку на начин који не постоји ни у једном дипломатском приручнику. Разлог? (Политика, 11. јун 2010)

Из примјера је јасно значење ових реченички употребљених ријечи и синтагми као субјеката. Ми знамо да номинативни искази *Легенда*, *Мит*, *Узор* значе *Био је легенда*, *Био је мит*, *Био је узор*. Међутим, исто тако могло би се рећи да је аутор текста можда хтио рећи: *Остаће/Остао*

⁴ Стевановић М. 1974:112, Савремени српскохрватски језик II, Београд. (Не може се издржати.) Запапа. (Мозак ми се прокувао.) Врућина. Киселкасти мирис зноја с дирисовог брашна. (О. Давичо, Песма, 32), Мала засебна кућица с вртом у Радничкој улици. Велика соба. Кауч у ниши. Ана. (Исто, 52), Два сата после поноћи. (Исто, 84).

је наша легенда/мит/узор или пак Живјеће као наша легенда/мит/узор, или нешто слично. Исто је и са номинативним исказом *Разлог*, за који наслућујемо да значи *Шта је био разлог томе?*, но са скоро истом сигурношћу можемо да тврдимо да значи *Који је разлог томе?* или *Какав је - разлог њемачка канцеларка имала за то?* и тако даље. Стога се облици оваквих „реченица—никако не могу сматрати ни реченицама нити елиптичним реченицама, јер је немогуће са сигурношћу утврдити њихов неелидирани, пуни облик. Тако је и са осталим пронађеним примјерима:

(14) НИНКОВИЋ (7,5) Откровење! За 162 минута на терену био је - најбољи играч.

МИЛИЈАШ (5) Разочарење. Стандардни везиста одиграо је само 62 минута у првој утакмици и потпуно заслужено уклоњен из тима. (Вечерње новости, 26. јун 2010)

(15) ЛИЗА: Понудићу се за асистента професору Непину.

ХИГИНС (устаје у бесу): Шта! Оној варалици! Ономе шарлатану! Оној улици и игноранту! Да њему покажете моје методе! Моје проналаске! Учините ли један корак у томе правцу, заврнућу вам шију! (...) (П, 97)

(16) БИФ (слијева, замијерајући јој): Госпођице Форсајт, покрај вас управо је прошао принц. Добри измучени принц. Неуморни непризнати принц. Велики пријатељ, разумијете ли? Добар друг. Дао би све за своје синове. (СТП, 70)

Марина Катнић-Бакаршић издваја још једну фигуру блиску елипси – ретиценцију – за коју каже да се у традиционалној реторици смјешта у фигуру садржаја, а не израза. „Ретиценција је фигура незавршених реченица, прекинутих исказа, најчешће са циљем приказивања снажних узбуђења— (Катнић-Бакаршић М. 2001: 260).

Из примјера које смо пронашли у корпусу видимо да се овом фигуром показују снажне емоције, доживљаји, страхови кроз недовршене реченице. „Тихим низом—исказује се оно најстрашније што се могло десити, а што прећутно сви знају или наслућују, јер као да би гласно изговорене мисли пуном реченицом биле исувише окрутне, непојмљиве.

(17) Пошто у то време нисам живео у Лединцима, питао сам га да ли је тачно што се по селу прича за претходно силовање, али је он порицао. Кад само помислим да се код моје супруге распитивао да ли нам је ћерка порасла ... (Вечерње новости, 26. јун 2010)

(18) Са њима су били комшије и пријатељи, деца која су се дружила са малим Јовановићима, припадници полиције и сами потресени ужасом који је задесио несрећне људе..., али за њихову тугу није било утехе. Немојте, молим вас, није прилика за разговор ... – смогао је снаге да, на капији тешко рањеног дома, изустити један од рођака у црини, окамењен од ужаса. (Вечерње новости, 26. јун 2010)

(19) ХЕПИ: (...) Што је с тобом?

БИФ: Зашто ме тата стално исмијава?

ХЕПИ: Он те не исмијава, он ...

БИХ: Шта год ја рекао, на његовом је лицу подсмјех. Не можемо се зближити.

ХЕПИ: (...) Нешто с њим није у реду. Он ... он говори сам са собом. (СТП, 11)

Оваквом фигуром приказује се и брза смјена радњи и размишљања, те бурне емоције и доживљаји, молбе скрушених и измучених, свих оних којима као да су на измаку снага да било шта више кажу о својој напаћеној ситуацији, па остављају своје реченице недовршеним.

(20) Преко пута, с друге стране стола, седео је Тито са женом, младом и лепом, а ја сам пажљиво посматрала познатог „поткупљивог вероломника и издајника—кога су већ неколико година све совјетске новине запенушано и са уживањем блаatile и ружиле ... „Држањем подсећа на Стаљина – помислила сам - исти спори „важни—покрети и гестови, мало говори ... — Атмосфера за столом била је напета ... Тито је био претерано миран, веома уздржан – осећало се да је подигао зид између себе и гостију и да не намерава да га сруши одмах, за један дан ... (Вечерње новости, 13. јул, 2010)

(21) Послодавци се труде да задрже дужину одмора на минимуму. Не хају за минули рад, услове рада ... (Вечерње новости, 26. јун 2010)

(22) БЕН: Закаснићу на влак.

ВИЛИ: Бен ... моји синови ... зар не можемо разговарати? Видиш, они би за мене отишли и у пакао, али ја ... (СТП, 30)

Прекинутим и незавршеним реченицама исказују се сјећања и успомене, туга и жаљење за нечим неоствареним и давно прошлим, љутња, бијес, разочарење.

(23) Сетите се „Скупљача перја”, серије „Одисеј”, његове сјајне интернационалне каријере. Његово посвећивање филмској екипи, колегама је јединствено ... Велики, велики глумац... (Политика, 16. јун 2010)

(24) ВИЛИ: (...) Све ћу ја то исправити, Линда, ја ћу ...

ЛИНДА: Ти немаш што исправити, драги. Ти добро зарађујеш, боље него ...

ВИЛИ (примијетивши да она крпа): Што је то?

ЛИНДА: Крпам своје чарапе. Тако су скупе ...

ВИЛИ (љутито узимајући чарапе): Не желим да ти у овој кући крпаш чарапе! Баци их!

БЕРНАРД (уће трчећи): Гдје је Биф? Ако не буде учио! ... (СТП, 23)

(25) ЛИНДА: (...) Ниси чак ни погледао како му је!

БИФ: Не. Нисам. Нисам баш ништа подузео. Што кажеш на то? Оставио сам га у нужнику да тамо лупета.

ЛИНДА: Ти, подлаче! Ти ... / (СТП, 76)

(26) ЛИЗА: Како сте, професоре Хигинсе? Јесте ли сасвим добро?

ХИГИНС (гушећи се): Јесам ли ... (Не може више.) (П, 83)

(27) Мислим да сам радио поштено, и то најгори могући посао – дизао сам производњу, чиме се готово нико и не бави, и још трпим критике ... (Вечерње новости, 10. јун 2010)

(28) Због вјетра није могао да гледа. Ипак је кроз трепавице видео неку силуету на коловозу на ролерима. Даље се више ничега не сећа ... (Вечерње новости, 21. јул 2010)

И на крају ту је и парцелација, појава сродна елипси, али се ипак не може сматрати елипсом у српском језику. Парцелација се није давно почела изучавати као стилска фигура експресивне синтаксе. Под њом Марина Катнић-Бакаршић (2001: 262) подразумева „реализацију једне реченице у више текстовних јединица (или једног исказа у низу интонационо издвојених сегмената међусобно одвојених тачкама)—Код парцелације, истиче ауторка, издваја се базна компонента и парцелат, гдје уз једну базну компоненту може доћи и више парцелата који међусобно могу бити у односу координације или субординације (Катнић-Бакаршић, М. 2001: 263). Пипер и сарадници (2005: 565) наводе да се као сигнали парцелације користе следећи графички знаци: тачка (.), црта (-), тачка са зарезом (;), двојне тачке (:), па и заграда (). Ова група аутора дефинише парцелацију као „поступак осамостаљивања појединих делова реченице који су тесно функционално-семантички повезани с осталим реченичним члановима—

„Сваки именски реченични члан може бити у принципу издвојен из просте реченице и постављен у аутономну, интонацијски и интерпункцијски маркирану постпозицију или, евентуално, у антепозицију, само ако је то оправдано с лингво-стилистичког и књижевно-уметничког аспекта. (Пипер и сарадници 2005: 564)

Као основу разликовања елипсе од парцелације можемо узети чињеницу да су главна реченица и парцелат заправо реализације једне реченичне конструкције, док је свака елиптична реченица засебна у односу на реченице које је окружују. Осим тога, код парцелације парцелати се лако учлањају у главну реченицу која им обично претходи, док елиптичне реченице то не могу.

Погледајмо примјере које смо издвојили из корпуса:

(29) Каткад сједим у свом стану – сасвим сам. И мислим на станарину коју плаћам. А то је глупо. Јер напokon, то је оно што сам увијек желио. Властити стан, кола и много жена. Па ипак, до бијеса, ја сам осамљен. (СТП, 13)

(30) Гѐа ХИГИНС: Па шта вам је то направио мој син, господине Дулитле?

ДУЛИТЛ: Шта ми је направио? Упропастио ме је. Разорио моју срећу. Свезао ме је и предао у руке морала средњег сталежа. (П, 77)

(31) Анкета са 504 испитаника дала је прилично поражавајуће податке. Чак и за српске прилике. (Вечерње новости, 26. јун 2010)

(32) Стриц несталог дечака у четвртак је чекао испред шуме да се заврши потрага. Да чује неку новост. (Вечерње новости, 29. јул 2010)

(33) У ту причу смо улетели зато што је колективно лудило било захватило цео систем. Зато што је догорело до ноката. (Глас јавности, 27. - јун 2010)

(34) БИФ: Чекао сам га шест сати. Цијели дан. Непрестано сам се најаљивао. Чак сам покушао уговорити састанак с његовом тајницом, како би ме увела к њему, али без успјеха. (СТП, 63)

Уколико једноставним укидањем тачке одвојени парцелати могу лако да се уједине у једну реченицу, онда се ради о парцелацији, а не о елипси. Овај принцип можемо да узмемо као правило разликовања парцелације од елипсе. У оваквим случајевима учлањивањем парцелата у главну реченицу добијамо реченицу без значењских промјена и/или модификације синтаксичких облика:

[Каткад сједим у свом стану – сасвим сам и мислим на станарину коју плаћам, а то је глупо, јер напокон то је оно што сам увијек желио: властити стан, кола и много жена, па ипак, до бијеса, ја сам осамљен.]

[Гѐа ХИГИНС: Па шта вам је то направио мој син, господине Дулитле? ДУЛИТЛ: Шта ми је направио? Упропастио ме је, разорио моју срећу, свезао ме је и предао у руке морала средњег сталежа.]

Као тест за парцелацију можемо да узмемо примјере који заиста јесу елиптични, а изгледају веома слично парцелацији, јер садрже одвојене дијелове реченице, фразе најчешће, који подсјећају на парцелате:

(35) ЧАРЛИ (вадећи карте из џепа): Да, ту су негдје. Што је с тим вистаминима?

ВИЛИ (дијелећи): Они јачају кости. Кемџа. (СТП, 25)

(36) ВИЛИ: Па он је на Западу радио на великим стварима. Али одлучио је остати овдје. Велики послови. Вечерат ћемо заједно. (...) (СТП, - 56)

(37) БИФ: (...) Желио бих ући у посао и можда га могу ухватити за рјеч.

ЛИНДА: Није ли то дивно?

ВИЛИ: Не прекидај. Што је у томе дивно? Нашло би се педесет људи у Њујорку који би му помогли. Спортска роба? (СТП, 37)

Код оваквих примјера није могуће примијенити претходно наведени принцип, јер укидањем тачке не добијамо семантички исправне реченице:

Уп. слједеће примјере:

[ЧАРЛИ (вадећи карте из џепа): Да, ту су негдје. Што је с тим витаминима?

ВИЛИ (дијелећи): * Они јачају кости, кемија.]

[ВИЛИ: * Па он је на Западу радио на великим стварима, али одлучио је остати овдје, велики послови, вечерат ћемо заједно. (...)]

[БИФ: (...) Желио бих ући у посао и можда га могу ухватити за ријеч.

ЛИНДА: Није ли то дивно?

ВИЛИ: * Не прекидај. Што је у томе дивно? Нашло би се педесет људи у Њујорку који би му помогли, спортска роба?]

Навешћемо и остале примјере парцелације издвојене из корпуса:

(38) ВИЛИ: Што се догодило с оним дијамантним привјеском за сат? Сјећаш се? Кад је онога пута Бен дошао из Африке? Зар ми није дао привјесак за сат с дијамантом?

ЛИНДА: Заложио си га, драги. Још прије дванаест-тринаест година. Ради Бифова дописног радио-течаја. (СТП, 31)

(39) Једини договор који је постигнут те ноћи био је да демонстрантима случајно не падне на памет да крећу на Дедиње. На полицијске и војне објекте. (Глас јавности, 27. јун 2010)

(40) Тада смо само радили свој посао. Или смо то бар покушавали. - (Глас јавности, 27. јун 2010)

(41) ЛЕДИ БРЕКНЕЛ (замишљено): Био је чудак, признајем. Али искључиво у познијим годинама. (ВЕ, 88)

(42) Гѐа ХИГИНС: Ох, тако ти мислиш! Тричарије, гле молим те! А какав је то твој крупан разговор? Збилъа, мили, не можеш да останеш овде.

ХИГИНС: Морам. Имам за тебе један посао. Један фонетски посао./ (П, 49)

(43) ХИГИНС: (...) Не пропустите да окушате нови начин ћаскања на журевима. И немојте да се устручавате. Само распалите./ (П, 59)

(44) ВИЛИ: Ти си ме открила, ха?

ЖЕНА: Јасно. Зато што си тако драг. И такав шаловиција. (СТП, 22)

Граматицка елипса је језичко средство, механизам за постизање језичке економије како би се избјегло понављање истих форми на површинској структури, те искључиво такве конструкције могу бити окарак-

ерисане као елиптичне у енглеском и српском језику. Да би нека конструкција била окарактерисана као строга елипса у енглеском и српском језику она би требало да задовољава одређене критеријуме: да елидирани ријечи - могу бити дословно реконструисане, да уметањем ријечи које недостају генеришемо реченицу која носи исто значење као изворна реченица, да ријечи које недостају могу бити реконструисане из сусједног дијела текста и да су присутне су у тексту у сасвим истом облику:

(45) She hadn't changed, but there was no question that he had. (A, p 28)
She hadn't changed, but there was no question that he had [~~changed~~.]

(46) I had never strolled through Wapping because during the dispute it was unsafe to. (NSI, p 64)

I had never strolled through Wapping because during the dispute it was unsafe to [~~stroll through Wapping~~.]

(47) I always wonder, do all the millions of occupants find their way back to the right boxes each night in such a complex and anonymous sprawl? I'm sure I couldn't. (NSI, p 44)

I always wonder, do all the millions of occupants find their way back to the right boxes each night in such a complex and anonymous sprawl? I'm sure I couldn't [~~find my way back to the right boxes each night in such a complex and anonymous sprawl~~.]

Овакви критеријуми нису задовољени када говоримо о језичким појавама које смо раније описали и илустровали у раду, те оне никако не могу бити окарактерисане као елипса у енглеском и српском језику, иако - често, на синтаксичком или семантичком нивоу, подсјећају на њу. Елипса доприноси сажетости исказа те његовом наглашавању и важности јер омогућава да пажња буде усмјерена на нову и/или битну информацију. Прецизније речено, појам елипсе ограничен је на примјере код којих се дио који недостаје може недвосмислено и искључиво реконструисати из контекста. У српском језику када кажемо елипса мислимо на изостављање једног или више главних дијелова реченице (субјекта или предиката) или споредних дијелова (одредби или допуна) који се недвосмислено могу открити и надомјестити. Синтаксичким тестовима показали смо јасну разлику између парцелације и елипсе, те елипсе и ретиценције. Оно што је већ постала пракса код проучавања елиптичних конструкција јесте упошљавање више дисциплина у сагледавању њених принципа. Елипса је, сада већ, позната као *интерфејс* феномен који се може објаснити на основу сложене интеракције између синтаксе, семантике, стилистике и информационе структуре. Тако да преостају још неколике појаве које овдје нисмо поменули већ оставили за нека будућа истраживања, а које исто тако испољавају блискост са елипсом узевши у обзир поменуте лингвистичке дисциплине као полазну тачку посматрања.

Примјери преузети из:

Вечерње Новости – www.novosti.rs

The Guardian – www.guardian.co.uk

The Independent – www.independent.co.uk

Политика – www.politika.rs

Брајсон (1993) B. Bryson, *Notes from a Small Island*, London: A Random House Group Company.

Вајлд (1895) O. Wilde, *The Importance of Being Earnest*, Penguin Books, London. / *Важно је бити Ернест* (превео Владимир Петровић), Београд: „Теаграф—, 2001.

Маџуан (2002) I. McEwan, *Atonement*, London: Vintage Random House.

Милер (1949) A. Miller, *Death of a Salesman*, Penguin Books, London. / *Смрт трговачког путника* (превео Иво Јуриша), Београд: Издавачко предузеће „Рад—, 1969.

Николс (2014) D. Nicholls, *One Day*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Сојинка (1971) W. Soyinka, *Madmen and Specialists*, Great Britain: Cox & Wyman Ltd, Reading.

Шо (1912) G. B. Shaw, *Pygmalion*, New York: Simon & Schuster, Reprint edition, Inc. / *Пигмалион* (превео Боровоје Недић), Београд: Издавачко предузеће „Рад—, 1964.

Литература

Артс 2001: B. Aarts, *English Syntax and Argumentation*, England: Palgrave Macmillan.

Белић 2000: А. Белић, О сложеним реченицама и сродним појавама, у: *Изабрана дела Александра Белића*, књ. 13, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Вилсон 2000: P. Wilson, *Mind The Gap: Ellipsis and Stylistic Variation in - Spoken and Written English*, London: Longman group.

Карни 2006: A. Carnie, *Syntax: A Generative Introduction*, second edition, UK: Blackwell Publishing.

Катнић-Бакаршић 2001: M. Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo.

Клајн 2005: I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Кристал 1987: Д. Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд: Нолит.

Кристал 1985: Д. Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Пипер et al 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б.

- Поповић 1967: Љ. Поповић, Реченице са елиптичним предикатом, „Наш језик—нова серија, књига XVI, свеска 5, Српска академија наука и уметности, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Прањковић 2002: I. Pranjković, Hrvatska skladnja: rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Редфорд 1997: A. Radford, Syntactic Theory and the Structure of English, - Cambridge: Cambridge University Press.
- Редфорд 1988: A. Radford, Transformational Grammar, Cambridge: Cambridge University Press,.
- Симић, Јовановић 2002: Р. Симић, и Ј. Јовановић, Српска синтакса I. – II., I-II. – IV., Београд: Филолошки факултет у Београду.
- Станојчић, Поповић 1995: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, Граматика српскога језика, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1968: М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика за гимназије, Цетиње: Обод.
- Тошовић, Синтакса савременог српског језика: проста реченица, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Филиповић 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Uvod u lingvistiku jezičnih dodira, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Školska knjiga.
- Чомски 1965: N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Чаркић 2002: М. Ж. Чаркић, *Увод у стилистику*, Београд: Научна књига.
- Џонсон 2001: K. Johnson, What VP ellipsis can do, and what it can't, but not why, *The handbook of contemporary syntactic theory*, eds. Mark Baltin and Chris Collins, Oxford: Blackwell.

Vera M. Vujević

WHAT IS NOT ELLIPSIS IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

Seemingly, a large range of different properties play the role of ellipsis in a language, but we must note that some omitted elements, for example in the abbreviations or shortened forms, can hardly be characterized as elliptical. Such elements are of great importance, but they raise the question of what kind of gaps can be regarded as elliptical and what do not. On a selected corpus of the English and Serbian language, we describe linguistic phenomena that cannot be considered ellipsis, but which display some characteristics of deletion in the two languages. The goal is to clearly delineate those linguistic phenomena which are not elliptical in English and Serbian, but which exhibit a certain degree of *'familiarity'* with ellipsis at the syntactic level.

KLASIFIKACIJA DOPUNSKIH REČENICA U GRAMATIKAMA SRPSKOG I ITALIJANSKOG JEZIKA

Apstrakt: Cilj ovoga rada je da se prikažu sličnosti i razlike u klasifikaciji dopunskih rečenica u gramatikama italijanskog i srpskog jezika budući da postoje poprilično velika razilaženja u utvrđivanju potkategorija ovih rečenica. Istraživanje smo zasnovali na četiri gramatike srpskog jezika i četiri gramatike italijanskog jezika. Kada je u pitanju klasifikacija dopunskih rečenica, ali i generalno zavisnih rečenica, bitno je pre svega odrediti kriterijum po kome su rečenice razvrstane. Pokazalo se da je najčešće primenjivani kriterijum funkcionalni, zatim značenjski dok određeni broj gramatika primenjuje svojevrsnu kombinaciju ovih dvaju kriterijuma budući da u okviru iste klasifikacije dopunskih rečenica izdvajaju kako objekatske i subjekatske tako i izjavne i -zavisnoupitne rečenice. Ovo istraživanje je pokazalo da se sve gramatike, bez izuzetka, slažu jedino oko činjenice da su objekatske rečenice podvrsta dopunskih rečenica dok se oko ostalih podvrsta mišljenja razilaze. Najveća razlika jeste svakako izostavljanje subjekatskih rečenica što je slučaj u gramatici Renzi et al. kao i uvođenje adverbijalnih dopunskih rečenica u gramatici Klajn, Piper.

Ključne reči: subordinacija, dopunske rečenice, izrične rečenice, funkcionalni kriterijum, značenjski kriterijum.

1. Uvod

1.1. O pojmu i nazivu dopunskih rečenica

Kriterijumi podele zavisnosloženih rečenica su mnogobrojni, međutim, tri glavna jesu sintaksička funkcija klauze, opseg zavisnosti klauze od upravnog dela rečenice i obaveznost i neobaveznost klauze u strukturi zavisnosložene rečenice (Klajn, Piper 2013: 493). Pored ovih pomenutih kriterijuma, vrlo često biva primenjivan i značenjski (semantički) kriterijum, što će se i videti tokom ovog rada, a s obzirom na to da razvrstavanje zavisnih klauza prema samo jednom od ovih kriterijuma nije sasvim dovoljno, autori često pribegavaju kombinaciji dvaju kriterijuma i to najčešće funkcionalnog i semantičkog. Većina gramatičara najčešće polazi najpre od funkcionalnog (sintaksičkog) kriterijuma na osnovu koga sve zavisne rečenice bivaju podeljene u dve velike grupe: dopunske i adverbijalne. Iako postoje i podele u okviru kojih su pored ove dve vrste zavisnih rečenica izdvojene još i atributske (a kod nekih autora još i predikatske, apozicijske...), ovo predstavlja osnovnu podelu koju poštuje i sledi veliki broj gramatika.

* m.marija3@gmail.com

Glavna tema ovoga rada jesu dopunske rečenice, odnosno, klasifikacija - dopunskih rečenica u italijanskim i srpskim gramatikama. Uvidom u neke od najpoznatijih i najpriznatijih gramatika ovih dvaju jezika, došli smo do zaključka da se klasifikacija dopunskih rečenica poprilično razlikuje od gramatike do gramatike, da se oko određenih pojmova gramatičari uglavnom slažu ali da se isto tako oko pojedinih pojmova razilaze. Budući da se rad zasniva kako na gramatikama srpskog tako i na gramatikama italijanskog jezika, pokušaćemo da prikažemo šta je to što se može okarakterisati kao sličnost ili razlika u pristupu dopunskim rečenicama među gramatikama ova dva jezika, a šta je, pak, to oko čega se gramatičari uopšteno ne slažu, bez obzira na to kojim se jezikom bave. Međutim, pre nego što se upustimo u analizu samog problema klasifikacije i naziva dopunskih rečenica u gramatikama, neophodno je ukratko izneti nešto o pojmu dopunska klauza i o njenom mestu u okviru sistema zavisnih rečenica.

Definicija samog pojma dopunska (komplementna) klauza odnosno italijanski *frase completiva* nije diskutabilna budući da i sam naziv govori da je reč o klauzama koje dopunjuju upravnu rečenicu odnosno glagol upravne rečenice te se manje-više slična objašnjenja mogu pronaći i u italijanskim i u srpskim radovima na ovu temu. „Dopunskim klauzama možemo smatrati sve one čije predikacije dopunjuju sadržaje i prelaznih i neprelaznih glagolskih predikata i predikatskih izraza (punoznačnih i nepunoznačnih), kako onih koji traže ekspliciranje propozitivnog, nepredmetnog objekatskog argumenta tako i onih koji traže imenovanje objekta nominalnom rečju s konkretnim predmetnim značenjem—(Ružić 2006: 137). I italijanska enciklopedija *Treccani* definiše pojam dopunske rečenice na sličan način, ističući kako ove rečenice upotpunjavaju sintaksičko-semantičke valence glagola stvarajući na taj način jednu jedinstvenu temu zbog čega se nazivaju još i tematskim rečenicama: „Il termine *completivo* riflette la proprietà che hanno queste subordinate di *completare* il predicato della frase reggente, ossia di saturarne le valenze sintattico-semantiche costituendo un argomento: sono pertanto chiamate anche *argomentali*. Tale proprietà distingue le complete da tutte le altre frasi che hanno funzione di complemento ma non realizzano un argomento del verbo della reggente (finali, causali, temporali, ecc.) e che per questo sono definite *frasi circostanziali* (o *aggiunti*)¹.

Kao što ćemo imati prilike da vidimo u daljem radu, gramatike srpskog jezika nemaju jedinstven stav ni o pitanju samog naziva ovih rečenica, budući da ih većina gramatika naziva izričnim rečenicama (napominjući gotovo uvek da one imaju dopunsku funkciju) dok manji broj gramatika daje prednost nazivu „dopunska rečenica—. Ovo nejedinstvo važi samo za srpske gramatike pošto ih italijanske gramatike, bez izuzetka, nazivaju isključivo komplementnim klauzama. Problem termina izrična klauza jeste pre svega taj što on nije dovoljno širok da bi pokrio sve ono što pokriva termin dopunska klauza (Ružić 2006: 137), a u

¹ <http://www.treccani.it/enciclopedia/frasi-completive_%28Enciclopedia_dell%27_Italiano_%29/>. 6. 7. 2014.

prilog tome govore i gramatike koje izričnu klauzu posmatraju kao podvrstu - dopunske klauze i na te primere će u ovom radu biti posebno skrenuta pažnja.

1.2. Problemi klasifikacije dopunskih rečenica

Kao što je već napomenuto, ovaj rad se bavi načinom klasifikacije dopunskih rečenica u gramatikama srpskog i italijanskog jezika i stoga smo odlučili da istraživanje zasnujemo na četiri italijanske gramatike i četiri srpske gramatike. Trudili smo se da odaberemo gramatike priznatih autora koje na najbolji mogući način analiziraju i klasifikuju hipotaksu kako jednog tako i drugog jezika, a takođe smo pokušali da odaberemo gramatike koje klasifikuju zavisne rečenice prema različitim kriterijumima, kako bismo problem podele dopunskih rečenica mogli prikazati iz više različitih uglova.

Istraživanje posvećeno italijanskoj dopunskoj rečenici bazirali smo na nekim od najzastupljenijih i najpoznatijih italijanskih gramatika: Serianni 2000; Sensini 1990; Renzi et al. 2012; Dardano, Trifone 2001. Za razliku od italijanske savremene gramatikografije koja je vrlo obimna i raspolaže jako velikim brojem dela i autora, srpska gramatikografija je znatno siromašnija i raspolaže daleko manjim brojem dela tako da smo naš izbor sveli na najpoznatije autore iz ove oblasti: Stanojčić, Popović 2005; Simić, Jovanović 2007; Stevanović 1989; Piper, Klajn 2013.

Sve gorenavedene gramatike daju gotovo ista objašnjenja u pogledu funkcije dopunskih klauza navodeći da one dopunjavaju sadržaj upravne rečenice čime se implicira da su obavezne jer bi bez njih smisao iskaza bio nepotpun. Dopunskim rečenicama su uvek suprotstavljene adverbijalne rečenice koje imaju funkciju dodatka što znači da one nisu obavezne jer bez njih smisao rečenice nije oštećen. Međutim, sama podela dopunskih rečenica je vrlo šarolika što predstavlja i osnovni razlog za pisanje ovog rada. I italijanske i srpske gramatike slažu se jedino oko činjenice da su objekatske rečenice vrsta dopunskih rečenica dok se oko ostalih vrsta gramatičari ne slažu u potpunosti. Druga potkategorija koju većina autora svrstava u dopunske rečenice jesu zavisne subjekatske rečenice, ali, kao što ćemo prikazati u centralnom delu rada, Renzi et al. ove klauze ne smatraju vrstom dopunskih rečenica već posebnom kategorijom u okviru sistema zavisnih rečenica. Treća vrsta zavisnih klauza, čije je svrstavanje meću - dopunske rečenice diskutabilno, jesu zavisnoupitne rečenice. Naime, sve srpske gramatike koje smo analizirala tokom ovog istraživanja zavisnoupitnu klauzu vide i objašnjavaju kao vrstu komplementnih rečenica dok su, s druge strane, italijanski autori u tom pogledu podeljenog mišljenja, budući da Serianni i Renzi et al. zavisnoupitnu klauzu analiziraju izvan dopunskih rečenica. Još jedno neslaganje koje želimo da istaknemo tiče se uvođenja rečenica upravnog i neupravnog govora meću dopunske rečenice, što pronalazimo kod Stevanovića odnosno u Simić i Jovanović. I najзад, rekli bismo da je glavni problem pri klasifikaciji rečenica sa dopunskom funkcijom pitanje tzv. adverbijalnih dopunskih klauza na koje smo naišli jedino u Klajn i Piper (2013), te je ovo bio

jedan od osnovnih razloga za uvođenje ove gramatike u naše istraživanje. Dopunske i adverbijalne rečenice jesu uglavnom suprotstavljene, pre svega, zato što se prve smatraju obaveznim a druge fakultativnim. Međutim, činjenica je da postoje glagoli koji su nepotpuni bez neke adverbijalne rečenice tj. one u tom slučaju figuriraju kao njihova dopuna i takve rečenice V. Ružić naziva dopunskim klauzama adverbijalnog tipa i kaže da se „one realizuju uz glagole zatvorene, ali nedovoljno konkretizovane semantike, one glagole čiji potencijal uključuje obavezne semantičke komponente kao što su spacijalna, temporalna, zatim načinsko-poredbena kvalifikativnog ili kvantifikativnog tipa, tako da njihovi, inače različiti sintaksički izrazi imaju određenu semantičku vrednost—(Ružić 2007: 339). I dalje kaže: „Ove rečenice koje se neposredno uključuju u glavnu rečenicu određenim priloškim veznicima, predstavljaju zapravo, zbog glagola iz određenih leksičko-semantičkih klasa, obavezne determinatore priloškog tipa, čije predikacije nisu eksplikativne, već deskriptivne, opisne, u napred objašnjenom smislu. [...] Ovo su, moglo bi se reći, semantički jedinstvene, također ašćlanjene strukture, kao uostalom i sve dopunske (komplementne) klauze, jer njima „otvara mesto—leksička semantika glagola. Za razliku od ovih komplementnih klauza adverbijalnog tipa, međutim, druge adverbijalne rečenice samo su neobavezni dodaci koji nemaju ulogu dopuna, budući da njihova pojava nije uslovljena značenjem glagola u funkciji predikata glavne rečenice, već nekim nejezičkim, pre svega informativno – komunikativnim razlozima—(ibid.).

Ostale razlike koje se javljaju među gramatikama pri klasifikaciji dopunskih rečenica mogu se smatrati posledicom različitih pristupa zavisnim rečenicama odnosno posledicom upotrebe različitih kriterijuma. Kao što ćemo videti, pojedine gramatike pristupaju zavisnim rečenicama samo sa funkcionalnog stanovišta, pojedine samo sa značenjskog dok se najveći broj autora odlučuje za kombinaciju ovih dva kriterijuma.

2. Dopunske rečenice u gramatikama italijanskog jezika

U gramatikama italijanskog jezika koje smo uzeli u obzir za ovo istraživanje, ne postoji terminološko neslaganje kada su u pitanju dopunske rečenice već ih svi autori nazivaju *le proposizioni complete*. Što se tiče klasifikacije ovih rečenica, ona se razlikuje od gramatike do gramatike i jedino oko čega se svi autori slažu jeste da su objekatske rečenice podvrsta dopunskih rečenica. Međutim, neslaganja postoje kada su u pitanju ostale podvrste dopunskih rečenica, tačnije subjekatske, izjavne i zavisnoupitne. Uvidom u pomenute italijanske gramatike, dolazi se do zaključka da najveći problem, u stvari, predstavljaju izjavne i zavisnoupitne rečenice budući da ih neki autori (Sensini i Dardano & Trifone) svrstavaju pod dopunske rečenice dok ih Serianni i Renzi et al. izdvajaju kao posebnu vrstu zavisnih rečenica (iako Serianni i za izjavne i za zavisnoupitne naglašava da su veoma bliske dopunskim rečenicama). Najveću razliku u klasifikaciji pravi Renzi stoga što on u okviru ovih rečenica izdava samo objekatske rečenice sa funkcijom pravog objekta i objekatske rečenice sa funkcijom n-

eppravog objekta izostavljajući čak i subjekatske rečenice što nije slučaj ni u jednoj od gramatika bilo italijanskih bilo srpskih.

Moglo bi se reći da u italijanskim gramatikama postoji neka vrsta ustaljene koncepcije pri analizi zavisnih rečenica koja proizlazi iz određenih specifičnosti italijanskog jezika. Naime, u okviru analize bilo koje vrste zavisnih rečenica, pa tako i u okviru dopunskih rečenica, autori se obavezno bave pitanjem upotrebe glagolskog načina (indikativa, konjunktiva, kondicionala) kao i pitanjem eksplicitnih odnosno implicitnih rečenica, s obzirom na to da se sve zavisne rečenice mogu izraziti eksplicitno, što znači da je predikat u ličnom glagolskom obliku, i implicitno – što znači da je predikat u nekom od neličnih glagolskih oblika (infinitiv, gerund, pratican). Što se tiče dopunskih rečenice, one se u italijanskom jeziku mogu izraziti eksplicitno i tada se glagol može naći u bilo kom vremenu i načinu, ali i implicitno pomoću infinitiva kojem prethode predlozi *di* ili *a*.

2.1. *Serianni 2000*

„La grammatica di Serianni (...) si presenta come una grammatica tradizionale, molto ricca, con fitte annotazioni di taglio storico, moderatamente prescrittiva, orientata verso un modello di italiano corretto... Rappresenta lo strumento più adatto per chi desidera, nell'ambito di una classificazione tradizionale e senza interessi teorici, chiarire qualsiasi problema o dubbio grammaticale, e cercare un aiuto concreto per il proprio lavoro linguistico; è uno strumento specialistico ma rivolto anche ad utenti comuni” (Bonomi 1998: 101, 102). Kao što može mo videti iz ovog kratkog opisa, gramatika Luke Serijanija predstavlja jednu tradicionalnu, veoma bogatu i umereno normativnu gramatiku namenjenu svima onima koji žele da razjasne bilo kakvu gramatičku nedoumicu.

Na samom početku poglavlja o dopunskim rečenicama istaknuto je da su to najčešće od svih zavisnih rečenica te da se to odnosi na svaki nivo italijanskog jezika (Serianni 2000: 382). Prema mišljenju ovog autora, u okviru dopunskih rečenica nalaze se samo zavisne rečenice koje u okviru složene rečenice vrše funkciju objekta (objekatske zavisne rečenice) i one koje vrše funkciju subjekta - (subjekatske zavisne rečenice).

Istaknuto je da se objekatske rečenice mogu podeliti u tri grupe zavisno od toga da li ih uvodi glagol, imenica ili pridev, ali tom prilikom autor ističe da je upravo ovo ovakvo trojstvo ono što objekatsku rečenicu znatno razlikuje od objekta kao rečeničnog člana jer je nemoguće da on bude uveden imenicom ili pridevom (ibid.). Inače, glavna analiza objekatske rečenice u ovoj gramatici - izvršena je na osnovu vrste glagola koji je može uvesti odnosno kauzativni glagoli *fare* i *lasciare*, prelazni glagol koji je u mogućnosti da uvede bilo implicitnu bilo eksplicitnu konstrukciju, neprelazni glagol istog tog tipa, prelazni glagol koji dopušta samo implicitnu konstrukciju i neprelazni glagol koji dopušta samo implicitnu konstrukciju (Serianni 2000: 383). Autor se vrlo detaljno bavi -

ovim glagolima, njihovim rekcijama, glagolskim načinima koji mogu doći u obzir i sve potkrepljuje mnoštvom primera preuzetih mahom iz književnih dela.

Analiza subjekatskih rečenica urađena je po istom principu kao i analiza objekatskih rečenica odnosno klasifikovane se na osnovu glagola koji ih uvodi. Izdvojene su četiri grupe glagola iza kojih sledi subjekatska rečenica: glagoli poput *sembrare, parere, apparire*, određeni broj neličnih glagola (*bisognare, capitare...*), bezlični oblici glagola (*si dice, è stato affermato...*) i glagol *biti (essere)* u kombinaciji sa nekim pridevom ili prilogom (*è facile, è giusto, è bene...*).

Kao što je već pomenuto ovaj autor dopunskim rečenicama smatra samo objekatske i subjekatske zavisne rečenice, dok za izjavne i zavisnoupitne u više navrata ističe da su bliske dopunskim ali ih ne smatra njihovom podgrupom. Naime, kada je reč o izjavnim rečenicama autor objašnjava da su to rečenice koje bliže objašnjavaju neki element iz upravne rečenice (pokazni pridev, neodređeni pridev, prilog, imenicu) ali ne navodi razloge zbog kojih izjavne rečenice ne smatra vrstom dopunskih rečenica. S druge strane, govoreći o zavisnoupitnim rečenicama autor teži da objasni njihovu povezanost ali i nepodudaranje sa dopunskim rečenicama te kaže, pozivajući se na starije autore, Fornačarija i Agostinija, da su one tradicionalno bile smatrane veoma bliskim dopunskim rečenicama i čak njihovom podvrstom, međutim glavne razlike međuvremenskim rečenicama mogu se naći u nepodudaranju veznika (*che* uvodi dopunsku, a *se* zavisnoupitnu) i činjenici da dopunska izražava neki iskaz, a zavisnoupitna - sumnju odnosno pitanje (Serianni 2000: 397).

2.2. Renzi et al. 2012

Grande grammatica italiana di consultazione jeste najobimnija gramatika italijanskog jezika namenjena pre svega stručnjacima u oblasti italijanske lingvistike. To je deskriptivna gramatika koncipirana tako da na najiscrpniji način opiše savremeni italijanski jezik uzimajući u obzir kako gramatički ispravne primere tako i one „manje—ispravne (uvek uz napomenu da se i takve konstrukcije koriste ali je njihova ispravnost diskutabilna) kao i gramatički neispravne primere (ubeležena sa *) za koje se uvek navodi zašto su i zbog čega neprihvatljivi. Ova gramatika se ne bazira na korpusu već na istraživačkim principima generativne gramatike odnosno pravljenju razlike između gramatičkih i negramatičkih, odnosno neprihvatljivih rečenica (Samardžić 2008: 845). Ova obimna, trotomna gramatika bavi se prevashodno sintaksom italijanskog jezika i svakako predstavlja najbolji i najrelevantniji priručnik u oblasti sintakse italijanskog jezika. Da se gramatika bavi prevashodno sintaksom, primećujemo još u uvodu gde to autori eksplicitno kažu ističući kako su se ranije gramatike italijanskog jezika mahom bavile morfologijom i to gotovo uvek nauštrb sintaksi: — Invece del quadro *morfosintattico* abituale un tempo, e nel quale la *sintassi* era — in realtà sacrificata spesso alla morfologia, questa *Grammatica* presenta essenzialmente una *sintassi* dell'italiano. I problemi della morfologia hanno il loro p-

osto altrove, in stretta relazione non con la sintassi, ma con la *fonologia*, con la quale essa forma il componente morfofonologico della lingua” (Renzi et al. 2-012: 26).

Slotenom rečenicom se bavi drugi tom gramatike, a glavna podela zavisnih rečenica izvršena je na osnovu glagolskog načina u kome se nalazi glagol (zavisne rečenice u konjunktivu, zavisne rečenice u infinitivu itd.). Poslednje poglavlje je naslovljeno —Funkcija zavisnih rečenica—u okviru koga je data klasifikacija zavisnih rečenica. Sve zavisne rečenice podeljene su u dve velike grupe: *frasi argomentali* i *frasi avverbiali*. Ovo je jedina gramatika koja uvodi pojam tematske rečenice i smatra je, pored adverbijalne rečenice, jednom od dve glavne kategorije zavisnih rečenica dok ostale gramatike prave podelu na dopunske i adverbijalne.

Budući da je ovaj rad posvećen dopunskim rečenicama, mi ćemo se - pozabaviti samo podelama izvršenim u okviru *frasi argomentali*. Naime, tematske rečenice su podeljene na subjekatske rečenice (*frasi soggettive*), dopunske rečenice (*frasi complete*) i zavisnoupitne rečenice (*frasi interrogative indirette*). Kao što primećujemo, a to ovu gramatiku i razlikuje od svih do sada analiziranih gramatika (ali i do svih koje će biti analaizirane u daljem radu), autori ove gramatike subjekatske rečenice ne svrstavaju meću dopunske već su to dve paralelne potkategorije tematskih rečenica. Isti slučaj je i sa zavisnoupitnim rečenicama ali, kao što smo imali prilike da vidimo, i drugi autori dovode u pitanje njihovo mesto u sistemu dopunskih rečenica.

Renzi et al. u okviru dopunskih rečenica izdvajaju samo *oggettive* (objekatske rečenice) i *oblique* što bi, zapravo, bile rečenice koje vrše funkciju indirektnog objekta te je u uvodnom delu poglavlja objašnjena, pre svega, distinkcija između ovih rečenica. Dok su *oblique* uvedene predlozima *di* ili *a*, *oggettive* su uvedene veznikom *che* ili, pak, predlogom *di* koji u tom slučaju nema predlošku funkciju već istu funkciju kao i veznik *che*. Objekatske rečenice dalje su klasifikovane na osnovu vrste glagola koji ih uvodi: prelazni glagol sa infinitivom bez predloga i prelazni sa infinitivom kome prethodi —*di*. Po istom principu su podeljene i *oblique*: neprelazni glagol sa infinitivom kojem prethodi —*di*” i glagoli sa infinitivom kojim prethodi —*à*.

2.3. Sensini 1990

Sensini sve zavisne rečenice deli u tri velike grupe: *sostantive* (*complete*), *aggettive* i *avverbiali*. Kao što možemo primetiti ovaj autor dopunske rečenice naziva ne samo *complete* već i *sostantive* (imenske) dajući čak tom terminu prednost i to je, kada su u pitanju gramatike italijanskog jezika, jedina terminološka razlika što se tiče dopunskih rečenica, u svim ostalim slučajevima - autori su saglasni nazivajući ih samo *complete*. Sensinijeva klasifikacija dopunskih rečenica znatno se razlikuje od gorepomenutih budući da ovaj autor, pored subjekatskih i objekatskih, dopunskim smatra još i izjavne i zavisnoupitne. Govoreći o zavisnoupitnim rečenicama, Sensini navodi da one pripadaju dop-

unskim stoga što unutar složene rečenice imaju funkciju neke imenice koja dopunjava upravnu rečenicu odnosno obavljaju funkciju subjekta ili objekta (Sensini 1990: 480). Uočavamo da Sensini za razliku od Serijanija ne uzima u obzir kriterijum veznika već samo funkciju koju zavisna rečenica obavlja u okviru složene rečenice.

2.4. Dardano & Trifone 2001

La Nuova grammatica italiana predstavlja „un testo che, senza allontanarsi troppo da una descrizione di impianto tradizionale o meglio, come è stato detto, neo-tradizionale, la arricchisce di nuovi apporti alla luce delle recenti tendenze della linguistica, e la integra nei settori che dall'analisi tradizionale restavano sacrificati, come l'ordine delle parole, la prospettiva testuale, la sintassi marcata. Una grammatica che alla funzione di strumento di consultazione associa quello di strumento didattico” (Bonomi 1998: 102).

U *La nuova grammatica della lingua italiana* klasifikacija zavisnih rečenica je izvršena na osnovu nekoliko kriterijuma. Prvi kriterijum, koji će kasnije biti primenjen kroz čitavo poglavlje o zavisnim rečenicama, jeste onaj najrašireniji prema kome zavisne rečenice imaju istu funkciju koju reči imaju u okviru proste rečenice i tu autori izdvajaju dopunske (*proposizioni complete*), atributivne (*proposizioni attributive*) i nedopunske zavisne rečenice (*proposizioni subordinate non complete*²). Drugi kriterijum se zasniva na valenci glagola u okviru koga su izdvojene *proposizioni argomentali* i *proposizioni avverbiali* dok se treći tip klasifikacije poziva na formalne kriterijume na osnovu kojih su izdvojene *proposizioni congiuntive*, *proposizioni interrogative*, *proposizioni relative*, *proposizioni partecipali*, *proposizioni gerundive* i *proposizioni infinitive*.

Dardano & Trifone vrše identičnu klasifikaciju dopunskih rečenica kao i Sensini, deleći ih na objekatske, subjekatske, izjavne i zavisnoupitne. Međutim, analizirajući objekatske rečenice Dardano & Trifone razdvajaju direktne objekatske i indirektne objekatske tj. one zavisne objekatske rečenice koje su uvedene predlogom *di* ili *a*. Što se tiče subjekatskih i zavisnoupitnih rečenica, u ovoj gramatici ne postoji nikakva posebna specifičnost koju bi trebalo istaći, dok vezano za izjavne rečenice ovi autori napominju da se ova vrsta zavisnih rečenica može smatrati varijantom objekatskih ili subjekatskih rečenica i da se čak ove tri vrste rečenica vrlo često zajednički zajedno nazivaju izjavnim odnosno dopunskim (Dardano & Trifone 2001: 402).

3. Dopunske rečenice u gramatikama srpskog jezika

U gramatikama srpskog jezika uočava se prilično veliko nesaglasje kad je reč o klasifikaciji dopunskih rečenica, a osim toga što se autori ne slažu oko p-

² U ovu grupu zavisnih rečenica, prema mišljenju ovih autora, spadaju: uzročne, namerne, posledične, dopunske i hipotetičke (Dardano & Trifone 2001: 395).

odele, ne slažu se ni oko samog naziva. Kao što smo već pominjali, a to će se i videti u daljem radu, većina srpskih gramatika ove rečenice naziva izričnima, a manji broj ih naziva dopunskim. Pojedine gramatike, pak, izrične rečenice smatraju podvrstom dopunskih rečenica. Sve ovo nesaglasje proizlazi najverovatnije iz činjenice da su pri klasifikaciji zavisnih rečenica korišćeni različiti kriterijumi. Dok italijanske gramatike uglavnom razvrstavaju zavisne rečenice na osnovu funkcionalnog kriterijuma odnosno zavisnim rečenicama pripisuju funkcije rečeničnih članova, srpske gramatike primenjuju kako funkcionalni tako i komunikativni kriterijum, a vrlo često i kombinaciju ova dva kriterijuma.

3.1. Stanojčić, Popović 2005

U *Gramatici srpskoga jezika* autora T. Stanojčića i Lj. Popovića zavisnim rečenicama pripisuju se imenička, pridevska i priloška vrednost i to je ujedno glavna podela zavisnih rečenica. U okviru rečenica sa imeničkom vrednošću izdvojene su najpre izrične rečenice uz objašnjenje da poseduju dopunsku funkciju i tako uočavamo da ovi autori prednost daju terminu izrična u odnosu na dopunska rečenica. U ovoj gramatici postoje dve podele zavisnih izričnih rečenica. Prva podela je data na osnovu značenjskog kriterijuma pa su tako izdvojene izrične rečenice u utem smislu (deklarativne), zavisnoupitne rečenice i voljne rečenice. Ova podela je izvršena na osnovu semantičkog značenja glagola koji uvodi zavisnu rečenicu budući da prvu grupu rečenica uvode glagoli kojima se izriče sadržaj neke situacije, drugu uvode glagoli traženja informacija dok treću grupu rečenica uvode glagoli za iskazivanje zapovesti, zahteva, molbi i sl. - Druga podela je izvršena na osnovu tradicionalnog funkcionalnog kriterijuma i u okviru te podele izdvojene su rečenice sa funkcijama pravog objekta, nepravog objekta, subjekta, izričnog atributa, dopuskog zavisnog člana. Podele izvršene u ovoj gramatici se u mnogo čemu razlikuju u odnosu na podele izvršene u ostalim gramatikama srpskoga jezika koje smo mi uzeli u obzir pišući ovaj rad. Razlika se, pre svega, ogleda u uvođenju potkategorije koja je nazvana „izrične rečenice u utem smislu—kao i u pripisivanju funkcija izričnog atributa i dopuskog zavisnog člana dopunskim rečenicama (kao što ćemo videti, ove dve funkcije dopunskih rečenica se ne pominju u ostalim gramatikama). Kako bi ove funkcije izričnih rečenica bile bolje shvaćene, u nastavku ćemo dati po jedan primer preuzet iz Stanojčić i Popović (2005).

Ivan je mislio *da je Marko otišao na utakmicu*. (pravi objekat)

Ivan se pomirio (s tim) *da neće ići na skijanje*. (nepravi objekat)

... vest (o tome) *da je Marko dobio nagradu*. (izrični atribut u imeničkoj sintagmi)

... svestan *da je pogrešio* (dopunski zavisni član u pridevskoj sintagmi)

Saopšteno je *da u petak neće biti nastave*. (subjekat)

3.2. *Simić i Jovanović 2007*

Kao i prethodna gramatika, i ova gramatika daje prednost terminu izrična rečenica ali je samo poglavlje naslovljeno „Zavisne rečenice dopunskog odnosa— Podela je izvršena na rečenice direktnog govora, rečenice indirektnog govora, teletjne, zapovedne i zavisnoupitne i kao što se može primetiti osnovni ali i jedini kriterijum koji ovi autori primenjuju pri klasifikaciji ovih rečenica jeste značenjski te je ovo ujedno i prva od do sada analiziranih gramatika koja uopšte ne uizima u obzir sitaksičku funkciju zavisnih dopunskih rečenica u okviru složenih rečenica. Zanimljivo je to što ova gramatika, a isto to ćemo kasnije videti - kod Stevanovića, kao podgrupe dopunskih rečenica izdvaja rečenice upravnog i neupravnog govora. Takođe pravi razliku između teletjnih i zapovednih (na osnovu semantike glagola kojim su uvedene) dok ih ostale gramatike posmatraju kao jedinstvenu kategoriju nazivajući ih voljnim rečenicama.

3.3. *Stevanović 1989*

U gramatici *Savremeni srpskohrvatski jezik* Mihaila Stevanovića, tačnije u drugom tomu posvećenom sintaksi, sve zavisne rečenice dele se na kategoriju - dopunskih i kategoriju odredbenih rečenica, međutim rečenice prve kategorije nazvane su izričnim odnosno deklarativnim. „Izrične rečenice, široko uzete, uključuju u sebe i sve eksplikacije. One iskazuju ono što sadrže neki glagoli upravnih rečenica. Izrične rečenice upravo objašnjavaju šta se u svakom konkretnom slučaju iznosi glagolima govorenja, osećanja i mišljenja u rečenicama od kojih one zavise—(Stevanović 1989: 825). Njihova glavna podela izvršena je na osnovu značenjskog kriterijuma ali je napomenuto da je njihova - osnovna sintaksička funkcija objekatska kao i to da mogu imati i drugih funkcija kao što, je na primer, subjekatska. Stevanović ove rečenice deli na rečenice koje zavise od glagola mišljenja, govorenja i osećanja čulima (ovoj podvrti nije dat nikakav poseban naziv), zatim na voljne (u okviru kojih su izdvojene imperativne i teletjne), potom su izdvojene rečenice posrednog i neposrednog govora i najzad zavisnoupitne. Stevanović objašnjava zbog čega su zavisnoupitne vrste - izričnih rečenica: „zavisna pitanja, prema tome, nisu ništa drugo nego sadrže glagola govorenja, osećanja i mišljenja - u stvari, dakle, izrične rečenice—(Stevanović 1989: 841). Takođe je posebno naglašeno da zavisnoupitne rečenice - vrše funkciju pravog i nepravog objekta kao i sve ostale izrične rečenice.

3.4. *Klajn i Piper 2013*

U ovoj gramatici postoji nešto drugačiji pristup dopunskim rečenicama - nego u gramatikama koje smo do sada pomenuli. Istakli bismo, pre svega, da ovi autori daju prednost nazivu dopunska rečenica i da podelu vrše prema dvema funkcijama: gramatičkoj i komunikativnoj. To je upravo i činjenica zbog koje se ova gramatika izdvaja od ostalih jer kao što smo imali prilike da vidimo ostale -

gramatike najčešće primenjuju samo jedan kriterijum ili pak svojevrsnu kombinaciju ovih kriterijuma. U okviru podele prema gramatičkoj funkciji pronalazimo nešto što nas, imajući u vidu dosadašnje podele, može začuditi. Naime, pored subjekatskih i objekatskih rečenica kao podgrupa dopunskih rečenica izdvojene su i adverbijalne rečenice, ali ne sve adverbijalne rečenice već samo one sa mernim, vremenskim i poredbenim značenjem. Imajući u vidu ostale klasifikacije dopunskih rečenica, nameće se pitanje na osnovu čega neke adverbijalne rečenice mogu biti svrstane među dopunske a odgovor nam pružaju sami autori: „Upravni delovi navedenih i svih drugih dopunskih rečenica (npr. Korisno je...; Posmatrali smo...; Predavanja traju...) značenjski su nepotpuni bez dopunskih k-lauza, čija je sintaksička funkcija analogna onoj koju imaju u istom značenju imenski izrazi u odgovarajućoj prosto rečenici navedeni u zagradi, a to je funkcija subjekta, objekta ili adverbijala—(Klajn i Piper 2013: 487). Takoće analizom samih primera može mo utvrditi da *Normativna gramatika srpskog jezika* adverbijalnim dopunskim rečenicama smatra one koje bliže objašnjavaju odnosno dopunjuju glagol upravne rečenice:

Knjiga se nalazi /tamo/ *gde si je ostavio*.

Predavanje traje /onoliko/ *koliko piše u rasporedu*.

To je bilo lakše *nego što je mislio* (ibid.).

Što se tiče komunikativne funkcije, dopunske rečenice su u ovoj gramatici podeljene na izrične, voljne i zavisnoupitne to jest izvršena je manje-više identična podela kao i u ostalim gramatikama.

Tabela 1: Pregled dopunskih rečenica u italijanskim i srpskim gramatikama

Serianni	Renzi et al.	Sensini	Dardano & Trifone
1. objekatske 2. subjekatske	1. direktne - objekatske 2. indirektne ob- jekatske	1. subjekatske 2. objekatske 3. izjavne 4. zavisnoupitne	1. objekatske 2. subjekatske 3. izjavne 4. zavisnoupitne
Stanojčić i Popović	Simić i Jovanović	Stevanović	Klajn i Piper
1. deklarativne 2. zavisnoupitne 3. voljne 1. pravi objekat 2. subjekat 3. izrični atribut 4. dopunski zavisni član	1. rečenice direktnog govora 2. rečenice indirektnog govora 3. te ljne 4. zapovedne 5. zavisnoupitne	1. rečenice koje zavise od glagola mišljenja, govorenja i osećanja čulima 2. voljne 3. posredni govor 4. neposredni govor 5. zavisnoupitne	1. subjekatske 2. objekatske 3. adverbijalne 1. izrične 2. voljne 3. zavisnoupitne

4. Zaključak

Kao što se pokazalo u dosadašnjem radu, klasifikacija dopunskih rečenica, kako u gramatikama srpskog jezika tako i u gramatikama italijanskog jezika, jeste poprilično neusaglašena čak i kada je reč o klasifikaciji na osnovu istih kriterijuma. Analizirajući pristup dopunskim rečenicama, videli smo da se pri njihovoj klasifikaciji najčešće koriste ili funkcionalni ili značenjski kriterijum odnosno oba ova kriterijuma. Samo funkcionalni kriterijum prema kome se zavisnoj rečenici pripisuju funkcije rečeničnih članova primenjuju Serianni i Renzi et al, a samo značenjski kriterijum primenjuju Stevanović i Simić i Jovanović. U gramatikama Stanojčić i Popović, Klajn i Piper izvršene su dve različite podele, jedna na osnovu sintaksičke funkcije dopunske rečenice i druga na osnovu značenja. Međutim, rekli bismo da najveći problem predstavljaju izjavne i zavisnoupitne rečenice odnosno određivanje kriterijuma po kom one pripadaju dopunskim rečenicama. Naime, kao što možete videti u Tabeli 1 gramatike Dardano, Trifone i Sensini prave podelu na subjekatske, objekatske, izjavne i zavisnoupitne. Nesumnjivo je da subjekatske i objekatske pripadaju funkcionalnom kriterijumu, ali ako je suditi prema gramatikama koje primenjuju oba kriterijuma onda zavisnoupitne i izjavne pripadaju značenjskom kriterijumu te shodno tome možete reći da ove dve gramatike primenjuju svojevrsnu kombinaciju značenjskog i sintaksičkog kriterijuma. Iz do sada rečenog se da zaključiti da je pitanje kriterijuma po kome se razvrstavaju zavisne rečenice vrlo složeno i da samo jedan kriterijum nije dovoljan sam po sebi i stoga smatramo da je najbolje rešenje primenjeno u Stanojčić, Popović i Klajn, Piper jer su autori odlučili da naprave dve različite klasifikacije i da u okviru svake pojedinačno pruže neophodna objašnjenja.

Drugo pitanje koje se nameće, imajući u vidu klasifikacije iznete u centralnom delu ovoga rada, jeste mesto subjekatskih rečenica u okviru dopunskih rečenica. Iako od osam analiziranih gramatika, samo Renzi et al. subjekatske rečenice ne smatra dopunskim rečenicama, nalazimo da je važno detaljnije se pozabaviti ovim pitanjem. Naime, sve gramatike koje primenjuju funkcionalni kriterijum (pa čak i one koje primenjuju značenjski uvek navode da je osnovna funkcija ovih rečenica funkcija subjekta i objekta) subjekatske rečenice smatraju vrstom dopunskih rečenica dok ih Renzi et al. vidi kao posebnu kategoriju, paralelnu dopunskim, u okviru tematskih rečenica. Ovakvo viđenje je sasvim logično ukoliko dopunske rečenice posmatramo kao dopunu glagola upravne rečenice što nam, na kraju krajeva, i samo njihovo ime nalaže, budući da subjekat kao rečenični član nikada ne može biti dopuna, te je stoga pomalo kontradiktorno zavisnoj subjekatskoj klauzi pripisati dopunsku funkciju. Renzi et al. to rešavaju tako što uvode pojam tematske rečenice (nju pored adverbijalne smatraju jednom od dveju glavnih grupa zavisnih rečenica) u okviru koje izdvajaju dopunsku, subjekatsku i zavisnoupitnu rečenicu što i potvrđuje da su klasifikacije i terminologija ove gramatike inovativne u odnosu na tradicionalnu gramatiku (Bonomi 1998: 102).

Na samom kraju želeli bismo da dodamo da su pitanja poput uvođenja rečenica posrednog i neposrednog govora kao i nekih adverbijalnih rečenica u okvire dopunskih rečenica vrlo kompleksna i da bi se nekim daljim analizama moglo verovatno doći do brojnih zaključaka koji bi potvrđivali, odnosno negirali, njihovu dopunsku funkciju. Podložne diskutovanju su, pre svega, rečenice direktnog i indirektnog govora, budući da je to samo način navođenja govora a ne posebna vrsta zavisnih rečenica ali mi ćemo, budući da je tema našega rada bila da prikazemo razlike i sličnosti koje postoje u klasifikacijama dopunskih rečenica, ovo pitanje ostaviti otvorenim za neka dalja istraživanja.

Literatura

- Bonomi 1998: I. Bonomi, *La grammaticografia italiana attraverso i secoli*, Milano: CUEM.
- Dardano, Trifone 2001: M. Dardano, P. Trifone, *La nuova grammatica della lingua italiana*, Milano: Zanichelli.
- Klajn, Piper 2013: I. Klajn, P. Piper, *Normativna gramatika srpskog jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
- Renzi i dr. 2012: L. Renzi, G. Salvi, A. Cardinaletti, *Grande grammatica italiana di consultazione*, Bologna: Il Mulino.
- Ružić 2006: V. Ružić, Dopunske rečenice u savremenom srpskom jeziku (1), *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 49 (1), str. 123–217.
- Ružić 2007: V. Ružić, Dopunska klauza u sistemu zavisnih rečenica srpskog jezika, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, (71–72), str. 329–343.
- Samardžić 2008: M. Samardžić, Sintassi storica e sincronica dell'italiano. In A. Ferrari (a cura di), *Atti del X Congresso della Società Internazionale di Linguistica e Filologia Italiana* (Vol. 2, pp. 837–855), Firenze: Franco Cesati Editore.
- Sensini 1990: M. Sensini, *La grammatica della lingua italiana*, Milano: Mondadori Editore.
- Serianni 2000: L. Serianni, *Italiano: Grammatica, sintassi, dubbi*, Torino: Garzanti.
- Simić, Jovanović 2007: R. Simić, J. Jovanović, *Mala srpska gramatika*, Beograd: Jasen.
- Stanojčić, Popović 2005: T. Stanojčić, Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović 1989: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, Beograd: Naučna knjiga.
- <www.treccani.it>. 6. 7. 2014.

Marija M. Mitrović

LA CLASSIFICAZIONE DELLE PROPOSIZIONI COMPLETIVE NELLE GRAMMATICHE DELLA LINGUA SERBA E DELLA LINGUA ITALIANA

Riassunto

Lo scopo del presente contributo è di mostrare le somiglianze e dissomiglianze della classificazione delle proposizioni complete nelle grammatiche della lingua serba e quelle della lingua italiana in quanto esistono le differenze notevoli riguardanti l'individuazione delle sottocategorie di queste frasi subordinate. La nostra ricerca si basa su quattro grammatiche della lingua serba e quattro grammatiche della lingua italiana. Quando si tratta della classificazione delle proposizioni complete nonché generalmente delle frasi subordinate, è importante definire soprattutto il criterio sul quale si basa la classificazione. Si è visto che i criteri più usati sono il criterio funzionale, il criterio semantico oppure una certa combinazione di questi due criteri la quale è provata dal fatto che in ambito della stessa classificazione ci siano sia le proposizioni oggettive e soggettive che le proposizioni dichiarative e interrogative indirette. La nostra ricerca ha dimostrato che tutte le grammatiche concordano soltanto il fatto che le subordinate oggettive siano la sottocategoria delle proposizioni complete. Invece, le grandi differenze fanno Renzi et al. e Klajn & Piper in quanto, rispettivamente, escludono le subordinate soggettive dalle proposizioni complete e introducono le cosiddette proposizioni complete avverbiali.

МОЋНЕ ЖЕНЕ У МУШКОМ СВИЈЕТУ**

Апстракт: *У раду ћемо говорити о улози женских ликова у драми Бановић Страхиња (1963) Борислава Михајловића Михиза. При стварању овог комада Михиз је инспирацију пронашао у истоименој народној пјесми коју је Вук записао од чувеног пјевача Старца Милије. Иако је основну тему преузео из поменутог пјесме, Михиз је своју драму обогатио модерним садржајима. Међутим, у складу са предлошком од кога је кренуо, свијет његове драме је остао патријархалан. Једна од суштинских одлика патријархалне културе је доминација мушкараца над женама. Положај жене у таквом друштву је инфериоран. Јунакиње драме, идентификоване само преко својих мушкараца, господара и синова, Мајка Бановић Страхиње, Мајка Југовића и Жена, у доминантно мушком свијету, подређене, идући за својим амбицијама, стварају своје свијетове који увелико утичу на опште прихваћене кодексе понашања и убичајене моралне норме, те на неки начин доводе у питање и сам опстанак патријархалног свијета. Свијетови ових „моћних—жена су једна од највећих умјетничких вриједности овог комада.*

Кључне ријечи: *моћ, жене, савремена драма, патријархални свијет, женски принцип.*

У раду ћемо се позабавити анализом женских ликова у драми Борислава Михајловића Михиза *Бановић Страхиња*. Инспирацију за драму Михиз је, наравно, потражио у истоименој антологијској пјесми Старца Милије коју је Вук записао 1822. године, а први пут објавио у другој књизи лајпцишког издања 1823. године. У драми се могу препознати готово све уопришне тачке епске фабуле као што су: опремање Баново за одлазак у Крушевац, његов боравак у тазбини, похарани двори и отмица љубе од стране Влаха-Алије, Страхињин сукоб са Југовићима око потјере за Влаха-Алијом, Банов сусрет с дервишем пред двобој и побједа у двобоју, који се одигравају ван сцене, долазак у Крушевац са женом, покушај Југовића да пресуде невјерној љуби и, најзад, Баново „поклањање—живота или опроштаја жени. Пјесма на занимљив начин мотив невјераства жене предочава као једну од варијаната издаје. Народни пјевач је узвисио лик изневјереног мужа, а његово витешки чин „праштања—је привукао и привлачи пажњу многих критичара. Загонетност ликова и мотив издаје¹, прије свега, инспирисали су и

* marijana.mitric@ffuis.edu.ba

** Рад је саопштен на Научном скупу Наука и савремени универзитет III одржаном на Филозофском факултету у Нишу 2013. године.

¹ Борислав Михаловић Михиз је творац четири драме: *Бановић Страхиња* (1963), *Марко Краљевић* (1969), *Комадант Сајлер* (1967) и *Оптужени Пера Тородоровић* (1986). Мотив издаје се јавља у разним видовима и неједнаким интензите-

Борислава Михајловића Михиза. Петар Марјановић вјерује да „своју основну привлачност и амизантност ово вешто, прегледно и јасно писано драмско дело дугује мотиву преузетом из истоимене народне песме, односно у песми остављеном отвореном питању – зашто Страхиња не кажњава супругу за двоструко неверство—(1997: 171). Михиз је основну тему преузео из поменуте пјесме, али је своју драму обогатио дубљим сагледавањем психолошке и етичке стране проблема. Оно што даје посебну вриједност и специфичност овој драми јесте кључна улога и значај женских ликова који имају улоге и функције које им додјељује и народна пјесма, али су ипак видљиви или скривени актери радње и што је још битније покретачи исте.

Ликови епских пјесама имају посебне улоге, мало је индивидуалних црта у њиховој карактеризацији и уопштено посматрајући могу се разумјети као типови. За разлику од ликова у писаној књижевности, они више зависе од жанровских конвенција и приповједног модела. Владимир Проп у *Морфологији бајке* (1982) увео је појам приповједне улоге у фолклору разликујући га од појма лика. Улоге су функције ликова и односе се на функције радње и разликују се од појма лика, који има номенклатуру и атрибуте. Драмски ликови се испољавају у говору и радњи. Њихова размишљања, најдубља осјећања, жеље, стрепње, односи међу њима претварају се у догађање на сцени. Значи, драмски лик је знатно рјечитији и активнији од лика епске пјесме, који не говори о себи већ то ради приповједач. Ма колико били психолошки сложени, они су на неки начин увијек сведени на доминантну карактерну црту, или на неки неумитан животни задатак, на неку типичну људску ману или страст. Драмски лик слиједи своје животне тежње и због тога неминовно долази у сукоб са другим личностима у драми.

Улоге женских ликова у народној епској пјесми одговарају традиционалним улогама које су друштвено конструисане и које се поклапају са позицијом жене у патријархалној заједници. Сваки члан патријархалне породице треба да мисли и дјелује у интересу породице, а не у индивидуалном интересу. Обичајно право је главни регулатор друштвених односа. Једна од суштинских одлика патријархалне културе је доминација мушкараца над женама. Положај жене у таквом друштву је тежак. Њен круг дјелатности је унутар куће и задужена је за ред у њој. Мушкарац је представник и заштитник куће према спољашњем свијету. У оваквој подјели женина улога је статична, конзервативна, очувајућа, док мушкарац има мијењајућу, активну улогу. Специфичан је и начин општења између мушкарца и жене. Обје стране држе растојање, с тим да је женина дужност да мушкарцу увијек указује поштовање. Штавише, осјећа се и да жена има страх од мушкарца. Оваква патријархална средина је оквир за дјеловање женских ликова чије улоге носе посебан скуп функција које их повезују са главним јунаком

том у све четири. Дrame су и објављене под заједничким називом *Издајнице* 1986. године. У поговору књизи Јован Ћирилов примјећује да је овај мотив риједак у свјетској драмској књижевности и обраду истог сматра једним од битнијих квалитета Михизових драма.

пјесме. У српској епизи жене су најчешће мајке, сестре и супруге, љубе, јунака. Изузев мајке Југовића, оне су споредне фигуре у ширем епском контексту и најчешће немају чак ни лична имена. Ако су споредне, ипак нису неважне. У складу са предлошком од кога је кренуо, и свијет Михизове драме је остао патријархалан.

У Милијиној пјесми *Бановић Страхиња* појављују се жене у улози мајке и љубе, а ту су и снахе Југ Богдана, које „дивно дворе—мушки дио породице. Пјевање старог Колашинца препознатљиво је по својеврсном одступању од традиције – он је пјевач наличја херојског свијета. Међу Вуковим пјевачима најбољи је психолог, што је посебно уочљиво када говори о женским ликовима које освјетљава на начин неочекиван у народној пјесми.² Милијине жене су најчешће узрок невоља које сналазе његове јунаке.

Из пјесме у драму Михиз уводи мајку и љубу главог јунака, а поред њих из ширег усменог предања, првенствено из пјесме *Смрт мајке Југовића*, и лик мајке Југовића кога у пјесми нема, а помиње и царицу Милицу. Као и у народној пјесми и Михизове јунакиње идентификоване су преко својих мушкараца, господара и синова, значи немају личних имена – Мајка Бановић Страхиње, Страхињина жена или само Жена и Мајка Југовића.

Традиционална улога мајке у епској пјесми је да буде мудри савјетник сину и лош мужу, као што је нпр. у пјесми *Женидба Максима Црнојевића*. Она је та која га је родила, подигла, васпитала и он према њој показује апсолутно поштовање. Дужност сина је и да штити мајку. У пјесму лик мајке Милија уводи епском формулом писма. Страхињи стижу црни гласи. Влах Алија, одметник од турске војске упао је у Бањску – дворе попалио, вјерне слуге растјерао, мајку коњима прегазео, а љубу отео. Из оштрог тона писма, које почиње и завршава се клетвом, осјети се да мајка није гледала са одобравањем Страхињин одлазак у Крушевац тазбини, која је парадигма новог господства. „Из свега се може наслутити њено раније незадовољство синовљевом женидбом, која му је омогућила бољи друштвени статус, али је и директно проузроковала трагедију која им се догодила—(Кнежевић 2005: 261). Дјеловање Страхињине мајке, дакле, поништава основне функције које епска пјесма лику мајке додјељује.

У драми мајка дјелује у складу са улогама које јој намеће патријархална матрица. Она је чувар патријархалног поретка и његове вриједности не доводи у питање. Упознајемо је у првом чину, који је својеврсни увод у психолошке и моралне дилеме јунака. Приказана је у кућној сфери усред женског посла, пришивања кићанке. Михиз у почетној дијаскалији каже да је она „мајка и свекрва у дословном и обичном смислу обе речи—Зна „шта је за жену и шта је женино од памтивека—То је послушност – богу, госпо-

² У трима својим пјесмама он пјева о женским поступцима који изазивају велике несреће. У *Бановић Страхињи* мотив невјерства упозорава да је поредак у опасности. У *Женидби Максима Црнојевића* због женине тврдоглавости долази до крвопролића. Роксанда, главна јунакиња пјесме *Сестра Леке капетана* вријеђа просце, Марка Краљевића и његове побратиме, и бива сурово кажњена.

дару (па био то муж или син свеједно), цару. Стара жена – старог царства. Мајка је у константном дијалогу са „кућним свецом—светим Јованом, заштитником кумства и побратимства – највећих вриједности патријархалног поретка, значи са религијом и традицијом. Забринута за судбину и нестанак старог доброг реда, отворено показује своје незадовољство приликама у дому и царству и супротставља се новом онолико колико је то у њеној моћи. За поремећене породичне односе, несумњиво је крива снаха. Она је за њу гуја јер неће да јој роди унуче, у њеној крви нема благости, „као да је од неког другог меса—присојкиња која је одапела стријелу из самоће у њен живот, Страхињу „или у себе, можда, али опет против њега, опет—(Михиз 1986: 32). Мајка претпоставља да је њена снаха охоло, горда и њима далека зато што је расла у кући Југовића која је сада „силна, јака и велика—крај мајке „која ведри и облачи по Крушевцу—браће доглавника, сестре царице и оца „ветрогоње—(Михиз 1986: 24). У драми као и у пјесми мајка презире крушевачку властелу, скоројевиће, а и о самом цару има лоше мишљење: „Цар! (Прсне у танак смех без злобе.) Туњави Лазар Хребелановић. За главног коњушара код цара још некако би и могао да прође онако плачљив и усукан. И то се сада, боже ме опрости, зове цар. [...] И Крушевац ми је некаква престоница. Душан је, сине, био цар, и Стефан, и Милутин, и Урош, то су били краљеви и владари, а ово данас, чудо и грдило—(Михиз 1986: 16). Међутим, она је само „свађалица без горчине—Иако не разумије снаху и пати што су се чувени Страхињићи „у танку нит увели—она ће да трпи и ново и несхватљиво у име породичне равнотеже и мира. И као таква, она утиче на мушки свијет, мужа и сина. Кад је стари Бан кренуо у битку на Марици завјетовала се да ће ако се жив врати саградити манастир – симбол њене чврсте вјере. Иако им је тај манастир „појео све што су заимали—Бан је испунио женин завјет. Исто чини и Страхиња. Мајка је пресвиснула од срамоте кад је видјела снаху да добровољно одлази са Влах Алијом, али је њена последња порука Страхињи била да не суди и не крвави руке, јер само Бог има права на то.

Пјесма *Смрт мајке Југовића* једно је од најбољих и најпотреснијих умјетничких остварења нашег народног епа. У лику мајке су реализована два најузвишенија људска осјећања – материнство и родољубље. Погибијом мужа и синова, жена се нашла на челу породице. Зарад васпитања наслједника, мајка покушава да савлада бол и задржи спољашњи мир. Међутим, у тренутку кад јој гавранови у крило спуштају руку најмлађег сина Дамјана уздржавана бол се излива и мајчино срце пуца.

У дидаскалији на почетку другог чина Михиз скреће пажњу читаоца на „једна мала врата, јако акцентована бојом—и додаје *„Да ли су та врата отворена или затворена, од тога зависи веома много—*(Михиз 1986: 51). „Она која борави у тој соби и из ње не излази, очито је окружена строгим пажњом и поштовањем—(Михиз 1986: 55). Након неколико изговорених реплика сазнајемо да се иза врата налази Мајка Југовића. То је најзанимљивија појава у драми. Јован Попов ову Михизову драматуршку замисао

сматра „капиталном иновацијом—и једним од највећих квалитета драме (2006: 476). Мајка се не појављује ни у попису лица, ни на сцени, њен глас се никада не чује, а опет је најважнији чинилац у драмској радњи и усмјерава њен ток. Њен дух и њена мисао су свеprisутни. Михизова Мајка Југовића се толико разликује од традиционалне мајке из народне пјесме, тако да би публика вјероватно тешко прихватила њену физичку појаву на сцени. То је транспозиција епског лика мајке „тврда срца—скамењене од бола који сузама не може да се изрази. Овдје је Михиз направио највећи отклон од епског предлошка. „Штавише, рекло би се да је обликујући овај лик Михиз умногоме пројектовао властити доживљај лика из песме, близак по много чему оној 'индигнацији певачевој према неприродној мајци', коју Чајкановић препознаје у драстичној слици надимања и распадања, у завршним стиховима песме. За разлику од Чајкановића, који указује да је ова певачева 'индигнација' последица тога што је он 'схватио мајку Југовића као жену, па зато с правом очекује да ће она вршити своје женске и материнске дужности', а она 'није смртна жена већ вила', Михиз, у својој реалистички конципираној драми, покушава да замисли каква би требало да буде мајка која би се понашала попут јунакиње усмене песме—(Пешикан-Љуштановић 2008: 218).

На неки начин она је у складу са епским моделом. Подигла је и васпитала своју „изузетну—дјецу. Мудар је савјетник синовима, али је и више од тога. Мајка Југовића је глава породице, чак и глава државе. И као таква она, ипак, нема властито име, већ је дефинисана улогом мајке. Мајка девет синова и двије кћери овдје је хладна, готово безосјећајна. Сва њена осјећајност је ишчезла у политичким амбицијама. Породичну политику је изједначила са државном. Она види даље и зна боље од свих. Она је та која „прави историју—даје упутства, суди, али и чува традицију. Као први идеолог царства, творац је чувене Лазареве заклетве, кратке и сурове. Та заклетва улива страх и манипулише масама. Коментаришући заклетву, Југ Богдан примјећује да је његова супруга „политички геније—Из понашања Југовића јасно је колика је моћ Мајке. У четири ока са њом сви мијењају мишљење. Страхинић и Бошков план отмице Жене не одобрава. Наредба је једноставна — жигосати је жигом издајника, избрисати из породице, избрисати из срца. Жеља за јачањем породичне политике и доказивањем изузетности много је јача од љубави према кћери. Писмо које јој она упутила неће саслушати. Страхинића покушавајући да га прочита наглашава да је оно упућено њеном срцу: „Порука је била упућена мајчином срцу. Тврдом срцу Југовића мајке—(Михиз 1986: 86). По Војиновом свједочењу, то срце ће зашкрипати у једном моменту, али то неће промијенити њен одос према кћерки. Мајчин утицај највидљивији је за вријеме суђења. Посматрајући поступак Женин у идеолошкој равни за њу ће невјера мужу бити издаја, не женска, већ ратничка — издаја породице, самим тим и државе. А издајник уочи боја се осуђује најсуровијом казном: „За злочин прељубе казна је — сечење обе дојке, а злочин издаје тражи да преступник буде растрган коњима на репове—

(Михиз 1986: 113). Овакву мајку извести на сцену и дати јој могућност да изговори пресуду, било би, заиста, неприхватљиво. Несрећа која је задесила породицу, за Мајку је била идеална прилика да докаже изузетност Југовића: „Част наше породице мора бити очишћена оним чиме се част и чисти: огњем и мачем, а застрашујући пример мора бити доказ наше непоткупљиве праведности—(Михиз 1986: 113). Ипак, одлуке Мајке Југовића, само су одраз патријархалних закона и обичаја. То је оно што је овдје најстрашније.

Тешко да Мајку Југовића можемо посматрати као реално биће. Иван Меденица примјећује да се „већина коментатора слаже у тврдњи да је њен лик огољена метафора, па се чак слажу и о питању чега је метафора: тумачења благо варирају од кулоарских прича из времена праизведбе комада (1963) да се ради о Партији, до критичких опсервација да је она израз тоталитарне власти, неопозиве политичке моћи, итд.—(Меденица 1997: 113). И његово тумачење се слаже са претходним, само је једноставније и нама прихватљивије. За њега је Мајка Југовића сама Политика. „Она не оличава неки партикуларизовани облик испољавања политике (тоталитарну власт, нпр), она се, напротив, може поистоветити са политичким начином мишљења у његовој свеобухватности—(Меденица 1997: 113).

Основна функција љубе у народној пјесми је да буде вјерна јунаку. Страхинина љуба је невјерна, наизглед не својевољно. Појављује се тек на крају пјесме у којој скоро да није ни проговорила, али је итекако дјеловала. На први поглед жена изгледа као жртва породице и насилника Влах-Алије. Стихови „Женску страну ласно преварити— и „А' је женска страна страшивица—могу изгледати као оправдање за неке њене поступке. Међутим, слаби су то аргументи да би се оправдали гријеси ове жене. Прва сцена у којој се она појављује показује нам да није ријеч о отетој жени, већ о оној која је добровољно починила невјеру. Није покушала да побјегне, да се супротстави отмичару или, пак, да самоубиством сачува част. Послије љубавне ноћи затичемо је у шатору (широм отвореном да сви виде) са главом уснулог љубавника у крилу. „Очито је да она ужива у тој позицији и у призору, али се осјети нешто осветничко у том понашању. Није то само на микроплану њеног односа са мужем, него и на макроплану, који подразумијева њену породицу и народ у цјелини. [...] Она је очито несретна жена, која је коначно нашла своје мјесто, позицију која ће јој омогућити да се освети онима који су јој нанијели неправду—(Кнежевић 2005: 262). Угледавши мужа, она енергично буди Алију („Турчина је дланом ошинула—) да би се припремио за двобој. Свјесна је да јој следује казна за почињену невјеру („Сад ће моје очи извадити—)и говорећи о томе она наводи Алију да Страхини пружи жесток отпор. Да је недужна, сигурно би помогла Страхини да дође до шатора и изврши освету над отмичарем. Посљедњи и највећи прекршај јесте њена помоћ Турчину у одлучном часу мегдана. Не мислимо да је Алији помогла само зато што јој је обећао луксузан живот у Једрену (па она је Југовићка, сигурно јој дуката не недостаје, а и Страхинија је пламић) и указао на

пријекоре које ће довијека трпити од стране мужа ако њему помогне. Више је него очигледно да је њој до љубавника стало више него до мужа.

Да Страхинин и женин брак не функционише како треба наслућујемо на самом почетку пјесме. Жена се једноставно не помиње тамо гдје би је највише очекивали – слуге га опремају, у тазбину одлази сам, а њу оставља са свекром у празном дому, изложеном опасности, незаштићену. Као жена она је од стране Страхине потпуно запостављена, док разбојник ужива у њој. И кад је Страхина ухвати након покушаја бјекства турској војсци, и кад је доведе у Крушевац пред оца и браћу, она не проговара. Нема објашњења. Нема молбе да јој поштеде живот. У својој издаји дослиједна је до краја. Осјећајући се кривим за њену несрећу, Страхина је физички не кажњава – поклања јој живот из кога је преступом успјела побјећи и на тај начин у потпуности поништава њен „подвиг“.

Појављивање Жене на сцени припремљено је разговором Страхине са мајком. Већ смо рекли да мајка у снахи види кривца за поремећене породичне односе, али и Страхину критикује због понашања према њој које није типично за традиционалну патријархалну схему: „Шта си ти? Муж господар, или дворјанин код госпође царичине сестре?“ (Михиз 1986: 19). Наиме, Страхина поштује жену и њене навике – не дозвољава да је узнемиравају док спава, не смета му што је ноћ провела читајући. Штавише, он је једини лик у драми који од почетка до краја покушава да је разумије и оправда њене поступке: „Ни мени самом није баш сасвим јасно, али сасвим добро видим и осећам да она има неку своју муку у животу, неко своје морање које јој не да друкчије. Сва је у магли некој, неким горким и тајним пламеном гори. Видиш и сама, све само књиге чита, ћути, затвара се у себе троструком алком. Не могу да јој дођем близу, све нешто претура по себи, мучи се— (Михиз 1986: 25). Једино у њеном поријеклу Страхина може пронаћи разлоге за такво понашање – „десето је, претпоследње дете у тој чудној кући. Сестра, прворођена Милица, постаде царица, деветеро браће, све некако једнаки и за подвиг неки далеки рођени, а над њима та тешка, крупна, црна, амбициозна мајка од малих ногу им уливала свест о изузетности. А она расла косо, побочке, усамљена, зачитала се и свој подвиг никако да нађе— (Михиз 1986: 25). Њено присуство на сцени је „намах пореметило неку равнотежу—У развијеној дидаскалији писац даје обиље података о физичком изгледу жене. Детаљи на којима се посебно зауствља указују и на психолошке особености. „Она је висока, танка, оштра у силуети. Сем очигу, крупних и грозничавих, има и нешто мало лица. Дуга фина рука јој мало стилизовано, мало намештено, у студираном гесту лежи најчешће преко груди као да нешто брани или нешто крије. Високу, охоло дигнуту главу, чију супериорност и сигурност мути једва приметан тик горње усне, покреће заједно са раменима, готово из паса, који је врло танак, осини. Жена са тајном коју, вероватно, ни сама не зна и стално изнова ствара, жена незадовољна собом и свим око себе, незадовољством сангвиничним, можда нискотоничним, али искреним и неизлечивим. Одвећ загледана у себе и зато

кратковида. Рођена за жртву, злочинца и саучесника у исти мах—(Михиз 1986: 26). Изгледа „као да свесно опонаша владарске фигуре са фрески—(Пешикан-Љуштановић 2008: 204). Језик Михизових ликова је увијек у функцији њихове карактеризације и мотивације. Женин говор је аристократски отмјен, књишки: „Опростите што сам вам украла неколико тренутака од раних јутарњих часова тако угодних за путовање—(Михиз 1986: 27). Прочитани фрагмент писма које је упутила својој мајци открива нове појединости њеног лика. Прекида везу са очевим домом и не покушава да је успостави са мужевљевим. Она сматра да „не дугује никоме ништа—и да је „власна од свог живота, с којим ће увек да учини оно што хоће—(Михиз 1986: 28). Инситирајаћу на постојању тајне „коју ни сама не зна—у женином лику писац наговјештава да ће управо та тајна бити њен покретач у драми, да ће је управо она навести на преступ. Вођена интуицијом, жена је пуна противурјечности.

За разумијевање њених поступака, изгледа, начина говора врло је битан податак који добијамо од Страхинине мајке да цијелу ноћ чита „латинске књижурина—На основу фрагмената које чита наглас закључујемо да је ријеч о *Љетопису попа Дукљанина*, дјелу у коме се може примијетити присуство витешких прича – опис чулне љепоте кћери жупана Рашке Прехвале која је занијела краља Предимира и романтична прича о љубави Владимира и Косаре у којој се могу уочити витешки топоси. Из њене опсједнутости читањем такве литературе родила се и жеља да изабере мужа на начин какав је описиван у књигама – ораганизовањем витешког турнира у част царског вјенчања. Бацила је свој живот на коцку и најспособнијем коњанику који је погодио кроз прстен јабуку дала руку, и ништа више. Страхиниња свјестан да је жену добио на „случај—и да „љубав није нешто што се хоће или неће, љубав се или мора или не може—прихвата је такву каква јесте и поштује. Петар Марјановић примјећује да Жена четири фрагмета која чита из овог дјела иронично коментарише у форми „самозбора—али имајући на уму да је то литература у којој се помињу краљеви, жупани и њихова дјеца, он у тим коментарима препознаје њене „одређене, а стицајем околности потиснуте, тежње ка властољубљу—а поређење сопственог тијела с тијелом Прехвале му „открива, поред већ поменутих снова, и њену незадовољену чулност у браку у којем живи без љубави—(1997: 181). Не слажемо се у потпуности са Марјановићевом тврдњом. Иако несумњиво амбициозна и свјесна своје изузетности, Жена ипак није властољубива. Браћа и сестра царица су усмјерили своје амбиције на државу и политику, „којој су се нашли крај кормила—а она је „хтела нешто друго, а ни сама није знала шта—(Михиз 1986: 25). Иако је на неки начин самостално одабрала мужа, браком је изгубила слободу даљњег избора којој непрестано тежи. Склапање брака има прије свега колективни карактер. Сам чин свадбе је ништа друго до успостављање пријатељских веза између двије породице. Вјерујући да за себе чини нешто велико, несвјесно она је тим браком омогућила Југовићима, скоројевићима да успоставе сродничко савезништво са кољеновићима.

ма Бановићима из кога имају прилику да извуку политичку и војну корист. Био је то подвиг од општег значаја – не лични. Зато се она свјесно изолује и у самоћи покушава да пронађе нови подвиг. Одлучује да напусти све и оде у манастир. Није то због побожности, наглашава, то је просто „неугасива потреба да сама одлучује о свом животу у којем се непрестано изнова тражи—(Анчић 2003: 151). Ипак, на Страхињину молбу, Жена своју одлуку одлаже и даје му ријеч да ће га сачекати док се не врати из рата. У том чекању је и затиче Влах-Алија.

Сцена је развијена. Жена је у акцији. Најприје се уплашила. Страх од непознатог мушкарца који жели да је посједује, а на њу нема права, носи еротски потенцијал. Влах-Алија насрће на њу. Наређује јој да открије своје тијело. Жена постаје „жртва, злочинац и саучесник у исти мах—Предствља се ријечима: „Господар сам ја сама себи—и игра завођења почиње. Инати се. Докопала се мача. Креће ка насилнику, али схватајући да у том окршају нема изгледа за побједу, мач окреће ка себи. Јунак какав је Влах-Алија неће дозволити да жена пред њим дигне руку на себе. Вријећа га називајући турским копилетом, ситном битангом која се јуначи над селанчурама, а права жена га сигурно није ни погледала у животу. На тај начин задобија његове симпатије. „Све више ми се свиђаш—каже он. Његове тврде мишице и сексуална потенција, откривају јој могућност да слободу потражи у прељуби и издаји. То је уједно и могућност освете продици која ју је заборавила. Коначно, има прилику и да докаже своју тврдњу да се жена не узима, већ даје—(Михиз 1986: 40). Задобијену предност у игри завођења, искористила је да спаси Страхињину мајку. „До краја сцене све се дешава према њеној вољи: спасава мајку, не дозвољава да убију слугу Милутина, спречава пљачку, спасава икону и захтева спектакуларни одлазак: 'Рекао си да ћеш ме на рукама носити.' (Анчић 2003: 153). Успјела је у својој намјери. Ослободила се нежељеног брака. Међутим, оно што она сматра подвигом претвара се у јавну срамоту. Прељуба овдје није само тјелесни чин, мада се и то кажњавало кроз читаву људску историју, већ и издаја – мужа, породице, саме државе. Влах-Алија је странац, човјек друге вјероисповијести, нације, државе и што је најгоре, ратни непријатељ. То не умањује њен подвиг, јер је он за њу дао живот.

Судбину Страхињине жене у драми најбоље осликава стари врачарски обичај поступаонице којег се Југ Богдан присјећа. Обичај има предвиђачки карактер. Кад прохода, женском дјетету се на столу поставе различити предмети – јабука, огледало, варјача, плетиво, кључеви – и посматра се за шта ће прво да се маши јер ће то да му одреди будућност. Сваки од ових предмета има посебано значење. Јабука се симболички употребљава у више значења. То је плод који одражава младост, обнову и трајну свјежину. Значи, најчешће је симбол плодности, мада може имати и везе са доњим свијетом. Зато што се у њеном средишту налази пентаграм сматра се и плодом спознаје и слободе (Шеваље, Гирбрант, 1987: 211–212). И огледало је носилац изузетно богате симболике. Вејерује се да оно не рефлектује само

лик човјека, већ и да држи дјелиће његове душе, тако да је огледало симбол љепоте и душе. Поред тога знак је и склада, брачног јединства, а разбијено огледало означава одвајање (Шеваље, Гирбрант, 1987: 809–811). Варјача би требало да је означи као добру домаћицу, а плетиво као будућу добру плетиљу. Кључ је симбол власти. Он заповиједа (отвара и затвара) вратима. Символизује господара, онога ко држи власт одлуке и одговорности (Шеваље, Гирбрант 1987: 261). Кључ је и симбол чувања. Тек проходила дјевојчица стисла је десну песницу на груди, а затим повукла простирку и сручила све на под. Био је то лош знак јер није показала склоност ни за један од понуђених јој женских атрибута. Исто то је учинила и као жена. Сваки од предмета на столу је еквивалентан неком од догађаја у њеном животу. Старију сестру, Милицу, родитељи су дали за жену цару Лазару, тако да Жена није имала могућност да се докопа апсолутне власти, мада вјерујемо да је није ни желела. Иако удата и формално домаћица у Страхињином дому, она је варјачу и плетиво замијенила књигама. Насљедника кога Бановићи силно желе није родила. „Огледало—је разбила својевољним одласком са разбојником Влах-Алијом из жеље за спознајом слободе. Откључала је и шкрињу са накитом који је донијела из родитељског дома и поклонила га разбојнику, мада је био намијењен неком, сигурно вреднијем од њега. Овај одлазак јој је упрљао душу и онемогућо очување трајне свјетине.

Иако изговара само неколико реплика, Жена је најактивнији лик у драми – осјећа, промишља, буни се. Њена једина амбиција, иако превртљива толико да ни Југ, добар опсерватор и иронични коментатор свих ликова и збивања у драми, не може да предвиди „у шта ће је матица њене амбиције занети—је да самостално изгради свој свијет, свијет друкчији од свијета њене мајке, свекрве, па и сестре – свјетова које им је друштвени поредак (тј. мушкарци) додијелио, а оне их беспоговорно прихватиле. Страхињина мајка је била одана жена свога господара. Након његове смрти у потпуности је свој живот подредила сину. Мајка Југовића, идеолог царства и несумњиво интелигентна и способна жена, политику државе води из сјенке и у јавности је дефинисана само улогом жене Југ Богдана и мајке деветорице синова. Владарка Милица је уз свога мужа у тренуцима пред битку која ће да одреди судбину цијелог народа и није у могућности да брине о сестри и њеној судбини, те је Михиз и не изводи на сцену. Жена не жели да буде занемарена, потчињена мушкој вољи да брине о „вишим циљевима—и „светим дужностима—Загледана је у себе и своје потребе. „Михизов поступак осмишљавања лика Бановићеве жене упућује управо на закључак о непрестаној тежњи Жене да оствари своју личност као независну, односно да постане *сама свој господар* на личном, чак најинтимнијем плану— (Анчић 2003: 148). И поред понашања и поступака који се косе са традиционалним понашањем феудалне жене у патријархалној заједници, ова жена – према Страхињиним ријечима – „не чини зло—У драми је више пута наглашено да она држи своју ријеч, поштује мужа и његову мајку, спасава два живота и икону св. Јована из руку Турчина. Једини њен гријех, кога је у

потпуности свјесна јер је интелигентна, образована и поштује патријархалне вриједности у оној мјери колико јој то њена природа дозвољава, је у томе што жели бити слободна, „господар своје воље—У складу са тим је и њена одбрана ћутањем на суђењу породичног вијећа у Крушевцу. Осјећа се да има шта да каже, очекује се њено казивање, али до њега не долази. „Свака њена реч значила би признавање свог подређеног положаја. Она једино на овај начин остварује своју аутономност, чак супериорност—(Анчић 2003: 154). Смртна казна би потврдила њен успјех и она је с нестрпљењем очекује, оно чему се сигурно не нада је Страхињин опроштај: „Сада ће ме они осудити, тешко, до дна, како само Југовићи знају. То могу да поднесем. Оно што не могу да издржим – то је да и ви нисте са њима. [...] Не гледајте ме тако као да сте ви криви преда мном. Зашто ме не презрете, зашто ме не плунете у лице, зашто ме не ударите? Какав сте ви то немогућ човек!—(Михиз 1986: 109–110). Изгледа као да опроштај поништава подвиг и да жена опет губи слободу за коју се жртвовала.

Да ли је заиста тако? Једина сцена у драми када су Жена и Страхиња сами на позорници, наводи нас на друкчије мишљење. Супружници отворено разговарају. Страхиња жели да зна да ли је прељубу починила из љубави. Она даје одречан одговор, а затим додаје једно енигматично „мада—Чини нам се да тим „мада—започиње нова игра „завођења—Страхиња јој саопштава мајчину посљедњу жељу да не суди и не крвари руке. Реагујући на ову поруку, жена се у наредних неколико реченица, Страхињи први пут обраћа на „ти—додајући да су те ријечи дошле прекасно. И јесу. Изговорено „ти—евакуационо није утицало на Страхињину одлуку да казне не буде. Међутим, Жена и Страхиња су од „истог меса—Свако на свој начин, он витешки праштањем, она женски, подмукло, прељубом, борили су се и изборили за право на посебност, самовољу, слободу. За разлику од формалног брака, та борба их је истински повезала. Посљедња Женина реплика, којом усмјерва и води ток радње, у драми је: „Хајдемо одавде—Значи, она са Страхињом одлази својом вољом.

У грађењу lika Жене, Рашко Јовановић проналази Михизове пропусте и констатује: „Штета што је Михиз пропустио да анализира психичко стање Страхињине неверне жене [...]. Зато је и лик ове жене некако најзагонетнији [...]. А загонетни ликови никада се не могу сматрати одликом једног драмског дела—(Јовановић 1966: 424). Јован Ћирилов, пак у тој загонетности проналази вриједност драме: „У потрази за разлозима неверства Страхињине љубе и опроштаја Бановић Страхиње готово је исто тако приметно трагати у народној песми, као и у драми Борислава Михајловића. Та сличност између изворишта и драмске утоке једна је од основних вредности и једног и другог дела. У епици обе тајне трају као тамни вилајети древног мита, а у драми те две тајне произилазе из пуноће ликова, изненадности људских поступака које ниједне конзистентна психолошка школа не може да подведе под своје формуле—(Ћирилов 1986: 389).

Бавећи се улогом појединца у „великој причи века—Михиз је посебну пажњу поклонио обликовању женских ликова и њихових свјетова. У доминатно мушком свијету, три безимене јунакиње прихватају или се буне против улога које им је тај свијет намијенио. Привидно (мајке) или истински (жена), оне ипак успијевају да утичу на општеприхваћене кодексе понашања и уобичајене моралне норме, и на тај начин мијењају поставке патријархалног поретка, па чак и доводе у питање његов опстанак. Моћне жене су једна од највећих умјетничких вриједности овог комада.

Литература

- Анчић 2003: М. Анчић, Сама свој господар, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 28–29, 147–155.
- Јовановић 1966: Р. Јовановић, Бановић Страхиња Борислава Михајловића Михиза, у: Р. Јовановић (ур.) *Српска књижевност у књижевној критици: Српска Драма*, Београд: Нолит, 421–429.
- Кнежевић 2005: С. Кнежевић, Мизогински мотиви у пјесмама старца Милије, *Нова зора*, VI, 258–267.
- Пешикан–Љуштановић 2008: Љ. Пешикан–Љуштановић, Песма о изузетном јунаку и драма о жени с тајном: Бановић Страхиња Старца Милије и драма Борислава Михајловића Михиза, у: Н. Љубинковић, С. Самарџић (ур.) *Српско усмено стваралаштво. Зборник радова*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 191–230.
- Марјановић 1997: П. Марјановић, Нетко бјеше Страхињићу Бане (Борислав Михајловић Михиз: „Бановић Страхиња—1963), у: П. Марјановић, *Српски драмски писци XX стољећа*. Матица српска, Београд: Факултет драмских уметности, Нови Сад: Академија уметности, 17–184.
- Меденица 1997: И. Меденица, Ко је убио мајку Југовића?, у: П. Марјановић (ур.), *Зборник радова Факултета драмских уметности I*, Београд: Факултет драмских уметности, Институт за позориште, филм, радио и телевизију, 106–119.
- Михиз 1986: Б. Михајловић Михиз, Бановић Страхиња, у: Б. М. Михиз, *Издајице: драме*, Београд: БИГЗ, 5–121.
- Попов 2006: Ј. Попов, Барокна и модерна трагикомедија: Корнејев Сид и Михизов Бановић Страхиња, у: З. Карановић и С. Радуловић (ур.) *Жанрови српске књижевности*, 3, Нови Сад: Филозофски факултет, Orpheus, 453–480.
- Проп 1982: V. J. Prop, *Morfologija bajke*, Beograd: Prosveta.
- Ћирилов 1986: Ј. Ћирилов, Михизове чудне издајице, у: Б. М. Михиз, *Издајице*, Београд: БИГЗ, 385–403.
- Шеваље, Гирбрант 1987: J. Chevalie, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Маријана Г. Митрић

МОЩНЫЕ ЖЕНЩИНЫ В МУЖСКОМ МИРЕ

Резюме

В статье мы рассматривали роль женских образов в драмы *Банович Страхиња* (1963) Борислав Михайлович Михиза. В создании этой драмы Михиз нашел вдохновение в народной песне с одноименным названием, которую Вук Караджич записал от известного певца Старца Милии. Целью Вука Караджича было рассмотрение национального мифа. Хотя основная тема взята из вышеупомянутых песен, Михиз свои драмы обогащал современными удобствами. Тем не менее, в соответствии с шаблоном, из которого двинул, мир его драмы остался патриархальным. Одним из существенных признаков патриархальной культуре является доминирование мужчин над женщинами. Положение женщин в этом обществе уступающее и трудное. Героини драмы, идентифицированные лишь благодаря своим мужчинам, хозяинам и сыновьям, Мать Банович Страхины, Мать Југовича и Жена, подчиненные в преимущественно мужском мире, идя в их амбициях, создают свои собственные миры, которые сильно влияют на общепринятых норм поведения и общих моральных норм, и в какой-то мере подвергают сомнению самое существование патриархального мира. Миры этих «мощных» женщин являются одной из величайших художественных ценностей этого произведения.

О ЗАМЕНИЧКИМ ПРИЛОЗИМА У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Апстракт: *Рад се бави питањем како се у германистичкој, а како у србистичкој лингвистици дефинише заменички прилог (нем. Pronominaladverb), које све супкласе прилога спадају у дату класу и које су њихове карактеристике, а настао је као резултат ауторовог запажања да приликом контрастивних истраживања за језички пар немачки-српски употреба наведеног термина код германиста и србиста изазива сасвим различиту представу о предмету истраживања. Циљ рада је да се укаже на специфичности заменичких прилога немачког језика, као и на непостојање подударности у класама прилога за које се у германистици и србистици употребљава наведени термин, те да се издвоје и дефинишу оне супкласе прилога са прономиналном (заменеживачком, упућивачком) функцијом, код којих у литератури предметних језика постоји одступање.*

Кључне речи: *заменички прилог, предлошки прилог, везнички прилог, форишко-деиктички прилог, прилози са прономиналном функцијом, германистика, србистика.*

1. *Заменички прилог* је термин уобичајен како у германистичкој (нем. *Das Pronominaladverb*) тако и у србистичкој лингвистици. Да, међутим, није реч о подударним класама прилога посебно је уочљиво приликом контрастивних истраживања која обухватају језички пар немачки-српски, те се намеће закључак да се ради о терминолошки лажним пријатељима. Овај рад има за циљ најпре да дефинише заменичке прилоге у немачком и српском језику, да утврди које су њихове карактеристике, као и критеријуми за њихову идентификацију и разграничавање у односу на формално, функционално или семантички сличне супкласе прилога, пре свега у германистици, где је термин *Pronominaladverb* схваћен далеко уже и спецификованије у односу на србистички термин *заменички прилог*.

2.1. У германистичкој лингвистици термин *заменички прилог* (нем. *Das Pronominaladverb*) употребљава се искључиво за групу прилога насталих према моделу:

da(r)- + предлог (нпр. *darauf, darum, davon, damit* и др.);

wo(r) + предлог (нпр. *worüber, woraus, womit, wofür* и др.);

hier + предлог (нпр. *hieran, hierfür, hiermit* и др.);

* dbmarjan@eunet.rs

** Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

при чему реализација фуге (*r*) у прва два случаја зависи од тога да ли предлог почиње консонантом или вокалом (уп. Хелбиг/Буша 1998: 340-1; Дуден 2001: 695; Хенчел/Бајдт 2003: 267-270. и др.).

Заменички прилози су, дакле, сложене конструкције у којима се *прилог* јавља као прва, а *предлог* као друга конституента. *Предлози* који улазе у састав заменичких прилога сва три наведена типа по правилу спадају у категорију примарних, базичних, морфолошки једноставних предлога (нпр. *auf, im, von, mit, an, in* и др.), док секундарни, тј. они настали од других врста речи у процесу граматикализације (нпр. *gegenüber, während, entsprechend* и др.) не учествују у њиховом грађењу (уп. Ајзенберг 2004: 222). Од *прилога* који граде заменичке прилоге најмање комбинаторне могућности показује *hier*, који, за разлику од прилога *da* и *wo*, није могуће комбиновати са одређеним предлозима (уп. *darum / worum / *hierum*), што је посебно изражено у случајевима када се не ради о предлошкој рекцији (тј. предлошкој допуни), па је тако нпр. могуће рећи: *Hierunter verstehen wir im Folgenden...*, али не и: *unter dem Tisch* → **hierunter* (уп. Хенчел/Бајдт 2003: 269). Додатно, и прилог *wo* познаје ограничења која нису карактеристична за прилог *da*, па се тако конструкције *wohinter, woneben* или *wozwischen* сматрају мање уобичајеним од њихових *da*-пандана, а познато је, такође, да предлог *ohne* не учествује у грађењу заменичких прилога било ког типа, већ се као једина могућност супституције предлошке фразе намеће варијанта *предлог+заменица* (уп. Хелбиг/Буша 1998: 265), као у примеру: *Ich kann ohne es nicht leben.*¹

И док је употреба заменичких *wo(r)*-прилога јасно дефинисана – уводе упитне (нпр. *Worüber freu en Siesich?*), релативне (нпр. *etwas, wovon Millionen träumen*) и односно-проширујуће (еволутивне) реченице (нпр. *Er hatangerufen, worüber ich mich sehr gefreut habe*)², код друга два типа заменичких прилога, који превасходно имају демонстративни карактер, то није увек случај. Наиме, прилошки пар *da(r)*- и *hier*- некада је одражавао опозицију према степену удаљености, а данас се варијанта са прилогом *hier* – углавном употребљава официјелно, пре свега у перформативним говорним чиновима (нпр.: *Hiermit eröffne ich die Sitzung; Hiermit erkläre ich Sie zu Mann und Frau*, и др.), док је у говорном језику ређе заступљена, често под-

¹ О могућим разлозима за непостојање заменичког прилога **da-r-ohne* у савременом немачком језику в. Милер (2000: 6, 20). У наведеној студији аутор се детаљно бави термилошким аспектом заменичких прилога, разлозима њиховог настанка, њиховом морфолошко-творбеном структуром, (не)могућностима употребе заменичких прилога у конкретној реченици у зависности од референтног објекта, као и позицијом коју они у реченици заузимају, како са дијахронијског и синхронијског аспекта тако и у контрасту са другим језицима (пре свега енглеским).

² Наведени термин представља превод немачког термина „weiterführende Nebensätze—на српски језик, а преузет је од П. Мразовић и З. Вукадиновић (в. 1990: 548) за означавање реченица које се односе на садржај целе претходне реченице (а не само на један њен део).

леже ограничењима и сматра се мање фреквентном варијантом основног модела са прилогом *da(r)*- (уп. Хенчел/Бајдт 2003: 269; Милер 2000: 2, 23).

Сам назив *заменички прилог* (нем. *Das Pronominaladverb*) изазива доста недоумица, па је потребно нагласити да он потиче од замењивачке функције *прилога* који учествују у грађењу оваквих конструкција (а то су *da*, *hier* и *wo*), што представља специфичност какву нпр. српски језик не познаје³. Наиме, у немачком језику заменички прилози, као сложене конструкције замењују предлошке фразе (дакле, спојеве предлога и именице) на тај начин што у својој структури задржавају *предлог* дате фразе, али уместо именице не стоји 1) лична одн. демонстративна, 2) упитна или 3) релативна заменица, већ њихову замењивачку функцију преузимају прилози *da*, *hier* или *wo* – у примеру 1), као једина могућа реализација, у примеру 2), као нормативно установљена опција, док се варијанта са заменицом сматра мање прихватљивом и обично везује за говорни језик, а пример 3) показује да је заменички прилог уобичајенија варијанта у случајевима када референтни објекат није прецизно дефинисан (уп. Хелбиг/Буша 1998: 254; Милер 2000: 4; Дуден 2001: 696-8). При том се као основно правило за употребу заменичких прилога уопште намеће услов да именица на коју прилог упућује не сме да означава живо биће (пре свега човека)⁴. Упореди:

1) Er bedankt sich *für das Geschenk*. → Er bedankt sich *dafür* (*füres).

2) *Wofür* (ugs.: für was) hat er sich entschieden?

3) Es gibt immer etwas, *wofür* (selten: für das / was) es sich zu kämpfen lohnt.

Разлог због чега се баш наведени прилози употребљавају уместо заменица лежи у њиховој семантици, што пре свега важи за прилог *da*, будући да је реч о лексеми најопштије семантике (јавља се као локални и темпорални прилог, каузални субјунктор, а дијахронијски посматрано, употребљавао се и као релативна заменица), чије се конкретно значење реализује тек у одређеном језичком контексту (уп. Милер 2000: 164)⁵. Уопштеност

³ Енглески језик, на пример, познаје наведени творбени образац (уп. *thereafter*, *thereby*, *therefore*, *therein*, *thereof*, *thereon*, *thereto*), мада он у савременом енглеском језику више није продуктиван, док већина прилога насталих на овај начин данас има архаичан статус (уп.: Милер 2000: 35).

⁴ Нпр.: *Ich warte auf meine Freundin*. → *Ich warte auf sie* (*darauf). Наведено правило сматра се основним када је реч о употреби заменичких прилога. О осталим правилима и ограничењима која нису предмет овог рада (в. Милер 2000; Енгел 1988: 759-760; Хелбиг/Буша 1998: 265-268, Хенчел/Бајдт 2003: 268-9, Дуден 2005: 588-9. и др.).

⁵ „Warum wird gerade *da* als Reparaturform gewählt, und nicht irgendein anderes adverbiales Pronomen (vgl. **dort-an*, **dann-an*, usw.)...? Wichtig ist zunächst einmal die Beobachtung, daß *da* ein Pronomen mit extrem allgemeiner Semantik ist; Alt-mann (1981) nennt es eine „Allerweltsproform—Tatsächlich findet *da* Verwendung als Lokaladverb, als Temporaladverb, als kausale Konjunktion, bei Luther und noch später als Relativpronomen (vgl. Paul (1919)), usw. Es scheint daher gerechtfertigt, davon auszugehen, daß *da* per se kaum spezifische Bedeutung trägt – die Bedeutung kommt aus

значења и минимум семантичких обележја чине га погодним за грађење конструкција са замењивачким карактером, као и чињеница да је локално значење због своје универзалности најподложније метафоризацији. По аналогiji се у упитним конструкцијама употребљава прилог *wo*, док *hier*, као што смо већ напоменули, представља значењски спецификованију варијанту основног *da*-модела.

Поред термина *заменички прилог* у литератури се (уп. Дуден 2005: 585; Енгел 1988: 757-8) употребљава још и термин *предлошки прилог* (нем. *Präpositionaladverb*), који се превасходно односи на творбени аспект датих прилога, тј. чињеницу да се у њиховој структури *прилог* јавља као прва, а *предлог* као друга конституента. Аутори који дају предност овом термину, обично као аргумент наводе непрецизност термина *Pronominaladverb*, имајући у виду чињеницу да исту прономиналну функцију (нем. *Pro-Funktion*), којој, по ауторима, дати термин дугује свој назив, могу имати и други прилози из категорије оних без семантичке аутономије (нем. *Pro-Adverbien*), као што су: форицко-деиктички, везнички, упитни и релативни, те да је разлог за издвајање ових у посебну класу управо формалне, творбене природе (уп.: Дуден 2005: 578). У својој граматици немачког језика У. Енгел (1988: 758) чак инсистира на термину *предлошки прилог* као једином исправном, истичући да је уобичајенији и фреквентнији термин *заменички прилог* неприкладан, будући да ниједан од прилога ове класе у себи не садржи заменицу (а увек садржи предлог), нити има функцију заменице, у смислу у ком се у наведеној граматици заменице као врста речи дефинишу⁶.

Но, независно од термина који се употребљава за сложене конструкције овог типа (ми у раду користимо устаљенији термин *заменички прилог*), општи је закључак да ниједан од њих не представља адекватно решење, тим пре што директно условљава њихову категоризацију у класу речи прилог. И заиста се у консултованој литератури, са изузетком Г. Хелбига и Ј. Буше (о чему ће касније бити више речи), заменички прилози смаatraју посебном класом *прилога*⁷, и поред чињенице да они често уопште

dem sprachlichen Kontext. Extreme Bedeutungsallgemeinheit ist nun ein Charakteristikum syntaktischer Reparaturformen—(Милер 2000: 21-22).

⁶ „Die Präpositionaladverbien werden in den meisten Grammatiken als „Pronominaladverbien—bezeichnet. Diese Bezeichnung ist unangemessen, weil keines dieser Adverbien ein Pronomen enthält (wohl aber jedes eine Präposition) und weil keines die Funktion eines Pronomens hat, wie sie in N178 beschrieben ist—(Енгел 1988: 758).

⁷ Наведено потврђују следеће дефиниције: „Die Pronominaladverbien, eine besondere Gruppe von Adverbien mit pronominalen Zügen, haben Prowortcharakter...—(Ремер 2006: 157); „Unter *Pronominaladverbien* versteht man eine Gruppe von Adverbien, die aus den Adverbien *da*, *hier* oder *wound* einer Präposition bestehen:...—(Хенчел/Бајдт 2003: 267); „Kategorial sind sie [*Pronominaladverbien*, D.N.] eine Teilklassse der Adverbien—(Ајзенберг 2004: 198); „Das Pronominaladverb ist ein Adverb, das für eine Fügung aus Präposition und Pronomen steht:...—(Дуден 2001: 694) и др.

немају карактеристике и значање прилога, већ фунгирају као предлошки објекат (у традиционалној) одн. предлошка допуна (у депенденцијалној терминологији)⁸. Различите синтаксичке реализације заменичких прилога, које стоје у тесној вези са њиховом категоријалном припадносту и класификационим могућностима, илустроваћемо примерима 4-6.

Пример 4), као и већ навођени примери (1-3), јасно показује да значење и функција великог броја заменичких прилога уопште нису *прилошки* (нем. Pro-Adverbien), већ искључиво *заменички* (нем. Pro-Nomina), будући да заменички прилог стоји уместо предлошке фразе која се у реченици јавља као *предлошка допуна* (Д_{преп}). У таквим случајевима предлог дате фразе у великој је мери десемантизован, условљен је регенсом и није заменив неким другим предлогом, а сам заменички прилог као супституент предлошке фразе нема категоријално значење, тј. није га могуће сврстати у одређену семантичку категорију (време, место, начин...) нити анафоризовати, док се постављање питања врши искључиво помоћу његовог упитног пан-дана (нпр. *darüber – worüber?*; *daran – woran?* и др.). Заменички прилог, дакле, у датим случајевима не испуњава услове неопходне за класификацију у класу речи прилог, већ функционално и значењски пре одговара *заменицама*. Осврт на инвентар заменичких прилога показује да је њихова употреба у наведеној функцији доминантна. Напоменимо и да је предлошку фразу овог типа могуће трансформисати у зависну реченицу (в. 4г.), и тада се заменички прилог јавља у главној реченици као *корелат* којим се катафорски упућује на реченицу која следи. Упореди:

4) а. Er freut sich über das Geschenk.

б. → Er freut sich darüber (*über es).

в. Worüber freut er sich?

г. → Er freut sich darüber, dass er ein Geschenk bekommen hat.

Примером 5) представљени су случајеви када предлошка фраза фунгира као *ситуативна* (Д_{сит}) или *директивна допуна* (Д_{дир}). Тада предлог дате фразе задржава своје основно (у нашем примеру локално) значење, уместо њега је могуће употребити и неки други предлог у зависности од контекста (в. 5а.), а заменички прилог као супституент предлошке фразе има све карактеристике и значење *прилога*, што се потврђује могућношћу његове супституције блискозначним прилогом из исте семантичке класе одн. анафоризацијом (5б.), као и могућношћу његовог испитивања упитним прилогом дате семантичке класе (5в.). На пример:

5) а. Das Buch befindet sich auf dem Tisch / unter dem Tisch / ...

⁸ У већини граматика консултованих за ово истраживање, употребљава се у традиционалној граматичкој устален термин „предлошки објекат“ (нем. Präpositionalobjekt). Ми се у раду, међутим, ослањамо на терминологију уобичајену у депенденцијалном моделу У. Енгела (1988), сматрајући је прецизнијом. Наведено важи и за традиционални термин „прилошка одредба“ (нем. Adverbialbestimmung), који у депенденцијалном моделу У. Енгела може бити допуна или додатак, у зависности од валентности надређеног елемента (регенса).

б. → Das Buch befindet sich darauf (*auf ihm) / darunter (*unter ihm) / da.

в. Wo befindet sich das Buch?

Трећа могућност синтаксичке реализације заменичких прилога представљена је примером б), у којем предлошка фраза фунгира као *ситуативни додатак* у најширем смислу (Дд_{сит}). Тада, као и у примеру 5), предлог задржава своје (овде темпорално) значење и подложен је изменама у конкретној говорној ситуацији (ба.), а заменички прилог је могуће семантички категоризовати, као и супституисати неким од представника дате семантичке класе (бб.) или испитати (бв.). Реч је, дакле, и овде о *прилозима*. Упореди:

б) а. Er telefoniert. Nach / Vor dem Telefonieren geht er spazieren.

б. → Er telefoniert. Danach (*Nach dem) / Davor (*Vor dem) / Dann geht er spazieren.

в. Wann geht er spazieren?

Из свега наведеног јасно је да заменички прилози свој назив дугују прономиналној (заменајивачкој) функцији једне од својих конституената (прилога), док значењски и функционално конструкције овог типа често немају особине *прилога* већ *заменица*. Наведено наглашавају једино Г. Хелбиг и Ј. Буша (1998: 341), који заменичке прилоге у свим напред наведеним случајевима, дакле независно од синтаксичке функције, искључују из класе прилога, управо због чињенице да увек стоје уместо конструкције *предлог + именица / заменица*, већ их сматрају *заменицама* и у складу са тим обрађују у поглављу посвећеном датој врсти речи⁹. У осталим граматикама немачког језика, напоменули смо већ, заменички прилози се посматрају као посебна класа *прилога*, уз напомену да могу имати различите функције (предлошки објекат или прилошка одредба).

Да је између наведених подтипова заменичких прилога често присутна *хомонимија*, илуструју следећи примери у којима формално подударни елементи у примерима 7а.) и 8а.) имају заменичко, а у 7б.) и 8б.) прилошко значење (каузално у првом, темпорално у другом примеру), што потврђују и еквивалентне структуре српског језика, у којима се под а) јављају искључиво спојеви *предлог + заменица* (будући да српски језик не познаје конструкције овог, заменичког типа), а под б) *прилог* (који декомпоновањем даје структуре предлошко-заменичког типа). Упореди:

(7) а. Bitte um Hilfe → Bitte *darum* / 'молба за помоћ → молба *за то*';

⁹„Da die ‘Pronominaladverbien’ aber in jedem Falle für die Verbindung einer Präposition mit einem Substantiv (oder einem entsprechenden Pronomen) stehen, sind sie ihrem Wesen nach keine Adverbien, sondern Pronomina, Prowörter für das Substantiv. Auf Grund dieser Beziehungen werden die ‘Pronominaladverbien’ aus der Klasse der Adverbien ausgeschlossen und im Kapitel ‘Substantivwörter’(...) dargestellt—(Хелбиг/Буша 1998: 341).

б. *Darum* war er sehr unglücklich. / ‘Зато је (→ због тога) био врло несрећан’;

(8) а. Angst vor Krankheiten → Angst *davor* / ‘страх од болести → страх од тога’;

б. *Davor* ging er ins Kino. / ‘Претходно је (→ пре тога) отишао у биоскоп’.

Примери групе б), иако формално испуњавају критеријуме за класификацију у групу *заменичких прилога*, будући да настају према напред дефинисаном творбеном обрасцу, функционално-семантички заправо спадају у класу *везничких прилога*, који су предмет следећег поглавља (в. 2.2.).

2.2. *Везнички прилози* (нем. Das Konjunktionaladverb) јесу сложени прилози који у својој структури садрже *предлог* и *заменицу*, а настају према следећим творбеним обрасцима:

а) *заменица* + *предлог* (нпр. *deswegen*, *demzufolge* и др.);

б) *предлог* + *заменица* (нпр. *infolgedessen*, *währenddessen* и др.).

Иако неки аутори прилоге овог типа такође сврставају у заменичке (нпр. Хајдолф и др. 1981: 406-7; 446-7; 691), у литератури се они обично издвајају у посебну класу прилога – *везнички прилози* (уп.: Дуден 2005: 590-592; Хелбиг/Буша 1998: 341; Хенчел/Вајдт 2003: 305. и др.), не само због чињенице да настају према другачијем творбеном обрасцу у односу на заменичке (реч је о спојевима предлога и заменице, а не прилога и предлога), већ пре свега због двоструке функције коју такви прилози имају у реченици: на *синтаксичкој* равни понашају се као *прилози*, а на *текстуалној* као *везнички елементи* (конјунктори), будући да им је примарна функција међусобно повезивање реченица (нпр. *Während dessen bellt sein Hund*). Предлози који учествују у грађењу везничких прилога по правилу спадају у класу секундарних (насталих од других врста речи у процесу граматикализације), те је везничке прилоге, за разлику од већине заменичких, могуће сврстати у одређену семантичку класу (узрочни, последични, временски и др.).

Примери 6), 7б) и 8б) показали су, међутим, да и заменички прилози могу да се јаве у везничкој функцији, онда када као ситуативни додаци упућују на претходну реченицу, док у случајевима када се јављају као супституенти именичке фразе која фунгира као глаголска допуна (в. примере 1-5), то није могуће. Отуда закључак да различити критеријуми за класификацију прилога без семантичке аутономије – код заменичких, творбени, а код везничких, синтаксички (функционални) критеријум – доводе до преклапања једног дела заменичких са везничким прилозима.

2.3. У посебну групу прилога немачког језика издвајају се они за чију је реализацију значења такође неопходан вањјезички или језички контекст, али не испуњавају творбене или функционалне критеријуме за класификацију у неку од претходно наведених група. Ту спадају на пример: *hier*, *jetzt*, *dort*, *dann*, *so*, *derart*, *dorthin*, *damals* и др. Будући да се њихово значење увек везује или за конкретну говорну ситуацију – деикса (нпр. *Hier*

(*auf diesem Tisch*) *liegt die Zeitung*) или за одређено место у тексту, на које упућују анафорски или катафорски (нпр. *Hier (auf dem erwähnten Fußballplatz) fand das Spiel statt* – анафора), у литератури се прилози овог типа обично дефинишу као *деиктички* (уп. Хенчел/Вајдт 2003: 264), одн. *форичко-деиктички прилози* (уп.: Дуден 2005: 583). Запажа се, при том, да је критеријум за њихову класификацију *функционално-семантички* (немају аутономно, већ ситуативно или контекстуално условљено значење), па тако исту врсту упућивања могу вршити и прилози групе 2.1. и 2.2, који су на основу другачијих критеријума издвојени у посебне класе. Форичко-деиктички прилози од заменичких и везничких прилога разликују се *формално* и *функционално*, будући да нису настали према напред наведеним творбеним обрасцима, нити имају везничку функцију, а од заменичких прилога у функцији предлошке допуне и *значењски*, будући да су, као и везнички, носиоци категоријалног значења (време, место, начин, количина и др.), које се у конкретном контексту или ситуацији прецизира.

2.4. Иако Г. Хелбиг и Ј. Буша (1998: 347-9) за прилоге групе 2.3. повремено употребљавају термин *Pro-Adverbien* (срп. прилози са прономиналним карактером – Д.Н.¹⁰), значење наведеног термина заправо је далеко шире, и он се користи као надређени појам за све прилоге који у процесу комуникације нису семантички аутономни, већ за реализацију свог значења захтевају језички или ванјезички контекст, те као такви стоје у опозицији према прилозима са аутономним значењем (нем. *autonome Adverbien, Adverbienimengeren Sinne*), у које нпр. спадају: *kopfüber, rückwärts, unterwegs, mittwochs, gern, bald* и др. Са друге стране, у прилоге са прономиналним карактером спадају: заменички (употребљени у адвербијалној функцији), везнички, упитни и остали (форичко-деиктички) прилози. Како су критеријуми за њихово издвајање у наведене класе прилога различити, видели смо да су често могућа преклапања.

2.5. И на крају, прилози са прономиналним карактером (нем. *Pro-Adverbien*) део су ширег појма *Pro-Wörter* (срп. прономиналне речи), који обухвата различите врсте речи са замењивачком, упућивачком функцијом, пре свега личне, посесивне, релативне, демонстративне и упитне заменице (уп. Хелбиг/Буша 1998: 348-352).

3.1. За разлику од германистичке, у србистичкој се лингвистици термин *заменички прилог* употребљава у далеко ширем значењу, и обухвата све прилоге са упућивачком функцијом. Како наводи С. Ристић (1990: 8), реч је о прилозима који, као и остале заменичке (деиктичке) речи, не именују предмете, појаве и својства, него упућују на њих, и као такви стоје у опозицији према номинативним (неупућивачким, незамењивим) прилозима, који су: ситуативни („издвајају, именују одређени објект независно

¹⁰ Термин није устаљен у српском језику, већ представља ауторов превод немачког термина *Pro-Adverb*, са циљем да се направи разлика у односу на термин *Pronominaladverb*, за који се у немачким граматикама писаним на српском језику (уп. нпр. Ђукановић 1992: 86) по правилу употребљава термин *заменички прилог*.

од тога да ли је он у одређеном тренутку чулне ситуације присутан или није—), неегоцентрични (не зависе од говорног лица, места и времена говорног чина), објективни („именовање (издвајање) предмета и својства врши се по релевантним својствима самог предмета—), семантички непроменљиви и константни. Са друге стране, заменичке прилоге карактерише: ситуативност, смисаона зависност од говорне ситуације, ван које је значење тих речи расплинато и нејасно, егоцентричност, стална усмереност према субјекту говора, субјективност, као и неодређеност и неухватљивост актуелног значења које се мења од једног случаја употребе до другог (уп.: Ристић 1990: 43). У заменичке прилоге српског језика спадају, нпр.: *овде, онде, тамо, ту, где, окуда, туда, онуда; сада, тада, онда, када; овако, онако, тако; толико, оволико, онолико, колико; зато, стога, отуда* и многи други.

Иако се у стандардним граматикама српског/српскохрватског језика (уп. нпр. Клајн 2005; Станојчић/Поповић 2004; Барић и др. 1979; Мразовић/Вукадиновић 1990. и др.) заменичким прилозима по правилу не посвећује посебна пажња – прилози се обично класификују према семантичком критеријуму (време, место, начин, количина, узрок и др.), а не деле се на заменичке и незамењиве (између којих, уосталом, граница није увек јасна, пре свега у погледу разликовања између именовања и упућивања, па тако постоје и прелазни (заменичко-незаменички одн. полузаменички) прилози, нпр. *данас, јуче, сутра, ноћас, летос, зимус* и др., (уп.: Пипер 1983: 16, 41) – они су предмет засебних студија и стручних радова, од којих пре свега треба споменути напред цитирану студију П. Пипера *Заменички прилози (граматички статус и семантички типови)*, из 1983. године, у којој аутор детаљно испитује *заменичке прилоге* у систему заменичких речи, с једне, и прилошких и других сродних речи, с друге стране, анализирајући на корпусу различитих језика (индоевропских и неиндоевропских) њихов граматички статус и семантичке типове. Као основне особине заменичких прилога (и заменичких речи уопште) аутор, поред *заменавања* (прономинализације), наводи *деиктичност* и *категоријалност* (уп. Пипер 1983: 16-32). Док *деиктичност* подразумева „*упућивање* на знаковне репрезентанте одређених денотата или непосредно на неке незнаковне елементе објективне стварности—као у примеру: *Сачекајте ме овде* (Пипер 1983: 20), *категоријалност* се односи на семантички аспект заменичких прилога – указивање да се ради о крајње или веома уопштеним значењима: „Категоријална припадност заменичких прилога може се идентификовати кроз парафразе њихових значења, у којима се појављују називи одређених семантичких категорија: места, времена, начина итд.—(нпр. *тада* = „у то време—*како* = „на који начин—*ту* = „на том месту—и др.), те, захваљујући категоријалним значењима, ми препознајемо на који се елемент контекста и(ли) говорне ситуације заменичка реч (овде прилог) односи, што категоријалност доводи у најтешњу везу са упућивачком функцијом, а преко ње и са заменавањем (уп.: Пипер 1983: 31-2).

3.2. Ако појемо од тврдње да су заменички прилози „деиктици са категоријалним значењем—(Пипер 1983: 42), запажамо да наведеној дефиницији у немачком језику не одговара управо највећи број прилога који се у германистичкој литератури дефинишу као заменички (нем. *Pronominaladverbien*). Реч је о оним заменичким прилозима који функционирају као предлошка допуна (в. примере под 4)) и као такви немају категоријална значења прилога (време, место, начин, количина и др.), која би се могла утврдити перифрастичким облицима. Са друге стране, заменички прилози репрезентовани примерима 5) и 6), као и остали прилози са прономиналним карактером (нем. *Pro-Adverbien*) – везнички, форичко-деиктички и упитни – испуњавају критеријуме из напред наведене дефиниције (нпр. *danach* = *nach dieser Zeit*; *deswegen* = *aus diesem Grund*; *dort* = *an diesem Ort*; *wie* = *auf welche Art und Weise* и др.), те се намеће закључак да се као терминолошки еквивалент заменичким прилозима српског језика у немачком јављају *Pro-Adverbien*, а не *Pronominaladverbien*, који само једним (мањим) делом потпадају у ширу класу прилога са прономиналним карактером, док већим делом уопште немају особине прилога, већ се понашају као заменице.

3.3. И на крају, заменички прилози немачког језика, као класа прилога издвојена према морфолошко-творбеном критеријуму, немају свој кореспондент у српском језику, будући да овај не познаје дати творбени образац, већ се као супституент предлошке фразе увек јавља конструкција *предлог + заменица*, која у просторном значењу и са именицом која нема обележје *човек (+)* алтернира и са прилогом дате семантичке класе, као у примеру: *Петар је био у шуми. У њој/Тамо је видео много животиња* (Пипер 1983: 72). У немачком језику у датим се случајевима јавља искључиво заменички прилог, који је такође супститубилан прилогом просторног значења (*‘Peter war im Wald. Darin (*in ihm) / Dort sah er viele Tiere’*), о чему је већ било речи у поглављу 2.1.

4. На основу свега напред наведеног можемо да изведемо следеће закључке:

4.1. *Заменички прилог* је термин уобичајен како у германистичкој тако и у србистичкој лингвистици, али не подразумева подударне класе прилога немачког и српског језика.

4.2. У германистици *заменички прилози* (нем. *Pronominaladverbien*) представљају сложене конструкције настале према тачно утврђеном творбеном обрасцу (*da / wo / hier+* предлог), које свој назив дугују замењивачкој функцији прилога који се као прва конституента јавља у њиховој структури, док они сами (заменички прилози) често уопште немају карактеристике прилога, већ заменица, што је у тесној вези са њиховом синтаксичком функцијом у конкретној реченици. Будући да се наведени термин усталио у германистичкој лингвистици, потребно је разликовати заменичке прилоге са заменичким и оне са прилошким карактером.

4.3. Заменички прилози део су шире групе прилога са прономиналним карактером (нем. *Pro-Adverbien*), које карактерише условљеност значе-

ња језичким или ванјезичким контекстом. Ту спадају још и везнички, упитни, релативни и остали форичко-деиктички прилози. Будући да су наведене класе прилога дефинисане и издвојене према различитим критеријумима, често долази до преклапања, те у зависности од критеријума класификације исти прилог може припадати различитим класама. Тако су нпр. заменички прилози издвојени у посебну класу према морфолошко-творбеном критеријуму, док функционално (синтаксички) често припадају класи везничких прилога, који се пак према функционално-семантичком критеријуму могу сврстати у форичко-деиктичке, будући да врше анафорско или катафорско упућивање. Додатно, заменички прилози могу припадати и класи релативних или упитних прилога.

4.4. У србистици се термин *заменички прилог* употребљава у далеко ширем значењу и обухвата све прилоге са упућивачком (замењивачком) функцијом. Њихове главне особине су: прономинализација, деиктичност и категоријалност (тј. припадност некој од семантичких категорија прилога: време, место, начин, количина, узрок, циљ или последица). Међутим, управо последње наведено обележје (категоријалност) не поседује највећи број заменичких прилога немачког језика (нем. *Pronominaladverbien*), тј. они који фунгирају као предлошка допуна, док сви остали прилози са прономиналним карактером (нем. *Pro-Adverbien*), издвојени у посебне супкласе према различитим критеријумима, испуњавају наведене услове. Отуда закључак да је терминолошки еквивалент србистичком термину *заменички прилог* у немачком језику *Pro-Adverb*, а не *Pronominaladverb*, чији се припадници само мањим делом уобрајају у ову класу, као један њен подтип.

4.5. Српски језик не познаје творбени образац по коме се заменички прилози немачког језика издвајају у посебну класу прилога. Такав творбени образац специфичност је немачког језика, а заступљен је још и у енглеском језику, где више није продуктиван, а прилози настали на овај начин данас углавном имају архаични статус.

Литература

- Ајзенберг 2004: P. Eisenberg, *Grundriß der deutschen Grammatik*, Band 2: *Der Satz*, 2, überarbeitete und aktualisierte Auflage, Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler Verlag.
- Барић и др. 1979: E. Barić и др., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Дуден 2001: Duden, *Richtiges und gutes Deutsch*. Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle, 5, neu bearbeitete Auflage (Band 9), Mannheim: Dudenverlag.
- Дуден 2005: Duden, *Die Grammatik*. Unentbehrlich für richtiges Deutsch, 7, völlig neu erarbeitete und erweiterte Auflage (Band 4), Mannheim: Dudenverlag.

- Ђукановић 1992: Ј. Ђукановић, *Morfologija savremenog nemačkog jezika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Енгел 1988: U. Engel, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Клајн 2005: I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Милер 2000: G. Müller, Das Pronominaladverb als Reparaturphänomen, *Linguistische Berichte* 182, Hamburg: Buske, 139-178, <<http://www.uni-leipzig.de/~muellerg/mu27.pdf>>, 2. 3. 2012.
- Мразовић, Вукадиновић 1990: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
- Пипер 1983: P. Piper, *Zamenski prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, *Jezičke studije*, sveska 5, Novi Sad: Radovi Instituta za strane jezike i književnosti.
- Ремер 2006: C. Römer, *Morphologie der deutschen Sprache*, Tübingen: A. Francke Verlag.
- Ристић 1990: С. Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику. Лексичко-граматички приступ*, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 9, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Станојчић, Поповић 2004: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српског језика*, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Хајдолф и др. 1981: K. E. Heidolph, W. Flämig, W. Motsch, *Grundzüge einer deutschen Grammatik*, Berlin: Akademie Verlag.
- Хелбиг, Буша 1998: G. Helbig, J. Buscha, *Deutsche Grammatik*, Ein Handbuch für den Ausländerunterricht, Leipzig, Berlin, München: Langenscheidt, Verlag Enzyklopädie.
- Хенчел, Вајдт 2003: E. Hentschel, H. Weydt, *Handbuch der deutschen Grammatik*, 3, völlig neu bearbeitete Auflage, Berlin / New York: Walter de Gruyter.

Danica B. Nedeljković

ÜBER DIE PRONOMINAL- UND PRO-ADVERBIEN IM DEUTSCHEN UND IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit werden die Pronominaladverbien der deutschen Sprache als eine Unterklasse der Pro-Adverbien morphologisch, syntaktisch und semantisch untersucht und mit den Pronominaladverbien (*zamенички прилози*) der serbischen Sprache verglichen, mit dem Ziel, darauf zu verweisen, dass die Termini *Pronominaladverb* und *zamенички прилог* in der Germanistik und Serbokroistik nicht gleichzusetzen sind und größtenteils als falsche Freunde betrachtet werden können. Es wird auf die Besonderheiten der Pronominaladverbien des Deutschen verwiesen, die ihrem Wesen nach sowohl Adverbien als auch Pronomen sein können. Des Weiteren werden die anderen Untergruppen von Pro-Adverbien behandelt, deren serbische Äquivalente in der Serbokroistik als *zamенички прилози* definiert werden.

СЕМАНТИЧКИ ПРИСТУПИ КОНДИЦИОНАЛНИМ РЕЧЕНИЦАМА

Апстракт: Циљ рада је да пружи теоријски преглед семантичких приступа и различитих параметара класификације кондиционалних реченица углавном у српском, а делом и у енглеском језику. Кондиционалност се прво на основу семантичке анализе дубинских обележја посматра у оквиру шире семантичке категорије каузативности. Затим се пружа преглед и покушај поређења доминантних семантичких односно синтаксичко-семантичких анализа на основу критеријума остварљивости услова, те се појединачно разматрају три поткатегорије: реални, потенцијални и иреални услов. Овај критеријум се негде преплиће, а негде допуњује, са критеријумом односа говорног лица према реалности, који даље води ка класификацији на основу категорије фактивности. Као пресудна у расветљавању међуодноса кондиционалности и модалности, фактивност је у центру интересовања како српских тако и енглеских лингвиста. Епистемичка модална вредност, као још један од класификационих критеријума, захтева другачија тумачења неких нужних синтаксичких законитости у српском језику, али и указује на семантичко-прагматичке сличности између два језика. Немогућност објашњења свих примера материјалном импликацијом логичког суда (ако p онда q) пажњу поново усмерава на протазно-аподозну везу, те се уводи критеријум консекутивности. Разматра се и когнитивно-лингвистички приступ кроз пример тумачења амалгама.

Кључне речи: погодбена /условна/ кондиционална реченица, протаз и аподоза, каузативност, фактивност, епистемичка модалност, консекутивност, амалгам.

Специфичност кондиционалних реченица објашњава се тиме што оне директно одражавају способност човека да размишља о алтернативним ситуацијама, изводи закључке на основу непотпуне информације, замишља могући однос између ситуација и разуме како би се свет променио да су одређене околности биле другачије (Трогот и др. 1986: 3). Без претензија на свеопшту исцрпност описа, предмет рада је управо опис специфичности значења кондиционалних реченица углавном у српском, али делом и у енглеском језику и то путем различитих семантичких приступа, а самим тим и различитих класификационих параметара.

Кондиционалност и каузативност. Да би се кондиционалне реченице семантички одредиле, потребно је размотрити њихову семантичку суштину и одредити њихово место у систему адвербијалних зависних реченица са узрочно-последичним значењем. Према Ковачевићу, и у природи и

* jovicmarina83@gmail.com

у језику узрочно-последична веза је у ствари подврста услова и условљеног. Тако је разлика између реченица које обележавају узрок и услов само у модусу везе. Узрок је увек реални (фактивни) услов, а услов је потенцијални (замислијени) узрок. Разлика између те две категорије је заправо у односу могућност (услов) – стварност (узрок). (Ковачевић 1988: 48) И П. Пипер кондиционалност објашњава преко каузативности, односно преко хипотетичног/могућег узрока који води нехипотетичној/могућој последици. Обе категорије пореди са односом између реалности индикатива и иреалности потенцијала у глаголском систему категорије начина, а као специфично обележје кондиционалности у односу на каузативност наводи „... алтернативни плуралитет узрочних ситуација од којих се једна издваја као хипотетички узрок (услов) последичне ситуације—(1998: 43). Р. Симић и Ј. Јовановић ове категорије објашњавају преко логичке импликације „ако *X* онда *Y*—те разликују реално условљене везе „кад, пошто *X* онда *Y*—од оних код којих се условљеност претпоставља.¹ Каузална имплицативност, и када је претпостављена, јавља се као стварна условљеност, као природни однос догађаја и његове последице. Кондиционална имплицативност, са друге стране, није природни међуоднос факата, већ могућност довођења у везу два иначе дискретна факта (2002: 1331).

Ако се прихвати став да је каузативност комплекс семантичких категорија, онда она укључује саму каузативност, али и неколико мање или више блиских семантичких категорија: кондиционалност (услов), теличност/интенционалност (циљ) и концесивност (уступак). Када је реч о типовима реченица које изражавају ове везе, говоримо о узрочним (каузалним), условним (погодбеним, кондиционалним), намерним (финалним) и допусним (концесивним) реченицама. Узрочном реченицом изражава се стваран узрок вршења радње, условном реченицом се поред реалног изражава и могућ услов, намерном намера или циљ радње, а допусном недовољан услов за извршење радње надређене реченице. Разлика између наведених реченица се може представити и помоћу семантичких дубинских обележја. Наиме, у свакој од типова реченица реализоване су неке компоненте дубинских обележја УЗРОК (*CAUSE*) и ПОСЛЕДИЦА (*EFFECT*). Обележје УЗРОК садржи компоненте [+/-делотворан] (*efficient*), док обележје ПОСЛЕДИЦА са компонентама [+/-извршење] (*completion*) значи да у датој реченици последица јесте или није остварена (Поповић 1991: 50). Код узрочних су тако реализоване компоненте: УЗРОК [+ делотворан] и ПОСЛЕДИЦА [+ извршење]: 1) *Купио сам радио и могу да слушам вести*. Код намерних клауза реализована је компонента [-извршење], што значи да последица у датој реченици није остварена: 2) *Купио сам радио да бих могао да слушам вести*. Уколико се у датој реченици реализује компонента УЗРОК [-делотворан], то значи да узрок није изазвао последицу. Ову ком-

¹ Прва веза би се могла назвати пресумпозицијом (подразумевањем), а друга пресупозицијом (у посебном смислу ове речи, у смислу изречене претпоставке).

поненту садрже концесивне клаузе: 3) *Мада си много учио, пао си на испиту*. Коначно код кондиционалних реченица реализује се компонента УЗРОК [+/- делотворан], што значи да узрок није испуњен, постоји само услов реалан или могући, чију последицу говорник не може ни потврдити ни негирати, већ само изразити одређени ступањ његове вероватноће ПОСЛЕДИЦА [+/- извршење].

Упркос различитим дубинским обележјима, у површинској структури се могу јавити готово идентичне форме. Таква је подврста концесивних реченица тзв. *условнодопусне* реченице. Ове реченице су формално идентичне условним, подложне су класификацији реалност, потенцијалност и иреалност, али имају концесивно значење изражено интензификатором *и/ чак и*: а) *Да имам пара, купио бих тај плац*. б) *И да имам пара, не бих купио тај плац* (Звекић 2007: 273). Према Звекићевој, условне и концесивне реченице су семантички најближе (уп. Пипер и др. 2005: 814; Мразовић, Вукадиновић 1990: 606), јер и једне и друге представљају неки услов, а ти услови се разликују „на основу адекватности ефекту у чијем стварању учествују...—Звекић 2007: 278). Прелазни случајеви се јављају и код условних и узрочних реченица. Реални будући услов се може, додуше ретко, изразити протазом с везницима *ако* и/или *уколико* и с футуром у предикату. Пошто футур први најчешће износи чињеницу, а не претпоставку, „услов често прераста у узрок, као нпр.: (4в) *Ако ћемо да поредимо учинак у односу на прошле игре, несумњиво смо успешнији*—(Ковачевић 2013: 14). Прелазни облици се могу јавити и када перфекатски и плусквамперфекатски облик предиката протазе не укључује компоненту „незнања о извршењу прошле радње—Тада, тврди Ковачевић, говорник зна да је прошли услов био чињеница, а пошто такво знање подразумева фактиван услов, односно узрок, таква условна реченица увек има и компоненту узрочног значења—(2013: 3).²

Класификације кондиционалних реченица у српском језику и српскохрватској лингвистици. Кондиционалност је одувек привлачила пажњу лингвиста. Тако је још давне 1896. А. Мусић написао „... реченице, у којима се подложном реченицом изриче узрочна радња, којој се вршење само допушта, зову се погодбене или увјетне, хипотетичке, кондиционалне или супозитивне—(Ковачевић 2013: 14). Око пола века касније М. Стевановић на сличан начин тврди да су „погодбене (кондиционалне) реченице такве зависне реченице да се њима исказује погодба, услов онога што се износи главном реченицом—(1969: 865). Он примећује и да, за разлику од других сложених реченица, постоје засебни термини за зависну и главну реченицу, а то су уводница/протаза и закључница/аподоза. И новији приступи условне реченице дефинишу на сличан начин, тј. „као опис најмање два претпостављена догађаја од којих један, онај из зависне, условљава други, онај из

² Синтаксичко-семантичким приступом и Р. Симић и Ј. Јовановић анализирају велики број прелазних случајева (2002: 871–874; 1331–1338).

управне—(Симић и Јовановић 2002: 1331). Стога М. Ковачевић изводи закључак да се већина лингвиста, уз мање или веће стилске варијације, слаже око дефинисања условне реченице као зависносколожене реченице чија зависна клауза обележава услов за (не)остварење последице главне реченице (2013: 9).

Постоји слагање и око језичког нивоа на ком се условне реченице анализирају некад искључиво, али увек делимично. Реч је о синтакси. Тако је пажња већине лингвиста усмерена на синтаксичка обележја кондиционалних реченица, односно на везнике карактеристичне за одређене типове ових реченица и на глаголске облике који се у њима појављују. Разлог се може наћи у тврдњи М. Стевановића да, иако се условне реченице често, за разлику од других реченица, деле у три посебне врсте, таква класификација не даје ништа за њихово потпуније разумевање. Битно је, заправо, да ли оно што се глаголима у њима износи временског карактера или модално (1969: 866). Тиме семантика условних реченица бива запостављена дуги низ година, јер се велики број граматичара и лингвиста надовезује на Стевановићев рад, као и Белићев принцип синтаксичке категоризације глаголских времена.

Три посебне врсте о које помиње Стевановић су реалне, потенцијалне и иреалне условне реченице, које се разликују према томе да ли је оно што се њима износи реално, само могуће или нереално. Ковачевић примећује још једну доследност у српској и српскохрватској литератури, а то је слагање око критеријума поделе. Реч је о критеријуму *остварљивост услова*, односно о степену вероватноће остварења садржаја зависне клаузе (2013: 9). Овај критеријум се најчешће комбинује са критеријумом времена важења услова, те се најчешће условне реченице деле на: 1. реалне условне реченице са будућим, садашњим и свевременским условом; 2. потенцијалне са будућим условом и 3. иреалне са садашњим иреалним и прошлим иреалним условом (Станојчић и Поповић 1997: 312).

Подела на основу остварљивости услова вуче корене из латинског и присутна је у великом броју језика, укључујући и енглески. Међутим, Р. Катичић критикује поделу на три врсте из разлога што у српскохрватском језику не постоје чврсте формалне ознаке, те се тако оставља простор за вишезначност. Ослањајући се такође на критеријум остварљивости услова, он заступа поделу на четири формално обележене врсте (реалне, евентуалне, потенцијалне и иреалне) које својим граматичким значењем више одговарају грчким погодбеним реченицама. Поред разлике у везницима и граматичким ознакама времена и начина, у подели се ослања и на разлику између апсолутног и релативног схватања граматичких ознака времена. Уколико је схватање релативно, узима у обзир и чињеницу да ли се граматичке ознаке времена односе на садашњост, прошлост, будућност или свевременост (праву или ону оријентисану према будућности) (1984: 339).

Постоје аутори који условне реченице описују на основу односа говорног лица према реалности. Назнаке овог критеријума се примећују у

једној дефиницији Т. Маретића, који бавећи се везницима и глаголским временима пише: „Kad se pogodbenim veznicima *da* i *kad* izriče, da je p r o t i v n o i s t i n a, nego li je ono, što se veli, ili se izriče m o g u ć i s l u ĉ a j, onda u glavnoj rečenici stoji pogodbeni način—(1963: 620). Један од првих аутора који је већу пажњу обратио на семантику кондиционалних реченица била је М. Ивић (1983). Као параметар класификације она узима однос протазе и аподозе, односно тачности/истинитости ситуације у протазној клаузи која условљава ситуацију у аподози. При одређивању значења кондиционалних реченица Ивић разликује два случаја односа према реалности: (I) говорник може да зна (II) или да не зна у каквој је релацији са стварношћу предикат протазне реченице, која својим садржајем условљава садржај аподозне. Ово гледиште води каснијој класификацији на основу параметра *фактивност* (Сааведра 1992; Пипер 1998, 2005; Васић 2000; Трбојевић 2004а; Мразовић, Вукадиновић 2009).

Дакле, шири увид у литературу показује да је мало пажње посвећено темељнијој анализи значења. Чак и када се анализа одређује као семантичка, углавном се своди на одређење синтаксичких услова. Сматра се да семантичко одређење не води јасној разлици између типова условних реченица, те се прибегава синтаксичко-семантичкој анализи. Да су семантичка одређења неретко заиста недовољно прецизна и различито тумачена показује наредна поглавља где су упоређене класификације које на овај или онај начин издвајају три услова: реални, потенцијални и иреални.

Реални услов. У класификацији кондиционалних реченица често се прво полази од реалног услова, као „прве и основне семантичке (пот)категорије—(Ковачевић 2013: 11). Међутим, већ при покушају прецизнијег одређења критеријума реалног услова долази се до вишезначности. Она углавном проистиче из недовољне издиференцираности реалног услова у односу на потенцијални/евентуални. Ову тврдњу Ковачевић поткрепљује дефиницијама из граматика српског и/или српскохрватског језика. Тако се реченицама реалног услова „изриче догађај који доиста јест—(Маретић 1963: 550), „казује услов [...] као стварност, као нешто што се одиста догађа—(Лалевић 1951: 311), али се „казује само увјет, а ништа се не казује о томе да ли се тај увјет остварује или не—(Катичић 1986: 269). Тако се Клајн (2005: 252) слаже са Станојчићем и Поповићем (1997: 312) да је реч о услову актуелном и остварљивом, али док они тврде да се „реализација таквог услова, иако неизвесна, може реално очекивати—Силић и Прањковић су става да је реч о услову чије остварење стварно води остварењу радње у главној реченици (Силић, Прањковић 2005: 348). Из дефиниција се јасно види да није реч само о стилским варијацијама (Ковачевић 2013: 11).

Катичић, на пример, тврди да су у реалним реченицама са садашњом и прошлом временском ознаком и услов и садржај реални и смештени у правој садашњости односно прошлости. Услов који се односи на будућност није реалан, зато што он представља очекивање нечега у будућно-

сти.³ Тако је за условне реченице обележене футуrom I карактеристично следеће: ако је услов (очекивање нечега и будућности) испуњен, аподозни садржај се догађа пре него што се деси оно чије је очекивање услов: *Već ako će česar zapostiti, zapostiti petak i srijedu i četiri posta u godini, isćerat ću ispod Beča Turke*. То да ли ће цар запостити све прописане постове у години није услов да се Турци истерају испод Беча, већ само констатација да се то може очекивати. У реалним условним реченицама услов изражен футуrom I односи се на неки исход, сврху, догађај у будућности, па на основу латинске речи *eventis* (догађај) Катичић ове реченице назива *евентуалним*. Пошто је схватање будућности у овим реченицама и даље апсолутно, оне се класификују као подврста реалних. У правим евентуалним реченицама догађај који се очекује у будућности поставља се као услов. Временска ознака је релативна будућност или свевременост – оно што је увек било и даље ће бити: *Ako te nadžanje, dat ću ti ja stado*. У примеру је употребљен презент свршених глагола који не може означити праву садашњост, има релативно значење и као такав карактеристичан је за евентуалне реченице. Реченице са презентом несвршених глагола су увек двозначне, јер се њихова садашњост може схватити и као апсолутна и као релативна. Управо двозначност оваквих примера показује да су евентуалне реченице врло блиске реалним. И једним и другима се нешто претпоставља, а да се не говори о томе шта заиста јесте и да ли је вероватно да буде (Катичић 1984: 340).

Док Катичић разликује између реалних и евентуалних реченица, Ивићева говори о *евентуално реалним* реченицама. У овим реченицама говорно лице не зна да ли постоји, или је постојала, или ће постојати радња протазног предиката, а самим тим и аподозног: *Ako изгуби / је изгубила / буде изгубила документа, имаће неприлика*. Говорник не зна да ли губљење докумената може да се деси сада, да ли се десило у прошлости или ће се десити, па сходно томе изјављује да ће у том случају имати неприлика. Уколико је употребљен потенцијал, акценат се ставља на претпоставку: *Ako би изгубила документа, имала би неприлика*. Поставља се питање да ли ова реченица залази у домен потенцијалног услова. Пратећи поделу М. Ивић, Мразовић и Вукадиновић⁴ тврде да употреба потенцијала у погодбеној реченици „... још посебно наглашава *eventualnost* *realizovanja* *onoga* *što* *se*

³ Још је А. Мусић тврдио да оно: „... што се изриче презентом или претеритом, може се и знати и не знати да ли доиста бива, па с тога можемо у том случају имати и чисту концесију и супозицију, а за оно, што се изриче футуrom, не зна се нигда поуздано, да ли бива, па с тога имамо у том случају само супозицију, која према тому, јесу ли подложна и главна реченица у адверсативној или у каусалној свези, може бити супозитивна концесија или хипотеза—(Мусић 1898 у: Ковачевић 2013: 14).

⁴ Као подгрупу *евентуално реалних* реченица, Мразовић и Вукадиновић издвајају рестриктивне реченице (изражене партикулом *само*, која се јавља уз будућу и садашњу радњу): *Samo ako/ukoliko budem pozvana na taj roĐendan, otići cu* (2009: 604).

postavlja kao uslov za realizaciju radnje nadređene rečenice: *Ako bi on (eventualno) navratio* (= ne znam da li će on navratiti), *javite mi*—(2009: 602). Тиме се на ове реченице гледа као на подврсту *евентуално реалних* реченица у којима је реализована семантичка компонента незнања о постојању радње аподозе, али и компонента наглашене евентуалности којом се релативизује остварење услова. Да је реч о различитом тумачењу речи „евентуалан—код Мразовић и Вукадиновић са једне стране и Катичића са друге, сведочи како очигледна значењска различитост примера тако и различити протазни глаголски облици: потенцијал у првом и футур I односно презент у другом случају. Катичић је става да услов који се односи на будућност није реалан већ евентуалан, док су за Мразовић и Вукадиновић реченице са „реалним условом—управо оне где је будућа радња изражена футуром I. Међу њих, према Мразовић и Вукадиновић, спадају тзв. *мотивационе*⁵ реченице М. Ивић, док су „*prave rogođbene rečenice*— оне у којима се радња исказује презентом перфективних глагола или футуром II (2009: 604).

Пошто не постоји ни семантичка ни термилошка издиференцираност реалног и потенцијалног услова, значење и тип реченице се по правилу одређују на основу употребљеног везника и типа глаголског облика у аподози и протазу, дакле синтаксичко-семантичком анализом (Ковачевић 2013: 11). Тако везници *ако* и *уколико* не искључују могућност да радња исказана условном реченицом постоји, те служе за изражавање потенцијалног или реалног услова. Да ли везник *ако* сигнализира реални или потенцијални услов на најбољи начин открива замена овог везника везником *кад*, пошто *кад* не може бити употребљено у реалним условним реченицама. Раније наведени примери: *Ако би изгубила документа... Ако би он евентуално навратио...* могу се употребити и са везником *кад*: *Кад би изгубила документа... Кад би он (евентуално) навратио...* што значи да је реч о потенцијалном услову. Код реалних условних реченица протазни предикат нужно мора бити у неком временском глаголском облику на основу кога се одређује време важења услова (Станојчић и Поповић 1997; Клајн 2005). Реалним условним реченицама се најчешће обележава будући услов, који, као и садашњи (изражен имперфективним презентом), подразумева говорниково незнање о реализацији услова. Ова семантичка компонента је „најчешће—присутна код прошлог услова⁶, који се најређе јавља, а изостаје код

⁵ Ивићева указује на постојање *мотивационих* реченица, које по својој реченичној структури спадају у протазно-аподозне реченице, али које немају условно, већ мотивационо значење. Наиме, протазни предикат именује радњу као конкретну објективну датост, што је видљиво и кроз морфолошка решења (1983: 155). Мразовић и Вукадиновић ове реченице сврставају под реални услов, који је познат говорнику из претходног контекста и на основу кога се у главној реченици јавља нека врста подстицања, мотивисања саговорника: „*Ako već nećeš ti da radiš, nemoj bar drugima smetati*—(2009: 604).

⁶ Станојчић и Поповић не помињу постојање реалног прошлог услова у својој подели на основу критеријума остварљивости и времена важења. Разликују

реченица са савременским условом. Савременски услов подразумева међузависност садржаја протазе и аподозе, те самим тим уводи компоненту хабитуалности (Ковачевић 2013: 12–13).

Потенцијални услов. У претходном одељку смо видели да у литератури постоји термилошка и семантичка неусклађеност по питању реалног и потенцијалног услова, те да лингвисти неретко прибегавају синтаксичко-семантичкој анализи. Кад је реч о граматичким индикаторима потенцијалног услова, може се рећи да га реализују везници *ако*, *уколико*⁷, *кад* и *да*, као и потенцијал у главној реченици. У случају везника *кад*, литература је јединствена да је реч о условном везнику само онда када се у обе клаузе јавља потенцијал (Ивић 1983; Стевановић 1991; Станојчић и Поповић 1997; Мразовић и Вукадиновић 2009 и др.) Овакво гледиште оповргава М. Ковачевић, који налази довољно једнозначних примера условног *кад*, као свезе главне клаузе у презенту и зависне у потенцијалу. Међутим, да би глаголски облик у презенту „пренео потпуну минималну информацију—мора за себе везати допунску клаузу, чији предикат нужно мора бити у облику потенцијала: *Кад бисмо само смели – ко зна шта бисмо радили* (Д. Радовић: 1037 у: Ковачевић 2014: 108). Другим речима, „... предикати у основним клаузама *кад*-погодбених реченица не морају бити увијек изражени формом потенцијала, али морају имати потенцијално значење, тј. њихова архисемска епистемичка компонента мора бити 'ухармонизована' са семантемом потенцијала—(Ковачевић 2014: 108). Епистемичка модална вредност додатно указује на (не)извесност реализације потенцијалног услова.

Велики број граматичара и синтаксичара везник *да* посматра искључиво као ознаку иреалног услова, ипак Ковачевић примећује да нису ретки ни они који указују на потенцијално условно значење овог везника у одређеним граматичким контекстима (2011: 163)⁸. Тако М. Стевановић за погодбене зависне реченице са везником *да* каже да „често означавају недостатак услова који је потребан да би се извршило оно што се казује главном реченицом—(1991: 868). Иако дефиниција указује на иреално значење, ограда „често—као и чињеница да Стевановић дозвољава могућност замене везника *да* везником *ако* у случају када се недостатак услова може отклонити, указују и на друго условно значење. Промена везника подразумева промену облика предиката аподозе (потенцијал прелази у футур). У случају када се недостатак услова не може отклонити, уместо *да* може да се употреби везник *кад*, али се тада уместо глаголског времена јавља облик по-

само реалне условне реченице са будућим, садашњим и савременским условом (1997: 312).

⁷ Према Ковачевићу, везници *ако* и *уколико* могу имати потенцијално значење, али то нужно подразумева или потенцијал у обе клаузе или аподозни предикат у презенту с епистемичким значењем (2013: 15).

⁸ Везник *да* се ређе јавља у потенцијалном него у иреалном значењу управо из разлога што има конкуренцију у везницима *кад* и *ако* у домену потенцијалног услова, док доменом иреалног суверено влада (Ковачевић 2011: 163).

тенцијала (1969: 868). М. Ковачевић је далеко одређенији, те у својој анализи долази до закључка да везник *да* може увести потенцијално условно значење уколико повезује протазу у перфективном презенту и аподозу у потенцијалу. Условним реченицама са везником *да* такође се може пренети епистемичка модална вредност или као саставна или као пратилачка компонента. Наиме, презентски или футурски предикат, као и у случају везника *кад*, може остварити потенцијално значење *да*-клаузе са перфективним презентом у предикату: *С краја на крај света да прођеш, овакву средину нећеш наћи* [$\rightarrow$ *С краја на крај света да прођеш, овакву средину не би нашао*] (Ковачевић 2011: 164).

Кад је реч о семантичким одређењима потенцијалног услова, јављају се следеће дефиниције: „Потенцијалне условне клаузе исказују услов чије је испуњење могућно—(Пипер, Клајн 2013: 519 у: Ковачевић 2014: 105). „... услов који је остварљив, али или није актуелан (само замишљен) или је његово остварење мало вероватно—(Станојчић и Поповић 1997: 312). Катићић *потенцијалном* назива ону реченицу која изриче резерву, несигурност или сумњу да ће до остваривања услова заиста и доћи: *Ако би ти и то мало било, бијелу бић ти начинио кули*. Говорник не очекује да томе о коме говори буде мало, већ рачуна и на ту могућност и каже како би поступио. За разлику од *евентуалних* где постоји претпоставка да услов буде испуњен, *потенцијалне* реченице истичу могућу неоснованост претпоставке о испуњењу услова. *Потенцијалне* и *евентуалне* реченице су сличне по томе што се њихов садржај односи на будућност или свевременост (1984: 341). Према Ковачевићу, да би се причало о потенцијалном услову, он мора бити будући и замишљен, а његова реализација могућа. Он примећује и да такав услов никад „не имплицира супротну комуникативну 'истинитосну вриједност' од оне коју носи форма предиката: афирмативна форма подразумева могуће остварење услова, негирана – могуће неостварење услова—(2014: 106). Другим речима, могуће (не)остварење протазне радње води могућем (не)остварењу аподозне.

Чини се да М. Ивић (1983: 145–153) не подвлачи јасну разлику између потенцијалног и иреалног садашњег услова. Стога се намеће питање да ли се реченице потенцијалног услова, који је будући, могућ и замишљен, могу одредити као *нереалне* или *евентуално реалне* реченице. Под *нереалним* реченицама, ауторка подразумева ситуацију где говорник може да зна однос предиката протазне реченице и реалности, односно семантичку околност у којој је протазна радња нужна претпоставка од које се полази, а зна се да та радња не постоји: *Кад би ти мени позајмио два милиона, ја бих тај кров оправео* (Ивић 1983: 145). Замишља се да ствари стоје обратно: претпоставимо да ти мени позајмиш два милиона, тада бих ја оправео кров. У даљем тексту се даје објашњење за термин *нереалан*. Ивићева каже да се у овим реченицама радња не догађа већ замишља, те се овим реченицама може исказати не само оно што је остварљиво, већ и оно што није. Ове реченице не разликују садашњост и прошлост, јер не саоп-

штавају стварност, већ само нашу замисао о стварности. Када је реч о остварљивости радње, код *нереалних* реченица говорника не занима да ли је изречена ситуација прихватљива или не, већ је акценат стављен на замишљање ситуације. Замишљање остварљиве ситуације би могло водити у правцу интерпретације *нереалних* реченица као условних реченица потенцијалног услова. Међутим, упоређујући *антиреалне* и *нереалне*, ауторка тврди да оба типа исказују иреалну радњу, али да, за разлику од *аниреалних*, *нереалне* нису обележене контрадикцијом стварног и замишљеног. Ако, опет, узмемо у обзир чињеницу да Вукадиновић и Мразовић, ослањајући се на поделу М. Ивић, међу *евентуално реалне* сврставају и реченице са потенцијалом, који „посебно наглашава евентуалност—могло би се закључити да потенцијални услов спада под *евентуално реалне* реченице. Ипак, незахвално је вршити овакву поделу, јер је и сама ауторка мишљења да се говорник у овим реченицама не изјашњава по питању остварљивости услова, већ га само замишља.

Иреалан услов. Још Брабец, Храсте и Живковић износе тврдњу да зависне реченице са кондиционалом и везником *када* могу бити или *могуће*: „*Кад бисте штеђели, имали бисте на крају године новаца за љетовање—или нестварне: Кад би сви људи били свјесни, брзо би се остварили најљепши снови*, говоре (1968: 210–211 у: Ковачевић 2014: 105). Реченице са везником *кад* и потенцијалом и везником *да* и индикативом, Катичић означава као *иреалне*⁹ и тврди да се њихов садржај може односити на прошлост, садашњост и праву свевременост. Код иреалних реченица се зна да се услов није извршио или се не извршава, па се није остварило, односно не остварује се оно што је њиме условљено (Катичић 1984: 341). Према Ковачевићу, *иреални садашњи услов* подразумева протазни предикат чији је садржај неостварљив, нереалан и неважећи у садашњости. Такав предикат има обрнуту истинитосну вредност у односу на садашњост, односно потврдан предикат значи одричну истинитосну вредност и обрнуто: *Када бисмо знали, ми бисмо вам казали [= не знамо, па вам не можемо казати]* (Политика, 6. 11. 2010, 5 у: Ковачевић 2014: 107). Условним *кад*-реченицама се може изразити иреални садашњи или потенцијални будући услов, о чему је већ било речи, али се никада не може изразити реални или иреални прошли услов. У истом раду Ковачевић, синтаксичко-семантичком анализом, долази до јасних граматичких индикатора *кад*-реченица у условном односно временском значењу. Наиме, у *кад*-реченицама где је могућност (не)остварења радње предиката везана за садашњост или будућност увек је реализовано условно значење. Међутим, ако предикати у форми потенцијала подразумевају остварене прошле хабитуалне радње, реч је о временским реченицама.

⁹ Катичић износи сумњу по питању тврдње да су све реченице са комбинацијама *кад* + *кондиционал* / *да* + *индикатив* иреалне, јер се понекад могу разумети и као потенцијалне.

Иреалан услов се далеко више јавља са везником *да*. Везник *да*, као полисемантичан субординирани везник, увек захтева одређене граматичке индикаторе да би имао условно значење. Тако Ковачевић долази до следећих индикатора: „Када се везником *да* исказује иреално погодбено значење, аподозни предикат изражава се или потенцијалом, што је најчешће, или перфектом, или пак презентом имперфективних глагола с увијек присутном модалном епистемичком компонентом (сагласном семантици потенцијала), док се протазни предикат може остварити или у имперфективном презенту или у неком претериталном облику (перфекту, аористу, имперфекту или плусквамперфекту, с тим да је употреба перфекта далеко најчешћа)—(2011: 162). *Да је до ње, верујем да би економска ситуација била мање лоша* (Курир, 26. 7. 2009). Аподозни глагол у презенту *верујем*, нужно садржи компоненту епистемичке модалности, односно компоненту значења могућности и вероватноће (2011: 160). Ковачевић такође примећује да је (готово) сва литература сагласна да се условним *да*-реченицама изражава иреално условно значење. Међутим, постоји неслагање око тога да ли је то једино условно значење које *да*-реченица може изразити¹⁰. Када је реч о семантичком одређењу иреалног услова, постоји сагласност да је реч или о пропуштеној могућности (прошли услов) или о садашњем непостојању могућности (садашњи услов) реализације аподозног садржаја (Ковачевић 2011: 161).

Сличну тврдњу износе и Мразовић и Вукадиновић: „Govornik pogodbenom rečenicom uvedenom subjunktorom *da* izražava da z n a d a n e p o s t o j i o n o š t o s e i z n o s i k a o u s l o v z a i z v r š e n j e r a d n j e u n a d r e Ć n o j r e Ć e n i c i, p a j e s a m i m t i m i z v r š e n j e r a d n j e u n a d r e Ć n o j r e Ć e n i c i n e m o g u Ć n o—(2009: 601). Уводи се временска разлика између нереалних погодби које важе за тренутак говора и оних изражених перфектом, а оба типа реченица се означавају као *нереалне* погодбене реченице. Међу *нереалне*, убрајају се и реченице са везником *кад*, јер се увек ради о замишљеној, а не стварној радњи. Пошто се износи замишљена радња, она може бити и остварљива и неостварљива. Полазећи од семантичке класификације М. Ивић, односно знања или незнања говорног лица о односу садржаја предиката и ставрности, Мразовић и Вукадиновић разликују само *нереалне* и *евентуално реалне* реченце, а реченице потенцијалног услова, чини се, у зависности од везника *кад* односно *ако*, сврставају или међу *нереалне* или *евентуално реалне*.

¹⁰ Тако И. Брабец, М. Храсте и С. Живковић (1968: 211), М. Ивић (1983: 146), П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990: 379), Ј. Силић и И. Прањковић (2005: 349) наводе само иреално значење везника *да*, Р. Катичић (1986: 286–288), Станојчић и Поповић (1997: 314), Рагуж (1997: 433), Клајн (2005: 253) слажу се са њима по питању граматичких индикатора условног значења овог везника, али га не везују искључиво за иреалну условност, док Т. Маретић (1963: 549), Лалевић (1950: 312), М. Стевановић (1991: 904) Симић и Јовановић (2002: 872–873), не указујући на граматичке индикаторе, само констатују могућност изражавања тог значења (Ковачевић 2011: 159–160).

Поред *нереалних* реченица у којима се остварење услова само замишља, не саопштава се стварност и исказује иреална радња, М. Ивић говори и о *антиреалним* реченицама, у којима говорник такође (може да) зна у каквом су односу предикат протазне реченице и стварност. Док су су *нереалне* реченице семантички необележене контрадикцијом стварног и замишљеног, *антиреалне* су у том погледу обележене. Наиме, говорник зна да не постоји ни радња именована протазним ни радња именована аподозним предикатом, односно говорник истиче да оно што протазни предикат саопштава да јесте, у ствари није (није било), јер се то зна: *Да имаиш памети, не би тако говорила*. Дакле, зна се да говорник нема памети, јер да је има, не би тако говорио. *Антиреалне* реченице разликују садашњост и прошлост, јер се у њима на релевантан начин саопштава шта стварно јесте (или није), односно шта је било (или није). Код *антиреалних* реченица, ако је временска равна у прошлости, остварљивост радње предиката је немогућа, док садашња равна тиме што се наглашава тренутно стање ствари нуди бар теоријску могућност да будућност донесе промену. Контрадикција између стварног и замишљеног је или неопозива за сва времена (временска ознака прошлости) или важећа у датом говорном тренутку (временска ознака садашњости) (Ивић 1983: 145–153).

Фактивност као параметар семантичке класификације. Већи успех при класификацији реченичних типова М. Ивић постигао би се ако наведене типове разврстамо на основу семантичке категорије фактивности. Димка Сааведра дели категорију кондиционалности у три основне вредности: стварну фактивност, контрафактивност и нефактивност. Уколико у семантичкој структури дате реченице постоји подразумевана информација говорника о истинитости зависног суда, односно о томе да је тај суд за говорника чињеница, реч је о стварној фактивности. Та подразумевана информација је најчешће пресупозиција. Контрафактивност, обрнуто, подразумева постојање информације о неистинитости зависног суда. Коначно, нефактивна реченица не садржи никакву претходно подразумевану информацију говорника у погледу истинитости зависног суда. (1992: 173) У поређењу са класификацијом М. Ивић, јасно је да се нефактивност односи на незнање говорника о реализацији протазне радње – *евентуално реалне* реченице, контрафактивност на знање да не постоји ни протазна ни аподозна радња – *антиреалне* реченице. Ова категорија је од посебног значаја за разумевање модалности кондиционалних реченица.

П. Пипер (1998, 2005) тврди да се кондиционалност налази на пресеку већих семантичких категорија каузативности и модалности, а да је однос кондиционалности и модалности одређен према основном критеријуму реалности/иреалности референтних ситуација (уп. Палмер 1979). Тако се референтна ситуација може схватити као иреална (неостварена) или као реална (остварена). Постоје и случајеви који су неодређени о питању семантичког принципа реалности/иреалности. Бавећи се углавном кондиционалношћу просте реченице, Пипер прави разлику између иреалне и реалне

кондиционалности. Иреалној кондиционалности се даје предност, јер је карактеристична за типичне кондиционалне конструкције. Свим иреалним кондиционалним конструкцијама заједничка особина је пресупозиција неостварености последичне ситуације. Тако је за следеће реченице: а) *Ако победи, тим ће добити награду.* б) *Ако буде побеђивао, тим ће добити награду.* в) *Ако би победио, тим би добио награду.* г) *Да је победио, тим је могао добити награду.* д) *Да је био победио, тим би добио награду,* важи иста пресупозиција: „Није добио награду—Унутар иреалне кондиционалности се може вршити даља подела на основу тога да ли преовладава значење футуралности (А) или потенцијалности (Б): (А) обична будућа кондиционалност: *Ако победи, тим ће добити награду.* и хабитуално-будућа кондиционалност: *Ако буде побеђивао, тим ће добити награду.* (Б) потенцијално-будућа: *Ако би победио, тим би добио награду.* и потенцијално-прошла кондиционалност: *Да је био победио, тим би добио награду.* Реална кондиционалност је карактеристична за реченице које не садрже пресупозицију о неостварености садржаја аподозе. Таквим реченицама се изриче да се бар једном остварио условно-последични однос. Комбинација иреалности и реалности се може представити на следећи начин: „ако *p* онда *q*, што се и остварује/и остварило—. У зависности од врсте временског значења, ове реченице могу изражавати хабитуалну садашњу кондиционалност, хабитуалну прошлу кондиционалност и свевременску кондиционалност. Према Пиперу, хабитуална кондиционалност има двојаку природу и представља прелазан случај између иреалне кондиционалности и чисте хабитуалности: *Он би ујутру често долазио на кафу* (2005: 812–818). У датој класификацији приметан је утицај англосаксонских приступа кондиционалима (Трогот, Хајман, посредно и Палмер), што се манифестује успостављањем бинарне разлике реалност/иреалност, али и утицај традиционалних приступа, јер се бинарна разлика успоставља на основу остварености/неостварености последичне ситуације. Шири увид у међуутицај модалности и кондиционалности пружиће осврт на енглеске кондиционалне реченице.

Приступу енглеским кондиционалним реченицама. Као и у српском и у енглеском језику су кондиционалне реченице привлачиле пажњу бројних граматичара и лингвиста (Н. Poutsma 1926; О. G. Curme 1931; О. Jespersen 1961; R. Quirk et al. 1985; F. R. Palmer 1979, 1986; F. James 1986; E. C. Traugott 1986, 1989; E. Sweetser 1990; G. K. Pullum & R. Huddleston 2002). И у енглеском језику, као што смо већ видели у српском и српскохрватском, већина лингвиста акценат ставља на синтаксичке карактеристике. Када се анализа и одређује као семантичка, она се углавном бави односом каузалитета као семантичке суштине кондиционала (Трбојевић 2004: 96). На пример, Х. Поутсма се првенствено бави везницима и променом значења услед промене глаголског времена, те класификације формира на основу типичног везника уз одређене семантичке критеријуме. Тако клаузе које изражавају обичан услов или хипотезу могу реализовати или отворени или одбачени услов (*Open/ Rejected Condition*) (1926: 694). На ову поделу се ка-

сније ослања Р. Ђорђевић у контрастивном прегледу граматике енглеског језика. Комбинација времена и начина, модалних глагола и IF-клауза у енглеском језику даје три врсте реченица: 1. будући облик (реални кондиционал) – презент; 2. кондиционал I (нереални садашњи кондиционал) – претерит; 3. кондиционал II (нереални прошли кондиционал) – прошли перфекат. За реални кондиционал се каже да уводи отворен услов (*Hypothetical/Rejected Condition*), а нереални садашњи и прошли уводе одбачен/хипотетички садашњи односно прошли услов (*Hypothetical/Rejected Condition*) (1996: 487–491).

У класификацијама XX века оба језика, може се слободно рећи, основни типолошки параметар је однос протазе и аподозе, односно критеријум остварљивости/отворености услова. Заједничко је и то да се овај параметар код неких аутора своди на утврђивање фактивности односно истинитости ситуације у зависној клаузи. У енглеском језику се класификацијом на основу параметра фактивности са освртом на универзалне карактеристике кондиционалности са становишта теме–реме међу првима баве Хајман (Haiman 1978) и Фанк (Funk 1985). Хајманово схватање кондиционалности у зависноској реченици, која је и највише проучавана, може се резимирати на следећи начин: а) условне реченице су увек или готово увек зависне клаузе у свим или скоро свим језицима, б) однос између протазе и аподозе по правилу дублира асиметрични однос између узрока и последице, протазе је хипотетичне природе, д) протазе је увек топијалне природе, те да не постоји клауза која испуњава бар један од наведених критеријума, а да нема неко формално обележје условне клаузе (Пипер 1998: 41). Домети контрастивне анализе су дали значајан допринос типологији кондиционалних клауза. Показало се да различити језици на различите начине изражавају кондиционалност. На основу узорка из великог броја језика ову семантичку универзалију је из угла модалности расветлио Ф. Р. Палмер (1979, 1986). Палмеров закључак је да се у највећем броју језика прави разлика између реалног и иреалног услова и то глаголским временом код *непредиктивних* кондиционала или комбинацијом глаголског времена и начина код *предиктивних* кондиционала (1986: 207–221). У ранијем раду Палмер (1979: 142–143) разликује предиктивне кондиционале у односу на још три типа: а) тип *кад год* (whenever): *If it rains, I go by car.* (*Кад год/Ако пада киша, идем аутом*); б) тип *импликације* (implication): *If he's here, he's in the garden.* (*Ако је овде, у бајти је*); в) тип *релеванције* (relevance): *If you're going out, it's raining.* (*Ако излазиш, пада киша*). Интересантно је размотрити преводни еквивалент случаја (а) у српском језику. Према Ковачевићу, *кад*-реченице с потенцијалном у обе клаузе уз које је употребљена или се може употребити партикула *год* имају хабитуално значење и као такве се искључују из погодбених реченица и одређују као временске зависне реченице (2014: 112). Хабитуалност је тако један од најјаснијих критерију-

ма диференцијације условних и временских *кад*-реченица¹¹ и то не само оних са потенцијалима, већ и са свевременским презентом (уп. Мразовић, Вукадиновић 2009: 604, Пипер и др. 2005: 817). Таквом анализом Ковачевић решава у литератури присутну дилему о постојању условних *кад*-реченица са свевременским презентом, као и оних с потенцијалима чија је радња смештена у прошлост. У оба случаја условно значење се искључује. Поставља се питање да ли су, на основу такве интерпретације, сви случајеви реалне кондиционалности П. Пипера (хабитуална садашња/прошла и свевременска кондиционалност) временске хабитуалне реченице или је реч о „хабитуалној кондиционалности—као прелазном случају између иреалне кондиционалности и чисте хабитуалности¹² (2005: 817).

Палмер већ у следећој књизи (1986) одбацује горепоменућу поделу, сматрајући да нема суштинске разлике између три наведена типа (а, б, в) и *предиктивних* кондиционала. Тип *кад год* је ништа друго до хабитуална форма кондиционала, док тип *релеванције* представља само елипсу у семантичкој вези (*It is relevant to say that...*/Важно је рећи да...). Тип *импликације* је такође кондиционал, али са неуобичајеним временским односима: протазни садржај не претходи аподозном, већ је ситуација или супротна или се протазни и аподозни садржаји дешавају истовремено (Васић 2000). Палмерова семантичка анализа кондиционала своди се на анализу материјалне импликације *ако р онда q* (*if p then q*). Када је реч о фактивности, Палмер посматра обе кондиционалне клаузе као нефактивне, чиме је испуњен један од услова за њихову модалност. Нефактивним се сматра и реални кондиционал, чак и кад изражава чисту будућност, јер је будућност сама по себи нефактивна, непозната и ниједан исказ о њој не може бити ни истинит ни контрафактиван. Овај став преовлађује и у српскохрватској и српској лингвистици (А. Мусић, М. Стевановић, М. Ивић, М. Ковачевић, Д. Сааведра). Палмер даље сматра да је погрешно све нереалне прошле кондиционале класификовати као контрафактивне, јер протазни садржај не мора нужно да се односи на нешто неистинито, већ и на оно што је за говорника остало непознато: *If John had come, Mary would have left.* (Да је Џон дошао, Мери би отишла.) Из примера се не види да ли говорник зна или не зна да ли је Џон дошао или није (1986: 191). Он такође констатује да се глаголска времена у кондиционалним реченицама слободно комбинују, иако постоје комбинације глаголских времена за сваки тип кондиционала. Нажалост, не даје објашњење за ту констатацију, али је оштар критичар сваког покушаја утврђивања комбинације времена, а самим тим и традиционалне

¹¹ М. Стевановић за *кад*-реченице каже да су то модалне реченице којима се изражава услов или бар претежно услов, али да поред условног могу имати и друга значења, временско и узрочно. Анализом прелазних случајева он не даје јасне критеријуме, већ само указује на вишезначност ових реченица (1969: 870–871).

¹² Треба имати у виду да се Пипер превасходно бави семантичким типовима кондиционалности у простој реченици, за које тврди да се већим делом поклапају са семантичким типовима у зависносној.

поделе на три типа. У његовим радовима кондиционали се класификују по принципу *realis/irealis*, а са таквом поделом се слаже и Дадман (Dudman 1983, у: Трбојевић 2004: 97). Аутор често цитиран у новијој литератури, Дадман разликује „условне—кондиционалне реченице које су предиктивне: а) *If she returns the ticket today, she will get the full refund tomorrow*. (Ако врати карту данас, сутра ће јој бити у потпуности рефундирана) од „хипотетичних—реченица које нису предиктивне: б) *If Grannie is here, she is invisible*. (Ако је бака овде, она је невидљива), а које се могу парафразирати на следећи начин: *Ако је истина да ... онда је истина да...* (Палмер 1996: 190 у: Трбојевић 2004: 97). За Палмера је ова дистинкција ирелевантна, јер само указује на разлику између уобичајеног будућег кондиционала и оног који се не односи на будућност. Он Дадмана критикује и због термина „условни—и „хипотетични—јер не верује да се услов и хипотеза могу разликовати у контексту кондиционала. Са овом критиком се не слаже Трбојевић, о чему ће више бити речи у поглављу о епистемичкој модалности.

Храковски такође има вишејезички приступ кондиционалним реченицама са тежњом што свеобухватнијех описа. Он, као уредник обимног зборника *Typology of Conditional Constructions*, који обухвата 24 језика, тврди да је дефиниција универзалног кондиционалног концепта (*IF* концепта) немогућа, јер је семантички примитив (Васић 2007: 106). Полазећи од шест задатака, од којих је један идентификација неопходних и довољних семантичких параметара за конструисање универзалног и прагматички релевантног калкулуса кондиционалних конструкција, долази до закључка да је нефактивност семантичка особеност кондиционалних клауза. Он такође формулише и упитник на основу кога се кондиционалне реченице могу описати полазећи од форме ка значењу. Гивон (Givon 1990 у: Васић 2007: 107) истиче да су кондиционалне реченице нефактивне и да се њихова истиносна вредност креће између „могуће истинит—и „неистинит—односно нефактиван. Као потврду наводи тврдњу Томсона и Ланакера (Tompson & Langaker) да многи језици изражавају и концепт „мало вероватан, али не и потпуно немогућ—.

Свитсерова (Sweetser 1990: 113) кондиционалне реченице класификује према доменима у којима функционишу, те разликује садржајни (домен реалног света), епистемички (домен знања и сазнања) и прагматички (домен говорних чинова). О последњем неће бити речи, јер излази из оквира рада. Кондиционали садржајног реалног света изражени су везом *if – then* (ако – онда) и указују да је реализација протазног садржаја довољан услов за реализацију аподозног. Према томе: *Ако одеš, ја ћу такође отићи*, значи да ако реално стање света укључује твој одлазак, укључиваће и мој (Трбојевић 2004: 99). Код епистемичког домена веза *if – then* је најближа правој, формално-логичкој импликацији: *If she is divorced now, (then) she has been married*. (Ако је сада разведена, [онда] је била удата.) На први поглед се чини да је анализа иста као и код садржајних кондиционала. Међутим, није довољно само уочити истиносне вредности узрока и последице,

већ и однос знања и закључка између протазе и аподозе. Ова веза се не остварује на нивоу садржаја реалног света, већ у епистемичком домену и она, према Свитсеровој, најбоље осликава наш процес рационалног мишљења. На основу овог постаје јасно да процес закључивања не иде увек од узрока ка последици (садржајни домен), већ и од последице ка узроку. Последица сада даје премисе помоћу којих можемо закључивати о узроку (епистемички домен). Свитсерова такође сматра да глаголска времена могу имати утицаја на интерпретацију кондиционала, нарочито у случају садржајних и епистемичких, нпр.: *If he's already gone, (then) they will have to leave a message.* (Ако је већ отишао, [онда] ће они морати да оставе поруку.) Ова реченица припада садржајном домену, јер је његово одсуство довољан услов за њихово остављање поруке, због чега се у стварности успоставља узрочно-последична веза. Други знак за садржајни кондиционал је протазни презент и аподозни облик за будућност. Са друге стране, прошло време наводи на епистемичку интерпретацију: *If he was already gone, (then) they had to leave a message.* (Ако је он већ отишао, [онда] ће они морати да оставе поруку.) Ако ја знам да је он отишао пре него што су они стигли, онда ја закључујем да су они били у обавези да оставе поруку. Међутим, претерит није пресудан за епистемичку интерпретацију, па се реченица може протумачити и у садржајном домену: кад год би у прошлости он отишао пре њиховог доласка, они су (стога) били у обавези да оставе поруку. Закључци до којих је дошла Свитсерова послужили су као основа И. Трбојевић за даљу анализу епистемичке модалности кондиционалних реченица енглеског и српског језика.

Епистемичка модалност и кондиционалност. Акацука (Akatsuka 1985) услов (епистемичке) кондиционалности одређује као одсуство говорниковог позитивног уверења у протазни садржај (Трбојевић 2004а: 102). Прихватајући ову дефиницију као основно полазиште, Трбојевић контрастивно анализира кондиционале у енглеском и српском да би потврдила да у оба језика под одређеним семантичким и прагматичким условима ове реченице манифестују епистемичко значење. Кључни појам од ког полази је појам *епистемичке дистанце*, која представља функцију говорникове посвећености истинитости пропозиције. Другим речима, што је већа дистанца између замишљеног и стварног света, већи је степен модализације, али и мање говорниково уверење у истинитост пропозиције. Епистемички став није нужно увек очигледна последица закључивања, какав је случај код модала, већ се он означава на скали вредности од – до +, односно од негативног до позитивног. Ако је говорников став на најудаљенијој тачки негације, вероватноћа сретања два света је непостојећа и ту започиње домен контрафактуалности. Целокупан простор између крајњег позитивног и негативног става спада у домен нефактуалности, те Трбојевић овакав став одређује као неутралан епистемички став: Могуће је да је *p* истинито и могуће је да *p* није истинито, али ја не знам. Модалност енглеских кондиционалних реченица се не може свести само на чињеницу да аподоза садржи модални гла-

гол. Таква модалност је секундарног карактера. Ауторка акценат ставља на модалност протазе и то захваљујући следећим закључцима: (I) обе кондиционалне клаузе су нефактивне и то је први услов њихове модалности; (II) тврдње да је погрешно одређивати све прошле кондиционале као контрафактивне (Палмер 1986); (III) тврдње да постоје две врсте протазно-аподозног односа и то узрочно-последични са будућим значењем и онај у коме протаз пружа оквир истинитости на основу које се врши инференција у аподози (Свитсер 1990). Трбојевић се слаже са Свитсеровом у одређењу другог типа протазно-аподозног односа као *епистемичког* кондиционала. Као потврду наводи чињеницу да се у аподози може наћи било који модал који изражава епистемичку модалност: *If Granny is here, she must/ought to/should/may/might be in the kitchen.* (Ако је бака овде, мора да је/треба да је/можда је у кухињи.) (Трбојевић 2004б: 193). Знање да је протазна пропозиција тачна је експлицитна премиса, као што је и услов да уопште дође до инференције. Постоји још једна премиса, имплицитна, која у ствари представља говорникову прећутну базу података или неку другу информацију, која му омогућава да градира свој коментар.

Дакле, да би се остварила епистемичка модалност код енглеских кондиционалних реченица, неопходно је да реченица испуњава следеће семантичко-прагматичке услове: 1. истиносна вредност протазне пропозиције мора бити непозната говорнику, који заузима неутралан епистемички став; 2. претпостављајући истинитост пропозиције и ослањајући се на прећутну базу података, говорник изводи аподозни закључак; 3. време у протазу се мора односити на реално време или догађај, јер би у супротном кондиционална реченица захтевала хипотетичко тумачење; 4. ако говорник изводи закључке везане за садашњост на основу непознавања догађаја или појаве, то је због просторне дистанце или баријере између њих (у супротном би говорник само изрицао категорички суд).

Српски језик, као и енглески, поседује бројна средства за изражавање модалног значења, почев од граматикализованих форми (модалних глагола, преко лексичких форми, модалних прилога и нефактивних глагола), до категорије времена, аспекта и начина које су готово идентичне онима у енглеском језику. Стога, неизненађује чињеница да су и у српском језику неке кондиционалне реченице епистемичке и то под дејством истих семантичко-прагматичких услова:

Ako je baka ovde, biće u kuhinji.

If is Granny here, she will be in the kitchen. – If Granny is here, she will be in the kitchen (Трбојевић 2004б: 195).

Међутим, јављају се разлике на морфосинтаксичком плану, као што је, на пример, избор везника који у српском језику одређује избор домена *realis/irealis*: а) *Ако* је бака била овде, била је у кухињи.; б) *Да* је бака овде, била би у кухињи. Пример (а) представља епистемички кондиционал, али променом везника *ако* везником *да* (што захтева и промену глаголских времена), прелази се у домен *irealis* и губи се епистемичко значење. Везници

нису једини услов епистемичког, односно неепистемичког значења кондиционала. Када су прагматички услови испуњени, говорник српског бира одговарајући везник и комбинује га са одговарајућим временом да изрази жељено значење, те се епистемичка кондиционалност јавља под следећим условима: 1. уводе је везници *ако/уколико*; 2. говорнику је непозната истиносна вредност пропозиције; 3. говорнику је непозната истиносна вредност протазне пропозиције, јер недостају директни докази о догађају; 4. време у протази се мора односити на реално време садашњег или прошлог догађаја – уколико се протазни глагол односи на будућност, садашње време свршених глагола или футур II, кондиционал не припада епистемичком домену (Трбојевић 2004б: 195).

Имајући у виду наведене критеријуме И. Трбојевић, поставља се питање епистемичког значења о коме говори М. Ковачевић у вези са потенцијалним и иреалним условом реализованим везницима *ако, уколико, кад* и *да* и аподозним презентом. Условне реченице хипотетичког услова не могу бити епистемички кондиционали, јер протаз не пружа оквир истинитости на основу које би се вршила инференција у аподози, односно говорник *зна* у каквом су односу протазни предикат и стварност. У том случају се може говорити само о епистемичкој дистанци која је део сваке хипотетичности (Трбојевић 2004а: 155). У примерима које наводи М. Ковачевић реч је о нефактивним глаголима и модалним прилозима као епистемичким модализаторима пропозиције. Тако и сам М. Ковачевић говори о „епистемичким глаголима—или „епистемичкој модалној вредности—презентских глагола и глаголских израза. Дакле, И. Трбојевић говори о нужним условима епистемичке модалности условне зависносложене реченице, док М. Ковачевић говори о „архисемској епистемичкој компоненти—која мора бити „сагласна семантици потенцијала—(2011: 161), те у примерима потенцијалног и иреалног услова није реч о епистемичким кондиционалима, већ о епистемичкој дистанци.

Дакле, и у енглеском и у српском језику се може извршити подела кондиционала на основу епистемичког домена. Доказујући да се епистемичка кондиционалност јавља под истим семантичко-прагматичким условима у оба језика, Трбојевић потврђује тврдње Палмера, Храковског и Свитсерове да се у основи кондиционалности превасходно налази нефактивност као члан семантичке категорије фактивности.

Критеријум консекутивност. Критеријум фактивности је у први план ставио материјалну импликацију логичког суда (*ако р онда q*), занемарујући све примере који одступају од дате импликације. Стављен је превелики акценат на нефактивност, као поље у коме се остварују кондиционална значења, уз често потискивање контрафактивности, па чак и фактивности зависних клауза. Кондиционалност као језички феномен је исувише сложена да би се могла објаснити једностраним приступом, а пошто је логички приступ показао извесне недостатке, фокус истраживања је поново

усмерен на протазно-аподозну везу, те су уочене разлике између реченица са консекутивном и неконсекутивном аподозом.

Полазећи од логичких поставки, В. Васић структуру кондиционалне реченице пореди, уз поједностављивање, са структуром хипотетичког суда: *ako p, onda q* → *ako S1 je P1, onda S1/2 je P2; kad/ako S1 bi bilo P1, onda S1/2 bi bilo P2*; *da S1 je P1, onda S1/2 bi bilo P2*¹³ (2000: 178).

Ситуација из протазе (први члан хипотетичког суда) условљава ситуацију из аподозе (други члан хипотетичког суда), односно веза субјекта и предиката аподозе вреди само уколико постоји веза протазног субјекта и предиката: *ako p, onda q*. Да би објаснила услове за појаву консекутивне аподозе, ауторка пореди каузалне клаузе са кондиционалним. Поред семантичке разлике постојећег и претпостављеног, примећује да постоји и разлика у могућности, односно немогућности формализације координатним структурама. Другим речима, каузалне клаузе се могу ставити у однос координације и за то је потребна граматикализација поретка међу клаузама, што није случај са кондиционалним значењем, где граматикализација не обухвата само поредак клауза већ и промену форме предиката. Предикат координиране клаузе мора бити у императиву да изрази нереализовану радњу, а императивом се могу заменити само футур II или презент свршеног глагола као носиоци истог значења. Перфекат и футур I се из семантичких разлога не могу заменити на овај начин. Код перфекта, у време говорења, говорник зна да ли је услов могао деловати, а код футура га сматра извесним. Могућност координације условно-последичног односа зависи и од типа везе међу радњама, па и од лексичког значења глагола. Између две радње мора постојати узрочно-последична веза, која се изражава глаголима супротног значења: *учи и положићеш*, када субјекти морају бити идентични, или глаголима говорења и комуникативних активности: *замоли је и даће ти*, када су субјекти неидентични. Дакле, само оне кондиционалне клаузе које могу ступити у однос координације без губитка значења спадају у кондиционалне клаузе са консекутивном аподозом.

Код кондиционалних клауза са неконсекутивном аподозом долази до модификације типичног односа услова и последице. Васићева разликује два случаја: 1. *ako p (onda q +) z → ako S1 + P1 (onda S1 + Pn + conj) S2 je P2*; У првом случају аподоза се редукује, а пажња се помера на њој субординирану објекатску клаузу, која постаје независна и која остварује везу са протазом, али та веза није узрочно-последична: *Ako hoćeš da telefoniraš, telefon je u predsoblju. (*znaj da / treba da znaš da / imaj na umu da / je telefon u predsoblju)*. Овакве кондиционалне реченице се не могу ни остварити као координиране ни кондензовати. Оваква формална неконсекутивност не

¹³ Ауторка у тексту користи следеће скраћенице: S1, S2 – субјекат 1, 2; P1,2 – предикат 1, 2; Sn – субјекат редуковане протазе и аподозе (обично саговорник); Pn предикат редуковане протазе и аподозе (обично тврдити, вероватно је, и слично).

утиче на статус и функцију протазе. У дискурсу се она правилно идентификује и интерпретира.

Код другог типа кондиционалних клауза са неконсекутивном аподозом типична протазно-аподозна структура модификована је „*tako da se predikat protaze repriziran u apodozi, redukuje, a funkciju predikata u novoj protazi i apodozi preuzimaju predikati objekatskih i subjekatskih klauza, dubinski subordiniranih redukovanim klauzama*—(Васић 2000: 181). Између овакве протазе и аподозе не постоји однос услова и последице, а чини се да оне чак поричу и логички суд *ако p онда q*: *ако (p +) z, онда (p +) y* *ако (p +) z, онда (p +) y* → *Ако (Sn + Pn + conj) S1 је P1, онда (Sn + Pn + conj) S2 је P2*. Пошто се са становишта логике не могу објаснити, Хајман их одбацује, тврдећи да нема ни стварне ни логичке ни каузалне везе између протазе и аподозе. Семантички гледано, овим реченицама се изражава не/могућност успостављања неке тврдње на основу успостављања неке друге. Према Васићевој, ове реченице имају функцију семантичког квантификатора којим се вероватноћа постојања везе S1 је P1 једначи са вероватноћом постојања везе S2 је P2. Ауторка их назива *еквативним* кондиционалним клаузама: „*ako tvrdiš da je S1 je P1, tada (moraš /se mora) tvrditi i da je S2 je P2*—и „*ako je verovatno da je S1 je P1, tada je verovatno i da je S2 je P2*—*Ako je Hitler bio vojni genije, ja sam majmunov ujak*. (If Hitler was a military genius, I'm a monkey's uncle) (Cопi 1972 у: Васић 2000: 181). Еквативне реченице се разликују од других кондиционалних реченица по томе што се никада не јављају самостално, нити као прве у дискурсу, већ као коментар на оно што је већ речено. Могу бити компаративне S1 је P1 је упоредиво са S2 је P2 или некомпаративне S1 је P1 је неупоредиво са S2 је P2. У компаративном типу еквативних кондиционалних клауза морају бити задовољена два од три услова: 1. тип везе S је P семантички је исти и у протазе и аподози: *Ako je on pametan, onda sam je Bizmark.*; 2. у функцији аподозног предиката је најчешће општепознат појам: *Ako on ume da peva, onda sam je Pavaroti*. 3. аподозни предикат је негиран преко универзалног квантификатора: *Ako si ti normalan, onda niko nije normalan*. Међутим, у некомпаративном типу не постоји семантичка веза између S1 је P1 и S2 је P2. Говорник преузима исказ претходног говорника, вреднује га према критеријуму не/истинито, не/тачно, не/прихватљиво, доводи га у везу са неистинитом, нетачном и неприхватљивом тврдњом S2 је P2 и тако тврди да је S1 је P1 неистинито, нетачно и неприхватљиво: *Ako je on pošten, onda sam ja rimski papa*. Ауторка такође разматра типолошки статус еквативних кондиционалних реченица. Пошто узрочно-последична веза не постоји чак ни на дубинском нивоу, ове реченице се морају посматрати са прагматичког становишта, по коме је синтаксичка граматикализација довољан индикатор семантичког односа (Васић 2000: 177–185).

Когнитивно-лингвистички приступ. Когнитивно-лингвистички приступ се драстично разликује од осталих наведених. Представнике ове струје занимају семантичко-синтаксичке карактеристике израза искључиво

као покретачи одређене инференције значења. Појмови који се користе при анализи кондиционала су генерички простор/сценарио, међупросторно пројектовање, улазна/излазна информација и контрафактивни кондиционал који се означава као амалгам (*blend*). Какав је семантичко-прагматички приступ контрафактивним кондиционалима, најбоље ће илустровати анализа следећег примера:

In France (If it had happened in France), Watergate would not have harmed Nixon.

Да се одиграо у Француској, Вотергејт не би нанео штету Никсону.

Реч је о контрафактивном кондиционалу, чије разумевање подразумева грађење генеричког простора/сценарија, који одговара и америчкој и француској политици, а укључује лидера који је изабран, који је члан политичке странке и као такав ограничен законом. Овакав скелетон генеричког простора одговара тако добро политичким сценама обе земље да се може пројектовати много више информација из једног сценарија у други. Међутим, стварајући овако специфичан, контрафактиван и прагматички аномалан амалгам, говорник ставља ограничење на даље пројекције. У овај амалгам говорник пројектује информације о председнику Никсону и Вотергејту само у виду основних особина, као што је председник који крши закон како би довео у неповољну ситуацију чланове опозиционе политичке странке. Може бити да се оваква ситуација никада није десила у Француској, али се поред улазне информације „Никсон у Америци—уводи и информација „Француска—чиме се француско културно гледиште пројектује на такав догађај. Тако се амалгам разуме на следећи начин: нелегални чин, усмерен, уз сагласност изабраног вође, против лидера опозиционе политичке партије, неће изазвати јавно згражање, попут оног у Америци. Саставне особине овог амалгама су: међупросторно пројектоване улазне информације САД и Француска, општи политички сценарио, као и селективно пројектовање „Никсон и Вотергејт—еа једне и оквира француске политике са друге стране. Композиција реченице тече тако да се Француска ставља у ситуацију налик Вотергејту, даља елаборација укључује јасну предикацију да председнику није нанета штета и, коначно, јавља се пројекција назад до улазне информације да Француска има особине које САД нема. У оваквом случају не може доћи до грешке при конструисању значења, јер овај амалгам управо настоји да расветли које улазне информације из једног простора не могу бити наметнуте на други. Овај амалгам се ствара и са циљем да истакне управо контрафактивне елементе оба сценарија и њихов међусобни негативни однос. Иако дата реченица може имати безброј других интерпретација (нпр. могла би бити о наклоности Француза према Никсону или о последицама по Никсона кад би живео у Француској), у стању смо да створимо и разумемо прави амалгам у контексту, упркос оскудним граматичким синтагмама (Фокоњер и Тарнер 2007: 360–416).

Закључак. Погодбене /условне/ кондиционалне реченице су средство изражавања кондиционалности, семантичке категорије, која је део ши-

рег комплекса каузативности, а у чијој основи је веза услова и условљеног, односно хипотетичког узрока и последице. Између категорија не постоје јасне границе, те се јављају случајеви где различита семантичка дубинска обележја имају исту или сличну површинску реализацију. Утврђивање значења дате реченице зависи од приступа, а најчешћи приступ условним реченицама у српскохрватској и српској лингвистици је синтаксички или синтаксичко-семантички. Искључиво семантички приступ је редак. У новије време све су чешће анализе са семантичко-прагматичког становишта.

Унутар српскохрватске и српске лингвистичке традиције, поред готово јединствене тенденције према синтаксичкој анализи, постоји слагање око дефинисања условних реченица и критеријума поделе. Углавном је то критеријум остварљивости услова, који се комбинује са критеријумом времена важења услова. Тако се врши подела на реченице које изражавају реални, потенцијални и иреални услов. Међутим, проблеми се јављају већ при првом кораку, а то је разграничење односно дефинисање реалног и потенцијалног услова, док је ситуација готово јасна по питању иреалног услова. Семантичка одређења најчешће карактерише недовољна одређеност у смислу метајезика (нпр. тумачење речи евентуалан), али ни синтакса условних реченица није ослобођена размимоилажења. Пошто је већина приступа синтаксичко-семантичка, различита виђења граматичких индикатора воде различитим семантичким интерпретацијама.

Упоредивање класификација додатно компликује још један критеријум, а то је став говорног лица према реалности протазног предиката. Из овог критеријума настаје подела на основу фактивности, која игра кључну улогу при одређивању модалности условних реченица. Модалност условних реченица у српском језику није привукла толико интересовања колико је то био случај у енглеском, где се она испитује и као универзални семантички феномен. Трага се за универзалним концептом путем вишејезичког приступа, те се долази до закључка да се у већини језика прави разлика између реалног и иреалног услова и да је будући услов увек нефактиван. Без обзира на време важења услова, нефактивне су и саме клаузе, чијом се комбинацијом добија садржајна, епистемичка модалност или хипотетичност.

Како ниједан покушај да се природни језик омеђи било каквим вештачким системом није уродио плодом, тако је и покушај објашњења кондиционалности преко логичке импликације *ако p онда q* наишао на Хајманове „нелогичне—реченице. Са становишта неконсекутивности и редукције протазно-аподозних садржаја, али и епистемичког домена, уз нужно задирање у прагматику и „нелогичне—реченице су добиле своју интерпретацију. Когнитивно-лингвистички приступ кондиционалне реченице означава као амалгаме у којима се информације и кључни односи комбинују и пројектују унутар мисаоних процеса у свакодневном језичком изражавању. Ово је један од могућих праваца даљег развоја семантике српских кондиционала.

Дакле, реч је о категорији која функционише на пресеку већих семантичких категорија, што за последицу има комплексне анализе и класификације, које, свака на свој начин, доприносе расветљавању одређеног аспекта кондиционалности.

Литература

- Васић 2000: В. Васић, Кондиционалне клаузе са неконсекутивном аподозом, *Јужнословенски филолог* LXI /1–2, 177–185.
- Васић 2007: В. Васић, кондиционално-каузални комплекс, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L/1–2, 105–110.
- Звекић 2007: Д. Звекић-Душановић, О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији кондиционалност – негација – концесивност. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L/1–2, 271–279.
- Ивић 1983: М. Ивић, О српским погодбеним реченицама, *Лингвистички огледи*, Београд: Просвета, 145–153.
- Катичић 1984: Р. Катић, *Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome*, *Зборник матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII – XXVIII, 339–343.
- Ковачевић 1988: М. Ковачевић, *Uzročno semantičko polje*. Сарајево: Svjetlost.
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, Условне реченице с везником ДА у српскоме језику, у: *Граматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен, 2011, 159–173.
- Ковачевић 2013: М. Ковачевић, Реченице с реалноусловним везницима у савременом српском језику, *Радови Филозофског факултета*, бр. 15, књ. 1: Филолошке науке, Пале, 2013, 9–32.
- Ковачевић 2014: М. Ковачевић, Синтаксичко-семантички услови употребе везника КАД у погодбеном значењу, *Српски језик*, XIX, Београд, 2014, 105–116.
- Маретић 1899: Т. Марећ, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Загреб: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
<<https://archive.org/stream/gramatikaistili00maregoog#page/n634/mode/2up>>.
- Палмер 1979: F. R. Palmer, *Modality and the English Modals*. London and New York: London.
- Палмер 1986: F. R. Palmer, *Mood and Modality*. In: Lyons J. et al. (2001) *Semantics*. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Пипер 1998: П. Пипер, О кондиционалности у простој реченици, *Јужнословенски филолог*, LIX, 41–58.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Поповић 1991: Р. Поповић, Узрочни везници у енглеском и српском језику, магистарска теза, Београд: Филолошки факултет.

- Сааведра 1992: D. Saavedra, Kontrafaktivni predikati u glavnim rečenicama sa zavisnim dopunskim rečenicama, Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*, II, 173–179.
- Симић и Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд, Подгорица, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Универзитет Црне Горе, Јасен.
- Свитсер 1990: E. Sweetser, *From Etymology to Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Станојчић, Поповић 1997: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, Грамтика српскога језика – уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1969: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Трогот и др. 1986: E. C. Traugott, et al (eds.), *On Conditionals*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Трогот и др. 1989: E. C. Traugott, On the Rise of Epistemic Meaning: An example of Subjectification in Semantic Change, *Language*, LIX, 31–55.
- Трбојевић 2004а: И. Милошевић Трбојевић, Модалност, суд, исказ – епистемичка модалност у енглеском и српском језику, Београд: Филолошки факултет.
- Трбојевић 2004б: I. Milošević Trbojević, Epistemic Modality and Conditionals in English and Serbian: A contrastive approach. In Facchinetti, R., Palmer F. (eds.) *English Modality in Perspective – Genre Analysis and Contrastive Studies*. Peter Lang: Europaïsscher Verlag der Wissenschaften, 191–204.
- Фокоњер и Тарнер 2007: G. Fauconnier and M. Turner, Conceptual integration networks. In V. Evans, B. K. Bergen and J. Zinken (eds): *The Cognitive Linguistics Reader*. Equinox Publishing Ltd., 360–416.

Marina M. Jović

SEMANTIC APPROACHES TO CONDITIONAL SENTENCES

Summary

The aim of the work is to give a theoretical overview of semantic approaches and different classification criteria of conditional sentences mostly in Serbian and partly in English. Firstly, conditionality is investigated within a broader semantic category of causality, by using the deep-level semantic features analysis. Secondly, there is an overview and a comparison attempt of the dominant semantic, i.e. syntax-semantic analyses based on the criterion of the openness of the condition, and consequently three subcategories (real, probable and unreal condition) are considered respectively. This criterion overlaps or is supplemented by the relation of the speaker towards reality, which in turn leads to the category of factivity. Being crucial in disclosing the interrelation between conditionality and modality, factivity is in the focus of both Serbian and English linguists. Epistemic modal value, as one of the classification criteria, leads to modifying some of the obligatory syntactic regularities in Serbian, but also points to the semantic-pragmatic similarities between two languages. As it was impossible to account for all conditionals by applying material implication of the logic judgment (*if p then q*) the attention was redirected to protasis-apodosis relationship and the criterion of consecutiveness was introduced. The cognitive-linguistic approach is also considered, by interpreting an amalgam.

ОБРАДА ЛЕКСИЧКИХ КОЛОКАЦИЈА У ДВОЈЕЗИЧНИМ РЕЧНИЦИМА (ЕНГЛЕСКИ–СРПСКИ)

Апстракт: У раду се указује на непостојање јасног критеријума за навођење лексичких колокација у двојезичним речницима (енглески-српски), што за последицу има потешкоће корисника речника приликом проналажења одређене колокације. Корпус чини 30 примера лексичких колокација преузетих из уџбеника који се користе у настави енглеског језика на Државном универзитету у Новом Пазару. На конкретним примерима уочено је да се при навођењу колокација речници некада ослањају на критеријум базе, а некада на критеријум колокатора; некада се пак наводе као посебне одреднице, а најчешће се наводе као део низа значења једне лексеме. Постоје и случајеви када поједине колокације нису регистроване у речнику. Закључује се да се лексичке колокације унутар двојезичних речника неједнако и насумично наводе. Усаглашавање критеријума за навођење лексичких колокација, или пак постојање јединственог критеријума, умоногоме би допринело побољшању постојећег стања и унапредило праксу усвајања лексике одређеног страног језика.

Кључне речи: лексичке колокације, двојезични речници, критеријуми за навођење колокација у речницима, недоследности.

1. Увод

Усвајање лексике, односно вокабулара једног језика јесте дуготрајан и комплексан процес који захтева темељан приступ лексичким јединицама датог језика. Нажалост, пракса у учењу страног језика путем меморисања речи у изолацији одржала се и до данас, иако у све мањем обиму, уз тежњу да полако нестане из модерне праксе. Па тако присталице граматичко-преводног приступа¹ настави у учењу вокабулара енглеског као страног језика препоручују учење што је могуће већег броја нових речи и њихових значења. То доводи до погрешне употребе комбинација речи, погрешних еквивалената, као и погрешног избора колокација. Двојезични речници имају најширу примену при учењу страних језика: користе их подједнако и почетници и корисници са вишим степеном језичке компетенције. Стога је навођење речничких одредница на основу јасно дефинисаног критеријума кључни фактор који омогућава брз приступ траженим информацијама, у овом случају, лексичких колокација.

* ninahrnjak@hotmail.com, khamidovic@np.ac.rs

¹ Граматичко-преводна метода, која се користила за подучавање латинског и грчког језика у XVIII и XIX веку.

Уочено је да се лексичке колокације у двојезичним речницима (енглески-српски) наводе неједнако и насумично, без постојања неког заједничком критеријума за њихово појављивање у речнику. Овакво третирање лексичких колокација представља потешкоћу корисницима тих речника јер осим што их је тешко пронаћи, лексичке колокације (као и све остале речничке одреднице) се не поткрепљују примерима у контексту што додатно отежава њихово правилно интегрисање у циљни језик².

2. Корпус и методологија рада

Корпус чине текстови из уџбеника *Face2face pre-intermediate/intermediate* који се користе за наставу из предмета Енглески језик 1 и Енглески језик 2 на студијском програму Економија, на Државном универзитету у Новом Пазару, као и неколико стручних текстова из уџбеника *English for Business Purposes*. Примери колокација који су ушли у корпус овог рада одабрани су на основу њихове фреквентности у наведеним текстовима. Из поменутих уџбеника изабрано је 30 примера лексичких колокација које су биле обрађене у току наставе³. У табели 1 приказана је структура корпуса тако што су колокације подељене по групама на основу теме са којом су повезане.

Табела 1: Структура корпуса – тематска подела колокација

ТЕМАТСКА ПОДЕЛА КОЛОКАЦИЈА						
Радно место	Музика	Вести	Запослење	Свакодневни проблеми	Злочин	Пословање
work overtime meet a deadline under pressure spend time working conditions	play an instrument release a new album be/go onstage	accept an offer conduct a survey publish results	long holiday job security holiday pay sick pay	get lost miss a train lose keys car accident	rob a bank steal money burgle a house commit a crime split personality	consumer goods give advice common sense current account shopping centre reach an agreement

² Термином *матерњи језик* означен је први усвојени језик, који се у педагошком контексту назива и основним или изворним језиком (*native, base, source language*). *Страним језиком* означавамо језик који се учи у школи као наставни предмет, али који се не користи нити као језик наставе у школи нити као језик комуникације у одређеној друштвеној заједници, а у педагошком контексту назива се још и циљним језиком (*foreign, goal, target language*) или језиком који ученик треба да научи.

³ У корпус су ушле само тзв. чисте лексичке колокације, без предлога или заменица између базе и колокатора.

Приликом обраде примера лексичких колокација коришћена су два двојезична речника – Филиповић (1986) и Бенсон (1990), као најзаступљенији међу студентима приликом преводјења текстова из уџбеника, и један једнојезични као контролни речник – *Longman Dictionary of Contemporary English* (1995).

3. Дефиниција и класификација колокација

Не постоји општеприхваћена формална дефиниција колокација, што као последицу даје мноштво термина у употреби. Британски лингвиста Ферт (1957: 195) сматра се „оцем—термина *колокација*, коју дефинише као „синтагматску комбинацију двеју речи—која се остварује у облику именичке или глаголске синтагме. И поред покушаја класификације колокација на уобичајене колокације (*general, usual collocations*) и околионалне колокације (*technical, personal collocations*) критеријум за такву класификацију колокације код Ферта остаје недовољно разјашњен. Након њега, многи аутори су покушали да дају одређенију дефиницију и јасан критеријум за класификацију колокација. На нашим просторима се Р. Драгићевић (2007: 213–231) у својој студији бави проблемом разграничавања колокација од осталих лексичких спојева. Ауторка даје преглед истраживања колокација и објашњава бројне термине везане за ову проблематику, попут следећих: лексичка спојивост, лексичко слагање, рестрикција селекција, лексемска валентност.

Према Бенсону (1985), колокације се деле на лексичке и граматичке; ова подела је извршена на основу тога којој врсти речи припадају њени конституенти. Лексичке колокације су комбинације отворених врста речи, као на пример глагол + именица (*lead a life*), док граматичке колокације представљају комбинације отворених врста речи са затвореним, као на пример предлог + именица (*in advance*), глагол + предлог (*account for*) итд. Не постоји стриктна линија нити граница између лексичких категорија. Халидеј и Хасан (1976: 288) указују на тешкоће које се јављају приликом издвајања колокација од осталих лексичких комбинација у једном језику сматрајући да је колокација „најпроблематичнији део лексичке кохезије“⁴. Пример колокација на граници даје Круз (1986: 37–41), који уводи појам везане колокације (*bound collocation*), чији конституенти се не могу одвајати и као такве представљају „прелазну структуру која се граничи са идиомом“⁵ (Cruise 1986: 38). Бенсон, Бенсон и Илсон (1986: 252–254) сматрају да постоји пет група лексичких комбинација: слободне комбинације, идиоми, колокације или фиксирани комбинације, прелазне колокације и сложенице.

Наравно, подела колокација зависи и од критеријума од којих поједини аналитичари полазе у својим класификацијама. Наиме, док неки ко-

⁴ „the most problematic part of lexical cohesion”

⁵ „transitional area bordering on idiom”

ристе искључиво семантички критеријум (Cruise 1986), дотле други искључују семантички и синтаксички критеријум и фокусирају се на синтагматско појављивање одређених комбинација (Sinclair 1966; Stanojčić i dr 1992). Бенсон, Бенсон и Илсон (1986: 252) своју класификацију темеље на критеријуму базе, те разликују шест основних структура лексичких колокација:

1. глагол + именица (база), нпр. *conduct research*;
2. придев + именица (база), нпр. *eternal love*;
3. именица (база) + глагол, нпр. *volcanos erupt*;
4. именица + именица (база), нпр. *car accident*;
5. прилог + придев (база), нпр. *highly desirable*;
6. глагол (база) + прилог, нпр. *discuss calmly*.

Као што се примећује, терминологија везана за колокације, као и њихова класификација, неусклађене су и варирају од аутора до аутора. Међутим оно што је неоспорно јесте важност њихове улоге у процесу учења лексики страног језика, те стога морају имати јасно одређено место како у специјализованим тако и у општим речницима. На значај усвајања колокација указује и А. Пејовић (2007, 2013), када говори о колокационој или колокативној компетенцији, којој се мора посветити много већа пажња него што је то до сада био случај у настави страних језика. Колокативну компетенцију ауторка одређује као „познавање колокабилних могућности лексема и способност примене тог знања у различитим комуникативним ситуацијама—(Пејовић 2013: 109).

4. Лексикографска обрада колокација у двојезичним речницима (енглески–српски)

У лексиколошкој и лексикографској литератури се о колокацијама углавном говори као средини између два екстрема: слободних комбинација с једне и идиома с друге стране. Веома је тешко утврдити тачну границу и издвојити колокације од фразема, идиома и других фразеолошких израза. Управо та чињеница представља потешкоћу за лексикографе у смислу одређивања места колокација у речницима, односно, када и како представити колокације као део речника. Пејовић (2010), која се такође осврће на питање лексикографске обраде колокација, али у једнојезичним речницима шпанског и српског језика, издваја два главна проблема као кључна приликом утврђивања места колокација у речницима: проблем разликовања колокација од фразеолошких израза и проблем одсуства идиоматичности код колокација. У циљу давања предности језичкој продукцији у односу на пасивну рецепцију, наглашава значај издвајања колокација у посебне, комбинаторне речнике, од којих би користи имали не само страни, већ и изворни говорници.

Место колокација у речнику обично се утврђује на основу тога која реч има функцију *базе* а која *колокатора*⁶. База носи већину значења колокације и предодређује употребу колокатора. Као пример навешћемо енглеску лексичку колокацију *take a bath* где је *bath* база, а *take* колокатор, семантички празна реч у овом контексту. Да ли ће у неком речнику предност бити дата бази или колкатору, првенствено зависи од његове намене.

При евалуацији двојезичних речника, следећа питања могу бити од велике важности:

1. На који су начин колокације уврштене у двојезичне речнике;
2. Колико ти начини омогућавају кориснику речника лако и брзо проналажење (свих/најчешћих) колокација;
3. Јесу ли уопште двојезични речници успели решити проблем одређивања кључног елемента према којем би се одређена колокација требала увести у речник.

Управо ова питања представљају задатке и полазну тачку овог истраживања.

4.1. *Анализа примера и дискусија*

Неуједначеност терминологије везане за колокације, као и неусклађеност њихове класификације неки су од фактора који утичу на начин навођења колокација у речницима. Анализом примера из корпуса покушаћемо да одговоримо на постављена питања на којима се заснива наведено истраживање.

На основу анализе примера лексичких колокација из корпуса, могу се уочити три начина њиховог навођења у посматраним двојезичним речницима и то: а) навођење колокација као део низа могућих значења лексеме; б) навођење колокација као посебних речничких јединица као и в) изостанак навођења појединих колокација. У следећим поглављима биће речи о уоченим групама колокација уз анализу појединих специфичних примера као представника сваке од наведене три групе.

4.1.1. *Колокације забележене као део низа могућих значења лексеме*

Најпре узимамо у обзир најчешћи начин навођења колокација у наведеним речницима, а то је њихово третирање као једно од низа могућих значења одређене лексеме. У ову групу спадају следеће лексичке колокације: *under pressure* „под притиском“; *play an instrument* „свирати инстру-

⁶ Терминологија за означавање конституената лексичких колокација је такође разноврсна и неуједначена, па се тако разликује од аутора до аутора. Године 1984. Хаусман уводи термине *база* и *колокатор* за елементе од којих се састоји колокација, а који се користе и у савременој литератури. Британски лингвиста Синклер (1974: 24) користи термине *node* (чвор) за базу и *collocate* (колокат) за колокатор.

мент—*long holiday* „годишњи одмор—*get lost* „изгубити се—*miss a train* „закаснити на воз—*car accident* „саобраћајна несрећа—*steal money* „украсти новац—*commit a crime* „починити/извршити злочин—*split personality* „подељена личност—*consumer goods* „роба широке потрошње—*reach an agreement* „постићи договор—Уочава се да се у овом случају некада колокације подводе под базу, некада под колокатор без постојања јасног критеријума због чега је то тако.

Када, на пример, упоредимо изводе за одредницу енглеске лексеме *commit* у три наведена речника: *English – Croatian or Serbian Dictionary*, *English – Serbocroatian dictionary* и *Longman Dictionary of Contemporary English* уочићемо да ниједан од речника не наводи колокације са том речју засебно, већ само редају могућа значења, с изузетком последњег једнојезичног речника, који наводи објашњење дате колокације уз навођење примера њене употребе, што умногоме олакшава разумевање и усвајање исте. Занимљиво је да сваки од речника даје различиту предност колокацијама па се тако на пример у првом речнику колокација *commit a crime* која је и предмет нашег истраживања, наводи међу последњим; други речник наводи ту колокацију лексеме *commit* и *murder* и ниједну више, док су у трећем речнику дате алтернативе типа *commit a murder/rape/adultery* „починити/извршити убиство/силовање/прељубу—са одговарајућим примером, што може бити корисно за кориснике речника, јер такав речник не само да буди свест о постојању више могућности комбиновања са истом лексемом већ и пружа прилику да се прошири вокабулар корисника.

(1) *commit* [ka-mit] vt 1. predati (to); povjeriti (a th to a p komu što) 2. obavezati (koga); to ~ oneself obavezati se (to na; to do; to doing što učiniti); obavezati se 3. kompromitirati; to ~ oneself kompromitirati se; obavezati se (to na, da) 4. (što) počiniti, izvršiti | to ~ to memory upamtiti; to ~ a p to prison poslati ili staviti u zatvor, zatvoriti; to ~ for trial predati sudu (na preslušanje); to ~ to paper napisati, povjeriti papiru, staviti na papir; to ~ suicide počiniti samoubojstvo; to ~ a body to the ground predati tijelo zemlji, pokopati (Filipović 1986: 244);

commit [ke'mit] v tr 1. izvršiti; to ~ (a) murder izvršiti ubistvo (Benson 1990: 189);

commit /kɒ'mit/ v committed, committing [T]

1 CRIME to do something wrong or illegal: *commit a crime Women commit fewer crimes than men.* | *commit murder/rape/adultery etc Brady committed a series of brutal murders.* | *commit suicide (=kill yourself deliberately).*

(Longman 1995: 265).

У прилог горе поменуте недоследности иду и следећа два примера *split personality* и *consumer goods*. Оба двојезична речника наводе ове коло-

кације као део низа значења лексема, с том разликом што другу колокацију не третирају као исту.

- (2) split [split] *vtli* (split, split) I. *vt* raskoliti, kalati, otcijepiti, raslojiti što; podijeliti što (*with s* kim, *among* међу), *fig* dijeliti, raskoliti, razdvojiti II. *vi* 1. (o brodu) slomiti se (na stijeni); *fig* doći vjeti brodolom, nasukati se (on na) 2. pucati (od smijeha, glava od boli) 3. raskoliti se, kalati se, otcijepiti se, odvojiti se, raspući se, odlomiti se 4. razići se, ne složiti se (on u pitanju čega, u čemu), podijeliti se (into u, na) 5. si odati tajnu, izdati, potkazati (koga) | to ~ open rasporiti, raskoliti, rascijepiti; to ~ the difference uzeti sredinu cijene i sl. (tako da svaka strana popusti za pola); podijeliti na pola; to ~ one's vote glasati za oba kandidata na objema listama; to ~ hairs cjepidlačiti; to ~ one's sides pucati od smijeha; ~ pin klin koji se rastvori kad se proturi kroz rupu; ~ hide cijepana koža; ~ ring procijepljen kolut na koji se nanižu ključevi; my head ~s puca mi glava od glavobolje; a ~ second trenutak, tren; ~ peas grašak osušen i raskoljen na dvije polovice; ~ personality podvojena ličnost (Filipović 1986: 1058);

split [split] *v* 1. rascep; split personality rascep psihičke ličnosti (Benson 1990: 1002);

split personality / ,... '.../ *n* [C] not technical a condition in which someone has two very different ways of behaving; SCHIZOPHRENIA (Longman 1995: 1388).

Наиме, као што се види из примера (3) у првом речнику лексичка колокација *consumer goods* је подведена под одредницу *consumer* (колокатор) док се у другом речнику подводи под одредницу *goods* (база). И коначно, једнојезични речник не подводи ову колокацију ни под базу, ни под колокатор већ јој даје статус посебне одреднице.

- (3) consumer [kan'sjuma] *s* потроšač, konzument | ~ goods потрошна роба, роба široke потрошње; ~ durable goods, ~ durables artikli trajne потрошње (Filipović 1986: 220);
goods *n* *pl* 1. роба; consumer ~ роба široke потрошње (Benson 1990: 232);
CONSUMER GOODS /... '.../ *n* [plural] goods such as food, clothes, and equipment that people buy especially to use it at home – compare CAPITAL GOODS (Longman 1995: 289).

4.1.2. Колокације забележене као посебне речничке одреднице

У неким речницима се поједине колокације наводе као посебне речничке одреднице, а ту спадају следећи лексички спојеви: *job security* „осигурање на радном месту—*sick pay* „боловање—*common sense* „здрав разум—*shopping centre* „шопинг-центар—Међутим, и у овом случају се јављају недоследности које се огледају у томе што се неке од наведених ко-

локација у појединим речницима наводе као посебне одреднице, док те исте колокације у другим речницима нису физички одвојене од осталих значења одређене лексеме, нити се на њих посебно указује. Наиме, два речника, *Englesko-srpskohrvatski rečnik* и *Longman Dictionary of Contemporary English* наводе колокације *shopping center* и *common sense* као посебне одреднице, дакле, дају им статус посебне лексеме, док се у првом речнику обе колокације наводе без посебног истицања, само као једно од могућих значења лексема *shopping* и *common*. Даље, може се приметити да ниједан од наведених двојезичних речника не даје информацију о двама варијантама енглеског језика – британског и америчког, док је то у једнојезичном речнику евидентно (*shopping centre BrE, shopping center AmE*).

- (4) *shopping* [*Jopin*] s kupovanje po dućanima | ~ centre opskrbni centar; središnji dio grada s brojnim dućanima, trgovačka četvrt; ~ street trgovačka ulica; ~ bag vrećica s kupljenom robom; ~ basket košarica za kupovinu (posebno u samoposluži vanju)
(Filipović 1986: 1006);

shopping centre [...] *trgovački centar*
(Benson 1990: 989);

shopping centre BrE, shopping center AmE /'.....'../ n [C] a group of shops built together in one area, often under one roof
(Longman 1995: 1321);

- (5) *common* [-koman] adj 1. zajednički 2. javni; opći, sveopći; općinski (~ *council*, ~land); gradski, građanski 3. običan, običajan, svagdanji; prost (~ *soldier*; the~ *people*); neplemenit, prostački, vulgaran *gram* ~ gender zajednički rod (muški i ženski); ~ knowledge općepoznata stvar ili činjenica; ~ law običajno pravo; ~ woman bludnica; ~ school pučka škola; ~ noun opća imenica; ~ salt kuhinjska sol; ~ sense zdrav razum; ~ weal opće dobro;
(Filipović 1986: 204);

common sense zdrav razum
(Benson 1990: 140);

common sense / ,... '.../ n [U] the ability to behave in a sensible way and make practical decisions: *Use your common sense for once!* – *common-sense* adj> a common-sense approach to the economy
(Longman 1995: 266).

4.1.3. Колокације које нису забележене у речницима

Следећа недоследност у навођењу колокација огледа се у томе што у неким речницима поједине устаљене колокације не постоје, односно, нису регистроване у речнику. У ову групу спадају следеће колокације из кор-

пуса: *work overtime* „радити прековремено—*spend time* „проводити време—*meet a deadline* „испоштовати рок—*working conditions* „услови за рад—*release a new album* „издати нови албум—*be/go onstage* „изаћи на бину—*conduct a survey* „спроводити анкету—*publish results* „објавити резултате—*holiday pay* „плаћени одмор—*lose keys* „изгубити кључеве—*current account* „текући рачун—Тако имамо случај две колокације *meet a deadline* и *current account* које нису забележене у Бенсоновом речнику, док их друга два речника обрађују, али не на исти начин. У речнику Филиповић (1986) обе колокације се наводе као део низа значења лексема *deadline* и *account*, без икаквог физичког одвајања од осталих значења нити указивања да су то колокације. Трећи, једнојезични речник, прву колокацију обрађује у оквиру других могућих значења лексема *deadline*, док другу колокацију препознаје као посебну одредницу у речнику. Тако се код корисника речника јављају недоумице о томе по којем критеријуму су једне колокације битне, а друге небитне и зашто, ако већ постоји та битност тј. небитност то није означено неким расположивим средством у датом речнику.

- (6) *deadline* [dedlain] s rok | to meet a ~završiti u roku
(Filipović 1986: 264);

deadline [~ lain] n rok, poslednji (posljednji) rok
(Benson 1990: 270);

deadline /ˈdedlain/ n [C] a date or time by which you have to do or complete something: The deadline is May 27th. | work to a deadline (=plan your work so that it can be finished by the deadline) | meet a deadline (=finished by the deadline) *The deadlines are very short and difficult to meet.*

(Longman 1995: 347).

Навешћемо примере још две лексичке колокације *accept an offer* „прихватити понуду—и *give advice* „дати савет—које се спомињу у Бенсоновом речнику, док их Филиповић не региструје.

- (7) *offer* [ˈofɔ(r)], n ponuda; *to accept (receive)* an ~ prihvatiti (primiti) ponudu
(Benson 1990: 439);

- (8) *advice* [ædˈvajs], n 1. savet (savjet); *to give (seek, take)* ~ dati (tražiti, primiti) savet
(Benson 1990: 14).

Лексичке колокације из тематске групе злочин *burgle a house* „опљачкати кућу—и *rob a bank* „опљачкати банку—специфичне су по томе што се базе тих колокација разликују у српском и енглеском језику те је стога неопходно посебно указати на постојање ових колокација у енглеском језику. Наиме, колокацијске базе *burgle* и *rob*, које представљају две различите лексема у енглеском језику, имају један преводни еквивалент у српском језику „опљачкати—свака од њих има одређени колокат који јој

даје пуно значење – *a house* и *a bank* – тако да се морају усвајати као пуни лексички спојеви. Упркос њиховој важности коју имају у процесу усвајања енглеског језика, у наведеним двојезичним речницима ове две колокације нису регистроване чиме је кориснику речника отежано усвајање датих колокација, док једнојезични речник поред навођења поменутих колокација као једно од значења лексема (база) даје и посебну напомену (*usage note*) у којој су наведене најчешће колокације са глаголима *burgle*, *rob*, *steal* са примерима њихове употребе чиме је отклоњена могућност употребе погрешних колокација са тим глаголима у одређеним ситуацијама.

Непостојање појединих колокација у наведеним двојезичним речницима могло би се објаснити тиме што се ради о старијим издањима речника, а познато је да је сам термин „колокација“ релативно нов и још увек недовољно истражен.

Закључак

На основу свега наведеног, као и обраде примера лексичких колокација, намеће се следећи општи закључак: лексичке колокације се унутар двојезичних (али и једнојезичних речника) неједнако и насумично наводе. На основу анализираних примера примећује се да се колокације из корпуса најчешће наводе као део низа могућих значења лексеме, затим, у неким случајевима као посебне речничке одреднице, док неке од колокација у појединим речницима нису ни регистроване. Такође, примећује се да у старијим двојезичним речницима, у које спадају и два горе поменута речника, не постоји свест о значају навођења значења и употребе колокација, те се еквиваленти наводе без неког посебног реда, обично раздвојени зарезом или бројевима. У таквом случају веома је тешко наћи одређену колокацију пошто није познато да ли се она наводи на основу базе или колокатора или пак има место посебне одреднице у датом речнику.

Место колокација у речницима још увек није прецизно одређено па се том процесу мора посветити већа пажња него што је то до сада било случај. Морамо бити свесни опасности која вреба ако се учење страног језика схвати као учење речи у изолацији и њихово комбиновање уз помоћ граматичких правила, јер такав приступ учењу не доводи до смислене употребе речи и исказа у говору на одређеном страном језику.

Усаглашавање критеријума за навођење лексичких колокација, или пак постојање јединственог критеријума, допринело би побољшању постојећег стања и унапредило праксу усвајања лексике одређеног страног језика, у овом случају енглеског језика.

Речници

Бенсон 1990: М. Benson, *Englesko-srpskohrvatski rečnik*, 3. izdanje, Beograd: Prosveta.

- Лонгман 1995: *Longman Dictionary of Contemporary English*, Great Britain, Clays Ltd, Suffolk.
- Филиповић, 1986: R. Filipović, *English – Croatian or Serbian Dictionary*, 12. izdanje, Zagreb: Školska knjiga.

Извори

- Јовковић, 2011: Lj. Jovković, *English for Business Purposes*, Beograd: Beogradska poslovna škola, Visoka škola strukovnih studija.
- Редстон, 2010: C. Redston, G., Cunningham, *Face2face: Pre-intermediate Student's Book*, New York: Cambridge University Press.
- Редстон, 2010: C. Redston, G., Cunningham, *Face2face: Intermediate Student's Book*, New York: Cambridge University Press.

Литература

- Бенсон 1985: M. Benson, —Collocations and Idioms”, у: Ilson, R. (ur.) *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, Pergamon, Oxford, 61–68.
- Бенсон, Бенсон, Илсон 1986: M. Benson, E. Benson, and R. Ilson, *Lexicographic Description of English*, Amsterdam: Benjamins.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Круз 1986: D. A. Cruse, *Lexical semantics*, Cambridge, England: University Press.
- Пејовић 2007: А. Пејовић, „Лексичка компетенција на примеру шпанског као страног језика—у: Вучо, Јулијана (ур.): *Савремене тенденције у настави језика и књижевности. Зборник радова*, Београд, Министарство за науку и заштиту животне средине, Филолошки факултет у Београду, 233–241.
- Пејовић 2010: А. Pejović, —Collocaciones en la lexicografía española у serbia—, *Srpski jezik*, 15/1–2, 343–356.
- Пејовић 2013: А. Пејовић, „Значај устаљених синтагми за развој комуникативне компетенције—, *Радови Филозофског факултета*, Пале, 101–112.
- Синклер 1966: J. Sinclair, Beginning the study of lexis. In C. Bazell, J. Catford, M. Halliday & R. Robins (eds.), *In memory of J. R. Firth*, London: Longman, 410–430.
- Синклер 1974: J. Sinclair, —English lexical collocations. A study in computational linguistics”, *Cahiers de Lexicologie*, 24, 15–61.
- Станојчић 1992: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ферт 1957: J. R. Firth, —Modes of Meaning”, у: Firth (ur.) *Papers in Linguistics 1934–1951*, Oxford University, London, 190–215.

- Халидеј и Хасан 1976: M. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English*. London: Longman.
- Хаусман 1984: F. J. Hausmann, —Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels”, u: Bergenholtz et al. (ur.), *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch*.

Kimeta Ć. Hrnjak Hamidović

LEXICAL COLLOCATIONS IN BILINGUAL DICTIONARIES (ENGLISH –SERBIAN)

Summary

This paper indicates that there is no clear criterion for treating lexical collocations in bilingual dictionaries (English – Serbian). Thus, the users encounter difficulties when looking up certain collocations. Corpus comprises 30 examples of lexical collocations taken from textbooks used in teaching English language at the State university of Novi Pazar. Using examples from the corpus it has been noticed that dictionaries, when treating lexical collocations, sometimes focus on the base, sometimes on the collocate; in some cases collocations are shown as independent entries, but in most cases they are represented as one of the possible meanings of a certain lexeme. Moreover, some of the collocations are nonexistent. After the analysis of the examples, it can be concluded that bilingual dictionaries treat lexical collocations unequally and randomly. Harmonization of the criteria for treating lexical collocations, or at least existence of the common criterion could lead to the improvement of learning the lexis of a foreign language.

ЗНАЧЕЊЕ ГЛАГОЛА СА ПРЕФИКСОМ ПРЕ-

Апстракт: У раду се класификују глаголи са префиксом *пре-* према значењском критеријуму. Глаголи су разврстани на основу досадашње литературе и корпуса који чине књижевна дела Горана Петровића. Анализом се обухватају како основна, тако и пренесена значења глагола.

Кључне речи: *префикс пре-, глаголи, значење.*

1. Увод. Предмет истраживања у овом раду представљају глаголи са префиксом *пре-*, прецизније, могућа класификација њихових значења. Полазећи од тога да су од шеснаест „класичних” глаголских префикса¹ тринаест предлози, да је полисемија предлога веома развијена, а да префикси осим предлошких имају и других значења, постаје јасно да је значења глаголских префикса веома тешко систематизовати. Осим у *Речнику српскога језика*, преглед значења префикса *пре-*, уједно и глагола, налазимо код већине аутора од Маретића до данас (Маретић (1931: 354), Белић (1949: 306–308), Стевановић (1991: 441–443), Грицкат (1966: 204–205), Бабић (1986: 486–487), Барић (1990: 259), Клајн (2002: 269–271), Марјановић (2004: 177–183), Мразовић (2009: 96)). Будући да се многобројна и разноврсна значења префикса *пре-* изводе из просторног значења, које је изражено предлогом *преко*² (Клајн 2002: 269), што су уочили сви наведени аутори, у овом раду

* zivanovicjelica@yahoo.com

¹ Називајући префиксе, па чак и оне који се не јављају самостално, једноставно „приједлозима”, у *Граматичици и стилистичици хрватскога или српског језика* Маретић наводи шеснаест „приједлога” који се везују с глаголима. То су (код њега писани без цртице): *до, из, на, над, о(б), од, по, под, пре, при, про, раз, с(а), у, уз, за*. Други „приједлози” се у овакве сложенице или не слажу или слажу веома ретко. У ову групу убраја и *мимо* уз напомену да се јавља само у *мимоићи* и *мимолазити*, и *пред*, али каже да њега нема „у простонародном језику” (Маретић 1931: 350). Белић следи Маретићеву поделу, с тим што се код њега први пут јавља термин пред-метак или префикс (Белић 1949: 295–296). И Стевановић (1991: 452–468) има истих шеснаест префикса, описује поједина њихова значења, али *пред-* и *мимо-* не помиње. У граматичици Барић et al. (1990: 256–257) број глаголских префикса повећан је на деветнаест, додавањем *мимо-* и *пред-*, а уз то и раздвајањем *су-* од *с-*. Код Бабића (1986: 477) број глаголских префикса достигао је двадесет седам, а за сваки су описана главна значења, илустрована већим бројем примера.

² Према *Речнику српскога језика* предлог *преко* показује: положај нечега што је на другој страни или кретање с једне на другу страну; положај, стање или кретање по површини нечега, изнад нечега; прекорачење мере, границе, норме; ли-

та значења треба да издвојимо као посебна, али и да испитамо њихове међусобне односе и утицаје, укључујући и однос основног и пренесеног значења.

Истраживачки корпус чине књижевна дела Горана Петровића. Највише примера ексцерпирано је из романа *Атлас описан небом* (1993), *Опсада цркве Светог Спаса* (1997) и *Ситничарница „Код срећне руке“* (2000). Истраживањем су обухваћена и дела: збирке приповедака *Острво и околне приче* (1996), *Ближњи* (2002) и *Разлике* (2006), књига изабране кратке прозе *Све што знам о времену* (2003), драмски текст *Скела* (2004), књига записа *Претраживач* (2007) и кино-новела *Испод таванице која се љуспа* (2010).

2. Глаголи с префиксима. Најширу и најразноврснију примену у српском језику префикси имају у глаголима. Везујући се за њих они остварују две функције – лексичку и граматичку.

Глаголи настали префиксацијом по међусобном синтаксичком односу саставних делова су одредбене сложенице, јер префикс увек уноси и извесну измену значења глагола с којим сраста у сложеницу (Стевановић 1991: 434). Они готово увек мењају глаголски вид, а понекад и глаголски род.

Додатком префикса свршени глаголи остају свршени, а прости несвршени (и двовидски) приликом префиксације прелазе у свршене. Перфективизације нема код глагола који су имперфективизирани помоћу суфикса или променом основе, као ни код оних који имају посебне основе за несвршени вид.

Када говоримо о појединим префиксима, јавља се проблем разликовања тзв. „чисте перфективизације” од оне где уз промену вида префикс доноси и друга, специфична значења.³

це или средство помоћу кога се нешто остварује; трајање у времену; количину издан неког броја; активност супротну нечему; изузимање; допуштање.

³ У раду *Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације* Ирена Грицкат истиче да „до чисте перфективизације основног имперфективног глагола може долазити захваљујући одређеној коинциденцији између лексичког значења тог глагола и изабраног префикса” (Грицкат 1966: 193), односно ако се на имперфективни глагол дода такав префикс који својом лексичком страном може да означи извршење („комплексивирање”) семантичке оријентације тог глагола. То показује на примеру глагола *написати*: префикс *на-* има лексичко значење распрострања по некој површини. Радња *писати* се тако и изводи; извршити ту радњу јесте „распрострети до краја писање”, и сложеница *написати* то и значи. Дакле, префикс сем обележја перфективног вида, не уноси у њу никакво за сам глагол ново лексичко значење, као што би унео у глагол *нагристи* (1966: 195). Уз промену вида префикс може унети и друга значења, нпр. *писати* – *уписати*, *исписати*, *отписати*, *преписати* и тако даље. Приликом чисте перфективизације неким префиксом догађа се да њим буде захваћен само један значењски одсек основног глагола, док је – ради постизања истог циља – за други одсек потребан други префикс, или

Префиксацијом непрелазни глаголи могу постати прелазни. Ова појава је својствена многим префиксима, али обухвата знатно мањи број глагола него перфективизација. С друге стране, постоје и глаголи који упркос додатку префикса остају непрелазни, а у појединим категоријама значења додавање префикса подразумева и претварање прелазног или непрелазног глагола у повратни.

3. Значење глагола са префиксом *пре-*. На основу проучене грађе и значења наведених у литератури могуће је издвојити следећа значења глагола са префиксом *пре-*: просторно (слика 1), значење обухватности радње (слика 2), значење поновљене радње (слика 3), ексцесивно (слика 4) и значење малог степена радње. У оквиру основних биће издвојена и подзначења.

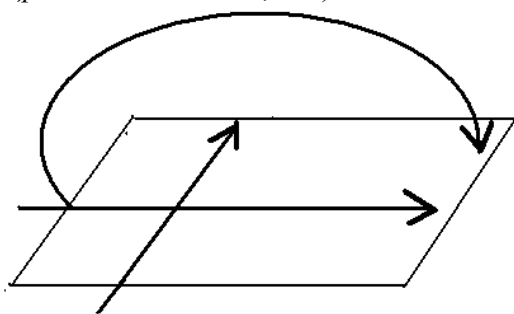
3.1. Просторно значење. Најбројнији су глаголи у којима се префиксом *пре-* означава кретање од једне до друге тачке, најчешће по површини неког дела простора или изнад њега (Клајн 2002: 269). То су следећи глаголи: *пребацити*, *преваљати*, *превеслати*, *превести* (-везем), *превести* (-едем), *превући*, *прегазити*, *прегурати*, *прејахати*, *прејурити*, *прекорачити*, *прекотрљати*, *прелетети*, *премостити*, *препешачити*, *препливати*, *прескочити*, *претрчати*, *прећи*. Рекција *преко чега* могућа је са многим од ових глагола.

Примери: док смо чекали да се девета или десета група *пребаци* преко реке (*Атлас описан небом*, 60⁴); [...] стално одлажући да *превезу* војну до обале Египта (*Опсада цркве Светог Спаса*, 80); Одатле до немирне обале Лима, *превучен* је тек саоницама са запрегом од тридесет стварних волова (*Опсада цркве Светог Спаса*, 47); Могло би га нешто и *прегазити* док *прелази* улицу (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 68); када је поштар Спиридон са муком *прекорачио* праг (*Атлас описан небом*, 217); Повремено би и нека неопрезна птица *прелетела* границу (*Острво и околне приче*, 32); [...] волим, ако *препливаш* на другу страну (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 14); беше јасно да је старац дошао издалека, да је *преронио* велике

за друге одсеке други префикси, или, најзад, може постојати у истом глаголу и такав одсек који не подлеже перфективизацији, као што има глагола који се на тај начин не перфективизују (1966: 193). По мишљењу Ирене Грицкат разни префикси само откривају полисемију која већ постоји у основном глаголу: *пумпати*, на пример, „крије у себи и значење ‘пумпати из чега’ и ‘пумпати у нешто’”. У првом случају његов корелат је *испумпати* (...) у другом случају корелат је *напумпати*” (1966: 198), па оба глагола заслужују да се назову перфективима од *пумпати*. У овом, као и у многим другим случајевима, нема потребе за префиксом који би означавао искључиво промену вида, зато што ту функцију обављају и префикси са другим значењима.

⁴ Број у загради, поред наслова дела, односиће се на број странице у издању које је у раду коришћено.

мракове (*Опсада цркве Светог Спаса*, 222); већ су и гладне лисице *претрчавале* преко залеђене Саве (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 149); [...] како јој пружа руку да *пређе* преко потока (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 160); па се глас о Дивни Танович пронео надалеко, а кажу да је *прешао* и океан (*Опсада цркве Светог Спаса*, 230).

Слика 1.

Прецизније, ови глаголи могу означавати кретање у само једном смеру: *преврнути*, *претурити*, *преокренути*, *превалити* (се).

Примери: цело станиште смо *преврнули* наглавце (*Атлас описан небом*, 197); испустише га, нагнути се *преврну* у зденац, потону (*Опсада цркве Светог Спаса*, 187); мајка се појављивала када би сунце *преокренуло*, да га води на другу, дворишну страну, где је још владала топлина (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 278); коцкаре, што сањају партију у којој ће једна карта живот да им *преокрене* (*Разлике*, 113).

У ову групу, као глаголе апстрактног значења, Стевановић убраја и глаголе *превидети* (прећи гледањем преко нечега) и *преумити* (умујући, мислећи прескочити нешто) (1991: 442), а Маретић и глагол *презрети* – *презирати* што „управо значи зрење (гледање) преко нечега” (1931: 354).

3.1.1. Пошто се у прелажењу преко нечега подразумева и промена места онога који прелази, односно онога што се преноси, ови глаголи могу значити и изазивање промене места неког или нечег (Стевановић 1991: 442): *преместити*, *пренети*, *пренизати*, *преручити*, *пресипати*, *преточити*, *прецедити*, *предати*, *препустити*, *преселити се*, *преузети* итд.

Примери: Док се моја шака налазила у његовој – осетио сам да ми он *предаје* некакав смотуљак (*Острво и друге приче*, 23); Уз поклон, две боце вина од купина, он нам је *предао* и вести о Корнелији (*Атлас описан небом*, 117); [...] да се сенка из јаве не *прелије* у сан (*Атлас описан небом*, 125); залудно се *премештајући* с краја на крај Београда (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 29); из шаке у шаку *премешта* капу, види се да му је непријатно (*Претраживач*, 104); *премећући* по устима сласну куглицу саћа (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 153); мошти Јевстатија Првог у Пећ *пренесе* (*Опсада цркве Светог Спаса*, 308); Таму су *преносили* у мешинама искаченим о грбе трпеливих камила (*Атлас описан небом*, 216); Отов *препнео* је *препустила* морским таласима (*Испод таванице која се љуспа*, 163);

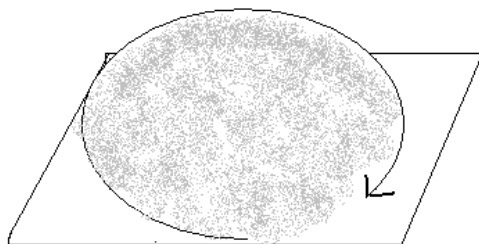
негде тамо да се одморимо, да се као ластавице преселимо (*Претраживач*, 32); „Југославију” је преузела група закупаца (*Испод таванице која се љуспа*, 21); три поочима су преузимала бригу око детета (*Опсада цркве Светог Спаса*, 54).

3.1.2. Из значења попречног кретања од једне до друге стране развило се значење препреке, као у примерима *преградити*, *препречити*, *пресрести*, а затим и значење прекида: *прегрести*, *предвојити*, *прекратити*, *преломити*, *преполовити*, *препући*, *пререзати*, *пресећи*, *престругати*, *претестерисати*.

Примери: [...] чиме је трпезарија беспотребно *преграђена* на два скучена дела (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 303); *препречивши* кроз парк, зађе у мирну Палмотићеву (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 245); *пресрете* жичког дохијара на стази пут манастирке трпезарије (*Опсада цркве Светог Спаса*, 62); *Предвојио* је готово сва шарна држаља, свако је пукло као када се кост *преломи* (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 215); тог је лета суша многима *преполовила* баште (*Острво и околне приче*, 9); отежане гране воћњака су *препукле* (*Испод таванице која се љуспа*, 143); Мада је већина нестрпљиво *пресецала* Балканску улицу код мењачнице „Парк”, Божидар Гостиљац је био човек од реда, наставио је ка пешачком прелазу (*Ближњи*, 46).

3.2. Обухватност радње. Једно од значења ових глагола је и вршењем радње основног глагола прећи нешто, односно обухватити то просторно или временски (Стевановић 1991: 442). Они истовремено значе и да је радња свршена пошто је неко време трајала (Бабић 1986: 487).

3.2.1. Радња се може обављати с краја на крај предмета или га захватати у целини. То је представљено следећим глаголима: *пребирати*, *пребројати*, *пребрисати*, *прегледати*, *прекрити*, *прекопати*, *прелистати*, *премазати*, *премерити*, *преорати*, *преслушати* *пречистити*, а у ширем смислу и глаголима: *пребледети*, *презнојити се*, *премрети*, *претрнути*. Неки од ових глагола могу означавати и поновљену радњу, најчешће с циљем побољшања (нпр. *премазати*, *преорати*, *префарбати*).

Слика 2.

Примери: пошто *пребрише* огледала од ноћних тамнина (*Атлас описан небом*, 43); ти рече да знаш да *пребројиш* све што mine преко грани-

це (Скела, 51); јутрос смо свима *прегледали* копита (*Опсада цркве Светог Спаса*, 160); Они прозори [...] зазидани су пуном циглом. Потом брижљиво омалтерисани. На крају *прекречени* (*Опсада цркве Светог Спаса*, 175); густа мрежа стаклених жилица *прекривала* је старчеве беоњаче и зенице (*Опсада цркве Светог Спаса*, 87); [...] – довикује Драгор *прелиставајући* дебелу књигу (*Атлас описан небом*, 65); [...] тако што је страшно *премеравао* све што је поседовао – колико је овога у оставама, а колико онога у стајама (*Све што знам о времену*, 5); када је последњи пут смогао снаге да *препи-на*⁵ жиле господара (*Опсада цркве Светог Спаса*, 333); љиљци потковичари [...] увек веома вредно *претраживали* своје снове (*Атлас описан небом*, 24); толико пута су их *претресали* капицибаше (*Испод таванице која се љуспа*, 60); тројица младића, што су избегавали мобилизацију, сасвим *пребледели* (*Разлике*, 148); сав се *презнојио* (*Испод таванице која се љуспа*, 114); домаћица Златана је *претрнула* видевши га таквог (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 142).

3.2.2. Овим глаголима означава се и радња која се обавља или трпи све до краја (онолико колико је потребно): *преболети*, *пребринути*, *прегрмети*, *прежалити*, *преживети*, *прездравити*, *прележати*, *препатити*, *преплакати*, *преседети*, *претрпети*. Клајн (2002: 270) наводи да су овим глаголима блиски и глаголи *прећутати* и *пресавати*, који значе истрајавање у пасивном стању за време трајања догађаја означеног објектом, а донекле и глагол *прехранити*, у смислу „хранити (кога) докле год је потребно”.

Овој групи припадају и непрелазни глаголи са именичком основом: *презимити*, *преноћити*, *преданити* (Маретић наводи и *прељетити*, што данас не налазимо у *Речнику*), као и *прецветати*⁶ (цветати до самог краја, престати са цветањем).

Примери: Да сам не баш славно заљубљен приметио је само Сашин отац, комшија Гаврило. Тврдио је да то морам одмах да *преболим* (*Разлике*, 19); како је *пребродило*⁷ ратне године – никоме није причао (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 148); становници Константинопоља *прежалише* све своје дане (*Опсада цркве Светог Спаса*, 207); Птица ждрал, коју је видар имао за теже случајеве, није окретала главу од несретника, те је било извесно да ће он *преживети* (*Опсада цркве Светог Спаса*, 103); Руди Прохаска – једва *преживео* сусрет са немилосрдним батинашем Ћором (*Испод тава-*

⁵ Глагола *препипати/препиавати* нема у *Речнику српскога језика* (2011), али је неколико пута потврђен у проучаваној грађи: да му десет пута дневно *препи-нава* жиле (*Опсада цркве Светог Спаса*, 299); када је последњи пут смогао снаге да *препи-на* жиле господара (*Опсада цркве Светог Спаса*, 333); нисам под прстима осетио кору коју *препи-навамо* (*Претраживач*, 16).

⁶ У овом примеру осећа се једно друго значење, не више месно или временско, већ значење мере: *прецветати* значи проћи период цветања (Стевановић 1991: 442)

⁷ У свом основном значењу глагол *пребродити* припада првој групи глагола са префиксом *пре-*.

нице која се љуспа, 141); за онако леп пазар може се *претрпети* и већа увреда (*Разлике*, 142); [...] верујући да ће и његова земља боље родити, да ће га *прехрани*ти (*Испод таванице која се љуспа*, 110); крсташи одлуче да у Задру *презиме* (*Опсада цркве Светог Спаса*, 89); [...] каткад *преноћивши* код бивше домаћице (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 222).

3.3. Поновљена радња. Из описаног значења развило се значење радње поновљене на други начин, односно промене уопште (Клајн 2002: 270), а из значења „још једном поновити радњу” у неким глаголима и значење „побољшати” (Белић 1949: 307). Значење поновљене радње имају следећи глаголи: *пребојити*, *преиспитати*, *прекопати*, *прекројити*, *прелепити*, *премазати*, *премотати*, *преобући*, *пресвући*⁸, *преотети*, *преправити*, *препродати*, *прерадити*, *прерачуна*ти, *пресложити*, *претворити*, *преуредити*, *преудати се*, *префарбати* итд.

Слика 3.

Примери: не тако ретко другови су остајали и после састанка, да *преиспитају* мој „буржоаски” случај и искреност мојих убеђења (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 266); винограде и воћњаке *прекалемите*... (*Скела*, 75); много тога је и сам *преправио*, рецимо, ради француског парка је начинио нивелацију терена (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 240); *пресложила* цео тужни живот Станиславе Т. у ниске радосних дана (*Острво и околне приче*, 58); оправљену обућу вишеструко скупље *препродавао* (*Испод таванице која се љуспа*, 7); када би хтео да штогод *прерачуна*, механик је жмурио (*Опсада цркве Светог Спаса*, 288); *пресабирао* сам слике у памћењу (*Разлике*, 139); Мара је морала да отрчи кући по чист веш, да га *пресвуче* (*Испод таванице која се љуспа*, 106); олако наслеђене станове *преуређивао* и издавао (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 18).

Овде спадају и сви глаголи који значе репродукцију: *прекуцати*, *препевати*, *преписати*, *препричати*, *пресликати*, *прецртати*, *прештамповати* итд.

Примери: наставио сам да *прекуцавам* своје белешке (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 290); неко је некоме доста верно *препевао* прву епифанију Есхилове „Орестије” (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 237); стао је да *преписује* читаве одељке, да преузима читаве описе, каткад и без неког

⁸ Глаголи *преобући* и *пресвући* имају исто основно значење, док су *обући* и *свући* антоними.

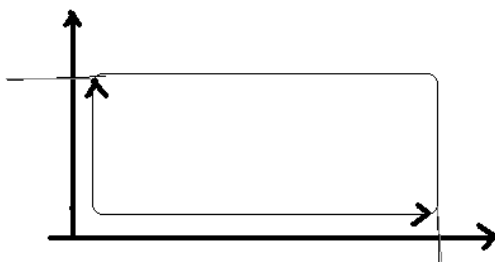
реда, насумице (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 319); Да овај догађај не би узнемирио друге, наређено је да се даље не *препричава* (*Опсада цркве Светог Спаса*, 209); Бодов погреб не само да су радо памтили већ су га и небројено пута *препричавали*, непрестано допуњујући један другог (*Испод таванице која се љуспа*, 126); веома ретка књига [...] никада није *прештампана* (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 235).

Популарност овог семантичког модела у новије време Клајн (2002: 271) потврђује распрострањеношћу следећих глагола: *преквалификовати*, *превредновати*, *преоценити*, *прераспоредити*, *пререгистровати*, *препарирати*, *премонтирати*, *преструктурирати* итд.

3.4. Експресивно значење. Као и код именица и придева, префикс *пре-* се и са глаголима употребљава у експресивном значењу. Уз именице се овај префикс веома ретко јавља, и то са значењем превелик (*преобиље*) или са значењем надјачавања, надмашивања (*премоћ*, *превласт*). Код придева разликујемо два основна значења: експресивно, кад *пре-* означава претераност и прекомерност (*превисок*, *преран*, *препун*) и елативно – појачано (*предиван*, *прекрасан*, *пресрећан*). Било да означавају позитивну или негативну особину, експресиви се могу парафразирати прилогом *сувише* (*превелик* – *сувише велик*) или констрикцијом компаратив + *него што (би) треба(ло)* (*превелик* – *већи него што би требало*) (Клајн 2002: 219).

Значење у коме се префикс *пре-* подудара с прилогом *одвећ*, *претерано*, *прекомерно* такође се своди на *преко*, само у начинском смислу (Стевановић 1991: 442). Имају га следећи глаголи: *прегрејати*, *презадужити се*, *презаситити се*, *прејести се*, *прекувати*, *преморити се*, *пренаселити*, *пренаглити*, *преоптеретити*, *препећи*, *препити*, *преплатити*, *препунити*, *пресладити*, *пресолити*, *престарити*, *претоварити*, *претрпати*, *преувеличати*, *прехладити*, *преценити* итд. Са префиксом *пре-* се у овом значењу често слажу већ једном сложени глаголи.

Примери: келије ксенодохије, што је још болницом зову, *препунити* се многима (*Опсада цркве Светог Спаса*, 323); старица је готово *преплашила* Адама Лозанића, чинила се као каква болесница, управо отпуштена са дуга лечења (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 203); Ото се још више *преплашио* и није померао дланове са очију (*Испод таванице која се љуспа*, 115); баш *претоварисмо* шајку (*Скела*, 17); прави путеви оивичени дрворедом топола или дудова који су *преродили* (*Испод таванице која се љуспа*, 57); Затварај врата! *Прехладићеш* ми тесто! (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 89).

Слика 4.

3.4.1. Осим значења „превише урадити” ови глаголи могу имати и значење „прећи одређену границу”, као што су: *превагнути*, *премашиити*, *пре(о)владати*, *прерастити*, *престићи*, *преступити*, *претегнути*, *претећи*. Иако су по значењу веома блиски ексцесивним, метафорички их можемо извести из глагола просторног значења (*прескочити*, *прекорачити*).

Примери: једнак број гласова с обе стране није допуштао да ичија *превагне* (*Опсада цркве Светог Спаса*, 302); [...] пошто испразне бачву у њу одложе крупно зрно грожђа или шта друго, тек да тама сасвим не *превл-ада* до нове бербе (*Атлас описан небом*, 213); Овај поступак ускипте његову природу, *преврши* стрпљење (*Опсада цркве Светог Спаса*, 48); Тек тамо, на улици, *преовладаше* свакодневни људски гласови (*Разлике*, 130); Тако је мој живот добио још једну димензију. Не бих рекао паралелну, јер је врло брзо ова друга вишеструко *прерасла* прву (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 268); титраји стотине воштаница стицаху се у чисту светлост, што је пуноћом *пресезала* јасни дан (*Опсада цркве Светог Спаса*, 10); Сад би надвладала нападачи, сад би *претегла* одбрана (*Опсада цркве Светог Спаса*, 193).

3.5. Краткоћа радње. Мали степен радње означен овим префиксом потврђен је у малом броју примера: *предахнути*, *презалогајити*.

Примери: Он проводи све више времена у подруму, излазећи у стан да било шта *презалогаји* и да бди док укућани спавају (*Ближњи*, 61); не марећи што од јутрос ништа није *презалогајио*, младић се хитро врати до растворене књиге (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 88); Дохвативши се Теразија, мало *предахну*. Од слабости му се и даље вртело у глави (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 244).

4. Анализа грађе. Значења која смо издвојили само су условно самостална. Она произлазе једна из других и једна на друга утичу. Кретање преко неке површине повлачи просторну обухватност те површине, а из значења просторне развија се значење временске обухватности. Пошто кретање или преношење нечега значи и промену његовог места, Белић (1949: 307) сматра да се из тог значења (као у примерима *премамити*, *пренизати*, *преточити*, *предати*, *прекупити*, *препустити*) развило значење „још једном

поновити радњу”, одакле се даље развило значење „побољшати”. С друге стране прећи „преко нечега” у пренесеном смислу значи „у већој мери”, па та врста „преласка” води ка ексцесивном значењу.

То метонимијско низање значења представимо глаголом *пребацити*. У примерима „док смо чекали да се девета или десета група *пребаца* преко реке” (*Атлас описан небом*, 60) и „пошто вагоне воза Будимпешта – Лвов специјалним краном *пребац*ише на шире осовине” (*Ближњи*, 83) значење глагола *пребацити* је просторно; у првом примеру представља кретање по некој површини, у другом изнад ње. У примеру „поштар Спиридон се без милости лупнуо по челу, вероватно *пребацујући* себи – како то да и сам није разумео сврху тако очигледних радова” (*Атлас описан небом*, 19) значење постаје метафоричко, али подразумева „премештање” поступка, одговорности, кривице на властито биће. Из значења „пребацити преко нечега” произлази и значење обухватити то, што препознајемо у следећим примерима: „млади помоћник [...] *пребацује* ћебе преко старчевих ногу” (*Разлике*, 112), „неко је преко огледала у ходнику *пребацио* црну мараму” (*Острво и околне приче*, 39), „преко намештаја *пребаца* бела платна” (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 285). У свим овим примерима глагол *пребацити* има реакцију „преко нечега”. Пример који следи показује да и у значењу „прећи одређену границу” глагол *пребацити* има значење обухватности (у овом случају простора): „Келијоти пустише конопац. Но, онај се рукама већ беше дохватио прозорског прага. Како је био снажан, мало је недостајало да се и *пребаца* у Савину одају на спрату приправе” (*Опсада цркве Светог Спаса*, 134).

Велики број глагола са префиксом *пре-* у испитаној грађи јавља се и у свом метафоричком значењу. Нека од њих смо већ навели не одвајајући их од основних, а сада ћемо се посебно осврнути на глаголе тзв. просторног значења: *превести* – *преводити*, *пренети* – *преносити*, *предати* – *предавати*. Заједничка семантичка компонента и у основном и у пренесеном значењу јесте прелазак, с тим што се у примерима који следе он не везује за реални простор. Ови примери показују да се значења, осим међусобним утицајем, додатно усложњавају и преласком из основне у раван метафоре.

Примери: нарочито би било добро *превести* их из брзог начина живота у спори (*Атлас описан небом*, 123); *преводио* је наше песнике на шпански до скоро (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 55); [...] принуђена да на крају замоли Натали да како-тако *преведе* њене налоге (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 158); потом се слепи старац сасвим *предаде* разматрању планова (*Опсада цркве Светог Спаса*, 304); власт се са Драгутина *пренела* на Милутина (*Опсада цркве Светог Спаса*, 158); према једној древној легенди сам Бог је људском роду у сан уденоу, да га из генерације у генерацију *преноси*, некакав запис (*Атлас описан небом*, 24); немојте *преносити* сваку глупост коју чујете, на крају ће испасти да је паметнији од свих нас, нормалних (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 152); оцу је, на С-

ицилији, остало да им *пренесе* знање стечено у Атини Запада (*Атлас описан небом*, 26).

4.1. Код малог броја глагола префикс *пре-* служи само за перфективизацију: *преварити*, *прекорити*, *прекришити*, *пресудити*. Ирена Грицкат и у овим примерима проналази могућност преношења семантике префикса на основно значење глагола. Она истиче да је према *корити* чистији парњак *укорити*, док у *прекорити* „присуствује још и једва осетни призвук ограђивања од објекта, ‘прецртавања’, ‘прекрижавања’ његовог поступка, или – можда – обухватања целог објекта (тј. целе укорене особе, целог њеног понашања) тим укором” (1966: 205). Слично значење префикса, али готово изгубљено, налазимо и у примеру *судити* – *пресудити*.

Семантика прелажења или премештања, превлачења преко нечега, с једног на други крај, погодна је да се неутралише у чисту видску функцију везујући се за глаголе као што су *сећи* (сечење на делове, не површинско засецање) – *пресећи*, *половити* – *преполовити* (Грицкат 1966: 205). Њима се могу додати и глаголи *предвојити*, *прекинути*, *препући*.

У глаголима *преминути*, *препући*, *пресахнути*, *пресвиснути*, *прецрћи* префиксом се „појачава” значење простог глагола, што треба разликовати од поменутог ексцесивног значења. У примеру „*препуче* и један насликани бокал” (*Опсада цркве Светог Спаса*, 68) глагол *препући* могао би бити замењен глаголом *пући*, а да значење, ако изузмемо стилску вредност, остане непромењено. Делимично је тако и са глаголима *стати*⁹ и *престати*, али само у појединим случајевима. У примерима „слушам, слушај и питам се када ће да *престане*” (*Испод таванице која се љуска*, 49) и „киша је поново почела да пада или није ни *престајала*—(*Ситничарница* „*Код срећне руке*”, 230) замена ових глагола је могућа без промене значења. У другим примерима, међутим, ако бисмо глагол *престати* заменили глаголом *стати*, добили бисмо супротно значење (глагол *стати* у њима би означио почетак неке радње): „неких годину или две све је то била омиљена тема варошког доконања, а онда је прича *престала* да нараста” (*Ситничарница* „*Код срећне руке*”, 152) и „јер смо бољи, савршенији свет – одавно *престали* да замишљамо” (*Претраживач*, 44).

4.2. Осим глагола распоређених у ових пет група, постоје и они који се семантички не могу одредити. Њихов број и није толико велик када се упоређи са учесталošћу у Петровићевим делима. То су глаголи: *препознати*, *препоручити*, *преостати*, *преговарати*, *премишљати* (*се*), *преп-*

⁹ Због односа префикса и основе посебно су занимљиви глаголи са основном *стати*, имперф. *стајати*. Само у *пристати*, *састати се* и *растати се* постоји уобичајено значење префикса. Остали се не дају мотивисати: *настати* не значи „стати на нешто”, *устати* није „стати у нешто”. Функцију префикса немогуће је одредити и у *застати*, *постати*, *остати*, *опстати*, *престати*, *сустати* итд. (Клајн 2002: 249).

асти итд. У неким од њих условно можемо препознати семантику предлога *преко*, као што је случај са глаголом *препознати*, на коме ћемо се због велике заступљености у грађи задржати. Полазећи од основног значења глагола *препознати*, а то је „због промена на некоме, нечему с већим или мањим напором познати, распознати”, примећујемо елементе поновљене радње једнаке чину поновног упознавања (о нечему смо већ стекли знање, познато нам је, а сада се тај поступак изнова активира, преко раније представе сада стичемо нову), што се може потврдити примерима: „љиљке можемо *препознати* и по њиховој сталној, некада и потпуној увезаности у сопствене, необично разбарушене, попут крошње храста лужњака разгранате снове” (*Атлас описан небом*, 23), „*препознао* је чувени ‘Велики народни кувар’ Спасеније – Пате Марковић, такав исти, само нешто мало новији, имала је код куће и њеова мати” (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 89) и „окупљени (су) *препознали* артешког трувера Канона де Бетина” (*Опсада цркве Светог Спаса*, 264). У свим овим примерима они који препознају већ су или видели „објекат препознавања”, или о њему нешто знају. То значење је нешто шире и сложеније у следећим примерима: „можда је отуда младић у њеном гласу *препознао* правдање” (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 230) и „оне, те идеје, поново доспевају код нас, али их мало ко *препознаје* као старе” (*Претраживач*, 53).

4.3. Пишући о мешању „предметака” *пре-* и *при-* код неких речи¹⁰, Милош Московљевић (1933: 136–140) поред осталих примера издваја и глаголе *пресести* и *присести*. *Присести* значи „мало сести”, „сести уз нешто”, а овде „застати мало у грлу”, док *пресести* значи „сести преко нечега”. Али, „пошто би се за залогај који застане у грлу могло рећи да је ‘сео преко грла’, онда је сасвим разумљиво што су се ова два глагола почела мешати, па је у клетви ‘пресело му’ на крају победило *пресести*” (1933: 138). Из значења „застати у грлу” развило се значење „лоше се провести, проћи”: „Пази, Панто, да ти овај залогај не *преседне*!” (*Испод таванице која се љуспа*, 17) и „добро сам се суздржао да их све не избадим, да детету не *преседне* славље” (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 258).

У подели глагола са префиксом *пре-* Маретић глагол *прекрстити* убраја у оне глаголе који значе да је предмет „обузет сав и сасвим глаголском радњом”¹¹, и има значење „метнути крст (знак крста) преко чега” (1931: 354). У том значењу се глагол *прекрстити* најчешће и јавља у Петровићевим делима: „уредно се триред *прекрстише*, отпише по гутљај ракије и прихватише се посла” (*Претраживач*, 56), „двоје младих су обилазили порту, ступили у цркву посвећену светом Николи, *прекрстили се*, свако на свој начин, источни и западни” (*Ситничарница „Код срећне руке”*, 166).

¹⁰ Појава да се префикси *пре-* и *при-* мешају уобичајена је у народном говору у северозападној Србији и у Војводини. Она је последица мешавине икавског и екавског говора у тим крајевима (Московљевић 1933: 136).

¹¹ У раду друга група глагола.

Осим овога, глагол *прекрстити* може означавати и обред крштења над неким, поновљени обред крштења или пак промену имена. Овај пример навели смо како би нам постао основа за тумачење следећег, за глагол *презивати се* који посматрамо паралелно са именицом *презиме*. Наиме, због очигледне везе са појмом *име*, Бабић (1986: 332) сврстава *през-*¹² у именичке префиксе, уз напомену „само у *презиме*, сложеници на творбеној граници”. Пошто се не јавља ни у једној другој речи, нити му се може одредити значење, Клајн доводи у питање ову Бабићеву анализу, нарочито ако именицу *презиме* упореди са глаголом *презивати*. Ако је „ту реч уопште могуће рашчлањивати, онда основа може бити само *-зивати* (као у *називати* и сл.), што значи да је префикс *пре-*” (2002: 182). Семантички гледано префикс *пре-* тако на основу *-називати* уноси значење обухватности које се манифестује као припадност некој групи, у ужем смислу породици (*презиме* – наследно породично име, име које углавном стичемо „преко” породице, рођењем или браком).

5. Двопрефиксални глаголи. Остаје да напоменемо да се као и већина других префикса и префикс *пре-* јавља у двопрефиксалним глаголима. У творби ових глагола разликују се два случаја. У првом, префикс се додаје глаголу који и сам садржи префикс, па творбена граница долази између њих, а пар префикса је чисто формалан. Ако се нађе на првом месту у двопрефиксалним глаголима, префикс *пре-* глаголу даје или ексцесивно (*презадужити се*, *презапослити*, *презаситити*, *преуранити*, *преувеличати*) или значење промене (*преуредити*, *преудесити*, *преокренути*, *преоценити*, *препородити*, *препродати*, *прерасподелити*, *предомислити се* итд.). У другом случају, оба префикса се равномерно комбинују са основом, дајући значење које ни један ни други сами за себе не би могли имати (*о-пре-делити*, *пре-до-мислити се*, *пре-по-ручити*). У тим примерима значење глагола је теже одредити.

6. Закључак. Циљ овог прегледа био је да се значења глагола са префиксом *пре-* обухвате у оној мери у којој се не нарушавају основна и не истичу појединачна. Тако су бирани и примери којима су представљана. Као што се може видети, највише примера узето је из Петровићевих романа, при чему је остао један број оних која у овај рад нисмо могли уврстити. С друге стране, неке честе, а семантички неодређене глаголе покушали смо да објаснимо примерима из грађе, уколико је то било могуће. Најмањи број пронађених примера припада глаголима ексцесивног значења, док су најучесталији глаголи просторног значења. Велику учесталост бележе и они глаголи које нисмо могли сврстати ни у једну од наведених група. За њихово дубље одређење, које би их можда приближило некој од ових група, а

¹² И у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* Петра Скока стоји да *през-* може бити именички префикс (у *презиме*); првобитно значење било је *преко* (Скок 1973: 38).

можда и не би, неопходан је знатно шири корпус, па у ту анализу нисмо улазили.

Извори

- Петровић 1993: Г. Петровић, *Атлас описан небом*, Нови Сад: Матица српска.
- Петровић 2002: Г. Петровић, *Ближњи*, Београд: Народна књига-Алфа.
- Петровић 2010: Г. Петровић, *Испод таванице која се љуспа*, Београд: Новост.
- Петровић 1997: Г. Петровић, *Опсада цркве Светог Спаса*, Београд: Народна књига-Алфа.
- Петровић 2000: Г. Петровић, *Острво и околне приче*, Београд: Просвета.
- Петровић 2007: Г. Петровић, *Претраживач*, Београд: Народна књига-Алфа.
- Петровић 2006: Г. Петровић, *Разлике*, Београд: Народна књига-Алфа.
- Петровић 2003: Г. Петровић, *Све што знам о времену*, Београд: Народна књига-Алфа.
- Петровић 2001: Г. Петровић, *Ситничарница „Код срећне руке—*, Београд: Народна књига-Алфа.
- Петровић 2004: Г. Петровић, *Скела*, Београд: Народна књига-Алфа.

Литература

- Бабић 1986: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku – nacrt za gramatiku*, Zagreb: Globus.
- Барић 1990: Е. Barić (i 6 drugih autora), *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1949: А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик. II део: Наука о грађењу речи*, Београд: Научна књига.
- Грицкат 1966: И. Грицкат, „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације”, *Јужнословенски филолог XXVII*, 185–223.
- Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кликовац 2001: D. Klikovac, „О значењу glagolskog prefiksa raz-”, *Metafora i mišljenju i jeziku*, Beograd: Ćigoja štampa.
- Маретић 1931: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Obnova.
- Марјановић 2004: С. Марјановић, *Творбени систем. Први део: Префиксација*, Ниш: Sven.
- Московљевић 1933: М. Московљевић, „Мешање предмета пре- и прикод неких речи”, *Наш језик II*, 136–140.

- Мразовић 2009: П. Мразовић, *Граматика српског језика за странце*, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Речник српског језика 2011: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Скок 1973: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Станојчић-Поповић 2005: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, десето издање, Београд: Завод за уџбеника и наставна средства.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, књига I (Увод, фонетика, морфологија)*, Београд: Научна књига.

Jelica R. Tivanović

THE SEMANTICS OF VERBS WITH THE PREFIX *ПРЕ-*

Summary

This paper deals with the classification of the verbs with the prefix *пре-*, applying to semantic criterion. The verbs are classified taking into account the literature and body of texts comprising the literary works of Goran Petrović. The analysis includes denotative, but also connotative meanings of verbs.

ЕНГЛЕСКИ И СРПСКИ У КОНТАКТУ КРОЗ ПРИЗМУ АНАЛИЗЕ ОДРЕЂЕНИХ ПРИМЈЕРА СПОРТСКЕ ЛЕКСИКЕ

Апстракт: Овај рад се бави лингвистичком анализом употребе одређених лексичких јединица у оквиру спортског регистра у енглеском и српском језику. Предмет анализе јесу резултати теста познавања спортске терминологије у енглеском и српском језику који је радила група студената четврте године англистике Филолошког факултета у Бијељини. Анализом резултата теста установили смо да говорници српског језика као матерњег приликом употребе енглеских и српских спортских термина праве одређене грешке и да је то највећим дијелом посљедица снажног утицаја енглеског језика на српски, односно посљедица лингвистичке интерференције. Овим радом указујемо на то да је у времену доминације енглеског језика у свијету и његовог снажног утицаја на српски у области спорта, веома важно, приликом усвајања и употребе спортске терминологије, имати у виду да се у енглеском и српском језику одређени концепти често изражавају различитим језичким моделима и да се разлике у поимању одређених елемената стварности код говорника српског и енглеског језика огледају, између осталог, и у различитој језичкој употреби. Уколико занемаримо ове чињенице, може доћи до погрешне употребе одређених лексема.

Кључне ријечи: спортска лексика, лингвистичка интерференција, енглески, српски

1. Увод

Посљедњих деценија утицај енглеског језика на српски присутан је у свим језичким областима. Спортски регистар није изузетак. У спортском регистру у српском језику језички утицаји постоје на свим нивоима лингвистичке анализе, а највише су заступљени на лексичком нивоу. Тест познавања спортске терминологије у енглеском и српском језику, који су радили студенти четврте године англистике Филолошког факултета у Бијељини, послужио нам је да добијемо податке о познавању стручне терминологије ове области у енглеском и српском језику међу млађом популацијом (будућим професорима енглеског језика и преводиоцима). Анализирајући одговоре које су студенти дали у тесту уочили смо да постоји значајан број примјера погрешне употребе спортских термина, како у српском тако и у енглеском језику. Како је енглески језик доминантан у свијету и има снажан утицај на српски у области спорта, кроз анализу издвојених примјера у раду се указује на то да је приликом усвајања и употребе енглеске спортске терминологије потребно посебну пажњу посветити одређеној лексици, јер

* vvalentinab@yahoo.com

лингвистичке интерференције¹ могу узроковати грешке у језичкој употреби. Треба да имамо у виду да се у српском и енглеском језику одређени концепти често изражавају различитим језичким моделима, а разлике у поимању одређених елемената стварности код говорника српског и енглеског језика огледају се, између осталог, и у различитој језичкој употреби. Занемаривање ових чињеница доводи до погрешне употребе одређених лексема.

2. Тест² познавања спортске терминологије у енглеском и српском језику

Тест познавања спортске терминологије у енглеском и српском језику дат је групи студената четврте године англистике на Филолошком факултету у Бијељини. Циљ овога теста, између осталог, био је утврдити колико млади, будући професори енглеског језика и потенцијални будући преводиоци, познају спортску терминологију на енглеском и српском језику. Резултати теста послужили су нам да добијемо увид у ниво познавања спортске терминологије уопште, да идентификујемо разлике у нивоу познавања спортске терминологије у оквиру појединачних спортова, али и да откријемо које су то најчешће грешке које студенти праве приликом употребе терминологије спорта.

Разлози због којих смо одабрали групу студената Филолошког факултета као циљну групу за ово истраживање, првенствено, јесте претпоставка да ови студенти као студенти завршне године студија англистике имају добро знање општег енглеског језика и да би требало да посједују барем основно знање стручне терминологије већине области, међу којима је и спорт, као један од најприсутнијих друштвених феномена у свакодневном животу већине људи у данашње вријеме. Резултати би вјероватно били у извјесној мјери другачији да смо за циљну групу одабрали неку другу по-

¹ Под термином *лингвистичка интерференција* Филиповић (1986: 17) подразумева одступање од норме језика примаоца у процесу језичког посуђивања, као и одступање од норме страног језика у процесу његовог усвајања. Ми се у овој раду бавимо анализом конкретних примјера спортске лексике код којих је присутна лингвистичка интерференција, а до које је дошло како у процесу језичког посуђивања, тако и у процесу усвајања страног, у нашем случају енглеског, језика. У *Теорији језика у контакту* (1986) Филиповић се веома детаљно бави питањем лингвистичке интерференције на свим нивоима лингвистичке анализе.

² Група од седамнаест студената учествовала је у истраживању. У оквиру активности које су биле у вези са спортском тематиком која се обрађивала на часу студенти су урадили тест знања спортске терминологије на енглеском и српском језику. Један од циљева теста био је да се студентима англистике укаже на важност што бољег познавања терминологија различитих области, међу којима се налази и спорт. За потребе нашег истраживања анализирали смо добијене резултате и дошли до низа закључака. Тест се састојао од 4 питања, а у овој раду дајемо анализу резултата само једног од њих.

пулацију, па из тога разлога закључке овога рада треба да посматрамо имајући у виду ову чињеницу.

У тесту познавања спортске терминологије у српском и енглеском језику од студената се, између осталог, тражило да наведу што већи број термина на енглеском и српском језику у оквиру одређених спортова, и то у оквиру фудбала, кошарке, тениса, атлетике, екстремних спортова, зимских спортова, водених спортова, борилачких спортова, мото спортова и спортова на точковима. Намјера нам је била да постављањем оваквог питања добијемо што свеобухватнији и бројнији термилошки корпус за анализу. Добили смо корпус од 620 термина³.

Због ограниченог простора, овдје нећемо приказати све термине које су студенти навели, већ ћемо дати статистички преглед по спортовима, а потом анализирати термине које смо издвојили.

Сљедећа табела приказује број наведених термина на енглеском и српском језику за сваки спорт понаособ.

Табела 1

Ред. бр.	Спорт	Број наведених термина		
		на енглеском језику	на српском језику	укупно
1.	Фудбал	61	66	127
2.	Тенис	57	54	111
3.	Кошарка	46	63	109
4.	Екстремни спортови	35	30	65
5.	Водени спортови	25	26	51
6.	Атлетика	21	24	45
7.	Борилачки спортови	24	19	43
8.	Зимски спортови	17	25	42
9.	Мото спортови и спортови на точковима	11	16	27
Укупно		297	323	620

Као што се из *Табеле 1* може видјети, највећи је степен познавања терминологије фудбала (127 термина), након кога слиједе тенис (111 термина), кошарка (109 термина), екстремни спортови (65 термина), водени спортови (51 термин), атлетика (45 термина), борилачки спортови (43 термина), зимски спортови (42 термина) и на крају мото-спортови и спортови на точковима (27 термина). Видимо, такође, да је број наведених термина у оквиру датих спортова сразмјеран популарности ових спортова код нас и

³Сваки је термин, без обзира на то да ли се појавио једном или више пута, укључен у коначни збир само једанпут.

да се у просјеку број термина наведених на енглеском и српском језику у оквиру истог спорта много не разликују у корист нити једног од ова два језика. Очекивано, фудбал, тенис и кошарка по броју наведених термина заузимају прва три мјеста, а како су екстремни спортови у последње вријеме све више заступљени не изненађује ни то што је након поменутих најзаступљенијих спортова највише термина наведено управо у оквиру екстремних спортова⁴.

Међу терминима које су испитаници навели у оквиру постављеног питања примијетили смо да постоји значајан број погрешно наведених лексема, па ћемо се, као што смо већ на самом почетку напоменули, у наставку детаљније бавити анализом ових примјера, стављајући акценат на природу грешке и разлоге због којих је настала.

3. Анализа термина издвојених из корпуса

Све термине који су у оквиру корпуса од 620 лексема наведени са неком врстом грешке подијелили смо у следеће групе:

- Термини код којих постоје ортографске грешке,
- Изрази који представљају примјере дословног превода српских термина на енглески језик и у наведеном облику не постоје у енглеском језику,
- Термини употребљени на погрешан начин због постојања међујезичке паронимије (*false friends*)
- Термини употребљени на неодговарајући начин, јер у енглеском језику постоји више различитих термина за одређени појам за који се у српском језику користи само један термин,
- Лексема из општег језика употребљене умјесто стручне спортске терминологије,
- Термини који су наведени у оквиру спорта коме не припадају.

У наставку ћемо, у оквиру наведених група, анализирати примјере из корпуса.

3.1. Термини код којих постоје ортографске грешке

Примјери из корпуса:

- *tournir* и *turnier* умјесто *tournament* (у српском језику *такмичење*, *турнир*)
- *ofence* умјесто *offence* (у српском језику *одбрана*)
- *dribling* умјесто *dribbling* (у српском језику *дриблинг*)
- *centrefor* умјесто *centre forward* (у српском језику *центафор*)

⁴Треба да напоменемо да су наведени термини у оквиру терминологије екстремних спортова углавном називи спортова, док много мањи број термина припада стручној терминологији неког од њих.

- *recquet* умјесто *racquet* (у српском језику *рекет* за тенис)
- *reterne* умјесто *return* (у српском језику *ритерн*)
- *as* умјесто *ace* (у српском језику *ас*)
- *parashooting* умјесто *parachuting* (у српском језику *падобранство*)
- *zoobing* умјесто *zorbing* (у српском језику *зорбинг*)
- *hydrospiding* умјесто *hydrospeeding* (у српском језику *хидроспидинг*)
- *bobbing* умјесто *bobsleigh* (у српском језику *боб*)
- *waterpool* умјесто *water polo* (у српском језику *ватерполо*)
- *reli* умјесто *rally* (у српском језику *рели*)
- *shampionshipy* мјесто *championship* (у српском језику *шампионат*)
- *tekvon-do* умјесто *taekwondo* (у српском језику *теквондо*)
- *bungy-jumping* умјесто *bungee jumping* (у српском језику *банџи-џампинг*)
- *faul* умјесто *foul* (у српском језику *фаул*)
- *крауч* умјесто *краул* (у енглеском језику *crawl*)
- *сноубординг* умјесто *сноубординг* (у енглеском језику *snowboarding*)

У вези са наведеним примјерима можемо извести неколико закључака. Наиме, како се могло и очекивати, с обзиром на то да је матерњи језик испитаника српски, а не енглески језик, у корпусу смо пронашли већи број погрешно наведених термина на енглеском него на српском језику. На енглеском са неком правописном грешком наведено је седамнаест термина⁵, док су на српском погрешно наведена само два, и то *крауч* умјесто *краул* (стил у пливању) и *сноубординг* умјесто *сноубординг*. Наведене грешке резултат су ортографске и фонолошке интерференције српског и енглеског језика⁶.

3.2. *Изрази који представљају примјере дословног превода српских термина на енглески језик и у наведеном облику не постоје у енглеском језику*

Примјери из корпуса:

- *jump with stick* умјесто *pole vault* са значењем *скок с мотком* (у атлетици)
- *throwing a ball* умјесто *shot put* са значењем *бацање кугле* (у атлетици)
- *combination* умјесто *combined event* са значењем *комбинација* (у скијању)

⁵Од свих наведених примјера једино лексеми *падобранство* нису настале преобликовањем енглеских термина. Код свих осталих лексема наведених у овој групи то јесте случај.

⁶О адаптацији енглеских лексема у српскохрватском језику детаљно говори Филиповић (1986) и Сурдучки (1987).

- *dolphin style* умјесто *butterfly stroke* са значењем *делфинстил* (у пливању)
- *back style* умјесто *back stroke* са значењем *леђни стил* (у пливању).

Претходно наведени језички облици представљају примјере дословног превођења српских лексема на енглески језик. Дословним превођењем формиран су изрази који се као такви не користе да означе одговарајуће појмове у енглеском језику. Наиме, атлетске дисциплине *скок с мотком* и *бацање кугле* у енглеском се језику означавају терминима *pole vault* и *shot put*, а не изразима који представљају дослован превод српских термина – *jump with stick* и *throwing a ball*. Слично је и код термина који је наведен на енглеском језику у оквиру зимских спортова. Српски термин за скијашку дисциплину *комбинација* дословно је преведен на енглески језик – *combination*. Међутим, да би се означио овај појам, на енглеском језику се користи термин *combined event*, а не наведени термин *combination*. Код термина који означава један од стилова пливања *dolphin style*, такође имамо примјер дословног превода српског термина на енглески језик. У српском језику овај стил пливања назива се *делфин*, а у енглеском *butterfly stroke* (што у преводу значи *лептир*). Под утицајем енглеског језика, у посљедње вријеме, за ову дисциплину почиње се и код нас користити термин *лептир*. У енглеском језику термин за *леђни стил* у пливању јесте *back stroke*. Међутим, дословним преводом српског термина *леђни стил*, испитаници су на енглеском језику навели термин *back style*.

3.3. Термини употријебљени на погрешан начин због постојања међујезичке паронимије (*false friends*)⁷

Примјери из корпуса:

- *football dress* умјесто *strip*
- *box* умјесто *boxing* са значењем *бокс*

До погрешне употребе енглеских термина у овим примјерима долази услед постојања сличности у форми између одређених лексема у енглеском и српском језику. Термин *football dress* је неправилно употријебљен да означи *фудбалски дрес*. Лексема која се користи да означи овај појам у енглеском језику јесте лексема *strip*, док је значење лексеме *dress*, која је употријебљена у наведеној синтагми, у енглеском језику *хаљина*⁸. Термин *бокс* (као врста спорта) у енглеском језику означава се лексемом *boxing*, а не лексемом *box*, како је наведено у одговору на постављено питање у тесту.

⁷ „Међујезички пароними или лажни пријатељи (фр. *faux amis*) јесу лексеме обично истог порекла, сличне форме и различитог значења” (Р. Драгићевић 2010: 315); Више примјера лексичке паронимије видјети код Хлебеца (1997).

⁸ Некада ријечи преузете из енглеског језика у језику примаоцу добијају сасвим нова значења. Више о томе видјети код Филоповића (1986: 158-182).

3.4. Термини употребљени на неодговарајући начин, јер у енглеском језику постоји више различитих термина за исти појам за који се у српском језику користи само један термин

Примјер из корпуса:

– *court* умјесто термина *field* или *pitch*

Разлог због којег долази до погрешне употребе овог термина од стране говорника српског као матерњег језика јесте интерференција енглеског и српског језика на семантичком нивоу. Наведени термин *court* је енглеска лексема која означава *терен за игру*, али се у енглеском језику користи да означи кошаркашки, али не и фудбалски терен. За разлику од енглеског, у српском се језику термин *терен* користи у оба поменута спорта.

3.5. Лексеме из општег језика употребљене умјесто стручне спортске терминологије

Примјери из корпуса:

– *steps* (у кошарци) са значењем *кораци* умјесто *walking* или *traveling*

– *auto driving* умјесто *auto racing*

– *сокне* (у фудбалу) умјесто *штуцне*

Овдје примјећујемо да иако испитаници разумију значење појмова које именују, не посједују знање лексичких јединица којима ти појмови треба да се именују на енглеском и српском језику. Зато имамо случај навођења енглеских облика који представљају дослован превод српских лексема, а то су *steps* и *auto driving* умјесто стручних термина *walking/traveling* и *auto racing*, док је у примјеру погрешне употребе у српском језику умјесто стручног термина *штуцна* употребљена лексема *сокна* из општег језика. У наведеним примјерима лексеме из општег језика не могу се користити умјесто стручне спортске терминологије.

3.7. Термини који су наведени у оквиру спорта коме не припадају

Примјери из корпуса:

– *троскок* и *двоскок* (наведени као термини у кошарци)

– *пливање* и *гимнастика* (наведени као термини у атлетици)

– *swimming* (са значењем *пливање*) (термин наведен у оквиру атлетике) .

Ови примјери, очигледно, указују на недовољно познавање спорта и спортске терминологије у српском језику.

Из свега наведеног намеће се један општи закључак. Наиме, постојање одређеног броја погрешно употребљених спортских термина у енглеском и српском језику последица је недовољног познавања стручне

спортске терминологије, као и присуства лингвистичке интерференције у поменутиим језицима.

4. Закључак

На корпусу од 620 термина на српском и енглеском језику анализирали смо примјере погрешне употребе спортске лексике који се јављају код говорника српског језика као матерњег. Поменуте спортске термине у енглеском и српском језику у овоме раду анализирали смо са циљем да дефинишемо у којој мјери утицај енглеског језика на српски у овој области утиче на појаву употребе погрешних језичких облика у оба поменута језика. Установили смо да језичке грешке у спортском терминосистему настају због лингвистичке интерференције, односно недовољног познавања језика, постојања различитих језичких модела творбе лексема у енглеском и српском језику и разлика у поимању одређених елемената стварности, које постоје код изворних говорника енглеског и српског језика.

Присуство значајног броја грешака у употреби спортске терминологије указује на то да је потребно више пажње посветити усвајању терминологије спортског регистра (посебно када су у питању студенти англистике). У оквиру наставе енглеског језика на свим нивоима знања, приликом рада на спортским темама, па самим тим и рада на усвајању спортске терминологије на енглеском језику, сматрамо да би било веома корисно указати на овдје дате конкретне примјере погрешне употребе спортске лексике, како би се избјегле језичке грешке попут ових о којима смо говорили у овоме раду.

Литература

- Вујаклија 1996/97: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Кристал 2003: D. Crystal, *English as a global language*, second edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Милић 2006: М. М. Милић, *Englesko-srpski rečnik sportskih termina*, Novi Sad: Zmaj.
- Правопис 2010: Правопис српског језика, приредили М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, Нови Сад: Матица српска.
- Прћић 2005: Т. Прћић, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Скемблер 2005: G. Scambler *Sport i društvo, Istorija, moć i kultura*, (preveo sa engleskog Goran Erdei), Beograd: Clio.
- Спортови – Визуелна енциклопедија* 2007: *Sportovi – Vizuelna enciklopedija*, Beograd, (QA International, Canada): Kreativni centar.
- Стојчић 2006: В. Стојчић, *Englesko-srpski rečnik novih reči*, Novi Sad: Zmaj.

- Стојковић 2011: М. Stojković, *Englesko-srpsko-engleski Football A-Z*, Kragujevac: Prizma d.o.o.
- Сурдучки 1987: М. Surdučki, *Srpskohrvatski i engleski u kontaktu: Rečnik i morfološka analiza engleskih pozajmljenica u standardnom srpskohrvatskom jeziku i jeziku Srba i Hrvata iseljenika u Kanadi*, Novi Sad: Matica srpska.
- Филиповић 1971: Р. Filipović, *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Филиповић 1986: Р. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Školska knjiga.
- Хлебџ 1997: Б. Хлебџ, *Српско-енглески речник лажних парова*, Београд: Требник.

Valentina V. Budinčić

ENGLISH AND SERBIAN IN CONTACT THROUGH THE PRISM OF THE ANALYSIS OF THE EXAMPLES OF SPORTS LEXIS

Summary

This paper is focused on the linguistic analysis of the certain lexical units within the sports field in English and Serbian. The results of the test of knowledge of sports terminology in English and Serbian, which was conducted on a group of fourth-year students of English language and literature at the Faculty of Philology in Bijeljina, are the subject of the analysis. We found out that speakers of Serbian as a mother tongue make certain mistakes when they use some English and Serbian sports terms and that it is the case primarily because of the strong influence of English on Serbian, i.e. the consequence of linguistic interference. In this paper, we point out that, in the time when English is the dominant language in the world and has a strong influence on Serbian in the sports field, in the process of learning and using sports terminology, we should bear in mind that the same concepts in English and Serbian are often expressed by different language models and that the differences in the perception of certain elements of reality by speakers of Serbian and English often reflect in different language use. The neglect of these facts can result in incorrect language use.

ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ПОВОДА У СТЕНОГРАФСКИМ БЕЛЕШКАМА О СЕДНИЦАМА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ЗА 1898. ГОДИНУ**

Апстракт: *У раду су анализиране конструкције са значењем повода у Стенографским белешкама о седницама Народне скупштине за 1898. годину. Пронађено је више контекстуално условљених и контекстуално неусловљених конструкција са овим значењем. Такође, пронађене су неке сложене конструкције са овом улогом. Најзначајније одступање у односу на стање у савременом језику јесте употреба конструкције односно + генитив са значењем повода. Претпостављен је могућ развојни пут облика односно од предлога до експланативног везника. Највише конструкција пронађено је у расправама, а неке су пронађене и у писаним поджанровима. Одређено је место сваке од пронађених конструкција у семантичком субпољу значења повода у оквиру документа. Неке од конструкција припадају центру поља, док се друге налазе на периферији где су у интерференцији са семантичким пољима интенционалности и темпоралности.*

Кључне речи: Стенографске белешке, повод, падежне конструкције.

1. Увод

У време династије Обреновића Ниш је представљао „другу престолицу—Србије и у њему су се често одржавале седнице Народне скупштине (Енциклопедија 1995: 30, Историја 1984: 85, Марсенић 2010: 9). У току 1898. године седнице су се одржале у два наврата: од 17. јуна до 15. јула 1898. године (сазив за 1897) и од 12. новембра 1898. до 11. јануара 1899. (сазив за 1898). У том тренутку у Нишу боравио је краљ Александар с Владом. Заједно са краљем, Владом и Скупштином, у Нишу је боравило школовано чиновништво које је водило *Стенографске белешке*, које су штампане у Државној штампарији у Београду, 1899. године, у две књиге.

Стенографске белешке представљају значајан документ епохе стабилности српског књижевног језика. Крај деветнаестог века је, за развој језика, „мање буран—период, када попушта утицај спољашњих фактора и језик почиње да следи свој унутрашњи развој (Грицкат 1994: 5; Јовић 2012: 15).

* jesa.pavlovic.krusevac88@gmail.com

** Овај рад представља измењено поглавље мастер рада *Употреба падежа у Стенографским белешкама о седницама Народне скупштине за 1898. годину*. Мастер рад одбрањен је на Филозофском факултету у Нишу, 9. 7. 2013.

Белешке су битан документ за проучавање административног стила с краја деветнаестог века, како његове писане тако и његове усмене варијанте.¹ Оне представљају „зборник—више поджанрова², углавном писаних (предлози закона, предлози посланика, предлог буџета, молбе и жалбе грађана, итд.), а усмену варијанту административног стила чине расправе посланика.

Овом приликом анализирана је само прва књига *Стенографских белешака*, и то три седнице из прве сесије (прва, друга и трећа) и три седнице из друге сесије (двадесет друга, двадесет трећа и двадесет четврта).

2. Узрок типа повод

У српском језику повод се издваја као посебан тип узрочног значења јер се за његово изражавање, поред контекстуално условљених, користе и контекстуално неусловљене јединице. Повод је неделујући узрок, додатно дејство које помаже да у датом моменту дође до реализације последице (Ковачевић 1988: 58).

Узрок типа повод чест је у административном стилу. У *Стенографским белешкама* значење повода изражено је следећим конструкцијама: *око* + генитив, *односно* + генитив, *поводом* + генитив, *у прилог* + генитив, *на* + акузатив, *с озбиром на* + акузатив и *у вези са* + инструментал.

Највише примера пронађено је у расправама јер се конструкције са значењем повода често користе када се посланици јављају за реч. Неке од сложених конструкција пронађене су и у писаним поджанровима (предлози закона, извештаји одбора).

Пронађене падежне конструкције са значењем повода у начелу се поклапају са стањем у савременом језику. Најзначајније одступање је употреба конструкције *односно* + генитив у значењу које у савременом језику имају конструкције *поводом* + генитив или *у вези са* + генитив.

2.1. Конструкција *око* + генитив у значењу повода

Пошто језик није имао контекстуално неусловљених средстава за изражавање повода, користио се средствима других категорија (Ковачевић 1988: 193). Такав је случај са конструкцијом *око* + генитив. Јавља се у малом броју потврда. Већина је примера са девербативном именицом у генитиву: Неки су од г. г. предговорника казали, да се *око бирања кметова* пролила крв... (расправа: 342); Грађани општине трепчанске у срезу љубићском, моле да не плаћају по 5 динара на главу *око гоњења хајдука Ђатови-*

¹ Административни стил није јединствен, већ се у оквиру њега могу издвојити писана и усмена варијанта, а у оквиру писане варијанте присутно је више различитих поджанрова (Висковић 1989: 30–31; Тошовић 2002: 355).

² Приликом навођења примера у загради је написано из ког су поджанра преузети.

ћа, пошто су прошле године од поплаве а ове године од града страдали (молба: 364).

У једном примеру јавља се у функцији неконгруентног атрибута. Именица у генитиву метонимијски је употребљена: Ја признајем да је доста било тога *проливања крви око кметовских столица* (расправа: 341).

У наведеним примерима није могућа замена конструкције *око* + генитив другим пронађеним конструкцијама за означавање узрока типа повод. Ова конструкција ближа је узроку типа разлог од других издвојених облика. У неким случајевима може се заменити конструкцијом *због* + генитив: *...да се око бирања кметова пролила крв / да се због бирања кметова пролила крв, проливање крви око кметовских столица / проливање крви због кметовских столица*.

Од осталих конструкција ову конструкцију одликује то што је и стилски необележена, односно то што не представља одлику одређеног поджанра. Такође, ова конструкција везује се за догађаје који нису везани за институционализовани контекст скупштинске расправе, већ за догађаје који су се одиграли раније (гоњење хајдука, бирање кметова).

2.2. Конструкција односно + генитив у значењу повода

Конструкцију *односно* + генитив у значењу повода, колико је нама познато, не помиње нико од аутора који су се бавили значењем падежа. Ово је најбројнија контекстуално неусловљена конструкција за означавање повода у *Стенографским белешкама*. Оваквом њеном употребом језик *Бележака* одступа од савременог језичког стања.

Јавља се у свим поджанровима, али је највише има у расправама. У дебатама се налази уз глаголе и изразе везане за усмено изражавање. У генитиву се налази уз именице које означавају живо или неживо, конкретне или апстрактне, а често и уз девербативне. У савременом језику у овим конструкцијама користио би се облик *поводом* + генитив: Ја бих имао да кажем само *неколико речи односно земљишта* која су била засађена лозом па доцније пострадала од филоксере... (расправа: 995). У мањем броју примера јавља се са другим глаголима. Тада је значење ове конструкције ближе конструкцији у *вези са*: Али мени се ипак чини да у овом члану има једна празнина, а то је *односно одборника* (расправа: 345); Господин Рајовић навео је, како је у Енглеској *односно избора* (расправа: 351).

Поред тога што се јавља у функцији адвербијалне одредбе, у неколико примера из расправа јавља се у функцији неконгруентног атрибута. Неколико примера конструкције *односно* + генитив јавља се са значењем повода у расправама: Што се тиче изјаве г. Радована Милошевића, готово се могу придружити његовом мишљењу, а тако исто и изјави г. Николића *односно марвених лекара* (расправа: 980); Господо, потпуно сам задовољан са *објашњењем и разлозима г. известиоца, односно плаћања ове порезе* (расправа: 1013).

Конструкција *односно* + генитив може се заменити конструкцијама *поводом* + генитив и *у вези са* + инструментал. Везује се скоро искључиво за расправе. Улога овог израза углавном је комуникативна и везана за уски институционализовани контекст скупштинских расправа – служи да посланици најаве предмет разговора или служи да одреди тему неког од претходних излагања.

Односно се данас јавља као објаснидбени везник, а не као предлог. Тумачи се као координирани експланаторни везник који означава „редупликацију синтаксичке функције, тј. координацију обавезно хомофункционалних и најчешће хомоформних зависних клауза у зависносложеној реченици—Ћовачевић 1998: 62). Изнећемо претпоставку како је могао тећи развојни пут овог облика од предлога до објаснидбеног везника. Наглашавамо да се ради о претпоставци која захтева емпиријску потврду на ширем материјалу који би обухватио развој облика *односно* током дужег периода.

Могли бисмо рећи да је значење предлога *односно* „повод да се о нечему говори—Меџутим, у семантичком потенцијалу овог предлога налази се и очекивани одговор. На пример, у реченици: *Ја имам да кажем само неколико речи односно одборника*, очекује се да ће у наредним реченицама доћи очекивано објашњење – оно што посланик жели да каже о одборницима. С друге стране, значење објаснидбеног везника *односно* може да се протумачи као додатно објашњење. Можемо претпоставити да је током развоја српског језика дошло до промене значења облика *односно*, тако да је дошло до експликације онога што се налазило у његовом семантичком потенцијалу. Дакле, током времена дошло је до померања значења са значења *повода* преко имплицитног значења додатног објашњења присутног у семантичком потенцијалу облика *односно* до експлицирања значења додатног објашњења. Тада је дошло до брисања значења *повода* у овом облику.

Прва фаза:

Ја имам да кажем само неколико речи односно одборника.

повод (експлицитно) —————> очекивани одговор, додатно објашњење (имплицитно);

Завршна фаза:

Ја говорим о одборницима, односно о народним представницима³.

повод (експлицитно) —————> објашњење експлицитно.

Може се претпоставити да је током развоја језика постојала још нека фаза у развоју овог облика. Примећује се да у првом примеру предлог *односно* налази лево од речи која представља „повод—(*односно одборника*), а да се у другом случају она налази десно од такве речи (*одборницима, односно*). Потребно је шире истраживање корпуса научног и административног стила прве половине деветнаестог до половине двадесетог века да би се сагледао процес развоја ове конструкције. Оно што је евидентно је да је до

³ Реченица је конструисана ради објашњења.

промене значења дошло и да је промена значења везана за интенцију говорника који најављује да ће говорити о нечему и за „очекивање одговора—који се налази у семантичком потенцијалу облика *односно*.

2.3. Конструкција поводом + генитив

Данас је најбројнија контекстуално неусловљена *односно* + генитив. Налазимо је у мало потврда: Господо, ја ћу само неколико речи да конструкција за исказивање повода. Међутим, у грађи је потиснута конкурентном конструкцијом напоменем *поводом говора предговорника Јосифа Бојиновића...* (расправа: 338); *Поводом предлога г. г. Симе Секулића и Миче Х. Пешића*, ја имам да напоменем то, да се у овом члану говори о томе... (расправа: 400). Сви примери пронађени су у расправама. У свим случајевима ова конструкција може се заменити конструкцијама *односно* + генитив и у *вези са* + инструментал.

Као и облик *односно* + генитив, и ова конструкција има комуникативну улогу, с тим што се може запазити мала разлика – конструкција *односно* + генитив служи да најави било коју тему расправе без обзира да ли је неко од посланика о њој раније говорио или не: Што се тиче изјаве г. Радована Милошевића, готово се могу придружити његовом мишљењу, а тако исто и изјави г. Николића *односно марвених лекара* (расправа: 980); Ја бих имао да кажем само *неколико речи односно земљишта* која су била засађена лозом па доцније пострадала од филоксере... (расправа: 995). Конструкција *поводом* + генитив служи искључиво томе да се један посланик надовеже на говор или предлог другог посланика.

2.4. Конструкција у прилог + генитив у значењу повода

Јавља се са мало потврда у расправама. На граници је значења повода и циљног значења. Именица или показна заменица која се односи на шири контекст представља тему о којој предговорник жели да говори (значење повода). У дубинској структури може се реконструисати клауза са значењем намере *говорити у прилог предлога* → *говорити да би се предлог прихватио*⁴: *У прилог мога ранијег говора* још ћу неколико речи навести (расправа: 407); Ну, опет сматрам за дужност, да неколико речи *у прилог тога кажем* (расправа: 453); Међутим лекар *у прилог онога* који купује те свиње оглашује их за бобичаве... (расправа: 978).

Ову конструкцију могуће је заменити конструкцијама *поводом* + генитив, *односно* + генитив и у *вези са* + инструментал. Ипак, она се по нечему разликује у односу на све набројане облике. Док су ови облици неутрал-

⁴ На граници значења повода и намене налазе се и примарно интенционалне конструкције *ради објашњења*, у *објашњење*: Молим вас, г. председниче, дајте ми реч *ради објашњења* (расправа: 495); Господо, у *објашњење овога мога предлога* дозволите ми, да кажем неколико речи (расправа: 975).

ни у односу на то да ли се ради о позитивном или негативном поводу за расправу, конструкција у *прилог* + генитив има и експлицитно изражену афирмативну компоненту. Њоме се наглашава да ће посланик говорити у корист неког предлога, а да никако неће говорити против њега.

2.5. Конструкција на + акузатив у значењу повода

Ово је најфреквентнија контекстуално условљена конструкција за исказивање повода у грађи. Једна је од формула административног стила. Налази се у свим поджанровима релативно често, а највише је има у пројектима закона. Обично се јавља уз административно-правне појмове и документе.

Уз њу увек долази обавезни детерминатор у виду посесивног генитива. У генитиву је именица која представља личност или институцију која има законску „одговорност—за доношење и одобравање правних аката. Њом се исказује једна од етапа у доношењу одлука и она, поред значења повода, има и значење антериорности јер означава акцију која формално претходи управној предикацији. Ове конструкције Нада Арсенијевић третира под значењем „основа—(Арсенијевић 2003/II: 99–100).

Примери се могу поделити на две групе. У прву спадају они код којих обавезни детерминатор представља неког представника власти. Таквих примера је највише: О изузецима одлучује Министар Просвете *на предлог Окружног надзорника* (закон: 230); *На предлог Нашег Министра Унутрашњих Дела*, а по саслушању Нашег Министарског савета, решили смо и решавамо... (закон: 1000)⁵. Карактеристични су за пројекте закона и представљају обавезну етапу у доношењу закона или извршењу неке друге административно-правне радње. Њихово значење је „у сивој зони—⁶између значења повода и значења темпоралности.

У мањем броју примера обавезни детерминатор је присвојни придев који се налази иза именице: Чланови, који *на позив председников* не би дошли, а изостанак не би важним узроком оправдали, казниће се са 10 дана у корист окружне школске касе (закон: 245). Примери без додатног обележја „ауторитета—јављају се у свим поджанровима: Шумске кривице истражују и казне *на тужбу оштећенога* (закон: 302); *Ја на ту његову на-*

⁵ Елемент темпоралности огледа се у томе што једна радња мора нужно да следи другу (*Предлог Министра Унутрашњих дела и саслушање Министарског савета* претходе доношењу закона).

⁶ У „сивој зони—налазе се значења која не могу да се сврстају стриктно ни у једну категорију. Овде је уместо традиционалног приступа проучавању падежног значења искоришћен „меки—или „фази—приступ, који заступа Милорад Радовановић (Радовановић 2009: 13, 107-108).

помену имам да кажем то... (расправа: 338); Ово уверење издаје суд и одбор поменутом Димитрију на његов захтев... (уверење: 1031).⁷

2.6. Конструкција с обзиром на + акузатив у значењу повода

Ова контекстуално неусловљена конструкција за означавање повода не јавља се са много потврда. Најчешће се у акузативу налазе девербативне или апстрактне именице: „Овлашћује се Наш Министар Финансија, да Народној Скупштини сазваној за 1898 годину, може поднети на решење предлог, да с обзиром на разнo тумачење Министра Финансија и Државног Савета... (закон: 308); Имајући у виду то устројство, са обзиром на начин постављања председника у београдској општини, ја бих слободан био да замолим Народно Представништво да ме у томе... (расправа: 393); Пошто је случај представљен у овом предлогу предвиђен у закону, то финансијски одбор с обзиром на предњи разлог повереника г. Министровог мишљења је, да се на основу тач. 1. чл. пословника преко овог предлога пређе на дневни ред (извештај: 989).

Ова конструкција чешће се јавља у писаним поджанровима (извештајима, законима). У односу на друге конструкције са значењем повода, њоме је разлог вршења управне предикације јаче изражен – најчешће се овом конструкцијом износе разлози битни за (не)доношење неке одлуке, односно њом се износи оно што је на неки начин битно утицало на доношење одлуке.

2.7. Конструкција у вези са + инструментал / у вези + генитив у значењу повода

Контекстуално је неусловљен облик. Јавља се у незнатном броју потврда: При разматрању овог предлога, законодавни одбор учинио је извесне измене не само код оних наређења његових него и код других, који су у вези са овим наређењима, а у предлогу нису поменути били (расправа: 330); У вези поднесеног предлога, о изменама и допунама о монополу дувана који је Народној Скупштини поднесен са више подписаних посланика, – накнадно подносимо овај допуни предлог Народној Скупштини... (предлог: 355).

⁷ Да се ова конструкција везује и за значење темпоралности, види се по томе што конструкција на + акузатив увек претходи радњи управне предикације (Кривице се истражују пошто оштећени поднесе тужбу; Ја имам да кажем нешто пошто је он изрекао своју напомену; Уверење се издаје пошто поменути Димитрије поднесе захтев).

3. Закључак

У раду су анализиране конструкције са значењем повода које се јављају у *Стенографским белешкама о седницама Народне скупштине за 1898. годину*. Повод се изражава и контекстуално условљеним и контекстуално неусловљеним конструкцијама. Од контекстуално условљених конструкција јављају се *око* + генитив и *на* + акузатив, а од контекстуално неусловљених *односно* + генитив и *поводом* + генитив. Значење повода имају и неки сложени прилошки изрази (*у прилог* + генитив, *с обзиром на* + акузатив, *у вези са* + инструментал / *у вези* + генитив).

Падежне конструкције са значењем повода поклапају се са онима које се могу наћи у савременом језику. Значајно одступање представља употреба конструкције *односно* + генитив у овој улози. У *Белешкама* је знатно заступљенија од конструкције *поводом* + генитив, која је најчешћа падежна форма за исказивање значења повода у савременом језику.

Највише примера за конструкције са значењем повода пронађено је у расправама, а мањи број, нарочито сложених конструкција, пронађен је у писаним жанровима (предлозима закона и извештајима одбора). Узрок за велики број конструкција са значењем повода у расправама јесте то што се њима често изражава узрок због којег се посланици јављају за реч.

У расправама поједине падежне конструкције могу се наћи „у сивој зони”—између значења повода и значења интенционалности (*у прилог* + генитив, *ради објашњења, у објашњење*). Означавају повод зашто се говорник јавља за реч и намеру због које говори.

На основу свега наведеног, могли бисмо закључити да се у оквиру семантичког поља узрочног значења у документу може издвојити и субпоље узрока типа повод. У центру субпоља са значењем повода налазе се конструкције *поводом* + генитив и *односно* + генитив. Постоји мала стилска разлика приликом употребе ових падежних конструкција у документу. Конструкција *односно* + генитив стилски је необележена и служи да најави било коју тему о којој посланик жели да говори. То значи да је распон лексема које се могу употребити уз конструкцију *односно* + генитив већи од оних које се могу употребити уз конструкцију *поводом* + генитив. Уз предлошко-падежну конструкцију *поводом* + генитив у документу користе се искључиво лексеме којима се упућује на говор неког од „предговорника”, па овај облик има изражену прагматичку улогу. Конструкције *односно* + генитив и *поводом* + генитив разликују се од контекстуално неусловљене конструкције *око* + генитив. Обликом *око* + генитив исказује се непосреднији однос између повода и самога догађаја (на пример, крв се пролила *око бирања* кметова). С друге стране, конструкције *односно* + генитив и *поводом* + генитив у документу стриктно су везане за институционализовани контекст скупштинских расправа, односно користе се само да би се најавило оно о чему ће се говорити у скупштини. Најпростије речено, док конструкција *око* + генитив подразумева да постоји каузална веза између

управне предикације и узрока исказаног обично девербативном именицом (најчешће се ради о поводу за сукоб), код конструкције *односно* + генитив и *поводом* + генитив немају непосредну каузалну везе између управне предикације (чина говорења) и теме о којој се говори. Сложена конструкција у *вези са* + инструментал / у *вези* + генитив слична је конструкцији *поводом* + генитив, с тим што она у документу показује једну значењску специфичност. Овим сложеним прилошким изразом указује се на повод доношења закона, односно на повод за извршење одређене административно-правне радње.

Неке од пронађених конструкција налазе се у „сивој зони—између значења повода и значења интенционалности, па се ове конструкције налазе на периферији субпоља повода у документу. Код ових конструкција присутан је позитиван став говорника према ономе о чему говори. Тај позитивни став и експлициран је у прилошкој конструкцији у *прилог* + генитив. Код конструкција у *објашњење* и *ради објашњења* имплицирано је да је посланик „изазван—говором неког од својих претходника који је рекао нешто неповољно или недовољно јасно о предлогу о коме говори. Конструкција *на* + акузатив налази се на граници значења повода и значења темпоралности, нарочито ако изражава етапу у извршењу административно-правне радње. Ова се конструкција налази на самој периферији значења повода.

Литература

- Арсенијевић 2003: Нада Арсенијевић, Акузатив с предлогом у савременом српском језику I, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVI/1, 101–261; Акузатив с предлогом у савременом српском језику II, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVI/2, 51–216.
- Висковић 1989: Nikola Visković, *Jezik prava*, Zagreb: Naprijed,.
- Грикцат 1994: Ирена Грикцат, Из историје стабилизације књижевног језика код Срба – после Вукове и Даничићеве победе, у: *Јужнословенски филолог*, 50, 5–31.
- Енциклопедија 1995: *Енциклопедија Ниша, Историја*, књига II, Ниш: Градина.
- Јовић 2012: Надежда Јовић, О неким синтаксичким одликама језика београдских и нишких новина с краја XIX века, у: *Годишњак за српски језик*, XXV/12, Ниш: Филозофски факултет Ниш, 89–98.
- Ковачевић 1988: Miloš Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, Објаснидбене (експланативне) координиране конструкције, у: *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд-Србиње: Рашка школа-Српско просвјетно друштво „Просвјета—, 5879.

- Историја 1984: *Историја Ниша II, од ослобођења 1878. до 1941. године*, Историјски институт, Градина и Просвета, Београд-Ниш: Историјски институт.
- Марсенић 2010: Милош Марсенић, *Политички живот у време владавине Обреновића (1878–1903)*, Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Радовановић 2009: Милорад Радовановић, *Увод у фази лингвистику*, Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Стојановић 1987: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд: БИГЗ, (фототипско издање, репринт издања из 1924. године).
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Jelena M. Pavlović

THE CASE CONSTRUCTIONS EXPRESSING CAUSE IN THE SHORTHAND NOTES OF NATIONAL ASSEMBLY HELD IN NIŠ IN 1898.

Summary

In this paper we have analyzed the case constructions expressing cause in The Shorthand notes of National Assembly held in Niš in 1898. We have founded both context-dependent and context-free case forms with these meaning. Also, some compound case forms with this meaning were founded. The most significant difference from the modern Serbian language is the use of the case construction *odnosno* + genitive in expressing the cause.

ПРОМЈЕНА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА У КЊИГАМА ГОРАЖДАНСКЕ ШТАМПАРИЈЕ

Резиме: У раду се прати промјена именица мушког рода на материјалу књига Горажданске штампарије (Служабник, Псалтир са последованијем и Моли-твеник) из 16. вијека; тј. прати се да ли је тај систем архаичнији или има више иновација у односу на друге богослужбене књиге. Особине унијете из српског на-родног језика разматрају се као иновације.

Кључне ријечи: именице, мушки род, Горажданска штампарија, Служаб-ник, Псалтир, Молитвеник.

1. Уводне напомене

Српски језик наслиједио је далеко већи број промјена именица му-шког рода, које су се временом упрошћавале, у односу на данашњи језик. Ова редукција није извршена нагло, нити једноставном измјеном једних облика за друге. Тако се у историји српског језика знало напоредно кори-стити више наставака за исти падежни облик. Ми ћемо пратити стање у де-клинацији именица мушког рода у књигама Горажданске штампарије у контексту одржавања старословенског стања и уношења могућих нових црта из народног језика.

У савременом српском књижевном језику се, и то врло рано, прије писаних споменика, извршило упрошћавање и свођење свих некадашњих промјена на данашње четири. То упрошћавање старих именичких промје-на, на данашњи знатно мањи број нових, извршило се тако што су гласов-не промјене које су се догодиле у језику створиле заједничке тачке између некада различитих промјена. То изједначавање није извршено простим за-мјењивањем једних облика другим. Једно вријеме могли су се употребља-вати напоредо по два и више наставака. Наравно, приликом гласовних про-мјена и узајамног утицаја једних промјена на друге, дошло је и до друкчије подјеле основа и наставака; а то значи да су дијелови некадашњих основа ушли у наставке, те смо добијали и нове основе и нове наставке.

С обзиром на то да је ријеч о књигама које заједно имају близу 1500 страна, ми ћемо узети ограничен број примјера.

* biljana.samardzic@ffuis.edu.ba

2. Стање у корпусу и анализа

Основе
јединица

Н. СЦІЕННИКЪ (Сл. 5), ХЛѢБЪ (Сл. 7'), КР/Є/ТЬ (Сл. 8), ТВОИ ЖРЬТѢНИКЪ (Сл. 8'), ПЛОДЪ (Сл. 13'), ХРАМЪ (Сл. 13'), ДРОУГЪ (Сл. 14), РАБЪ (Сл. 15), ЖИВОТЪ (Сл. 30), ДІАКОНЪ (Сл. 26'), ДРОУГЪ (Сл. 27'), ІЄЗЫКЪ (Сл. 50), ЖИВОТЪ (Сл. 51), ПОПЪ (Сл. 73), ИЄ (Сл. 92), ѠАЛТИРЪ (Пс. 2), ДХЪ (Пс. 2), ГЛАСЪ (Пс. 5), ЧЛКЪ (Пс. 15'), ВРАГЪ МОИ (Пс. 19'), ГРАДЪ (Пс. 23'), ГЛАСЪ МОИ (Пс. 56'), ЧЛОВѢКЪ (Пс. 57'), ПРАВЕДНИКЪ (Пс. 62'), ЗАСТОУПНИКЪ (Пс. 59'), ГНѢВЪ ТВОИ (Пс. 74'), ПРАХЪ (Пс. 77), ВИНОВАДЪ (Пс. 80'), ЗАВѢТЬ (Пс. 86'), РСѦГЪ НАШЪ (Пс. 87), БЛЖЕНЪ ЧЛКЪ (Пс. 92), ВѢЧНЫ ЗАВѢТЬ (Пс. 101), ПЛАМЕНЪ (Пс. 103'), СЦІЕННИКЪ (Пс. 109), ЗАВѢТЬ СВОИ (Пс. 109'), БЛГЪ МОУЖЪ (Пс. 109'), ПОМОЩНИКЪ (Пс. 111'), МИРЪ (Пс. 121'), ПОТОКЪ (Пс. 122'), ХЛѢБЪ (Пс. 123), ЖИВОТЪ МОИ (Пс. 131'), НАЧЕЛНИКЪ (Пс. 177), ВРЧЪ (Пс. 199'), ПРАЗНИКЪ (Пс. 205'), ОБРАЗЪ (Пс. 221), ОУЧЕНИКЪ (Пс. 211'), НАСТАВНИКЪ (Пс. 250'), ГРАЖДАНИНЪ (Пс. 265), ДРОУГЪ (Пс. 270'), ЛАЗАР (Пс. 273'), РАЗБОЙНИКЪ (Пс. 279), ЗАСТОУПНИКЪ (Пс. 331), ДРОУГЪ (Пс. 347'), ВЕКЪ (Мо. 1'), ЖИВОТЪ (Мо. 2), СВѢТЬ (Мо. 2), КРСТЪ (Мо. 2), ОБРАЗЪ (Мо. 4), ПЛСДЪ (Мо. 13), МИРЪ (Мо. 18), ПРАВЕДНИКЪ (Мо. 25'), РСДЪ (Мо. 27), ЧИНЪ (Мо. 32'), ПЛАЧЪ (Мо. 32'), СТРАХЪ (Мо. 39), ЗАКОНЪ ТВОИ (Мо. 40), ПОПЪ (Мо. 96'), ДИМЪ (Мо. 117'), РОДЪ (Мо. 119), ИСТОЧНИКЪ (Мо. 151), РАБЪ ТВОИ (Мо. 157), ПРАХЪ (Мо. 159'), ШОУМЪ (Мо. 162), ЖИВОТЪ (Мо. 164'), МРАКЪ (Мо. 181'), СВѢТЬ (Мо. 194'), АДАМЪ (Мо. 194'), ЧИНЪ (Мо. 195'), ЖРЬТѢНИКЪ (Мо. 215), ПОРОКЪ (Мо. 225), ВНОУКЪ (Мо. 277), ПОКЛОНЪ (Мо. 287).

Г. АРХІЄП/Є/КОПА (Сл. 3'), КОНСТАНТИНА (Сл. 3'), ГРАДА (Сл. 3'), СЎМЕОНА (Сл. 9), ДХА (Сл. 10'), ВРАГА (Сл. 11), ВЪЗДЪХА (Сл. 13), ЗАВѢТА (Сл. 30'), ЖИВОТА (Сл. 34), ѢПРѢСТОЛА (Сл. 35'), ДІАКОНА (Сл. 39), ХРАМА (Сл. 40'), ЁА (Сл. 48), ГРѢХА (Сл. 50), ѢДИНОГО ХЛѢБА (Сл. 52) (отъ jedinogo), Ѣ ПРѢСТОЛА (Сл. 58), ВЪСЕГО МИРА (Сл. 62), ЛАЗАРА (Сл. 76'), СЛАВАГО ПРРКА (Сл. 77'), ХЛѢБА (Пс. 80), ѢПЛОДА (Сл. 94) (отъ ploda), ДХА (Пс. 3'), ВРАГА (Пс. 4'), РАБА (Пс. 10'), ѢПЛСДА (Пс. 13) (отъ ploda), ХЛѢБА (Пс. 20), ѢМОУЖА (Пс. 25) (отъ muža), МЕДА (Пс. 25'), ѢГРѢХА (Пс. 25') (отъ grēha), РАЗОУМА (Пс. 35), ГРѢШНИКА (Пс. 39'), СЛОУХА (Пс. 53), ПОМОЩНИКА (Пс. 54), ѢГЛАСА (Пс. 55') (отъ glasa), ѢСТРАХА (Пс. 62') (отъ straha), ДОДИРА (Пс. 70'), КЛЕВЕТНИКА (Пс. 70'), ХРІСТА (Пс. 88'), ѢВѢКА (Пс. 89) (отъ vĕka), ѢГЛАСА (Пс. 91') (отъ glasa), ѢГРАДА (Пс. 96') (отъ grada), ІЄЗЫКА (Пс. 101), ХЛѢБА (Пс. 102), ѢСТРАХА (Пс. 118') (отъ straha), ГРАДА (Пс. 123), ПЛСДА (Пс. 123'), КРСТА ТВОЕГО (Пс. 158'), ѢВЪСАКОГО ГРѢХА (Пс. 158') (отъ vĕsakogo), ѢВЪСАКОГО ГРѢХА (Пс. 159) (отъ vĕsakogo grēha), БЕЗГРѢХА (Пс. 176') (bez grēha), ЗАСТОУПНИКА (Пс. 216), НАОУМА (Пс. 217'), ИСПОВЕДНИКА (Пс. 224'), ПРАЗДНИКА (Пс. 225'), РАЗУМА (Пс. 227), СТЕФАНА (Пс. 224'), ОУЧЕНИКА (Пс. 230'), СІМЕОНА (Пс. 244'), ФИЛОЗОФА (Пс. 249'), ЛОУКІАНА (Пс. 250) ПРАВЕДНАГО ІЄСІФА (Пс. 284), ѢГРОБА (Пс. 284') (отъ groba), ДОЧЕТВРѢТКА (Пс. 285') (do četvŕka), ѢДХОВНИКА (Пс. 295) (отъ duhovnika), БРАТА НАШЕГО (Пс. 312'), АДАМА (Пс. 344'), ѢГРСѢБА (Пс. 344) (отъ groba), ѢЗАПАДА (Пс. 345') (отъ zapada), ДРОУГА (Пс. 347'), ЧЛКА (Пс. 350), СТГО ДХА (Мо. 2), ѢВЪСАКОГО ГРѢХА

(Мо. 3) (отъ vьsakogo), **ЖРЪТАВНИКА** (Мо. 4), **Дара** (Мо. 15), **БРАКА** (Мо. 20'), **ЗАСТОУПНИКА** (Мо. 20'), **ЯВРАМА** (Мо. 22), **СВѢДОКА** (Мо. 26), **ВЬСАКОГО ГРѢХА** (Мо. 26'), **БРАТА** (Мо. 27), **РАБА ТВОЕГО** (Мо. 27'), **ЖИВОТА** (Мо. 31), **БРАТА** (Мо. 33), **РАЗБОЙНИКА** (Мо. 60'), **СПИРИДОНА** (Мо. 155), **ВРАГА** (Мо. 164), **ЗРАКА** (Мо. 164), **БРАТА НАШЕГО** (Мо. 165), **ПРРѢКА** (Мо. 191), **ЕП/С/КОПА** (Мо. 191'), **КРѢСТА** (Мо. 198), **ВѢКА** (Мо. 202'), **ХРАМА** (Мо. 206'), **ХА** (Мо. 207), **СНѢГА** (Мо. 213), **ЖРЬТЬВНИКА** (Мо. 215'), **ВѢКА** (Мо. 218), **МИТРОПОЛИТА** (Мо. 220), **СѢТГО ПРРѢСКА** (Мо. 227), **ЖИВО ТВОРЕЦАГО КРѢСТА** (Мо. 228'), **АРХІДІАКОНА** (Мо. 229), **ВРАГА** (Мо. 230, 238), **СТЕФАНА** (Мо. 230), **НАЧЕЛНИКА** (Мо. 259), **ЛАЗАРА** (Мо. 266'), **РОДА** (Мо. 270), **ЇБРАКА** (Мо. 276') (отъ braka), **ВНОУКА** (Мо. 277), **БРАТА СВОЕГО** (Мо. 284), **ГРАМА** (Мо. 292'), **ВЕЛИКО М/Ч/НИКА** (Мо. 296').

Д. ВРЪХОУ (Сл. 7'), **ДХОУ** (Сл. 14), **БѢ** (Сл. 21), **МИРЪ** (Сл. 11'), **ДІАКОНОУ** (Сл. 15'), **КЪРЦЕНИКОУ** (Сл. 18'), **БѢОУ** (Сл. 35), **ЗАКОНОУ** (Сл. 41), **ЖРЬТВНИКОУ** (Сл. 23), **НАЧЕЛНИКОУ** (Сл. 50'), **РАБЪ** (Сл. 64'), **ХЛѢБЪ** (Сл. 70), **БРАТОУ** (Сл. 80), **ЧИНОУ** (Сл. 85'), **ГРѢХОУ** (Сл. 88), **ДИАВОЛОУ** (Сл. 97'), **ПОСѢБРАЗОУ** (Пс. 2) (по образу), **ЧЛѢКОУ** (Пс. 8), **РСДОУ** (Пс. 9), **ПРАВЕДНИКЪ** (Пс. 39'), **ПРАВЕДНИКОУ** (Пс. 56'), **ГРАДОУ** (Пс. 78), **РАЗОУМОУ** (Пс. 92), **РАБЪ** (Пс. 115), **РАБОУ** (Пс. 115'), **БѢ** (Пс. 127), **БѢ** (Пс. 144), **АВРАМЪ** (Пс. 179'), **ЧАСОУ** (Пс. 180), **РАЗБОЙНИКОУ** (Пс. 185'), **ГРОБОУ** (Пс. 186), **КЪРАЗОУМОУ** (Пс. 199') (къ razumu), **КЪЖИВОТОУ** (Пс. 263) (къ životu), **ПРАЗДНИКОУ** (Пс. 264'), **КОНСТАНТИНОУ ГРАДОУ** (Пс. 267'), **КЪДРОУГОУ** (Пс. 270') (къ drugu), **СЪМРЪТНОМОУ ЖИВОТОУ** (Пс. 276), **ЧАСОУ** (Пс. 279'), **ВЬСѢМОУ МИРОУ** (Пс. 282), **ПРАЗДИКОУ** (Пс. 285), **КЪПРАЗДНИКЪ** (Пс. 295') (къ prazdneyku), **ПОСѢБРАЗОУ** (Пс. 303') (по образу), **КРОВОУ** (Пс. 310), **БѢОУ** (Пс. 326'), **ЗАКѢНОУ** (Пс. 329'), **КЪДРОУЗѢ** (Пс. 344') (къ družě), **РОДОУ ЧЛѢСКѢМЪ** (Мо. 1'), **ВРЪХЪ** (Мо. 2), **ЗАКѢНОУ** (Мо. 40'), **ПОСѢБРАЗЪ** (Мо. 58) (по образу), **БРАТОУ НАШЕМОУ** (Мо. 68'), **ЖИВОТОУ** (Мо. 70'), **СТРАШНОМОУ ПРѢСТОЛОУ** (Мо. 70'), **ТВОЕМОУ СВѢТОУ** (Мо. 73), **ЖИВОТЪ** (Мо. 74), **КЪСѢБРАЗОУ** (Мо. 82) (къ образу), **СѢБРАЗОУ** (Мо. 85'), **ДРОУГОУ** (Мо. 96'), **СЪРГАНУ** (Мо. 105), **ЧЛѢКОУ** (Мо. 111'), **ПОСѢБРАЗОУ** (Мо. 122'), **ЗАКОНОУ** (Мо. 123'), **ЖИВОТОУ** (Мо. 124', 127), **ГРОБОУ** (Мо. 127'), **НАРОДОУ** (Мо. 141'), **БРАТОУ НАШЕМОУ** (Мо. 162'), **ГЛѢСОУ** (Мо. 176), **КРѢСТОУ** (Мо. 199), **ХРАМОУ** (Мо. 211'), **ПОЗАКОНОУ** (Мо. 211') (по zakonu), **ЖРЬТЬВНИКОУ** (Мо. 212), **СТРАХОУ** (Мо. 221'), **ПИСАНОМОУ ОУСТАВОУ** (Мо. 223), **БРАТОУ НАШЕМОУ** (Мо. 244, 249'), **БѢОУ** (Мо. 244'), **СОУДОУ** (Мо. 246), **АДАМОУ** (Мо. 255'), **ЖИВОТОУ** (Мо. 261), **КРОВОУ** (Мо. 263), **ПОРЕДОУ** (Мо. 265'), **БРАКОУ** (Мо. 270).

А. ПРИМАТИ ДАРЪ (Сл. 2'), **ЗА ВЬСАКЪ ГРѢХЪ** (Сл. 4), **СВОИ ИСП/С/И МИРЪ** (Сл. 11), **НЕВИДИМ ДХЪ ТВОИ** (Сл. 29), **ВЪМИРЪ** (Сл. 49) (въ mіgь), **ИЗБАВИ ГРАДЪ** (Сл. 55), **ВЪЗДВИГЪ ХЛѢБЪ** (Сл. 58'), **ТВОЕГО СѢБРАЗЪ** (Сл. 60), **ЛЮБИ БѢА** (Пс. 10'), **ОУСЛИША ГЛАСЪ** (Пс. 12), **ВЪПРѢСТЪ** (Пс. 27') (въ prěstь), **ОУСЛИШИ ТИ ГЛАСЪ МОИ** (Пс. 30'), **ВЪХЛѢБА** (Пс. 54') (въ hlěba), **СЪТВОРИШЕ ПЛОДЪ** (Пс. 106) (съ tvoriše), **ВЪСТРАХЪ** (Пс. 114') (въ strahъ), **ПОСЛА ГНѢВЪ** (Пс. 137'), **СѢАСТИ МИРЪ** (Пс. 167), **СВѢТЬ** (Пс. 174), **ТВОРИТЬ ДРУГИ ЛИКЪ** (Пс. 177), **НАКР/Б/ТЬ** (Пс. 195) (na krstь), **ОКРЪМИ ЖИВОТЪ НАШЪ** (Пс. 206'), **ИЗБАВИТИ РАБА СВОЕГО** (Пс. 328'), **СЪХРАНИ ЖИВОТЪ** (Мо. 2), **ПОКАЗА БРАКЪ** (Мо. 23), **ПОСѢТИ (...)** **ГРАДЪ СВОИ** (Мо. 24), **ВЪМИРЪ** (Мо. 36, 93) (въ mіgь), **ВЪРОВЪ** (Мо. 72') (въ govъ), **ВЪРАЗОУМЪ**

(Мо. 86') (въ razumъ), **ИСКОУПИЛЪ ІЕСИ ВЪСЪ МИРЪ** (Мо. 116'), **НАГРѢХЪ** (Мо. 132) (na grěhъ), **ПОКАЖИ НАСЛѢДНИКА** (Мо. 157), **ПОСѢТИ МИРЪ СВОИ** (Мо. 229). **В. ЪЖЕ** (Сл. 7), **ПРИНОСИМЪ ХЕ БЖЕ** (Сл. 10'), **БЖЕ** (Пс. 12'), **ПОМОЦНИЧЕ** (Пс. 25'), **ЗАЩИТНИЧЕ** (Пс. 59'), **ГРѢШНИЧЕ** (Пс. 82), **ЗАЩИТНИЧЕ** (Пс. 83), **НАСТАВНИЧЕ** (Пс. 163), **СИМЕСНЕ** (Пс. 244'), **БЖЕ** (Мо. 1'), **НАЧЕЛНЫЧЕ** (Мо. 34), **ПРРѢЧЕ** (Мо. 97), **НАСТАВНИЧЕ** (Мо. 194'), **ГРАДЕ БЖИ** (Мо. 220'), **ИСТОЧНИЧЕ** (Мо. 260).

И. СЪСРѢХО/М/ (Сл. 2) (съ strahomъ), **ПРАЗДНИКѢ/М/** (Сл. 4), **ХЛѢБѢ/М/** (Сл. 4), **НАДЪ ХЛѢБѢ/М/** (Сл. 11), **КРОВО/М/** (Сл. 11), **ЖИРО/М/** (Сл. 13), **МИРОМЪ** (Сл. 14'), **ГЛѢСОМЪ** (Сл. 17'), **ГРѢХОМЪ** (Сл. 22), **СЪСТРАХО/М/** (Сл. 23), **РАБОМЪ** (Сл. 24), **ДАРОМЪ** (Сл. 24), **ИДОМЪ** (Сл. 36), **СЪСТРАХОМЪ** (Сл. 37') (съ strahomъ), **ПОДГРѢХО/М/** (Сл. 50') (pod grěhomъ), **ДХОМЪ** (Сл. 52'), **СЪБРАЗОМЪ** (Сл. 86), **ІЕЗИКОМЪ** (Пс. 10'), **ГНѢВѢ/М/ СВОИМЪ** (Пс. 12), **СЪСТРАХѢМЪ** (Пс. 12) (съ strahomъ), **ГЛѢСѢМЪ МОИМЪ** (Пс. 12'), **МИРСѢМЪ** (Пс. 32), **ІЕЗИКѢМЪ МОИМЪ** (Пс. 42), **СЪСѢДОМЪ** (Пс. 46'), **ВРАГОМЪ** (Пс. 55'), **МИРОМЪ** (Пс. 56'), **ГЛАСОМЪ** (Пс. 74'), **ІЕЗЫКѢМЪ** (Пс. 107), **СРАБОМЪ** (Пс. 118'), **ГРѢШНИКѢМЪ** (Пс. 124), **БОГОМЪ** (Пс. 127), **ВРАГѢМЪ** (Пс. 140'), **РАБѢ/М/ ТВОИМЪ** (Пс. 145), **СЪСТРАХѢМЪ** (Пс. 160), **ДХОМЪ** (Пс. 166), **КРѢ/ТОМЪ** (Пс. 168), **ВѢКѢ/М/** (Пс. 170), **ДХѢМЪ** (Пс. 173), **ІЕЗЫКѢ/М/** (Пс. 174), **ГРѢШНИКѢ/М/** (Пс. 179), **СЫГЛѢСОМЪ** (Пс. 183) (съ glasomъ), **СЫГЛАСѢ/М/** (Пс. 212') (съ glasomъ), **РАЗОУМОМЪ** (Пс. 237'), **РАБѢМЪ ТВОИМЪ** (Пс. 327'), **СЪБРАЗОМЪ** (Пс. 343), **ГРѢБОМЪ** (Пс. 338), **ЖИВО ТВОРЕЩИМЪ ДХѢМЪ** (Мо. 1'), **ДХОМЪ** (Мо. 2'), **ВѢКОМЪ** (Мо. 3'), **ТВОИМЪ ДХѢМЪ** (Мо. 9'), **МИРСѢМЪ** (Мо. 17'), **ЦВѢТОМЪ** (Мо. 21'), **ВѢКОМЪ** (Мо. 25'), **МОИМЪ ДРОУГО/М/** (Мо. 33), **СЪРАБОМЪ** (Мо. 40), **ПРРѢКОМЪ** (Мо. 54'), **ГРѢШНЫКОМЪ** (Мо. 104), **ДОУХОМЪ** (Мо. 125), **ЗРАКОМЪ** (Мо. 132'), **СВѢТОМЪ** (Мо. 181), **СЪСТРАХОМЪ** (Мо. 182), **ГРАДОМЪ** (Мо. 237'), **ГРѢХОМЪ** (Мо. 29'), **ОБРАЗОМЪ** (Мо. 29'), **СТІИМЪ ДХѢМЪ** (Мо. 55'), **ЖИВОТОМЪ** (Мо. 61), **ВѢКОМЪ** (Мо. 94'), **ПОИСОМЪ** (Мо. 99'), **ГРѢШНЫКОМЪ** (Мо. 104), **СТРАХОМЪ** (Мо. 109'), **СОУДОМЪ** (Мо. 132'), **ВРАГОМЪ** (Мо. 139'), **ОУЧЕНИКѢМЪ** (Мо. 147), **МЃРОМЪ** (Мо. 150'), **ЧЛѢВКОМЪ** (Мо. 153), **МИРОМЪ** (Мо. 161'), **ОУМОМЪ** (Мо. 161'), **ОУЧЕНИКОМЪ** (Мо. 168'), **ПРАВѢДНЫКОМЪ** (Мо. 174'), **РАЗОУМОМЪ** (Мо. 201), **ХВАЛНЫМЪ ТВОИМЪ АПГѢ/ЛОМЪ** (Мо. 210'), **МЃРОМЪ** (Мо. 295').

Л. НАВРХЪ (Сл. 25) (na vrhu), **НАЕДИНОМЪ ПРСТѢ ДЕСНІЇЕ РОУКЫ** (Сл. 25), **ВЪКРОВѢ** (Пс. 241) (въ krově), **ГРАДѢ** (Пс. 246), **ВЪКОНСТАНТИНѢ ГРАДѢ** (Пс. 301') (въ konstantině), **НАКРѢСТѢ** (Пс. 337') (na krěstě), **ВЫГРѢБѢ** (Пс. 339) (въ grobě), **ВЫСЪБРАЗѢ** (Мо. 4) (въ obrazě), **ВЪЧАСТѢ** (Мо. 6), **ВЪЗАКОНѢ** (Мо. 38) (въ zakoně), **НАКРѢСТѢ** (Мо. 57) (na krěstě), **ХЛѢБѢ** (Мо. 135'), **ВЪРАЗОУМѢ** (Мо. 151) (въ razumě), **ВЫГРОБѢ** (Мо. 159) (въ grobě), **ВЪРАЗОУМѢ** (Мо. 202) (въ razumě).

множина

Н. СІЃЕННИЦИ ТВОИ (Сл. 7), **ПРѢСТИ** (Сл. 12'), **МИРОВИ** (Сл. 60), **ЧЛОВЕЦИ** (Пс. 3'), **ІЕЗЫЦИ** (Пс. 11'), **ГРѢШНИЦИ** (Пс. 17), **ЕЗИЦИ** (Пс. 17), **ЧЛѢЦИ** (Пс. 17), **СЪБЛАЦИ** (Пс. 23), **ИСТОНИЦИ** (Пс. 23), **ДРОУЗИ** (Пс. 41'), **ВРАЗИ** (Пс. 45), **ГРѢШНИЦИ** (Пс. 58'), **АПОСТѢЛИ** (Пс. 157'), **ДХѢВИ** (Пс. 184'), **ПРРЦИ** (Пс. 253), **ЧАСОВЫ** (Пс. 290), **ОУЧЕНИЦИ** (Пс. 261'), **МОНАСТИРИ** (Пс. 271'), **МИРОВИ** (Пс. 307), **ПРОПОВѢДНИЦИ** (Пс. 319), **ГРѢСЫ** (Мо. 15'), **ОУЧЕНИЦИ** (Мо. 20'), **ГРѢСИ**

(Мо. 30), ГРѢШНИЦИ (Мо. 42), МИРОВИ (Мо. 59'), ХРАМИ (Мо. 102), ДРОУЗИ (Мо. 128), ПРѢОЦЫ (Мо. 144), СЦѢННИЦИ (Мо. 209), МИРОВЫ (Мо. 215), ГРѢХЫ (Мо. 250), ПРАЗНИКИ (Мо. 266').

Г. РАБѢ ТВОИ/Х/ (Сл. 17'), ГРѢХОВѢ (Сл. 22), ДАРОВА (Сл. 29), ХВАЛНЫИ/Х/ АП/Ї/ЛѢ (Сл. 78), ѢВРАГѢ НАШИХѢ (Пс. 9) (отъ vragъ), ПЛОДѢ СВОИХѢ (Пс. 11'), ѢВРАГѢ МОИХѢ (Пс. 15) (отъ vragъ), РАБѢ ТВОИХѢ (Пс. 80), ГРѢХѢ ИХѢ (Пс. 148), АПОССОЛѢ ТВОИХѢ (Пс. 158'), ОУЧЕНИКѢ ТВОИХѢ (Пс. 253'), РАБѢ СВОИ/Х/ (Пс. 267'), ГРѢХѢ НАШИ/Х/ (Пс. 309), ГРѢХѢ НАШИХѢ (Пс. 309'), БОГОВѢ (Пс. 336), НАШИ/Х/ ОУМѢ (Мо. 1'), ДОУХОВѢ (Мо. 32'), ГРѢХОВѢ (Мо. 32'), РАБѢ СВОИХѢ (Мо. 68), РАБѢ ТВОИ/Х/ (Мо. 69), СТЫИХѢ ЛИКѢ (Мо. 68'), МОИХѢ ГРѢХОВѢ (Мо. 103'), РАБѢ ТВОИХѢ (Мо. 137'), ГРѢХѢ НАШИХѢ (Мо. 176).

Д. ОУЧЕНИКОМѢ (Сл. 26'), ЧЛВКОМѢ (Пс. 18'), РСДОМѢ (Пс. 25), РАБОМѢ ТВОИМѢ (Мо. 39), МОУЧЕНИКСѢМ (Мо. 196).

А. ЗАГРѢХЫ ВЪСЕ (Сл. 4) (za grěhy vьse), ВЪГРѢХЫ (Сл. 8) (vь grěhy), ВЪЗЕМАЮЩИ ГРѢХЫ (Сл. 78) (vь zemljeъ), СЪСТАВИ ГРѢХЫ (Сл. 78'), ОУТОЛИТИ ГРѢХЫ ВЕЛИКЫЕ (Пс. 3'), ВЪВѢКЫ (Пс. 29) (vь věky), ВЪСЕ ЯЗЫКЫ (Пс. 59), ВРАГЫ НАШЕ (Пс. 109), СЪТВОРИЛЪ ЯСИ (...) ГРАДЫ ТВОЕ (Пс. 129'), ГРѢХЫ (Пс. 310), ОУЧЕНИКЫ (Пс. 318'), ВЪВѢКЫ (Мо. 4') (vь věky), КОУМОВЕ (Мо. 27), СВАТОВЕ (Мо. 27), ГРѢХЫ ТѢЛЕСНЫЕ (Мо. 56'), ГРѢХЫ (Мо. 69), ВЪСЪБРАЗЫ (Мо. 94') (vь obrazy), РАБЫТВОЕ (Мо. 225) (raby tvoje), ИЗЛОЖИ ВРАГИ НАШЕ (Мо. 232'), СВОЕ ОУЧЕНИКЫ (Мо. 241'), СТЕПЕНЫ (Мо. 271).

И. ГРѢШНИКЫ (Сл. 76), СЪСЪБРАЗЫ (Сл. 80') (съ obrazy), ВРАГЫ (Пс. 107), МИРОВЫ (Пс. 185'), СЫПАСТИРЫ (Пс. 224) (съ pastiry), СЫГРѢСЫ (Мо. 25') (съ grěsy), СЪВѢКЫ (Мо. 79') (съ věky).

Л. ГРѢСѢХѢ (Сл. 22), ДАРѢХѢ (Сл. 45'), ВЪКРОВѢХѢ (Сл. 78) (vь krověhь), ВЪСЪБЛАЦѢХѢ (Пс. 23) (vь oblacěhь), ВЪЯЗЫЩѢХѢ (Пс. 58) (vь jezycěhь), ВЪГРѢСѢХѢ (Пс. 178) (vь grěsěhь), ПРАЗДНИЦѢХѢ (Пс. 266), НАЧАСѢХѢ (Пс. 268') (na časěhь), ЧАСѢХѢ (Пс. 290), ГРАДѢХѢ (Пс. 301'), ВЪГРѢСѢХѢ (Пс. 338) (vь groběhь), ГРѢСѢХѢ (Мо. 26), ВЪГРОВѢХѢ (Мо. 58) (vь groběhь), НАСЪБЛАЦѢХѢ (Мо. 61') (na oblacěhь), ВЪГРАДѢХѢ (Мо. 97) (vь graděhь), КРОВѢХѢ (Мо. 116), ВЪХРАМѢХѢ (Мо. 121') (vь hraměhь), ВЪГРѢСѢХѢ (Мо. 143') (vь gresěhь), ХРАМѢХѢ ТВОИХѢ (Мо. 219').

Акузатив двојине: СЪБА ЛИКА (Пс. 347)

Инструментал двојине: ДАРОВА (Пс. 214).

jō основе

једнина

Н. АГНЬЦѢ (Сл. 7'), ОЛТАРѢ (Сл. 12), ВРАЧѢ (Сл. 55), ПАСТИРѢ (Сл. 96), ПСАТИРѢ (Пс. 2), РѢЧѢ (Пс. 8'), БЛАЖЕНѢ МОУЖѢ (Пс. 10'), ИЗБАВИТЕЛЬ МОИ (Пс. 25), ЗАЩИТЕЛЬ (Пс. 30', 32), СЪВѢТЫ КНЕЗѢ (Пс. 35'), БЛЖЕНѢ МОУЖѢ (Пс. 36'), ОГНѢ (Пс. 51), СИЛНѢ МОУЖѢ (Пс. 142), ѢЦѢ (Пс. 176'), ВРАЧѢ (Пс. 250), ЖИТЕЛЬ (Пс. 263'), ПАСТЫРѢ (Пс. 333'), ТЕЛЫЦѢ (Пс. 349), ПАСТЫРѢ (Мо. 1'), МБЦѢ (Мо. 2'), МОУЖ (Мо. 4), ПОБЕДИТЕЛЬ (Мо. 15'), БЛЖЕНѢ МОУЖѢ (Мо. 24), МИТАРѢ (Мо. 27'), ПЛАЧѢ (Мо. 53), ЦѢ (Мо. 74'), ПАСТИРѢ (Мо. 81), ЗАЩИТИТЕЛЬ (Мо. 96), ПРѢВѢНЬЦѢ (Мо. 169), ЗАКОНѢ (Мо. 121), ЗАЩИТИТЕЛЬ (Мо. 178'), РОДИТЕЛЬ (Мо. 266').

Г. ДѢЛАТЕЛИИ (Сл. 2), ѿѿа (Сл. 2), ОУСЛИША ГѢ ГЛАСѢ ПЛАЧА (Пс. 12), КНЕЗА (Пс. 101'), БЕЗЪѿѿа (Пс. 186') (безъ отьса), АГНЫЦА (Пс. 148'), ДОКОНЫЦА (Пс. 160') (do konьса), ДОКОНЦА (Пс. 175) (do konca), ѿМЦ/ѿ/а (Пс. 189') (отъ meseca), ДОМѢЦА (Пс. 189') (do meseca), ОУЧИТЕЛА (Пс. 190'), СЛОУЖИТЕЛИИ (Пс. 243), ВРАЧА (Пс. 253'), М/ѿ/ТЕЛИИ (Пс. 255'), ѿОѿа (Пс. 303) (отъ отьса), ДѢЛАТЕЛИИ (Пс. 317'), ѿЛАРА (Пс. 342), ѿѿѿа (Мо. 1') (отъ отьса), БЖ/ѿ/ТВНАГО ПОКОИ (Мо. 54'), ЖИТЕЛИИ (Мо. 60'), МОУЖА (Мо. 74'), КОНЦА (Мо. 115'), ЦѢа (Мо. 121), ИЗБАВИТЕЛИИ (Мо. 123'), КРѢСТИТЕЛИИ (Мо. 132'), МѢЦА (Мо. 220), ѿТОГО КЛАДѢНЫЦА (Мо. 279) (отъ того).

Д. ТВОЕМѢ ѿЛАРОУ (Сл. 5'), КЪ ІЕРЕЮ (Сл. 12), ѿЦОУ (Сл. 14), ЦРѢ (Сл. 44'), ОЦѢ (Пс. 184'), ЗАЩИТЕЛЮ (Пс. 269'), КАЗАТЕЛЮ (Пс. 269'), ПОСѢБИЧАЮ (Пс. 278) (po obіcaju), МОУЖОУ (Мо. 18, 19), ВСЕ ДРѢЖИТЕЛЮ (Мо. 36), БЕСЪМРѢТНОМѢ ЦРЮУ (Мо. 52'), ПАСТИРОУ (Мо. 88'), ХРАНИТЕЛЮ (Мо. 109'), МОУЖѢ (Мо. 142'), МѢЦОУ (Мо. 166'), ВѢРНОМОУ ЦРЮУ (Мо. 232).

А. БЛ/ѿ/ВИ ВѢНЫЦѢ (Сл. 55'), ВѢКОНЫЦѢ (въ коньскѢ) (Пс. 12'), ПОЛОЖИЛЪ ЕСИ (...) ВѢНИЦѢ (Пс. 26), ДАРѢИ ИМЪ (...) ВѢНИЦѢ (Мо. 24'), (nemam) НИ ѿѿа (Мо. 77'), НЕИМѢТИ МОУЖА (Мо. 287') (ne imѣti), ДАПОСЛОУШАЮТЬ ЖЕНА ТА МОУЖА СВОЕЕГО (Мо. 288') (da poslušaјetъ), НАКОНЦѢ (Мо. 293) (na konca).

В. ЧЛКОЛЮБЧЕ (Сл. 9'), ѿЧЕ (Сл. 47'), ѿЧЕ (Пс. 150'), ѿЧЕ (Пс. 172), ОЧЕ (Пс. 217'), ѿЧЕ (Мо. 23'), КНЕЖЕ (Мо. 34).

И. СЪѿѿЕМЪ (Сл. 58) (съ отьсемъ), КОНЦЕМЪ (Сл. 83), СТАРЦЕМЪ (Сл. 96), РОДИТЕЛЕМЪ (Сл. 98), СТАРЦЕМЪ (Сл. 102'), ѿБИЧАЕМЪ (Пс. 4), МЛАДѢНЦЕМЪ (Пс. 5), ОГНЕМЪ (Пс. 49), КНЕЗЕМЪ (Пс. 74'), ОГНЕМЪ (Пс. 80'), ЦРЕМЪ (Пс. 95), КОНЦЕМЪ (Пс. 142), ѿЦЕМЪ (Пс. 154'), ОЦЕМЪ (Пс. 221'), ВѢНЦЕМЪ (Мо. 16), МОУЖЕМЪ (Мо. 17'), КОНЦЕМЪ (Мо. 211), ЦРЕМЪ НАШИМЪ (Мо. 244).

Л. ѿЦѢ (Сл. 6), КОНЬЦѢ (Пс. 20), ВѢНИЦѢ (Пс. 57'), ОВЬЦѢ (Мо. 220').

множина

Н. КОНЦИ (Сл. 16), ПРИНАСѢЩЕ БОЖ/ѿ/ТВНИ ОЦИ (Сл. 97), ѿЦИ (Сл. 98'), ѿЦИ (Пс. 8'), ОЦИ ВАШИ (Пс. 93), СѢДСѢШЕ КНЕЗИ (Пс. 114), СТАРЦИ (Пс. 136), МИРОТВОРЦИ (Пс. 169), ОЦИ СѢИИ (Пс. 278), МОУЖЕВЫ (Мо. 21), СѢДОШЕ КНЕЗЫ (Мо. 38'), МОУЖИ (Мо. 269).

Г. ѿЦѢ НАШИХЪ (Сл. 8') (отъ cesargъ), ѿ ЦѢ НАШИХЪ (Сл. 8'), ѿКОНЫЦѢ (Сл. 53') (отъ коньскѢ), ѿЦѢ НАШИХЪ (Пс. 146) (отъ cesargъ), ѿЦѢ НАШИИХЪ (Мо. 155), ѿОВЫЦѢ МОИХЪ (Мо. 221) (отъ овьскѢ), ѿКОНЦѢ (Мо. 235') (отъ конскѢ), НОСНЫХЪ ЦѢ НАШИХЪ (Мо. 242).

Д. КОНЦЕМЪ (Мо. 65).

А. ВѢНИЦЕ (Мо. 24'), РОДИТЕЛЕ (Мо. 60).

И. СЪѿѿИ НАШИМИ (Пс. 102') (съ отьси), ВѢНЫЦИ НАШИМИ (Мо. 118).

Л. ПРЕЗВИТЕРѢХЪ (Сл. 9'), КОНЬЦИХЪ (Пс. 27).

Двојина

А. ВЪ ЧЕ/ѿ/ СѢИ ВЕЛИКЫ ВЕЧЕРЪ СѢТВОРИТЬ ДВА АГНЦА (Сл. 3).

Г. (отъ) ДВА АГНЦА (Сл. 3).

ї основе

једнина

Н. ГОСПОДЬ (Сл. 81), ПОУТЬ (праведни) (Пс. 11'), ПОУТЬ МОИ (Пс. 13'), ОУСЛЫША ГЬ (Пс. 14'), ГЬ НАШЬ (Пс. 16), ЧРЬВЬ (Пс. 27), ГЬ (Пс. 37), ПУТЬ (Пс. 78), ПЛЕТЬ (Пс. 108), ПЕЧАТЬ (Мо. 2'), ПОУТЬ (Мо. 43), РЕЧЕ ГЬ (Мо. 168).

Г. Га Ха (Сл. 7'), ГОСПОДИ (Сл. 20), ПОУТИ (Пс. 229'), ГИ (Мо. 2'), ЧРЬВИ (Мо. 237').

Д. ГОУ (Сл. 10'), КЬ ГОУ (Сл. 21), КЬГОУ (Пс. 12') (кь gospodu), КЬГЬ (Пс. 105) (кь gospodu), ГОУ (Мо. 10'), КЬГОУ (Мо. 177') (кь gospodu).

А. ВЬ ГЬ (Сл. 56), ВЬ ПОУТЬ (Пс. 37'), ВЬ ПЛЕТЬ (Пс. 123'), ВЬ ПОУТЬ ТВОИ (Мо. 74'), ВЬ ПЛЕТЬ (Мо. 82').

А. ИПОЛОЖИ . . . ПОУТЬ МОИ (Сл. 7), ИЗБАВИСЕ . . . ПОУТЬ (Сл. 62'), ВИДЕТЬ . . . ПОУТЬ (Пс. 13'), ВЬПОУТЬ ТВОИ (Пс. 31) (вь putь), ВЬПОУТЬ (Пс. 113') (вь putь), ИСПЛАВИТЬ ПОУТЬ СВОИ (Пс. 113'), ВЬ ЧРЬВЬ (Мо. 28').

В. ГИ (Сл. 9', 10 . . .), ГИ (Пс. 9), ПРИКЛОНИ ГИ (Мо. 192).

И. ГОСПОДЬМЬ (Сл. 25), ПОУТЕМЬ (Пс. 39), ГОСПОДЬМЬ (Мо. 69'),

Л. НАПЛЕТЬ (Сл. 78'), НАПОУТИ (Пс. 11) (na puti), НАПЕЧАТИ (Мо. 123').

множина

Н. ЛЮДІЕ (Сл. 17), ЛЮДИ (Пс. 5), ЛЮДІЕ (Пс. 133), ЛЮДІЕ (Мо. 165), ЛЮДИ (Мо. 193).

Г. ЮДІИ (Мо. 217'), ЦЕДРОТЬ ТВОИХЬ (Мо. 224').

Д. ЛЮДЕМЬ (Сл. 36), ЛЮДЕМЬ (Пс. 65), ЛЮДЕМЬ (Мо. 22).

А. СІСИ ЛЮДИ СВОЕ (Сл. 14'), ГОСПОДИ (Сл. 19), ЛЮДИ ТВОЕ (Пс. 67'), (видим) ПОУТИ ТВОЕ (Мо. 112').

И. ЛЮДЕМЬ СВОИМЬ (Пс. 140'), ЛЮДЕМЬ (Мо. 32').

Л. ГОСПОДЬХЬ (Сл. 22), ВСЕХЬ ЛЮДЕХЬ (Сл. 53'), ВЬЛЮДЕХЬ (Пс. 75') (вь ljudehь), ЛЮДЕХЬ (Мо. 98').

А. дв.: ПОЗЕ МОИ (Сл. 7).

ї основе

једнина

Н. ВЕЛИКЬ СЊНЬ (Сл. 92), СЊНЬ МОИ (Пс. 12), ДСМЬ (Пс. 126'), СЊНЬ (Пс. 279), СЫНЬ (Мо. 7), ДОМЬ (Мо. 76').

Г. СЊА (Сл. 2'), СЊА (Пс. 181), ЕДИНО РСДНАГО СЊА (Пс. 178'), СЊА (Мо. 2), ЕДИНО РСДНААГО ТВОЕГО СЊА (Мо. 5), СЊА ТВОЕГО (Мо. 25'), СЊА ТВОЕГО (Мо. 58), ЈЕДИНОРСДНААГО СЊА ТВОЕГО (Мо. 95).

Д. ДОМЬ ТВОЕМОУ (Сл. 15), ДОМОУ (Сл. 59'), СЊОУ (Сл. 15'), ДОМЬ (Пс. 8), СЛАВА ДОМОУ (Пс. 51), ДСМОУ (Пс. 63), СЊОУ (Пс. 70'), СЊОУ (Мо. 7'), ДОМОУ (Мо. 144'), КЬСЊОУ (Мо. 159') (кь synu).

А. ВЬДОМЬ (Сл. 89') (вь domь), ВЬДСМЬ (Пс. 13') (вь domь), ВЬДСМ (Пс. 215') (вь dom), ЛЮБИТЬ СЊА (Мо. 97).

И. МЕДОМЬ (Пс. 4), СЊС/М/ (Пс. 51), СЊОМЬ (Пс. 76), СЊСМЬ (Пс. 105'), ТВОИМЬ СЊОМЬ (Мо. 3').

Л. ВЬДОМОУ (Мо. 58) (вь domu), ВЬДОМЬ (Мо. 74) (вь domu).

множина

А. СЊСѦВЕ (Пс. 24'), **СЊОВЕ** (Пс. 48), **ПОСЛАХЪ СЊСѦВЕ** (Пс. 57'), **СЊСѦВЕ** (видим) (Пс. 133), **ВОЛСѦВЕ** (Пс. 133).

Г. ИЗДОМОВЪ СВОИХЪ (Пс. 107'), **СЊСѦВЪ СВОИХЪ** (Пс. 140').

Л. ВЪДОМОХЪ (Сл. 2').

Сугласничке основе

Једнина

Н. ДЊЪ (Сл. 59'), **ДЊЪ** (Пс. 34'), **ДЊЪ** (Мо. 1), **КАМЕНЪ** (Мо. 178').

Г. КАМЕНЕ (Пс. 25'), **Ћ КАМЕНЕ** (Пс. 26'), **ИСКАМЕНЕ** (Пс. 76') (is kamene), **ЋТВРДА КАМЕНЕ** (Пс. 139') (отъ tvrda kamene), **ПРЪВАГО ДЊЕ** (Пс. 297'), **ДЊЕ** (Мо. 2').

Д. ДЊИ (Пс. 294'), **КАМЕНИ** (Мо. 46), **ДЊИ** (Мо. 74).

А. МЉОУИ ДЊЪ ВЪС (Сл. 40), **ВЪДЊЪ СТРАШНЫ** (Сл. 46') (въ дьнь), **ВЪДЊЪ** (Сл. 77) (въ дьнь), **НАКАМЕНЪ** (Пс. 30') (на камень), **РАЗВРЪЗЕ КАМЕНЪ** (Пс. 76'), **ВЪСЪМИ ДЊЪ** (Мо. 1) (въ osmi), **ВЪДАЊЪ** (Мо. 35) (въ danь), **НАКАМЕНЪ** (Мо. 74) (на камень), **НАВСАКЪ ДЊЪ** (Мо. 220) (na vsakь).

И. СЪ ДЊЪ (Пс. 112'), **ДЊЕМЪ** (Пс. 120').

Л. ВЪДЊЕ (Пс. 7') (въ дьне), **КАМЕНЕ** (Пс. 27), **НАКАМЕНЕ** (Мо. 134') (на камене).

множина

Г. ЋКАМЕНЪ (Ск. 49') (отъ камень), **ЋКАМЕН** (Мо. 19) (отъ kamen).

Д. КАМЕНЬМЪ (Мо. 123'), **ВЪКАМЕНЬМЪ** (Мо. 132') (къ каменьмъ).

А. БЛЮДИ ДАНЕ (Сл. 2'), **НАЛУ/Т/РГЇ ПОВ/С/Е ДЊИ** (Сл. 4'), **ДАРОУИ НАМЪ ДЊЕ** **МИРНО ИБЕЗГРЪШИНО** (Сл. 62), **НАКАМЕНИ** (Пс. 42') (na kameni), **НАДЊЪ** (Пс. 61) (на дьнь), **КАМЕНЪ** (Пс. 102), **НАКАМЕНИ** (Пс. 219') (na kameni), **ВЪДЊИ** (Пс. 327') (въ дьни), **ВЪСЕ ДЊИ** (Мо. 31), **НАКАМЕНИ** (Мо. 67) (na kameni), **ВЪДЊИ** (Мо. 151) (въ дьни).

Л. ВЪ ДЊЕХЪД (Пс. 40), **ДЊЕХЪ** (Пс. 294', 298', 349'), **КАМЕНЪХЪ** (Мо. 20) (na kameněchь), **ДЊЕХЪ** (Мо. 269).

А) Именице са основом на * ѡ

Ове именице могле су бити само мушког рода. Данас се мијењају по тзв. првој Стевановићевој врсти. Грађа је показала велико примицање продуктивној врсти –ѡ основама. То се посебно види у генитиву једнине именице *син* – у књигама **СЊА**. Ријеч је о иновацији која се појављује и у *Чајничком* и у *Маријином јеванђељу*. Наставак из –ѡ промјене налази се и у дативу једнине – **ДОМОУ**, **СЊОУ**, као и у инструменталу једнине – **СЊСѦ/М**, **СЊОМЪ**. У овом падежу изгубио се наставак **-ЪМЪ** и замијењен је општим наставком именица мушког рода **-ом** још прије историјског времена (Белић 1999: 162). У акузативу множине пронашли смо облике **ПОСЛАХЪ СЊСѦВЕ** / **СЊОВЕ**. Дакле, и овдје је у питању нова народна српска црта. Интересантан је локатив множине: **ВЪДОМОХЪ**. Одакле ово О? Ријеч је о некадашњој старословенској вокализацији тврдог полугласника (стел. **ДОМЪХЪ**).

Б) Именице основом на * ĭ

Примјери са именицама мушког рода ових основа, такође, показују примицање продуктивним врстама, што се посебно види у дативу једнине: **ГО҃҃** (ГОСПОДО҃҃, стсл. ГОСПОДИ). У примјеру **ПРИКЛОНИ ТИ** чува се стари наставак. Именица **ЛЮДИЕ** има све наставке по ĭ основама: номинатив множине – **ЛЮДІЕ**, генитив – **ЛЮДИ**, датив – **ЛЮДЕМЪ**, инструментал – **ЛЮДЬМИ**, локатив – **ЛЮДЕХЪ**. У примјеру **Ћа Ха** (генитив једнине) – видан је утицај именица ѓ основа мушког рода. Иста је ситуација и у примјеру **КЪ҃҃҃҃**.

У инструменталу једнине ових именица, поред облика **ГОСПОДЬМЪ**, јавља се и облик **ПОУТЕМЪ**. Још прије историјског времена у овом падежу изгубљен је наставак **ѣмь/ьмь** и замијењен је општим наставком рода *ом/ем* код именица мушког рода. Тако је и у књигама из Горажданске штампарије: **ДАРОМЪ**, **ИДОМЪ**, **СТРАХОМЪ**, **ПОДГРѢХО/М**, **ДѢХОМЪ**, **СЪБРАЗОМЪ**, **ВѢНЦЕМЪ**, **МОУЖЕМЪ**, **КОНЦЕМЪ**, **ЦРЕМЪ** и слично.

Данас су само именице типа *пут* (у малом броју) сачувале из велике старине наставак *ем*: *господем*, *путем* и сл. Од XVI века готово код свих именица, изузев *путем*, налазимо *-ом* (Белић 1999: 162). Александар Белић облик *путем* објашњава на следећи начин: постао је још у доисторијској епоси, будући да се у локативу једнине стари облик *пути* на нашем земљишту потпуно подударао са обликом *мужи*, именица *муж* имала је у инструменталу једнине облик *мужем*, па је тај облик, умјесто свога облика *путьм*, добила и именица *пут*. Да резимирамо: од врло давних времена имамо облик *путем*. Облик *путом* се касније почео развијати и потискивати *пите* (на основу једнакости и у другим облицима са именицом *град*).

В) Именице са основом на сугласник

Најчешће именице мушког рода која се мијењају по консонантској промјени (основе на *n) јесу **ДЬНЬ** и **КАМѢНЪ**. Грађа је показала чување старих завршетака како у једнини – номинатив **ДНЬ**, **КАМЕНЬ**; генитив **ѢКАМЕНЕ**, **ДНЕ**; датив **ДНИ**, **КАМЕНИ**; акузатив **ВЪДНЬ** и **ВЪДАНЬ**, **НАКАМЕНЬ**; локатив **КАМЕНЕДНEXЪ**; тако и у множини – номинатив **КАМЕНЕ**, генитив **ѢКАМЕНЬ**, датив **КАМЕНЬМЪ**, акузатив **ДЊИ**, локатив **ВЪ ДНEXЪ**. У примјеру **ВЪДАНЬ** (Мо. 35) извршена је вокализација полугласника у јаком положају, што није појава у другим примјерима. Дакле, у питању је чиста црта из српског народног језика. Иноваторске црте запазили смо у акузативу множине: **ДАРО҃҃И НАМЪ ДНЕ МИРНО ИБЕЗГРѢШНО** (Сл. 62), док у другом примјеру стоји **НАЛУ҃҃҃҃/҃҃҃҃ ПОВ/С/Е ДЊИ** (Сл. 4') – тј. облик је у потпуности исти као и у старословенском.

Д) Продуктивне врсте

То су именице мушког рода основа на ѓ и јѓ (тврда и мека основа). Код ових именица нема много иновација насталих под утицајем деклина-

ције именица у народном језику. У мушком роду чувају се старословенски завршеци за *ѡ* и *јѡ* основе. Погледајмо једину: номинатив – **СЦѢННИКЪ**, **ХЛѢБЪ**, **ЖИВОТЪ**, **ДѢАКОНЪ**, **АГНЬЦЪ**, **ОЛТАРЪ**, **МОУЖЪ**, **ОГНЬ** – разлика је једино у овом изједначеном полугласнику; генитив – **АРХІЕП/Є/КОПА**, **КОНСТАНТИНА**, **ГРАДА**, **С҃УМЕОНА**, **ДХА**, **ГРѢХА**, **СЦѢА**, **ВАСИЛІА**, **АГНЬЦА**, **БЕЗЬСЦѢА**, **ВЛАДЕНЬЦА**, **МОУЖА**; датив – **ДХОУ**, **Б҃**, **МИР҃**, **ДѢАКОНОУ**, **ЗАКОНОУ**, **ЖРѢТВНИКОУ**, **ЧЛ҃КОУ**, **ВРАГОУ**, **СЦѢОУ**, **ЦР҃**, **МОУЖОУ**; акузатив – **ОУСЛИША Г҃Ъ ГЛАС҃**, **ГЛАСОУ МОЮ**, **СЛОУЖЕОУ**, **ВЬКОНЬЦЪ**, **ПОЛОЖИЛЪ ЕСИ (...)** **В҃НЬЦЪ**, **НИ СЦѢА**; вокатив – **ГРАДЕ БЖІИ**, **БЖЕ**, **СЧЕ**; инструментал – **ДАРОМЪ**, **МИРОМЪ**, **СѢБИЧАЕМЪ**, **СТРАХОМЪ**, **ЈЕЗИКОМ**, **ГЛАСОМЪ**, **ГРѢШНИКОМЪ**, **ПРѢСТОМЪ**, **СТАРЦЕМЪ**, **МЛАДѢНЦЕМЪ**, **ОГНЕМЪ**, **СЦЕМЪ**, **В҃НЦЕМЪ**, **МОУЖЕМЪ**; локатив – **ВЬГРОБѢ**, **ХРАМѢ**, **ВЬКОНСТАНТИНѢ ГРАДѢ** и слично.

Анализа је показала да су забиљежени облици именица продуктивне врсте ближи старословенском канону него савременом стању српског језика. То, међутим, не значи да нема и српских језичких иновација. Напротив. Код именица *ѡ* основа уочили смо иновације у акузативу једине: **ЛЮБИ Б҃А**, **ПОКАЖИ НАСЛѢДНИКА**, које гласе као и у данашњем језику, док су у старословенском језику ове именице гласиле (у акузативу једине) **БОГѢ**, **НАСЛѢДНИКѢ**. Код именица које значе *живо* поред облика *муж* употребљавао се још и облик генитива *мужа* од најстаријих времена, али се ипак све до XV и XVI вијека јавља и стари облик акузатива. А. Меје тумачио је појаву једнакости акузатива и генитива код именица мушког рода које значе *живо*. Наиме, још у прасловенском језику се код личних заменица *ја*, *ти* употребљавао облик генитив = акузатив, тј. *мене*, *тебе* (поред енклитичног *ма*, *та*); такође, код упитне заменице за лице *кѣто* употребљава облик *кога* (=кого) и за генитив и за акузатив једине. А. Белић и А. Меје закључили су да је употреба генитива за акузатив код именица које значе *жива* бића „производ утицаја заменице за лице *кѣто*—Белић 1999: 162). Познато је да прасловенски и старословенски нису познавали једнакост акузатива и генитива. У књигама Горажданске штампарије добро се чува старословенско наслеђе. Ипак, у неколицини примјера забиљежили смо и једначење: (од) **Б҃А** : **ЛЮБИ Б҃А**, (од) **ХЛѢБА** : **ВЬХЛѢБА** и слично.

Иновативну црту забиљежили смо и у локативу једине – **НАВРХ҃**, стсл. **ВРХѢ**. Локатив једине имао је три наставка код именица мушког рода: *градѣ*, *коњи*, *сину*, *гости*. Облик *дне* добило је прилошки карактер. Ови наставци су се до краја 15. вијека употребљавали у великом дијелу штокавских говора, али је већ започео процес уклањања *јата* и *И* у корист наставка *У*. Ријетки примјери са старим наставком у 16. вијеку објашњавају се архаичном књишком употребом. Тако и Матија Дивковић, босански писац с почетка 17. вијека, има још покоји облик локатива на *и*. Сматра се да је процес уклањања наставака *ѣ* и *и* у корист наставка *у* ишао са истока на југозапад и запад. Очигледно је, да су основе на *ѣ* типа *син* наметнуле свој

локатив на у који се заједно са *и* и *ѣ* једно вријеме напоредо употребљавао, док није до краја XVII века у штокавским говорима преовладао искључиво наставак *у*. У књигама из Горажданске штампарије, напротив, добро се чувају стари наставци; јер се водило рачуна о традицији: **ГРАДѢ, ХРАМѢ, МИРѢ, ЧАСѢ, КОНЬЦѢ, ЁЦѢ** и слично.

Посебно је занимљив примјери номинатива множине: **МИРОВИ/МИРОВЫ**. Ова именица добила је проширење од именица *Ћ* основа (*синови*). У неколико случајева штампар је погријешио у биљежењу графема *и* и *јери* у номинативу множине, што је даље проузроковало одсуство сибиларизације у поменутом падежу: **ГРѢХЫ** (Мо. 250). С друге стране, у примјеру **ПРАЗНИКИ** (Мо. 266'), штампар је добро обиљежио *И* а не *јери*, али је заборавио на сибиларизацију. Овај падеж имао је различите наставке код именица мушког рода: *горди, мржи, пути, путје, син-ове, син-ови, син-и, камене*. Прије појаве наших писаних споменика именице типа *град*, на основу своје једнакости у ном. множине са именицама типа *мужи* : *муже* (ак. мн.), добијале су према своме номинативу *гради* акузатив множине *граде* и поред облика *гради*. Такође, именице типа *син*, чији је номинатив множине гласио *синове*, а акузатив *сины* > *синови*, добиле су у номинативу *синови*. Не зна се поуздано да ли су и именице типа *пут* добиле у номинативу *пути*. Оно што се поуздано зна јесте да се и код њих поред облика *пути* у акузативу почело употребљавати и *путе*. У књигама из Горажданске штампарије нема оваквих забиљежених примјера. Подсјећамо да је, ипак, ријеч о књигама богослужбеног карактера у којима се чувала старословенска традиција. Међутим, уочили смо да су именице типа *синови* утицали и на друге именице, типа *мирови, часови* и слично. Сматра се да су именице типа *градови, попови* и слично добили овај наставак још у 14. вијеку. Од 14. вијека продире и облик *синови* у споменицима, а несумњиво је да су се ти облици морали и раније употребљавати. Дакле, та два облика почела су се напоредно користити. Напоредна употреба облика *синове-синови* могла је учинити да се и према основном *дари* употребљава и *даре*, затим: *длане, јаде, лаве* и слично све до 16. вијека. Данас се овај облик изгубио у већини штокавских говора уступивши мјесто или наставку *-ови* или наставку *-и*. У вријеме када је именица *син* добила облик *синови*, и именице типа *град* почеле су да добијају у множини *-ови*: отуда се и појавило правило да тај наставак добивају једносложне именице, најчешће.¹

¹ Користила су се још два наставка за номинатив множине именица мушког рода, али не у овим продуктивним врстама. Наставак *-је* се најприје користио код именица типа *пут*: *путје* (= *путјеје*). Данас се наставак *-је* сачувао у архаичним говорима источне и јужне Србије: *љуђе, госје, мужје, варошање, капетање, аргатје* и сл., као и у источним дијеловима црногорских говора (зетских) у именици *љући* или *љуђе*.

Четврти наставак за номинатив множине јесте *-е* сугласничке деклинације. Он се није сачувао у именици *камен*, већ код именица на *-ин* (или *-анин*) у јед-

У акузативу множине забиљежили смо облик **КОУМОВЕ**, који представља црту из народног српског језика. У примјеру **ИЗЛОЖИ ВРАГИ НАШЕ** (Мо. 232'), дошло је, опет, до мијешања вокала *И* и вокала *јери*. Српски језик је у овом падежу наслиједио два наставка код именица мушког рода: *и* и *е*. Данас, са малим изузетком (упор. скамењене изразе у *гости*), находимо у томе падежу *-е*. Ситуација је изгледала овако. У акузативу смо имали наставке *-е* и *-и*. Будући да смо и у номинативу имали наставке *-и* и *-е*, почело се *-и* све више употребљавати као једини наставак за номинатив множине, а *-е* све више као једини наставак акузатива множине. У једним говорима се то у потпуности извршило (источнији говори штокавског дијалекта), док се у другим говорима користе оба наставка (западнији крајеви штокавског говора). У 18. вијеку код штокавских писаца нестаје наставак *-и* у акузативу.

У генитиву множине поред облика **ЋВРАГЪ НАШИХЪ**, **ЋВРАГЪ МОИХЪ**, **ЋЦЪ**, **ЋКОЊЦЪ** и слично, стоје и облици **ГРЂХОВЪ**, **БОГОВЪ**, **ДОЋХОВЪ** и слично. Примјери са **-ОВЪ** налазе се и у *Чајничком јеванђељу*. Међутим, ови примјери нису иновације са нашег терена, већ постоје и у канону (Кулбакин 1930: 73, Јерковић 1975: 143). У питању је утицај именица *ѡ* основа, које су имале у генитиву множине наставак **-ОВЪ**, нпр. **СЪНОВЪ**. Нема потврда са *А* у генитиву множине. То само показује колико су се штампари чврсто држали традиције.

У ову категорију примјера спадају и именице изведене суфиксима **-ТЕЉЪ** и **-аРЪ**, које облике множине мијењају по сугласничким основама. Примјери из грађе показали су поклапање са старословенским (**ИЗБАВИТЕЉЪ**, **ЗАЩИТЕЉЪ** **ИЗБАВИТЕЛИИ**, **ДЕЛАТЕЛИИ** и слично). Ове именице нису више продуктивне, иако нема сумње да је *родитељ* у вези са глаголом родити. Будући да су се именице на *-тељ* и *-агъ*, које само у множини имају наставке консонатске промјене, у једнини мијењале према главној промјени, оне и у множини стоје под њеним утицајем. То се види у номинативу множине нпр. у *Зографском* и *Асемановом јеванђељу* гдје поред правилнога *mytare* такође стоји и *mytari* (Хам 1970: 122).

Закључне напомене

Деклинацију именица посматрали смо у правцу задржавања архаичног стања, тј. канонског (старословенског) облика и у правцу прихватања појединих иновација из народног језика. Старе продуктивне именичке основе углавном су добро задржале старословенско стање, тј. стари декли-

нини, а без крајњег *ин* у множини. Тако, од најстаријих времена имамо: *грађане*, *Дубровчане*, *жупљане*, *сељане* итд. све до краја 16. вијека. Међутим, напоредно са овим наставком, већ се од 14. вијека употребљавају облици на *-и* (*властели*, *Дубровчани*, *грађани* и сл.) који полако истискују облике на *-е*. Облици: *другаре*, *коцкаре*, *копаче* и данас можемо чути у архаичним говорима источне Србије.

национи образац. Већи број промјена забиљежили смо у непродуктивним основама. Познато је да су непродуктивне основе временом све више губиле своју сопствену деклинацију прихватајући наставке продуктивних врста. Процес је знао бити и обрatan, истина у мањој мјери. То је и разлог разноликости стања у различитим дјелима у српскословенској писмености. Ми смо пратили стање у промјени именица мушког рода у контексту према старословенском језику, те уношењу неких црта које нису одлика првог књижевног словенског језика, већ српскословенског (српске редакције старословенског) или народног српског језика. С обзиром на то да је ријеч о црквеним књигама, разумљиво је да је тих иновативних црта знатно мање него у књигама свјетовне садржине. За одређене промјене и мијешање именичких основа зна већ и старословенски језик, те их наслеђујући познаје и српскословенски језик. Анализа је показала да су забиљежени облици именица мушког рода ближи старословенском канону него савременом стању српског језика. То, међутим, не значи да нема и српских језичких иновација, на примјер: појава инфикса *-ов-* у ном. множине именица мушког рода, једнакост облика акузатива једнине са генитивом једнине истих именица и слично.

У књигама Горажданске штампарије углавном су се задржали архаични наставци, ипак има и примјера утицаја посебно меке варијанте на тврду „што се може тумачити као утицај народних говора у којима је овај наставак познат од најстаријих времена—(Стојановић 2002: 184). То се посебно види у генитиву једнине именица мушког рода.

Извори

Литургија (Служабник), Псалтир с последованијем, Молитвеник 2008: *Пројекат Горажданска штампарија 1519-1523*, Београд, Источно Сарајево: Народна библиотека Србије, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Литература

- Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела IV том (фонетика, речи са деклинацијом, речи са конјугацијом), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошковић 2000: Р. Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд: Требник.
- Ившић 1970: S. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Јерковић 1975: В. Јерковић, *Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу*, Нови Сад: Матица српска.
- Куљбакин 1930: Ст. Куљбакин, *Старословенска граматика*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.

Стојановић 2002: Ј. Стојановић, *Ортографија и језик Бјелополског четворојеванђеља (13/14. вијек)*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
Хам 1970: J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.

Biljana S. Samardžić

DECLENSION OF THE NOUNS OF MASCULINE GENDER IN THE BOOKS OF THE GORAŽDE PRINTING HOUSE

Summary

This paper deals with declension of the nouns of masculine gender from the books of the Goražde Printing House (Liturgicon, Psalter with acolouthia and Prayer Book) from 16th century. At about the same time, we would analyse whether this system is more archaic or has more innovations in comparison with other liturgical books. Characteristics from the Serbian native language are viewed as innovations.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву уређују се према акту о уређивању научних часописа прописаног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Радови који не буду испуњавали неку од неведених препорука неће се узимати у обзир за рецензирање и штампање у часопису.

Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу – као отворени документ (Word), на адресу: radovi@filozof.org.

1. **Дужина рукописа:** до 16 страница
2. **Формат:** *фонт:* Times New Roman; *величина фонта:* 12; *размак између редова:* Before: 0; After: 0; Line spacing: Single
3. **Параграфи:** *формат:* Normal; *први ред:* увучен аутоматски (Col 1)
4. **Име аутора:** Наводе се име(на) аутора, средње слово и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.
5. **Назив установе аутора (афилијација):** Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених уснова потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.
6. **Контакт подаци:** Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.
7. **Језик рада и писмо:** Језик рада може бити српски, руски, енглески, немачки, француски или неки други словенски или језик раширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. За радове на српском језику препоручено писмо је ћирилица.
8. **Наслов:** Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.
9. **Апстракт:** Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
10. **Кључне речи:** Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан сажетак. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
11. **Претходне верзије рада:** Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се

објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

12. Навођење (цитирање) у тексту: Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику:

... (Бошковић 1978: 47-51)..., / (в. Бошковић 1978: 47-51)..., / (уп. Бошковић 2001: 47-51)... / Р. Бошковић (1978: 47-51) сматра да...

[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „—“]

13. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

14. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

15. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абecedним редоследом. Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Референце се не преводе на језик рада. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Огледи из поетике*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Милановић 2000: А. Милановић, Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила, Београд: *Српски језик*, V/1-2, Београд, 623-639.

[за прилог у зборнику]

Чутура 2009: И. Чутура, Употреба прилошких израза са именицом ‘место’ у пренесеном значењу, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277-288.

[за радове штампане латиницом]

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Блумфилд 1970: L. Bloomfield, *Language*, 12. ed., Unvin, London: University Books.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Плотникова 2000: А. А. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a*, *b*, *c* или *a*, *б*, *в*, нпр.: 2006*a*, 2006*б* или 2009*a*, 2009*б*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Симић, Остојић*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и др*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Лич²1981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth *etc.*: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред:

куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format), нпр.:

Гутшмит 2003: К. Гутшмит, Имена собственные в социальных диалектах, Београд: *Српски језик*, VIII/1-2, 251-258.]

Поступак цитирања докумената преузетих с Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Veltman, K.H. *Augmented Books, knowledge and culture*.

<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>.02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Wilde, Oscar. *Encyklopedia Americana*.< >15.12.2004.

16. Резиме: Резиме рада јесте у ствари апстракт на другом језику на којем није рад. Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном од словенских или светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Литература*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

Садржај

<i>Расправе и чланци</i>	7
Милош М. Ковачевић МЕЂУОДНОС ФУТУРА ПРВОГ И ФУТУРОИДА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	9
Snežana V. Bilbija ANAFORIČKA ULOGA ENGLISKIH LIČNIH ZAMJENICA U DISKURSU ROMANA	39
Миланка Ј. Бабић КОМУНИКАТИВНА ВРИЈЕДНОСТ УПИТНИХ РЕЧЕНИЦА У ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ	51
Тиодор Р. Росић НАЦИОНАЛНА КЊИЖЕВНОСТ У ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	73
Раде Г. Симовић ЊЕГОШ И ПОЗОРИШТЕ - <i>БЈЕШЕ ИГРЕ АЛИ ДРУГОЈАЧЕ</i>	89
Михаило М. Шћепановић КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ОСОБИНЕ СИНТАКСЕ РЕЧЕНИЦЕ У ГОВОРУ ДРОБЊАКА	107
Александар В. Петровић ЕСЕЛИЗАМ И ЕСКАПИЗАМ ПЕТЕРА ХАНДКЕА ОД <i>МОРАВСКЕ НОЋИ</i> ДО <i>ПОКУСА О ТИХОМ МЈЕСТУ</i>	119
Сања М. Куљанин СИСТЕМСКИ И НОРМАТИВНИ СТАТУС КОМПАРАЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ МЕДИЈА	127
Веселина В. Ђуркин О СЛОЖЕНИМ ВЕЗНИЦИМА <i>(И) ПОРЕД ТОГА ШТО, (И) ПОКРАЈ ТОГА ШТО, (И) ПОВРХ ТОГА ШТО, (И) МИМО ТОГА ШТО</i>	143
Бранко Б. Брјанин РЕДИТЕЉСКИ ДЕСПОТИЗАМ: <i>МАЈНИНГЕНОВЦИ</i> И СТАНИСЛАВСКИ	161
Нина С. Милановић НОРМАТИВНО-ГРАМАТИЧКИ И СТИЛИСТИЧКИ РЕД РИЈЕЧИ У ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ	169

Aleksandar S. Bogdanić ANGLICIZACIJA KROZ MEDIJSKO KOMUNICIRANJE I PREVOĐENJE: UTICAJ ENGLESKOG NA SRPSKI U VRIJEME MEDIJATIZACIJE	197
Тања З. Русимовић Бранка Л. Миленковић СУПСТИТУЦИЈА КАО ВИД РЕИТЕРАЦИЈЕ У УСМЕНОЈ РЕАЛИЗАЦИЈИ АКАДЕМСКОГ ДИСКУРСА	213
Josip J. Babić Ivica Bevanda E. T. A. HOFFMANN: <i>PJEŠČULJAK</i> . ПОКУШАЈ INTERPRETACIJE I NEKOЛИКО PRIMJERA RECERCIJE	225
Вера С. Тевриз Нишић ВАРИЈАНТНОСТ У НОВИНАРСКОМ ЈЕЗИКУ СРПСКОГ СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА – ТВОРБЕНИ И ЛЕКСИЧКИ АСПЕКТ	247
Јелена Н. Крунић СИГНАЛИЗАМ И НОВИ МЕДИЈИ	257
Ђорђе Р. Оташевић НОВА ЗНАЧЕЊА НЕКИХ СТРАНИХ РЕЧИ КАО СРЕДСТВО МАНИПУЛАЦИЈЕ	267
Адмир Р. Горчевић ЕУФЕМИЗМИ И ДИСФЕМИЗМИ У МЕДИЈИМА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ЈАВНИ ДИСКУРС	279
Јелена М. Стевановић О СПОЈЕНОМ И ОДВОЈЕНОМ ПИСАЊУ РЕЧИ У ИЗРАЖАВАЊУ МЛАДИХ	293
Mladen D. Papaz SEMANTIČKE RAZLIKE PRI UPOTREBI DOPUNE U INFINITIVU I DA-KONSTRUKCIJE UZ MODALNE GLAGOLE U SRPSKOM I NJIHOVO POREĐENJE SA EKVIVALENTIMA U NJEMAČKOM JEZIKU	307
Вера М. Вујевић ШТА НИЈЕ ЕЛИПСА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ	325
Marija M. Mitrović KLASIFIKACIJA DOPUNSKIH REČENICA U GRAMATIKAMA SRPSKOG I ITALIJANSKOG JEZIKA	339

Маријана Г. Митрић МОЋНЕ ЖЕНЕ У МУШКОМ СВИЈЕТУ	353
Даница Б. Недељковић О ЗАМЕНИЧКИМ ПРИЛОЗИМА У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	367
Марина М. Јовић СЕМАНТИЧКИ ПРИСТУПИ КОНДИЦИОНАЛНИМ РЕЧЕНИЦАМА	381
Кимета Ћ. Хрњак Хамидовић ОБРАДА ЛЕКСИЧКИХ КОЛОКАЦИЈА У ДВОЈЕЗИЧНИМ РЕЧНИЦИМА (ЕНГЛЕСКИ–СРПСКИ)	407
Јелица Р. Живановић ЗНАЧЕЊЕ ГЛАГОЛА СА ПРЕФИКСОМ <i>ПРЕ-</i>	419
Валентина В. Будинчић ЕНГЛЕСКИ И СРПСКИ У КОНТАКТУ КРОЗ ПРИЗМУ АНАЛИЗЕ ОДРЕЂЕНИХ ПРИМЈЕРА СПОРТСКЕ ЛЕКСИКЕ	435
Јелена М. Павловић ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ПОВОДА У <i>СТЕНОГРАФСКИМ БЕЛЕШКАМА О СЕДНИЦАМА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ЗА 1898. ГОДИНУ</i>	445
Биљана С. Самарџић ПРОМЈЕНА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА У КЊИГАМА ГОРАЖДАНСКЕ ШТАМПАРИЈЕ	455

CIP – Каталогизација у публикацији

УДК 8

РАДОВИ Филозофског факултета /
Универзитет у Источном Сарајеву. Филозофски
факултет; главни и одговорни уредник Милош
Ковачевић.- Пале: Филозофски факултет, 2014,
бр. 16 (Пале: Dis-Company).- 24 cm

Излази годишње.

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

Број 16: Књ. 1/1 Филолошке науке.- 468 стр.

Тираж 300.